KEMAL ATATÜRK ve MİLLÎ MÜCADELE TARİHİ

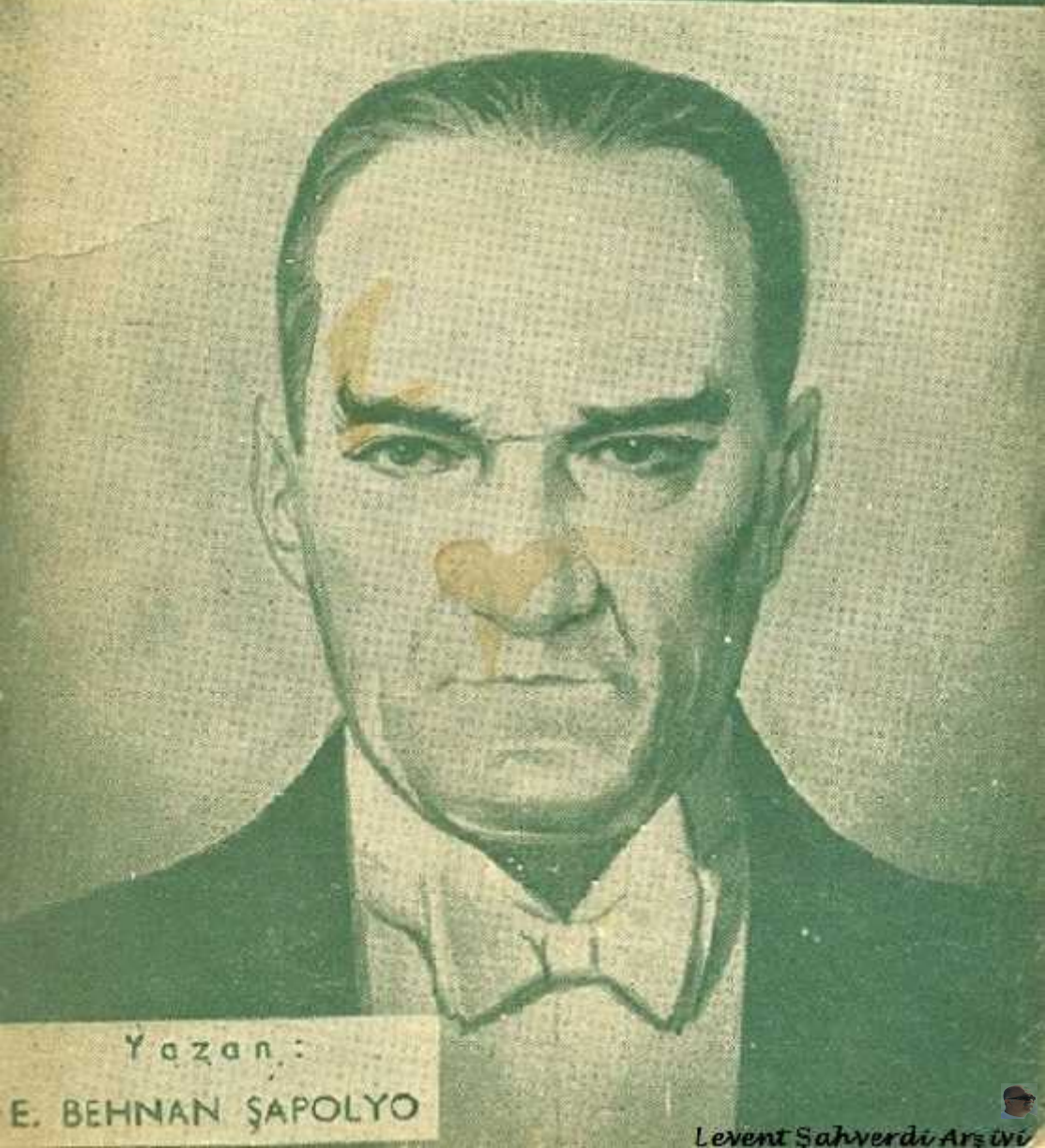

Yazan:
E. BEHNAN ŞAPOLYO

Levent Sahverdi Arşivi

KEMÂL ATATÜRK

Ve

Millî Mücadele Tarihi

Yazan :

Enver Behnan Şapolyo

Üçüncü Baskı

RAFET ZAİMLER YAYİNEVİ
Ankara Caddesi No: 47/1 İstanbul

Levent Şahverdi Arşivi

Dizgi ve Baskı:
EKİCİGİL MATBAASI
1 9 5 8

Levent Şahverdi Arşivi

KEMAL ATATÜRK
1880 — 1938

Ey Türk Gençliği!

Birinci vazifen, Türk İstiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dahilî ve haricî, bedbahların olacaktır. Bir gün, İstiklâl ve Cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmiyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve Cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsâli görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanının bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve delâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhidedebilirler. Millet, fakrü zarurat içinde harap ve bîtâp düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı!

İşte bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen; Türk İstiklâl ve Cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asîl kanda mevcuttur.

K. ATATÜRK

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK MİLLETİNE HİTABE

Türk milleti!

Kurtuluş savaşına başladığımızın onbeşinci yılındayız. Bugün Cumhuriyetimizin onuncu yılını doldurduğu en büyük bayramdır.

Kutlu olsun!...

Bu anda büyük Türk milletinin bir ferdi olarak bu kutluluğa kavuşmanın en derin sevinci ve heyecanı içindeyim. yurddaşlarım!...

Az zamanda çok ve büyük işler yaptık; bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk «Kültürü» olan Türkiye Cumhuriyetidir.

Bundaki muvaffakiyeti Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârane yürümesine borçluyuz. Fakat yapdıklarımızı asla kâfi görmüyoruz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu en mâmur ve en medenî memleketlerin seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız. Bunun için bizce zaman ölçüsü, geçmiş asırların gevşetici zihniyeti değil, asırlarımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünülmektedir. Geçmiş zamana nisbetle daha çok çallışacağız. Daha az zamanda daha büyük işler yapacağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphe yoktur. Çünkü Türk milletinin karekteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü Türk milleti millî birlik ve

beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü Türk milleti yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale müsbet ilimdir. Şunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmeliyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda da yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karekterini, yorulmaz çalışkanlığını, fıtrî zekâsını ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besliyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür. Türk milletine çok yaraşan bu ülkü, onun bütün beşeriyete hakikî huzurunu temin yolunda, kendine düşen medenî bir vazifeyi yapmakta muvaffak kalacaktır.

Türk milleti, on beş yıldanberi giriştiğimiz işlerde muvaffakiyet vadeden çok sözlerimi işittin... Bahtiyarım ki, bu sözlerimin hiç birinde milletimin, hakkımdaki itimadını sarsacak bir isabetsizliğe uğramadım.

Bugün, ayni inan ve katiyetle söylüyorum ki, millî ülküye, tam bir bütünlükle yürümekte olan Türk milletinin büyük millet olduğunu bütün medenî âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktır.

Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafiyle, âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.

Türk milleti!

Ebediyete akıp giden bu on beş senede, büyük millet bayramını daha yüksek şereflerle, saadetlerle huzur ve refah içinde kutlulamanı gönülden dilerim.

Ne mutlu Türküm diyene!...

29 Birinci Teşrin 1933

GAZİ MUSTAFA KEMAL

İçindekiler

I

1 — Küçük Mustafa Kemal (annesi ve kardeşinin hâtıraları)
2 — Mustafa Kemal Harbiye ve Akademide (gerilla dersi)
3 — Yüzbaşı Mustafa Kemal (Vatan ve Hürriyet Komitesi)
4 — Kolağası Mustafa Kemal (İttihat ve Terakki Partisi)
5 — Binbaşı Mustafa Kemal (Trablusgarf ve Balkan Harbinde)

II

6 — Yarbay Mustafa Kemal (Birinci Cihan Savaşı)
7 — Albay Mustafa Kemal (Çanakkale Harbinde)
8 — Mustafa Kemal Paşa (Suriye cephesinde)
— 1917 den 1918 tarihine kadar kendi hâtıralarından —
9 — Mustafa Kemal Paşa (Mareşal Falkenhayın)
10 — Mustafa Kemal Paşa (Kayser Vilhelm ve Lidendorf)
11 — Mustafa Kemal Paşa (Hindenburg'la başbaşa)
12 — Mustafa Kemal Paşa (Alman İmparatorunun sarayında)
13 — Mustafa Kemal Paşa (Batı cepheşinde ve Adlon otelinde)
14 — Mustafa Kemal Paşa (Sultan Mehmet Vahidettin)
15 — Mustafa Kemal Paşa (Suriye bozgunu)
16 — Mustafa Kemal Paşa (Leyman Fon Sanders paşa)
17 — Mustafa Kemal Paşa (Müşir Ahmet İzzet Paşa)
18 — Mustafa Kemal Paşa (Talât ve Enver Paşalara tarihî raporu)
19 — Mustafa Kemal Paşa (Vahidettin'in kızı Sabiha Sultan'la evlenme meselesi)

III

20 — Mustafa Kemal Paşa (Harbiye Nâzırı Şakir Paşa)
21 — Mustafa Kemal Paşa (Sadrâzam Dâmat Ferit Paşanın konağında)

22 — Mustafa Kemal Paşa (Mehmet Vahidettin'le Yıldız Sarayında)
23 — Mustafa Kemal Paşa (Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı Müfettişi, Samsuna çıkışı)
24 — Mustafa Kemal Paşa (Havza ve Amasya'daki faaliyetleri)
25 — Milli Mücadele — Kuvvayi Milliye devri
26 — Mustafa Kemal Paşa (Erzurum ve Sivas Kongrelerinde)

IV

27 — Atatürk'ün Ankara'ya gelmeden önce, Ankaralıların Padişaha isyanları
28 — Atatürk ve seymen alayı — Bir Oğuz Türkmen ananesi
29 — Atatürk'ün Ankara'ya gelişi ve yapılan büyük merasim
30 — Atatürk (Büyük Millet Meclisinin açılışı, Atatürk'ün reisliği)

V

31 — Atatürk Büyük Millet Meclisinde, siyasî partilerin kuruluşu
32 — Atatürk (İstiklâl Savaşı — Birinci, İkinci İnönü ve Sakarya Harbinde Gazi Mustafa Kemal Paşa)
33 — Atatürk (Afyon ve Dumlupınar Savaşlarında) Anadolu'nun kurtuluşu
34 — Atatürk (Saltanatın kaldırılması, Hilâfetin ilgası)
35 — Atatürk (Cumhuriyetin ilânı) İlk Cumhurreisi oluşu

VI

36 — Atatürk İnkılâpları, (Modern Türkiye)
37 — Atatürk'den hâtıralar
38 — Atatürk'ün vecizeleri
39 — Atatürk'ün hastalığı
40 — Atatürk'ün ölümü
41 — Atatürk'ün cenaze töreni (İstanbul ve Ankara'da)
42 — Atatürk'ün Anıt-Kabre nakli
43 — Atatürk'ün şeceresi
44 — Atatürk'ün kronolojisi
45 — Bibliyografya.

Önsöz

Bu eseri Atatürk'ün aziz ruhuna ithaf ediyorum!

Ömrünü Türk milletinin istiklâl ve saadetine vakfetmiş olan Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) asrımızın yetiştirdiği büyük devlet adamlarından ve inkılâpçılarından yüksek bir şahsiyettir.

Atatürk, Türk milleti için büyük bir adam olduğu kadar, dünyaca da büyük olarak tanınmıştır. Birinci Cihan Savaşından sonra dünya silâhlarını terkettiği halde Türk milleti, Gazi Mustafa Kemal Paşanın önderliği ile hürriyet ve istiklâl mücadelesine girişmişti. Bu millî hareket karşısında dünya milletleri gözlerini Türk milletinin Millî Mücadelesine dikmişti.

Altıyüz yirmi dört yıl devam etmiş olan muazzam Osmanlı İmparatorluğu çökmüş, Türklerin ana yurdu da Birinci Cihan Savaşının galip devletleri tarafından taksim edilmişti. Türk milleti tarihten silinoyrdu. Bu ne acı bir âkıbetti.

30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı hükûmetinin imzaladığı Mondoros mütarekesinin yedinci maddesine dayanan itilâf devletleri yurdun en güzel ve verimli topraklarını işgalleri altına almışlardı. Türk milletinin elinden silâhları ve cephaneleri alınmış, orduları dağıtılmış, donanması esir edilmiş, padişah tehdit altına alınmıştı. Ne meş'um günlerdi o... 10 Ağustos 1920 de imzalanan Sevr muahedesiyle de Türk'ün idam fermanı imzalanmıştı.

Yunanlıların İzmiri işgalleri, İstanbulun İngilizlere verileceği havadisleri üzerine İstanbul halkı galeyana gelmiş, Fatih ve Sultanahmet meydanlarında mitingler tertip ederek bu işgali protesto etmişlerdi. Aydın zeybekleri de Kuvayı Milliye müfrezeleri kurup silâhlarıyla dağlara çıkmışlardı. Böyle bir acı günde memleketi kim kurtaracaktı?. Türk milleti kurtarıcı (Bozkurd) u bekliyordu. Tarihimizde ikinci bir Ergenekon doğacaktı. Münevverler kurtuluş çareleri ararlarken üç büyük kumandan Beykozda o zamanın Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak) nın evinde toplandılar. Bu toplantıda Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ve Cevat Paşa da bulunuyordu.

Bu üç büyü kasker, aralarında «Anadoluda bir mukavemet merkezi kurulmasına» karar verdiler. Mukavemet merkezi Doğuda kurulacak, yavaş yavaş teşkilâtını Batı Anadoluya doğru genişletecekti. Bu karar üzerine Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Müfettişliği vazifesini alarak 19 Mayıs 1919 da Samsuna çıktı.

Artık Türk milleti etrafında toplanacağı kahramanını bulmuştu. İşte Atatürk bu tarihten itibaren 9 Eylûl 1922 yılına kadar Millî Mücadeleye devam ederek, Yunanlıları Akdenize dökmek suretiyle muzaffer oldu. Atatürk bu büyük zaferi kazanmasıyla, bütün dünyanın dikkat nazarını çekti. Bundan sonra Atatürk, yapmış olduğu inkılâplarla Türk cemiyetini muasır milletler seviyesine çıkardı. Bu yeni Türkiyenin kurucusu Atatürk'ün hayatıyla dünya milletleri muharrirleri ve tarihçileri alâkadar oldular. Atatürk hakkında eserler neşrine başladılar. Fakat bunların hiçbiri Atatürk'ün şahsiyetini belirtemediler. Eserleri bir çok hatâlarla dolu idi.

Ben Millî Mücadelenin başında İstanbuldan kaçarak Ankaraya gelmiştim. İstiklâl Savaşının bütün safhalarını bizzat yaşadım. Muharrirlik dolayısıyla Atatürk'le tanışmak şeref ve bahtiyarlığına nail oldum. En acı günlerinde meclislerinde ve seyahatlerinde bulundum. Bu eşsiz kahrama, bu büyük devlet adamının hayatına ait günlük notlar aldım. Bunlarla beraber Atatürk'ün valideleri Zübeyde Hanımı ve kardeşi Makbule Ata-

dan ve eşi Mecdi Beyle de tanıştım. Ayrıca Atatürk'ün çocukluk arkadaşlarıyla, hattâ babasının arkadaşlarını bile bulup, Ata hakkında malûmat topladım.

Her fâni gibi Atatürk de 10 Kasım 1938 de hayata gözlerini 58 yaşında kapadı. O, genç denilecek bir yaşta idi. Türk cemiyeti ve dünya üzerinde büyük bir tarihî rol oynıyan bu büyük devlet adamı ve Türk inkılâpçısı, kuvvetli bir vatansever ve milliyetçi Atatürk'ün hayatını kimse yazmağa teşebbüs etmedi. Onun varlığından ve dostluğundan büyük faydalar ve rütbeler temin eden yakınları bile büyük bir eser neşretmediler. Büyük Ata'yı tanıyanların en genci ve ondan hiçbir şekilde maddî bir fayda görmeyen ben, onun hayatını gelecek nesillere ve cihana tanıtmak arzusuyla bu eseri yazdım. Her halde bu büyük işe beni sevkeden vazife tarihçi olmaklığımdan ileri gelmektedir. Anadolu ihtilâlinin en galeyanlı vak'aları birbiri ardından cereyan ederken, ben bu vak'aları dikkatle takip eden ve onların nisyana karışmasına rıza gösteren bir Vakanüvis oldum.

Millî Mücadelenin vak'alarını kayda İstanbuldan itibaren hâtırat şeklinde notlar almak suretiyle başladım. Bu merakı bana aşılayan İstanbul Lisesinde talebe iken muhterem tarih hocam Emin Âlî Çavlı oldu. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunu anlatırken: «Osman Gazi devri karanlık kalmıştır. Onu görüp yaşayan bir vak'anüvis bu devri kaydetmemiştir» demişti. Bu bende bir acı doğurmuştur. 1920 yılında Ankaraya geldiğim zaman o İmparatorluk tarihini kapamış, yeni bir devir başlamıştı. Hocamın sözleri hatırıma gelerek, ben bu tarihî günlerin vakalarını kaydetmek merakına düştüm. Bu eserimde, Atatürk ve Seymen alayı, bahsi dikkatle okunursa, benim ilk günlere ait vak'aları inceden inceye nasıl kaydettiğim meydana çıkar.

1932 yılında Marmara köşkünde Atatürk lûtfedip benimle görüşürken, bana:

— Okumayı mı seviyorsun, yazmayı mı? buyurdular.

Ben de:

— Yazmayı!

Dediğim zaman:

— Demek müverrih olmak istiyorsun!

Demek suretiyle bir tarih yazarı olmaklığımı bana ilham etmişlerdi. Bunlardan cesaret alarak Türk inkılâbına ait liseler ve üniversitelerimiz için «Türkiye Cumhuriyeti Tarihi» ni, Harb Okulunda İnkılâp Tarihi öğretmeni iken, Harbiyeliler için «Türk İnkılâbı Tarihi» ni, yine «Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi», «Kurtuluş Edebiyatı Tarihi», «Atatürk'ün Ölümü», «İstiklâl Savaşı Edebiyatı Tarihi», «Millî Mâcadelenin İç Âlemi», «Atatürk'ün Hayatı», «Onuncu Yıl Nasıl Kutlandı?», «Küçük Mustafa Kemal», «İnkılâp Ötgüçleri», «Atatürk», «19 Mayıs», «Egemenlik Ulusundur», «Kuvayı Milliye Tarihi» adlı on beş yeni Türkiye hakkındaki eserlerimi neşrettim.

Atatürk ve Millî Mücadele Tarihini 1944 yılında Ankarada Berkalp Kitabevi çok güzel renkli bir kap içinde neşretti. Bu eser kısa bir zamanda tükenince Zafer gazetesinde 1955 yılında ayrı bir baskı ilâve olarak 55 bin nüsha olarak basıldı. Buna rağmen okuyucularımızın bir kısmı bu eseri alamadılar. Bunun üzerine bu eseri üçüncü baskı olarak aziz dostum (Rafet Zaimler) basmağa muvaffak oldu. Ayrıca Kemal Atatürk eserimi Kıbrıs gazeteleri ve Atinada bir Türk gazetesi de tefrika olarak neşretti. Hindce gazetelerde de tefrika edildi. Tunuslular da Hariciye Vekâleti vasıtasiyle arapçaya tercüme edilme iznini benden istediler, ben de verdim.

Atatürk'ün hayatını okuyanlar, bir cemiyet büyük bir adamı nasıl yetiştiriyor, büyük bir adamda yüksek memleket işlerine kendini nasıl hazırlıyor göreceklerdir. Fertlerin bir cemiyet üzerinde tesirleri büyük şartlar içinde mümkün olduğu, Atatürk'ün hayatıyla canlı bir vesika teşkil etmektedir. Millî bir kahraman, büyük bir devlet adamı olmak için bir çok vasıflar mevcuttur. Bir insanın, en yüksek bir makamda hakkiyle vazife görebilmesi için bir çok şartların o şahısta birleşmesi lâzımdır. Kuvvetli bir kültürle beraber, hayatta bir çok da tecrübelere sahip olması lâzım geldiği Atatürk'ün hayatıyla açık bir şekilde görülmektedir. Âmme hizmeti görebilmek hasleti her kula kolay, kolay nasip olmamaktadır. Büyük adamları tarihin en büyük galeyanlı günleri yaratmaktadır.

Millî tarihimizde altı büyük adam tarihî büyük bir rol oynamıştır. Başta gelen, Osmanlı devletinin kurucusu sıfat ve şerefini kazanan (Osman Gazi), ikincisi İstanbulu fethederek yeni çağı açan (Fatih Sultan Mehmed), üçüncüsü Mısırın Fatihi (Yavuz Sultan Selim), dördüncüsü Belgradı feth ile Avrupanın kapısını açan ve Rodosu zapt ile Akdeniz ticaret yollarını Türklere açan (Kanunî Sultan Süleyman), beşincisi ise Osmanlı İmparatorluğu inhitat ederken, Türkiyeyi Avrupa devlet teşkilâtına uygun bir hale sokan (Sultan İkinci Mahmud-u Adlî), altıncısı ise ömrünü tamamlayıp tarihe karışan Osmanlı İmparatorluğu yerine (Türkiye Cumhuriyeti Devletini) kurmak şerefine nail olan (Kemal Atatürk) dür. Bt altı büyük devlet adamı Türk tarihinde büyük devirler açmışlardır. Bu zatlara bu vazifeyi veren de tarihin kendisidir. Tarihe mal olabilmek için talihin ve mevkiin değil, tarihin o ferdlere yâr olması lâzımdır. Atatürk'ün hayatını bu eserde okuyanlar bu hakikatleri öğreneceklerdir. Gençler, Büyük Ata'nın hayatını okuyarak, memlekete büyük hizmetler etmek aşkını alsınlar diye bu eseri yazdım. Çok okumak, yüksek bir ahlâka sahip olmak, bir meslek sakibi olarak kuvvetli yetişip, tecrübe sahibi olmak ve bütün bunlarla beraber en başta gelen meziyet de büyük bir vatansever ve kuvvetli bir milliyetçi ruha malik olmaktır. İşte Atatürk'de bulunan vasıflar... Bu mertebelere eriştiği içindir ki, büyük adam oldu. Devlet kurucusu, muzaffer kumandan, büyük bir inkılâpçı olarak tarihe girdi.

Türk milletinin mâşerî vicdanında sonsuz olarak yaşayacak olan Atatürk'ün hayatını sizlere sunuyorum. Bu hizmetimle faydalı olabildimse ne bahtiyarım.

Gazi Lisesi Tarih Öğretmeni

Enver Behnan ŞAPOLYO

MUSTAFA KEMÂL

23 — Aralık — 1880
10 — Kasım — 1938

ÇOCUKLUĞU

I

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, büyük bir inkılâpçı olan (Kemal Atatürk) millî tarihimiz bakımından büyük bir şahsiyet olduğu kadar, cihan tarihi içinde de şerefli bir mevki kazanmış büyük bir devlet adamıdır.

Atatürk'ün çocukluğundan ölümüne kadar hayatı henüz yazılmamıştır. Bilhassa Atatürk'ün doğumundan, vatan hizmetine atılıncaya kadar olan çocukluk hayatı bilinmemektedir. Buna ait yazılı vesikalar da yoktur. Bu sebeple önce Atatürk'ün valideleriyle kız kardeşleri Makbule Hanımdan, Atatürk'ün babasını ve büyük babasını tanıyan Selânik'in ihtiyarlarından araştırmalar yaparak, Atatürk'ün atalarını, doğumunu, çocukluğunu, okul hayatını ve gençlik hâtıralarını topladım, sizlerin önüne seriyorum.

1922 yılında Atatürk'ün valideleriyle tanıştım. Kır düşmüş sarı saçları, mavi gözleriyle o, yaşlı bir Mustafa Kemal'i andırıyordu. Rumeli şivesiyle konuşuyor, zeki bakışlı eski İstanbul hanımları giyinişinde bir hanımefendi idi. Durmadan oğlundan sitayişle bahsediyordu. Kendisine ilk sualim şu oldu:

— Gazi Hazretlerinin doğum günü ile ayı bir yerde yazılı değildir. Hangi ay ve günde doğmuşlardır?..

Dedim. Biraz düşündükten sonra:

— O zamanki Hamidiye kâğıtlarına gün ve ay yazılmaz, yalnız yıl yazılırdı. Ben, oğlum Mustafa'yı Erbain soğukları devam ederken doğurdum. Bu, doğum benim aklımda kaldığına göre (23 Kânunuevvel 1296) tarihlerine düşmektedir.

Dedi. Bu malûmatı pek dikkatle kaydettim, çünkü Atatürk'ün nüfus tezkeresinde yalnız (1296) yazılıydı, bu da Milâdî tarihe göre (1880) yılına tesadüf etmekteydi. Halkevlerinde çalışırken Atatürk hakkında bir broşür neşredecektik. Köşkten Atatürk'ün doğum yılını sorduk. Yaverlik dairesi bize (Atatürk 1880 senesinde Selânik'te doğmuştur.) diyerek ne gününü ve ne de ayını bildirmediler. 1880 senesini köşkten öğrendik. Bâzı muharrirler 1881 yazmaktaysalar da doğru değildir. Annelerinin verdiği malûmata göre, Atatürk 23 Aralık 1880 tarihinde Selânik'te doğmuştur. Zübeyde Hanıma Atatürk'ün doğdukları evi sorduğum zaman:

— Rahmetli Rıza Efendi, Selânik'teki evimizi Zineti Bostan denilen bir arsanın üzerinde yaptırmıştı. Bugün burası Selânik'in İslâhhane semtinin (Ahmet Subaşı) mahallesine düşmektedir. Bu ev, harem ve selâmlığı olan üç katlı pembe boyalı idi. Bahçe duvarları yüksek ve alt pencereleri de demir parmaklıklı idi. Mustafam bu evin ikinci katında sol tarafa düşen ocaklı odada doğmuştu. Ebesi de (Hatı Molla) denilen Selânik'li bir kadındı. O zamanlar Ali Rıza Efendinin memuriyeti Selânik civarında, (Çayağzında) idi. Bâzı geceler eve gelmiyordu. Bu sebeple bana (Üftade) adlı bir zenci halayık tutmuştu. Mustafa bağrımda onu ninnilerle uyutur, salıncağına yatırırdım. Bu evde ana oğul ıssız bir hayat geçirirdik. İlk gelin gittiğim ev, Rıza Efendinin Yenikapı'daki eviydi, diyerek, Atatürk'ün doğdukları evi ve mahallesini anlattılar. Bâzı günlerde bana öğüt verirdi.

— Oğlum! Çok çalış, çalışmaktan yılma. Mustafam çok çalıştı. Her mektepte çavuş olurdu. Büyük adam olmaya çok heves ederdi. Hem de büyük adamlarla tanışmak isterdi. Sen de büyük mevkilere geçmek istersen, büyüklere kendini tanıt! Bak oğlum Mustafa Kemal, bu millete ne hizmetler etti. Yu-

nanlıları denize döktüğünü bana söyledikleri zaman, kulaklarıma inanamadım. Şimdi Ankaraya geldim ve hepsini gözümle gördüm. Sen de çalış!.

Demişti. Bilhassa oğlunun talebe iken çovuş olduğunu hiç unutmamış, her vesile ile onu söylemekten zevk duymaktaydı.

Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi

Atatürk'ün çocukluğuna ait daha fazla bilgiyi kardeşleri Makbule Hanımdan öğrenmeğe muvaffak oldum. Atatürk'ün Makbule Hanıma yaptırmış oldukları Çankaya'daki villâlarına ziyarete gittiğim zaman, Atatürk'ten lâf açar, hâtıralarını yazmak suretiyle not alırdım. Bilhassa Emekli Albay ve Niğde Milletvekili Halil Nuri Yurdakul, Makbule Hanımla sık sık görüştüklerinden bu zat da birçok notlar alarak bana vermek lûtfunda bulunmuşlardı. Mahbule Hanım Atatürk'ün büyük babası ve pederleri hakkında şu malûmatı verdiler:

— Büyük babamın adı (Ahmet) dir. Bu zat siyasî bir meseleden dolayı memleketten firar etmiş.. Yedi sene dağlarda dolaşmış... Nihayet ölmüş.. Bu sebeple kendisine (Firarî Ahmet Efendi) de-

nilmişti. Anneme mesleğini sorduğum zaman «askermiş, Yemen'de hizmetleri varmış» derdi.

Ben bu malûmatı Selânik'in ihtiyarlarından inceledim. Onların verdiği malûmata göre, 1876 tarihinde meşhur (Selânik vak'ası) olmuş... Bu vak'a şöyle cereyan etmiştir. 1876 tarihinde Bulgar isyanı sıralarında müslümanlığı kabul etmiş bir Bulgar kızını, Ruslar zorla kaçırmışlar. Bu vak'a üzerine Selânik Türkleri heyecana düşerek, hükûmet konağının önünde toplanarak kızın teslimini istemişler.

Nihayet şehirde büyük bir karışıklık çıkmıştı. Bu sırada Fransız ve Alman Konsolosları da öldürülmüştü. Selânik vakası üzerine 7 Mayıs 1876 tarihinde büyük devletlerin donanmaları Selânik'e gelerek, konsolosları öldürenlerin hükûmetten idamlarını talep etmişlerdi. Sultan Abdülâziz'in emrile yakalananlar derhal idam ettirildi.

İşte Atatürk'ün büyük babası Ahmet Efendi de bu vak'ada önayak olanların başında olduğu anlaşılmaktadır. Arkadaşları tevkif olunurken, kendisi Makedonya dağlarına kaçarak, yedi sene dağda yaşamış, nihayet ölmüştür.

Makbule Hanım devamla:

— Büyük babamız Ahmet Efendinin (Kırmızı Hâfız Mehmet) Efendi adında bir kardeşi vardı. Bu zat ilmiyye sınıfından olup bir mahalle mektebinde hocalık etmekteydi. Sakalı kırmızı olduğundan kendisine (Kırmızı Hâfız) derlermiş.. Kırmızı Hâfız Mehmet Efendinin oğlu (Salih) Efendidir. Salih Efendinin (Fatma, Vüsât, Nafia, Zeynep) adında dört kızı ile (Kemal ve Necati) adında iki oğlu vardı. Salih Efendi Palanka Gümrük Müdürü idi.

Büyük babam Ahmet Efendinin eşinin adı ise (Ayşe) Hanımdı. Ayşe Hanımın Firarî Ahmet Efendiden (Ali Rıza), (Mustafa), (Hatice) adında çocukları olmuştu. Babam Ali Rıza Efendi kardeşi Mustafa'nın salıncağını sallarken düşürmüş, Mustafa da ölmüştü. Ahmet Efendi yedi yıl sonra ölünce babaannem (Halil) Efendi adında bir tüccarla evlen-

Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım

miş ondan (Emine) adında bir kızı dünyaya gelmiş.. Emine Hanım İstanbul'da annemden üç ay sonra vefat etti.

Diye anlattılar. Sonra kendilerinden şunu sordum:

— Babanız Ali Rıza Efendi, Zübeyde Hanımla nasıl evlenmişler?

Deyince:

— Dur, onu da size anlatayım.. diye söze başladılar.

— Bir gün babam rüyasında ak s a k a l l ı bir ihtiyar görmüş. Bu ihtiyar zatın yanında gayet güzel sarışın bir kız duruyormuş. Bu ihtiyar babama: «Bu kız senin kısmetindir!» deyip kaybolmuş.. Babam sabahleyin uyanınca rüyasını ablası Hatice Hanıma anlatmış, sonra da ona: «Bana bir sarışın kız bul!.. Ben onunla evleneceğim!» demiş. Halam, mahalle mahalle sarışın kız aradıktan sonra nihayet annemi beğenmiş.. Gelip, bunu da babama söylemiş. Bir müddet sonra bu kızı babama istemişler. Fakat bu aile zengin olduğu için babamdan fazlaca ağırlık istemişler.. Fakat araya dayım Hüseyin Ağa girerek babamla annemi evlendirmiş.. Babamın vefatından son-

ra dayım: «Zübeydeyi bu ömürsüz adamla ben evlendirmeğe sebep oldum. Bu çocukları büyütmek bana farzoldu.» derdi.

İşte Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi Zübeyde Hanımla bu suretle evlenmişlerdi.

Makbule Hanıma:

— Babanız nerelidir?.

Diye sorduğum zaman:

— Babam Ali Rıza Efendi yerli olarak Selânik'lidir. Kendileri Yörük sülâlesindendir. Annem her zaman Yörük olmakla iftihar ederdi. Bir gün Atatürk'e (Yörük nedir?) diye sordum. Ağabeyim de bana: «Yürüyen Türkler» dedi.

Makbule Hanımın verdiği bu malûmatı Atina Sefirimiz Ruşen Eşref Ünaydın'dan sordum. Ruşen Eşref Bey de bana dediler ki:

— Atatürk, çok kere benim atalarım Anadolu'dan Rumeliye gelmiş Yörük Türkmen'dendir derlerdi.

Bu malûmata göre, Atatürk'ün atları Türkmenlerdir. Bu aile Anadolu'nun hangi bölgesinden ve ne zaman Rumeli'ye gelmişlerdir. Bu henüz belli değildir. Fakat bu malûmatı daha fazla derinleştirmek istedim. Atatürk'ün Selânik'te mahalle ve mektep arkadaşı eski mebuslardan merhum (Hacı Mehmet) Beyden sordum. Bana tane tane anlattı. Dediler ki:

— Atatürk'ün ataları hakkında benim bildiğim şunlardır. Atatürk'ün ataları Anadolu'dan gelerek Manastır Vilâyetinin Debrei Bâlâ sancağına bağlı (Kocacık) nahiyesine yerleşmişlerdir. Bunları ben Selânik'in ihtiyarlarından duymuştum. Kocacıkların hepsi öz Türkçe konuşurlar. İri yapılı adamlardır. Bunların hepsi yörüktür. Hayvancılıkla geçinirler, sürüleri vardır. Bir kısmı da kerestecilik ederler. Bunların kıyafetleri Anadolu Türklerine benzer. Yaşayışları, hattâ lehçeleri de aynıdır.

Hacı Mehmet'in verdiği malûmatı genişlettim. Bu havalide oturan Türklere (Konyar) adı verilmektedir. Konyar denilen bu yörükler (Muradı Hüdavendigâr) zamanından (Fatih Sultan Mehmet) devrine kadar devir devir Konya ve Aydın taraflarından getirtilerek Rumeli'ye yerleştirilmiş Türklerdir.

Fetihnâmelerde Konyarlara (Hudut Gazileri) unvanı verilmektedir.

Kocacık yörükleri hakkındaki kayıtlar İstanbul arşivinde bulunan (Defterhane) kayıtlarında yâni (İl yazıcı) defterlerinde bulunmaktadır. Kocacık'taki yörüklerin aşiret adları şunlardır: (Tanrıdağ yörükleri), (Karagöz yörükleri) dir. Civarlarında Kosova'ya doğru (Aktav) ve (Naldöken) yörükleri bulunmaktadır. Bu yörüklerin adları ve işleri (950) tarihli ve (82) numaralı defterlerle (1051) tarihli (469) numaralı defterlerde kayıtlıdır.

Hükûmet Kocacıkların bir kısmını Bursa civarındaki (Cerrah) köyüne yerleştirmiştir.

Kocacıklar hakkında malûmatı da Bursa İş Bankası şeflerinden (Orhan Erdemli) lûtfettiler. Bu zat diyor ki: «Rahmetli babam da Kocacıklıdır. Babamın not defterinde (Sultan Murat Hüdavendigâr Kosova muharebesinde ordu kumandanlarından Hocaoğlu İsa Bey merhumun aşireti olup, Yıldırım Beyazıt Han tarafından, Arnavutluğa karşı evvelâ İsa Bey merhum kumandasında Jupa yaylasında yerleştirilmiş olan (Kocacık köyü) diye bir kayda rastladım.»

Bu zatın verdiği malûmata göre Kocacık'a Türkleri yerleştiren Yıldırım Beyazıt olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk'ün atalarının Rumeli'ye Aydın havalisinden geçtiklerini akrabalarımdan da duydum. Bunların dediklerine göre, bu aileye Murat Hüdavendigâr tarafından bir (Kız tımarı) verildiği rivayeti vardı. Fakat bunu iyice tetkik edemedim.

Atatürk'ün anneleri Zübeyde Hanımın babası hakkındaki malûmatı da Atatürk'ün babasını ve Kırmızı Hâfızı tanıyan Aydın Mebusu (Tahsin San) dan aldım. Bu zat doksan yaşında vefat etti.

— Atatürk'ün valdesi Zübeyde Hanım Sofu - zâde ailesinden Feyzullah Ağanın kızıdır. Bunlar Selânik'te doğmuşlardır. Bu aile bundan 130 sene evvel (Sarıgöl) den Selânik'e gelmişlerdir. Vodina kazasının batısında Sarıgöl nahiyesinde on altı köyden ibaret olan bu nahiye ahalisi Makedonya ve Tasalya'nın fethinden sonra Konya civarı ahalisinden Osmanlı Hükû-

metinin sevk ve iskân ettiği Türklerdendir. Son zamanlara kadar beş asır müddet içinde hayat tarzlarını, kılık kıyafetlerini değiştirmemişlerdi.

Diye anlattılar. Bu malûmata göre, Zübeyde Hanımın babası (Sofu-zâde) ailesinden (Feyzullah) Efendidir.

Atatürk'ün kardeşi Makbule Hanımın verdiği malûmat da şudur:

— Annemin babası üç çiftlik sahibi Feyzullah Efendidir. Büyük pederim Feyzullah Selânik'e bir saat mesafedeki Lankaza kazasında oturuyormuş. Lankaza'nın yarısı iki kardeşe aitmiş.

Bir gün annem Zübeyde Hanımın dadısı yorgan kaplarken, pek küçük olan annemin ayağına iğne batmış. Tedavisi için Selânik'e nakle mecbur olmuşlar.. Annem bir sene Selânik'te tedavide kalmış.. Bu vesile ile de Selânik'e yerleşmişler. Anneme Lankaza zenginlerinden Ahmet Paşanın oğlu talip çıkıyor, fakat evlenemiyorlar.. Feyzullah Efendi üç defa evlenmiştir. Birinci karısından Hüseyin ile Mediha adlı iki çocuğu olmuştur. İkinci karısından ise Hasan ve Zehra dünyaya gelmiştir. Üçüncü karısından ise (Ayşe) Hanım olmuştur. Ayşe Hanım bizim büyükannemizdir. Büyük annemin annesi de (Molla Hanım) adında birisi imiş. Çok okumuş ve sofu bir kadınmış. Bunları hep annemden duymuştum.

Diye anlattılar. Zübeyde Hanım Lankaza'da doğmuştu. Okuma ve yazma bildiğinden o zamanın tâbirine göre kendisine (Zübeyde Molla) derlerdi. Zübeyde Hanımın babaannelerinin (Hasan Ağa), (Hüseyin Ağa) adında iki erkek kardeşi vardı. Hasan Ağa Lankaza'da ticaret yapmakta idi. Hüseyin Ağa ise Sellânik civarında bulunan (Rapla) çiftliğini işletiyordu. Hüseyin Ağa Atatürk'le Makbule Hanımı büyüten zattır.. Bu zat Atatürk Harbiyede iken vefat etmişti.

Atatürk'ün bütün akrabaları Feyzullah Efendinin birinci ve ikinci eşinden olan çocuklarıdır. Baba soyundan gelen akrabaları da Kırmızı Hafız Mehmet Efendiden gelmektedir. Bunların birçokları berhayattır. Ali Rıza Efendi, genç yaşında muhtelif memuriyetlerde bulunmuştu. Onu tanıyan bazı ihtiyarlardan

öğrendiğime göre Ali Rıza Efendi Kırcaali'de Tikveş'te memuriyetlerde bulunmuştu. Ali Rıza Efendi bir aralık da Selânik Evkaf Dairesinde ikinci kâtiplik etmişti. Burada memur bulunurken bir gönüllü taburuna girerek İstanbula kadar gitmişti. Bu malûmatı da merhum Maarif Müsteşarı İhsan Sungu'nun Belleten'de neşrettikeri bir makaleden öğrenmekteyiz: Makalede diyorlar ki:

Atatürk Harp Akademesinden mezun olduğu zaman (1905)

«Selânik askerî mülkiye taburunun 1294 senesi Devlet Salnâmesi ile o senenin Selânik Askerî Mülkiye Salnâmesinde neşrolunan kadrosunda subayların her birinin hariçteki memuriyeti ile taburda haiz oldukları rütbeler tesbit edilmiştir. Bu kadroda Selânik evkaf kâtiplerinden Ali Efendi, birinci mülâzim olarak görülmektedir. Atatürk'ün, bu taburda subay olduğu muhakkak olan babasının bu suretle o zaman evkaf kâtipliğinde bulunduğu da meydana çıkmaktadır.

Ali Rıza Efendinin bu memuriyetle beraber, kendisini vatansever olduğu da 1876 da Selânik'te teşekkül eden, Selânik Askerî Mülkiye Taburunda birinci mülâzim olarak gönüllü asker olduğudur. Vatanın en buhranlı bir zamanında vatan mü-

dafaası için Selânik'te toplanan askerler arasına gönüllü olarak giren Mülâzım Ali Rıza Efendi, bu taburla İstanbul'a giderek, millî bir kahraman olarak alkışlanmış, vatan müdafaasına hazırlanmıştı.»

İhsan Beyin, Atatürk'ün hakkında verdiği malûmat da budur. Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi Zübeyde Hanımla evlendikleri zaman Yenikapı Mahallesindeki evlerinde oturuyorlar ve kendisi de Çayağzı'nda bulunan ((Papasköprü)) sünde memur bulunuyordu. Her iki eş birbirlerini çok seviyorlar, mesut bir hayat sürmekte idiler. Aralarında yirmi yaş fark bulunmakta idi. Zübeyde Hanım gençliğinde çok güzel bir kadınmış...

Zübeyde Hanımın Yenikapı'daki evlerinde Ali Rıza Efendiden (Fatma, Ömer, Ahmet) adında üç çocuğu olmuştu. Fatma yedi yaşında iken veremden ölmüş, Ömer ile Ahmet de üçer yaşlarında Çayağzı'nda bulunurken ölmüşlerdi. Hattâ Ahmed'i sahilde bulunan kumluk bir mezara gömdüklerinden dalgalar cesedi meydana çıkartmış olduğunu anneleri yana yakıla anlatırlardı. Burası dağlık ve ıssız bir mahal imiş.. Zübeyde Hanım gençlik zamanlarını burada geçirmiştir.

Atatürkün çok sevdiği çocukluk arkadaşlarından Kütahya Mebusu (Hacı Mehmet Somer) den ayrıça şu malûmatı da elde ettim.

«Ali Rıza Efendi, Zübeyde Hanımla evlendikleri zaman Olimpos dağının eteklerinde kâin Katarin kazasının (Papasköprü) mevkiinde gümrük muhafaza memuru bulunuyordu. Bu havali ormanlık olduğundan, ekseriyetle ticareti kereste idi. Ali Rıza Efendi bütün kereste tüccarlariyle tanışmış, bunların elde ettikleri kazançları da yakından görmüştü. Bunun üzerine gümrük memurluğundan istifa ederek Selânik'e geldi. Elinde bulunan bir miktar para ile, kereste tüccarlarından Cafer Efendi ile birlikte kereste ticaretine başladı. Kazandığı para ile İslâhhane semtinde Ahmet Subaşı mahallesinde üç katlı iki daireli bir ev yaptırdı. Ahmet Subaşı mahallesine girmek için Kapalıçarşıdan çıkılır ve Mithatpaşa caddesi tâkip edildikten sonra Hükûmet önüne gelir gelmez, soldan sağa doğru Islâhhane mahallesi gel-

mektedir. Burada Mithat Paşa'nın yaptırdığı Islâhhane adlı (Sanat Okulu) bulunmakta idi. Bu okulun tam karşısına Ahmet Subaşı mahallesi düşmektedir. İşte Atatürk bu mahalledeki penbe boyalı evde doğmuştu...» diye anlatmışlardı.

İşte Atatürk 23/Aralık/1880 tarihinde Selânik'in Ahmet Subaşı mahallesinde dünyaya gelmişti. Sarı saçlı, mavi gözlü ve penbe yanaklı bu oğlan çocuğa ana ve baba çok sevinmişlerdi. Atatürk, evlerinin ikinci katındaki sol tarafta bulunan ocaklı odada doğmuştu. Üç çocuğunu kaybeden Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'in üzerine titremişti...

Atatürk'ün küçüklüğüne ait, Makbule Hanım, annelerinden duyduklarını da şöyle anlattılar :

— Ağabeyim Mustafa doğduğu zaman, babam Ali Rıza Bey, bir kılıç getirerek kundağının başına koymuş, annamedi de tebrik etmiş... Annemin südü az geldiğinden babam (Ümügül) adında bir sütnine tutmuş. Annem agabeyimi uyutmak için şu ninniyi söylermiş.

Ninni desem gözün süzer.
Deste kirpiğin inci dizer.
Senin baban gurbet gezer.
Ninni yavruma, ninni.. hû, hû!..

Bundan başka :

Tanrının bir meleği
Uyu ey göz bebeği
Bütün ömrümün çiçeği.
Uyu yavrum ninni.

En çok söylediği ninni de şu imiş:

Allar giyen gelin olur ninni
Yeşil giyen emir olur ninni.
Ben emîre dayanamam ninni.
Uyusun yavrum ninni!..

— Atatürk'e Mustafa adını kim koydu?

Diye sorduğum zamanda şunu anlattılar:

— Ağabeyime ad koymak için bütün hısım ve akraba toplanmışlar. Birçok adlar söylemişler. Fakat babam bunların hiç birini beğenmiyerek, ağabeyimin adını (Mustafa) koymuş.. Bunun sebebi de babam küçükken kardeşi Mustafanın salıncağını sallarken onu düşürüp ölümüne sebep ölmüş.. Kardeşinin hâtırasını yaşatmak için ağabeyime (Mustafa) adını koymuştur. Bu suretle kulağına (Mustafa) okumuşlar.. Ağabeyim kundakta iken sakin imiş. Çok ağlamazmış...

Babam çok kere ormana gidip kereste kestiğinden, eve gelmediği günler olurmuş. Annem Üftade ile beraber kalırlarmış. Fakat bu koca evde pek korkarmış. Annemin ricası üzerine büyük annem Ayşe Hanım bize gelmiş.. Fakat bir gece eve hırsızlar girmiş. Büyük annemin odasına girerek para dolu bir çekmecesini almışlar... Büyük annemin feryadı üzerine, annem kapının arkasına dayanıyor. Fakat hırsızlar kapıyı omuzlayınca koca kapı içeride kundakta bulunan ağabeyimin üzerine yıkılıyor. Kapının altında kalan Mustafa Kemal bir mucize kabilinden kurtuluyor. Halayık Üftade pencereyi açıp yangın var! diye bağırınca hırsızlar kaçmışlar... Bu hırsızların evvelce evde çalışmış olan Arnavut ustaları olduğu anlaşılmıştır. Fakat büyük annemin paraları da bulunamamıştır.

Babam ve büyük annem, annemi çok severlermiş.. Büyük annem bütün ev işlerini görür, anneme de bütün bu işleri ben yaptım, de, dermiş.. Babam anneme (gülzarı cennetim Zübeydem) diye hitap edermiş. Daha sonra da annem beni doğurmuş. Benden sonra Naciye adlı bir kardeşimiz daha oldu, fakat o yaşamadı. Ağabeyim Mustafa Kemal beş yaşındayken ilâhiler okutarak merasimle mahalle mektebine başlatılmıştı. Babam ağabeyimin elinden tutarak mektebe götürürmüş...

Diye anlattılar. Atatürk, çocukluğu hakkında Ahmet Emin Yalman'a şunları anlatmışlardı:

— Çocukluğuma dair ilk hatırladığım şey, mektebe gitmek meselesine aittir. Bundan dolayı annemle babam arasında şiddetli bir mücadele vardı. Annem, ilâhilerle mektebe baş-

lamamı ve mahalle mektebine gitmemi istiyordu. Babam, o zaman yeni açılan Şemsi Efendinin mektebine devam etmem ve yeni usul üzere okumama taraftardı. Nihayet babam işi mâhirane bir surette halletti. Evvelâ merasimi mutade ile mahalle mektebine başladım. Bu suretle annemin gönlü yapılmış oldu. Birkaç gün sonra da mahalle mektebinden çıktım. Şemsi

Atatürk — Kurmay Yüzbaşı

Efendinin mektebine kaydedildim. Az zaman sonra babam vefat etti..»

Diye okul hayatlarını anlatmışlardı, Küçük Mustafa Kemal bu mektebi çok sevmiş, derslerine var kuvvetiyle çalışıyordu. Fakat sevmediği bir tek hoca vardı. O da hüsnü hat muallimi Çopur Hafız Emin Efendi idi. Bütün çocukları yere oturtarak dizlerinde yazı yazdırıyordu. Mustafa Kemal buna hiç bir türlü tahammül edemiyordu. Bir gün birdenbire ayağa kalktı. Hocası Çopur Emin Efendi:

— Niçin oturmuyorsun?

— Dizlerim ağrıyor!

— Sana otur diyorum!

Deyince... küçük Mustafa'nın yüzü kıpkırmızı olarak:

— Oturmıyacağım!

Diye bağırınca hocası:

— Bana isyan mı ediyorsun?

Demesi üzerine Mustafa Kemal:

— Evet, isyan ediyorum.

Der demez, bütün çocuklar da hep bir ağızdan biz de isyan ediyoruz! diye bağırdılar. Hoca bu hareket karşısında kabahatini anlayarak meseleyi kapattı.

Selânik gençliğini yetiştiren (Muallim Cûdi Efendi) ile (Şemsi Efendi) hakkında Ali Canip Yöntekin «Çınaraltı» mecmuasının 92 inci sayısında şu malûmatı vermektedir:

«Selânik'te iki meşhur muallim vardı: Birisi Şemsi Efendi, öteki Cûdi Efendi idi. Şemsi Efendi bir ilkokul öğretmeni idi. Fakat bütün o muhitte popülerdi. İlk defa olarak yeni sistemde bir mektep açmış, çocuklarla meşgul olmanın zevkini bulmuş, mini mini yavruların ehemmiyetini idrâk etmiş, mizacen lâübali, şen, kendisini herkese sevdirir, törenlerde mektep talebelerinin başına geçerek onları sevk ve idare eder. Yalnız vazife itibariyle değil, ruhan da tam bir mektepçi idi.»

Diye Atatürk'ün ilk hocasının karakterini anlatmaktadır. İşte bu Şemsi Efendi, Atatürk'ü önüne oturtarak okumayı yazmayı öğretmişti. O zamanlar Ali Rıza Efendi kereste ticaretiy-

le meşguldü. Bu hususta Mehmet Somer şu malûmatı vermektedir:

«Ali Rıza Efendi kereste ticaretine varını yoğunu vermişti. İlk zamanlarda büyük başarılar gösteren bu teşebbüs, Katrinin ezelî belâsı olan eşkiyaların hırslarını tahrik etti, Ali Rıza Efendiyi, para göndermesi için tehdit ettiler. Şayet para göndermezse, kerestelerini yakacaklarını bildirdiler bu sebeple orman mıntakasına gitmek, işlerini kontrol etmek mümkün olmuyordu. İşlenmiş keresteleri sahile nakletmeğe korkuyordu. Çünkü bu keresteler eşkiya için rehîne mahiyetinde idi. Nihayet Ali Rıza Efendiden ümit ettikleri para gelmeyince, bütün kerestelerini yaktılar. İşçileri de tehdit ettiler. İşçiler de dağılıp gittiler. Bunun üzerine Ali Rıza Efendi yangından mal kaçırır gibi, mümkün olabileni kurtarmağa çalıştı.

Buradaki eşkiyaların hepsi siyasî çetelerdi. 1298 tarihinde Tesalya'nın Yunanistan'a terkedilmesiyle, Yunan hududu Katrin kazasına ve Olimpos dağlarına dayanmakta idi. Bütün mesele bundan ileri geliyordu. 1877 Rus harbinden sonra Makedonya çetelerle dolmuş, artık buralardaki Türklere rahat kalmamıştı. Bu siyasî çeteler yüzünden Ali Rıza Efendinin ticareti de bozuldu.»

Diye bana anlatmışlardı. Bu hususta Makbule Hanım da şunları anlattılar:

— Babam kereste ticareti yaparken Rum eşkiyaları babamdan para almak maksadiyle annemi dağa kaldırmak istemişler. Bir gün evimizin bahçesine girmişler. O gün de annem pek süslü imiş. Beyaz elbiseler giymiş, beline de bir kemer takmış, beyaz elbisesine doğru da sarı saçlarını dökmüş. Bu şekilde bahçeye inmiş. Bu güzel ve genç kadını gören eşkiyalar baka kalmışlar.. Kaçırmağa kıyamamışlar.. Babama haber göndererek, gördükleri manzarayı anlatarak bir altın saat istemişler. Babam bir altın saati göndermiş. Fakat annemi de evde yalnız bırakmamış... Annemden işittiğime göre ormanda babamın karşısına üç defa çıkmışlar. Bir defasında «Haydi Türk oğlu! Abdest al. Namazını kıl, seni keseceğiz!» demişler ve sonra sahile indirmişler, fakat öldürmemişler.. Bir gün de iki kişi karşısına

çıkmış, bu defa babam bunlara hücum ederek dayak atmış. Kendisi de sahile inerek buradaki bir kayıkla Selânik'e gelmiş.. Üçüncüsünde de Panayut adında bir Rum kendisini kurtarmıştır. Bu iyiliğine mukabil babam da Panayut'a kefil olarak onu hapisten kurtarmış...

Babam bu vazifede çok tehlikeler geçirmiş... O zaman Selânik'te Ali Paşa adında bir kumandan varmış, bir gün babamı yanına çağırarak bu işi bırakmasını söylemiş. Babam da «Ben ticaret yapmak için memuriyetimi bıraktım. Herkes gibi ticaret yapıyorum. Siz bu eşkiyaları temizleyiniz» demiş... Bu sözlere, kızan Ali Rıza Paşa eşkiyalardan kurtulmak için ormanı yaktırmış...

Bundan sonra babam tuz ticaretine başladı. Mağazasında bulunan tuzlar toptan eridi. Babam bu işten de ziyan gördü. Tekrar memuriyete geçmek istedi.. Fakat muvaffak olamadı. İşlerinin fena gitmesinden çok müteessir oldu. Kendisini içkiye verdi. Nihayet barsak veremine tutuldu. Üç sene hastalık çektikten sonra vefat etti...

Atatürk'ün anneleri Zübeyde Hanım:

— Merhumun, son günlerinde işinin fena gitmesinden çok müteessir oldu. Kendisini salıverdi. Daha sonra da derviş meşrep bir hal alarak eridi gitti. Kocamın hastalığı büyüdü, artık yaşayamazdı. Ben dul kaldığım zaman yirmi yedi yaşında bir taze idim. Bana da iki mecidiye bir tekaüt maaşı bğlamışlardı.

Şeklinde eşinin ölümünü anlatmışlardı. Atatürk yedi yaşında iken sevgili babasını kaybetmişti. Bu ölüm onun ruhunda büyük bir acı bırakmıştı. Mustafa küçük iken annesi onu pek temiz giydirirdi. Tertemiz bir çocuktu. Altın saçlı, mavi gözlü bu yavruyu herkes severdi. Hele o, zeki bakışlarına birçok insanlar hayrandı, komşu kadınlar (Zübeyde Molla'nın oğluna bakın, ne temiz giyiniyor!» derlerdi. Bu zamanlar en fazla sevdiği şey bahçelerinde bulunan dut ağacına çıkmaktı.

Mahallelerindeki çocuklar kaydırak ve zıpzıp oynarlar, topaç çevirirlerdi. Küçük Mustafa ise bunların oyunlarına hiç bir gün karışmaz, elleri cebinde, başı yukarıda büyük bir adam gibi kaşları çatılmış bunları seyrederdi. Çok kere de evlerinin

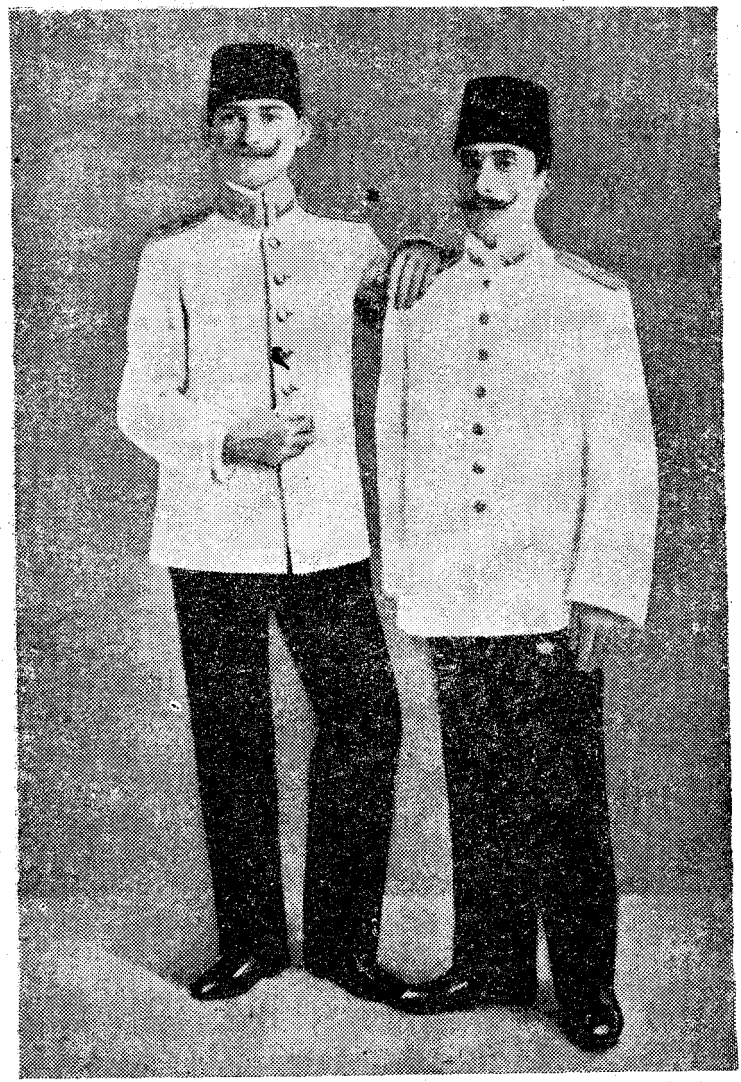

Atatürk — 1906 da Şam'da

alt katına oturup dersine çalışırdı. Gayet durgun ve terbiyeli bir çocuktu. Yaramaz olmadığı için onu herkes severdi. Zübeyde Hanıma az para maaş bağlandığından Mustafa ile Makbule'yi Hüseyin Ağanın Rapla çiftliğine götürdü.

Atatürk'ün dayısı Hüseyin Ağa yiğit ve cesur bir adamdı. Dayısı Mustafa'ya silâh atmağı talim ettirdi. Onun cesareini arttırmak için:

— Mustafa, git! Ağacın altında tabancam kaldı. Onu al, bana getir! derdi. Gece yarısı küçük Mustafa bu ağacın dibine giderek, tabancayı getirirdi. Atatürk bu hâtıralarını arkadaşlarına anlatırken:

— Babam vefat etti. Annemle beraber dayımın yanına yerleştim. Dayım köy hayatı geçiriyordu. Ben de bu hayata karıştım. Bana vazifeler veriyor, ben de bunları yapıyordum. Başlıca vazifem tarla bekçiliği idi. Kardeşimle beraber bakla tarlasının ortasındaki bir kulübede oturduğumuzu ve kargaları koğmakla uğraştığımızı hiç unutamam. Çiftlik hayatının diğer işlerine de karışıyordum. Böylece biraz vakit geçince annem, mektepsiz kaldığım için endişe etmeğe başladı. Nihayet Selânik'te bulunan teyzemin evine gitmeğe ve mektebe devam etmeğe karar verildi.

Atatürk'ün kardeşi Makbule Hanım bana bu çiftlik hayatı hakkında şunları anlatmak lûtfunda bulundular...

— Babam ölünce dayım Hüseyin Ağa Selânik'e gelerek, bu ömürsüz adamla seni evlendiren ben oldum. Bundan sonra size ben bakacağım, bu çocukları ben büyüteceğim diyerek bizi Selânik civarında bulunan Rapla çiftliğine götürdü. Dayım kibar bir adamdı. Bizi çok seviyordu. Çiftlikte her şey boldu. Mükemmel surette yiyip içiyorduk. Dayım akşamları bir kocaman torba dolusu kestaneyi önünmüze koyardı. Bu kestaneleri iki kardeş kavurur, güzelce yerdik..

Ağabeyimin sünent zamanı geldi. Ağabeyimi çiftlikte sünnet ettirmeğe karar verdiler. O gün ayrıca on altı fakir çocuk da sünnet edildi. Selânik'ten bütün akrabalarımız ve civar köylerden de birçok kimseler dâvet edildi. Çiftlik ağaları da süslü koçlar hediye ettiler. Ağabeyim sünnet olurken «Ah babacığım!»

Levent Şahverdi Arşivi

diye bağırmış, bunu duyan annem bundan çok müteessir olmuştu. Sünnet düğününde karagöz ve hokkabaz oynatıldı..

Ağabeyimin bu çiftlikte çok canı sıkılıyordu. Kendi kendine oyunlar icat ediyordu. Yerin içini oyarak bir kulübe yaptı. İçine bir de mini mini ocak ilâve etti.. Burada yemek yapar bana yedirirdi. Çingene çocuklarını da uşak diye kullanırdı. Bir gün aziz adında bir çingene çocuğu eline bir tutam ot alarak, ocağı ben yakayım, dedi. Fakat otlar birdenbire alev alarak kulübe yanmağa başladı. Ağabeyim beni derhal dışarı çıkardı. Bu kulübe bakla tarlasının öte ucunda idi. Bu kulübe yanınca ağabeyim bu defa iri dallardan bir kulübe daha yaptı. Bunun üç merdiveni vardı. Bu kulübenin içine beni koyar, karpuz getirip bana yedirirdi. Bundan sonra güvercin kümesleri yapmağa başladı. Bundan da bıkınca ağaçtan bir tanbura yaparak üzerine teller takarak çaldı. Bu suretle eğlenirdik..

Ağbeyim okumak istiyordu. Bunun üzerine annem Çalı çiftliğinde bulunan bir kilisedeki mektebe ağabeyimi gönderdi. Bir müddet bu mektebe devam ettikten sonra ben bu mektebe gitmem diye tutturdu. Annem niçin gitmiyorsun, deyince, ben kilisedeki gâvur mektebine gitmem diyerek bu mektebi terketti. Bu defa annem çiftlikte okuma ve yazması olan Arnavut ayzıcı Kâmil Efendiyi ona hoca tâyin etti. Bu hocaya üç gün tahammül etti. Sonra ben böyle cahil adamlardan ders alamam diye isyan etti. Bundan sonra komşumuz Hatice Hanımdan dersaldı. Bir müddet sonra de ben kadınlardan ders alamam, mektep isterim diye tutturdu. Bundan sonra annem ağabeyimi Selânik'e halamın yanına gönderdi. O, ağabeyimi okutacaktı. Fakat bir yatsı zamanı ağabeyimi simit almağa göndermiş. Ağabeyim simidi alıp getirmiş. Lâkin halam bu simitleri beğenmiyerek geri göndermiş. Ağabeyim, halamın bu hareketinden müteessir olarak anname haber gönderdi. Bu hâdise üzerine annem Selânik'e gitti. Ağabeyimi Mülkiye Rüşdiyesine yazdırdılar. Burada hocası fena halde kulağını çekmiş. Buna kızan ağabeyim bu mektebi de terketti.

Diye anlattılar. Atatürk Mülkiye Rüşdiyesindeki bu vakayı şu şekilde anlatmaktadırlar:

«Selânik Mülkiye Rüşdiyesine kaydolundum. Mektepte Kaymak Hafız isminde bir hoca vardı. Bir gün sınıfımızda ders verirken, ben diğer bir çocukla kavga ettim. Çok gürültü oldu. Hoca beni yakaladı. Çok döğdü, bütün vücudum kan içinde kaldı. Büyük annem zaten mektepte okumama aleyhtardı. Beni derhal mektepten çıkardı.»

Atatürk bu dayak hâdisesiyle Mülkiye Rüşdiyesini terkederek evde oturuyordu. Fakat içinde yanmakta olan okumak ateşi onu bir türlü rahat bırakmıyordu. O, şimdi istidadının göstereceği yeni istikameti tâyin etmek buhranları içinde idi. Kendini yokladı, nihayet asker olmağa karar verdi.

Atatürk Askerî Rüşdiyesine girdiğini de şöyle anlatmaktadır:

«Komşumuzda Binbaşı Kadri Bey isminde bir zat oturuyordu. Oğlu Ahmet Bey Askerî Rüşdiyesine devam ediyor ve mektep elbisesi giyiyordu. Onu görünce ben de böyle elbise giymeğe hevesleniyordum. Sonra sokaklarda zabitler görüyordum. Bu dereceye vâsıl olmak için tâkip edilmesi lâzım gelen yolun, Askerî Rüşdiyesine girmek olduğunu anlıyordum. O sırada annem Selânik'e gelmişti. Askerî Rüşdiyesine girmek istediğimi söyledim. Annem askerlikten pek korkuyordu. Asker olmama şiddetle mâni oluyordu. Kabul imtihanı zamanı ona sezdirmeden kendi kendime Askerî Rüşdiyesine imtihan verdim. Böylece anneme karşı bir emri vaki ihdas etmiş oldum..»

Atatürk'ün Askerî Rüşdiyesine girmesini Makbule Hanım da şöyle anlatmaktadır:

«Ağabeyim babamın tanıdıklarından Hüseyin Efendi vasıtasiyle Askerî Rüşdiyesinin imtihanlarına girerek kazandı. Fakat annemin imzası lâzımdı. Annem ağabeyimin askerî mektebe girmesine razı olmadı. Biricik oğlunun muharebede öleceğini düşünerek mâni olmak istedi. Annemin bu ısrarı üzerine ağabeyim anneme:

— Anne! Ben doğduğum zaman babam bana ne hediye getirmişti?

Diye sordu. Annem düşündükten sonra:

— Bir kılıç!

Demesi üzerine ağabeyim:

— O kılıcı sen nereye koymuştun?

— Kundağının baş ucuna!

Ağabeyim yaşlı bir gözle...

— Demek babam beni asker yapmak istemişti. Ben asker olarak doğdum. Asker olarak öleceğim!

Demesi üzerine annem razı oldu. Ağabeyim de annemin elini öperek hayır duasını aldı. Bundan sonra ağabeyim Mustafa Kemal Selânik Asker' Rüşdiyesine devama başladı.

Diye bu güzel hâtırayı lûtfettiler.

Atatürk'ün askerî Rüşdiyesindeki imtihanları pek parlak geçmişti. İmtihan bittikten sonra sabırsızlıkla neticeyi beklemişti. Birdenbire Mektebin Dahiliye Zabiti ve Jimnastik Muallimi Teğmen Hasip Bey kapıya çıktı. Bütün talebelerin gözü o tarafa dikildi. Hasip Bey

— Mustafa Efendi!

Diye seslendi. Adının söylendiğini duyan küçük Mustafa yayından fırlayan bir ok gibi koşarak Dahiliye Zabitinin önünde durdu.

— Oğlum Mustafa, seni tebrik ederim! İmtihanda muvaffak oldun... Derslerine çalışarak vatan ve milletine büyük hizmetler edesin!

Dedi. Diğer kazananların da adları okundu. Fakat Mustafa bu tatlı haberi alır almaz doğruca eve giderek annesine meseleyi anlattı.

Atatürk'ün Askerî Rüşdiyeye girmesi hakkında annelerinin anlattığı hâtıralar da şudur:

«Oğlumun memur olmasını istemiyordum. Onu tüccar yapmağı düşünüyordum, fakat oğlum Mustafa askerî mektebe girmeğe pek hevesli idi. Bir gece rüyamda Mustafa'yı bir altın tepsi üzerinde bir minarenin aleminde gördüm. Minarenin altına koştum. Birisi bana oğlunun askerî mektebe girmesine müsaade edersen yeri burasıdır.. Eğer razı olmazsan aşağı atacağız, dedi.. Sabahleyin Mustafa'yı yanıma çağırarak, oğlum, rü-

yanı çok güzel gördüm. Sana müsaade ediyorum. Hakkında hayırlı olsun! dedim.

Diye anlatmışlardı. Atatürk Selânik Askerî Rüşdiyesine 1893 tarihinde girdi.

Küçük Mustafa bu mektepte derslerine dört elle sarılmış durmadan çalışıyor, hocalarının da takdirini kazanıyordu.. Sınıfın birincisi olduğu için Şevki Paşanın aynı mektepteki oğluna hususî ders vermişti. Mustafa bu mektebe girdikten sonra mahalle arkadaşlarından elini çekti. Akşamları petrol lâmbasının önünde ders çalışırdı. Annesi oğlunun gece yarısına kadar çalıştığını görünce «benim küçük paşam!» demekten kendisini alamazdı. Mustafa Kemal'in gözleri mavi olduğu için annesi oğlunun gözlerini zayıf düşürmemek için lâmbanın şişesine bir mavi kâğıt sarardı.

Atatürk'ün yatak odası üst kattaki bağdadî oda idi. Yatağının baş ucunda bir de çalışma masası vardı. Bu odanın alt katında annesi yatardı. Yorgun ve hasta olduğu zaman inlerdi. Mustafa Kemal derhal çalışmasını bırakıp annesinin odasına girer:

— Anneciğim hasta mısın?

Diye merakla sorardı. Annesi de:

— Hiçbir şeyim yok. Merak etme, sen vazifelerini yap!

Derdi. O, gene odasında geç vakte kadar çalışırdı. Her sabah mektebe giderken annesinin elini öper, onun hayır duasını almadan evden çıkmazdı...

Küçük Mustafa askerî Rüşdiyesine girdiğinden dolayı pek mesuttu. Gece rüyalarına giren askerî elbiseye kavuşmuştu. Lâcivert çuhadan yapılmış ceketinin göğsünde sarı ay yıldızlı düğmeler sıralanmıştı. Kol kapağının üzerinde birer parmak kalınlığında üç sıra şerit bulunuyordu. Dar ve yeşil zırhlı pantolonu ise pek güzeldi. Top püsküllü kırmızı fes ona çok yakışıyordu. Şimdi bütün arkadaşları ona gıpta ediyorlardı. O, mektebe bir general gururu ile gidiyordu...

Askerî mekteplerde üç ayda bir kere hususî imtihanlar yapılırdı. Bu zaman sınıf birincilerinden beş talebeye çavuşluk rütbesi verilirdi. Bunlar arasında Mustafa da çavuş olmuştu.

Atatürk yeniçeri kıyafet'nde - Sofya - 1913

Bunun üzerine kolunun bir şeridine bu defa üç şerit daha ilâve edildi.

Bu mektepte en çok sevdiği arkadaşları Salih Bozok, Demir Ali, Nuri Conker, Fethi Okyar, Fuat Bolca, İsmail Hakkı idi.

Mekteple küçük Mustafa'nın zekâsına hayran olanlardan Hesap Muallimi Yüzbaşı Mustafa, Fransızca Muallimi Yüzbaşı Naki, jimnastik Muallimi Mülâzim Hasip Beylerdi.

Askerî Rüşdiyesinde iken, zekâsını, bilhassa riyaziye derinde gösterdiği kabiliyet, öğretmenlerinin dikkat nazarını çekiyordu. Riyaziye muallîminin adı Mustafa idi. Bir gün kendisine dedi ki:

— Oğlum, senin adın Mustafa, benim de. Bu böyle olmıyacak. Arada bir fark bulunmalı. Bundan sonra adın (Mustafa Kemal) olsun.

Diyerek, ona bir (Kemal) adını ilâve etti. O tarihten itibaren Mustafa, «Mustafa Kemal» oldu.

Muallimi Yüzbaşı Mustafa Efendi sert bir adamdı. Sınıfta birinci, ikinci tanımıyordu. Bir gün talebelerine:

— Aranızda kendisine kimler güveniyorsa, kalksın. Onları müzakereci yapacağım, dedi.

Mustafa Kemal ses çıkarmıyordu. Fakat ayağa öyleleri kalkıyordu ki, bunları gören Mustafa Kemal, yerinden kımıldamadı. Bu kalkanlardan birisinin müzakeresi altına girdi. Müzakerenin tam ortasında tahammülü son dereceye gelerek, ayağa kalktı ve:

— Ben bundan iyi yaparım!

Deyince hocası Mustafa'yı müzakereci yaptı. Arkadaşı da onun müzakeresi altına girdi. Bütün derslerden iyi notlar alıyordu. Her yıl, askerî rüşdiyesinin imtihanlarına Hasan Bey adında bir erkânıharp gelirdi. Bu yıl yine gelmişti. İmtihan odasına giren Mustafa, bütün suallere çok güzel cevaplar verdiğinden nazarı dikkati celbetmişti. Bunun üzerine arkânıharp:

— Oğlum, hangi idadiye gideceksin?

— İstanbul'a, Kuleli'ye...

Atatürk — Arap kıyafetinde - 1921

— Beni dinlersen Manastır idadisine git. Orada daha iyi yetişirsin!..

Mustafa Kemal, bu erkânıharbin sözünü dinliyerek, rüşdiyeyi bitirdiği zaman Manastır İdadisine gitti.

Mustafa daha askerî rüşdiyede okurken, annesi aldığı iki mecidiye ile geçinemiyor, yirmi yedi yaşında dul kalmıştı. Reji idaresi muhafaza sermemuru Tesalya Tırnovasından hicret ederek Selânik'e yerleşmiş olan Ragıp Bey adında birisi kendisine talip olduğundan onunla evlendi. Annesinin evlenmesinden müteessir olan Atatürk, annesine fena halde kızdı, onu tehdit edercesine, bu izdivacın doğru olmadığını söyledi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, akrabasından (Rukiye) Hanımın evine gitti. Rukiye Hanımın kocası, gümrük memurlarından Hacı Hasan Efendi idi. Atatürk'ün üvey babası Ragıp Beyin, diğer familyasından ikisi kız, ikisi erkek dört çocuğu vardı. Kızlarının birinin adı (Rukiye) idi. Fuat Bolca da akrabaları idi. Ragıp Beyin erkek çocuklarından birisi Yüzbaşı Süreyya Bey olup, sonradan Toyran'da intihar etmişti. Diğer oğlu da şimendifer memuru Hakkı Beydi.

Ragıp Bey çok kibar ve iyi kalbli bir adamdı. Mustafa'yı da çok seviyordu. Fakat Mustafa Kemal ondan nefret ediyor, babasının üstüne gelen bu üvey babaya bir türlü tahammül edemiyordu.

Bu sıralarda Selânik'in eşrafından Evrenos zade Muhsin Bey, Mustafa Kemal'e yardım etmiştir. Kendisinin bir erkek oğlu vardı. Ona ders göstermek, onu çalıştırmak için zeki bir talebe aramıştı. Muhsun Beye, Mustafa Kemal'i tavsiye etmişlerdi. Bunun üzerine Muhsin Bey, Mustafa Kemal'i çok sevmiş, bir evlât gibi ona, Harbiyeye gidene kadar yardım etmişti. Bu aileden İskender Paşa, Selânik'in en zenginlerinden idi. Bu sıralarda Halep mıntakası Umum Kumandanı Ali Muhsin Paşanın oğlu Mithat Bey, Evrenos zadelerden kız aldı. Atatürk, Mithat Beyi çok sever, hürmet ederdi. Son zamanlarda Bolu Mebusu olmuştu.

Atatürk askerî rüşdiyesini bitirdi. Buradan Manastır İdadisine yatılı talebe olarak girdi. Mustafa Kemal, Manastır İdadi-

sinde iken Ragıp Beyin müşfikane harekâtından memnun olarak, mektep tatillerinde eve gelmeğe başladı. Annesiyle de barıştı. Ragıp Beyri Harbi Umumide, Çanakkale Muharebesinden sonra öldü.

Atatürk - Trablusgarp'ta - 1911

Artık Mustafa Kemal Manastır İdadisinde talebe idi. Bu mektebe girmesinde en büyük âmil, Selânik Rüşdiyesi Müdürü Kolağası Tevfik Bey ile Fransızca Muallimi Naki Bey ve Erkânıharp Hasan Bey olmuştur. Bu mektebe de imtihanla giriliyordu. Mustafa Kemal, bu imtihanları da parlak bir suretle atlattı. İdadi hayatından çok memnundu. Mektebini çok seviyordu. Sınıfın yine müzakerecisi olmuştu.

İşte Atatürk idadide yine sınıf müzakerecisi ve çavuşu idi. Mustafa Kemal, idadide riyaziye derslerini pek kolaylıkla anlıyordu. Fakat Fransızcadan geri idi. Muallimi kendisiyle çok meşgul oluyor ve acı ihtarlarda bulunuyordu. Bu ihtarlar onun fena halde gücüne gidiyordu.

Selânik'e ilk sılaya geldiği zaman, iki ay gizlice (Firerler)

mektebinin hususî sınıfına devam ederek, mektep derslerine nisbetle fazla derecede Fransızcayı elde etmeğe muvaffak olmuştu.

Mustafa Kemalîin idadi tahsili anlarında Rumeli ahvali pek karışıktı. Bir Makedonya meselesidir. gidiyordu. Rumeli'de kalan Türk ülkesi, siyasî çetelerin entrikaları, türlü cinayetlerle doluydu. Türk kıtaları burada bir jandarmalık vazifesi görüyordu. Bulgar, Sırp, Yunan çeteleri durmadan faaliyetteydi. Rusların Pan Slâvist siyasetleri Balkanlara bir kundak sokmuş, bura halkında rahat bırakmamıştı. Asâyiş tamamen bozulmuş bir vaziyette idi. Bütün bu vaziyetlere Abdülhamit idaresi bir türlü son veremiyor, bu çetelerin faaliyetlerinin önüne geçemiyordu. Bu sıralarda Yunanlılar Girit adasındaki müslüman Türklere zulmettikleri havadisi dolaşıyordu. Halk fena halde bu vaziyet lerden muztarip oluyordu. Tabiî bu havadisler Manastır İdadisindeki gençlere kadar geliyordu. İdadide bile talebeler memleket, memleket gruplara ayrılmışlardı. En kuvvetli grup Selânikli gençlerde idi. Mektepte kanlı dövüşmeler oluyordu. Mustafa Kemal en kuvvetli grupun kabadayıları arasında, fakat o fiilî olarak kavgalara girişmiyor, Selânik grupunun en kuvvetli kabadayısı, Mehmet Ali adındaki arkadaşı idi. Bir gece koğuşlarında uyurlarken, ağır ağır bir talebe, elinde bıçak Mehmet Ali'yi öldürmeğe gelirken, Mehmet Ali'nin uyanarak birdenbire arkadaşının elinden bıçağı alıp yere serdiğini gören Mustafa Kemal:

— Koğuşta gece yarısı olan bu kanlı sahneden hâlâ ürkerim. Mehmet Ali'yi gördükçe o geceyi hatırlarım.

Derdi, Mustafa Kemal, böyle cesur,, mîlliyetçi ve kabadayı arkadaşları arasında tahsiline devam etmekte idi. Bir gün Mustafa Kemal, çetelerin Türklere zulmetmelerinden müteessir olarak, yanında bulunan arkadaşı Ömer Naci'ye:

— Girit'te Yunanlıların, Türklere yaptıkları zulümlere

karşı kalbimde derin bir kin duyuyorum. Acaba bunlardan intikam alabilir miyiz?..

Ömer Naci:

— Bugün hiç... Fakat yarın belki bir şey yapmak kabildir!

Bu vakadan bir müddet sonra, Yunanlıların isyanlarına karşı Yunan harbi çıktı. Manastır'da seferberlik ilân edilmişti. Sokaklar adam almıyor, davul zurna çalınıyor; en önde bir Türk bayrağı, gençler askere gidiyor, birçok da gönüllüler yazılıyordu. Mustafa Kemal bu coşkun manzarayı seyre dalmış, ruhunda taze bir heyecan duyarak, o da gönüllü olarak bu harbe iştirâk etmek istedi.

Bir müddet sonra cepheye giden taburlar akın akın Manastır'dan geçiyordu. Talebeler arasında bir kaynaşma vardı. Bu hali sezen mektep idaresi tedbirler almıştı. Fakat Mustafa Kemal, bir arkadaşı ile beraber, Yunanlılarla harbe gitmek üzere gece yarısı mektepten kaçtı.. Yola düzüldü. Yunan hududunu da aşarak, Yunanistan topraklarında ilerlemeğe başladı. Bir gece, bir evin kapısı önüne geldi. Bilmediği bu evin kapısını çaldı. Karanlıkta bir kadın çıktı. Mustafa Kemal:

— Misafir kabul eder misiniz?

Atatürk - Kalsbad'da - 1916

Dedi. Kadın bir şey söylemeden, içeri girip, bir petrol lâmbası ile kapıya geldi. Fakat kadın birdenbire:

— Mustafa, sen burada ne arıyorsun?

Dedi. Bu kadın, Selânik'te uzun müddet kalmış, Atatürk'ün annesini tanıyan bir Bulgar kadını idi. Mustafa'yı içeri aldı:

— Mustafa nereye gidiyorsun?

— Cepheye, Yunanlılarla çarpışmağa gidiyorum.

— Sen bir talebesin, okumana bak!

Diyerek Mustafa'ya nasihat etmek suretiyle onu bu sergüzeştten vazgeçirtti. Mustafa Kemal, hududa yakın bu köyden mektebine döndü.

Mustafa Kemal'in çok seviştiği arkadaşı Ömer Naci idi. Ömer Naci, Bursa İdadisinden, bir meseleden çağırılmış, Manastır İdadisine tekrar girmişti. Ömer Naci şiir yazıyor, o devrin bütün şairlerinin eserlerini okuyor, edebiyata çok merakı vardı. Bilhassa «Namık Kemal» in şiirlerine merakı vardı. Gözünde bulunan bütün kitapları sınıf arkadaşı Mustafa Kemal'e de veriyordu. Namık Kemal, o devrin gençlerine çok tesir yapıyordu. (Vatan) kelimesini ilk defa şiirlerinde kullanan, vatan aşkını şiirlerinde terennüm eden, Türk Milletinin düştüğü felâketleri, istibdadın fenalıklarını yazan koca Namık Kemal, gençlerin ruhunda vatan sevgisini uyandırıyordu. Vatanın müdafaası için yetişen gençler bu vatan şairinin şiirleriyle ruhları besleniyor, millet yolunda çalışmak gayretlerini arttırıyordu.

Ömer Naci bir gün:

— Mustafa Kemal, bana okuyacak bir kitap versene...

Dedi. Mustafa Kemal de ona kitaplarından birkaç tanesini verdi. Fakat Ömer Naci hiçbirisini beğenmedi. Ve ona:

— O halde ben sana kitap vereyim!

Diyerek, o devrin edebiyat kitaplarından bir kısmını verdi. Ve içinde kâğıtlar üzerine yazılı Namık Kemal'in şiirlerini de verdi. Bunları okuyan Mustafa Kemal, başka bir âleme daldı. Bu eserlerden fazla hoşlanıyor, mütemadiyen okuyordu. Kendisi diyor ki:

— Ben o zaman edebiyat ve şiir nedir öğrendim! Ona ça-

lışmağa başladım. Bilhassa şiir bana câzip görünmeğe başladı.

Mustafa Kemal şiir yazmağa başlamış, güzel söz söylemek merakı da kendisinde uyanmıştı. Çünkü arkadaşı Ömer Naci şiirden ziyade hitabete meraklı idi. Meşrutiyet inkılâbının en ateşli hatibi Ömer Naci olmuştu.

Fakat bir gün hitabet hocası ona:

— Bu tarzı iştigal seni, askerlikten uzaklaştırır...

Diyerek, askerî derslerine kuvvet vermesini tavsiye ve onu şiirle uğraşmaktan menetmişti. Fakat güzel yazı yazmak hevesi, bu zamandanberi kendisinde bâki kalmıştır.

Mustafa Kemal idadide o kadar çok çalışıyordu ki, sınıf birincisi olmak hevesinde idi. Arkadaşlariyle rekabet derecesinde çalışmasına devam ederek, iyi derecede sınıflarını geçiyordu.

Tâtilde Selânik'e annesinin yanına gidiyordu. Mustafa Kemal gençliğinde güzel ve yakışıklı idi. Askerî elbise de kendisine çok yakışıyordu. Selânik'in kızları onu rahat bırakmıyorlardı. Nihayet mahallelerindeki bir Rum kızını seviyor. Fakat bu kızı da Manastır'a götürmek arzu ediyor. Bunu annesi duyuyor, çocuğunu bu fikrinden vaz geçirtmek istiyor, fakat kendisi bu işe mâni olamıyacağından, Zübeyde Hanım bu meseleyi kardeşi subaşı Hüseyin Ağaya açıyor. O da bir çare düşünüyor Mustafa Kemal Selânik'ten trene binerek, Manastır'a giderken kızı da trene bindirerek, onu da götürüp ona bir oda tutacaktı. Hüseyin Ağa o gün kızın evine gidiyor, kızın Manastır'a gitmesine mâni oluyor. Mustafa Kemal, trende kızı bekliyor, bir türlü gelmiyor. Fakat orada annesini ve dayısı Hüseyin Ağayı görünce meseleyi anlıyarak sesini çıkarmadı. Sonradan dayısına hak veriyor. Hissî bir kararla bu kızı götürecektim. Fakat bu kıza nasıl bakacaktım... diyerek dayısına hak vermişti. Bu aşk meselesi de bu suretle halledilmişti.

Bu aşk vak'asını Atatürk, bir gece Çankaya'daki köşklerinde anlatmıştır. Bir gün Halkevinde, Dil Kurumunun senei devriyesi münasebetiyle bir tören yapılmıştı...

Merhum Kütüphaneler Müdürü Hasan Fehmi Bey, Velet Çelebi ve ben üçümüz, Atatürk'ün locasının yanındaki locada oturuyorduk. Hitabetler bittikten sonra Hikmet Rıza alaturka şarkılar okuyordu. Velet Çelebi bu güzel sesten hoşlanarak muttasıl alkışlıyordu. Bu manzara Atatürk'ün hoşuna gitti, mütemadiyen yan gözle bizim locaya bakıyordu. Biraz sonra yaver Celâl Bey bizim locaya geldi. Velet Çelebi'ye:

— Atatürk, bu akşam sizi Çankaya'ya, köşklerine dâvet ediyorlar!..

Dedi. Biz de Atatürk'ün locasına baktık, gülümsedi. Akşam oldu Velet Çelebi, köşke gitti. Atatürk kendisine:

— Alaturkayı çok seviyorsunuz galiba!..

Demişler. Velet Çelebi:

— Uzun zaman dinlememiştim. Bu sebeple çok hoşuma gitti.

Diye cevap veriyor.

— Sık, sık alkışlamanızdan belli!..

Diyor. Yeniliyor, içiliyor. Biraz sonra Atatürk:

— Herkes ilk aşklarından bir sahne anlatsın!

Diye bir fikir ortaya atıyor. Çok kere Atatürk, devlet işleriyle meşgul olup yorulduktan sonra, neşelenmek üzere misafirlerine herkesin bildiği bir şiir veya bir şarkıyı okutur. Çok kere dile ve tarihe ait bir mevzu açarak, münakaşa edilirdi. Bugün de bu fikri ortaya atıyor. Sıra yine Çelebi'ye geyor:

— Ben küçücüklüğümdenberi bir taş hücre içinde yalnız yaşadığımdan, bir aşk geçirmedim. Cemalullaha kalbimi verdim.

Diyerek sırasını atlatıyor. Atatürk:

— Öyleyse ben ilk aşklarımdan birini anlatayım!

Diyerek, Manastır İdadisine devam ederken bu Rum kızını nasıl Manastır'a götürmek istediğini ve dayısının ne suretle mâni olduğunu anlatmıştır. Ayni günde Karlsbad'da bulunduğu zamana ait bir hâtıra defterini getirterek aşka dair parçalar okumuştur. Bu hâtıratında «aşkın tarifi» kendisinin aşkları yazılıdır. Bu defter ne oldu? Kimdedir? O da meçhul!....

Atatürk öldükten sonra kendisine ait hususî evrak, bir komisyon tarafından toplanarak, yirmi beş sene sonra bu vesikalardan istifade edilmek suretiyle muhafaza edilmektedir. Belki bu defter de bu evrak arasındadır.

Salih Bozok'ta birkaç mektubu vardır. Onların bir tanesinde şunlar yazılıdır:

Bir Fransız şairi hayatı şöyle tavsif ediyor:

Hayat kısadır.
Biraz hayâl
Biraz aşk
Ve sonra Allaha ısmarladık.

Diğeri de:

Hayat boştur.
Biraz kin
Biraz ümit
Ve sonra Allahaısmarladık!..

«Salih, bunları ezberle ve sen hayatı nasıl anladınsa, ona göre bunlardan birini benimse!» diye yazmışlardı.

Mustafa Kemal henüz genç yaşlarında iken (hayat) ve (aşk) hakkındaki telâkkileri bunlardı. Hayatı kısa ve boş buluyor. Fakat (hayâl, ümit).. ruhun tesellisi ve devamı olduğunu kabul ediyordu. Onun aşk ve hayat felsefesi, (ümit felsefesi) olduğu da bu yazıdan anlaşılmaktadır. Ruhundaki hayâl, ümit hazinesidir ki, onu bedbin etmemiş ve daima nikbin ederek mefkûre sahibi kılmıştır. Ümit felsefesi, Türkün öz felsefesidir.

Mustafa Kemal, nihayet Manastır İdadisini bitirdi. Oradan (13 Mart 1889) tarihinde İstanbul Harbiye Mektebine girdi.

HARBİYE MEKTEBİNDE

Mustafa Kemal, Makedonya'dan, İstanbul'a gelmişti. Makedonya'nın otokton halkı Tuna boyundan gelmiş olan Türklerdir.. Makedonya, iki kısımdır. Birinci bölge Tesalya'nın kuzeyinden başlar. Yukarı Makedonya, Vardar, Usturumca Ir-

mağı taraflarıdır. Aşağı Makedonya ise Ege Denizi sahilleri ve Vardar ovasıdır. İşte Selânik, aşağı Makedonya'nın en güzel yerlerinden birini teşkil etmektedir. Selânik, Ortaç dağlarının batı eteklerinde vaki bir dağın güney mail sathı üzerinde bulunan körfezin kuzey doğusunda kurulmuştur. Selânik şehri Osmanlı Türklerinin eline İkinci Murat zamanında Kumandan Hamza Bey tarafından (1431) tarihinde geçmiştir. Şehir eskiden bir surla çevrilmişti. 1870 senesinde surun sahil boyu yıktırılmış, deniz doldurularak bir rıhtım yapılmıştı. Şehir (76) mahalleye ayrılmıştır. Bu mahallelerin (45) i Türk ve müslüman (16) sı Yahudi, (15) i Rumdu. 1879 yılında Mora'dan birçok muhacir gelerek, şehir genişletilmiştir. Selânik, Rumeli'nin en canlı bir ticaret merkezi ve en uyanık bir şehri idi. İstanbul ve İzmir'den sonra Selânik gelirdi. Birçok mektepleri olup, fikir hayatı itibariyle de yüksekti. Selânik'ten birçok münevverler yetişmişti. Fakat 19 uncu asırda Balkan Milletlerinde doğan milliyet cereyanları Selânik'in rahatını kaçırmıştı. Türkler arasında da milliyet cereyanı doğmaya başladı. Bu millî galeyan muhiti içinde, Atatürk, Makedonya Türkiyesinde yetişmiş, bundan sonra yüksek tahsiline devam etmek üzere de, İstanbul gibi yüksek bir fikir hayatı olan imparatorluğun merkezine gelmişti. Şimdi bu muhit, onun genç ruhuna daha fazla tesir yapacaktı. Nitekim bu muhit onu besledi ve yarının büyük bir adamı olarak yetiştirdi.

Mustafa Kemal, İstanbul muhitinde taze bir heyecanla çalışıyor, daha yüksek hocalardan ders görüyordu. Bu şehrin yüksek fikir hayatı, kütüphaneleri, neşriyatı, üzerinde durmadan tesirini yapıyordu. Riyaziye derslerine merakı Harbiyenin ilk sınıflarında da devam ediyordu. Birinci sınıfta hayatı sâf gençlik hayâlleriyle geçti.

O senenin nasıl geçtiğinin hiç farkında olmamıştı. İmtihanlar yaklaşınca ders kitaplarına sarılarak ikinci sınıfa geçmişti. İkinci sınıfta askerlik derslerine merak sarmıştı. Şiir yazmamak için, idadi hocasının sözlerini daima hatırında tutuyordu. Fakat güzel söz söylemek, yazı yazmak hevesi günden güne artıyordu. Teneffüs zamanlarında arkadaşlariyle hitabet talimle-

ri yapıyorlardı. Ellerine bir saat alıyorlar, bu kadar dakika sen, bu kadar dakika ben söyliyeceğim... diye aralarında müsabakalar yapıyorlardı.

Fakat son senelerde memleketin siyasî işleriyle de alâkadar olmağa başladı. Sultan Abdülhamid'in istibdadı bu genç vicdanları üzüyordu. Bu sitatik hayat, genç ruhları tatmin etmiyordu. İnkılâp fikrinin yasak edildiği bu devir; alttan akan bir su cereyanı gibi görünmeden yoluna devam ediyordu.. Zalim kuvvetler her şeyi menederler. Fakat içtimaî hayatın tâbi olduğu terakki kanununu, fikirlerde ve vicdanlarda doğan yeni fikirleri asla söndüremezler. Nitekim gençlikteki bu yaratıcı ruh sönmüyordu. Harbiyeli gençler, Namık Kemal gibi âteşîn bir vatanseverin makalelerini ve eserlerini, ancak gece koğuşlarda, sönük lâmbalar altında okuyabiliyorlardı. Mustafa Kemal, bu eserlerin hemen hepsini tedarik etmiş, okuyor; Namık Kemal'in tesiri altında müthiş kalıyordu. Eğer bu büyük vatan şairi gelmemiş olsaydı, gençlerin ruhu uzun müddet karanlıkta kalacaktı. Namık Kemal'in fikirleri umumî mefhumları değil, yalnız mensup olduğu milletin heyecanlarını terennüm ediyordu. Bu sebeple gençlere millî bir ruh aşılıyor, Türklüğü sevdiriyordu. Bu gençler o zaman tercümelerle, yabancı milletleri üstün görüyorlardı. Buna mukabil vatanî eserleri okuyanlar vatansever oluyorlardı. Bu gibi vatanperverane eserleri okuyanlar derhal takip ediliyor, zindana atılıyor, sorguya çekiliyor; sürgünlere gönderiliyordu. Gençler bu tehlikeleri bildikleri halde yine inkılâp eserlerini okumaktan hiçbir zaman korkmuyorlardı.

Mustafa Kemal, hafta tatillerinde şehre çıktığı zaman Fransızca gazeteler alıyor, oradaki makaleleri okuyordu. Bilhassa (Maten), (Pöti Parizien) gazetelerini alıyordu. Mustafa Kemal bir yandan Türkçe eserleri, bir taraftan garp eserlerini okuyunca, bu mukayeseli fikir onu daha üstün bir şekilde yetiştiriyordu. Vatan sevgisi ruhunda ateşlendikçe o kendi kendine şiirler tercüme ediyor, bunları mensur bir şekilde o zaman Baba Tahir'in çıkartmakta olduğu (Malûmat) mecmuasına yolluyordu. Bilhassa bu devirde Fransa ihtilâlini çok oku-

yordu. Edebiyattan sonra tarihe merak etti. Tarih okumakla, büyük adam olmak sırrına vâkıf olmuştu. Tarih gibi, yüksek bir ilmin uyandırıcı satırları onu muhakkak büyük bir kumandan yapmağa kâfi gelecekti. Hükümdarların ve kavimlerin hocası olan tarih, ayni zamanda bir ahlâk ilmidir. Tarih, Mustafa Kemal'e büyük adam olmak ve millî bir ahlâka sahip olmak yollarını göstermeğe devam etmiş, bu merakı Cumhurreisi olduğu zaman, bütün şiddetiyle meydana çıkmıştı. O, hayatının sonuna kadar, tarihle uğraşmıştı. O, tarihin kahramanlarından, kahraman olmayı öğrenmişti.

Mustafa Kemal, Harbiye Mektebinden mecmualara gönderdiği tahmin edilen mensur şiirlerinden bir nümune:

BİR ASKERİN MEZARI

Şurada, kabrin üzerinde konulmuş bir
Beyaz taş var, onun altında - bayraklar
Temevvüç ederken, kelleler uçuşurken...
Celâdeti taban olurken aldığı cerihai mevt
İle bu âlemi hîçîye vedâ etmiş - bir
Asker yatıyor...
Onun hâbı istirahate çekildiği şu
Makberin üzerine rüfekası eşki teessür döktüler.
Kadınlar dümû rîzi matem oldular.. ihtiyarlar
Nâle eylediler.. çocuklar ağladılar.
Şu söğüt ağacının nim setreylediği senin
Mezarın üzerine bir zırh başlık ile kılıç hâk
Olunmuştur. İşte orası o kahramanı muhteremin
Câyi istirahatidir. Ne mutlu ki, hâki pâki vatan
Ona nâilini ihtizar olmuş!...

Mustafa Kemal

İşte bu gibi şiirleri de tercüme ediyordu. Artık onun, arkadaşları ile bütün müsahabeleri vatanî hisler üzerinde cereyan ediyordu. Mektepte her düşündüğünü açıkça söyliyebiliyordu. Sultan Abdülhamid'in istibdat idaresini şiddetli bir su-

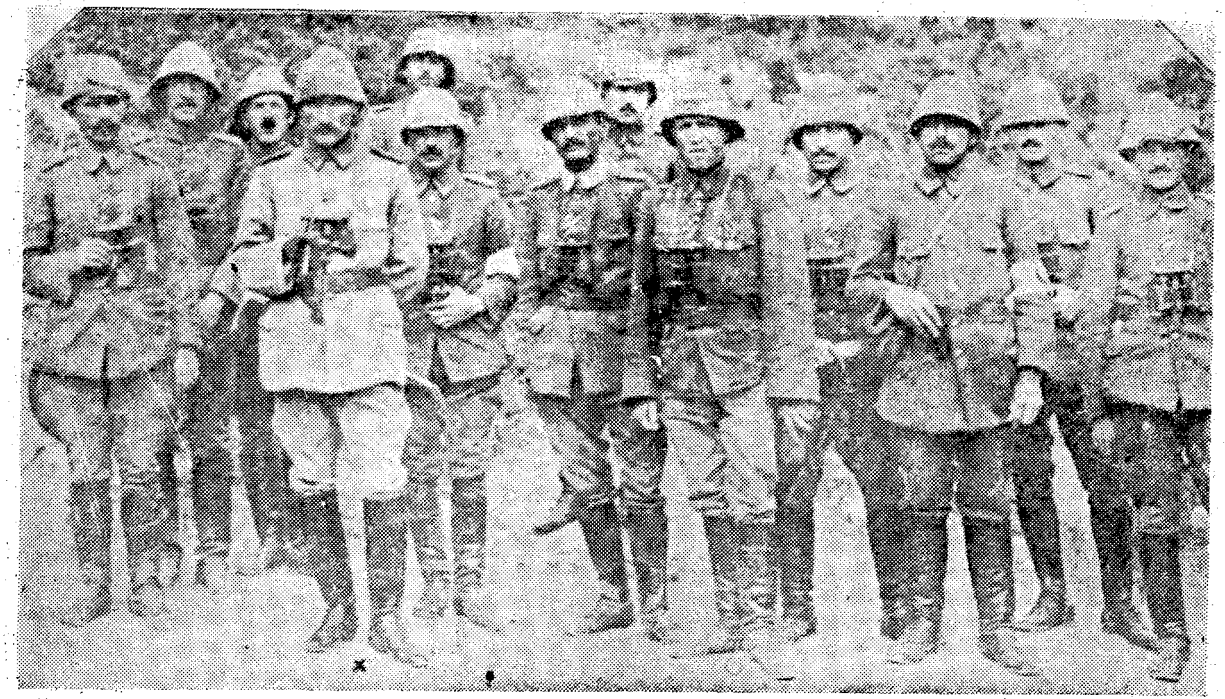

Mustafa Kemal Çanakkalede — 1915

rette tenkit ediyordu. Fakat bütün arkadaşları onu çok sevdiklerinden onu ele vermiyorlardı. Yoksa o, bu tenkitleriyle, çoktan zindana atılabilirdi. Mustafa Kemal'in Harp Okulunda numarası (1283) idi. Mustafa Kemal (1902) yılında Harbiye Mektebini bitirdi. Zekâ ve kabiliyetinden dolayı kendisi erkânıharbiye sınıfına ayrıldı.

1934 yılında Harbiye Mektebinin yüzüncü yıldönümü münasebetiyle yapılan tören esnasında 1902 yılının bir (ay) ile gösterilmesi kararlaştırıldı. Mustafa Kemalîin Harbiyeden çıktığı yıl (yıldız) işareti ile değil, bu suretle bir ay ile tespit edilerek milletine büyük hizmetlerinden dolayı bu hâtıra kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal, erkânıharbiye sınıflarında, yine derslerine çalışmaktan hiçbir zaman geri kalmıyordu. Bununla beraber, birkaç arkadaşı ile fikir birliği yaparak, memleketi felâketleri nereden geliyor, bunların sebeplerini araştırmağa başladılar. Buldukları sebep ve neticeleri, binlerce kişiden ibaret olan Harbiye talebelerine anlatmak hevesine düştüler. Mektep talebesi arasında okunmak üzere mektepte el yazısı ile bir gazete çıkardılar. Sınıfta ufak bir teşkilât da kurdular. Mustafa Kemal bu heyetin idare heyetine dahildi. Bir de (sandık) açtılar. Bu gazetenin birçok yazılarını Mustafa Kemal yazıyordu. O zaman mekâtibi eskeriye müfettişi İsmail Paşa idi. Bu paşa, gençlerin bu gizli faaliyetlerini keşfetti. Bunları el altından tâkip ediyordu. Mektebin Müdürü Rıza Paşa adında birisi idi. Bu zat, padişahın huzurunda tahtie ediliyor; şöyle söyleniyordu:

— Mektepte gizli faaliyette bulunan talebeler var. Bunların ya farkında değilsiniz, yahut da bunlara müsamaha ediyorsunuz.

Mektep Müdürü Rıza Paşa da, mevkiini muhafaza etmek için, söylenen bu sözleri inkâr etmişti.

Bir gün çıkardıkları gazeteye yazı hazırlamak üzere baytar dershanesinin birine girerek kapıyı da kapatarak kapının arkasına birkaç nöbetçi koymuşlardı. Bunu, Rıza Paşaya haber vermişler, gizlice gelerek sınıfı basıyor, yazmış oldukları birçok

yazıları da buluyor. Bu meseleden dolayı Mustafa Kemal'in mektepten tardedilmek ihtimali vardı. Sonra da Fizan'a sürülüp, orada genç yaşında çürümek de hesaba dahildi. Rıza Paşa, bu gençlerin derslerinden başka işlerle uğraştıklarından dolayı hapsedilmelerini emrederek nöbetçi zabitine:

— Bunlar bu hafta izinsiz kalacaklardır!

Diyerek, hafif bir surette meseleyi kapattı. Sonra da bu gençlere başka bir ceza verilmemesini de ayrıca tenbih etmişti. Hürriyetsever bir zat olduğundan, bu meseleyi bu şekilde örtbas etmiş, bu gençlerin de istikballeriyle oynamamıştı. Bu grup, erkânıharbiye sınıflarının sonuna kadar aynı şekilde çalışmalarına devam etmişlerdir.

Mustafa Kemal, erkânıharbiyedeki talebelik hayatına ait bir hâtırasını Bayan Âfet'e anlatmışlardır. Bayan Âfet de (Belleten) in birinci sayısında (Gerilla hakkında bir hâtıra) adıyla bir makale neşretmiştir.

İkinci Abdülhamit devri.. İstanbul Harp Akademisinde bir zabit. Henüz yirmi yaşında.. Onun hususiyetlerinden biri: O, kendisinde bir takım mâna ve mahiyetini henüz anlıyamadığı duyguların çarpıştığını hissediyor. Fakat bunlara ne müspet ve ne menfi bir türlü mâna veremiyor.

O, küskündür. O, kederlidir. O, ruhundan gelen anlaşılmaz bir mâna ile âsidir. Fakat kime karşı? Ve niçin? Bunu o da bilmiyor.

Bir gün ona, yakın arkadaşlarından biri:

— Sen.. diyor, kalk borusunda bir türlü uyanamıyorsun. Dahiliye zabiti karyolaları sarstıkça kalkamıyorsun.

O, cevap veriyor:

— Hakkın var!

— Anlıyamadım. Ben sana bu anlaşılmaz hayatının sebebini soruyorum. Sen bana, hakkın var, diyorsun. Ben sana karşı haklı olup olmadığım yolunda bir iddiaya girişmedim ki... Sendeki derin uykunun sebebi nedir, bunu söyler misin?

Genç zâbite böyle hitap ve itap eden yalnız bu arkadaşı değildi. Onun bu hali gitgide birçok arkadaşlarının da dikkatini celbetmiş, bütün arkadaşları ondan bunu sormuşlardı. Bu hü-

cum o dereceyi bulmuştu ki artık o, bunlara cevap vermek, bu müttefikin ordusunu teskin etmek mecburiyetinde kalmıştı. Cevap şu idi:

— Arkadaşlar! Yatağa girdikten sonra ben sizler gibi sâkin uyuyamıyorum. Sabahlara kadar gözüm açıktır. Nihayet tam dalacağım zaman: «Kalk» borusu çalınıyor, onu da bittabi işitemiyorum. Sağ elinde bir sopa tutan bir adamın karyolamı sarsmasiyle uyanır gibi oluyorum. Uyandırılıyorum. O zaman keyfim yerinde değildir. Kafam ve vücudum yorgundur. Dershanede buluştuğumuz arkadaşlar benden daha çok zinde, benden daha çok şendirler.

Asker üniformalı bir hoca dershaneye giriyor, ders başlıyor, bu hoca şöyle diyor:

— Efendiler! Harp, muharebe, artık bunlar size malûm şeylerdir. Fakat Gerillâ nedir biliyor musunuz? İşte en müşkül budur. Gerillâ kolay bir askerî hareket değildir. Gerillâyı bastırmak da, onu yapmak kadar güç bir harekettir.

Bu haca, Tabya Muallimi Trabzonlu Bay Nuri, Türk ordusunda erkânıharp yetiştiren akademide senelerdenberi hocalık eden Bay Nuri centilmen, cesur bir taktisyen, bir stratej olarak tanınmıştı. Herkes gibi, o genç zabit de, bu hocaya hürmette kusur emiyordu. Tabya hocasının Gerillâ hakkındaki sözleri, onun kafasında yerleşmişti. Bunu öğrenmek istiyordu. Bir gün hocasından rica ediyor: — Bu verdiğiniz dersi Türkiye'nin muayyen bir noktasında olmuş gibi izah eder ve bu dediğiniz tedbirlerin orada nasıl tatbik olunacağını lûtfen anlatır mısınız.

Bu rica okadar nezaketle, ve hocanın tab'ına o kadar uygun bir hassasiyetle yapılmıştı ki Bay Nuri, ertesi derste sınıfa gelince, elli küsur talebeden mürekkep olan sınıfa hoca da şu meseleyi veriyor:

— Efendiler! Osmanlı İmparatorluğunun devlet merkezi İstanbul'dur. Hükûmet İstanbul'dadır. Meçhul sebeplerden dolayı Boğaziçi'nin şark sahilinde İzmit ve onun şimalinden Karadenize çekilen takribî bir hat dahilinde bulunan mıntakada Türkler payitahta isyan etmişler ve Gerillâya başlamışlardır.

1 — Bu küçük mıntaka halkı bu isyanı niçin yapabilir, nasıl yapabilir, nasıl idame edebilir? 2 — Osmanlı İmparatorluğu devleti, bütün hükûmeti ve ordusiyle bu isyanı nasıl bastırabilir?

Vazife: 1 ve 2 numaralarda gösterilen vaziyetin halli.

Hocanın yüzü gülüyordu. Çünkü talebesine ekstra bir taktik meselesi vermişti. Halbuki bütün talebenin yüzü çatıktı. Bu çetin ve nazik vazifeyi nasıl halledeceklerini düşünüyorlardı.

Onların içinde yalnız bir kişi, sabahları kalk borusiyle bir türlü uyanamıyan zabit, işte o, aradığına kavuşmuş bir âşık gibi, çok memnun görünüyordu. Çünkü o zaten kendisinin tahriki üzerine tabya hocası tarafından ortaya atılan meseleyi halletmek için uğraşmış bulunuyordu.

Hoca gittikten sonra sınıfta bir münakaşa başlıyor. Sanki buna, ne lüzum vardı? Durup dururken bu işi niçin kurcalamıştı? Bu sitemler hep o genç zabite karşı yapılıyordu.

Muadelenin birinci safhası burada bitiyor. İkinci safha Atatürk 1919 da Damat Ferid Paşanın konağında ve önlerinde bir harita, Atatürk'ü Samsun havalisindeki isyanı bastırmak üzere o havaliye umumî müfettiş göndermek için konuşuyorlar.

Mustafa Kemal, Damat Ferid'e soruyor:

— Ne noktai nazardan izahat talep ediliyor?

— Meselâ, diyor, Samsun havalisinde ne yapacaksınız?

Samsun havalisinde yapılması istenen iş, o havali Türklerinin başladığı «gerillâyı bastırmak!...»

İşte Atatürk, Harp Akademesinde hocası Trabzonlu Nuri Beyin gerillâ hakkında verdiği dersi, şimdi tam on yedi yıl sonra tatbik etmiştir. Bu hâtırasiyle bunu izah etmiş, bize Harp Akademisindeki bir hâtırasını anlatmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa, Harp Akademisinde bu şekilde çalışmalarına devam ederek, kuvvetli bir erkânıharp olarak yetişmiştir. Nihayet Mustafa Kemal (11 Ocak 1905) tarihinde Harp Akademisini yüzbaşılık rtbesiyle bitirmeğe muvaffak oldu. Artık Mustafa Kemal tahsil hayatını 1905 de bitirmiş, bir erkânıharp yüzbaşısı olarak hayata atılmıştı.

Mustafa Kemal ile altı yıl, mektep arkadaşlığı yapmış olan

Mustafa Kemal Paşa Yıldırım orduları Gurup Kumandanı ve Simon Fon Sander Paşa. — 1918

— Nakliyat Umum Müfettişi iken 1934 te vefat eden — (General Hayri) Atatürk'ün mektepte arkadaşları üzerinde bıraktığı izleri şu suretle ifade etmektedir:

«— O, sınıfımızın en zeki talebesiydi. Hallerinde başlarından umulmıyan bir olgunluk vardı. Bilhassa çok kuvvetli bir ikna kuvvetine sahipti. Mektep hayatında, gençlik icabı sık, sık görülen kavgalardan herhangi birine ne uzaktan, ne yakından karıştıkları görülmemiştir. Vakar ve haysiyetlerini, hepimize sevgi ve saygı ilham eden bir itina ile muhafaza ederdi. Merak ettikleri derslerle fazla meşgul olurlardı. Riyaziyeyi, edebiyatı çok ve pek çok severdi. Tevfik Fikret'in şiirlerini ve hele onun «Sis» manzumesini pek beğenirdi. Namık Kemal'i, Abdülhak Hâmid'i okumaktan da zevk alırdı. Kuvvetli bir alâka gösterdikleri mevzular arasında felsefî ve fikrî cereyanlar da vardı. Meselâ Darvin'in nazarriyesiyle pek meşgul olurlar ve papasların dinî neşriyatını dikkatle takip ederlerdi.

Mustafa Kemal sınıfımızın en yakışıklı, en şık ve en temiz giyinen bir zabiti idi. Kendisi muasır hayatını İstanbul'dan evvel yer bulduğu Selânik'te doğup büyüdükleri için cemiyetin ince muaşeret kaidelerini hepimizden fazla bilirdi.»

Bu mektep arkadaşının bize çok veciz olarak çizdiği portre tamam Mustafa Kemal'in kendisidir. O, temiz giyinir, centilmen bir zabit olmayı arzu eder, bir Avrupalı gibi sosyete hayatını da çok iyi bilirdi. O, bütün arkadaşlarından önce dansetmeyi de öğrenmişti, bununla beraber bir Türk gibi düşünür, bir Türk delikanlısı gibi yaşardı.

Artık talebe Mustafa Kemal, Türk Ordusunun bir Erkânıharp Yüzbaşısıdır. Onun ilk memuriyet hayatında, dinamik bir ruh taşıdığını birçok vakalarla anlamaktayız.

Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım, Balkan Harbinden sonra Akaretlerde 76 numaralı bir evde kızı Makbule Hanımla oturmakta idi. Mustafa Kemal Paşa, cepheden geldiği zaman annesini ziyaret eder, fakat onlarla beraber bir evde oturmazdı. Kendisi, annesiyle beraber kalmadığını şu suretle anlatıyor:

«Çocukluğumdanberi bir tabiatım vardır. Oturduğum evde ne anne, ne kız kardeş, ne de ahbapla beraber bulunmaktan

hoşlanmazdım. Ben yalnız ve müstakil bulunmayı, çocukluktan çıktığım zamandan itibaren daima tercih etmiş ve sürekli olarak öyle yaşamışımdır. Tuhaf bir halim daha var: ne ana — babam çok erken ölmüş — ne kardeş, ne de en yakın akrabamın kendi zihniyet ve telâkkilerine göre bana şu veya bu tavsiye ve nasihatte bulunmasına tahammülüm yoktu. Aile arasında yaşıyanlar pekâlâ bilirler ki sağdan, soldan, pek sâf ve samimî ihtarlardan masun bulunmazlar. Bu vaziyet karşısında iki tarzı hareketten birini intihap etmek zaruridir. Ya itaat, yahut bütün bu ihtar ve nasihatleri hiçe saymak, bence ikisi de doğru değildir, İtaat nasıl olur, en aşağı benimle yirmi, yirmi beş yaş farkı olan annemizin ihtarlarına itaat, maziye ricat etmek değil midir? İsyan etmek, faziletine, hüsnüniyetine, yüksek kadınlığına kani olduğum annemin kalbini, telâkkilerini ültüst etmektir. Bunu da doğru bulmam.

Maahaza bu münasebetle annemin ve kız kardeşimin inkılâp işlerinde bana inandıklarını ve hizmet ettiklerini de zikretmeliyim.

Biz Selânik'te, tahmin edeceğiniz tarihlerde, zahirî mânası ne olduğunu bilmeden fakat fedakârane komitecilik yapıyorduk. Meşrutiyetin ilânından çok evvel, bir gece bizim evde bir içtima yapmıştık. Bu ev Selânik'te Mektebi Sanayi karşısında penbe boyalı, büyükçe bir evdi. İşte bu evin bir odasında bir takım arkadaşlarla toplanmıştık. Bu arkadaşlardan biri, ki ya şehit oldu veya vefat etti. Kemali hürmetle yâd ederim. Kâmil Bey isminde bir süvari zabiti idi. Şişmanca bir zat... Çok paralar toplamışlardı. Liralar, mecidiyeler ve gümüş madenî liralar. Bizim müzakere yaptığımız odaya bakan hizmetçi anneme bunu haber vermiş. Yukarıda paralar, bahisler, münakaşalar ve plânlar var, mânasında bir takım sözler söylemiş, annem, hasta, ihtiyar yatağından kalkmış, bizim bulunduğumuz odanın kapısına kadar gelmiş ve kısmen ne konuştuklarımızı dinlemiş, tekrar odasına gitmiş... İttihaz olunan mukarreattan sonra arkadaşlar beni terkettiler. Müteakiben, uyumakta olduğunu zannettiğim annem yanıma geldi, bana dedi ki:

— Çocuğum, bir şey anlamak istiyorum. Sen ve senin arka-

daşların yedi evliya kuvvetindeki padişaha isyan mı ediyorsunuz?

Anneme ne düşündüğümüzü, ne yapacağımızı söylemek istemiyordum. Fakat bizim o akşamki içtimaımızı görmüş, her şeye vâkıf olmuş olduktan sonra, artık annemden ve kardeşimden hakikati gizlemeğe lüzum görmedim. Bilâkis onları tenvir etmeyi tercih ettim.

— Evet anne! senin yedi evliya kuvvetinde farzettiğin adam hiç bir kuvvete malik değildir. Biz burada toplanan insanlar memleketi bu zalimlerden kurtarmak istiyoruz. Senin aklın buna ermiyebilir, yahut evlâdın olduğumu unutarak, gider, evliyalara kavuşursun!

Annem o vakit aklını başına aldı, dedi ki:

— Evlâdım, siz acemisiniz, mademki, böyle şeylerle uğraşıyorsunuz, beni yaptığınız işlerden haberdar ediniz ve gizli şeylerinizi bana veriniz, çok dikkat etmelisiniz, muvaffak olmak zordur, mahvolmak daha tabiî kabul edilmek lâzımgelir. Ne yapayım, yegâne erkek evlâdımsın, senin mahvolmanı istemiyorum, bu çok gücüme gidiyor.

— Anne! Bu işler almış yürümüştür. Ben namuskârane bir adam olarak bu işlerin içinde bulunmak mecburiyetindeyim, beni bundan meneder misiniz?

— Hayır evlâdım, bir gün bu işler olduktan sonra, seni namus ve haysiyet sahibi olanlarla beraber görmezsem, işte o zaman meyus olurum. Ben senin kadar okumadım, senin kadar bilmem, seni gördüğün, anladığın şeyleri yapmaktan menetmeğe kalkışamam. Yalnız dikkat et, esas muvaffak olmaktır, muvaffak olmağa çalışınız...

İşte Atatürk Manastır İdadisinden, Erkânıharbiyeye kadar devam eden yatılı talebe hayatında annesini göreceği gelmiştir. Fakat ana yuvasından ayrı düştüğü için bir acı duymamış, millet yuvalarında yedirilmiş, giydirilmiş, büyütülmüş ve okutulmuştur. Onun aile yuvası milletinin mektebi olmuştur. O şimdi, bu hakları ödeyecektir.

Atatürk'e düşmanlarından bir bayan, bir ecnebi gazetede (Sokak çocuğu ve zalim) diye yazılar yazmak küçüklüğünü gös-

termişti. Bir gün Yat Kulüpte Atatürk arkadaşlarına bu makaleden bahsederek demiştir ki:

— Bana sokak çocuğu diye yazmış... Ben pek küçük yaşta leylî bir talebe olarak askerî mekteplere girdim. İdadîden Harbiyeye, oradan orduya hizmete gittim, sorarım sizlere, benim sokakta oynamağa vaktim mi vardı? Bana zalim diyormuş... Ben eğer bu vatana hiyanet eden birkaç adamı mahkemeye vererek, kanun dairesinde bu adamlar cezalarını buldularsa, benim onlara karşı sevgimden ziyade, Türk Milletine sevgim daha büyüktür. Bu sebeple Türk Milletine onların muzir vücutlarını feda ettim!... demiştir.

Hakikaten Atatürk, bir aile yuvasında oturmağa vakit bulamamış, genç yaşındanberi, vazifeden, vazifeye koşmuş, bir yerde bir yıldan fazla bile kalamamıştır.

Atatürk'ün annesinin İstiklâl Harbinden sonra, Ankara'ya nasıl geldiğini, Atatürk'ün yaveri ve Bolu Mebusu merhum Cevat Abbas Bey, 1939 da yazdığı «Atatürk'ün zengin tarihinden birkaç yaprak» adlı eserinde şu suretle yazılıdır:

«Klod Farer İstanbul'a gelmiş ve Atatürk'le mülâkat dileğinde bulunmuştu. Bu mülâkatı faydalı bulan Atatürk, Klod Farer'le Kocaeli'nde görüşecekti. Bu münasebetle bazı gazete sahipleri, kurtuluş dâvası uğrunda hizmetleri görünen Atatürk'le İzmit'te temas edeceklerdi.

Bu meyanda Atatürk'ün mühim bir işi de vardı. Büyük bir hasretini giderecekti. Çok muhterem annelerine kavuşacaklardı.

Bayan Zübeyde, uzun yıllardanberi oğlunun hasretine katlanmak mecburiyetinde kalmıştı. Bilhassa Erzurum Kongresinin akdinden sonra ihanet timsali Vahidettin tarafından idama mahkûm edilen Mustafa Kemal'in âkıbetini düşünmekten hastalanan büyük Türk kadını, evlâdını mutlaka görmek arzusunu izhar etmiş ve Adapazarı'na gelmişlerdi.

Atatürk bu mühim mülâkatı yapmış ve İzmit nutkunu vermişti. Muhterem validelerini beraberine alarak Ankara'ya dönmüşlerdi.

Bayan Zübeyde, daha küçük yaşta yetim kalan oğlunun her haliyle alâkadardı. Çünkü onun yetişmesinde ve yetiştikten son-

ra memlekete hâdim olmasında büyük bir âmil olmuştu. Atatürk'e hemen tam mânasiyle analık, hem babalık etmişti.

Sevgili oğlu Mustafa'nın idama mahkûmiyetini haber aldığı zaman, son derece dinç olmasına rağmen teessüründen, kahrından Bayan Zübeyde hastalanmış, yatağa düşmüştü. Uzun bir müddet oğlundan hiçbir malûmat almaması da hastalığının ilerlemesine sebebiyet vermişti.

Çankaya artık Bayan Zübeydeye çok kıymetli ve sevgili oğlunu, bol bol görmek ve onu koklamak fırsatını verdiğinden pek memnun ve bahtiyar bir ömür sürüyor ise de yine ekseri vaktini hastalık içinde geçiriyordu.

Bayan Zübeydenin yaratılışını, zekâsını ve muhitine karşı muamelesini anlatmak için bu kısa zamanımız kâfi değildir. Müşarünileyhanın mümtaz vasıflarını tebarüz ettirmek için uzun yazmak lâzımdır.

Çünkü Bayan Zübeyde'yi etraflıca tanıdıktan sonra, Atatürk'üntârif edileceğine kaaniim...

Yalnız ana olmak itibariyle değil, fakat bu vakur, ciddî tağkın zekâlı büyük Türk kadınını her gün ziyaret etmek Atatürk için bir vazife idi. Ziyaretler haberleşmeden yapılmazdı. Çünkü; ana ve oğul hazırlanmadan birbirini görmezlerdi. Her ikisi arasındaki münasebetin esas kaidesi, daima ziyaretçinin Atatürk olmasıydı.

Ebedî Şef sabahleyin uyanır uyanmaz, eğer o gün annesini görecekse; annesinden birisi vasıtasiyle izin alırdı, sonra, büyük bir merasimde bulunacakmışcasına Atatürk hazırlanırdı.

Bayan Zübeyde de, hasta yatağında dahi olsa büyük bir ihtimamla Atatürk'ü kabule hazırlanırdı. Saçlarını tarar, işlemeli başörtüsünü örter. Makedonyalı gelinlik kızın zengin cihazından kalmış oyalı bürümcük gömleği üzerine ipekli entarisini giyerdi. İstanbulkârî renkli maşlâhı ile resm'î kıyafetini tamamladıktan sonra oğlunu beklediği haberini gönderirdi.

Bayan Zübeyde, Atatürk'e (Mustafa) diye hitap ederdi. Ben bu büyük ailenin arasına emniyet, iltimat ve muhabbet kazanmak mazhariyeti ile yıllardanberi karışmıştım. Ekseriya her iki büyüğün görüşmelerinde beraber bulunurdum. Büyük, kıymetli

evlât yetiştirmek bahtiyarlığiyle; kıymetli büyük bir anaya sahip olmak gururunu bir arada toplayan gözlerim, onun Türk içtimaî bünyesindeki terbiyenin ve terbiye temellerinin ne kadar

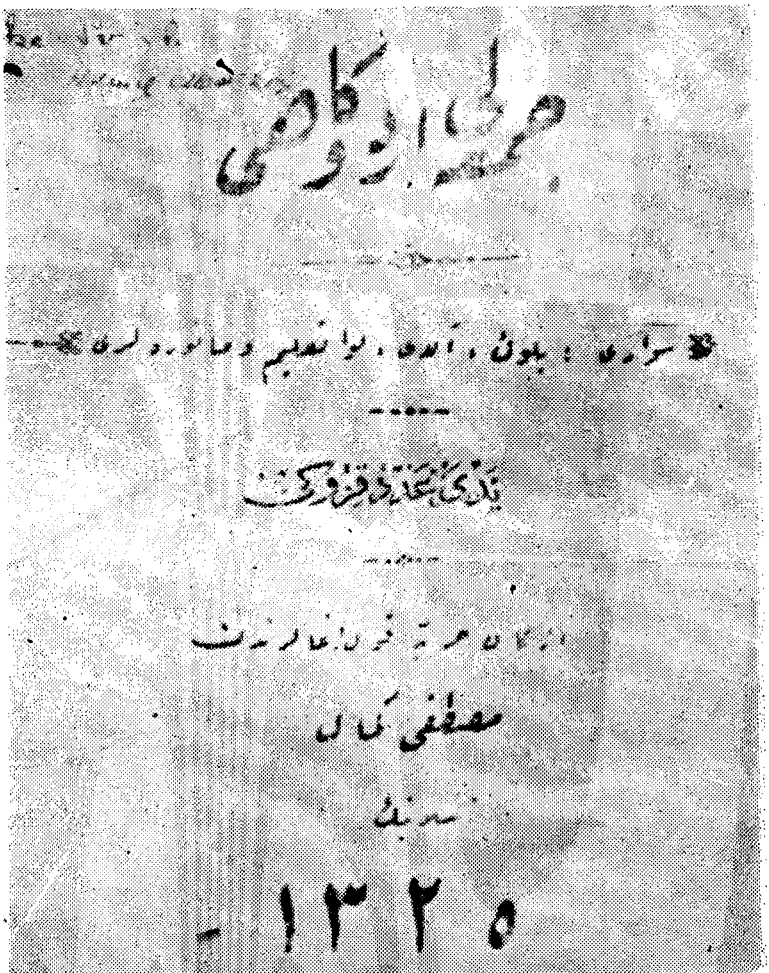

Atatürk'ün yazmış olduğu (Cumalı Karargâhı) adlı eseri
1909

derin ve köklü, ne kadar nezih ve ciddî, ne kadar samimî olduğunu canlı timsallerini gördükçe gaşyoluyordum.

Diyebilirim ki, Bayan Zübeyde ile Atatürk, bu ana oğul birbirine âşıktılar. Bu anne oğluna, daha beşik çocuğu iken vatan ve millet sevgisini telkin eden ninnilerden başlamış, onu her çağında ayni akidelerle büyütmüş, köyde, şehirde tahsile sevketmiş, ilim ve irfan aşılamıştı. Yetişen, mevkiini bulan halâskâr oğlunu o, Mustafa Kemal yapmıştı.

Bu ziyaretlerin her birinde Atatürk annesinin mübarek elini büyük bir saygı ile öperdi. Sonra annesinin karşısında o büyük adam küçülür, Mustafa, hattâ Mustafacık olurdu. Konuşmaları, lâtifeleri, pek içten kayanyan taşkın sevgilerin mâkesi idi.

Çankaya'da bu ana oğul görüşmelerinin birinde şahit olduğum bir vaziyeti kıymeti hudutsuz olan Bayan Zübeyde'nin faal zekâsının bir nümunesi olarak arzedeceğim.

Atatürk, annesinin elini öptü. Bayan Zübeyde oğluna elini uzatırken çoşkun sevgisinin gözlerinde toplanan bütün ifadesiyle Atatürk'ü bağrına basmak istiyordu. Onu kucakladıktan sonra aziz Türk Milletine eşsiz bir halâskâr kahraman veren anne olmak itibariyle gururlanmalıydı. Fakat öyle olmadı. Bahtiyarlığını gülen ve şirin yüzünden okurken o, büyük Türk anası kolları arasından uzaklaşan ciğerpâresinin elini tuttu. Atatürk:

— Ne yapıyorsun anne? dedi ve elini çekmek istedi.

Bayan Zübeyde sükûnetle ve kat'î bir ciddiyetle:

— Ben senin annenim, sen benim elimi öpmekle bana karşı olan vazifeni yapıyorsun, fakat sen vatanı ve milletini kurtaran bir Devlet Reisisin. Ben de bu aziz milletin bir ferdiyim ve onun tebaasıyım. Elini öpebilirim, cevabını verdi.

Oğlunun elini öpmekten ziyade Bayan Zübeyde, bu hareketiyle oğlunun mevkiini, en büyük ihtirama lâyık olduğunu etrafındakilere işaret ediyordu.

Büyük Türk anası Bayan Zübeyde'yi ne zaman hatırlasam gözlerim yaşarır. Onun buna benzer hâtıraları önünde derin hürmet ve meclûbiyet duyarım. Bu mülâkat sayesinde gerek

onu ve gerekse oğlunu, her ikisinin büyük terbiye ve nezaket kabiliyetlerini daha yakından tanımıştım.»

Atatürk'e Çanakkale muharebesindenberi yaverlik eden Cevat Abbas bu aileyi pek yakından tanıyordu. Bu ana oğul hakkında malûmatı bu şekilde ifade etmiştir. Bayan Zübeyde, Çankaya'da oturur, arasıra da bir fayton arabasiyle şehirde gezinti yapardı.

Bayan Zübeyde ölmeden önce, tanıdıklarından Cemal Bulayıra bir vasiyetname hazırlatmıştır:

Bayan Zübeyde Beşiktaş'ta Akaretlerde 76 numaralı bir evde oturuyordu. Ankara'dan gelen Cemal Bey, Atatürk'ten kendisine mektup ve para getirmişti. Konuşurlarken Bayan Zübeyde:

— A be evlâdım. Ben öldükten sonra ruhuma her sene hatim okutmak üzere bir yere bir miktar para bırakmak isterim. Bunu nereye verelim?

Deyince, Cemal Bey, biraz düşündükten sonra:

— Peki size çok iyi bir müessese göstereceğim. Arzu ederseniz sizinle oraya gidip görüşelim.

Dedi. Ertesi gün Cemal Bey o zaman Darüşşafaka Müdürü olan Ali Kâmi Beyi görüyor ve meseleyi anlatıyor. Kâmi Bey de:

— Maalmemnuniye teberrularını kabul ederiz. Mektep esas defterine kaydını yaparak her sene arzusu veçhile hatim ettirip duasını yaparız. Bir gün tâyin ediniz. Kendisiyle beraber mektebe birlikte geliniz. Talebe ile birlikte bir yemek yedikten sonra, talebeye ufak bir merasimle, ilâhilerle bir de dua okutarak arzularını yerine getiririz.

Dedi. Takarrür eden günde Zübeyde Hanım bir arabayı binerek Darüşşafakaya gittiler. Biraz görüşüldükten sonra birlikte yemek yediler. Bundan sonra Müdür Ali Kâmi Beyin isteği üzerine mektebin bütün talebesi büyük salonda toplanarak, kendilerine Paşanın annesi tanıtıldı. Biraz sonra da ilâhiler okunup ve dualar edildi. Bayan Zübeyde bu halden fazla mütehassis olarak ve Darüşşafakaya (400) lira teberru ettikten sonra, talebelere veda ederek, evlerine dönmüşlerdir.

Son zafer üzerine de Bayan Zübeyde Ankara'ya giderek

oğluna kavuşmuştur. Fakat 1923 senesinde Zübeyde Hanım İzmir'e gitmişti. Orada vefat etmiştir. 1857 senesinde Selânik'te doğup 1923 senesinde İzmir'de ölmüştür. Mezarı İzmir'in Karşıyaka'sında bir câmiin bahçesindedir. Mezarına dağdan koparılmış bir kaya konmuştur.

Atatürk annesinin ölümüne çok müteessir olmuştur. 26 Ocak 1923 te annesinin mezarını ziyaret etmiştir. Artık hayatta Atatürk'ün yakın akrabası kız kardeşi Bayan Makbule kalmıştır. O da Mecdi Bey adında bir zatla evlenmişti. O, gene yalnız kalmıştı. İşte Atatürk'ün çocukluğundan, son talebelik hayatına kadar geçen günleri bunlardır. Artık Erkânıharp Yüzbaşısı Mustafa Kemal Bey, Şam'a sürülecektir. Bundan sonra onun Türk ordusundaki hizmetlerini görüyoruz.

VATAN VE HÜRRİYET KOMİTESİ

Mustafa Kemal, uzun bir tahsil hayatından sonra lise kültürünü ve yüksek tahsilini de elde etmiş bulunarak (11 Ocak 1905) te Erkânıharp Yüzbaşısı olarak Akademiden mezun oldu. Mustafa Kemal, zamanının klâsik bilgilerine vâkıf olarak hayata atılmıştı, Kurmay olduğu için Fransızca ve biraz da Almanca biliyordu.

Mustafa Kemal talebelik çağında üç tesir altında kalmıştı. Birincisi: Sultan Abdülhamit II. nin 1876 danberi devam eden monarşik rejiminin şedit istibdadı. İkincisi: Yeni Osmanlılarla başlamış olan hürriyet, vatan ve demokrasi fikirleri. Üçüncü tesir de 1839 Mustafa Reşit Paşa Tanzimatı Hayriye ıslâhatının garpçılık cereyanı idi. Onun talebelik devrinde henüz milliyet ve halkçılık fikirleri bir nizam altına girmemiş ve (Türkçülük cereyanı) henüz doğmamıştı.

Ergin nesil (Pan Ottamanizm-Osmanlılık siyaseti) ve (Pan İslâmizm-İslâmların birliği) siyasetine taraftardılar. Osmanlı İmparatorluğunun devam ve bakasını bu iki ideolojide görüyorlardı. Esasen Abdülhamit de Pan İslâmizm taraftarıydı. Tanzimatçılar, İmparatorluğun devamını garplılaşmakta yani muasır milletleri kültür ve tekniğini kabulde buluyorlardı. Yeni Os-

manlılar hem garpçı, hem ihtilâlci, hem de hürriyet, vatan ve demokrasiye taraftar olarak, içtimaî bünyede bir kültür inkılâbına taraftardılar.

Mustafa Kemal'in tahsil çağında henüz milliyetçilik yoktu. Gençlere en mühim âmil o devrin ideolojisinin edebiyatını yapan (Namık Kemal) in (Vatan) mefhumu şuurunu doğurması, (Mithat Paşa) nın da (Demokrasi) fikrinin müdafii ve kahramanı olmasıydı. Henüz mektep sıralarında yetişen gençler ne Abdülhamit'in monarşik rejimi hoş geliyor, ne de Tanzimatçıların plânsız garpçılığı iyi görünüyordu, en câzip ve en ileri ideolojisi, hürriyet, vatan ve demokrasi fikirleriydi.

İşte Mustafa Kemal ve arkadaşları, bilhassa Tıbbiyede teşekkül eden (İttihat ve Terakki) Cemiyeti hürriyet, vatan ve demokrasi fikirlerinin memlekette yaşanılması uğrunda kurulan cemiyetlerdendi. Namık Kemal'in yüksek kalemiyle (Vatan!) mefhumu, vatanseverlik şuuru, Türk gençlerinin ruhlarında sarsılmaz bir iman olarak doğmuştu. Vatanına hizmet de, ancak hürriyete kavuşmakla kabil olabilecekti. Fertlerin hürriyeti, halkın iradesi demekti. Bu irade de kullanınca demokrasi doğarak, (Meşrutiyet) idaresi kurulacak, memleket kanunlarla idare edilecekti.

Harbiye talebeleri ve bilhassa Tıbbiye talebeleri, bu vatan-hürriyet mefkûresine inanmışlar, bu yolda ittihada karar vermişlerdi. 1889 tarihinde Tıbbiyeliler istibdattan kurtulmak için (İnciraltı) içtimaiyle gizli bir cemiyet olan (İttihat ve Terakki) Cemiyetini kurmuşlardı. Sultan Abdülhamit devrinde Osmanlı İmparatorluğu komşu büyük devletlerle harbe girişmekten korkuyor, statik bir devlet siyaseti hüküm sürüyordu. Emperyalist devletler, bu ihtiyar imparatorluğun içinden çöktüğüne inanarak, Türkiye'yi paylaşmak plânlarını hazırlıyorlardı. Sultan Hamit de istibdadı ile herkesi sindirmiş, memleket ağır bir uykuya dalmıştı. Memlekette bolluk vardı. Fakat genç neslin ruhları açtı. Onlar Namık Kemal, Ziya Paşa, Mithat Paşanın ideolojisine kavuşmak istiyorlardı. İşte ruhan tatmin edilmiyen bir genç de Mustafa Kemal'di. O artık mektepten çık-

mış, daha serbest bir hayata kavuşmuştu. Şimdi ömürünün sonuna kadar, millet yolunda çalışmağa and içmişti.

Millet yolunda çalışmak üzere Yüzbaşı Mustafa Kemal birkaç arkadaşiyle bir apartman kiraladılar. Arasıra uyanık arkadaşlariyle burada toplanıyorlar, gene hürriyetten bahsediliyordu. Fakat bu genç erkânıharplerin bir apartmanda zaman zaman toplanmaları da gözden kaçmıyor, Abdülhamit'in hafiyeleri tarafından tâkip ediliyordu.

Günün birinde zabit iken askerlikten tardolunmuş bir zat karşılarına çıkıyor. Bu adam çekmekte olduğu felâketten bahis açıyor ve kendisinin muavenete muhtaç olduğunu ve hattâ yatacak bir yeri olmadığını acı, acı anlatmıştır. Bu eski zabitin haline acıyarak, bu zatı apartmanlarına aldılar.

Bir müddet sonra bu adam bir yerde birleşelim diye bir teklifte bulundu. Mustafa Kemal ve arkadaşları kararlaştırılan yere gidiyorlar. Fakat bu adamın yanında Mâbeyne mensup bir da yaver durmakta idi. Apartmanlarında İsmail Hakkı Bey adında bir zat da oturuyormuş. Onu tevkif ederek götürmüşlerdi. Bir gün sonra da Mustafa Kemal'i tevkif etdiler. Bu eski zabit süsünü veren adam Fethi Bey adında birisi olup, meğer İsmail Paşanın hafiyesi imiş... Mustafa Kemal bir müddet münferit bir surette hapsedildi. Sonra da Yıldız Sarayına götürülerek, isticvap edildi. İsmail Paşa, başkâtip, sakallı bir adam da hazır bulunuyordu. Bütün bu sorgulardan anlaşılıyor ki, bu gençlerin teşkilât yapmak ve gazete çıkarmak istediklerinden dolayı bu apartmanda gizli toplantılar yaptıklarına inanmışlardı. Bâzı arkadaşları itirafta bulunmuşlar, birkaç ay hapsedildikten sonra serbest bırakılmışlardır.

İşte bu suretle ilk defa Mustafa Kemal, bu müstebit hükümdarın adamlarının önüne bir ihtilâl komitesi yapmak suçiyle zanlı olarak çıkıyordu. Fakat kendisi Rıza Paşanın yardımiyle hapisten kurtarılmıştır.

Birkaç gün sonra Rıza Paşa, Mustafa Kemal'i yanına çağırarak:

— Her şeyi biliyorum, sizi müdafaa ettim. Bundan sonra dikkatli davranmanız lâzımdır.

Atatürk'ün yazmış olduğu (Zabit ve Kumandanı ile Hasbihal) adlı eseri

Diye samimî bir ihtarda bulunmuştur. Birkaç gün sonra Erkânıharbiye dairesine tekmil erkânıharp arkadaşlarını çağırmışlardı. Yeni erkânıharplerin ikinci ve üçüncü ordulara Edirne ve Selânik'e gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat aralarında anlaşırlarsa kur'aya lüzum olmadığını da ayrıca söylemişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal arkadaşlarına işaret ediyor, ve yanyana gelerek konuşuyorlar. Ufak bir anlaşma neticesinde ikinci ve üçüncü ordulara gidecekleri aralarında ayırdılar. Fakat bu şekildeki hareketlerinden şüphe edildi, bunların arasında bir teşkilât olduğunu zannettiler. Bunun üzerine Mustafa Kemal'i Suriye'ye nefyettiler. Sultan Abdülhamit idaresi bu genç erkânıharpten iyice kuşkulanmış, onu Suriye'ye sürmüştü. Onu, ne kadar söndürmek isteseler, o cevher her muhitte kendini gösterecekti.

Abdülhamid'in gün geçtikçe vesvesesi artıyor, her yeni şeyden, her fikirden fena halde korkuyordu. Abdülhamit'in etrafını hafiyeler sarmışlardı. Abdülhamit genç yaşta tahta çıktığı zaman Hürriyet, Meşrutiyet ve Kanunu Esasî meselesinden Abdülaziz tahtından indirilmiş, nihayet intihar ederek ölmüştü. Arkasından korkunç bir hâdise olan (Çerkes Hasan) vakası, Serasker Hüseyin Avni Paşanın, Faarif Nâzırı Reşit Paşanın, bir yaver, bir nefer, bir hademenin feci bir şekilde katliyle neticelenmiş, Murat deli diye tahtından indirilmişti. Meşrutiyeti ilân etmeğe söz vererek Abdülhamit de tahta çıkarılmış, fakat o, sözünde durmamıştı. Bu tarihî hâdiseler, her an için hayalinde yaşıyor, kendisi de bu âkıbete düçar olmamak için istibdadına bütün şiddetiyle devam ediyordu. İşte Mustafa Kemal ve diğer gençler de bu suretle İmparatorluğun muhtelif vilâyetlerine sürülüyordu. Gençler de bir an evvel bir inkılâp yapmak için hazırlanıyorlardı.

Mustafa Kemal, Şam'da süvari kıtasında staj yapmağa memur edilmişti. Bu sıralarda Süriye'deki Dürziler arasında bir takım meseleler vardı. Dürziler üzerine askerî kıtalar sevkolunuyordu. O zamanlar beşinci ordunun merkezi Şam'da bulunuyordu. Mustafa Kemal ile Müfit adında diğer bir arkadaşı, bu ordunun 29 uncu ve 30 uncu süvari alaylarında stajlarını yapmakta idiler.

1905 yılında Havran Dürzilerinin bir hareketi mevcuttu. Bu mıntakaya bir ordu gidecekti. Bu zamanlar Yüzbaşı Mustafa Kemal, iki odalı basit bir evde oturuyordu. Mustafa Kemal'in cebinde de dört yüz kuruş varmış. Onunla odaya bir hasır, bir iki iskemle ile bir masa almış. Evin işlerine bakmak için de bir

anne, bir kız geliyor, yemek pişiriyorlar, ortalığı süpürüyorlardı. Fakat kızın annesi, kızından şüphelenerek kızı ile beraber bu hizmetten vazgeçmişlerdi.

Bir gün arkadaşlarından Müfit Bey, Mustafa Kemal'in evine geldi ve:

— Haberin var mı? Gidiyorlar.

— Kim, nereye?

— Bizim staj yapmakta olduğum alaylar.

— Nasıl olur, benim bundan haberim yok ve bu olamaz.

— Gidiyorlar, hem de bu akşam.

Derhal iki arkadaş atlarına atlayarak evvelâ Mustafa Kemal'in otuzuncu alayına gidiyorlar. Mustafa Kemal alay kumandanına soruyor:

— Alayınız bir vazife almış gidiyor. Bu alay içinde kumanda etmekte olduğum bir bölük var. Benim de berabêr gitmekliğim tabiî değil mi? Niçin bana haber vermediniz?

Kumandan:

— Siz bu alayda stajyersiniz. Kumanda ettiğiniz bölüğün asıl kumandanı bölüğün kumandasını almıştır. Siz erkânıharp zabitisiniz, böyle çetin işlere gelemezsiniz. Ben sizi Şam'da kalıp istirahat etmenizi tercih ettim. Maaşınız verilecektir. Merak etmeyiniz.

Diye cevap verince bu iki arkadaş boynu bükük dışarı çıkıyorlar. Müfit Bey:

— Süvari Fırkası Kumandanına şikâyet edelim.

— Müfitciğim, bunlar o kumandanla beraberdirler. Ona müracaatla bir şey çıkmaz. Ordu Kumandanına gidelim. Belki ondan da bir şey çıkmaz. Fakat hiç değilse şikâyetimizi umumîleştirmiş oluruz.

Müfit Bey:

— Peki!...

Diyerek şikâyete karar vermişlerdir. O zaman Orku Kumandanı Müşir Hakkı Paşa idi. İki erkânıharp yüzbaşısı doğruca Müşir Hakkı Paşaya gidiyorlar. Fakat Paşa bunları silsilei meratibe riayet etmediklerinden dolayı koğmuştur. Bu iki arkadaş fena halde müteessir olmuşlardır. Mustafa Kemal:

— Bizde gideriz.

— Nasıl?

— Havran'a giden kuvvete olduğumuz gibi iltihak ederiz.

— Bu olur mu?

Karar vererek, ikisi de alaylarına iltihak ederek, Havran'a gitmişlerdir. Büyük bir kuvvet, iki süvari alayı, birçok topçu bataryaları ve piyade bölükleri Bay Lütfi adında bir kumandan idaresinde yola çıkmıştı. Süvari alayının yanında giden bu iki atlıya kumandan Lütfi Bey bakıyor, fakat bunları henüz tanımıyordu. Mustafa Kemal kumandana:

— Biz de beraberiz efendim!

Diyerek ilerliyorlardı. O günün akşamı kuvvetler Şemiskin'de çadırlı bir ordugâh kurarak yerleştiler. Herkes bir çadıra yerleşmiş, akşam yemeği de yenmişti. Bu ordugâhta yalnız çadırsız ve yemeksiz kalan Mustafa Kemal ve arkadaşı idi.

Bunlar gece nerede yatacaklar, ne yiyeceklerdi. Bu sırada emirberleri heyecanla gelerek:

— Buyurun, bizim çadıra, biz açıkta yatabiliriz.

Diye Türk eri, burada yüksek karakterini göstermiştir. Derhal neferler bir çuvala saman doldurup yatak yaparak:

— Buyurun, bunun üstünde yatınız!

Diye ikisine de yüksek kalbliliklerini göstermişlerdi. Geceyi aç geçirmiş olan bu iki zabite ertesi gün bir bölük kumandanı, bir sabah kahvaltısı ziyafeti vermişti. Bu yüzbaşı vaziyetleri uzun senelerdenberi tetkik ettiği için her halden anlıyordu. Mustafa Kemal'e şu teklifte bulunuyor:

— Arkadaşlar, görüyorsunuz ki size aslâ kumandanlık vazifesi vermiyeceklerdir. Bunun sebepleri vardır. Fakat bana hususî bir vazife vermişlerdir. Eğer siz bu vazifemde bana kontrolör olmak isterseniz ben onu temin ederim. Yalnız şimdiden söylemeliyim ki bu kontrol neticesini kimseye bildirmiyeceğinize dair bana namusunuz üzerine teminat vermek lâzımdır.

Mustafa Kemal düşündü, bu adam ne istiyordu? Şöyle muhakeme etti. Bu adamın yapacağı şey, belli ki netice itibariyle söylenmemek icabeden hicaplı bir şeydir. Hiçbir şey yapmamaktan ise bu insana hicap veren meselenin mahiyetini anlamak

kendisi ve arkadaşı için bir kazançtır. O, bu tecrübeyi yapabilmek için en nihayet bir adamı kusurlarından dolayı affetmiş olacaktır. Bir adamı kusurlarından affetmek bin adamın kusurlarını ele geçirmek için yapılabilir bir fedakârlıktır. Mustafa Kemal Bu niteceye vararak ona söz verdi.

Şam'dan çıkan bu kuvvet sanki her tarafı mahvedecek gibi bir tertibat almıştı. Her mıntakaya bir kuvvet ayrılmıştı. Bunların vazifesi de köyleri soymaktı.

İlk Havran köyünde Mustafa Kemal bölük kumandanına misafir olmuşlardı. Köy odasında piliç kızartmaları ve diğer nefîs yemekler yeniyordu. Ertesi sabah Mustafa Kemal, yüzbaşıya şu teklifte bulundu:

— Seyahatimiz esnasında müşterek masraftan hissemize düşeni derhal mi verelim, yoksa en sonunda tediye etmek üzere bir defter mi tutalım?

— Defter tutunuz!

Diyerek, defter tutuldu. Her gün köylerden mütemadiyen yiyecek toplanıyor, bu yetmiyor gibi halktan on senelik de vergi alınıyordu. Bunlar isyan ettiklerinden bu şekilde para toplamayı haklı buluyorlar, fakat bu halleri Mustafa Kemal haksız buluyordu.

Bu vak'aları gören Mustafa Kemal arkadaşı Müfide şunları söyledi:

— Hatırlıyor musun Müfid, Şamdan bu kuvvetlere iltihaka karar verdiğimiz vakit karşımıza bir süvari mülâzimi çıkmıştı. Baha, Beyim size büyük hürmetim vardır. Bu sefere gitmemenizi tavsiye ederim. Ben de sormuştum: Niçin? dedim, o da: Hayatınız tehlikeye girebilir de onun için. Tekrar sordum: Seni öldürürler! Çünkü bütün Suriye ordusuna şâmil bir müşterek menfaat vardır. Siz bu menfaate mâni olacak gibi görünüyorsunuz! Bunu kimse kabul etmez. Hayatınız mevzuubahistir.

Cevabını vermişti. Bu mülâzimin sözleri onu bilâkis bu sefere sevketmişti. O, merak ediyor, memleketi içinden anlamak istiyordu. Kuneytrada ordugâh kurdular. Burada Çerkesler oturuyorlardı. Çerkesler çok misafirperverdiler, mütemadiyen davetler yapıyorlar, Çerkes tavuğu ikram ediyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir gün şöyle bir havadis çıktı: Çerkesler ordugâhı basacaklar! Mustafa Kemal bu vaziyeti tetkik etmek için, oraya gitmek arzu etti. Mustafa Kemal ve Müfid atlarile garp istikametinde yol alarak bir tepeye geldiler, burada atlarından indiler. Etrafa baktı. Ordugâhı basacak kalabalığı gördü. Tam bu esnada idi ki, karşı taraf kuvvetleri Mustafa Kemali görmüşler ve beş on misli süvari kuvvetlerile onun üstüne saldırmak üzere harekete geçmişlerdi. Mustafa Kemal sükûnetini bozmadı ve Müfide şunu söyledi:

— Atına bin ve beni takip et!

Atlarına atladılar, yanlarında emirber neferleri de vardı. Son süratle karargâha geldiler. Kumandan Lûtfi Bey onun sözlerini dinledi, tertibatını alarak, baskına mâni oldu.

Bir gün Mustafa Kemal ve yüzbaşı Müfid beraber bir Çerkes köyüne gittiler. Köylüler bunları da soyguncu zannederek, iyi karşılamadı. Buna rağmen evlerine kabul ettiler. Musafa Kemal köylülerle konuşmağa başladı. Derhal Mustafa Kemali sevdiler. Dediler ki :

— Siz ne derseniz yaparız, fakat şimdiye kadar bizi ezenlerin emrettiklerini yapmayız!..

Kuneytra köylerinden birini ezmek için bir emir almışlardı. Bu kuvvetlerin başına da yüzbaşı Müfidi tâyin ettiler. Tam köyün karşısına geldikleri zaman inanılmıyacak bir manzara karşısında kaldılar. Köy halkı bu kuvveti yenebilecek tertibatı almıştı. Kumandan Bay Lûtfi bu zaman Mustafa Kemale müracaat etti ve:

— Ne yapalım? dedi.

Fakat Mustafa Kemal bu köyü mahvetmek istemiyordu. Osmanlı hükûmetinin yaptığı zulümlere karşı bu halkı kazanmak arzu ediyordu. Kumandanlığı Mustafa Kemal aldı. Bir kısım kuvvetler yüzbaşı Müfidin emrinde bir istikamette ilerledi, diğer bir kuvvet de Çerkes kolağası Bay Mehmedin idaresinde köye doğru ilerliyordu. Merkezden hücum etti. Mustafa Kemal, kolağası Mehmedi takip ediyordu. Kuvvetler köye girdiler. Köylüler Çerkes Bay Mehmedi kuşatmışlar, sopalarla dövüyorlardı. Tam öldürmek üzerelerken, Mustafa Kemal de köyden içeri gi-

rerek bu manzaraya şahit oldu. Evvelce anlaşmış oldukları Mustafa Kemali gören köylüler etrafını aldılar.

— Sen ne dersen o olsun! dediler.

Mustafa Kemal de, kolağasını ölümden kurtardı.

Bir gün bir köy odasında Mustafa Kemal, Müfid, kumandan Lûtfi ve köy ağası oturdular. Mustafa Kemal:

— Bir hedefe, bir emele yürüyeceğiz, biribirimizi tanımıyan kuvvetleriz. Bu hedefte, bu emelde beraber olmalıyız!.

Hep birden:

— Evet! dediler.

Bu namus sözü oldu. Bu inkılâp için çalışmak sözü idi. Günün birinde ordugâhta, yüzbaşı Müfide bir para verilmek isteniyor, o da almıyor. Doğru Mustafa Kemale gelerek:

— Bütün bu seyahatte çok para kazanılmış, benim hisseme oldukça altın isabet etmiş. Dün akşam bu altınları bana, getirdiler, vermek istediler. Ben tereddüt ettim. Niçin kabul etmediğimi soranlara: Bu bizim alışmadığımız bir iştir, dedim. Arkadaşınız Mustafa Kemale senin aldığından bir kaç misli verilecektir, dediler. Ben de müsaade ediniz bir kere kendisinden sorayım! dedim.

Mustafa Kemal:

— Sakın paraları almış olmayasın!

Bay Müfid:

— Hayır!..

— Müfid, sen bugünün adamı mı olmak istiyorsun, yoksa yarının adamı mı?

— Elbette yarının adamı olmak isterim!

Deyince:

— Elbette bu paraları alamazsın, esasen ben de almadım..

Demiştir. Bu hâdiseden dolayı kendisine düşman oluyorlar. Sebebi de hesap ve kitaplara mâni olduğu için...

Mustafa Kemal onlara şu sözleri söylüyor:

— Arkadaşlar! Ben gerçi mekteplerde riyaziye okuyup öğrendim. Fakat bu sizin hesaplardan bir şey anlıyamam. Tabii sizin hesaplarınız en doğru olmak icap eder. Fakat bunu ordu merkezinde kontrol ettirmekten çekiniyor musunuz?

— Hayır! diyorlar.

— O halde, mesele yoktur. Müsaade ederseniz yarın bir arkadaşımızı Şama göndeririz. Orada en yüksek muhasip kim ise bu işi ona hallettiririz. Benim riyaziyeciliğim bu hesap meselesine akıl erdirmeğe kâfi gelmiyor. Efendiler ben namuslu bir adamım, benimle arkadaş olanların da namuslu olması gerekir. Sizin bana bahsettiğiniz hesaplara benim aklım ermiyorsa ve bunu Şama gönderip tetkik etmeyi teklif ediyorsam buna bir şey demeğe hakkınız olmamalıdır. Yarın Müfidi Şama göndereceğim.

Mustafa Kemal, başına gelecek felâketleri önlemek tedbirlerini de almıştı. Çünkü onu imha etmek istiyorlardı. O, onlardan önce davranarak Müfidi Şama gönderdi. Bu hâdise üzerine Mustafa Kemal akılda tutulması lâzım gelen adam olmuştu. Mustafa Kemal, şimdi Karrasede bulunmaktadır. Burası Dürzülerin bulunduğu yere yakındır. Burada bir Türk kumandanının mezar taşında şu yazılıydı:

«Hüsnü Bey Karrasede kurban gibi oldu şehit.»

Dürzülerin kuvvetli kıt'aları durmadan. Osmanlı askerleri üzerine hücum etmekte idi. Kumandanları Mustafa Kemale soruyor:

— Bunlara karşı ne yapalım? diyor.

Mustafa Kemal de:

— Talim ve tatbikatınıza devam buyurunuz!

— Fakat görmüyor musunuz, hücim ediyorlar.

— Evet görüyorum, ben onları bilirim. Onlar namuslu adamlardır, kendilerine silâh kullanmıyanlara karşı silâh atmazlar.

Netekim bu kuvvetlere karşı silâh atmıyorlar. Dürzüler şaşıyorlar, fakat konuşacak adam arıyorlar, Mustafa Kemal onlarla konuşuyor ve onları gece misafir ederek, şeflerile de arkadaş olmuştur. Bu hâdisenin ertesi günü Şama jandarma kumandanı olan bir albay, müretteb kuvvetin bulunduğu yere gelmişti.

Kumandan, Bay Lûtfi ile konuşuyorlardı. Mustafa Kemali de yanlarına çağırdılar. Şam jandarma kumandanı Dürzülerin püskürtülmesinden dolayı Bay Lûtfiyi tebrik ediyordu. Çok namuslu bir adam olan kumandan: «Hayır, biz püskürtmedik, onlar gittiler» diyor. Jandarma kumandanı ısrar ediyordu: «Hayır, meseleyi zâtı şahaneye arzederken, behemehal püskürtüldü diye yazmak lâzımdır.» Jandarma kumandanı zâtı şahaneye yazılacak telgrafın müsveddesini Mustafa Kemale rica ediyor, o da:

— Ben böyle bir sahtekârlığa âlet olamam. Esasen ortada galib ve mağlûp da yoktur. Fakat hakikati söylemek lâzımsa onlar kazandılar.

Kumandan:

— Sen henüz cahilsin. Sen zâtı şahaneyi anlamamışsın!

Mustafa Kemal:

— Ben cahil olabilirim. Fakat zâtı şahane olan zatın cahil olmaması ve sizin gibilerin mahiyetini anlıyabilmesi lâzımdır.

Demiştir. Mustafa Kemal, Suriyedeki ilk memuriyetine ait bu hâtıraları, o zamanki Osmanlı İmparatorluğunun ne halde olduğunu anlatmak için, bunları kaydettirdiği anlaşılmaktadır. Bir memleketi bu suretle daha genç yaşta yakından görünce, memleketi kurtarmanın behemehal lâzım olduğu kanaatini beslemiş, nihayet Şamda bir gizli teşkilâta girmeğe muvaffak olmuştur. Bu zamanlar Abdülhamit idaresine karşı Radoslu Süleyman Bey (Medeniyeti İslâmiye Cemiyeti) ni, Asım Bey de (Kan Cemiyeti) ni kurmuştu. Lültfi ve Mustafa Bey ve arkadaşları da (Vatan ve Hürriyet) Cemiyetini açmış bulunuyorlardı.

Bir gün Şamda, Hamidiye çarşısında üç Türk zabiti ilerliyorlardı. Bunlardan birisi Mustafa Kemal, ikinci yüzbaşı Müfid, üçüncüsü ise kumandanları Lûtfi'dir.

Bay Lûtfi parasız bir adamdır. Bay Lûtfi'nin ayağında çizme pantolonu var. Fakat kundurası bir çizme değil, bir ayakkabıdır. Mustafa Kemal kendisine soruyor.

— Kemal hakikat gördüğün gibidir. Bundan başka pantolonum yok!.

Bu suretle konuşarak çarşıda ilerliyorlardı. Bir köşede durdular. Burada içine ancak iki üç, adam sığabilecek, küçük bir

dükkân vardı. Burası tüccar Mustafa'nın (Çorum mebusu olan Mustafa Cantekin) ticarethanesidir. Ayağında, ayakkabı yerine nalın bulunan bir adam takır, takır yürüyerek kendilerine doğru geldi. Dükkânda oturacak yer olmadığı için dükkânın önüne bir kaç iskemle koydu. Mustafa Kemal merak ediyor. Hemen dükkânın içine giriyor. Raflarda bir takım kıymeti az eşya bulunmakta, ortada uzun bir masa duruyor. Bunun üstünde felsefeye, sosyolojiye, inkılâba ve tıbba ait Fransızca kitaplar durmaktadır. Mustafa Kemal bunları karıştırıyor, sonra merakla tüccar Mustafa'nın yüzüne hayretle bakarak:

— Siz tüccar mısınız, doktor musunuz, yoksa bir filozof musunuz?

Tüccar Mustafa gülümsiyerek:

— Tüccarım, bu kitaplar eskiden kalmış şeylerdir. Unutmamak için arasıra okurum.

Fakat Mustafa Kemal, bu adamın kim olduğunu ve nasıl bir adam olduğunu anlamıştı. Bu bir inkılâpçı idi... Belki hayatında ilk rastgeldiği bir inkılâpçı bu adamdı. Aradan epey zaman geçmişti. Bir gece Tüccar Mustafa'nın evinde gizli bir toplantı yapmağa karar vermişlerdi. Mustafa Kemal, Müfid (Kırşehir Mebusu olan Müfid Özdeş), doktor Mahmut ve Lûtfi olduğu halde tüccar Mustafanın evine bir gece geldiler. Şamın çıkmaz, karanlık bir sokağında bir evin kapısını çaldılar. Tüccar Mustafa elinde bir lâmba ile bunlara kapıyı açtı.

— Buyurunuz!

Diyerek, hepsini içeri aldı. Bir odaya girdiler. Birer kahve içtikten sonra tüccar Mustafa:

— Arkadaşlar ihtilâl yapmalı, inkılâp yapmalı!

Hepsi bu harap evin içinde, sönük bir lâmba ışığı altında bu genç filozof doktorun ateşin sözlerini dinliyorlardı. O, devam ediyor:

— Ben Tıbbiyenin son sınıfında iken bu emeli takip ettiğim için, evvelâ Mehterhanede yattım. Sonra da sürüldüm. Çok kıymetli arkadaşlarımız vardır. İnkılâp yapmalıyız!..

Müfid heyecanlanarak ayağa kalkıp:

— Behemehal yapmalıyız!

Doktor Mustafa:

— İnkılâp yolunda ölene kadar çalışmamız lâzımdır.

Mustafa Kemal:

— Mesele ölmekte değil, ölmeden idealimizi yaratmak, yapmak ve yerleştirmektedir.

Dedi. Doktor Mustafa ve Lûtfi Bey artık Mustafa Kemale bağlanmıştı. Bu genç doktor Tıbbiyede kurulmuş olan «İttihat ve Terakki» Cemiyetine dahildi. Çünkü genç Tıbbiyeliler nereye gitseler orada derhal hürriyet ve inkılâp fikirlerini gençlere anlatıyorlar ve yayıyorlardı. Bu ateşi de doktor Mustafa, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına aşılamişti. Bu görüşmelerden sonra Mustafa Kemal Şam'da 1906 senesi Ekim ayında arkadaşlarile (Vatan ve Hürriyet) adile gizli ve ihtilâlci bir cemiyetin teşkilâtını kuvvetlendirmişlerdi.

Tüccar Mustafa'ya, Mustafa Kemali tanıştıran kumandanları Bay Lûtfi olmuştur. Doktor Mustafa Şam'da bu gizli cemiyeti kuvvetlendirmek için çok çalışmıştı, fakat muvaffak olamamıştı. Fakat Mustafa Kemali bulunca beraberce (Vatan ve Hürriyet) Cemiyetini kuvvetlendirdiler. İşte Mustafa Kemal bu zamanda mülkî idarenin bozukluğunu, ordunun talim ve terbiyesindeki noksanlarını, hulâsa memleketin ne kadar fena idare edilmekte olduğunu görüp anlamış ve bu cemiyetin yaşamasını da lüzumlu görmüştü.

Suriye. Mustafa Kemalin serbest düşüncelerine müsait bir saha olmuştu. Burada boş durmadı. Muhitine hürriyet, vatan aşkı, haksızlığa, istibdada, fena idareye karşı galeyanlı fikirlerini aşıladı. Bu suretle de doktor Mustafa, Erkânıharp yüzbaşısı Müfid, Süleyman ve Mustafa Kemal ve diğer arkadaşlarile Vatan ve Hürriyet siyasî cemiyetini kurmuşlardı. Vatan ve Hürriyet Cemiyetini genişletmek arzu ediyordu. Bu sebeple muhtelif askerî sınıflarda staj yapmak bahanesile Beyrut, Yafa ve Kudüse gitmişti. Cemiyetin şubelerini Beyrut, Yafa ve Kudüste de açmıştır. Yafada fazla kalmadı, çünkü buradaki teşkilât daha kuvvetli olmuştu. Fakat buralarda arzu edilen derecede bu teşkilâtı arttırmak mümkün olamamıştı. Halbuki Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin Selânikte daha fazla kuvvetleneceği kanaatinde idi.

Selâniğe gitmek için vesileler arıyordu. Halbuki sürgüne dair çıkan iradesinde şu kayıt vardı: «Kendisinin memleketine gidemiyecek bir yere gönderilmesi» yazılıydı. Busebeple Selâniğe gitmek pek zor işti. Bu esnada bir yanlışlık eseri olarak bir mezuniyet tezkeresini eline geçirdi. Fakat bu tezkereye nazaran İzmire gidebilecekti. Selâniğe hareket etmeden önce, Selânikte topçu müfettişi bulunan Şükrü Paşanın gayet vatansever bir zat olduğunu hikâye ediyorlardı. Kendisine bir mektup yazdı. Bu mektupta maksatlarını açıkca anlattı ve Selâniğe nakli için de ricada bulundu. Şükrü Paşa doğrudan doğruya cevap vermemiştir. Fakat ne şekilde olursa olsun. Selâniğe gelirse işi temin edeceğini de bilvasıta bildirdi. İzin tezkeresini cebine koyuyor. Fakat önce Mısıra, sonra da Yunanistan yolile Selâniğe gidecekti.

Kafasını ve kalbini saran bu düşünce ile, bir gün Yafadan vapura binerek Mısıra kaçtı. Fakat hedefi Selânikti. Mısırda çok kalmadı. Akdenizin dalgalı ve fırtınalı bir mevsiminde bir vapura binerek Pire limanına çıktı. Sonra da Atinaya gitti. Buradan Selânikte Erkânıharp yüzbaşısı Bay Ahmet Tevfik'e üç kelimelik bir telgraf çekti. Sonra Pireden Selâniğe giden bir vapura atladı. Arkadaşı Bay Tevfik de, her gün Selânik rıhtımından bir kayığa binerek. Pireden gelen Yunan vapurlarında Mustafa Kemali arıyordu. Nihayet Mustafa Kemalin bindiği vapur Selânik önünde demirledi. Ahmed Tevfik, hüviyetini gizlemek için arkasına bir muşamba giymiş olduğu halde, bir sandalla vapura yanaştı. Biraz sonra iki arkadaş, ayni sandalla gümrüğün rıhtımına çıktılar.

Fakat burada gümrük memuru, polis ve inzibat zabitinin sorgusundan geçecekti. Lâkin Selânik merkez kumandan muavini mümtaz Yüzbaşı Cemil (Dahiliye Vekili) onun imdadına yetişmişti. Lâzım gelen tertibatı önceden almıştı. İskeledeki inzıbat memuruna lâzım gelen talimatı vermişti. Bu suretle kolayca Selâniğe çıktı. Mustafa Kemal, doğduğu, büyüdüğü memlekete gelmişti. O, buradan bir talebe olarak gitti, şimdi bir erkânıharp zabiti olarak sokaklarda dolaşıyordu. Doğruca Ahmed Subaşı mahallesinde ve Sanayi Mektebinin karşısındaki evine

gitti. Bu ev, doğduğu, büyüdüğü evdi. Kapıyı çaldı. Annesi kapıyı açıp, oğlunu görünce boynuna sarıldı, oğlunu bir zabit olarak görünce çok sevindi, sonra ona hayretle sordu:

— Ne cesaretle buraya gelebildin oğlum? Hem nasıl geldin? Devletin ve padişahımız efendimizin arzusuna mugayir bir iş yapmış olmıyasın?

Mustafa Kemal:

— Merak etme anne, müsterih ol! Benim buraya gelmekliğim lâzımdı, onun için geldim. Padişahımız efendimizin ne olduğunu da şimdi değil, fakat yakın zamanda sana göstereceğim.

Mustafa Kemal bu zamanda stajını bitirmiş, kolağası olmuştu. Bu izinsiz gelişi onu korkuttu. Bir müddet evinden dışarı çıkamadı. Bu zamanlar Mustafa Kemalin Selânikte olduğundan kimsenin haberi yoktu.

Mustafa Kemal o devrin en şöhretli bir kumandanı olan Edirne Müdaafii Şükrü Paşayı gördü.

Mustafa Kemal daha Şamda iken bu Paşa ile muhabere etmişti. Onu bir vatansever, bir ihtilâlci olarak tanıtmışlardı. Mustafa Kemal, onun şahsından bir yardım umarak bir gece onun evine gitti. Kapıyı birisi açmıştı.

— Paşaya söyleyin, ben Mustafa Kemalim!

Şükrü Paşa tarafından derhal kabul edileceğini zannediyordu. Fakat kendisine:

— Paşa Hazretleri bir yere gitmek mecburiyetindedirler. Kendilerile şimdi görüşemiyeceksiniz!

Diye cevap aldı, fakat o, ısrar etti. Nihayet Paşanın yanına götürdüler. Paşa Mustafa Kemali ayakta karşıladı, ancak beş dakikalık bir görüşme oldu.

Kolağası Mustafa Kemal:

— Paşam, ben size Suriyeden mektup yazdım. İnkılâptan ihtilâlden bahsettim. Bir inkılâp yapabilecek bir adam olduğumu anlatmağa çalıştım. Siz de bana: «Buraya geliniz, ben elimden geleni yaparım» diye cevap vermiştiniz. Şimdi halinizde bir ihtiraz, bir tereddüt görüyorum. Ne yapalım, ben buraya gelmiş bulundum, şimdi ne yapacağım?

— Ben hiçbir şey yapamam. Ancak senin yapacaklarını

hüsnü telâkki etmekle iktifa ederim. Ancak benim de senden bir ricam var, beni yakma!...

Mustafa Kemal, söz verdi. Paşanın evinden gecenin karanlığında evine döndü. O gece teessüründen sabaha kadar uyumadı. Bu hâdiseden annesi de fena halde telâşe düşüyor, çünkü oğlunun kafasında çok büyük şeyler dolaşıyordu. Hakikaten Mustafa Kemal büyük bir inkılâp yapmak, bir baş olmak sevdasında idi.

Şamda iken alay arkadaşlarından Mustafa Bey adında bir zata:

— Mustafa gel, seninle şu çöle gidelim, bir devlet kuralım!

Demişti. Bana merhum Mustafa Bey söylemişti. O hakikaten bu aşkın ateşile yanıyordu. Nihayet annesi komşularından ve tanıdıklarından Mora Yenişehirli üçüncü ordu Erkânıharbiye Reisi Albay Hasan Beye gitdi.

— Hasan Bey, Mustafa Şamdan ansızın buraya geldi, ne yapacağız?.. diyor.

Albay da:

— Sen onu yarın sabah bana gönder!

Dedi.

Sabahleyin, tanyeri ağarıyordu. Mustafa Kemal elbiselerini giydi. Evden çıkarak ordu Erkânıharbiye Albayı Hasan Beyi, kapıda bekledi.

Çok geçmeden Albay Hasan Bey, kılıcını şakırdatarak geldi. Makamına gireceği zaman Mustafa Kemal kendisine:

— Beni tanımadınız mı?

dikkatle baktığı halde bir türlü hatırlıyamıyordu:

— Tanıyamadım çocuğum!

— Ben Selânik Askerî Rüştiyesinde okurken siz çok defa bize mümeyyiz gelirdiniz. Mektebi bitirdikten sonra İstanbul'a Kuleli İdadîsine girecektim. Siz buna mâni oldunuz ve Manastırda daha iyi yetişirsin diyerek beni Manastır İdadisine göndermiştiniz! Şimdi hatırladınız mı?...

Bu sözlerle kendini hatırlattı; ve Mustafa Kemal sözüne devam etti:

— Tahmin ve teşhisiniz doğru çıktı. Ben hakikaten dediğiniz gibi daha iyi yetiştim. Fakat şimdi bir felâketle karşılaşmış bulunuyorum. Sizi namuslu bir adam olarak tanıdığım için bugünkü vaziyetimin felâketli cihetini de size anlatmaktan çekinmiyeceğim.

Bu zaman Albay Hasan Bey:

— Büroma buyurun, orada görüşelim!...

Dedi. Hasan Beyin çalışma odasında Mustafa Kemal ona vaziyeti ve nasıl kaçtığını, maksadı ne olduğunu anlattı.

Mustafa Kemali sükûnetle dinliyen Albay Hasan Bey:

— Çocuğum her şeyi yıkıp altüst ettikten sonra buraya gelmiş bulunuyorsun, ben şimdi sana ne yapabilirim?

— Ne yapacağınızı ben değil, siz takdir edeceksiniz. Görüyorsunuz ki, ben milletime faydalı olabilecek bir hale gelmiş bulunuyorum. Kendi başıma düşünüp bulacağım bu çare belki beni muvaffak edebilir. Fakat edemezse o vakit ben, bu yetişmiş adam, hiç olurum. Beni hiç olmaktan kurtarmak şu dakikada sizin elinizdedir. Size söz veriyorum Beyefendi, öyle hareket ederim ki size zerre kadar mesuliyet terettüp ettirmem.

Hasan Bey, yüksek namuslarile, Türkiye'de inkılâp olmasını istiyen ve yapacakları yetiştirmeyi ve onların yetiştirilmesini de istiyen bir adamdı. Ona şu tavsiyede bulundu:

— Vaziyet hakikaten dediğiniz gibi fena ve tehlikelidir. Şu dakika hatırıma gelen çareyi size söyliyeyim. Müşiriyet makamına bir istida ile müracaat ediniz, hastalığınızdan bahsederek tebdili hava talebinde bulununuz. Fakat sadece Erkânıharbiye Yüzbaşısı Mustafa Kemal diye imzalayınız. Ben bu istidayı heyeti sıhhiyeye havale ettirir, Sıhhiye eRisi İskender Paşayı, ayrıca görerek lâzım gelen şeyleri söylerim. Pek söz vermem amma, umarım ki muvaffak oluruz.

Ertesi gün Mustafa Kemal, Selânik askerî hastahanesinin muayene odasında muayene edildi. Ondan hastalık soruyorlar, fakat o sarîh bir şey söyleyemiyordu. Yalnız arasıra «Hastalığının sebebini İskender Paşa Hazretleri biliyor» diyordu. İskender Paşa hakikaten Hasan Beyden tavsiye almış, fakat bunu doktorlara söylemeyi unutmuştu. Nihayet Paşa meseleyi hatır-

lıyor ve Mustafa Kemale bir raporla dört ay Selânikte tebdili havaya karar veriyorlar. Bu rapor da İstanbul'a gönderildi.

Mustafa Kemal eve gelerek meseleyi annesine anlattı. O da, kendisi de artık müsterih olmuşlardı. Artık serbest olarak geziyordu.

Mustafa Kemalin Şamda girdiği (Vatan ve Hürriyet) ihtilâl komitesinin bir merkezini de Selânikte açmak arzu ediyordu. Onun yegâne gayesi bu idi. Çünkü Makedonya bir ihtilâl yuvası olmuştu. Bulgar, Yunan çetecilerinin siyasî faaliyetlerine hükûmetin mâni olamaması Türk gençlerinin de bir gizli grupta toplanmasına sebep oluyordu. Bilhassa İstanbul'da Mektebi Tıbbiyede kurulan İttihat ve Terakki, Sultan Abdülhamid tarafından dağıtılmış, âzalarının her biri bir yere sürülmüştü. İşte onlardan birisi de Şamdaki tüccar Mustafa idi. Bununla beraber en kıymetli olanları Avrupa'ya kaçmışlar, faaliyetlerine orada devam ediyorlardı. Bilhassa bunların hürriyet ve inkılâp uğrunda çıkarmış oldukları gazetelerde ateşîn yazılar, gizli olarak Türkiye'ye geliyor, gençleri uyandırıyor, onlar da bu emelde birleşiyorlardı. Selânikte İttihatçıların gizli faaliyetleri devam ediyordu. Mustafa Kemal bu gençlere karışmıyor, o başlı başına bir teşekkül meydana getirmek istiyordu. Yani, Hürriyet ve Vatan gizli cemiyetinin bir şubesini Selânikte açmak arzusu içinde yanıyordu.

Bir gün arkadaşlarını topladı. Bunlar şu zatlardı: Hatib Ömer Naci topçu zabitlerinden Hüsrev, sınıf arkadaşı ve o tarihte Selânik Askerî Rüştiyesi tarih ve edebiyat muallimi Hakkı Bahayı buldu. Bundan başka Selânik Muallim Mektebi Müdürü Kastamonulu Hoca Mahir ve Selânik Askerî Rüşdiyesi Müdürü Bursalı Tahirle de tanıştı. Bu iki adam, İttihat ve Terakki Cemiyetinin en ileri gelen âzalarından idi.

Mustafa Kemal ve bu arkadaşları bir gizli toplantıya karar verdiler. Selânik Çavuş Manastırı mahallesinde Hakkı Bahanın evinde toplandılar. Hakkı Baha o zaman henüz evlenmiş bulunuyordu. Hakkı Baha arkadaşlarını arkasına giymiş olduğu süslü bir Japon pijamasile karşıladı. Hakkı Baha, o zaman musikiye meraklı idi. Fülüt çalardı.

Mustafa Kemal Paşa Kafkas cephesinde — 1916

Mustafa Kemal ve arkadaşları bir masa etrafında toplandılar. Mustafa Kemal cebinden bir kartvizit çıkardı. Bunun üzerinde yazılı olan üç maddeyi arkadaşlarına okudu. Arkadaşları bu maddeyi aynen kabul ettiler.

Şimdi bir merasim işi kalmıştı. Bu da komiteye sadakat yemini idi. Mustafa Kemal bu yeminin silâh üzerine yapılmasını teklif etti. Çünkü inkılâbın yürüyebilmesi için icabında müracaat edilecek vasıta yine silâhtı. Mustafa Kemal, topçu zabiti Hüsreve dönerek:

— Silâhın var mı?

Hüsrev:

— Var!

Cevabını verdi ve tabancasını çıkardı. Mustafa Kemale verdi. O da masanın üzerine koydu.

— Arkadaşlar! İnkılâp için bu silâh üzerine yemin ediyoruz. Unutmayınız ki burada biribirimize verdiğimiz söz inkılâp sözüdür. Ve onun olması için icabında, silâh kullanmaktan da çekinmiyeceğiz!

Arkadaşları birer, birer bu silâhı alıp öptüler ve onun üzerine yemin ettiler. Bu merasim bittikten sonra Mustafa Kemal, Hüsrev Beye dönerek:

— Bu silâh mukaddes tabancadır.

Diyerek, silâhını uzattı. O da bu mukaddes tabancayı aldı. Sonra ona:

— Bu mukaddes tabancayı al ve iyi sakla. Bir gün onu bana verirsin!..

Dedi. Burada «Vatan ve Hürriyet» Cemiyetinin şubesinin açılması kararlaştırıldı. Vatan ve Hürriyet İhtilâl Komitesi artık Selânikte açılmıştı.

Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin Selânikte kuruluşu hakkında Hüsrev Sami Beyin kaydettiği notlar şunlardır.

«Ertesi günü Ömer Naci (Lembet) deki topçu kışlasına geldi. Bana Mustafa Kemalin geldiğini söyliyerek bu akşam Selânik Askerî Rüştiyesi muallimlerinden Bursalı Hakkı Bahanın evinde mühim bir meselenin müzakeresi için gideceğiz dedi. Hiç unutmam, taşkın ve ateşîn ruhlu Naci fevkalâde bir heye-

can içinde sarsılıyor, hiçbir yerde duramıyor, gecenin hulûlünü sabırsızlıkla bekliyordu. Naci'ye bu mühim içtimaın mevzuunu sordukça açık söylemiyor, yalnız (ümitlerimizin tahakkuk) etmek üzere olduğunu söylemekle iktifa ediyordu.

Akşam olmuştu. Muayyen saatte Hakkı Bahanın Kule kahvelerine giden yol üzerindeki evine karanlıkta girdik. Hakkı Baha yeni evlenmiş bulunuyordu. Güzel döşenmiş bir gelin odasında toplanmıştık. Mustafa Kemal, Ömer Naci, Hakkı Baha, Mustafa Necib ve ben... Kahveler içildikten, Hakkı Baha ile bazı lâtifeler yapıldıktan sonra Mustafa Kemal, oturduğu koltuktan doğrularak ağır ve vakur bir sada ile:

— Arkadaşlar! Bu gece burada sizleri toplamaktan maksadım şudur: Memleketin yaşadığı vahim anları size söylemeğe lüzum görmüyorum. Bunu cümleniz müdriksiniz. Bu bedbaht memlekete karşı mühim vazifelerimiz vardır. Onu kurtarmak yegâne hedefimizdir. Bugün Makedonyayı ve tekmil Rumeli kıtasının vatan camiasından, ayırmak istiyorlar. Memlekete ecnebi nüfuz ve hâkimiyeti kısmen ve fiilen girmiştir. Padişah zevk ve saltanatına düşkün, her zilleti irtikâp edecek menfur bir şahsiyettir. Millet zulüm ve istibdat altında mahvoluyor. Hürriyet olmıyan bir memlekette ölüm ve izmihlâl vardır. Her terakkinin ve kurtuluşun anası hürriyettir. Tarih bugün biz evlâtlarına bazı büyük vazifeler tahmil ediyor. Ben Suriye'de bir cemiyet kurdum. İstibdat ile mücadeleye başladık. Buraya da bu cemiyetin esasını kurmağa geldim. Şimdilik gizli çalışmak ve teşkilâtı taazzuv ettirmek zarurîdir. Sizden fedakârlıklar bekliyorum. Kahhar bir istibdada karşı ancak ihtilâl ile cevap vermek ve köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, milleti hâkim kılmak, hulâsa vatanı kurtarmak için sizi vazifeye dâvet ediyorum!

Oda içinde derin bir sükût hasıl olmuştur. Lâmbanın solgun ziyaları içinde Mustafa Kemalin Mehip sesinin akisleri hâlâ dalgalanıyordu. Ömer Naci ayağa kalkarak, Mustafa Kemalin hitabesine karşı tatlı şivesile:

— Mustafa Kemal arkandayız, seni takip edeceğiz. Ölümler, cellâtlar, işkenceler bile bizi bu azmimizden çeviremiyecektir.

Hürriyet verilmez, o, ancak alınır. Zulüm ve istibdat altında inliyen bu masum ve biçare milleti kurtaracağız! Yaşasın hürriyet ve ihtilâl!...

Sözlerile derin sükûtu ihlâl etmişti. Mustafa Necib, inkılâbın o fedakâr evlâdı, gizli hıçkırıklarla yanında göz yaşlarını zaptetmeğe çalışıyordu. Mustafa Kemal tekrar söze başladı:

— Arkadaşlar!. Gerçi bizden evvel bir çok teşebbüsler yapılmıştır. Fakat onlar muvaffak olamadılar. Çünkü teşkilâtsız işe başladılar. Biz kuracağımız teşkilât ile bir gün mutlaka ve behemehal muvaffak olacağız. Vatanı, milleti kurtaracağız!

Bu hitabelerden sonra teşkilât işi görüşüldü. Nihayet Atatürk bana bakarak:

— Hüsrev tabancanı çıkar, bu masanın üzerine koy, kararımızı yeminle de teyit edelim.

Dedi. Taşımakta olduğum Brovnik tabancasını masanın üzerine koydum. Hepimiz ellerimizi bu tabancanın üzerine koyarak ölünceye kadar bu mukaddes dâva uğrunda çalışacağımıza and içtik.

Bu tarihî manzara cidden muhteşem ve ulvî idi. Atatürk'ün yüksek huzurunda o gece Türkün kurtuluş tarihi doğmuştu.»

Bu suretle Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Şamda kurulan Vatan ve Hürriyet İhtilâl Komitesi bu defa Selânikte de kurulmuştu. Fakat bu ihtilâl komitesi çok âza bulamadı. Bu suretle geniş bir faaliyeti göze çarpmadı. Azalarını da takibe başladılar. Selânikte kurulan gizli teşkilâtın en kuvvetlisi (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti) idi.

Mustafa Kemal dört aydanberi Selânikte faaliyetine devam ediyordu. Selânikte bulunan Abdülhamidin adamları bu gizli teşekkülleri saraya rapor etmişlerdi. Bunun üzerine Mustafa Kemali Yafadan araştırılmağa başlandı ve eğer Selânikte ise, tevkif edilmesini de saray bir emirle bildirdi. Bu emir merkez kumandan muavini Cemil Bey tarafından Mustafa Kemale gösterildi. (Eski Dahiliye Vekili). Ancak bir iki gün bu emrin tehir edilebileceğini bildirdi. Mustafa Kemal, derhal Selânikten çıkarak serî bir surette Yafaya avdet çaresini buldu. Yafa kumandanı Ahmed Beye sorulan suale, o şu cevabı verdi: «Mustafa Ke-

mal, Mısır hududunda Birüssebî civarında kıtaların vaziyetini tetkike memur edilmiştir.» Filhakika o tarihlerde bir Ukaba meselesi vardı. Hudut vaziyeti mühimdi. Mustafa Kemal Yafada bulunan arkadaşı Mufid Beyin mıntakasına gitmişti. Bu suretle Mustafa Kemal unutulmuştu. Bundan sonra tekrar Şama avdet etti. Bu zaman Şamda bulunan ordu erkânıharbiyesine tâyin olundu.

KOLAĞASI MUSTAFA KEMAL

VE

İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİ

Mustafa Kemal, Şamdan gizli olarak Selâniğe gelip 1906 yılında arkadaşlarile (Vatan ve Hürriyet) cemiyetini kurduğu gibi bir grup vatansever hamiyetli gençler ve yine Selânikte 1906 tarihinde birleşerek (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti) adile gizli bir ihtilâl komitesi teşkil etmişlerdi. Bu cemiyeti kuranlar posta memurlarından Talât Bey (Sadrıâzam olan), binbaşı Bursalı Tahir, Naki Rahmi, Mithat Şükrü, yüzbaşı Kâzım Nami, yüzbaşı İsmail Canbulat, Hakkı Baha, Erkânıharp zabitlerinden Edip Servet Beylerdi. Bu cemiyet Mithat Şükrü Beyin evinin selâmlık kısmında toplantılarını yapmakta idi. Bunlar arasında İstanbul'da Tıbbiye Mektebinde 1889 tarihinde kurulan (İttihat ve Terakki Cemiyeti) ne dahil olanlar da vardı. Bilhassa Talât Bey İttihat ve Terakki Cemiyetinin müessisleri arasında idi. Bunlar da gizli bir ihtilâl komitesi idi. Aynı zamanda âzaların bir kısmı mason localarına da devam ediyorlardı. Bu cemiyete de tahlif merasimile girilebiliyordu. Cemiyete yeni giren âzaları üzerlerinde kırmızı elbise ve bu elbisenin göz delikleri üstünde siyah bir peçe bulunuyordu. Azalar yeni girene bir hitabeyi okuduktan sonra sağ elini Kur'anı Kerimin üstüne, sol elini de bir rovelverin üstüne koyarak vatanı için çalışacağına yemin ettirmek suretile alıyorlardı. Cemiyetin parolası (Hilâl) ve (Muin)

idi. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti birdenbire inkişaf etti, bir çok âzaları oldu. Mustafa Kemalin Yafaya gitmesi, Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin inkişaf etmemesine sebep oldu. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Avrupadaki İttihat ve Terakki Cemiyeti âzalarile de temasa geçmişlerdi. Bunun üzerine Paris'te faaliyette bulunan (İttihat ve Terakki Cemiyeti) âzalarından doktor Nâzım Paris'ten Atinaya gelerek, Atinada sakal bırakarak, başına da bir sarık, üstüne de bir cübbe giyerek (Hoca Mehmed Efendi) adı ile gizlice Selâniğe geldi. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti âzalarile tanıştı. Doktor Nâzım, Hürriyet Cemiyetinin adının İttihat ve Terakkiye inkılâp etmesini teklif etti. Esasen İttihat ve Terakkinin eski bir tarihi olduğu için âzalar razı olarak Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. İşte 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyet inkılâbını yapan İttihat ve Terakki Cemiyeti budur. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti âzaları da bu cemiyete dahil olarak hürriyet namına istibdat ile mücadele için birleşmiş oldular.

1906 tarihinde Makedonyada bulunan zabitlerin teşkil ettikleri iki ihtilâl komitesi doğmuştu. Vatan ve Hürriyet ve Osmanlı Hürriyet Komitesi... Fakat 1907 mart ayında Sultan Hamidin hafiyeleri Vatan ve Hürriyet Cemiyetini sezdiler. Bilhassa cemiyetin faal âzasından Ömer Naci ile Hüsrev Sami (Kars mebusu olan) hükûmetçe takibe başlanıldı. Ömer Naci bu esnada intişar eden (Çocuk Bahçesi) gazetesinde filozof Rıza Tevfik ile çetin bir kalem mücadelesine girişmişti. Bu edebî münakaşa nihayet mevzuundan dışarı çıktı ve siyasî bir şekil aldı. Ömer Naci bir makalesinde Rıza Tevfik'e karşı: «Beş asırlık bir tarihin şan ve şerefi ebediyen topraklara gömülürken!» gibi o devirde söylenemiyen, mânalı sözleri sarfederek taşkınlık etmişti. Bu yazılar o zaman Selânik muhitinde büyük bir heyecan uyandırmıştı. Bu münakaşaya Hüsrev Sami de karıştı. Bir gün Osmanlı Hürriyet Cemiyeti âzalarından ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucularından olan Talât (Paşa) Ömer Naci ile Hüsrev Samiyi bir köşeye çekerek şöyle bir teklifte bulundu:

— Bugün umumî müfettişlikten bir arkadaş bana, sizin tevkifiniz için müfettişlikle mabeyin arasında şifreli telgraflar

teati olunduğunu söyledi. Ben de bu şifreleri telgrafhanede gördüm.

Dedi. Çünkü bu zaman Vatan ve Hürriyet Cemiyetini takip eden mabeyin adamlarından, kanun zabiti yüzbaşı İbrahim ve bir de süvari mülâzimi Ali idi. Bunlar 1908 ihtilâlinde öldürüldüler.

Vatan ve Hürriyet Cemiyeti henüz harekete geçecek bir kuvvette değildi. Bunun üzerine (Yaş Çınar) da bir gizli müzakere yaptılar. Toplantıda, bu cemiyetin fikirlerini yayacak bir mecmua çıkarılmasına karar verildi. Paris'te bulunan Prens Sabahattin ve Ahmed Rıza Partilerile temasa gelmek için iki arkadaşın Paris'e gitmesine karar verildi. Buradaki gruplarla anlaşmak mümkün olursa birleşecekler, imkân yoksa yeni bir gazete çıkaracaklardı. Bu işi Ömer Naci ile Hüsrev Sami üzerlerine aldılar. Selânikten ayrılmasalar da tevkif edileceklerdir. Bu kararı Talât Beye haber vererek, 1907 martında Paris'e gittiler. Ahmed Rıza Beyle temasa geldiler. Bunların programları çok güzeldi. Onlarla birleştiler ve neticeyi de arkadaşlarına bildirdiler.

Ahmed Rıza Bey isim meselesinde çok ısrar ediyordu. Cemiyetin İttihat ve Terakki adını almasını istiyordu. Sebebi de yeni bir ismin tanınması için çok zaman lâzımdı. Halbuki İttihat ve Terakki tanınmış idi. Bu fikir daha doğru olduğundan Vatan ve Hürriyetçiler, sonradan Osmanlı Hürriyetçiler de (İttihat ve Terakki) partisine intisap ederek, 1908 Meşrutiyet inkılâbını müştereken meydana getirdiler. İşte Atatürk, henüz genç yaşlarında iken, her türlü fedakârlığı göze alarak, arkadaşlarile istibdattan kurtulmak ve hürriyete kavuşmak için böyle gizli cemiyetler kurmayı düşünmüş, arkadaş bulmuş ve faaliyete geçmişti.

Erkânıharp Albayı Hasan Bey tarafından gönderilen istidanın cevabı gelerek, Kolağası Mustafa Kemal 1907 eylülünde Selânikteki üçüncü orduya nakledildi. Mustafa Kemal bu nakle müthiş sevindi. Burası hem doğduğu memleket, ayni zamanda en uyanık arkadaşları da burada toplanmışlardı. Kurduğu cemiyeti de devam ettirecekti. Selâniğe geldiği zaman Vatan ve Hürriyet

Cemiyetinde eser kalmamış. Hakkı Baha, Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kuranlar arasında, Ömer Naci ve Hüsrev Sami de Paris'e kaçmışlardı. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti de (İttihat ve Terakki Cemiyeti) adını almış, bütün arkadaşları da bu cemiyete girmişti. Çünkü bu cemiyetin gayesi de ötedenberi gibi istibdadı yıkmak, hürriyeti ilân etmek, kanunu esasîyi Sultan Abdülhamide kabul ettirmekti.

Mustafa Kemali Hakkı Baha ile hoca İsmail Mahir Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyetine sokarak tahlif merasimlerini yaptılar. Çünkü Mustafa Kemale kim Hoca Mahir Efendiden bahsederse:

— Sen de mi İttihat ve Terakkiye girdin?

Diye sorardı. Mustafa Kemal de arkadaşları gibi kırmızı elbiseli ve siyah peçeliler önünde bir elini Tanrı sözü Kur'anı Kerime, bir elini de tabancaya koyarak inkılâp yolunda çalışacağına and içmişti. Bu genç inkılâpçılar yola gelenleri Tanrı sözile iyiliğe, fenalıkta ısrar edenleri tabanca ile yola getireceklerdi.

Mustafa Kemal İttihat ve Terakkiyi, Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin bir istihalesi zannederek onların arasına karışmıştı. Fakat tahlif edilince yeni bir cemiyete girdiğini anlamıştı. Bunu ömrünün sonuna kadar affedememiştir. Ankara'da iken merhum Hakkı Baha anlatırdı. Bu sebeple İttihat ve Terakkiye ısınamamış, onların icraatlarını mütemadiyen tenkit etmiştir. Bir türlü İttihatçılarla kaynaşamamıştır. En çok kıskandığı ve onun gibi olmak istediği Enver Paşa idi. Selânikte bulunan üçüncü ordu Müşirliği, kendisini Manastıra tâyin etti. Fakat daha ilk günlerde burada malûmatı ile kendini tanıttı. Bu suretle yine Selânikte kaldı. Maiyeti Muşirî Erkânıharbiyesi bürosunda vazife aldı.

Selânikte bulunduğu müddetçe ordu erkânıharbiyesinde, redif fırkası erkânıharpliğinde, ordu ve kolordu erkânıharbiyesinde, Selânik zabitan talimgâh kumandanlığında ve şimendifer hattı müfettişliğinde vazifeler almıştı.

Kâzım Nami Beye, Atatürk'ün üçüncü ordu müşirliğindeki zamanına ait malûmatı sordum. O da şunları anlattılar:

Atatürk'ü Ankara Seymenlerinin karşılaması — 1919

«1907 yılında Kolağası olarak Mustafa Kemal üçüncü ordu hizmetinde bulunmak üzere Selâniğe gelmişti. Fakat ben onu, ilk defa bir mayıs ayı başında Manastırdan geçerken orada bir hafta kadar kalmıştım. O zamanlar Mustafa Kemal, Manastır İdadisinin son sınıfına geçmişti. Cuma günü onları (Harman Önü) nde gördüm. Oturup konuştum. Kendisile ilk defa orada tanıştım.

Mustafa Kemal Selâniğe tâyin olunduğu zaman ben üçüncü ordu müşavirliği yaveri olduğum için, burada arkadaş olduk. Selânikte mevcut kıtalarla arasıra küçük manevralar yapılırdı. Bunlara ben de iştirak ederdim. Mustafa Kemal de bu manevralarda hakem olarak bulunur, tenkitler yapardı. Burada en yüksek ve çok zeki bir asker olduğunu istidlâl etmiştim.

Mustafa Kemali askerî faaliyette gördüğüm için, bütün üçüncü ordunun en küçüğünden en büyüğüne kadar tanıdığım zabıtan ve ümerasile mukayese edebilirim. Onun kadar ihatalı düşünen, konuşan ve yazan bir erkânıharp zabiti görmedim. Bu vesile ile şu vakayı söyliyebilirim:

Meşrutiyetten sonra bir gün «Olimpos Palas» dan Beyaz Kuleye doğru ikimiz yürüyorduk. Bana:

— Sana bir şey soracağım Kâzım Nami, amma bana doğrusunu söyliyeceksin! dedi.

Ben de:

— Evet!

Deyince, şunları söyledi:

— Ben kendimde askerlik için bir istidat görmüyorum, daha ziyade siyasî işlerde muvaffak olacağımı sanıyorum, onun için askerlikten istifa etmek niyetindeyim ne dersin?.

Cevap verdim:

— Bu orduda sen iktidarda bir erkânıharp zabiti yoktur. Sen, meşrutiyette düzeleceğini ümit etttiğimiz bu orduda bir gün Müşir olacaksın!

Bu sözüm galiba hoşuna gitti.

—Ben de sana söz veriyorum, istifa etmiyeceğim! dedi.»

İşte Mustafa Kemal artık arzu ettiği Selâniktedir. Ittihatçıların gizli teşkilâtında yapmış oldukları (Bölük Başılar) namı al-

tındaki bir takım gruplar vardı. Mustafa Kemal bu gruplara dahildi. Elinden geldiği kadar Meşrutiyetin ilânına çalışanlarla beraberdi. Bu zamanlar üçüncü ordu mıntakasına dahil olan Serezdeki dokuzuncu fıkranın kumandanı Müşir rütbesini haiz olan birİbrahim Paşa vardı. Bu adam Abdülhamidin adamı olduğu için gizli faaliyete mâni olmakta idi. Bu sıralarda Serez'de gizli bir cemiyet kurulduğuna dair Abdülhamide bir jurnal verilmişti. Bunun tahkikatı da Selânik merkez kumandanı Yarbay Nâzım Beye verilmişti. Fakat bu zat İstanbula kaçtı. Bu sebeple bu meselenin tahkikine Mustafa Kemal memur edildi. Sereze giderek meseleyi gûya tahkik etti. Gizli bir cemiyet olmadığını İbrahim Paşaya bildirdi. Paşanın bu işine geldi. Çünkü kendi mıntakasında böyle hâdiselerin çıkmasını arzu etmiyordu.

İttihat ve Terakki gizli cemiyeti artık içten içe durmadan çalışıyordu. Talât Paşa bir aralık İstanbul'a gitti. Orada eski İttihatçılarla buluştu. Selânikte bu teşkilâta girmeyen hamiyetli insan kalmadığını anlattı. Bilhassa en büyük temasını (Kara Kemal) adında bir posta memuruna anlattı. Kara Kemal, İstanbul Türk semtlerinde babacanlığı ve temiz ahlâkile tanınmış, bütün mahalle delikanlıları ve ihtiyarları da onu çok seviyorlardı. Kara Kemal, bir aralık posta memurlarından Talât, hapis yattığı zaman ona el altından yardım etmişti. Bu sebeple biribirini iyi tanıyorlardı. Kara Kemalin İstanbul mahallelerinde çalışan hemen bütün gruplarla teması vardı. Bilhassa Koca Mustafa Paşa mahallesi, Samatya, Aksaray, Üsküdar, Fatih semtlerindeki Türk muhitlerinde bir takım memurlar, muhtarlar, imamlar ve zabitler de bu teşkilâta girmişlerdi. Talât Paşa, Kara Kemalle beraber (Sahib Molla) adında nüfuzlu birisini de Selânik şubesine bağladı. Bu suretle İstanbul teşkilâtı, doğacak günü hazır bir vaziyette bekliyordu.

İstanbul'dan sonra Manastır, Üsküpte şubeler açıldı. Manastır şubesini Enver Bey (Paşa) ile Niyazi Bey açtılar. Bu esnada Kolağası (Niyazi) Bey askerlerile hükûmete âsi olarak dağa

çıktı. Bunun arkasından (Eyüp Sabri) de kuvvetlerile isyan etdi. Bu hâdiseleri müteakip mülâzim (Atıf) Bey, Manastırda Sultan Abdülhamidin adamlarından (Şemsi Paşa) yı öldürdü. Artık istibdada karşı fiilî hareketler başlamıştı. Esasen Makedonyanın her tarafı karışık bir halde, âsâyiş ve inzibat kalmamıştı. Bilhassa Bulgar çeteleri ikiye ayrılmışlardı. Bunlardan birisi (Virhovistler,) diğeri de (Santralistler) idi. Virhovisler reisi (Sakarof) ve (Garvanof), Santralistlerin reisi ise (Sandaski) ile (Paniçe) idi.

Türkler, Bulgarlar, Yunanlılar biribirlerine girmişler, bir Makedonya dâvasıdır gidiyordu. Hele Reval mülâkatı her hamiyetli insanı harekete getirmişti. Makedonyanın karışık vaziyetine karşı Abdülhamid fiilî bir hareket yapmaktan âciz kalmıştı. Nihayet hürriyete susamış olan inkılâpçılar, 10 Temmuz 1324 (1908) perşembe günü Manastırda hürriyeti ilân ettiler. Hürriyetin ilânını duyan Sultan Hamid korkarak o da (Kanunu Esasî) yi ilân etti. Hürriyetin ilânı üzerine Enver Paşa, hürriyet kahramanı olarak Selâniğe girdiği zaman halk onu büyük bir tezahüratla karşıladı. Enver Paşanın hürriyet kahramanlığını anmak üzere zabitler Kristal Gazinosunda toplanıyorlar, onun hakkında nutuklar veriyorlardı. Bu sırada Mustafa Kemal gazinodan içeri girdi. Enver Beyi (Paşa) göklere çıkaran nutukları duyunca:

— Bu ne haldir, hepiniz nutuklarınızda mütemadiyen Enverden bahsediyorsunuz. Enver, Enver.. Bu kadar methedilmesi doğru değildir.

Bu esnada Abdülkerim Paşanın kardeşi Alâeddin Bey:

— Mustafa, Enveri kıskanma, o hürriyet uğruna dağa çıktı. Elbette onu anacağız!..

Mustafa Kemal:

— Kıskanmıyorum. Biz nihayet orta sınıf aile içinden yetişdik. Sonra bu gibi metihler ve nutuklar Envere gurur verecek. İleride farkına varmadan memlekete ziyan getirecektir.

Diye cevap vermişti. Mustafa Kemal hürriyet hareketleri-

Atatürk'e karşıcı çıkan Rufai dervişleri

ne fiilî olarak bir kahraman şeklinde karışamadığından müteessir oluyordu. İlk hürriyet kahramanları Enver, Niyazi, Eyüp Sabri, Atıf olmuşlardı. İttihât ve Terakki erkânı da Talât, İsmail Canbulat, Hakkı Baha, Mithat Şükrü, Hoca Mahir, Manyasi zade Refik, Bursalı Tahir, Doktor Nâzım, Ziya Gökalp, Kâzım Nami, Naki, Edip Servet Beyler olmuşlardı.

Artık Selânikte resmen İttihat ve Terakki merkezi açılmış, toplantılarına devam ediyorlardı. Kolağası Mustafa Kemal de Selânikte temiz giyinmesi, zekâ ve bütün kâbiliyetlerile göze çarpıyor, herkes tarafından seviliyordu. Mustafa Kemal en çok Ömer Naci ile geziyordu. Bir gün bir gazinoda oturmak istediler. Fakat paraları azdı. Ömer Naci onparalık kestane almıştı. Gazinoya oturdular. Birer kadeh içki istediler. Kadehler gelince meze olarak yalnız kavrulmuş kestaneleri vardı. Kestanelere bakan Mustafa Kemal, dedi ki:

— Naci, hayat işte şu kavrulmuş kestaneler gibidir!

Gülüşmüşlerdi. Mustafa Kemal ay başlarında deniz kenarında Olimpos oteli karşısındaki Kristal Gazinosuna devam ederdi. Ay ortalarında da arkadaşlariyle Tahtakale Kolomba caddesinde Meserret Oteline bitişik olan Rum (Tokli) nin meyhanesinde toplanırlardı. Çünkü bu adam müşterilere borca verirdi.

Bilhassa Kristal Gazinosunda o zaman İttihat ve Terakki erkânı ve fikir adamları, siyasî ve ilmî münakaşalarda bulunuyorlar, Mustafa Kemal de bu ilmî münakaşalara karışıyordu. Burada Diyarıbekirden gelmiş olan Ziya Gökalp konuştuğu zaman bu inkılâpçı gençler onu hayretle dinlerlerdi. Durkhayım, Alfred Fuyye, Ogüst Kont, Güstav Löbon, Tard gibi filozofların fikir ve nazariyelerinden bahseder, hepsi hayretle bu yeni fikirleri dinlerlerdi. Bilhassa Ziya Gökalp, Selânik inkılâpçılarına vatan ve hürriyet fikirleri ile (milliyet) prensiplerini anlatıyor, ilk defa (Türkçülük cereyanı) nı uyandırmağa çalışıyordu. Ali Canib Beyin çıkardığı (Genç Kalemler) mecmuasında (Dilde Türkçülük) hareketini İstanbul muharrirlerine karşı müdafaa ediyordu. Ondan sonra Ziya Gökalp Türkçülüğün programı hakkında fikirlerini bu gençlere yayıyordu. İşte her

akşam devam eden bu ilmî ve telkin edici musahabelere Mustafa Kemal de devam ediyordu. Bu suretle genç Mustafa Kemal, Türkçülük cereyanını Ziya Gökalpten öğreniyordu. O Meşrutiyet inkılâpçılarının hocasıydı. Esasen ona o zaman da (Hoca) derlerdi. Yarının büyük inkılâpçısı Mustafa Kemal, milliyetçiliğe, halkçılığa dayanan ve Türkün kendi adı ile kurduğu Türkiye Cumhuriyetinin ideallerini Selânikte Kristal Gazinosunda Ziya Gökalpten dinliyordu. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki erkânından âlim ve mütefekkir olanlarını seviyor, onların fikirlerinin tatbikını candan arzu ediyor, fakat idareyi ele alanları sevmiyor, artık açıktan açığa tenkitlere başlamıştı.

Mustafa Kemal hiç yorulmadan temiz ve nezih bir suretle arkadaşlarile birlikte çalışıyordu. Herkesi de öyle biliyordu. Fakat şahsî nümayişleri çirkin buluyor. Ferdi hareketler onu üzüyordu. Bunun üzerine arkadaşlarının hareketlerini tenkit etmekten korkmuyordu. Her şeyi açık açık konuşuyordu. O, memlekette büyük bir radikal tebeddülün lüzumuna kail bulunuyordu. Fakat o zamanın zihniyeti bunda isabeti kabul etmedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, politikadan alâkasını kesdi, kendini askerliğe, askerin talim ve terbiyesine verdi. Askerî eserler yazmağa başladı. İlk eseri şudur: (Cumalı Ordugühı), Erkânıharp Kolağalarından Mustafa Kemal - Selnik - 1325 (1909) tarihlidir. (Şanlı Ordu) gazetesinde de (Kadidi istibdat veya kırmız izler) adile 26 Nisan 1909 da bir makale yazmıştır. Bundan sonra yazdığı bir eser de (Zabit ve kumandan ile hasbihal) dir. Bu eserini de Sofya Ataşemiliterliği zamanın neşretmiştir. İmzası (M. Kemal), basıldığı yer, Minber matbaası, (1334) tarihindedir. Kolağası Mustafa Kemal, hakikaten mesleğinden ayrılmadı. Kendini yetiştirmek için okuyor ve bir yandan da makale ve eserler telif ediyordu.

Nihayet 31 Mart 1909 hâdisesi çıktı. Bu irtica hareketini yapanlar askerlerdi. Başlarında Hamdi Çavuş, inkılâbı tehlikeye düşürmekte idi. Mustafa Kemalin bütün korktuğu hâdise olmuştu. Ordunun politika ile alâkası hiçbir zaman olmamalıydı. 31 Mart hâdisesile «13 Nisan 1909» yalnız İttihat ve Terakki Partisi değil, bütün Meşrutiyet rejimi tehlikeye girmişti.

Bunun üzerine Selânikte, İstanbul'da bu isyanı bastırmak üzere bir ordu hazırlandı. Bu vak'a üzerine Makedonyadan giden kıtalara, Edirnede bulunan kuvvetlere Erkânıharp Reisi Kolağası Mustafa Kemal tâyin olundu. İlk zamanlarda kumandan Hüsnü Paşa idi. Hareket ordusu adını da Mustafa Kemal bulmuştu. O zaman bunun mânasını kimse anlıyamamıştı. Mesele şundan ibaretti. İstanbul'a hitaben bir beyanname yazılmak lâzım geldi. Bunu Mustafa Kemale yazdırdılar. Sonra şubelere hitaben de ikinci bir beyanname yazıldı. Bunun altına ne şekilde bir imza konulması düşünüldü. Bazıları (Hürriyet ordusu) dediler. Halbuki bütün ordu hürriyet ordusu vaziyetinde idi. Hareket halinde bulunan kuvvetlerin vaziyetini göstermek için (Hürriyet ordusunun operasyon kuvvetleri) denildi Mustafa Kemal bu operasyon kelimesinin Türkçeye tercümesini düşünerek (Hareket ordusu) tâbirini teklif etti ve derhal kabul edildi. İşte 31 Mart isyanını bastırmak üzere İstanbul'a giren (Hareket ordusu) budur. Mustafa Kemal hareket ordusile İstanbul'a girmedi. Onun elinden her şeyi aldılar. Onu bu harekâtta bir şeye karıştırmadılar. İşte bu vakadan sonradır ki, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Cemiyetinin bütün harekâtına muhalif kalmıştır. Bundan sonra Mustafa Kemalden çok çekinmişlerdir. Ona mühim bir vazife vermemişlerdir. 31 Mart hâdisesi halledilince tekrar Selâniğe döndü. Bunun üzerine ordunun cemiyetten ayrılması ve siyasetle uğraşması noktai nazarını daha kuvvetle ileri sürmeğe başladı. İttihat ve Terakki Fırkası onu kongrelerine murahhas olarak seçiyordu. Fakat o, gitmiyordu. Bir defasında yalnız bir maksadı anlatmak için gitmişti. Mücadelelerden sonra maksadını kabul ettirmişti. Fakat bu muvaffakiyet, yalnız kongrenin nazarî kararında kaldı. Hiçbir zaman tatbik edilemedi. Artık İttihat ve Terakkinin bazı şahıslarile aralarında doğan fikir ihtilâfı nihayet son derece şiddetlendi. Bu anlaşmamızlık Umumî Harbin sonuna kadar devam etmiştir. Bundan sonra yeni ordu teşkilâtı yapıldı. İzzet Paşa Erkânıharbiye Reisi olmuştu. Bu teşkilât Selânik kolordusu erkâniharbiyesine de tatbik olundu.. Mustafa Kemal yazılı ve sözlü olarak pek çok tenkitler

yapmak mecburiyetinde kalıyordu. Bu tenkitler eski kumandanları rencide ediyordu.

Bir aralık da 1326 - 1910 yılında Arnavutluk harekâtına bizzat gitmeğe mecbur olan Mahmut Şevket Paşanan Erkânıharbi Reisi vazifesi kendisine verildi. Buradan döndükten sonra da Selânikte üçüncü ordu zabitan talimgâhı kumandanlığında ve ordu erkânıharbiyesinde gösterdiği yüksek muvaffakiyeti, askerlikteki kudretini herkes takdir ediyordu. Erkânıharbiye seyahatlerinde, harp oyunlarındaki manevralarda bir çok general ve daha yüksek rütbeli zabitlerin iştirakine rağmen daima filî olarak harekâtın idaresi vazifesi kendisine veriliyordu.

Bu tenkitlere tahammül edemiyen bazı âmirler, kıtada muvaffak olmıyarak, şevk ve hevesi kırılsın diye onu, Kolağası olduğu halde otuz sekizinci piyade alayına, kumandan tâyin ettiler. Halbuki Mustafa Kemal bu kıtanın kumandanlığında daha büyük bir muvaffakiyet gösterdi. Zabitler ve askerleri kendisine son derece bağlandılar. Mustafa Kemal zeki olduğu için, zabitlere ve askerlere gayet nazik davranır, onların kalblerini kazandıktan sonra, vazifeye ısındırıdı. Arkadaşlarına ve askerlere kusurlarından dolayı bağırıp şiddet göstermezdi. Vakur ve zeki haliyle kalbleri fethetmekte idi. Rütbesinin küçüklüğüne rağmen daima müstesna bir mevki kazanmasını biliyordu. Muhataplarına yaptığı sihirkâr tesir, onun zeki oluşundan ve güzel konuşmasını bilmesinden dolayı, ona bu mevkii hazırlamakta idi.

Kolağası Mustafa Kemalde, ne gurur, ne de etrafa dehtalarının zabitleri âdeta onun etrafında toplanmışlardı.
şet saçan hallerden hiç bir eser yoktu. Vazife ve disiplini ruhlara aşılamakta bir kudreti vardı. Selâniğin bütün garnizon ve kıtalarının zabitleri âdeta onun etrafında toplanmışlardı.

Selânik garnizonunda bulunan ordunun küçük rütbeli bütün zabitleri Mustafa Kemalin peykleriydi. Çok kere küçük rütbeli zabitlerle yaşar, onlarla hemdert olur ve onlarla bütün meseeler üzerinde ciddî bir surette hasbihallerde bulunurdu. O

zamanki âciz kumandanların hatalarını da daima yüzlerine vururdu. Ordu içinde herkes tarafından sevilir, sözü dinlenir ve saygı gösterilirdi.

Mustafa Kemal, Selâniğe ait bir hâtırasını şöyle anlatıyor:

«Çok seneler evvel, Selâniğin gayri tabiî, daha doğru bir tâbirle, ancak Sultan Hamidvarî bir teşkilât kadrosuna sığabilecek (Üçüncü Ordu Muşiriyeti maiyeti Erkânıharbiyesi) nin küçük bir odasında o Erkânıharp Binbaşısı Cemal Bey, ben Erkânıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey olarak tanıştık.

Cemal Bey (Cemal Paşa), eski zamanın envai türlü tecrübelerine oldukça sahip, mafevklerini zekâsı, faaliyeti ve teşebbüslerindeki süratle kendine hürmet ettirmiş, rütbesi küçük fakat mevkii büyük bir vaziyette idi. Ben ise mektepten yüzbaşı çıkar çıkmaz evvel hapis ve tevkif, sonra da nefyedilmiş acemi, yahut eskilerin tâbirine göre «çömez» bir gençtim. Hakkımda bu sıfatları bîperva kullanan tecrübedidelere çok tesadüf etmişimdir. Ben kendimle diğer tarafın vaziyetini düşündüğüm zaman, ne yalan söyliyeyim, bu arkadaşlara acımaktan nefsimi menedemezdim. Takdir ediyordum ki, bu zevat bizim nazarlarımıza açılmış ufuklar üzerinde, yeni tulûları haber veren alâmetleri görmek istidadında değildiler. Bir aralık bu zarurî ve tabiî tahavvüllere nazarı dikkatlerini celbetmek hatırımdan geçmedi değil, hattâ buna teşebbüs de ettim; fakat anladım ki onların içinde bulundukları âlem başka, bizim içine girmek üzere olduğumuz âlem büsbütün başkadır. Eski âlemin şehaplarını, yeni âlemin güneşlerine yaklaştırmak güçtür. Herkes parlamak, parlatmak ve parlaklığını göstermek hevesindedir. Kendilerine hak verdim.

— Arkadaşlar, Selânikte Hürriyet meydanı denilen bir meydan vardır. Maruf bazı yerler bu meydanı ihata eder. Olimpos Palas, Kristal, Yonya, vesaire... Bir gece Yonyonun mahşer gibi kalabalık, büyük salonunun bir köşesinde, ufak merdivenle çıkılır, bir de hususî oda bulunduğunu haber aldım ve oraya çıktım. Ufak, zarif bir salondu ve ağız ağzına doluydu. Salonda bir masaya yaklaştığımı hatırlarım; bu masada ihtilâlci zevat varmış. Rakı ve bira içildiğine dikkat ettim; masa-

yı işgal edenler çok vatanperverane konuşuyorlardı. İnkılâp yapmaktan, inkılâp yapabilmek için büyük adam olmaktan bahsolunmakta idi. Herkeste büyük adam olmak hevesi vardı, fakat büyük olabilmek için insan nasıl ve kimin gibi olmalı? İçlerinden biri bağırdı: «Cemal gibi olmak isterim...» Sofrayı işgal edenlerin hepsi: «Bravo! dediler, Cemal gibi...» Sonra hiçbirini yakından tanıyamadığım bu zevat hep birden bana döndüler. Ben durgun ve sabit bir nazarla kendilerine baktım. Bu bakışımla tabiî bir şey anlatmak istiyordum. Benim tavrımdaki ve durgunluğumdaki mânaya dikkat eden yoktu. Benim onlardan daha çok, her gün ve her gece temas etmekte olduğum Cemal Bey hakkındaki noktai nazarlarını teyin etmekliğime muntazırdılar. Ben, bilmem neden, bu zevatı tatmin edecek bir işarette bulunamadım. Fakat içimden şu mülâhaza geçti. «Bir adam ki büyük olmaktan bahseder, benim hoşuma gitmez, bir adam ki memleketi kurtarmak için evvelâ büyük adam olmak lâzımdır, der ve bunun için bir de nümune intihap eder, onun gibi olmayınca memleketin kurtulamıyacağı kanaatinde bulunur, bu adam değildir.» Bu mülâhazada bulunurken, sofra arkadaşlarımı memnun edemediğimi hissettim. Hiç şüphe etmem ki, bana dair hükümleri menfi olmuştur. Ve bu hükümlerini makul bir surette izah edebilmek için olsa gerektir ki: «Bu acemi efendi' galiba kendini o kadar büyük görüyor ki ve bu sebepten dairei rüyetî o kadar daralmıştı ki, artık büyüklüğü göremez hale gelmiştir. Bu adam, arkadaşımız olamaz.»

Bu gece, o sofranın mahmurluğu etrafında iki telâkki tebellür etti: Biri müsbet, biri menfi.

Bir telâkkiye göre evvelâ büyük adam olmak, sonra memleketi kurtarmak lâzımdır. Diğer telâkkiye göre büyük adam lâfla olmaz, evvelâ memleketi kurtarmalı, ondan sonra dahi büyüklük mevzuubahs değildir.

Arkadaşlar size bu hikâyeyi bugünkü duygumla, bugünkü tecrübemle söylemiyorum. «Yonya» nın hususî odasındaki müşahedemin bana ilham ettiği fikir, bu idi.

Bir gün Cemal Bey Selânik gâzetelerinden birine imzasız

bir başmakale yazmış; beraber çalıştığımız daireden çıkıp tramvaya binmiş. Olimposa gidiyorduk. Cemal Beyin elinde o gazete vardı, bana uzatıp dedi ki:

— Bu başmakaleyi okudunuz mu?

— Hayır.

— Oku.. dedi.

Okudum. «— Nasıl?» diye sordu.

— Alelâde bir gazetecinin alelâde bir yazısı, dedim.

— Amma yaptın ha, bunu, ben yazdım.

Cevap verdim: «Affedersiniz, bilmiyordum. Yazmamış olmanızı temenni ederdim.» ve ilâve ettim: «Cemal Bey, şu ve bu tarzda siz bir takım kuşbeyinli kimselere kendinizi beğendirmek hevesine düşmeyiniz, bunun hiçbir ehemmiyeti yoktur. Siz içinde bulunduğumuz vaziyeti mütalâa ediniz. Evvelâ kabul ediniz ki biraz feragat sahibi olmak lâzımdır. Eğer şunun bunun teveccühünden kuvvet almağa tenezzül ederseniz, halinizi bilmem, fakat âtiniz çürük olur. Çünkü bizim henüz hakikatle hiç temasa gelmemiş vasî muhitlerimiz vardır. Bu muhitlerde henüz acemkârî hayalât ile meşbu olanlar çoktur. Büyüklük odur, ki hiç kimseyi aldatmıyacaksınız, memleket için hakikî mefkûre ne ise onu görecek, o hedefe yürüyeceksin, herkes senin aleyhinde bulunacaktır, herkes seni yolundan çevirmeğe çalışacaktır. İşte sen bunda mukavemetli olacaksın, önüne namütenahi mânialar yığılacaktır. Kendini büyük, değil, küçük, zayıf, vasıtasız, hiç telâkki edecek, kimseden yardım gelmiyeceğine kani olarak bu mâniaları aşacaksın, ondan sonra sana yüksek derlerse, bunu diyenlere de güleceksin!»

Cemal Bey sözlerimi sükûnetle dinledi, bana hak verdi. İmzasız makalesini tenkit ettiğim için hasıl olan tesiri zail olmuş göründü.

Mustafa Kemal 1910 yılında Fransız (Bikardî) manevralarını takip etmek üzere Fransaya gönderdiler. Burada bütün manevraları takip etti. Fransız zabitleriyle askerî münakaşalarda bulunarak, nazarı dikkatlerini celbetmişti.

Fransadan Selâniğe döndüğü zaman ondan kuşkulanan üçüncü ordu müfettişliği, orduyu isyana hazırlıyor diye yazılar

yazdı. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşanın, bizzat teşebbüsile Selânikten kaldırılarak, İstanbulda Erkânıharbiyei Umumiye dairesine tâyin ettiler. Bu esnada Trablusgrap harbi başlamıştı.

BİNBAŞI MUSTAFA KEMAL

TRABLUSGARP VE BALKAN HARPLERİNDE

Selânikten İstanbula gelen Hareket ordusu muharebe ede, ede İstanbulu işgal etti. Meclisi Mebusan 26 Nisan 1909 tarihinde, Ayasofyadaki Adliye sarayı binasında ilk toplantısını yaptı. Abdülhamit tahtından indirildi. Otuz üç yıl memleketi istibdat ile idare eden, memleket münevverlerine göz açtırmıyan müstebit hükümdar, artık dört elle sarıldığı taç ve tahtından olmuştu. 28 Nisanda Selâniğe gönderildi ve yerine biraderi (Mehmet Reşad) tahta geçirildi. Bunun üzerine İstanbulda idarei örfiye ilân edilerek 31 Mart vakasında suçlu olanların cezaları verildi. Artık İttihat ve Terakki partisi iktidari ele almak istiyordu. Meclisi Mebusanda İttihatçılar bir grup yaptılar. Hüseyin Hilmi Paşa sadarette idi. Nihayet bir ihtilâftan dolayı Hüseyin Hilmi Paşa kabineden çekildi. Yerine Roma sefiri Hakkı Paşa yeni kabineyi kurdu. İttihat ve Terakki partisi memlekete hâkim olmak istiyordu. Hakkı Paşa kabinesi düşmek üzere iken Trablusgarp harbi patladı.

On yedinci asırdanberi Türkiyenin birçok mağlûbiyetleri neticesinde Avrupalılar, Osmanlı İmparatorluğuna (hasta adam) adını takarak ortaya bir (Şark meselesi) atmışlardı. Bu ihtiyar imparatorluğun her köşesinde bir devletin gözü vardı. Nihayet meşrutiyet inkılâbı içinde bulunan Türkiyeye karşı, içlerinde gizli arzuları olanlar harekete geçtiler. İngilizlerin Mısırı, Fransızların Tunusu ellerinde bulundurmalarına mukabil, İtalya da gözünü Trablusgarba dikmişti. İngiltere ve Fransa Trablusgarba İtalyanlar hücum ederlerse müdahale etmiyeceklerine dair söz vermişlerdi. Almanya da İtalya ile müttefik olduğundan ses çıkaramıyacakdı.

Atatürk Ankaraya geldiği gün Seymenlerle görüşürken - 1919 (Ressam Saibun tablosu)

Meşrutiyet devrinde ilk istilâ teşebbüsü İtalyanlar tarafından vukua geldi. Bir bayram günü İtalyadan hiç beklenilmiyen bir nota geldi. Nota, İtalyanın Trablusgarp ve Bingazideki tefevvukunu, Osmanlı hükûmetinin tasdik etmesini yazıyordu. Dört gün sonra 25 nisanda İtalya maslahatgüzarı bir de ültimatom verdi. Bu ültimatomda Türk askerlerinin Trablusgarp ve Bingaziyi boşaltmaları, İtalya zabitleri kumandasına bir jandarma teşkili, gümrüklerin İtalyan memurlarına teslimi, Trablus valilerinin tâyini için İtalyanın muvafakatinin istihsali, iktisadî imtiyazlar verilmesi isteniyor ve cevap için de yirmi dört saat mühlet verilmişti. Aksi takdirde Trablusgarp ve Bingazi derhal İtalyan kıtaları tarafından zaptolunacaktı. Babıâli şaşkına döndü. Bunu reddetti. Derhal kabineden Hakkı Paşa çekildi, yerine Said Paşa geçti.

Bu sıralarda İtalyan askerleri Trablusgarba çıkmağa başladılar. Prevezede bulunan iki torpitomuzdan birini zapt, diğerini de batırdılar.

İtalyanlar Trablusa çıktılar, fakat İstanbuldan Trablusgarba asker sevketmek için Türk donanması ve gemileri kâfi değildi. Bu sebepten dolayı İtalyanlar serbestçe Trablusgarbı işgal ettiler. Burada bulunan askerlere iltihak etmek üzere memleketin muhtelif yerlerinden Türk zabitleri Trablusa kaçmağa başladılar. Yerli Araplar ve bilhassa Şeyh (Sünusî) nin adamları İtalyanlarla çarpışıyordu. Türk zabitleri de yetiştiler. Harp bu suretle çok uzayabilirdi. İtalyanlar Türkiyeyi korkutmak için Çanakkaleye filolariyle bir baskın yaptılar. Çanakkale istihkâmlarını bombardıman ettiler, Rodos ve Limni adalarına da asker çıkardılar. Bu hâdiseler Türk efkârı umumiyesinde büyük bir kin uyandırdı. Meşrutiyet inkılâbını yaptık, fakat bunu fırsat bilen düşmanlar ayaklandılar.

Trablusgarp muharebesi olurken 1911 yılında Mustafa Kemal de, Mısır yolile gazete muhabiri Şerif Bey vesikasile Mısıra geldi. İngilizler sarı saçlı, mavi gözlü bir zabit arıyorlardı.

Mısırlı bir zabatin himmetiyle Mustafa Kemal yakayı kurtardı. Mustafa Kemal, Trablusgarp hududuna girdi. İlk tesa-

düf ettiği kıta Halepli (Ethem Paşa) nın idare ettiği (Tobruk) taki kuvvetleri idi. Arkadaşlariyle beraber 9 Ocak 1911 de Tobrukta İtalyan mevzilerine hücum edildi, ilk Trablusgarp muvaffakiyeti bu oldu. İtalyanlar perişan edildi. Buradan sonra (Derne) ye gitti. Derne kuvvetleri kumandanlığını aldı. Bir sene kadar burada kaldı. Mustafa Kemal muvaffakiyetlerinden dolayı (27 Kasım 1911) de Binbaşılığa terfi etti.

Mustafa Kemalin Trablusgarba ait hâtıralarını da, İbrahim Tali Öngören, Ulus gazetesinin 10, 11, 1939 nüshasında görüyoruz.

«1911 de Trablusgarba hücum eden İtalyanlarla Osmanlı devleti arasında harp başladığı sırada Yemende (Kevkeban) da bulunuyordum. Nizamî hizmet müddetini tamamlıyalı iki ay olmuş, büyük hareketler de sona ermişti. Zabitler tedricen terhis ediliyordu. Benim sıram bir ay sonra gelecekti. Umumî kumandana Afrika harp mıntakasına gideceğimi söyliyerek bir ay evvel izin aldım. Yemende daha iki ay kalmam icap ediyordu. Operatör merhum Hüseyin Paşa için de müsaade istedim. Hudeybeyi ilk defa hafif bombardıman eden Arotoza İtalyan gemisinin savuştuğu günün gecesinde Horeçi Hind kumpanyasının İngiliz bandralı küçük bir vapuru ile Adene hareket ettik. Bir iki gün içinde (Britiş Hindiya) kumpanyasının büyük bir vapurile oradan ayrıldık. Süveyşe vardığımızın ertesi günü Kahirede Osmanlı komiserliğine müracaat ettik. Trablusa yardım eden Mısırlı bir komiteye bizi tavsiye etti. İskenderiyede Ali Çetinkaya, ve mebus Yusuf Şetfan Beylerle Bingazili yüzbaşı Hüseyin ve daha bazı gönüllülerden teşkil ettiğimiz kafile yola çıktık. Sellumdan sonra bir gece yolu şaşırmış, bir iki gün susuzluğa katlanmış ve son günlerde yağmurlara tutulmak gibi küçük ârızalarla ikinciteşrinin başlangıcında bir akşam üstü Derne karargâhına vasıl olduk. Enver Bey (Paşa) ve Nuri Conker, Müşir Fuad Paşa oğlu Reşit Beylerle sair zabitler tarafından karşılandık.

Enver Beyin üç hafta evvel, Mustafa Kemal Beyin de on gün kadar evvel geçtiklerini İskenderiyede haber almıştık. En-

ver Bey kumandanlık vazifesini deruhte etmiş bulunuyordu. Nuri Bey Erkânıharbiye Reisi, Reşit Beyin de onun mülhakı olduğunu öğrendik. Ben hiç birisini tanımazdım. İlk muarefemiz orada başladı. Ertesi sabah kumandanı ziyaret ettim. Bana Bingazi mıntakası sıhhiye reisliği vazifesini verdi. Kendisinden vazifemle alâkadar olan askerî vaziyeti sordum. Harita üzerinde anlattı. Not aldım. Şark cephesinde Seyyit Abdülâzizde kumandan Mustafa Kemal Beyin bulunduğunu söylemişti.

Bir gün sonra bir kılavuz alarak kendisini ziyarete gittim. Yâveri ile haber gönderdim. Yâver:

—Kumandan Bey rahatsız, yataktadır. Sizi öyle kabul edecek, kusura bakmamanızı rica ediyor, diyerek beni mahrutî bir çadıra götürdü. Mustafa Kemal Bey, portatif karyolasında oturuyor, eşyası bir seyyar masa, iki seyyar sandalye, yere serilmiş bir kurt derisinden ibaret! Kumandan Beyin bir gözünde kan var. Sık nefes alıyor. Elini sıkarken biraz da ateşli olduğunu hissettim. Kendimi takdim ettim ve hemen ateşini ölçmeğe davrandım. O, bana:

— Hoşgeldiniz, nereden geliyorsunuz, seyahat nasıl geçti? diye soruyor. Ben de kendisine:

— Ne vakittenberi rahatsızsınız? Neden geride, Mısırdan gelmiş olan Kızılay hastahanesinde istirahat etmiyorsunuz?

Gibi sualler soruyordum. İşte aziz Millî Şefin «bütün ömrünü hizmetine vakfettiği» tâbiriyle başladığı hitabesinde tavsif olunan Atatürkü böyle bir vaziyette tanıdım. Onun daha sonraları da, hastalık günleri dahil, bütün ömrünü milletinin hizmetine vakfeder olarak gördüm' Mustafa Kemal Beyi ancak orada bulunan arkadaşların ısrar ve Enver Beyin müdahalesiyle hastahaneye götürebildim. Dört beş sene evvel Haseki hastahanesi baş hekimi iken vefat eden kıymetli göz hekimi Münirin ihtimamı ve hastahane hekimlerinin himmetiyle on beş, yirmi gün zarfında Mustafa Kemal Bey iyileşerek Derne kumandanlığını ele aldı.»

Trablusgarba ait ufak bir hâtırayı da İbrahim Talî Bey bu suretle kaydetmiştir. Mustafa Kemal Afrikaya bir gönüllü

oarak bütün yoksullar içinde gitmişti. İtalyanlarla savaş ilk stajıdır. Sanki bütün askerliği müddetince yoksulluk içinde bir varlık yaratmak suretiyle muzaffer olacaktı. Burada teşkilât yapmak, insanları idare etmek ve ateşe sürmek, bin bir zorluk içinde bir devlete karşı harbetmek stajını ilk devirlerinde ve ilk harbinde başlamıştı. Mustafa Kemal, Sünusî tarikatine mensup, Trabluslu aşiretleri kendisine derhal cezbetti. İtalyanlara karşı muvaffakiyetler kazandı.

Arkadaşlarının dediklerine göre Mustafa Kemal Trablusta iken:

— Bana bir Emirlik verseler de, burada bir hâkûmet kursam!

Diye söylemiş. Bir gün Dernede arkadaşları meşhur bir Arap falcıya ellerini baktırıyorlar. Bu adam müthiş bir falcı, olacağı haber vermekte üstad imiş. Arkadaşlarının ısrarile Mustafa Kemal de, bir aşiret şeyhi kıyafetinde olan Arap falcıya sol ovucunu veriyor, falcı Mustafa Kemalin avucuna bakar bakmaz:

— Ben bir Emîr eline bakıyorum.

Deyince herkes hayrete düşmüş. Falcı devamla:

— Sen oğlum yarının en büyük bir Emîri, bir devleti başı olacaksın, hayatında birçok korkunç maceralar geçireceksin, fakat hepsini yenerek, mes'ut yaşıyacaksın. İstikbalin bir güneş gibi parlıyor. Merih ile Uutarid yıldızları altında doğmuşsun!

Demişti. Bu fal Mustafa Kemalin gençlik ruhunda taze bir hayâl dünyası yaratmıştır.

Mustafa Kemal Dernede iken (Balkan Harbi) başladı. Bu harbi haber alınca Trablusgarbı terkederek anavatanın müdafaasına koştu. Komanova mağlûbiyeti, Selâniğin sukutu, Bulgar ordularının Çatalcaya kadar gelmiş olduklarını Mısırda öğrendi. Bu haberler onu fena halde kederlendirdi. Bu vakaların bu kadar süratle olmasına hayret etti.

Binbaşı Mustafa Kemal, Avrupa yolile Romanya üzerinden İstanbula geldiği zaman vaziyeti işittiğinden daha fena

buldu. Orduya particilik girdiğinden bu perişanlık ve panik olmuşdu. Orduda çalışmak üzere bir vazife istedi. Akdeniz Boğazı mürettep kuvvetleri harekât şubesi müdürü tâyin olundu. Edirnenin istirdadı için hareket olunurken, Bulayır kolordusu harekâtını, kolordu erkânıharbiye reisi sıfatile idare etti. Edirneye ilk önce giren kıta bu kolordunun süvari livası idi.

İşte Binbaşı Mustafa Kemalin yaşadığı ve içinde bulunduğu ilk acı devirler bu tarihî hâdiselerdir. O, bütün bu felâketleri gördü, bu acıları tatı, onların içinde yuğruldu. O, yarınki kuvvetli Türkiye için bu hâdiselerle hazırlanıyordu.

Balkan harbi bitmişti. Mustafa Kemal, Sofya Ataşemiliterliğine tâyin edilerek Bulgaristana gitti. Bu zaman Sofya Sefiri Fethi Okyardı.

Erkânıharp Binbaşısı Mustafa Kemal şimdi Sofyada Ataşemiliterdi. O Sofyadan çok hoşlanmıştı. Vazifesini hakkile görüyor. Bulgarları da içten tanıyordu. Bununla beraber, akşamları eğlence yerlerini gezmekten geri kalmıyor, balolara da gidiyordu. Hattâ Sofyada verilen bir kıyafet balosuna yeniçeri kıyafetinde gitmişti. Sofyada Ataşemiliterliği zamanına ait hâtıralarını Bitlise geldiği zaman, karargâh sofrasında anlatmıştır:

Sofyada Ataşemiliter bulunan Mustafa Kemal, Sofyada Türk gençleriyle bir mübahase yaparken, gençlerden birisi;

— Siz, Türk tarihinde kendinize bir rehber seçtiniz mi?

Diye sordu. Mustafa Kemal:

— Ben Gazi Osman Paşayı kendime rehber olarak seçtim. Ömrüm boyunca onun yolunu takip edeceğim-. Türk ruhu Plevnede yeniden kendini bulmuştur. Millet yolundaki mücadelemizde daima sembolümüz Plevnede doğan millî ruh olacaktır. Felâket günlerinde Plevne harbini ve Osman Paşayı düşüneceğiz. Sizin de kahramanlık sembolünüz Gazi Osman Paşa olsun demişlerdi.

Sofrasında hususî hayatına ait hâtıraları hiç çekinmeden anlatırdı. Bu hâtıraları İsmail Müştaka kaydettirmişti.

Hattâ sofrasında kaydedilen hâtıralardan biri de şudur: Çankayada akşam sofrasında zemin ve zamana uygun nükteli

mısralar okuyorlar, şiirden bahsediyorlardı. Atatürk, bu esnada şiir bahsini şair Fuzûlînin şu beytiyle kapamıştır.

Canımı cânân eğer ister minnet canına
Can nedir ki anı kurban etmiyeyim cânânıma...

diyerek, Türklerdeki şiir kudretini anlatmak için de:

Güzel millet, ne büyük aşkın var!..

demişlerdi. Mustafa Kemal her halile cana yakındı. Onun her yaşayan zeki bir insan gibi aşkı da, eğlencesi de, içki âlemi de, hovardalığı da vardı.

Binbaşı Mustafa Kemali, Balkan harbinden sonra Ataşemiliterlik vazifesile uzaklaştırmışlardı. Çünkü o durmadan tenkitlerine devam ediyordu. Kuvvetli görüşleriyle de söyledikleri çıkıyordu. Ordunun siyasetle uğraşmasının memlekete felâket getireceğini söylemişti. Netekim bu politikacılık yüzünden Balkan bozgunu olmuştu. Fakat buna rağmen yine Mustafa Kemalin kıymetini takdir ediyorlardı.

Mahmut Şevket Paşanın katlinden sonra, Enver Paşa Harbiye Nazırı olmuştu. Kendisini İttihat ve Terakki umumî merkezinde tebrik ediliyordu. Bu esnada Doktor Nâzım, Enver Paşaya:

— Bu vaziyet böyle devam ederse sizi de belki vururlar. Bari şimdiden bir halef tâyin et!

Dediği zaman Enver Paşa:

— Mustafa Kemal! demiştir.

Enver Paşa ile araları açık olduğu halde bu sözü daha o zaman söylemişti.

Atatürk'ün Umumî Harpte Yıldırım ordusu kumandanlığına tâyin edildiğini duyan doktor Nâzım, Enver Paşaya:

— Mustafa Kemali bu orduya gönderme, başımıza belâ olur! dedi.

Enver Paşa da:

— Ondan büyük kumandan bulamıyorum.

Diye cevap vermişti. İşte o zamandanberi Mustafa Kemal, yüksek rütbeli kumandanlar tarafından takdir ediliyor, fakat ona büyük bir vazife vermek istemiyorlardı. Mustafa Kemal Sofyada Ataşemiliter iken Harbı Umumî ilân edildi. 1914 Aralık sonuna kadar bu vazifede bırakıldı. 1 Mart 1914 de Yarbaylığa terfi edildi.

Sofyada iken Alman harekâtını takip ediyordu. Türkiye Umumî Harbe girdiği halde o Sofyada Ataşemiliter kalamazdı. Başkumandanlıktan, orduda faal bir hizmet istedi. Fakat muvafakat cevabı verilmedi. Mustafa Kemalin ısrarı üzerine onu Tekirdağında teşekkül eden mevhum bir fırkanın kumandanı tâyin ettiler. Memnuniyetle bu vazifeyi kabul ederek, Sofyadan ayrılıp 19 uncu fırkanın başına geldi.

YARBAY MUSTAFA KEMAL
VE UMUMÎ HARP

II

1914 yılında cihanı kana boyayan (Birinci Cihan Savaşı) ilân edildi. Umumî Harbin sebeplerini Avrupanın modern çağlardanberi tekevvün eden yeni bünyesinde aramak lâzımdır. 16 ncı asırdanberi coğrafî keşiflerle Avrupanın önüne Atlas Denizi yolları açılmıştı. Bu yol, Avrupaya müstemleke, ham madde, dış pazar ve nihayet büyük bir servet kazandırmıştı. Avrupada «garp medeniyeti» adile pozitiv ilimlere dayanan ve modern tekniğe malik bir dünya doğurmuştu. Bu dünyada liberaliz miktisadî sistemine dayanan bir kapitalizm devri doğmuş ve bu Avrupalı devletlr emperyalist olarak büyük imparatorluklar kurmuşlardı. Bütün bu garp devletleri «Büyük sanayi» devrine girerek, buhar ve elektrik kuvvetinden istifade ederek kuvvetli devletler haline gelmişlerdi. Ayni zamanda cihan piyasalarına da hâkim olarak büyük ticaret doğmuştu. Nihayet büyük kapitalist devletler iktisadî rekabete girişmeğe başladılar. İşte Umumî Harbin ilk tohumunu atan mesele Avrupa devletlerinin birbirlerine karşı iktisadî rekabetleridir.

Dünyayı kana boyayan bu kapitalizm devrinin iktisadî rekabeti olmuştur.

Fakat 1870 harbinden sonra Almanlar Fransızları yenerek 1871 de onlara (Frankurt muahedesini) imza ettirdiken sonra, Avrupada büyük sanayi devrine süratle giren bir Almanya doğmağa başlamıştı.

Almanya sanayide birdenbire inkişaf etti. İngiltere ticaretinin en büyük bir rakibi kesildi. Bununla beraber az zamanda deniz ticaret filosu arttı. Artık cihan limanları da Alman gemileri ve Alman mallarile dolmuştu. İngiltere bu yeni tüccarlarla uğraşmak zaruretinde kaldı. Bu rekabet devam ederken, bu devletler bir taraftan da korkunç harp silâhları yapmakta idiler. Milyonlarca insanın mahvedilmesi bir emre bakıyordu. Artık her iki taraf gerilmiş bir vaziyette bir cihan harbini bekliyordu.

Bu zamanlarda Abdülhamit de İngiltereden Mısır meseleleri yüzünden siyasetini, Almanyaya çevirmişti, Rus - Japon harbinden sonra, Almanya ile Fransa düşmanlığı da Fas meselesinden çıkmıştı.

Vilhelm II. Alman milletine yeni bir devir açtı. İmparator bir nutkunda: «İstikbalimiz denizler üstündedir. Almanlar engin denizlere ne kadar açılırsa bize faydalıdır!» demişti. Bu suretle İngiltereye karşı, siyasetini açığa vurmuştu. Çünkü Alman nüfusu senede bir milyon artıyordu. Almanlar, vatanlarına sığmıyorlar, cihanın dört bucağına dağılıyorlardı. Müstemlekeye de fazla ihtiyaçları vardı. Yine İmparator bir nutkunda «Okyanus milletimizin kapılarını şiddetle dövmekte ve üzerinde lâyık olduğumuz mevkie bizi davet ve sevketmektedir. Okyanus bizim komşumuz ve sevgilimizdir. Gemilerimiz onun ağuşuna sine verdikçe kucaklayıp en uzak sahillerine kadar götürecektir» demişti. Almanların deniz kuvvetine ehemmiyet vermelerini, İngiltere dikkatle takip ediyordu. Bu yeni emperyalistler, İngilterenin ekmeğine ortak olmuşlar, gümüş kuşak tâbir ettikleri Atlas denizine, onlar şimdi altın kuşak adını vermişlerdi. İngiliz ticareti fena halde sarsılıyordu. 1875 de altı

milyar franktan ibaret olan Almanya haricî ticareti 1913 de yirmi altın milyara yükselmişti.

Artık İngiltere, Almanya ile harbe hazır bir vaziyette idi. Nihayet Avrupadaki barut fıçısına ilk kurşun sıkıldı. Saray Bosnada Prençip adlı bir sırplı Avusturya Veliahdi Arşıdük Fransuva Ferdinandı bir kurşunla öldürdü (1914). İşte kanlı bir tarih sahifesi bu vaka ile açıldı. Derhal Avusturya, Sırbistana harp ilân etti. Derhal devletler iki grupa ayrıldılar. İtilâf devletleri, ittifak devletleri olarak göründüler. İngiltere, Fransa, Rusya bir taraftan, Almanya, Avusturya - Macaristan, İtalya bir tarafta iken, İtalya ayrıldı, bunun yerine Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan ittifak devletlerine geçti. Almanya Rusyaya harp ilân etti. Belçikanın istilâsı üzerine İngilizler 4 Ağustos 1914 de Almanyaya harp ilân etti. Cihan Harbi artık başlamıştı. Dört yıl Avrupalılar merhametsizce birbirlerini yediler. İşte Umumî Harbin sebepleri bu suretle doğmuştu. Bu tarihî hâdiseleri iyi tanırsak, İkinci Cihan Harbinin de sebeplerini kolayca anlamış oluruz. Nihayet bu harbin ateşi bize de sirayet etti. Osmanlı İmparatorluğu da 1914 Ağustos ayında seferberliği ilân ettik. Dört ordu halinde kuvvetlerimiz toplanmıştı. Harbiye Nazırı Enver Paşa Alman politikası taraftarı idi. Bu esnada Almanların Akdenizde bulunan (Goben) ve (Breslav) zırhlıları Çanakkaleden geçerek Marmaraya girdiler. Biz de bu gemileri satın alarak Goben'e (Yavuz) Breslav'a da (Midillî) adını verdik.

Goben ve Breslav zırhlılarının amirali (Soşon - Souchon), Türkiyenin umumî harbe girmekte tereddüt ettiğini görerek bir emrivaki yapmak için Türk - Alman filosile 28 Ekim 1914 akşamı Karadenize açıldı. Bir gün sonra saat beşte Rus sahillerini bombardıman etti. Odesada Türk torpitoları «Doneç» adındaki Rus topçekerini batırdılar. Breslav ise «Novorosisk» i bombardıman etti. Rus donanması hareket geçer geçmez. Türk donanması Boğaza doğru yol alarak kaçtı. Bu suretle Türkiye de Umumî Harbe girdi. Türkiye Eylülde Boğazları kapayarak itilâf devletlerine harp ilân etti.

Çanakkale Boğazına torpiller döküldü. Gelibolu mıntaka

Atatürkü karşılayan Ankara Seymenlerinden bir gurup - 1919

sında bulunan dokuzuncu fırkayı seferber ettik. Mevkii müstahkem kumandanı (Cevad Paşa) idi. Bu zaman Çanakkalede dört bataryadaki yirmi topun ancak dördü ateş edebilecek bir halde idi. Gelibolu havalisine üçüncü kolordu kumandanı (Esad Paşa) tâyin edildi. Harp ilân edilince Fransız Amirali (Geprat) bahriye kuvvetleriyle İngiliz kuvvetleri 3 Ekim 1914 de birleşerek Çanakkale sahillerini bombardıman ettiler. Bu suretle düşmanlık belli edildi.

26 Şubattan itibaren İngilizler karaya asker çıkarmağa başladılar. 18 Mart 1915 de her iki taraf umumî taarruza başladılar. Osmanlı orduları kumandanı (Liman Fon Sanders) Paşa idi.

Umumî harp bu şekilde başlayınca, Sofya Ataşemiliterliğinde bulunan Mustafa Kemal, Enver Paşaya müracaatle bir vazife istedi. Umumî harpte Anafartalar kumandanlığına nasıl tâyin edildiğini Atatürk'ün ağzından dinliyelim:

«Ben Kaymakam Mustafa Kemal. Sofyada Ataşemiliter bulunuyordum. Harbi umumî ilân edildi. Osmanlı devleti, müttefiki Alman İmparatorluğu ile beraber bu harbe girdi. Alman heyeti ıslahiyesi reisi (Liman Fon Sandres), Çanakkaleyi müdafaaya memur ordunun başına geçmiş; ben henüz farkında değildim. Osmanlı ordusunda hemen seferberlik yapılması bile şayanı tetkik bir mesele iken, Osmanlı devletinin Karadenizde, hâlâ nasıl cereyan etmiş olduğunu öğrenemediğim bu hâdise üzerine harbe girdiğinden müşteki idim. O zaman şikâyetlerin herkesçe ne kadar nâbemevsim telâkki olunmuştu! Çünkü ben yalnız müşteki olduğumu söylemiyordum. Almanlar ve Almanlarla beraber bulunanlar mağlûp olacaklar, diyordum ve bu sözlerim hakikaten çok gayrı müsait bir zamana tesadüf ediyordu. Çünkü Alman kuvvetleri büyük ve dev gibi adımlarla Paris üzerine yürümekte idiler. Bütün Alman menfaatlerinin ve Türkiyeyi bilerek veya bilmiyerek aldatmak için çenelerini işletenlerin, isabetli bir iş yapmış olmaktan mütevellit neşe ile sermest oldukları günlerde, bir Sofya Ataşemiliteri çıkıyor, İstanbulda bazı zevata sahifeler dolusu mütalealar yazarak, yanlış bir iş yapıldığından bahsediyor, bu adam mecnun değil

de nedir? Nihayet dev adımlarla ilerliyen Alman ordularının Paris önünde uğradıkları âkıbet herkesin malûmu oldu.

Bütün memleketin bence bariz bir felâkete atılmış olduğunu gördükten ve bütün Türk ordusunun, muhakkak bir felâkete herçe abat mâni olmak için kanını dökmeğe hazırlanmasından başka çare kalmadığını anladıktan sonra, benim hâlâ Sofya'da (Kordiplomatik) içinde rahat salon hayatı geçirmekliğime imkân olabilir miydi? Başkumandanlık vekâletine bir tahriratla müracaat ettim. Ordu içinde rütbemle mütenasip her hangi bir vazifenin bana tevdiini rica ettim. Başkumandan Vekili tarafından bana çok nâzik bir cevap verildi: «Size orduda daima bir vazife mevcuttur. Fakat Sofya Ataşemiliterliğinde kalmanız daha mühim telâkki edildiği içindir ki, sizi orada bırakıyoruz.»

Cevap verdim: «Vatanın müdafaasına ait fiilî vazifelerden daha mühim ve mübeccel bir vazife olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephelerinde, ateş hatlarında bulunurken ben Sofya'da Ataşemiliterlik yapamam. Eğer birinci saf zabiti olmak liyakatinden mahrum isem, kanaatiniz bu ise, lûtfen açık söyleyiniz!»

Uzun müddet cevap gelmedi. Bugünler zarfında çektiğim ıstırabı izah etmek müşküldür. Ben icap ederse bir nefer gibi, her hangi bir muharebe cephesine koşmağa karar vermiştim. Onun için Sofya'daki ikametgâhımın eşyalarını sefir bulunan Fethi Bey arkadaşımın muvafakatiyle sefarethaneye naklettim. Zait olanlarını da bertaraf ettim ve küçük bir bavulumu hemen hareket edecek mütevazi bir seyahat bavulu haline koydum. Artık evi dahi terketmek üzere olduğum sırada İsmail Hakkı imzalı bir telgraf aldım. Bu imzanın üstünde (Harbiye Nazırı vekili) işareti vardı. Telgraf hemen aynen şu idi: «On dokuzuncu fırka kumandanlığına tâyin buyuruldunuz, hemen İstanbul'a hareket ediniz!»

Filhakika bu telgrafı aldığım tarihte Başkumandan vekili Enver Paşa, Sarıkamış muharebesini yapıyordu. Levazımatı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa Nezaret ümurunda ona vekâlet ediyordu.

Sofya'dan İstanbul'a geldiğim zaman Enver Paşa da Sarı-

Levent Şakirerdi Arşivi

kamış'tan avdet etmiş bulunuyordu. Evvelâ kendisini ziyaret için makamına gittim. Haber gönderdim. Gelecek cevaba kapıda intizar ediyordum. Bu aralık Muamelâtı Zatiye Müdürü Osman Şevki Beyi (Paşa), elindeki dosyasile orada gördüm; kendisine sordum:

— Beni on dokuzuncu fırkaya tâyin eden Harbiye Nazırı vekili İsmail Hakkı Paşa mıdır?

Osman Şevki Bey çok ciddî ve biraz mahrem bir lisanla:

— Hayır, doğrudan doğruya Başkumandan vekili Enver Paşa Hazretleridir. Erzurum'dan telgrafla emir buyurdular. Emin olunuz Beyefendi!

Biraz sonra Enver Paşa ile karşı karşıya bulunuyorduk. Enver biraz zayıf düşmüş, rengi solmuş bir halde idi. Söze ben başladım:

— Biraz yoruldunuz!..

— Yok, o kadar değil.

— Ne oldu?

— Çarpıştık, o kadar.

— Şimdiki vaziyet nedir?

— Çok iyidir.

Cevabını verdi. Ben daha fazla Enver Paşayı üzmek istemedim. Mükâlemeyi kendi vazifeme intikal ettirdim.

— Teşekkür ederim. Beni numarası on dokuz olan bir fırkaya kumandan tâyin buyurmuşsunuz. Bu fırka nerededir, hangi kolordu ve ordunun emrinde bulunuyor?

Cevap verdi:

— Ha evet! Belki bunun için Erkânıharbiye ile görüşseniz daha kat'î malûmat alırsınız.

Enver'i çok meşgul ve çok yorgun görüyorum, sözü uzatmadım.

— Peki. O halde fazla sizi rahatsız etmiyeyim. Erkânıharbiye ile görüşürüm, dedim.

Başkumandanlık Erkânıharbiyesine müracaat ettim, icapeden rüesaya kendimi şu yolda takdim ediyordum:

— On dokuzuncu fırka kumandanı Kaymakam Mustafa Kemal!

Kendilerine kendimi takdim ettiğim her zat hayretle yüzüme bakıyor, benim kim olduğumu anlamakta müşkülât çekiyordu. Nihayet Başkumandanlık Erkânıharbiyesinde böyle bir fırkanın mevcudiyetinden haberdar olan bulunmadı. Şimdi hale bakınız, ne garip mevkideyim, kemali ciddiyetle herkese on dokuzuncu fırka kumandanı olduğumu söylüyordum. Halbuki böyle bir fırkanın mevcudiyetinden kimsenin haberi yok, âdeta, sahtekâr vaziyette idim.

Nihayet ben şaşkın bir halde herkesin yüzüne bakarken bir akıllıcası dedi ki:

— Belki böyle fırka Liman Fon Sanders Paşanın ordusunda bulunacaktır, bir defa onu görseniz.

Fon Sanders Paşanın nerede bulunduğunu sordum.

— Dairesi Nezareti Celile dahilindedir efendim, cevabını verdiler.

— Erkânıharbiye Reisi kimdir?

— Kâzım Bey!

— Lûtfen beni evvelâ onun yanına gönderir misiniz? dedim. Bir odacı çağırdılar.

— Beyi. Kâzım Beyefendinin yanına götür!

Dediler. Kâzım Beyin bürosunda kendisine hikâyeyi anlattım:

— Başkumandan Vekili Paşa Hazretleri beni lûtfen On-dokuzuncu Fırka Kumandanı tayin buyurmuşlar, fakat ne müşarünileyh, ne de Erkânıherbiyesi bu fırkaya dair sarih malûmat vermediler. Nihayet belki Liman Fon Sanders Paşanın ordusunda böyle bir fırka vardır, diye beni buraya gönderdiler. Tabiî zatıâliniz bileceksiniz. Ordunuzda böyle bir fırka var mıdır, yok mudur?

Kâzım Bey:

— Bizim dislokasyonumuzda böyle bir fırka yoktur, fakat caiz ki Geliboluda bulunan Üçüncü Kolordu, yapmakta olduğunu bildiğimiz bazı teşkilâtı cedide meyanında yeni bir fırka vücuda getirmek tasavvurundadır. Bir defa oraya teşrif buyurulsa hakikat anlaşılır.

Dedim ki:

— Yâni benim kumandanı olduğum fırka mevcut mudur değil midir, bunu anlamak için Gelibolu'ya mı gideceğim?

— Evet doğrusu budur.

Kâzım Bey:

— Maahaza hareketinizden evvel sizi kumandan paşaya tanıtayım, dedi.

Kâzım Bey evvelâ yalnız olarak ordu kumandanı paşanın yanına gitti ve bir dakika sonra beni dâvet etti. Şeklî bir surette «Pek iyi hatırımda değildir, Ondokuzuncu Fırka Kumandanı mı, dedi, yoksa mutasavver bir fırka kumandanı mı dedi? Fakat, Sofyadan gelen Ataşemiliter Kaymakam Mustafa Kemal, sözleri sarih idi. Liman Fon Sanders Paşa, büyük bir nezaket ve beşaşetle beni kabul etti. Bürosunun karşısında kendine müteveccih oturttu. Kibar bir tavırla:

— Sofyadan ne vakit geldiniz? diye sordu.

— Dün! dedim.

Mukaddemesiz ilâve etti:

— Hâlâ Bulgarlar harbe girmiyecek midir?

Cevap verdim:

— Benim gördüğümü göre, henüz girmiyeceklerdir.

— Niçin?

Ve bu suali sorarken eliyle de bir istiğrap jesti yaptı, cevap vermek için bir an düşündüm ve derakap dedim ki:

— Benim anladığıma göre, Bulgarlar iki ihtimalden birinin tahakkukundan evvel harbe girmezler. Onlardan biri Alman ordusunun muvaffak olacağına kanaatbhş olacak sarsdelâil görmedikçe, ikincisi harbin faaliyeti kendi toprakları temas etmedikçe...

Bu cevabım üzerine Limas Fon Sanders birdenbire hiddetlendi. Sağ yumruğunu sıkarak ve yukarı kaldırarak ilâ etti:

— Bulgarlar hâlâ Alman ordusunun muvaffakıyetine emniyet etmiyorlar mı?

Kemali sükûnetle mukabele ettim:

— Hayır, Ekselâns... dedim.

Benim bu cevabım Liman Paşayı biraz daha hiddetlendi

ve yüzü hücum eden kanla kıpkırmızı oldu. Liman Paşa ciddî olarak kızıyordu.

— Niçin? dedi.

Bu sualin medlûlüne birdenbire intikal edememiştim, onun için yüzüne baktım, izah etti:

— Nasıl olur, Alman ordusunun muvaffakıyetine karşı emniyetsizlik, bu nasıl olur?

— Öyle efendim, dedim.

Dikkatle gözlerime baktı:

— Siz ne kanaattesiniz?

Diye sual etti. Cevap vermek mi, vermemek mi lâzım geleceğine bir an tereddüt ettim. Fakat kumandanlığa tayin olunduğu vakit, havada bir kumandan vaziyetinde bulunan ben nasıl mütehassıs bulunabilirdim? Esasen bu ilerde kendi noktainazarımı çoktan icap edenlere yazmıştım; bunun aksine bir şey söyleyemezdim. Son dakikaya kadar da Bulgarların dûrendişane hareketlerini de takdir etmekten kendimi menedememiştim. Bilhassa Sofyayı terkederken o tarihte en yüksek makamı işgal etmiş olan General (Kiçef) ile samimî bir hasbıhal yapmış, benim noktainazarıma tevafuk eden mütalâasını anlamıştım. Buna nazaran ben, Türk vatanının Boğazlarını müdafaa vazifesini almış bulunan bu Mareşale ne diyebilirdim? Bir an vicdanî muhakemeden sonra kısa bir cevap verdim:

— Bulgarları, noktainazarlarında haklı görüyorum.

Liman Fon Sanders derhal ayağa kalktı ve bana müsaade etti. İşte harbin sonuna doğru tekrar karşı karşıya sâkin ve sâkit sigara ve kahve içmekte bulunduğumuz zat, o idi.»

Yarbay Mustafa Kemal bu mülâkatından sonra, İstanbuldan hareket ederek Tekirdağında henüz teşekkül halinde bulunan 19 uncu Fırka Kumandanlığına gitti. Fırkasını ikmal etti. Bu fırka teşekkül eder etmez Tekirdağından Maydos'a naklolundu. Bu fırka ile beraber daha bir kısım kuvvetler Yarbay Mustafa Kemal Beyin emrine verilerek, onu Arıburnu, Anafartalar, Ece limanını muhtevi Maydos mıntakasının kumandanı yaptılar. Bir müddet sonra Albay rütbesinde diğer bir fırka kumandanının fırkası ile beraber bu mıntakaya gönderdiler ve

Yarbay Mustafa Kemal Beyi, mıntaka kumandanlığından ayırarak fırkasiyle beraber Biga köyüne çektiler. İtilâf devletleri Gelibolu yarımadasına büyük kuvvetler çıkardıkları 25 Nisan 1915 tarihine kadar, orada kaldı. Fakat Arıburnuna İngilizlerin asker çıkarmaları başlayınca, Mustafa Kemal kendi teşebbüsü ile Arıburnuna yetişerek taarruza geçti. Düşmanı sahile mıhladı. Yarımadanın tahliyesine kadar düşmanın ilerlemek için yaptığı taarruzları, şiddetli hücumları durdurmaya muvaffak oldu. Düşman bir adım bile ileri atamadı. Mustafa Kemal taarruzları ile İngilizlere müthiş zayiat veriyordu. İstanbul korku içinde idi. Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğunun merkezini kurtarıyordu. Artık Mustafa Kemal adı, gönüllerde gezmeğe başladı. İlk şöhreti burada bir güneş gibi, Anafartalardan memleketin üstüne doğuyordu. Bu zaman kendisi 1 Haziran 1915 de albaylığa yükseldi. 6 Ağustosta 100 bin kişilik Kiçner ordusu taarruza geçmişti. Conkbayırı ve Kocatepeden yaptığı taarruzlarla bu kuvvetleri mağlûp etti. Bu muzafferiyet, cihanı hayrete düşürdü.

ALBAY MUSTAFA KEMAL VE ÇANAKKALE ZAFERİ

Kahramanlığı ve yüksek kudretiyle ön siperlerde Albay oldu. O güne kadar Mustafa Kemal adı, vicdanı âmmede yaşayan bir has ad değildi. Çanakkalede, Anafartalarda gösterdiği kahramanlıklar, bütün memlekete derhal yayıldı. Hele İstanbul, müthiş korkuyordu. Çanakkaleden geçecek olan düşman ilk defa İstanbula girecekdi. Koca bir İmparatorluğun hükûmet merkezi teslim olacaktı. Padişah ve devlet erkânının esir olmak ihtimalleri vardı. İşte bu korku devam ederken Çanakkale zaferi bütün Türkün ruhuna taze bir can kattı. Çanakkale zaferi, Türk kahramanlık destanıydı. Bu zafer Türk tarihine muhakkak ki altın yaldızla yazılacaktır. Türk askeri ne demektir? Bunu cihan, Çanakkale ile bir daha tanıdı. Düşman çok kuvvetli, bol silâhlı ve çok zengin bir milletti. Ona rağmen, Türk askeri süngüsüne dayanarak, düşmanı siperlerine mıhladı, bir

Levent Şahverdi Arşivi

adım ileri attırmadı. Türkün süngüsü Çanakkalede çelik bir kale oldu.

Türk milleti umumî harpte Çanakkalede uğraşırken bir yandan da Kafkas cephesinde, Ruslarla, Basradan ilerliyen İngiliz ordulariyle, yine Filistinde ordularımız düşmanlarla çarpışıyordu. Bundan maada Galiçyada, Yanyada, Hicazda çarpışan kuvvetlerimiz Türk askerinin kuvvetini cihana tanıtmışdı. Osmanlı İmparatorluğu umumî harpte (4) milyon asker seferber etmişti. Bunun (1,5) milyonunu kaybetmişdi. Hele Çanakkalede verdiğimiz zayiat zihinleri durdurtacak kadar korkunçtu.

Çanakkale zaferi bütün müttefiklerimizin mânevî kuvvetlerini arttırmıştı. Albay Mustafa Kemalin, Anafartalarda gösterdiği muvaffakıyet, hakikaten takdire şayandır. Onun bu kahramanlığını, Türk milleti hiç bir zaman unutmıyacaktır. Eğer Mustafa Kemal, Anafartalarda düşman karşısına çıkmamış olsaydı, düşman zırhlıları Boğazdan geçecek, biz de mağlûp olacaktık. Fakat Mustafa Kemalin kudretli sevk ve idaresi, Türk askerinin sarsılmaz iman ve iradesi, Türk tarihine altın yaldızlı bir Çanakkale zaferi yazdı. Anafartalar harbini yine onun ağzından dinleyelim:

Çanakkale zaferi üzerine «Yeni Mecmua» 5/18 Mart 1331-1915 de bir fevkalâde nüsha neşretmişti. Bu mecmuanın 130. uncu sahifesinde Ruşen Eşref Beyin (Mustafa Kemal) ile mülâkatı vardı. O güne kadar, Mustafa Kemal adı memlekette tanınmıyordu. Bu mülâkat Çanakkalenin millî kahramanını, bütün Türk milletine tanıtmıştır. Tarihî kıymetine binaen en mühim kısımlarını alıyorum:

MUSTAFA KEMAL

— Hayır efendim, düşünüyorum, size ne söyliyebilirim? Çünkü, bakın, bütün bu yığınlarla evrak hep o günlerin hâtıralarını ihtiva ediyor. Buyurun bir sigara... Bir şey yaparız...

Büyük kutuda duran Bafra Maden sigaralardan bir tanesini aldım. Paşa küçük bir sigara masasının üstünde duran

çıngrağı bir iki defa çevirdi. Derhal kapının önünde bir şık nefer, mahmuzlarını birbirine vurarak kumandanın emrine muntazır olduğunu vaziyetiyle anlattı.

— Çocuğum bize iki kahve, sobanın da ateşine bakın biraz...

— Bu defteri kurcalıyacak olursak içinden çıkamayız. İsterseniz sizinle bir hülâsa yaparız. Bu ancak böyle olur.

Hakikat de, defterler o kadar çoktu ki onların arasında insan kendini Çanakkale tarihi harbini yazmak için bir mahzeni evraka dalmış sanabilirdi.

Dedim ki:

— Paşa Hazretleri, şüphesiz ki, Çanakkale harbi bu memleketin çocuklarındaki fedakârlığı, Halife ve saltanat toprağını yabancıya vermemek için bir saadete koşar gibi ölüme atıldığını göstermek itibarile tarihimizde unutulmaz bir kahramanlık merhalesi vücuda getirmiştir. Bu hamaset günleri artık silinmemek üzere tarihimizde lehimize iki üç sahife daha ilâve etti. Sir Hamilton bile, türkçeye tercüme edilmiş raporunda okudum, bizim fedakârlığımızdaki, bizim cesaretimizdeki ulviyeti kendi aleyhlerine kaydediyor. Bütün Fransız gazeteleri, Çanakkalede dövüşmüş zabitlerin, kumandanların, oraya uğramış muharrirleri ve gazetecilerin hâtıralarını, makalelerini yazdılar...

Halbuki şimdiye kadar biz henüz bir şey yapmadık. Yeni Mecmuanın kıymettar teşebbüsü bana o gaza yerlerini görmüş olanlarla konuşmak fırsatını verdi. Bu hususta tabiî zatıâlilerini ihmal edemiyecektim. O muharebelerin her gününe büyük bir faaliyetle iştirak ettiniz. Vaziyeti tamamile biliyorsunuz. Kimbilir ne kadar çok hâtıralarınız vardır. İşte müsaade buyurursanız eğer, bugün zatıâlinizden onları dinlemek için geldim...

Paşa bu sualleri ciddî bir teşebbüs telâkki ediyordu.

Cumba ve tavanlarına ve pencere kenarlarına varıncaya kadar kanapeleri, koltukları bile halılar, seccadeler ve kilimler altında koyulaşmış bu çok gölgeli geniş odada Mustafa Kemal Paşanın siması Rampratvarî bir tablo mevzuunu andırıyordu.

Genç bir simada bu kadar engin bir mâna gördüğümü hatırlamıyorum. Işıklarla gölgelerin dalgaları arasında sebat, tevekkül, tevazu, vekar, mülâyemet, huşunet, saflet, zekâ bütün bu zıd şeylerin toplandığı sarışın ve gayet sevimli bir yüz.

Çekmekte olduğu doksan dokuzlu Necef tesbihi masanın üzerine bırakarak, fesini çıkardı. Çünkü o gün lâcivert bir esvap giymişti.

— O halde derhal başlarız, dedi.

Kimi yerde, kimi yazıhanenin üzerinde, kimi köşede buz camlı koyu renk dolapta, kimi İngilizlerden zaptolunma koca bir makineli tüfek önündeki koyu renkli çinî sobanın üzerinde bulunan defterlerden, müsvedde ve tebziyelerden süzülen Çanakkale hikâyesinin hülâsasını, bu sabırlı ve temkinli kumandandan üç gün, ve her mülâkat on iki saatten aşağı sürmemek şartiyle üç gün dinledim.

Başlamazdan evvel dedi ki:

— Tabiî esrarı askeriyeye temas eden noktaları size söylemiyeceğim. Bunlar ne sizi alâkadar eden, ne de okuyanlara bir fayda temin eder. Bunlar sanat adamları içindir ki tarih ileride hepsinden bahsedecektir.

— Elbette Paşam... Maksadım, o günlerin vakalarını bizzat zatıâlinizden öğrenmektir. Askerliğe temas eden noktaları ben de anlamam.

Bunun üzerine Paşa izaha başladı:

Evvelâ Sofya Ataşemiliterliğinden buraya çağırılmış ve Tekirdağında ..... uncu fırkayı teşkile memur edilmiş ve bu kuvvetle «Ece limanı», «Seddülbahir» ve «Morto limanı» arasındaki sahilin muhafazasına memur olmuş. Esasen Balkan Harbindenberi bu araziyi iyice tanırmış.

Dedi ki:

— Benim kanaatime göre düşman ihraç teşebbüsünde bulunursa iki noktadan teşebbüs ederdi. Biri Seddülbahir, diğeri Kayatepe idi ve benim noktai nazarıma göre düşmanı karaya çıkartmadan bu sahil parçalarını doğrudan doğruya müdafaa edecek surette yerleştirdim. Bu vaziyet takriben Şubat 1330...

Mustafa Kemal Paşa, kendisinin Maydos mıntakası kuman-

danlığı esnasında cereyan eden mühim vakaları şu suretle hulâsa etti:

Düşman bir defa Seddülbahir ve Kumkaleye asker çıkarmak teşebbüsünde bulunuyor. O zaman, hep ağızlarda işitip okuduğumuz bir Mehmet Çavuş çıkıyor, toprağımıza ayak basan düşmanı tekrar denize atıyor.

— Düşman bu karaya asker ihraç etmek teşebbüsünü neden denedi ?

— Bu hareket bir keşif olarak kabul edilebilir. Bir de malûm olan beş Mart vardır.

— Ki asıl bizi alâkadar eden de odur, Paşa Hazretleri...

— Fakat bu tamamen bahrî bir harekettir. Sahil müdafaası da Cevad Paşa Hazretlerinin tahtı emrinde bulunuyordu. Benim bu hareketle alâkam dolayısiyledir. Yalnız 5 Mart gününün sabahı Cemal Paşa Hazretleri ..... de bulunan karargâhıma gelmişti. Kendisine Seddülbahir sahil mıntakasındaki tertibatı göstermek üzere beraber «Kirte» ye gittik. Oraya vardığımız zaman, düşman donanmasının «Kirte» ve «Alçıtepe» istikametinde açtığı ateşin altında kaldık.

— O vakit ne yaptınız efendim?

— Bunun üzerine bendeniz...

— Estağfurullah...

— Mezkûr mıntakanın muhafazasına memur Alay Kumandanına icabeden talimatı şifahiyemi verdim ve Cemal Paşa ile birlikte, vazife başında bulunabilmek için ..... döndük. Düşmanın mağlûbiyetiyle neticelen bu 5 Mart muharebei bahriyesinde kara mıntakasının muhafazası benim uhdemde idi. O gün düşmanın bazı gemileriyle sahili ateş altında bulundurmuş olmasından başka zikre şayan hiçbir hâdise vukubulmamıştır. O gün sahil bataryalarımızda bulunan askerler, zabitler ve kumandanlar cidden şayanı takdir bir fedakârlıkla, cesaretin, tevekkülün haddi âzamisiyle sonuna kadar toplarını kullanmışlar, vazifelerini ifa etmişlerdir. Düşünün ki bir çok çökmeler, infilâklar, yangınlar, zayiat arasında, daimî ateş karşısında, muhrip endahtları altında bunlar hiç titremeden vazifelerini yapmışlardır.

Ve düşmanın mağlûbiyetiyle kapanan bu hâdisei bahriyeden sonra Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin ve Fransızların Boğazı yalnız donanmalariyle zorlayarak bir maksat elde etmekten ümidi kestiklerine hüküm veriyor ve mutlak tekrar sahile adam çıkarmak teşebbüsünde bulunacaklarına ihtimal veriyor.

Bunun için maiyetindeki kıtalara «teyakkuzda» bulunmalarını emrediyor. Kuvvetinin arttırılması için lâzım gelen yerlere resmî müracaatlarda bulunuyor. Kuvvetini arttırıyor ve o mıntaka kumandanlığına Halil Sami Bey isminde diğer bir zat tâyin olunuyor. O zaman yarbay rütbesinde bulunan Mustafa Kemal Bey de kumanda ettiği fırka ile icabında Gelibolu civarında Anadolu cihetine harekete müheyye bulunmak üzere «ihtiyatı umumî» olarak terkediliyor. Bu sıralarda, yâni Mart içinde Mustafa Kemal Beyin fırkasından bir alayı Çanakkaleye geçiriliyor, fakat yine iade olunuyor. Mustafa Kemal Bey de fırkasını Bigalı köyü civarında bulundurmayı muvafık görüyor. Fırkası beşinci ordunun ihtiyatı umumîsi olarak «Bigalı köyü» ve bunun cenubu şarkîsindeki «Maltepe», «Mersintepe» civarında bulunan konaklarla ordugâhlarına yerleşiyor. Kumandan aldığı emir mucibince icabında Bulayıra hareket etmeğe, Çanakkale cihetine vapurla geçmeğe müheyye bir halde bulunuyor. Emre intizaren bütün kıtalarını talim ve terbiye ile iştigal ettiriyor.

— İşte o günlerden birinde, 12 Nisan sabahı idi ki, Arıburnunda bir hâdise cereyan etmekte olduğu işitilen gemi toplarının sesinden anlaşılmıştı. Bütün fırka kıtaatını harekte hazırlık derecesi tezyit edildi. Bir taraftan ..... mıntakası kumandanlığından malûmata intizar etmekte idim, diğer taraftan da ya kolordunun veya ordunun emrine de yalnız fırkanın süvari bölüğüne istihsali malûmat için «Koca Çimen» istikametine hareket etmesi emrini verdim. Bu sırada idi ki Üçüncü Kolordu Kumandanı Esat Paşa Hazretleriyle Geliboludan telefonla görüşülmüştür. Müşarünileyh de henüz cereyanı ahval hakkında vâzıh malûmat edinememiş olduğunu bildirmiştir. Öğleden evvel saat altı buçukta idi. Halil Sami Beyden vürud

eden bir rapordan düşmanın «Arıburnu» sırtlarına çıktığı anlaşılıyor ve buna karşı benden bu taburun mezkûr düşmana karşı sevki isteniyordu. Gerek bu rapordan, gerek «Maltepe» de icra ettiğim hususî tarassut neticesinde bende hasıl olan kanaati katiye, ötedenberi âmali fikir ettiğim gibi düşmanın «Kayatepe» civarında mühim kuvvetle karaya çıkma teşebbüsü demek ki vukubuluyordu.

Binaenaleyh bu işin içinden bir taburla çıkmak mümkün olamıyacağını, her halde önce tahmin ettiğim gibi bütün fırkamla düşmana incizabın gayrikabili içtinap olduğunu takdir ediyordum. Artık hiçbir şeye intizar etmiyerek karargâhımın bulunduğu «Bigalı» köyünde ikamet eden birinci piyade alayı ile cebel bataryasının derhal harekete geçmek üzere âmade bulundurulmalarını, kumandanlarının da emir almak üzere yanıma gelmelerini bildirdim.

Yapraklarını muttasıl ağır ağır çevirmekle meşgul olduğu defterinin sahifesinde, dudaklarında yanan sigara dumanları arasından bakarak:

— Altı maddelik bir emir not ettirdim, dedi. Bu emir maiyet cüzütam kumandanlığına da tebliğ olunacaktı. Bundan başka Üçüncü Kolordu Kumandanlığına da telefonla arzedilmek üzere bir rapor yazdırdım. Vaziyeti, vaziyetimi ve teşebbüsümü anlattım.

Büyük bir hareketin inkişaf etmekte olduğunu, memlekete Çanakkale Harbinde unutulmaz hizmetler eden muhakemesi kuvvetli, kararları kat'î genç bir kumandanın yüzünde bütün kıtalariyle tehlikeye atılmağa müheyya vaziyeti karşısında, bu anda sâkin sâkin kâğıtlarını çeviren, içinden bana verebileceği notları mülâhaza ile seçen kumandanın yüzünde ve sözlerinde sezer gibi oluyordum.

— Türkiyenin mukadderatını tayin edecek boğuşmaya doğru gitt'ğimizi heyecanla duyuyordum.

— Evet efendim.

— Bundan sonra kıtalarını yürüyüşe müheyya olarak içtima ettirmiş bulunduran 57 nci alay, meşhur bir alaydır. Bu, çünkü hepsi şehit olmuştur. Kumandanları, sertabib ve bir yâ-

verimle bir emir zabitim beraber olduğu halde içtima mahalline gittim. Basit bir tertiple «Bigalı deresi» boyunca giden yol üzerinde bizzat yürüyüşe geçirerek «Koca Çimen» tepesine tevcih ettim. Yolda giderken kumandanlara olsun, sertabibe olsun şifahen izahatı lâzime veriyordum. Takip ettiğimiz dereden bizi «Koca Çimen» e îsâl edecek muayyen bir yol olmadıktan başka «Koca Çimen» e varmak için atlamağa mecbur olduğumuz saha da pek ziyade fundalık, saabülmürur, kayalıklı derelerle mâlî idi. Bir yol bulup kıtayı sevke delâlet etmesi için topçu tabur kumandanını tavzif ettim.

— Zatıâliniz neyle gidiyorsunuz efendim?

— Ben! Atla!.. Bu kumandanlar da atların üzerinde tabiî. Biz hepimiz kıtanın başında gidiyoruz. Onlar yaya gidiyorlar.. Bu zat kayboldu, ondan sonra batarya kumandanını memur ettim... Bu da başını alıp «Koca Çimen» tepesine kadar gitmiş... Delâletinden istifade edilemedi.

— Yâni müşkülât, muharebenin kurşunlarından, güllelerden evvelki sıkıntıları!..

— Evet, bizzat yol bulmak ve müfrezeyi oradan sevketme suretiyle Koca Çimen tepesine muvasalat edildi. Şimdi «Koca Çimen» tepesini tasavvur buyurun. «Koca Çimen» yarımadanın en yüksek tepesidir. Fakat Arıburnu noktası zaviyei meyyite içinde kaldığından buradan görülmüyor. Şimdi şu haritaya bakalım:

Sir Hamiltonun raporunda bulunan haritalardan birine baktık. Bu vaziyeti pek etraflı anlatamıyordu. Paşa çıngırağı yine çaldı. İki dakika sonra kapının yanında bir mahmuz şakırtısı... Asker, Paşanın askerî ceketindeki cebinden haritayı alması için emir telâkki etti. Beş on dakika sonra girdi, bulamamış. Paşa gülümsiyerek müsaade istedi. Bizzat kendi gitti. Ben yalnız kaldığım müddetçe odayı seyrettim. Duvarlarda hep asker resimleri, Balkan muharebesinin, Trablus muharebesinin, Hareket Ordusunun yürüyüşünün, Mektebi Harbiye talebeliğinin hâtıraları asılıydı. Bir kelebek şeklinde açılmış şal örtünün altında Paşanın genç kazak zabitlerini hatırlatan kalpaklı ve haşin bakışlı bir ağrandismanı vardı.

Yazıhanesi üzerinde bir gümüş Çerkes kamasının yanıbaşında Balzakın «Kolonel Şayer» i, Mopassanın «Bol dö Süif» i, Lavranın «Servir» i duruyordu. Şüphe yok ki Paşa, sükûnetli dakikalarının boşluğunu edebiyatla dolduruyor. Zira harp sahasında kalın paltolarla, kaba çizmelerin içinde uykusuz beş altı gece geçiren bu adam salonlarda pek maharetle dansedermiş. Tanıyanlar Mustafa Kemal Paşayı yalnız gözü yılmaz bir kumandan diye değil, ayni zamanda salonlarda pek lezzetle aranan nazik, terbiyeli ve zekî bir kavalye diye anıyorlar.

Büyük bir aynanın yanıbaşında asılı duran bir fotoğrafı dikkatimi celbetmişti. Ona bakıyordum. Yeniçeri kılığında Mustafa Kemal Paşa. Tam o esnada kendisi, elinde haritalar, içeri girdi ve ona baktığımı görünce gülümsedi. Kalın ve azimkâr sesiyle:

— Evet, Sofyada bir Bal kostüme hâtırası, dedi.

Yine şal örtülü masanın başına geçtik ve 12 Nisan muharebesine avdet ettik. Paşa:

— Binaenaleyh, diye başladı. Anlıyorsunuz ki, orada denizde bulunan gemilerden ve zırhlılardan başka hiç bir şey görmedim. Düşmanın karaya çıkmış piyadesinin henüz oradan uzak olduğunu anladım. Efrat müşkül araziyi bilâtevakkuf katetmek yüzünden yorulmuş ve yürüyüş umku pek ziyade derinleşmişti. Alay ve batarya kumandanlarına efradı tamamen toplayıp küçük bir istirahat vermelerini söyledim. Denizden mestur olarak 10 dakika kadar tevakkuf edecekler, sonra beni takip edeceklerdi. Ben de, orada bir Aptal geçidi vardır. O Aptal geçidinden «Conk Bayırı» na gidecektim. Yanımda yaverim, emir zabitim ve sertabib ile oralarda tekrar bulunduğumuz fırka cebel topçu taburu kumandanı olduğu halde evvelâ atlı olarak yürümeğe teşebbüs ettim. Fakat arazi müsait değildi... Hayvanları bıraktık .Şimdi burada tesadüf ettiğimiz sahne en enteresan bir sahnedir ve vakanın en mühim ânı bence budur.

Burada muhatabım tekrar bir sigara yaktı ve bir kaç yaprak daha çevirdikten sonra, haritalarını alıp şöyle izah etti:

— Bu esnada «Conk Bayırı» nın cenubundaki 261 rakımlı tepeden Conk Bayırına doğru ... üçüncü alaydı ki bu alay

... fırkanın bir alayıdır, sahilin tarassud ve teminine memur, oralarda bulunan bir müfreze efradının Conk Bayırına doğru koşmakta, kaçmakta olduğunu gördüm. Size muhavereyi aynen okuyacağım. Bizzat bu efradın önüne çıkarak: (Okumağa başladı.)

— Niçin kaçıyorsunuz? dedim.

— Efendim, düşman, dediler.

— Nerede?

— İşte, diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler. (Defteri bıraktı.) Filhakika düşmanın bir avcı hattı 261 rakımlı tepeye yaklaşmış ve kemali serbestî ile ileriye doğru yürüyordu. Şimdi vaziyeti düşünün. (Gülümsedi. Ben kuvvetlerimi bırakmışım efradı on dakika istirahat etsin diye... Düşman da bu tepeye gelmiş. Demek ki düşman bana benim askerimden daha yakın. Düşman benim bulunduğum yere gelse kuvvetlerim pek fena bir vaziyete duçar olacaktı. O zaman, artık bu, bilmiyorum bir muhakemei tatbikey midir, yoksa sevkitabiî ile midir, bilmiyorum, kaçan efrada, düşmandan kaçılmaz, dedim.

— Cephanemiz kalmadı, dediler.

— Cephaneniz yoksa süngünüz var, dedim ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Yere yatırdım. Aynı zamanda «Conk Bayırı» na doğru ilerlemekte olan piyade alayile cebel bataryasının yetişebilen efradının «Marş, marş!» la benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir zabitini geriye saldırdım. Bu efrad süngü takıp yere yatınca düşman efradı da yere yattı. Kazandığımız an bu andır.

Bir koca muharebenin ufacık bir lâhzaya bağlı olduğunu, hattâ bir memleket hayatının fena kullanılmış bir an yüzünden tehlikeye düştüğünü, o dakikayı görür gibi canlanmış bir ifade ile duymak insanın tüylerini ürpertiyordu.

Mustafa Kemal Paşa dedi ki:

— Kolun başında bulunan bir bölük yetişti, bu bölüğe cephanesiz bölüğü takviye ederek ateş açmasını emrettim. Yanıma gelmiş olan tabur kumandanı Yüzbaşı Ata Efendiye bütün taburile bölüğü takviye ederek 261 rakımlı tepe üzerinden düşmana taarruz etmesini emrettim. Cebel ba-

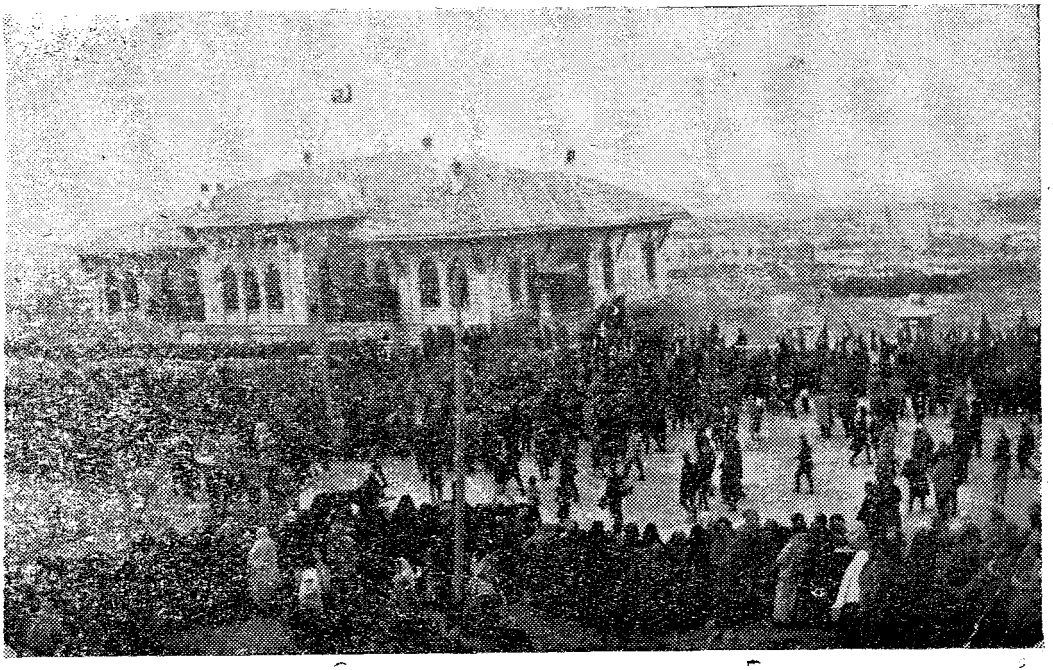

Birinci Büyük Millet Meclisinin açılışı — 23 - Nisan - 1920.

taryasına «Su Yatağı» nda mevzi aldırarak düşman piyadesi üzerine ateş açtırdım. Dereye saptığından biraz geciken diğer bir taburu, kumandanı üzerinden açılarak taarruza iştirak etti. Bundan sonra idi ki alay kumandanına bütün alayı ile benim teveccüh ettiğim istikametlerde düşmana taarruz etmesini emrettim.

— Zâtıâliniz o esnada nerede bulunuyordunuz?

— Ben de bataryanın yanında idim.

— O bizim ilk alay saat kaç sularında taarruza başladı?

— ... inci alayın taarruza başlaması, bunu size söyliyeyim. (Defterine baktı ve) öğleden evvel saat on raddelerindeydi.

O esnada ... inci fırkaya mensup süvari zabitanından mülâzimi evvel Mehmet Salih Efendi yanıma geldi ve ... inci alayın «Koca Dere» garbındaki sırtlardan (Kemal Yeri) üzerinden düşmanla muharebeye başladığını haber verdi. O zabitle mezkûr alay kumandanına, düşmanın sol cenahına taarruz etmekte olduğunu, ... inci layın da karşısındaki düşmana taarruz etmesini, henüz «Bigalı» civarında bulunan 19 uncu fırka kısmı küllisini Koca Dere istikametine celbedeceğimi, bu emri kendisine isâl eden süvari mülâzimi Salih Efendiyi tekrar nezdime iade etmekle beraber benimle daima irtibatı muhafaza etmesini, muharebeyi «Conk Bayırı» ndan idare edeceğimi emrettim, bildirdim.

«Bigalı» da bulunan fırka erkânıharbine de emir atlısıyle bir emir gönderdim. Dedim ki: İzzettin Bey: Alay ... «Maltepe» ye tekarrüp etmiş. Sıhhiye bölüğü «Kocatepe» ye gelsin. (Hepsi) alay ... «Kocadere» şarkına takarrüp etsin. Ve bu raporu üçüncü kolordu kumandanına veriniz.

— O raporu, askerî bir mahzur görmüyorsanız, istinsah edebilir miyim efendim. Çünkü harp meydanında hemen o müthiş vak'alar cereyan etmekte iken şiddet ve heyecanla yazılmış canlı ve kıymetli bir harp tarihi vesikası olurdu.

— Hay hay, bunu da verebilirim, yazınız.
— Buyurun efendim.

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Arıburnu şimalindeki sırtlar

Saat dakika
12 nisan 10 24 evvel

Düşmanın karaya çıkmış bulunan piyadesi «Arıburnu» ile «Kayatepe» arasında bir buçuk kilometre kadar bir cephedeki sırtları işgal etmiştir. ... inci alay düşmanı şark cephesinde sekiz yüz metre mesafede işgal ediyor. Düşmanın tamamen sol cenahında altı yüz metre mesafeden taarruza başladım. Yalnız piyadeden ibaret olan düşmanı bir alay tahmin ediyorum. Muharebe devam ediyor. Bir saat kadar ateş muharebesinden sonra düşmanın 261 rakımlı tepeye kadar ilerlemiş olan kıtaatının ricate başladığı görüldü. İşte raporun size verebileceğim kadar kısmı bu. Yine hikâyemize devam edelim, olmaz mı?

... üncü alay, verdiğim emir üzerine şiddetle takip ediyordu. ... üncü alay kumandanından emrimin alınıp alınmadığına dair bir haber gelmedi. Bununla beraber gerek bizzat, gerek yanımdaki zabitlerden tarassut için ileri gönderdiklerimin neticei tarassudumuzdan bu alayın da taarruz etmekte ve ilerlemekte olduğunu anladım.

— Pek iyi Paşa Hazretleri, böyle bu kadar şiddetle hücum eden düşmanı bu kadar sür'atli bir surette ricate mecbur eden âmiller nedir?

— Evet, bu suali sormakta hakkınız var. Arzadeyim: Şimdi saat on bir buçuk olduktan sonra taayyün eden vaziyet, bence şu idi. Düşmanın karaya çıkmış olan kuvveti sekiz taburluk kuvvet kendisiyle gayri mütenasip gayet geniş bir cephe üzerine (261) e kadar şimalen, ve (Kemal Yeri) nin bulunduğu sırtların garp yamaçlarına kadar şarkan ilerliyebilmişti. Fakat bu uzun cephe hattı, ziyade mâniali bir takım dereler-

le kesik bulunuyor da bu sebeple, düşman kendi cephesinin hemen her noktasında zayıftı. «Conk Bayırı» şimalinde mevzi alan ... inci fırkanın serî cebel bataryası «Arıburnu» ihraç noktasını ateş altına aldığı için düşmanın henüz ihraç etmeğe devam ettiği kıtaatın ihracı hem müşkülâta, hem de tehlikeye uğradı. ... üncü alayın «Conk Bayırı» ve «Su Yatağı» hattında «261» istikametinde ve dar cephe ile kesif olarak düşmanın pek nazik ve mühim olan sol cenahına yüklenmesi, iki taburdan ibaret olan ... üncü alayın da merkezine istikameti umumiyesinde geniş cephe ile düşmana atılması düşmanı ric'ate mecbur etmiştir. Fakat bence bu tabya vaziyetinden daha mühim olan bir âmil vardı ki o da herkes öldürmek ve ölmek için düşmana atılmıştı. Bu öyle alelâde bir taarruz değil, herkesin muvaffak olmak veya ölmek azmiyle harekete teşne olduğu taarruzdur. Hattâ ben, kumandanlara şifahen verdiğim emirlerde şunu ilâve etmişimdir:

— Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir.

Bu söz paşanın göğsünden o kadar azimle çıkıyordu ki muhakkak kumandan o günü hayâlinde tekrar yaşıyordu. Çünkü ben de heyecanlanıyordum. Muharebe vasıtaları ne kadar ilerlerse ilerlesin, her şeyin fevkinde yine ruh azminin, bir gaye uğruna fedakârlık etmenin bulunduğuna inanıyordum.

— Şimdi bu böyle, efendim! Fakat akşama kadar daha çok zaman vardı. Bu sıralarda idi ki ... fırka kumandanından haber getiren bir zabit düşmanın «Kumtepe» ye kuvvet ihracına başladığını ve orada kuvvetimiz bulunmadığını ... üncü fırkaca bu cihetin nazarı dikkate alınmasını, ... üncü fırka kumandanının tekmil kuvvetleriyle «Kirte» ye gittiğini bildiriyordu. «Kumtepe», «Kilidülbahir» en yakın ve pek müessir bir noktadır. Burasını müsamaha etmek bütün maksatları zıyaa uğratabilir. Binaenaleyh derhal hatırıma gelen şey, «Arıburnu»nda muharebeye kısmı küllîsiyle bizzat Kumtepeye yetişmek oldu. Buna dair icabeden emirler verildi. Fakat bizzat fırka

Birinci Büyük Millet Meclisi mebusları — 1920.

kısmı küllisine mülâki olmayı tercih ettiğim için hemen hareket ettim.

Kumandan hemen hareket ediyor. «Koca Dere» de ... üncü alaya, ondan sonra da ... üncü alaya mülâki oluyor. Öğleden sonra saat bir raddelerinde «Maltepe» ye yaklaştığımız sırada bâzı seslerin kendi ismini çağırmakta olduğunu işitiyor. Seslerin geldiği tarafa yaklaşıyor, bakıyor ki kolordu kumandanı Esad Paşa ve maiyeti Erkânıharbiyesi, Müşarünileyh gelmiş olan son raporu okuyor. Görüyor ki bu rapor ayni zamanda kendisine de aittir. Biraz evvel gelip düşmanın «Kumtepe» ye çıktığını haber veren zabit bu raporun mealini söylemiştir. Halbuki okuduğu tarihî rapora nazaran düşmanın «Kumtepe» ye çıktığı doğru değildir.

— Bakınız bu raporun şifahen tebliğinde bir «Kumtepe'ye asker çıktı» cümlesinin ilâvesi bütün taktik kararlarını değiştirebilir ve pek mühim surette değiştirebilir. İş bu suretle anlaşıldıktan sonra kolordu kumandanı Paşa Hazretleri kararımı sordular.

Mustafa Kemal Paşa tekmil kuvvetle, «Arıburnu» ndaki düşmana taarruza devam edeceğini arzediyor. Kolordu kumandanı Paşa kabul ediyorlar ve Mustafa Kemal Paşa derhal yanından ayrılıyor. Muharebe meydanına geliyor. ... üncü alayı, ... üncü alayın solundan düşman sağ cenahı aleyhine taarruza geçiriyor. İhtiyatlarını, sahra bataryası lâzım gelen yerlere yerleştiriyor. Kendi de sağ cenaha gidip oradan muharebeyi idare ediyor. Bizimkiler o kadar ilerlemişler ki düşman ric'ate devam ediyor. Hattâ kısmen sandallara binmekle bile iştigal ediyormuş.

Fakat akşam olmuş. Gecenin hulûlüne kadar muhtelif emirlerle hücuma sevkedilmiş olan cüzütam kumandanları, fırka kumandanının ısrarı üzerine tâ ki düşman tamamile tardedilsin diye savletlerine devam etmişler ve pek de muvaffakıyetli hücumlarda bulunmuşlarsa da düşmanı kâmilen sürememişler. Gece de pek ilerleyince muharebe kesilmiş. Bu ânî sükûnet fırsatında düşman karay. yeniden asker çıkarmakta devama başlamış.

— Demek ki, dedi Paşa, 12/13 gecesi vaziyet hakkında hiç bir taraftan hiçbir malûmat alamıyorum. Gece karanlığından dolayı manzarai harbi gözümden kaybediyorum ve vaziyeti etrafile anlıyabilmek için sabaha kadar cepheyi bizzat dolaşıyor, oranın, telefon merkezi yapılmasını emrettiğim «Kocadere» ye geliyorum. Orada vakıf olduğum yeni vaziyete göre sağ cenahtaki ihtiyat kuvvetlerini alıp merkeze sol cenaha yaklaştırıyorum ve kendim de bilâhare (Kemalyeri) unvanını alan merkezden muharebeyi idare ediyorum.

— Muharebenin bir gününü dinlemek içime heyecanlar, coşkunluklar, her adımda bir fışkıran binlerce beklenmedik zorlukların ağırlığı duyuluyordu. Sordum ki:

— Arıburnu vakayii yalnız bundan mı ibarettir?

Paşa bütün ruhunda dehşetler uyandıran o boğuşma sahnelerini, o kan ve barut kokan manzaraları keşfetmiş tecrübeli bir adam temkiniyle gülümsedi:

— Ne o, yoruldunuz mu? Daha bu, vakanın başlangıcıdır. Benim «Arıburnu» nda 12 nisan gününden 4 mayıs dahil gününe kadar 23 günlük «Arıburnu kuvvetleri» kumandanlığım vardır. Bu müddet zarfında bir çok vakayii harbiye cereyan etmiştir. Biz yalnız en mühim günleri işaret edebiliriz.

Ve önünde duran sigara paketini uzattı, bir sigara daha yaktık. İkimizin de küllüğü dolmuştu. Paşa çıngırağı çaldı. Arkamdaki mahmuz şıkırtısına:

— Çocuk, bize iki kahve daha yapın. Sonra da şu sobanın ateşi sönmesin dedi.

— Başüstüne Paşam.

Ve biz yine başladık:

Düşman 13 nisan, yani gecedenberi ihracına devam ettiği kuvvetlerle yeniden birinci hattını takviye ediyor. Evvelâ sağ cenahımıza, sonra da sol cenahla merkezde bulunan kıtaatımıza faik kuvvetlerle taarruza geçiyor. Fakat kıtaatımız faik düşman kuvvetinin süngü hucumundan kendini korumak şartiyle arada bir mesafede muhafaza etmek üzere mağlûbiyetten sıyanet ediliyor. İşte bu suretle 23 nisan günü mağlûp olmadan kazanılıyor.

Paşa dedi ki:

— Bu askerlerimizin en mühim surette fedakârlık kahramanlık demiyeyim çünkü Türklerin bundan daha kahraman oldukları, daha fazla fedakârlık gösterdikleri günleri hatırlıyorum. Her halde benim için askerimizin sebat ve metanetini zabitlerimizin olsun, kumandanlarımızın olsun cesareti, azmi sayesinde kazanılmış mühim bir gündür. Diyebilirim ki benim en nâmüsaid vaziyetim 13 nisan günü idi. Çünkü 5 İngiliz livasına karşı duran kuvvetim dünkü, yani 12 nisan günkü, şanâver şedit savlet ve taarruzlarla mühim zayiata uğrayan ... üncü alaydan ikişer taburlu olan ... ve ... üncü alaylarla, gayrikabili istifade bulunan ... üncü alaydan ibaretti. Hakikaten 12 nisan muharebesiyle Arıburnu cephesi muvaffakiyatının temelini kuran, İngilizlerin bu cephede azmini kırıp plânını mahveden bu kuvvetti.

14 nisan günü daha iki alay kuvvetin tahtı emrime gireceği anlaşıldı. Bunun üzerine düşmana tekrar taarruza karar verdim. 13. 14 nisan gecesini «Kocadere» köyünde geçirdim. Kat'î kararımı fecre yakın bir zamanda verdim. O zamanda ki düşman «Kabatepe» istikametinden «Kocadere» köyünü donanmasile ateş altına almıştı.

İşte icabeden taarruz emri bu ateş altında yazılmıştır. Bu emir, emir atlılarile cüzütam kumandanlarına gönderildi. Sonra ben de bizzat «Kemalyeri» ne gittim. Saat yedi ile sekiz arasında sol cenah ve cephede taarruza başlandı. Bundan sonra idi, sağ cenahta da kıtalarımızın taarruz hareketlerini görüyordum. Taarruz bütün cephe üzerinde muvaffakiyetle devam ediyordu. Düşman «Kanlı Sırt» di firar suretinde ricate başlamıştı. Saat 10 dan sonra idi, sağ cenahımız da düşmanı tazyika başladı. Ricate mecbur etti ve takibe koyuldu. Zeval sıralarında idi ki düşmanın «Kanlı Sırt» da ricat eden aksamından baki kalmış olanlar. Kırmızı Sırtta da en son ricat ettikleri Avcı Hendekli mevkiinde düşman efradı tüfeklerini bırakarak hemen heyeti kâmilesiyle siperlerinin önüne çıkmış, şapka, beyaz mendil, bayrak sallıyarak teslim olmak istiyorlardı. Bütün bu manzaraları (Kemal Yeri) nden ben ve bütün

maiyetim dürbünsüz olarak seyrediyorduk. Bu aralık fırka erkânıharbi İzzeddin Beyden aldığım raporlardan, gerekse bizzat müşahedelerimden anlıyorum ki düşmanın «Arıburnu» şarkındaki sırtlarda hiçbir eseri faaliyeti kalmamıştır. Sağ cenahımız karşısında düşman efradı sahile iltica etmiştir. Yalnız ricat noktasına uzak kalan düşmanın «Kanlı Sırt» la «Kırmızı Sırt» daki vaziyetinden dolayı, «Merkez Tepe» de kalmış olan akşamı da sağ cenahımızın «Kömürkapı deresi» ve «Bomba» sırtlarına kadar ilerliyerek bilhassa «Yüksek Sırt» da aldıkları hâkim vaziyetten dolayı çekilemiyorlar, ister istemez sebat gösteriyorlardı.

Düşmanın asıl sebatı «Yüksek Sırt» ın garbında ve «Hain Tepe» de görülüyordu. En nihayet gece hulûl edince kıtaatın fevkalâde yorgun olduğu da anlaşılması üzerine kazanılan muvaffakiyetle iktifa olundu. Muharebe tevkif edildi. Tutulan, kazanılan hatlarda tahkimat icra etmeleri emri verildi.

15 nisan günü görülen vaziyet şu: Düşman sağ cenahımız karşısında !Yüksek Sırt» ın sahile müteveccih kısmında, «Kömürkapı deresi» içinde yamaçlara tutunmuş bir halde; buna mukabil bizim kıtalarımız «Cesaret Tepe» deki düşman tepenin hattı bâlâsında, bunun karşısındaki kıtalarımız da «Orta Sırt», «Kırmızı Sırt» ve «Kanlı Sırt» da imiş. Hattıbâlâ tekrar düşman tarafından işgal edilmiş ve buna mukabil kıtalarımız mezkûr hattıbâlânın şarkında, ve karşısında mevzu tutmuş. Düşman gündüz de ihraca devam ediyormuş. Karaya çıkarılan düşman kuvvetleri ileriye sevkedilerek ön hatlar takviye ediliyor, hatlar takviye edildikçe umumî vaziyetini tashih edebilmek için cephenin bazı noktalarında faaliyette bulunuyormuş. Bu faaliyetler sırasında «Kanlı Sırt» cihetinden sol cenahımızı sabahtanberi tazyik etmekte imiş. Bu taarruz tevkif edilmiş. O gün düşmanın dokuz nakliye kemisinden karaya dökülen askerinden başka sekiz nakliye gemisinin daha ufuktan kıyılara doğru yaklaşıp büyümekte olduğu görülüyormuş. Bizim birinci hattımız düşmanın iki yüz, üç yüz metre karşısında bulunuyormuş. Bu suretle gittikçe tekâsüf eden düşmanın karşısında beklemektense kat'î neticeyi kazanmağa

kifayet edecek kadar kuvvet celbi için Mustafa Kemal Paşa mavefk kumandanlara maruzatta bulunmuş. İstediği kuvvetleri alınca cephesi genişlediğinden muhtelif kumandanlarla daimî münasebatta bulunmak zorlaşmış. Onun için cephesini muhtelif mıntaka kumandanlıklarına ayırmış.

16 nisan: Düşman sağ cenahımıza taarruz teşebbüsünde bulunmuşsa da durdurulmuş. 17 nisanda sağ cenahımızdaki siperlerimize düşman taarruz etmiş. Fakat kıtalarımızın mukabil süngü hücumlariyle geri püskürtülmüş. Fakat tamamile birleşen düşman yeniden mühim bir hücuma kalkışacağını muhtemel gören Mustafa Kemal Paşa taze kuvvetlerle düşmanı vurmayı kararlaştırmış. O zaman kıta kumandanlarını «Kemal Yeri» ne nezdine celbederek şifahî talimatta bulunmuş.

O gün maiyetinde bulunan erkâna karşı söylediği sözlerden bazı kısımlarını bize vermesini kumandandan rica ettim ve şunları aldım. Taarruz emri vermeden evvel, Mustafa Kemal Paşa ruhlara hitabetmekten pek kuvvetli neticeler bekliyor, onun için diyor ki: «Düşmanın altı gündenberi iki defa taarruz ederek sarstığımız ve arazinin fenalığından dolayı neticeye kadar şiddet takip edememek yüzünden barınabilen aksamı himayesinde çıkarmakta olduğu ve fakat şimdiye kadar mahvettiğimiz kuvvetlerinin iki fırkadan fazla olduğu anlaşılmıştır. Seddilbahirde Kumkale cihetinde de hal hemen aynı olmuştur. Karşımızda bulunan düşmanı bire kadar hepimiz ölerek behemehal denize dökmek lâzım olduğu kanaatı vicdaniyesindeyim. Vaziyetimiz düşmana nazaran zayıf değildir. Düşmanın kuvvei mâneviyesi tamamen mahvolmuştur. Mütemadiyen siper yapmakla kendisine bir melce aramaktadır. Siperlerin civarına bir kaç mermi düşmekle derhal kaçtığını kendi gözlerinizle gördünüz. Düşmanı bu siper yerinden kaçırmak için daha çok teemmüle lüzum yoktur. İçimizde kumanda ettiğimiz askerlerde Balkan Hacaletinin ikinci bir safhasını görmekten ise burada ölmeyi tercih etmiyenlerin bulunacağını katiyen kabul etmem. Şayet böyleleri olduğunu hissederseniz derhal onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim.

Şimdiye kadar ihraz ettiğimiz muvaffakiyeti tamamlamak için tahtı emrime verilen taze kuvvetler hattı harbe dahil olmaktadır.» Ve ruhları bu hitapla dolan kumandanlara, edecekleri taarruz hakkında lâzımgelen emirleri veriyor ve tertibatını da kolordu kumandanlığına arzediyor. Kararları oraca da tasvib görüyor. Bunun üzerine 18 nisan taarruzu vuku buluyor ki onun neticesinde husule gelen vaziyet Paşaya nazaran o günden sonraki hareketlerin hiçbirisiyle «kabili tebeddül olmıyan vaziyet» tir.

Şöyle ki: Saat beş evvelden itibaren bir taraftan topçularımızın ateş açmasile, diğer taraftan müteakıben yeni gelmiş olan ... üncü alayın «Boyun» ve «Merkez Tepe» ye doğru ilerlemeğe koyulmasiyle bütün cephe üzerinde topçu ve piyade muharebesi başlamış oluyor. Düşmanın karada yalnız bataryası varmış. Kıtalarımızla düşman hatları arasında mesafe pek az olduğu için düşman bataryaları piyademiz üzerine hiçbir tesir yapamıyormuş.

Yalnız düşmanın harp gemileri, bilhassa «Kaya Tepe» cihetinden muharebe hatlarımızın gerilerini şiddetli ve devamlı ateşler altında bulundurmaktan bir an hâli kalmıyormuş. Paşadan kendisinin bu muharebeyi nereden idare ettiği sordum:

— Ben bu muharebeyi «Kemal Yeri» nden idare ediyordum, dedi. Çünkü o yerden bütün düşman mevzilerini, sağ cenahtaki bazı kısımlar müstesna olmak üzere bütün düşman mevzilerini, sonra da hemen btün kıtalarımızın hareketlerini göz altında bulundurabilmesi mümkün imiş.

Paşa dedi ki:

— Düşmanın şiddetli piyade ve mitralyöz ateşleri karşısında ... üncü alayın taarruzu betaetle ilerlemekte idi. Yalnız cebelden ibaret olan topçumuz düşman siperleri üzerine endaht ederek piyademizin ilerlemesini himaye hususunda pek ziyade, amma fevkalâde ziyade çalışmakta idi. Sol cenah kuvvetlerimizin taarruzu da görülmeğe başladı.

Saat 6,45 evvelde ... üünü alayın gerisinde bulundurulan ... üncü alayın kısmı küllisi «Merkez Tepe» istikametinde ... üncü alaya takrib edilmişti. Sol cenah kuvvetlerimizin daha

ciddî taarruz etmesini, sağ cenah kuvvetlerimizin de taarruzla ... üncü alaya muavenette bulunmasını emrettim. Fakat saat 10.30 evvele kadar devam eden safhada düşmana pek müessir olamamakta bulunduğumuzu görüyordum.»

Bnunun üzerine tertibatta bir çok teferruata müdahaleye lüzum görmüş. Bu baptaki emirlerinin kumandanlara , vusulüne kadar, geriden sevkolunan takviye kıtalarının muharebe cephesine muvasalatına kadar geçen zaman zarfında taarruzlarımızda bir durgunluk peyda olmuş. Kumandanlardan bazıları taarruzun tevkifini, yahut hiç olmazsa geceye talikini rica etmektelermiş, Halbuki kumandan düşmanının hakikaten büyük bir tazyik altında bulunduğunu bildiği için mutlaka taarruza karar veriyor.

— Bu tazyikin mevcut olduğunu ne suretle takdir edebiliyordunuz efendim?

— Bir defa bulunduğum yer pek müsaitti. Bütün vaziyeti tekmil cüzütam kumandanlarından daha iyi görebiliyordum. Sonra da muhtelif menbalardan malûmat alıyordum. Meselâ düşman kumandanının «Buraya imdat yetiştiriniz» tarzındaki bir telsiz telgrafını mevkii müstahkemde bulunan telsiz telgrafçımız kapmış. Bunu bana bildirdilerdi. Binaenaleyh başlanılan taarruza devam etmek lüzumluydu. Düşmanın imdat kuvvetleri yetişmeden evvel taarruzumuzu kat'î bir neticeye iktiran ettirmek lüzumu hakikaten âşikârdı. Sonra düşmanı bir an evvel sahillerimizden atmak gayet vatanî bir vazife idi. Maksadımı cüzütam kumandanlarına bildirdim. Bu maksadın tatbiki için askerlerimizin süngüsünden başka güvenilecek hiçbir çare yoktu. Elimde bulunan bütün kuvvetler ileriye yaklaşmış bir halde idi. Bir hücum savletiyle düşman mevzilerine girmeleri için borazanlarla, trampetlerle geriden şiddetli bir hücum emri verdim. Saat 4 sonra idi.

Umum cephede ileri hareketi canlandı. Bilhassa merkez grupu savletle ilerlemeğe başladı. Doğrusu bütün kıtalarımız şayanı takdir bir surette ilerliyordu.

Gayet itidalle konuşan muhatabımın ağzında «şayanı takdir» terkibinin mühim mânası vardı. Bu terkip benim nazarım-

da tarifsiz fedakârlıklar, muhayyilesûz kahramanlıklar sahnesi demekti.

— Sonra ne oldu efendim?

— Birçok efrad bazı yerlerde düşman siperlerine kadar girmeğe muvaffak oldu. Fakat asıl kesif avcı hatlarımız düşman siperlerinin yirmi otuz, hattâ sekiz on metresinde durdu. Bizim askerlikçe bu mesafede hâlâ nazariyata göre bu mesafenin pek çok fevkinde bir mesafede muharebe neticesi tayyün etmiş olmak lâzım gelir. Halbuki düşmanın sebat ve ısrarı, kahraman askerlerimizin ölümden yılmaması böyle burun buruna gelindikten sonra da daha aylarca müddet pek kanlı muharebe safhaları görmek imkânını muhafaza etmiş oluyor. Bu muharebe böyle saat dörtte burun buruna gelmekle taarruz durdu. Fakat muharebe olanca şiddetiyle devam ediyordu. Ben kemali ciddiyet ve şiddetile taarruz edilmek, bu taarruzu ihtiyat ve istinat kuvvetleriyle iyi takip olunmak şartile neticei katiyenin kazanılacağına kaanidim ve bu kanaatimde musirdim. Bilhassa düşmana bu kadar yaklaşıldıktan sonra gecenin zulmetinden istifade edilerek düşman siperlerine atılmak pek mümkün olacaktı. Gece yarısına kadar bazı tertibatla iştigal edildi. Sonra bir gece hücumu yapılmasını emrettim. Fakat sabaha kadar cereyan eden ahvale hasıl olan vaziyete nazaran düşmanın mevzii asliyesine girilemediği anlaşıldı. Yirmi dört saattenberi devam eden muharebe askerin pek ziyade yorgunluğunu mucip olmuştu. Onun için verdiğim bir emirle taarruzu kestim. Fakat kazanılmış olan hattı tahkim etmekten, orada mıhlanıp kalmaktan başka vatanı kurtaracak çare yoktu. Binaenaleyh lâzım gelen emri verdim.

Yalnız kıymetli bir harp tarihi vesikası olmak üzere Paşadan bu emrin şu son sözlerini aldım. Diyor ki: «Benimle beraber burada muharebe eden bilcümle askerler katiyen bilmelidir ki uhtemize tevdi edilen namus vazifesini tamamen ifa etmek için bir adım geri gitmek yoktur. Hali istirahat aramanın, bu istirahatten yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebeden mahrum kalmasına sebebiyet verebileceğini cümlenize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımın benimle hemfikir ol-

duklarına ve düşmanı tamamen denize dökmedikçe yorgunluk âsarı göstermiyeceklerine şüphe yoktur.

Mustafa Kemal Paşanın umum Arıburnu kuvvetlerine şâmil olan kumandanlığı 4 mayıs 1331 gününe kadar devam etmiş, bu müddet zarfında cereyan eden vakalar içinde öyle mevzîî mukabil taarruzladan başka hiç büyük muharebe yok. Fakat cidden kahramanlık sahneleri vardır. Meselâ bakınız, Paşa ne anlattı:

— Biz ferdî kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz, dedi. Yalnız size Bomba Sırtı vakasını anlatmadan geçemiyeceğim. Mütekabil siperler arasında mesafemiz sekiz metre... Yani ölüm muhakkak, muhakkak... Birinci siperdekiler, hiç biri kurtulamamacasına kâmilen dövüşüyor, ikincidekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar şayanı gıpta bir itidal ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir fütur bile göstermiyor, sarsılmak yok, okumak bilenler ellerinde Kur'anı Kerim, Cennete girmeğe hazırlanıyorlar. Bilmiyenler Kelimei Şahadet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren şayanı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki Çanakkale muharebesini kazandıran bu yüksek ruhtur.

Paşa, Arıburnu kumandanlığından ayrılıyordu. Daha ötelere gitmek için, fakat gece olmuştu. Ben de Paşadan ayrılmıya mecburdum. Eve gitmek için, kendisine pek çok teşekkürler ederek, iki gün sonra diğer safhalar hakkında malûmat almak için tekrar ziyaret edeceğimi söyleyerek kahraman elini sıktım.

Bana Kanije müdafii Tiryaki Hasan Paşa ile, yahut Plevne arslanı Gazi Osman Paşa ile görüşmek mukadder olsaydı bugünkü muhavereden daha fazla mı bir heyecan duyacaktım.

★

Ruşen Eşref Beyin Mustafa Kemal'le iki mülâkatı daha vardır. O da Anafartalar muharebesine aittir. Bazı mühim kısımlarını alıyorum.

Gazi Mustafa Kemal Paşa Kocatepe'de — 1922.

7 Mayısta düşmanın Arıburnu'na kuvvetler çıkardığı görüldü. Düşmanla bu zaman kanlı muharebeler yapıldı. 8, 9, 10 Mayıs günlerinde fırkanın cephesinde mühim hâdiseler olmamıştır. 11 inci günü bir mütareke akdettik, ölü gömmekle uğraşıldı.

12, 13, 14 Mayıs günleri de hattâ 15 de iş'ara değer bir şey yok.

17 Mayısta Çatal Tepede kanlı muharebeler oldu. 23 Mayıs günü bu siperleri istirdat ile ele geçirdik. Düşman geceden işgale muvaffak olduğu bu siperlerdeki kuvvetini sabaha kadar teksif etmiş ve aleyhimize istimal edecek bir hale getirmişti. Fakat ittihaz olunan tedbirler sayesinde ve bilhassa 27 inci ve 57 inci alayların kumandanlarının, zabitlerinin ve efradının kahramanlıkları sayesinde o siperler içinde bulunan düşman kâmilen itlâf edildi. Bombalarla parça parça berhava oldular. Siperler elimize geçtiği zaman içleri düşman cesetleriyle ağız ağıza dolu idi. O müthiş bir şeydi. İngilizlerden bir er bile kurtulamamıştır. Bu muharebe cereyan ettiği sırada «Kemal Yeri» ni teşrif etmiş bulunan Talât Paşa Hazretleri ile İsmail Canbulat ve Doktor Nâzım beyler o gün İngilizlerden iğtinam ettiğimiz maddî muharebe hâtıralarına maliktirler. Kiminde kurşun parçalanmış bir İngiliz altını, kiminde ufak tefek nişanlar, dürbin parçaları filân vardır.

Ben muharebe mahallinde idim. Kendileriyle telefonla görüştük. Bahsettiğim hediyeleri oradan gönderdim. Düşmanın yalnız bu ufak muharebedeki zayiatı 3000 den fazla tahmin olunmuştu. 26 - 27 gecesi saat 9,50 sonrada iki şimal grupu kumandanı, ordu kumandanı Liman Fon Sanders Paşa Hazretleri tarafından «Anafartalar Grupu» kumandanlığına tayin edildiğime dair olan emri tebliğ etti. Aynı emirde, hemen hareket ederek 27 Temmuzda icrası emredilmiş olan taarruzu icra etmekliğim de mevcuttu. Bu emir üzerine ... üncü alay kumandanı Şefik Beyi ... üncü fırka kumandanlığına tevkil ettim. Yanıma fırka Sertabibi Hüseyin Beyi aldım.

— Niçin?

— Hastaydım çünkü... Yaverim Kâzım Efendi o gün şehit olmuştu. Rasim Efendi isminde diğer bir süvari zabitini aldım. Dört aydır, o yerde, yani ateş hattından 300 metre geride cesetlerin taaffünleriyle bozulmuş bir hava teneffüs etmekteydim. O gece oradan saat on birde, zindan gibi zifirî ka[illegible]inde çıkınca ilk defa temiz bir hava karşısında bu[illegible] bu güzel havayı zulmet ve müphemiyet içinde [illegible] nasip oluyordu.

Hiç ardı arası kesilmiyen hücumların karşısında azmine ufak bir sarsıntı bile gelmeksizin bu adamın uykusuz, havasız yerlerde ve burnuna kan ve barut kokuları, leş ve ceset kokuları çarpa, çarpa nasıl çalıştığına şaşıyordum.

İşte Mustafa Kemal Paşanın son cevapları:

— İngilizler, Arıburnu ihracında, bu cephelerdeki muharebelerde kumandanlarının, askerlerinin gösterdikleri cesareti, metaneti, cengâverane meziyetleri fevkalâde bir lisanı takdirle yâd ve ilân etmektedirler. Fakat düşünün ki bütün muharebe vesaitiyle mükemmel surette mücehhez olarak büyük bir inat ve azimle Arıburnu sahillerine ayak basan düşmanımız yine o sahil kenarlarında kalmıya mecbur olmuştur. Binaenaleyh zabitlerimiz, askerlerimiz hissiyatı vatanperveranede bünyeleriyle, şecaati mahsusai milliyeleri bu derece kuvvetli bir düşmana karşı Darülhilâfe ve saltanat kapılarını muhafaza etmekle cidden şayanı iftihar bir mevki kazanmışlardır.

Kumanda ettiğim bilûmum kıtaların zabitanını, efradını birer birer takdir ederim. Bu ulvî maksat uğrunda canlarını kahramanca feda eden mukaddes şehitlerimizi derin ve ebedî bir hürmetle yâdederim.

Üçüncü makalede şu mühim kısımlar vardır:

— Zulmeti leylden dolayı yol bulmakta bir çok sıkıntı çektikten sonra 27 Temmuz saat 1,30 evvelde «Gümbürdek» bayırının cenubunda bulunan grupu karargâhına vardım: Taarruz fecirle başlıyacaktı. Vaktim pek azdı. Herkesin malûmatından istifade etmek için tekmil erkânıharbiye heyetini yanıma çağırdım. Benim bu anda anladığıma göre düşmanın «Kireç Tepe», «Kükürlü Pınar», «Sülecek» ve «Mestan Tepe» hattında - ki düşman miktarı katiyetle malûm değil - mühim fakat yine miktarı gayri muayyen diğer kuvvetlerinin de «Koca Çimen» eteklerinde ve «Conk Bayırı» nda bulunduğunu ve mütemadiyen gemilerle ihracata devam ettiği anlaşılıyordu. Ben de kuvvetlerimi ona göre tertip ettim.

Mustafa Kemal Paşanın tasavvur ettiği hücum 28 Temmuz günü takriben saat 4,30 evvelde başlıyor. Hücumu seyretmek üzere Paşa da asker ve kumandanlara mülâki oluyor. Fecir

başlamış, ortalık aydınlanmıya yüz tutmuş, fakat Paşa hücum ânının gecikmekte olduğunu görüyormuş. Halbuki bu teahhür biraz daha uzayacak olursa ortalık tamamen açılacak, bizim kesif bir yığın halinde bulunan hücum kıtalarımızı düşman görecek, karadan ve denizden nâmütenahi topların bombardımanına mâruz kalacaktık, belki de bir felâket olacaktı. Müthiş, heyecanlı bir buhran ânı değil mi? Paşa, derhal oradaki kumandanlarla beraber hücum saflarının önüne geçmiş, askere düşmanın kaçmıya hazırlandığını, fakat buna müsaade etmiyeceğimizi söylemiş. «Bunun için benim ileriden kırbaç sallıyarak vereceğim işaret üzerine hemen hepiniz düşmana atılacaksınız» demiş. Beş on adım ileri yürüdükten sonra işaretini verince zabıtan ve efradın tereddütsüz bir arslan savletiyle düşmana saldırdıklarını görmüş. Bu hücumun, karşısında düşmanın kâmilen ezildiğini, hiç silâh kullanmak fırsatına vakit bulamamış olduğunu anlamış.

— Ortalık açıldıktan sonra idi ki, diyor. Düşman hakikaten «Conk Bayırı» nı cehenneme çevirmişti. Denizden, karadan büyük çaplı topların muhtelif cinste mermileri Conk Bayırı semasında bitmez tükenmez yıldırımlar vücude getiriyordu.

Buraya kadar muhaveremizi sâkin bir vaziyetle dinleyen yüzbaşı Cevad Bey, paşanın yaveri, kalın, sertliği hoşa giden bir sesle:

— Bu şarapnel misketlerinden bir tanesi de Paşanın göğsünü okşamıştır! dedi.

— Nasıl? dedim.

Paşa tesbihile oynuyordu. Cevad Bey, parlak çizmelerindeki mahmuzlar şıkırtı yaparak, göğsünün sol tarafındaki nişan kurdeleleri sarsarak ve ipek kordonu kabartarak anlattı:

— Bulunduğumuz yer tamamen muhacimlerin arasıydı, dedi. Paşa da ilerliyen efradımızı seyrederken göğsüne bir şeyin gayet kuvvetle çarptığını, duymuştur.

— Evet, sağ tarafta ceketimde bir kurşun yeri gördüm. Yanımda bulunan bir süvari zabiti: «Efendim, vuruldunuz!» dedi. Ben böyle bir söz şüyu bulursa askerimizin kuvvei mâ-

Kemal Atatürk Mareşal kıyafetinde — 1928.

neviyesi üzerinde yapacağı tesiri düşündüm. Elimle zabitin ağzını kapadım «Sus!» dedim.

— Bir şarapnel misketi göğsünün sağ tarafına tamam saatinin bulunduğu cebe isabetetmişti. Saat parça, parça oldu.

süngü süngüye karşılanarak imha edildi. Neticei muvaffakıyet de bizde kaldı.

14 Ağustos «Kavacık Ağılı» muharebesi o gün düşman kesif topçu ateşiyle Kayacık Ağılı cephesinde bulunan fırkamızı ateş altına alarak oradaki siperlerimizi dövmeğe başlamış, düşman, Türk siperlerine girmiş, fakat siperlerimize giren düşman mahvedilmiş, düşman siperlerine askerimiz girmişti.

— İşte bu Kayacık Ağılı muharebesinden sonra nihayete kadar artık ciddî hiç bir muharebe vukubulmamıştır. Bu uzun müddet zarfında gerek biz, gerekse düşman tahkimat ve tertibatla iştigal ettik. Bütün tafsil ettiğimiz bu muharebelerde düşman pek büyük zayiata duçar olduğu ve bizim tahtı hâkimiyetimizde kalmaktan kurtulamadığı için bütün ümitleri kırıldı. Ben 27 Teşrinisanide rahatsızlandım.

— Demek her gün sarsıp emellerinden uzaklaştırdığınız düşmanınızın hacaletle kaçıştığını göremediniz?

— Hayır! Fevzi Paşa Hazretlerini yerime tevkil ettim. İstanbul'a geldim.

— Firar haberini nereden aldınız, efendim?

— Zannederim 10 gün sonra, İngilizlerle Fransızların topraklarımızdan kaçtığını İstanbul'da işittim. Bilâhare erkânıharbiye Reisimin buna dair verdiği rapora istinaden İngilizlerin bu hareketini izah için, başka kelime aramıya lüzum görmüyorum. Bu tâbirin bütün vüsati mânasiyle kaçtılar. Kaçtılar diyeceğim. Bu, kendilerince muvaffakiyetli bir kaçıştır.

Ve gülümsedi.

Bu kadar zaman bana şu hülâsaları vermek için yorulan bu kıymettar zata teşekkürler ettim ve askerlik hayatına İstanbul'dan Yafa'ya sürülmekle başlıyan. Hareket ordusu gibi, Trablusgarp ve Balkan muharebeleri gibi memleketin ne tehlikeli zamanlarında can verircesine vazife başına atılan bu kahramanın elini sıktım. İçimde ona karşı derin bir hürmet, bir İstanbul çocuğu ruhiyle derin bir şükran olduğu halde yanından ayrıldım.

Şişli: 28 Mart 1334
RUŞEN ESREF

Gazi Mustafa Kemal — 1922.

Mustafa Kemal, Çanakkaleden İngilizler henüz çekilmek üzere iken hastalanarak İstanbul'a gitti. İngilizlerin Çanakkale'den çekildiklerini o zaman Beylerbeyi sarayında mevkuf bulunan İkinci Abdülhamid'in muhafızlığında bulunan Salih Bozok'la, Fuad Bolcan'ın misafiri bulundukları evde gece telefonla haber almıştı. Kendisi Beşiktaştaki Akaretlerdeki evinde annesinin yanında kalıyordu. Yaveri Cevat Abbas'ı da beraber getirmişti. Fakat onu başka bir vazifeye tayin etmişlerdi. O da telefonla Mustafa Kemal'e bildirdi, cevap olarak: «Bir yaver kordonu tak, belki bundan sonra sana dokunmazlar!» cevabını verdi. Yaver kordonları takan Cevat Abbas, son zamanlarra kadar Atatürk'ün yaveri kalmış, sonra da Bolu Mebusu olmuştur.

İstanbul'da izinli bulunduğu sıralarda, Sofya'da Ataşemiliter iken, Bulgarlardan pek çok dost kazanmıştı. Onlardan mektup alıyor. Sofya'ya dâvet ediyorlardı. Bu mezuniyetinden istifade ederek Sofya'ya gitti. Yaveri Cevat Abbas'a da «Bana ait bir emir gelirse, sana salâhiyet veriyorum, sen cevap ver!» diyerek Sirkeci garından trene binerek Sofyaya gitti. Sofya'ya gittikten üç gün sonra Muamelâtı Zatiye Müdüriyetine yaverini çağırdılar. Merkezi Edirne'de bulunacak iki piyade fırkalı onaltıncı kolordu kumandanlığını deruhte edip etmiyeceğini Sofya'dan sormalarını söylediler. Yaver de kabul ettiklerini söyledi ve Mustafa Kemal'e bu tayini bildirdi. Bir iki gün sonra Mustafa Kemal, Sofya'dan Sobraniye âzasından Zümrezade Bay Şakir'le beraber İstanbul'a geldi. Bir kaç gün sonra da Edirne'ye döndü. Edirne halkı Anafartalarda 120 bini aşan onbir piyade fırkasına ve bir süvari livasına kumanda etmiş olan kahramanı büyük merasimle karşıladılar. Mustafa Kemal Edirne'de kaldığının 44 üncü günü bir telgraf aldı. Bu defa kendini (Re'sülayn) taraflarında bir kıtaya tayin etmişlerdi. Mustafa Kemal Diyarbakır istikametinden Kafkas cephesine gönderiliyordu. Halbuki bu zamanlarda Ruslar şark vilâyetlerimizi işgal etmişlerdi. Van, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Trabzon gibi mevkiler Rusların elinde bulunuyordu. İşte bu cepheye Kafkas cephesi adı veriliyordu. Mustafa Kemal bu

cephenin cenup kısmına tayin edilmişti. Nihayet Mustafa Kemal bu cepheye gitti ve Diyarıbekir'e geldi.

Mustafa Kemal Diyarıbekir'den, Bitlis'e geldi. Burada Ruslar taarruz ediyorlardı. Derhal mukabil bir taarruzla akını durdurmıya muvaffak oldu. Ondan sonra en ileri hatlarda kıtaları da teftişe katır üzerinde çıkmıştır. Diyarıbekir'e döndükleri zaman (1 - Nisan 1916) da Tuğgeneralliğe - Paşalığa terfi etti. O, şimdi Mustafa Kemal Paşa idi.

Artık Mustafa Kemal bütün kıtaları teftiş ediyor, bir taarruz hazırlığı yapıyordu. Burada sekizinci fırka kumandanı Erkânıharp kaymakamı Nuri Conker'i de bulmuştu. Nuri Conker çocukluk arkadaşıydı. Aynı zamanda yine burada tabur kumandanı binbaşı Fuat Bolca'ya da rastgelmişti. Yine bu cephede Refet (Paşa), Ali Bey (Münakalât Vekili) Beyler de çalışıyorlardı. Bu zamanlar Mustafa Kemal Paşa, Sofya'da Ataşemiliter iken bir süt yavrusu olarak aldığı ve bizzat terbiye ettiği Seter cinsinden köpeği Alpi de yanından hiç ayırmıyordu. Bu köpek kendisine pek sadık olup, kumandanın odasında yatardı.

Nabilis civarında bir tayyare bombardımanı gürültüsünde şaşıran Alp, bir daha sahibini bulamadı, kayboldu.

Mustafa Kemal, Arıburnundaki kahramanlıklarından dolayı fevkalâdeden terfi ettirilmiş ve birbirini takip eden zaferlerine mükâfat olarak da harp, kılıçlı gümüş liyakat, gümüş imtiyaz ve altın liyakat madalyaları verilmişti. Kılıç altın, liyakat madalyesini pek severdi. Göğsünden hiç bir zaman çıkarmazdı. Muharebelere bu madalya ile iştirâk ederdi. Bir kaç defa düşürmüştü. Askerler bulup getirmişlerdi.

Kafkas cephesinin güneyinde Kozmo dağı üzerinde teftiş yapıyordu. O gün madalyası yine düşmüştü. Ne zaman madalyası yere düşse o mevkide kanlı muharebeler olurdu. Kumandanlar yine burada bir harp olacak demişlerdi.

Hakikaten ertesi gün, düşmanın ateş seslerini işittiler. Ruslar General (Nazar Bekof) un kumandasında idi. Düşmanın kuvveti pek fazla idi. O nisbette topu da fazla idi. Topçuları Türk siperlerini dövmiye başladılar. Bundan sonra bir sün-

gü harbi oluyordu. Düşman biribiri gerisine sıralanmış yakın avcı kademeleriyle vücude getirdiği süngü ormanlarının dehşetli manzarasına, Türk süngüsü de pırıl pırıl yanarak ilerliyordu. Nihayet birbirine karışan bu süngü ormanı, ölüm saçan dehşeti ile, Rus süngüsü ormanını budamakta, süngü tutan elleri kanlar içinde yere sermekte idi. Ruslar kaçıp siperlerine girdiler. Süngü hücumunda galip geldik. Türk süngüsü önünde tarihte Türke üstün çıkan bir millet daha görülmemiştir. Allah! Allah! sesleriyle Mehmetçiğin süngüsü parladı mı, zafer muhakkak Trükoğlunun olurdu. Ruslar taze kuvvetleriyle tekrar hücuma kalktıkları zaman, onların da eridiğini derhal gördüler. Burada üç gün üç gece muharebe devam etti. Bu suretle düşman burada siperlerine tesbit edildi. Mustafa Kemal Paşa, bu cephede bulunan bir Rus ordusunu evvelâ ricat manevrası ve sonra tasavvur ettiği noktadan mukabil taarruzla mağlup etti. Bu mühim askerî harekâtın neticesinde Bitlis ve Muş şehirleri Ruslardan alındı. (8 Ağustos 1916) Bu muvaffakiyeti müteakip Kafkas cephesinden ikinci ordu kumandanlığı vekâletine tayin ve bir müddet sonra da Hicaz kuvvei seferiyesi kumandanlığına nakledildi. (1917) İşte Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale'de bir zafer kazandıktan sonra, Kafkas cephesinde Rusları mağlûp ederek, ikinci zaferini tarihimize kaydetmişdi.

SURİYE CEPHESİNDE

ve

1917 den 1918 tarihine kadar hâtıratı

Mustafa Kemal Paşa Kafkas cephesinden Hicaz kuvvei seferiyesi kumandanlığına 1917 yılında tayin edildi. Diyarbekir'den Şam'a geldi. Şam'da Suriye'nin umumî vaziyetini tetkik ve mütalâa etti. Suriye cephesinin umumî ahvalinin pek fena olduğunu müşahede etti. Bu mühim müşahedelerini ve buna karşı alınacak tedbirlere ait noktai nazarını, Şam'da dördüncü ordu kumandanına ve o aralık Şam'a gelen Başkuman-

dan vekili Enver Paşaya bütün açıklığiyle anlattı. Tavsiye ettiği tedbirler şunlardı:

Derhal Hicaz'ın tahliyesi ve toplanabilecek kuvvetleri Suriye cephesinin kuvvetlendirilmesiydi. Bu bakıma göre, kendisine tevdi edilmiş bulunan yeni vazifenin de bittabi hükmü

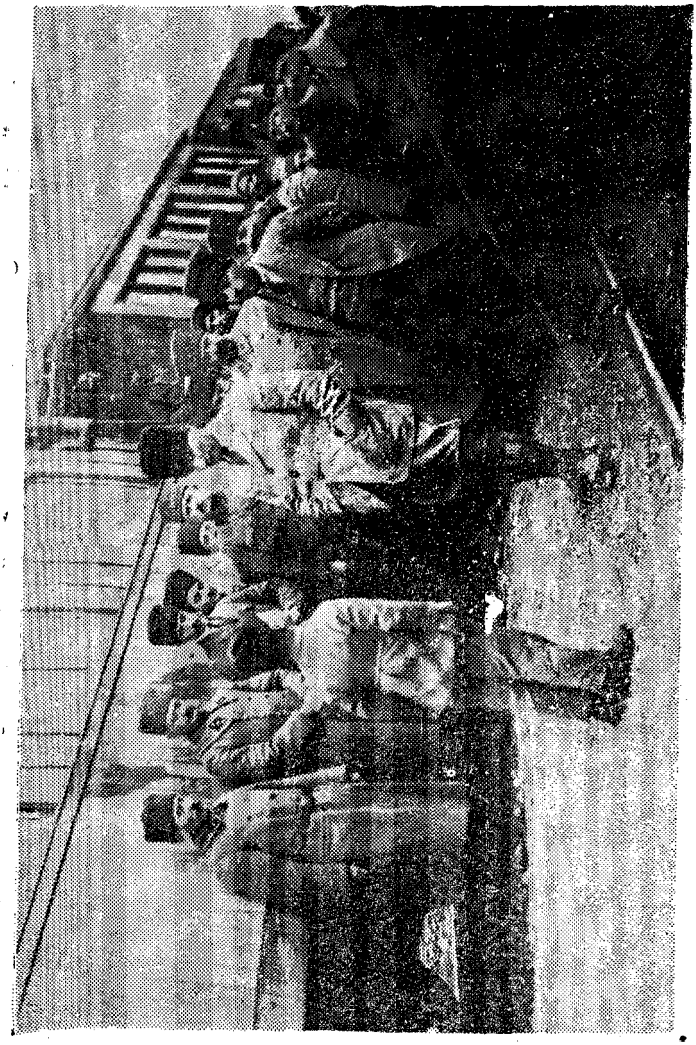

Atatürk bir öğrenci ile konuşuyor. — 1924

kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşanın görüş ve düşünüşü orada kabul edilmiş iken sonradan askerliğe yabancı ve hakikaten uzak bir takım hisler galip gelerek tatbikına geçilmemiş ve bunun neticesi olarak Hicaz ve Suriye bozgunu meydana gelmişti.

Mustafa Kemal Paşa, o devirde yetişen erkânıharplerimiz içinde muhakkak en kıymetli görüşlülerinden biriydi. O, mektepte iyi yetiştiği gibi, sonradan da kendisini yetiştirmesini de iyi bilmiştir. Boş vakitlerini muhakka mütalâa ile geçiriyordu. Kıymetli eserleri tetkik ettiğinden dolayı zekâsı da inkişaf ediyordu. Eğer o başkaları gibi kitapları kapamış olsaydı, onun zekâsı da gün geçtikçe, pek eski bilgilerle iskolâstik bir zihniyete geçecekti, zekâsı inkişaf edemiyecekti. Ön siperlere kadar gazetesini ve bilhassa «Yeni Mecmua» yı takip ederdi. Bu mecmuayı o zamanın büyük kumandanları ve Mustafa Kemal takip ediyordu. Ziya Gökalp, diğer bir takım Türk mütefekkir ve ediplerinin kıymetli yazılarını okur, cephe arkasında fikir adamlarını tanır ve fikir cereyanlarını da takip ederdi. Türkçülük cereyanının bir mürevvici olan bu mecmua cephelere kadar gönderiliyordu.

İşte Mustafa Kemal, bu eserleri okumakla beraber, fıtretindeki zekâ da, ona fevkalâde muvaffakıyetler kazandırıyordu.

Enver Paşa ile mülâkatında kendisine, Hicaz'ın tahliyesini iktisat edilecek kuvvetlerle Suriye'nin takviye edilmesi fikrini kabul ettirmişti. Bunun için Medine'ye kadar gitmedi. Bu tenkit ettiği fikirlerini söylediği için onu, Hicaz kumandanlığından aldılar, Kafkasya cephesinde bulunan ikinci ordu kumandanlığına tayin ettiler. Mustafa Kemal Paşa Diyarıbekir'e gitti. Bu sıralarda Bağdad'ın İngilizlerden zaptı için Irak seferi hazırlanıyordu. «Yıldırım Ordular Grupu» adı verilen bu kuvvetin kumandanlığına Alman generallerinden (Falhenhayn) tayin olunmuştu.

Mustafa Kemal Paşa da Falkenhayn orduları grupunu teşkil eden ordulardan yedinci ordusuna verildi. Bu esnada Almanlar, Osmanlı devletinin işlerine müdahaleyi pek fazla art-

tırmışlardı. Bilhassa Almanların aşiretlerle münasebetlerini hiç hoş görmüyordu. Bu sebeple bunlarla mücadeleye girişti. Irak'ta yapılacak hareketten hiç bir fayda çıkmıyacağına da kanidi. Bu kanaati Enver ve Talât Paşalara bir raporla bildirdi. Fakat sözünü dinletemeyince bu vazifeden istifa etti. Bu esnada ordusu Halep taraflarında bulunuyordu. Hakikaten bu sefer icra edilmedi. Bu kuvvetler Filistin'e gönderildi. Mustafa Kemal yedinci ordudan istifa edince, tekrar ikinci ordu kumandanlığına tayin edildi. Bu vazifeyi de kabul etmedi.

İşte bu esnada Veliahd bulunan Vahidettin Efendi ile birlikte Alman umumî karargâhına gitti ve Alman cephelerini gezdi. Imparator (Vilhelm), Mareşal (Hindenburg) ve General (Ludendorf) ile görüştü.

Mustafa Kemal Paşa memlekete döndüğü zaman General Falkenhaym Almanya'ya çağrıldı ve yerine «Yıldırım Orduları Grupu» kumandanlığına Müşir (Liman Fon Sanders Paşa) tayin edildi. O zaman Sultan Reşad ölmüş, yerine Mehmet Vahidettin padişah olmuştu. Yeni padişahın arzusu üzerine Mustafa Kemal Paşa Filistin cephesinde bulunan 7 nci ordu kumandanlığına ikinci defa olarak (7 Ağustos 1918) tayin edildi.

Fakat artık Suriye cephesi perişandı. İngilizler de taarruza geçmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa Yedinci Orduyu Haleb'in kuzeyinde bulunan Katma hattına çekerek, İngiliz süvari fırkalarının hücumunu durdurdu. Sekizinci Ordu tamamen esir oldu. Artık, Türk orduları Suriye'de tamamen yenilmişti. 31 Ekim 1918 de Yıldırım Ordular Grupu kumandanlığına geçti. Artık Umumî Harpte mağlûp olmuştuk. Mondros mütarekesi yapıldı. Memleketin vaziyeti fena bir duruma girdi. İşte Mustafa Kemal Paşa 1917 den 1918 Mondros mütarekesine kadar hâtıratını şöyle anlatıyor:

Atatürk'ün, büyük harbe ait hâtıralarını kendi ağzından İstanbul'da çıkan (Milliyet) gazetesinin 13 Mart 1926 tarihli nüshasında neşrettirdi. Bu hâtırat büyük harbe ve şahsına ait bir çok kıymetli görüşler, vesikalar ve hâtıralarla dolu olduğundan Türk irfan hayatına

arzedilmesi bir vazife olduğundan, Büyük Ata'nın bu hâtıralarını aynen eserime almayı bir kadirşinaslık ve millî bir borç biliyorum.

Atatürk şöyle anlatıyor:

— Ben Harbi Umumînin müttefiklerimiz için iyi netice vereceğine itimat etmiyordum. Fakat emri vâkiden sonra bulunduğum cephelerde harbi muvaffakıyete îsal etmiye çalıştım. Diğer cephelerde ise sanki aksine müsabaka vardı. Başkumandan vekili her hareketinde bir ordu mahvederdi: Sarıkamışta olduğu gibi... O ve arkadaşları zaten daha evvel Türk milletini ve ordusunu gayri tabiî bir vaziyete sokmuşlardı. Bu gayri tabiî vaziyet ordunun ecnebî bir heyeti askeriyesini tenkit etmek istemem. Asıl tenkide lâyık olanlar bittabi bizim devlet reisimiz ve bilhassa devlet adamlarımızdır.

Türk ordusunun âciz ve kabiliyetsiz olduğu kanaatiyle, o

Atatürk imam hatip öğrencilerile görüşüyor. — 1922

heyeti, ayaklarına kadar giderek ve rica ederek memleketimize dâvet eden onlardı. Bu heyete Türk milletinin kabiliyetsizliğinden ve beceriksizliğinden sarih surette bahsedilmiş, kendilerine âdeta gelip bizi adam etmeleri teklif olunmuştur. Böyle bir müracaat üzerine gelen bu heyet, dahil olduğu muhiti ve o muhite hâkim olanları âciz, hattâ haysiyetsiz telâkki ederse mâzur görülebilir.

Ben ordunun bilâkaydü şart, bütün esrariyle, Alman heyeti askeriyesine tevdi ve teslim edilmesinden çok müteessirdim. Daha karar verilmezden evvel, tesadüfen bu vakaya muttali olduğum vakit, sesimin erişebildiği makamata kadar itirazatta bulunmayı vazife addetmiştim. İtirazlarıma hiç kimse cevap vermedi, cevap vermiye lüzum dahi görmedi.

Yalnız bilmünasebe bu zemin üzerinde müdavelei efkâr ettiğim dostlarımdan biri ki o zaman Erkânıharbiyei Umumiyede en yüksek makamlardan birini işgal ediyordu. Bana gûya son derece samimî davranarak dedi ki:

— «Arkadaş bizim tecrübemiz senden çoktur; vakıa seni hissiyat ve hayalâta sevkeden şey, memleket ve milletine aşkındır. Amma düşünmüyorsun ki bu memleket ve halk, senin hararetli aşkına zannettiğin kadar lâyık mıdır? Bizim başımızda pek büyük adamlar var: Sen henüz onlarla konuşmamış, onların tecrübedîde nazarına nazarlarını tevcih etmemiş ve memleketin her tarafındaki muvaffakıyetlerinin esrarını anlıyamamışsın. Eğer bir defa kendileriyle görüşsen, aynı fikirleri kabul etmekte bizden daha ileri gideceğine şüphe yoktur!»

Kimlerden bahsedilmek istenildiğini pekâlâ anlamıştım; fakat teyit ettirmiye lüzum görmedim. Büyük bir hatâ içinde bulunduklarını söylemekle iktifa ettim. Muhatabım, ki Harbi Umumide vefat etmiştir. O zaman, kendini yüksek hayalâtın failî gibi tasavvur etmekten mütevellit bir heyecan içinde idi, diyordu ki:

— Kemal, Kemal, bizi rahat bırak, sonra vicdanen mesul olursun; biz öyle şeyler yapacağız ki neticesinden sen de memnun olacaksın, dünya da hayretler içinde kalacaktır.

Çok güzel konuşan ve namı müstearla «Tanin» de yazı ya-

zan muhatabıma ehemmiyet verenler çoktu, ben de bu çok samimî, çok vatanperverane ve hayalperverane sözlerden teessür duymadım, fakat ne söylersem bütün sözlerimin muhatapsız kalacağına kanaat ederek susmayı ve düşünmeyi tercih ettim. Yalnız bu muhavereye kısa bir cümle ilâve etmekten kendimi alamadım:

— Evet çok şeyler yapacaksınız, fakat yapacağınız şeyler korkarım, ki memleketi çıkılmaz bir girdaba sokmaktan başka bir şeye yaramıyacaktır. Eğer ben ve benim gibi düşünenler o gün berhayat bulunursak, sizin bugünkü sözlerinizi takdirle yâdetmiyeceğiz, temenni ederim, ki bizi çıkılmaz müşkülât içinde terketmiyesiniz.

Muhatabım, sözlerimdeki ciddiyeti ve samimiyeti anlamamış görünerek: «Merak etme kardeşim» dedi.

Bu zat arkadaşları içinde en çok konuşabilen, en çok münakaşa edebilen ve zekâsına en çok güvenenlerden biriydi. Diğerleriyle de aynı bahisler üzerinde konuşmamış ve serbest münakaşalarda bulunmamış değilim. Onlarla, uzun görüşmektense, temas edilen esaslı noktalara cevap vermektense, büyük bir recülü devlet vaziyeti alarak ve emsalsiz inkılâpçı ruh sahibi olduklarını ima ederek ve bilhassa ince diplomatlık ve mahir politikacılık sanatlarına güvenerek, o vaktin maruf tâbiriyle (atlatmak) ı tercih etmişlerdir. Bunda muvaffak olduklarından emin idiler. Farkında değillerdir ki kendilerini derin bir merhamet hissiyle dinliyordum. Zavallı Talât Paşa, kendisinin bir çapkın Ermeni kurşunu ile Berlin sokaklarında yere serildiğini işittiğim zaman ne kadar müteessir olmuştum! Sadrazam olduğu günlerden birinde Sadaret makamında kendisine bazı hayatî meselelerden bahsetmiştim. Verdiği cevaplarla beni güzelce atlattığına kani olmuş, hattâ bu memnuniyetini bir saat sonra mülâkat ettiği yakın bir arkadaşına hikâye etmişti. Fakat iki gün sonra kendini telâşa düşüren bir vaziyet hasıl olması üzerine beni gece yarısında evine dâvet ederek, çare ve tedbir sormak lüzumunu hissetti. O gece telâşlı Sadrazamın meclisinde aynı arkadaşım da hazırdı. Şu sözleri söylemekle kendimi teselli ettim:

— Benden fikir ve mütalâa soruyorsunuz, söylemekte mâzurum. Çünkü ben size daha üç gün evvel çok hayatî bir mesele hakkında fikir ve mütalâamı söylemiştim. Siz ise beni atlattığınıza zahip olmuş, hattâ ilânı şadümanî etmiştiniz.

— Asla! dedi.

— Söylediğiniz zat yanınızda oturuyor, dedim.

★

O devrin hâleti ruhiyesini anlatmak için «Ricali Osmaniye» den diğer büyük birisini de bu vesile ile yâdedeyim:

Arıburnunu, Anafartaları yapmış bir kumandandım. Zannediyorum ki ve bilâhare dost düşman herkesin tarzı telâkkisi de benim bu zannımı teyit etti. Memlekete bir hizmette bulunmuştum. O hareketle bilhassa payitahtı kurtarmıştım. İnsanlık hali, bu nâçiz hizmeti ifa etmiş olmaktan memnun olabileceğini tahmin ettiğim Osmanlı ricali mühimmesini ziyaret ediyordum. İlim, fen, sanat ve hâdiseler itibariyle, memleketim için ve milletimin mevzuubahis olmak lâzım gelen hayat ve mematı için düşüncelerim vardı. Başta bulunanlara onları söylemek istiyordum. Hariciye Nazırı muhteremini de görmek ve kendisiyle görüşmek faydalı olur itikadına saptım. Nezaretin bir müsteşar muavini vardı. Sofya sefaretinden tanırdım. Halil Bey... Evvelâ bu güzel kalbli adamı makamında buldum. Nazır Beyefendiye, kendilerini ziyaret için geldiğimi söylemesini rica ettim. İntizar emri geldi. Bekledim, bilmem ne kadar sürdü. Fakat intizar epey uzun oldu. Bu aralık muhterem Nazır Bey çok enteresan zairleri kabul etmekle meşguldü. Farkına vardım ki, ben geldikten ve haber verildikten sonra, gelmiş olanlar dahi Nazır Bey tarafından kabul olunmaktadır. Canım sıkılmadı değil, müsteşar muavinine:

— Beyefendi hazretleri galiba beni unuttular, dedim.

Muavin benim intizarda bulunduğumu tekrar hatırlattı.

— Beklesin!..

Diye buyurmuş. Kemali sükûn ile muavin beyin yanında oturdum. Kendisine dedim ki:

Millet Meclisinin yıldönümünde Tunalı Hilmi konuşuyor.
23 Nisan 1921

— Sizin Nazırınız bütün zamanını böyle mânasız ziyaretleri kabul etmekle mi geçirir?

Terbiyeli ve halûk olan muhatabım cevap vermedi. Bir aralık Nazır Beyefendinin bürosunu salonla birleştiren kapı açıldı, ve bir odacı:

— Buyurun efendim, dedi.

Muavin Beyle ciddî bir mevzu üzerinde konuşuyordum:

— Nedir o? dedim.

Odacı:

— Nazır Beyefendi Hazretleri sizi kabul buyuracaklar.

Cevabını verdi.

— Beklesinler! dedim.

Filhakika müsteşar muavini ile olan mükâlememiz biraz uzatılmış safhasının bitmesine kadar Nazır Beyefendinin dâvetine icabet edemedim.

Nazır Beyefendinin muhteşem bürosuna girdiğim vakit, müşarünileyh beni ayakta ve mültefitane kabul etti ve bana vaziyeti askeriyenin, vaziyeti dahiliyenin, vaziyeti umumiyei siyasiyenin çok parlak olduğundan parlak bir lisanla bahsetti. Nezaketen teşekkür ettim. Yalnız bazı mütalâat ve mülâhazatta bulunup bulunamıyacağımı istizah ettim.

— Hay hay efendim, dedi.

Dedim ki:

— Ben vaziyeti hiç de sizin gördüğünüz gibi görmüyorum. Vaziyeti umumiyemizin sizin izah ettiğiniz gibi olmasını çok temenni ederdim. Fakat ben en çetin ve en müşkül netice alınabilen bir harp sahasında ve o sahanın kumandanı olarak İstanbula geliyorum. Eğer lûtfeder de beni bir saniye dinlerseniz minnettar olurum.

— Lûtfen efendim, buyurdular, devam ettim:

— Beyefendi, vaziyet sizin gördüğünüz gibi parlak değildir. Siz ki, devletin idaresi mesuliyetlerinden bir kısmını üzerinize almış bir zatsınız, eğer şunun bunun ifadesine itimat ederek siyaset kullanmakta devam ederseniz, mevcut tehlike umumî tahminin de fevkinde olur.

Cevap verdi:

— Beyefendi (ve bunu telâffuz ederken pek ciddî bir âmir tavrı takındı) ne demek istediğinizi anlıyamadım.

Mütevazı bir lisanla izah ettim:

— Memleket ve her şey mahvolmak üzeredir. Siz bunu henüz farketmediğinizi söylüyorsunuz. Estağfurullah, böyle demeyim, siz her şeyi biliyorsunuz da beni yabancı ve acemi bir adam telâkki ederek, bu acı hakikatler üzerinde benimle açık konuşmaktan tevakki ediyorsunuz. Muktedir bir Nazıra yaraşan da budur. Fakat ben o adamım ki, benimle her şey konuşulur, müsaade buyurunuz, teati edeceğimiz fikirler aramızda kalacaktır. Sizi diğer bir noktada tenvir edeyim: Hakikati konuşmaktan korkmayınız. Hakikat sizin dedikleriniz değil, benim dediklerimdir.

Çok sert ve ciddî tavırla şu mukabelede bulundu:

— Kumandan Bey, biz size hürmet ettik, çünkü bize dediler ki Arıburnu ve Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal hizmet etti, bunun için zatıâlinizi hüsnükabul etmek istemiştim. Fakat bugün bana bahsettiğiniz şeylerin başka mânada olduğunu hisseder gibi oluyorum. Beyefendi bu mübahase ve tenkidatın makam ve muhatabı ben değilim. Ben ordu başkumandanına, onun erkânıharbiyesine, büyük heyeti vükelâ ile beraber derin ve sarsılmaz itimat taşıyan bir Nazırım. Sizin tereddütleriniz olabilir; sizin vâkıf olmadığınız hakikatler bulunabilir. Ben size bunları izah etmekte mâzurum. Eğer siz buraya şüphe ve tereddütlerinizi hal için gelmişseniz yanlış yere geldiğinizi ihtar etmek mecburiyetindeyim. Başkumandanlığa ve Erkânıharbiyesine müracaat ediniz, hiç şüphe etmem ki, orada sizi lüzumu kadar, ihtiyacınız kadar tenvire muktedir zevat vardır.

— Bana yol göstermek nezaketinde bulunduğunuz için size teşekkür ederim. Yalnız müsaadenizle şunu arzedeyim ki, evvelâ ben Türk ordusunun yabancısı bir adam değilim; ben ordu ile küçük zabitliktenberi derinden temasa gelmiş bir askerim. Ben hâdisatın sevkı ile ordunun içinde zabit, nihayet kumandan olarak iş görmüş ve zamanına göre muvaffak olmuş bir kumandanım. Türk ordusunun, onun faziletini, kıymetini

ve bu ordu ile neler yapılabileceğini benim kadar anlıyan az olmuştur. Beni acemi bir zabit, tesadüfle kumandan olmuş bir adam gibi telâkki ettiğiniz için müteessirim. Maamafih sizi mazur görüyorum. Zira bütün hayatınızda, hattâ şimdiki vaziyeti umumiyei siyasiyenizde henüz hakikatle temasa gelmiş bir zat değilsiniz. Bana bir şey tavsiye ettiniz ki ben onu yapamam. Başkumandanlık Vekâletine ve Erkânıharbiyesine müracaat etmek, tereddütlerimi orada izale etmek ...Beyefendi; farkında değil misiniz ki artık bu memlekette millî bir erkânıharbiye heyeti yoktur, bir Alman Erkânıharbiyesi vardır; o Alman Erkânıharbiyesi, ki Türk ordusunda ilk icraat olarak benim gibi âsi bir askeri tardetmek kararına vardı, beni o heyete mi gönderiyorsunuz?

Bir kaç gün sonra işittim. Bu Nazır Beyefendi, benden Heyeti Vükelâya şikâyet etmiş, hattâ teczıyemi talep etmiş. Kahkaha ile güldüm. Evet, o zaman her hangi bir Mustafa Kemal, böyle içi dışı çürümüş, müstereddî bir sülâlenin ismi padişah olan reisine arkasını vererek kendini kuvvetli zanneden bu heyet tarafından kolaylıkla cezalanabilir telâkkisi umumî idi. Fakat ben, başı ve nihayeti malûm olmıyan, kimi kendini âlim, kimi kendini dâhî, kimi kendini diktatör, kimi kendini doktor farzeden bu adamların nâçiz Mustafa Kemal'e bir şey yapamıyacaklarından emindim. Bir şey yapa yapabilirlerdi. O da o gün hâkim oldukları süngüne ve behimiyete istinat ederek Mustafa Kemal'i yakalamak ve asmaktı. Halbuki o gün isyanımın bütün millet arasına duyulmasını nimet addederdim. Onlar buna cesaret edememişlerdir. Niçin? Zannederim ki ,yapabileceklerine emin olmadıklarından!..

Kendi münasebetsiz emellerini tatbik etmeğe uğraşmaktan başka kusuru olmıyan bir Yakup Cemil'i asmak için bile ne kadar korku ve heyecan geçirmişlerdi.

Atatürk içini bu Nazıra bu şekilde dökmüştü.

Yakup Cemil hakkında Atatürk şöyle anlatıyor:

— Yakup Cemil'in şahsından bahsetmek istemem. Yalnız Yakup Cemil'de Mustafa Kemal'e karşı heyecanlı bir temayül uyanmıştı. Bu bedbaht kendi ufak tecrübeleriyle ve kendisini

Büyük Millet Meclisi balkonunda Atatürk — 1921

bin türlü kanlı vakalara sevkedenlerin ef'al ve harekâtını görerek hükmetmemişti ki Musuafa Kemal iş başına geçmelidir. İşte Yakup Cemil'in sehpaya gitmesine biraz da bu sebep olmuştur. Bu çocuk bir gün Bursa'da ihtilâl arkadaşlariyle bir mülâkat yapıyor, diyor ki:

— «Büyük sandığımız adamlar çok küçükmüş; vatanın selâmeti için bunları öldürmek lâzımdır. Bunu ben yapacağım.»

Daha mutedil inkılâpçılar kendisine soruyorlar: «Öldürmek kolay, fakat vaziyeti ıslah edecek kim?»

— Mustafa Kemal! ismini telâffuz ediyor.

Bu zavallı, malûm ricalin kendine itiyat ettirdikleri sanatin kendi aleyhlerinde de nutuk edilmesinde, bir mahzur olmadığını zikrederek vaziyeti kabul ediyor, İstanbul'a geliyor, nakıs tedbirlerle teşebbüs alıyor, yakın zannettiği arkadaşlar faciadan ürküyorlar, haber veriyorlar. Neticesi şudur ki Yakup Cemil tutulmuş ve asılmıştır.

Bana bu hikâyeyi söyleyen, onun hemfikir ve hemhal olup asılmaktan kendini kurtaran ve beni Silvan karargâhında bulan doktor Hilmi Beydir. (Hâtırat neşrolunduğu zaman Malatya Mebusu) Doktor Hilmi Bey Diyarıbekir'e gelerek telgrafla Silvan'daki karargâhtan bana mühim malûmat vereceğini vaad ve celbini rica etti. O günlerde Diyarıbekirde bulunan yaverim Cevat Bey doktoru benim yanıma getirmek emrini aldı. Doktor geldi. Bütün hikâyeyi anlattı: İstanbulda kalamazdım, kalamadım. Çünkü beni de asacaklar dedi.

Beni vaziyeti umumiyeyi mütalâa ederek adam astırmanın çok fena olduğunu düşündüm. Adam asmamaları için fiilî bir ihtarda bulunmak istedim. Bu ihtarı gayrı resmî bana iltica eden Doktoru muhafaza ve muhafaza ettiğimi en büyük makamata bildirmekle yaptım.

Yalnız şunu söyliyeyim ki Yakup Cemil'in bu hareketini hüsnü telâkki etmemiştim. Hattâ o sırada fırkalarımdan birine tayin olunan bir kumandanla konuşurken kendisine İstanbuldaki faciadan bahsederek:

— Yakup Cemil asılmış... Sebebi de Mustafa Kemal Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olmadıkça kurtuluş yok-

tur, demiş. Sana bir şey söyliyeyim, bu adam faraza muvaffak olsaydı ve ben isteseydim ki Yakup Cemil İstanbulda Mustafa Kemal Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olsun diye isyan etmiş ve muvaffak olmuş, benim, bunu kabule tenezzül edeceğimi tasavvur edebilir misin? Evvelâ vaziyeti derhal kabul ederim; fakat İstanbul'a gidip Yakup Cemil'i cezalandırmak suretiyle... Eğer ben o ve emsalinin tavsiyesiyle mevkii iktidara gelecek bir adamsam, adam değilim!

MUSTAFA KEMAL PAŞA
ve
MAREŞAL FALKENHAYN

— Veliahd Vahidettin Efendi İle Almanya Seyahatleri —

Atatürk hâtıratı arasına şu parçayı da ilâve ediyorlar:

— Harbi Umumiye girdikten sonra, bu harbin fecî neticelerini daima derpiş etmekten kendimi menedemedim. Kanal harekâtı aleyhindeki isyanım, bana teklif olunan Hicaz Kuvvei Seferiyesi Kumandanlığı vesilesiyle söylediğim ve kabul ettirdiğimi zannettiğim halde semeresini göremediğim tenkitler ve bunun gibi bir çok mücadele sahaları teakup etti. En sonra Yıldırım Ordusu Grupunun sergüzeşti ile benim bu Grupta asıl Yıldırım Ordusu Kumandanlığım herkesin malûmudur. Hatırladığıma göre gayrikabili teskin isyanım işte bu hâdisede olmuştur. Artık sükût ve tevazuun nihayete ermek zamanıydı; ben de bu ânı fevt etmedim. Felâketin coşkun bir nehir gibi, Türkiye üzerine aktığını görüyordum. Nasıl tahammül edip susabilirdim? Bu vakayiin vesikalarını size vereceğim, okuyacaksınız, netice ne oldu? Benim nikbetim! Bu kelimeyi mahsus kullanıyorum, ben hayatta nikbet kabul etmiş adam değilim. O zaman benim halimi nikbet telâkki edenlere gülmüştüm. Zira bundan ne çıkabilirdi? Eğer ben alelâde gurur sahibi bir insan olsaydım ve bütün tahminlerimin doğru çıktığını görmekten

zevk alsaydım, ne olacaktı? Memleketin nikbetinden nasıl zevk alabilirdim? İsterdim ki benden evvelkilerin hatâlarını tashih edebileyim; çamur ve batağa düşmüş Türkiyeyi çıkarabileyim.

★

Bu hâdisenin ne şekilde olduğuna devam ediyor ve diyor ki :

— Yedinci Ordu, yâni Yıldırım Ordusunun ilk defa kumandanı olduğum sırada, zira malûmdur ki aynı orduya bilâhare tekrar kumanda ettim. Bu ordunun da dahil olduğu Grup Kumandanı General Falkenhany'in askerlik ve siyaseti dahiliyemiz noktai nazarından takip ettiği usul ve hareket aramızda mühim bir münakaşaya sebep oldu; bu münakaşa nihayet daha büyük makamata aksetti. Ben çok ehemmiyet verdiğim mütalâatıma iltifat edilmediğini görerek, sükût edemezdim.

Her türlü âkıbetleri evvelden kabul ederek usul ve teamül harici denebilir ki biraz isyankâr bir şekilde, kendi kendimi ordu kumandanlığından af ve hattâ vekilimi de bizzat tayin ederek (Kolordu Kumandanlarından Ali Rıza Paşa idi) vazifeme hitam verdim ve bu emrivakii büyük makamata bildirdim. Beni bu hareketten vazgeçirmek için General Falkenhayn hususî bir mektupla, Başkumandanlık vekâleti ve bu vaziyetle alâkadar Dördüncü Ordu Kumandanı hayırhane ve dostane tavassutta bulundular. Bu hal, hakikatin hâlâ bu zevat ve makamat tarafından ne kadar anlaşılmamış olduğuna yahut anlaşılmış ise hakikati saklamak için ne hazin şerait ve mecburiyetler içinde kalmış olduklarına delâlet ettiğinden, beni, ancak tesirlerimi daha şedit ifadeye sevketti. Nihayet bu istifamın, âlî makamata ve belki bütün millete anlatmak istediğim hakikî mânası gözden kaçırmak ve kumandanlıktan alelâde bir sebeple çekilmiş olduğumu işaa etmek için beni merkezi Diyarıbekirde bulunan eski orduma, İkinci Ordu Kumandanlığına tayin ettiler. Zahirî bazı mazeretler göstererek onu da reddettim. Kuvvetle ihsas etmek istediğim fecî «vaziyet» i, basit işlerdenmiş gibi telâkki ettiklerini gösterir bir hareketle, «bir ay kadar bir müddetle mezun olduğumu» bildirdiler.

— Burada hatırıma gelen hazin bir noktayı da ,alâkadar

Atatürk, Dersim mebusu Diyap Ağa ile. — 1920

olursanız işaret edeyim: Ben Halepte mevki ve vazifeme nihayet veren bu teşebbüsü aldığım ve en son teklif olunan İkinci Ordu Kumandanlığını da reddettiğim sırada Halep'ten İstanbul'a gitmek için şimendifer ücreti verecek kadar param olmadığını bilmiyormuşum.

Vakıa, Yıldırım Ordusu Kumandanlığını deruhte edip İstanbul'dan Halep'e hareket ettiğim günün gecesiydi. Falkenhayn karargâhında bulunan bir Türk Erkânıharp zabitinin refakatinde, bir genç Alman zabiti Akaretlerdeki 76 numaralı ikametgâhıma geldi. Ufak ve zarif sandıklar içinde Falkenhayn tarafından bana bazı şeyler getirdiğini söyledi. O «şey» lerin kendilerini kabul ettiğim odaya nakledilmesini emrettim. Salon kapısının yanına ufacık sandıklar istif edildi.

— Bunlar nedir? dedim.

Alman zabiti dedi ki:

— İstanbul'dan müfarakat ediyorsunuz, Mareşal Falkenhayn tarafından bir miktar altın gönderilmiştir.

Kimseye hiç bir ihtiyacımdan bahsetmemiştim; fakat zannettim ki Mareşal bu parayı ordunun ihtiyacına sarfedilmek üzere göndermiştir. Onun için tercümanlık eden Türk zabitine dedim ki:

— Bu sandıklar bana yanlış geldi, ordunun Levazım Reisine gönderilmek lâzımdı; benim için fazla külfettir.

Muhatabım sözlerimi Alman zabitine nakletti. Zabit derhal:

— Efendim o da başka! dedi.

Bizim zabitimize:

— Paranın miktarını bu zabitten iyi tahkik et, huzurunda a'ındığına dair bir senet yaz, ver, imza edeyim, dedim.

Bu zat emrimi yaptı, fakat zabit imzalı senedi kabul etmek istemedi, tekrar:

— Bu zabit bilmiyor, dedim, senedi alsın ve Mareşale versin ve siz de bu paraları gelip alması için Levazım Reisine haber gönderiniz.

Bittabi iş böyle cereyan etti.

Bu sandıklar ve muhteviyatı ordunun levazım riyasetinde, ve benim bunlara mukabil verdiğim senet de Falkenhayn'in mahrem dosyasında bir kaç ay birbirlerine muntazır kaldılar. İşte yukarıda söylediğim üzere, Yedinci Ordu Kumandanlığından kendimi affettikten sonra, kumandanlığa tevkil ettiğim Ali Riza Paşaya bu sandıkları teslim ettim ve kendisinden aldığım senedi o vakit yaverlerim bulunan Cevat Abbas (Bolu mebusu) olan ve Salih (Bozok mebusu) olan Beylere tevdi ederek, kendilerine şu emri verdim:

— Hemen Falkenhayn'in karargâhına gideceksiniz, bizzat kendisini görüp bu senedi vereceksiniz ve benim kendi nezdinde bulunan senedimi alacaksınız.

Yaverlerim bizzat Falkenhayn'i görmek hususunda biraz müşkülâta maruz kalmakla beraber emirlerimi harfiyen yapmışlar. Biraz sonra yanıma gelerek dediler ki:

— Müşir Falkenhayn size böyle bir para vermiş olduğunu hatırlamıyor ve bu para için sizin imzanızı havi hiç bir vesi-

kanın kendisinde mevcut olduğunu bilmiyor, binaenaleyh Ali Rıza Paşa imzalı senedi de kabul etmiyor.

Tekrar yaverlerime dedim ki:

— Şimdi size çok ciddî emrediyorum. İkiniz tekrar Falkenhayn'in odasına gireceksiniz ve diyeceksiniz ki verdiğiniz altınlar olduğu gibi mahfuzdur. Buna mukabil size senet verilmiştir. Senet olmadığını iddia etmek, altınların mevcudiyetini tağyir edemez. Vesikayı kaybetmiş olabilirsiniz, o halde verdiğiniz altınları size iade edeceğiz, aldığınıza dair bize vesika veriniz, ve diyeceksiniz, ki bizi buraya gönderen kumandanın altın mukabili memleket menfaatleri hakkında müsamaha gösterecek insanlardan olmadığını çoktan öğrenmeliydiniz. Hâlâ bunda tereddüdünüz varsa kumandanımız bunu size ve efkârı umumiyeye daha başka türlü dahi ispat edebilir. Paralarımız duruyor, fakat bu paralardan daha çok kıymetli olan «Mustafa Kemal» imzası sizde kalamaz, ve müspet netice almadıkça karşıma gelmiyeceksiniz.

Emir verdiğim arkadaşlar grup kumandanı Falkenhayn'i tanıyan adamlar değildi; fakat beni çok iyi tanıyorlardı. Onun için bir saat sonra Falkenhayn'in elinden benim imzamı havi kâğıt parçasını alıp avdet etmişlerdir. Kolayca tahmin etmek mümkündür ki Mareşal Falkenhayn beni, belki benden başka bir çoklarını böyle sandıklarla altın vererek iğfal etmek yolunda idi!

— Bıraktığım noktaya geliyorum: Evet, Halep'ten İstanbul'a gitmek için tren ücreti verecek param olmadığının farkında değilmişim, yalnız beş on atım ve, kısrağım vardı; zamanla edinilmiş, yetiştirilmiş cins atlar ve kısraklardı. Salih'i çağırdım, ve:

— Bu atlardan bir kaçını satın da İstanbul'a gidebilelim, dedim.

Bu alım satım neticesini bekliyerek, Halep'te bir aile nezdinde misafir bulunuyordum. Fakat benim en güzel atlarımı pazarda satın alan bir tek adam çıkmamıştır. Hayret ettim, halbuki hayrete sebep yoktu. Zabitlerimin malî kuvvetlerine güvenilemezdi. Haleb'in zenginleri ata ve kısrağa meraklı ise-

ler de, seferberlik içinde olduğumuzdan, bunların ellerinde bulunan hayvanları ordu alacaktı.

Bizim yegâne servetimiz olan atlardan da ümidimizi kestik.

Fakat takip ettiğimiz dâva ve gösterdiğimiz mukavemet bu kadar sıfırılved olduğumuzu belki zannettirmezdi. Bunun için söylüyorum, biliyor musunuz, bir gün aynı Halep şehrinde çok büyük tanınmış bir kumandanla hasbıhal ediyordum. Benim bütün fikirlerime iştirâk etti:

— Ne yapmak lâzımdır, dedi.

— Hiç bir şey yapamazsınız, hiç olmazsa istifa ediniz, dedim.

Muhatabım göz yaşlariyle teyid ettiği fikir ve hisse iştirâkinden sonra, bana dedi ki:

— Yapamam, çünkü kendim ve çok sevdiğim evlâtlarım için medarı istinadım yok.

— Efendim, mevzuu bahsolan koca bir Türk milletinin hayat ve mematıdır. Mahvolan budur ve buna emin olduğunuzu göz yaşlarınızla izhar ediyorsunuz, bu hayat ve memat manzarası karşısında hususî mülâhazat ve endişeler vârid olmamak lâzımdır.

O tarihte vaziyeti ve sözü umum üzerinde müessir olacağına şüphe etmediğim bu zatın harekete gelmesine çok intizar ettim..

Atlar ve kısraklarımızın pazarda satılamamış olduğunu söylemiştik; o sıralarda dördüncü ordunun kumandanı bana Halep'de mülâki oldu. Çok şeyler konuştuk. Müşterek kararlar vermiş olduğumuza zahip oldum. Bu safhaları hikâye etmek uzun olur; bu da ayrı bir tasvir. Fakat merhum Cemal Paşanın bana ayrıca bir muhabbet ve merbutiyeti olduğunu zikretmek de vazifemdir. Ben Cemal Paşayı Cemal Paşa olduktan, yahut Cemal Paşa Mustafa Kemal'ı kendisiyle Halep'te konuşan ordu kumandanı Mustafa Kemal olarak bulduktan sonra tanışmış değildik.

Atatürk, Trablusgarplı kıyafetile Hilmiye Sınıfı ile. — 1920

Atatürk tekrar Halep hikâyesine devam etti:

— At ve kısraklarımın satılamamış olduğunu söylemiştim. Halep'te Cemal Paşa merhumla bir çok ciddî mevzular üzerinde münakaşadan sonra, şu basit mükâleme cereyan etti:

— Cemal Paşa, benim bazı cins at ve kısraklarım var. Bunları satmak ihtiyacındayım: talip bulamadım. Siz buranın eski kumandanısınız, bana bir yol gösterir misiniz?

— At ve kısraklarınızı evvelâ baytarlarıma muayene ettireyim.

— Diyarıbekir'de iken Avustralyalılar bu atlarla kısrakların mühim bir servet olduğunu söylediler, kıymetlerin şüphe etmiyorum, maahaza öyle yapınız.

Cemal Paşa hepsi için iki bin altın teklif etti. Kabul ettim ve bu suretle İstanbul'a hareket ettik.

Bir gün İstanbul'da Bahriye Müsteşarı Vasıf Paşadan bir tezkere aldım. Bu tezkereye raptedilmiş olan «Cemal Paşa» imzalı telgrafın muhteviyatı şu idi: «Hayvanlarınızı beş bin liraya sattım. Sizden çok ucuz almışım, üç bin lirasını nereye göndereyim?» Bu telgraf üzerine müsteşar Vasıf Paşanın yanına gittim; kendisine dedim, ki: «— Bu telgrafın mânasını anlıyamadım; ben Paşaya atlarımı iki bin liraya sattım, o beş bin liraya satmışsa üst tarafını bana vermiye mecbur değildir!» Fakat ilâve etmeliyim, ki bu istiğnama rağmen Cemal Paşa merhum, üç bin lirayı Vasıf Paşa delâletiyle bana göndermiştir.

Bu para yeni teşebbüsatımda benim için medar olmuştur; bunu zikretmeyi vazife addederim. Çünkü ben mütareke zamanı İstanbul'da bulunurken ve çok vâsi teşebbüslere karar verirken, bana, bu teşebbüslerimin mânasını hissedenler tarafından çok teklifatta bulunulmuştur. Hepsini reddettim. Çünkü bana bu yolda teklifat yapanların hiç biri mefkûre sahibi adamlar değillerdi. Tâbirimi mâzur görürseniz, ve bu satırları okudukları zaman kendilerinin îma edildiklerini anlıyacaklarına şüphe olmıyan o zevat dahi, âdî entrikacılar olduklarını reddetmiye muvaffak olamazlarsa bana çok küstahane tekliflerde bulunmuş olduklarını kabul edeceklerdir.

At ve kısrak parasiyle İstanbul'a geldik...

★

İstanbul'da Perapalas otelinin bir dairesine yerleşmiştim. Artık her şeyin mahvolduğuna kani bir adam gibi, meyûs düşünüyordum. Ancak, mahvolan bu her şeyin tekrar kurtarılabileceğine kani bir adam gibi müteselli idim.

Bu hâleti ruhiye içinde iken bir gün bana, Padişâhın vekili sıfatiyle, Enver Paşa bilvasıta müracaatte bulundu ve dedirtti ki, sonra bizzat şifahen dedi ki:

— Almanya İmparatoru Zatı Şahaneyi karargâhı umumisine dâvet etti. Zatı Şahane böyle bir seyahati yapamıyacak halde bulunduğundan, düşündük. Veliaht Hazretleri Zatı Şahane namına bu seyahati yapsın. Kendisinin refakatinde bulunmayı kabul edermisiniz?

Ben böyle bir zat ile böyle bir seyahati kendim için enteresan gördüğümden, derhal muvafakat cevabı verdim. Tertibat ve tebligat yapılmış iki üç gün sonra bir Perşembe akşamı trene binip Vahidettin ile seyahate çıkacağımız tekarrür etmişti. Bana denildi ki:

— Seyahate çıkmadan evvel: Veliahd Hazretleriye tanışmalısınız. Naci Paşa şimdi kolordu kumandanı ve Mektebi Harbiyede benim terbiyei askeriye hocamdı. O zaman zannederim Miralay Naci Bey, onun da Vahidettin ile beraber bulunması tensip olunmuştu.

Bir gün, hareketimizden evvel Vahidettin'in sarayında birleştik. Bizi sarayın içinde Arap hasırlariyle örtlümüş bir salona açılan kapıdan bir odaya soktular. Redingotlu adamlarla dolu olan odanın eşyası bir kanape ve kanapenin iki tarafında dolu olan odanın eşyası bir kanape ve kanapenin iki tarafında birer koltuktan ibaretti. Henüz girdiğimiz bu odada ayakta dururken çok lâubali görünen redingotlu adamların içinde diğer redingotlu bir adam peyda oldu. Bu yeni gelenin kim olduğunu ne olduğunu ve ne olmak lâzım geldiğini ne ben ne de arkadaşım farketmedik içeri girdi, bizim bulunduğumuz tarafa tevecçüh etti. Kanapenin sağ köşesine oturdu. Ben karşısındaki koltuğa oturdum. Mütenazır koltuğu Necip Paşa işgal etti. Bu zat bir defa gözlerini kapadı, derin bir vecde daldı, neden sonra tekrar gözlerini açtı, bize lûtfen iltifat etti:

— Sizinle müşerref oldum, memnunum!

Tekrar gözlerini kapadı, bu nazikâne sözlere cevap vermiye hazırlanırken, bihuş bir şahsiyetin huzurunda bulunduğumu farkettim; cevap vermek mi, yoksa vermemek mi lâzım

Atatürk Sıvas Kongresinde. — 1919

geldiğinde tereddüt ettim. Naci Paşanın yüzüne baktım, o da çok durgundu. Onda bir defa tekellüm kudreti mevcut olup olmadığını anlamak için beklemeyi tercih ettim. Biraz sonra gözlerini açtı:

— Seyahat edeceğiz değil mi?

Ben çok sıkılmış, çok muazzep bir halde:

— Evet, seyahat edeceğiz! dedim.

İtiraf edeyim ki, bir mecnunla karşı karşıya bulunduğumuz derakap hissetmiş, fakat mantıkî mükâlemeye girişmekten kendimi menetmiştim. Hemen ayağa kalkıp dedim ki:

— Efendi Hazretleri, beraber seyahat edeceğiz, seyahat iki gün sonra başlayacaktır. Perşembe akşamı garda hazır bulunacaksınız, oradan hareket edeceğiz.

Vedâ ettik ve çıktık. Mükellef bir saray arabasına binmiştik. Naci Paşa ile aramızda takriben şöyle bir muhavere oldu:

— Zavallı, bedbaht, şayanı merhamet... Bunlarla ne olabilir?

— Öyledir.

— Bu zavallı yarın padişah olacaktır, kendisinden ne beklenebilir?

— Hiç...

— Biz ki aklımız, mantıkımız vardır; biz ki memleketin mukadderatını, hâlini ve âtisini anlamış insanlarız, ne yapabiliriz?

Naci Paşa:

— Güç!... dedi.

★

— Perşembe akşamı gara gittim, yalnız daha evvel Vahidettin'in etrafındaki adamlara haber göndermiştim, ki bizim seyahatimiz nevama askerî bir seyahat olacaktır. Zâtıâli üniformasını giymelidir. Gara geldiğim vakit Vahidettin'in sivil giyinmiş olduğunu gördüm. Veliahdin teşrifatçısı olan İhsan Bey isminde bir adam vardı. Kendisine dedim ki:

— Ben Veliahd Hazretlerinin üniforma giymesi için haber yollamıştım. Söylemediniz mi?

Bana saray ananelerinin verdiği bir gururla!

— Siz kim oluyorsunuz? dedi.

— Ben sana kim olduğumu izah edecek vaziyette değilim, yalnız soruyorum: Ben sana Veliahd Hazretlerinin üniforma giymesi lâzım olduğunu söylettim. Kendisine söyledin mi, söylemedin mi?

Bu cümleleri biraz sert telâffuz ettim. O zaman bana cevap vermiye mecbur kaldı:

— Müsaade ederseniz, izah edeyim...

Dedi. Anlattığına göre Veliahde, Feriklik rütbesi tevcih olunmuş, sonra Mirliva olduğunu bildirmişler, o da bundan muğber olarak, mademki benden ilk rütbeyi nezetmişler, ikinci rütbeye tenezzül etmem, demiş ve hiç bir rütbeye lâyık olmıyan Vahidettin işte bu sebeple gara sivil gelmeyi tercih etmiş. İhsan Bey denilen adamla fazla meşgul olmıya lüzum görmedim. Bineceğimiz tren hazırdı. Bir askerî müfreze saffı harp nizamında, Veliahdi teşyie müntazırdı. Veliahdin yanına yaklaştım. Başkumandan vekili Enver Paşa da orada idi.

— Bu asker sizi teşyi için hazırdır. Kendilerini selâmlayınız, dedim.

Vahiddetin yüzüme baktı. Bu bakışiyle:

— Nasıl?

Demek istiyordu. İşaret ettim:

— Siz yürüyünüz, arkanızdan biz geleceğiz.

Vahidettin askerin önünden geçerken, iki elleri yukarıda, gayritabiî ve gayrişuurî selâm vererek yürüdü. Geriye dönüp trene bindik, içine girdiğimiz salonun pencerelerini açtırarak, tren hareket edeceği sırada, Vahidettin'e:

— Bu pencereden askeri ve ahaliyi selâmlayınız! dedim.

— Niçin lâzımdır? dedi.

— Evet lâzımdır!

Vahidettin benim bîperve ihratıma râm olmuş gibi görünek, dediğimi yapıyordu. Tren İstanbul'a terketti. Vahidettin beraber bulunduğumuz salonun gerisindeki diğer bir salonda

kendine hazırlanan kompartımana gitti. Beni bıraktığı salon bana aitti. Ben burada yatacaktım. Fakat salonun her tarafına bir takım bavullar, sepetler vesaire yığılmış olduğunu gördüm. Daha evvel, Vahidettin'in çok yakını Refik isminde bir zata demiştim ki:

— İstiyorum, Vahidettin'in yakınında yatayım, onunla beraber bulunayım ve kendisini mütalâa edeyim.

Bu adam bana evvelâ söz vermişken, sonra öyle bir tertip yapmış ki, Vahdettin'in yakın adamları her tarafı doldurmuş ve bana bahsettiğim salon kalmış.

— Niçin böyle yaptınız? dedim.

Bana güzel bir cevap verdi:

— Efendimiz bendegânı ile hemkarin olmak ister. Zatiâliniz efendimize ve o da sizi rahatsız edebilir. Bu sebeple sizi onun vagonuna mutassıl bir yerde bulundurmayı tercih ettim.

Refik Beyin sözünü gayrimâkul bulmadım. Evet lâzımdı ki Vahdettin'in yanında uşaklar ve Refik Bey de o uşakların başında bulunsun.

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE ALMAN İMPARATORU KAYSER VİLHELM ve HİNDENBURG ve LUDENDURF

Atatürk, Veliahd Vahdettin'le beraber, İstanbul'dan hareket eden trenle beraber Almanya'ya doğru ilerliyorlar.

Atatürk bu yolculuğu şöyle anlatıyor:

— Trenimiz İstanbuldan hayli uzaklaşmış, Trakya topraklarında ilerliyorduk, bir zat geldi:

— Efendimiz sizi salona dâvet ediyor, dedi.

Doğrusu bu dâvet beni memnun etti. Yarınki padişahı yakından tetkik etmek fırsatlarından birincisi bahşediliyor, de-

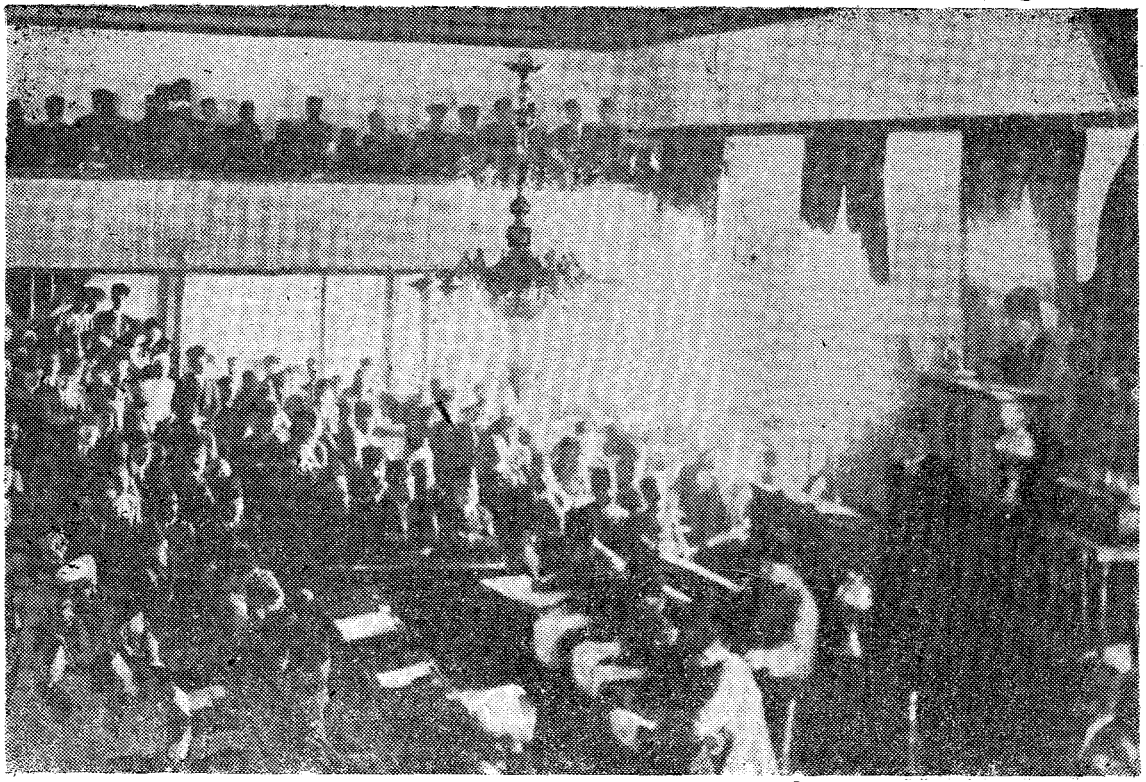

Türkiye Büyük Millet Meclisinin içi. — 1922

mekti. Vahdettin'in salonuna girdiğim vakit kendisi ayakta, bana muntazır buldum. Oturdu. Bana da oturmak için yer gösterdi. Bu dakikada sarayında ekseriya gözleri kapalı konuşan zatı büsbütün başka bir vaziyette buldum. Bilâkis gözlerini çok kuvvetle açmış ve dikkatle bana bakıyordu. Bir nutuk iradeder gibi, şu tarzda beyanatta bulundu:

— Affedersiniz Paşa Hazretleri, bir kaç dakika evveline kadar kiminle seyahat etmekte olduğumu bana izah etmemişlerdi. Ancak trenin hareketinden sonra aldığım malûmat üzerine gıyaben çok tanıdığım ve takdir ettim bir kumandanımızla beraber bulunduğumu anladım. Ben sizi çok iyi bilirim. Arıburnunda ve Anafaralarda yaptığınız bütün icraat, kazandığınız muvaffakıyetler tamamen malûmumdur. Siz İstanbul'u ve her şeyi kurtarmış bir kumandanımızsınız, beraber seyahat etmekte olduğum için çok memnun ve müftehirim.

Vahdettin bu sözleri çok ağır, fakat muntazam söylüyordu. Hayret ettim. İcabettiği gibi cevaplar verdim, aramızda mükemmel ciddî ve samimî müsahabeler oldu.

O gece için görüştüklerimizi kâfi addederek kendisini fazla rahatsız etmek istemediğimi söyleyip müsaade aldım. Salona avdet ettiğim zaman inşirah hissediyordum. Düşündüm ki, bu zat akıllı olmalıdır. İstanbul'da ilk buluştuğumuz vakit, o devri bilenlerce anlaşılması kolay olan esbap ve şeraitin tesiri altında garip bir hal gösteren Veliahd, İstanbulu terkettikten, kendisini tamamen serbest gördükten ve bilhassa muhataplarının şayanı emniyet adamlar olduğunu anladıktan sonra, şahsiyetini olduğu gibi göstermekte artık beiş görmüyor. Buna göre ben de kendisine bütün âhvali ve zaruretleri anlatabilirim, hattâ kendisince yapılabilecek bazı zeminler üzerinde faaliyete geçebilirim, ümidine kapıldım.

Seyahat günleri birbirini takip ediyor, her gün biz kısa veya uzun bir mülâkat yapıyorduk. Bende hasıl olan kanaat şu idi ki, bu adamla kendisini tenvir etmek ve kendine yakından ve samimî müzaheret etmek şartiyle, bazı işler yapmak mümkündür. Bu nokta nazarımı gerek Naci Paşaya, gerek

Atatürk Ticaret Mektebi sergisinde Rafet Paşa ile. — 1922

diğer zevata söyledim ve Veliahdi bu şekilde hazırlamak, memleket menafii namına bir vazife olduğunu işaret ettim. Arkadaşlar ve ben bu nevi temaslarda bulunarak seyahatimize devam ediyorduk.

★

Büyük Alman karargâhının bulunduğu küçük bir kasabaya gelmiştik. Bizi İmparator karargâhına medhali karşısına dizilmiş heybetli bir Alman kıtası selâmladığı esnada, bizzat Kayser medhalin sahanlığında bu istikbale iştirâk ediyordu. Medhalden büyücek bir hole geçtik. Orada İmparator, Hindenburg, Ludendorf ve bütün karargâh erkân ve ümerası. Veliahdi ve onun refakatinde bulunanları kabul ediyordu. Kayser, Veliahdle musahafaha ettikten ve Naci Paşa delâletiyle bir kaç kelime konuştuktan sonra Vahdettine denildi ki:

— Refakatinizde bulunanları İmparatora takdim etmeniz lâzımdır. Veliahd beni İmparatora takdim etti. Bir eli göğsü üzerindeki düğmelerinin arasına sokulmuş olan İmparator, diğer eliyle benim elimi tuttu, ve çok yüksek sesle, Almanca olarak:

— Onaltıncı Kolordu... Anafarta... sözlerini telâffuz etti.

Bütün hazır bulunanlar İmparatorun bu ihtarı üzerine bana teveccüh ettiler. Ben Kayserin ne demek istediğini anlamadığımdan biraz sıkıldım ve önüme baktım.

İmparator benim bu mahçup ve mütevazı vaziyetimden şüphelenerek, yanlış bir hitapta bulunmuş olması ihtimalini düşünmüş olsa gerek, bana sordu:

— Siz Onaltıncı Kolordu Kumandanlığını ve Anafartaları yapmış olan Mustafa Kemal değil misiniz?

Almanca sorulan bu suale Fransızca cevap verdim:

— Evet, Ekselâns...

Bu kelimeler ağzımdan çıkınca derhal anladım ki, büyük bir hatâ yapmıştım.

— Sir yahut Kayzer demek lâzımdı. Ne yalan söyliyeyim,

insan dilini alıştırmadığı şeyleri söylemekte müşkülât çekiyor, bu, benim irtikâp ettiğim birinci hatâ da değildir. Bulgaristan Kralı Ferdinand'la ilk defa karşı karşıya geldiğim zaman da aynı hatâda bulunduğumu hatırladım.

HİNDENBURG'UN ODASINDA

Karargâhta çok güzel ve rahat yerleştirilmiştik. Veliahd tarafından bazı ziyaretler yapılmak lâzımdı; meselâ Hindenburg'u, ondan sonra Ludendorf'u ziyaret ettik, ben ve Naci Paşa Veliahde refakat ediyorduk.

Hindeburg'un ufacık bürosunda idik. Mareşal, masasının başında ve solu ilerisindeki koltukta Vahdettin, onun yanında dili mesabesinde olan Naci Paşa oturuyordu. Ben Hindenburg'un sağına tesadüf eden sandalyede idim. Veliahd ve Hindenburg birbirleriyle görüşüyorlardı. Kısa merasim kabilinden olan böyle bir mülâkatta çok mühim şeyler konuşulmak mutad olmakla beraber Hindenburg, Veliahde ve bittabi onun delâletiyle bütün Türk milletine çok tesellibahş sözler söylüyor, Veliahd de bu tesellibahş beyanata teşekkür ediyordu.

Ben Hindenburg'un ağzından işittiğimiz sözlerin en nihayet kibar ve misafirperver olduğu için nezaketen sarfedilmekte olduğuna kani olmak istiyordum. Yoksa beyanatın medlûlü, beni meyus edecek mahiyette idi. Mükâlemeye iştiraki münasip görmedim, bilâkis mülâkatın kısa kesilmesine intizar ediyordum, öyle oldu.

Vahdettin'i Ludendorf da büyük nezaket ve itina ile kabul etti. Denebilir ki o da, Mareşalin temas ettiği mevzular üzerinde tesellibahş izahatta bulundu. Bilhassa o günlerde şimali garbî cephesi üzerinde müttefikîn orduları aleyhine başladıkları parlak taarruzdan bahsetti. Bu taarruzu esasen biliyorduk. Fakat taarruzun vâsıl olabileceği neticeyi Ludendorf'un lisanından işitmek için sabırsızlanıyordum.

Gördüm ki, mükâlemenin hedefi bu değil. Alman ordusunun taarruz etmekte olduğunu söylemekle, Alman millet ve ordusunun ve bütün müttefiklerin kuvvei mâneviyelerini yüksel-

tebilecek teminat vermekten ibarettir. Şüphemi halletmek için olmalı, Generale kısa bir sual sordum:

— En nihayet taarruz kuvvetleri hangi hatta kadar gidebileceklerdir?

Böyle, Veliahd refakatinde bulunan bir zabitin damdan düşer gibi sorduğu suale muhatap olan Ludendorf, nezaket içinde devam eden beyanatını tevkif etti; biraz düşündü, biraz da yüzüme baktı, ve dedi ki:

— Biz taarruz ediyoruz, neticesini hâdisat gösterecektir.

Cevap verdim:

— Yapılmakta olan taarruz neticesinin ne olabileceğini anlamak için hâdisata ve talihin tecellisine intizar etmeğe lüzum olmadığını zannediyorum, çünkü yapılan taarruz, en nihayet «Barsiyel» bir taarruzdur.

Ludendorf, tekrar yüzüme baktı. Ne demek istediğimi pek iyi anlamıştı. Müspet menfi cevap vermiyerek sustu.

Mükâleme burada kaldı ve ziyarete hitam verildi.

Ludendorf'un hâtıratını baştanbaşa okudum. Hâtıratta çok büyük esaslardan çok büyük maharetle bahsedilmiştir. Tabiî bu kadar kısa bir mülâkatta kendisi için meçhul bir zairin çok kısa sualinden ve o sualin mucip olduğu tevakkuftan bahsetmiş olmasını kendisinden talep etmek hakkımız değildir. Lâkin biz de bu ziyaretten bahsettiğimiz sırada bütün dünya ordularında büyük asker ve büyük erkânıharp tanınmış bir zat ile ânî denilebilecek kadar kısa teatii efkârımızın hâtırasını gömmek istemedik.

MUSTAFA KEMAL PAŞA, KAYZER VİLHEM, MEHMET VAHDETTİN

Atatürk, Almanya seyahati hâtıralarına devam ediyor:

— İmparatorluk karargâhı ittihaz olunan otelin içinde, Veliahdin odasında Vahdettin, ben ve Naci Paşa konuşuyoruz. Bütün seyahatimiz esnasında benim Veliahde yakalarını açtığım umumî ve hayatî bahisler üzerindeyiz. Başkumandanlık

Vekâletinin, Alman ordusuna istinad edilerek ihtiyarına devam edeceğimiz fedakârlığın mutlaka parlak bir muvaffakıyetle nihayet bulacağı hakkındaki fikri ile bu fikri memlekette temine çalışmaktaki mantıksızlığı izah ve ispata çalışıyordum. Beni bu beyanata sevkeden vesile, kısa sualim karşısında Ludendorf'un bu âkıbetleri Allaha tevdi eden bir mütevekkili andırır vaziyeti idi. Çok arzu ediyor ve çalışıyordum ki yarının Padişahı tam yerinde benim dediklerimi çok iyi anlıyabilsin! Bilmem neden böyle bir teşebbüsten ümitvar olmak istiyordum. Verdiğim izahat Veliahdin tasdik ve teyakkuzuna delâlet eden işaretlerle karşılanmakta idi.

Bu esnada yüksek bir takım sadalar bütün boşluklarını doldurarak bizim oturduğumuz salonun içine kadar geldi:

— Kayzer... Kayzer...

Kapı vuruldu, Kayzerin, Veliahd Hazretlerini ziyarete gelmekte oldukları bildirildi. İmparatorun istikbaline şitap ettik; Kayzer salona dahil oldu. Hep beraber oturduk. İmparator hakikaten centilmence konuşuyor, sadık ve vefakâr Osmanlı devletinin çok kıymetli bir Alman müttefiki olduğundan ve bilhassa Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerinin bu dostluğun kıymet ve yüksekliğini anlıyarak çalıştığından, Alman Başkumandanlık ve Erkânıharbiyesinin bu güzide zata fevkalâde emniyet ve itimat beslemekte olduğundan bahsediyordu.

Ben, Vahdettin'in sağındaydım. Naci Paşa tam karşımızda bulunuyordu. İmparator solunda idi. Takriben şu sual Naci Paşa lisaniyle Vahdettin tarafından İmparatora soruldu:

— Türkiye'nin Almanya'ya karşı sadakat ve vefasından, yakın âtide Alman müttefiklerinin saadete kavuşacaklarından bahseden beyanatı şâhaneleri Osmanlı devletinin yarınını düşünmek vaziyetinde bulunan âcizlerinde büyük bir inşirah ve teselli uyandırdı. Ancak vaziyeti umumiyeyi mütalâa ve tetkikten sarfınazar ederek, bir noktayı daha vuzuhla anlamak ihtiyacındayım. Türkiye'nin kalbgâhına tevcih olunan darbeler

tevkif olunamaksızın ilerlemektedir. Eğer bu darbeler muvaffak olursa Türkiye mahvolacaktır. Bu darbeleri tevkif için teminat ifade eden beyanatınızı dinliyemedim. Lûtfen bu hususta beni biraz tenvir ve tatmin buyurur musunuz?

Bu sual üzerine İmparator oturduğu sandalyeden derhal ayağa kalktı. Şöyle bir hitapta bulundu:

— Türkiye'nin muhterem veliahdi, anlıyorum ki sizin zihninizi teşviş edenler vardır. Ben Alman İmparatoru size âtiden, muvaffakıyatı âtiyeden bahsettikten sonra şüpheniz kalır mı, kalmaz mı?

Yanında bulunduğum Veliahd derhal müsbet cevap vermekle beraber endişesinin zail olmadığını da ilâve etti.

İmparator, kalktığı sandalyeye artık oturmadı ve bizi terkedeceğ'ni nezaketle iyma etti. Salonun kapısına doğru yürüdü. Vahdettin ve arkasından bizler Kayzeri salonun kapısından dışarı çıkardık. Kayzer sola doğru giden bir koridordan yürüyecekti. Ben Kayzerin hoşuna gitmediğimi anladığım için mâkûs koridora doğru ve biraz uzakta durdum. İmparator Veliahdin ve müteakiben ona yakın bulunan Naci Paşanın ellerini sıkarak, uzağında bulunan bana baktı ve müteveccih olduğu koridor istikametinde yürümeğe başladı.

Benim elimi sıkmamıştı. İmparatorun hakkı vardı. Veliahdin refakatinde bulunan her hangi bir generalin elini sıkmak için onun ayağına mı gidecekti? Lâzım değil m'dir ki bu general, imparator tarafından eli sıkılmak şerefini ihraz için biraz istical etsin.

Bu kusurumu itiraf ederim. Bilmem neden durgun, harekete iktidarsız, sabit ve dalgın bir vaziyet alm'ştım. İmparator iki üç adım yürüdükten sonra tekrar geri döndü, bana yaklaştı:

— Affedersiniz, sizin elinizi sıkmamıştım.

Elimi uzattım, çok nazik ve âlicenabane iltifatlarına mazhar oldum.

Levent Şahverdi Arşivi

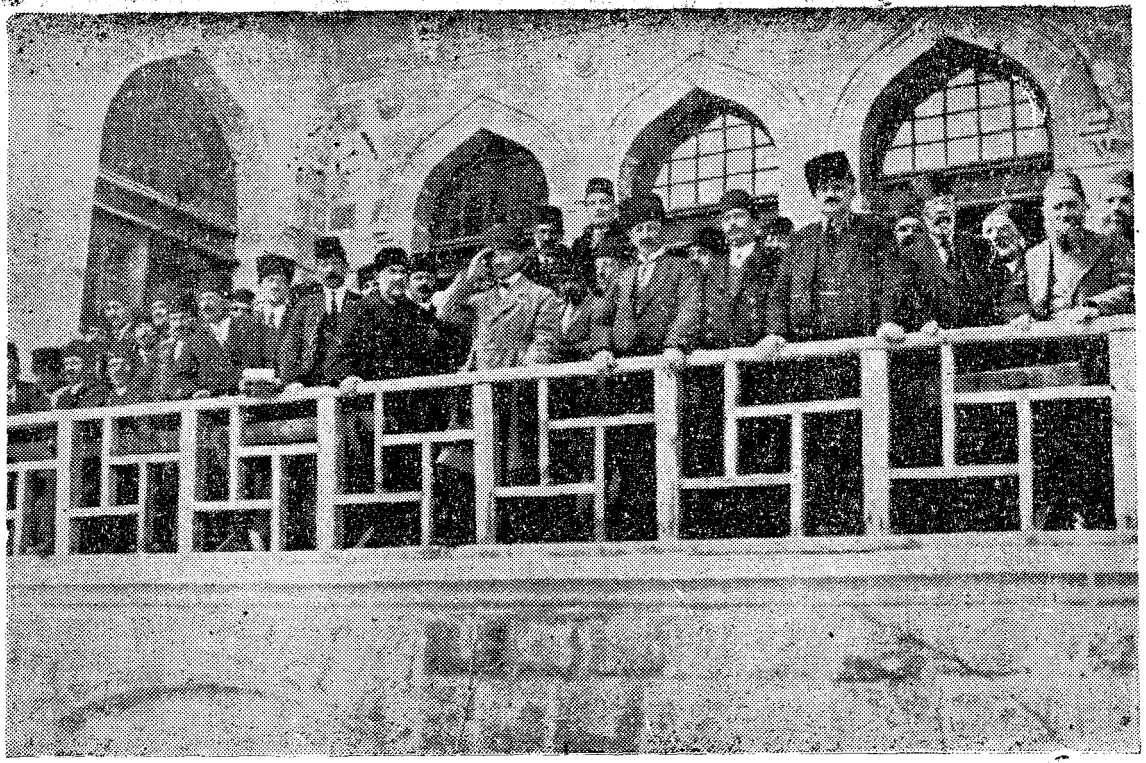

Gazi Mustafa Kemal Millet Meclisi balkonundan askeri selâmlıyor. — 1921

İMPARATORUN SOFRASINDA

İmparatorun sofrasına akşam yemeğine dâvetli idik. Kayserin karşısında bir Prens, sağında Vahdettin, solunda Berlin Sefiri Hakkı Paşa merhum ve prensin solunda da ben bulunuyorduk. Benim solumda Ludendorf vardı. Ludendorf Fransızcasiyle benimle görüşüyordu. İmparator Ludendorf'a almanca:

— Sağındaki adamla konuş! dedi.

Ludendof:

— Onu yapıyorum.

Cevabını verdi.

Bittabi bu mükâlemeleri anlıyacak kadar almanca bildiğim için İmparatorun ihtarına ve Ludendorf'un cevabına intikal etmiştim. Dimağı çok büyük harekâtın idaresinden mütevellit yorgunlukla meşbu bulunan Ludendorf, yemek esnasında hatırımda yer tutacak kadar ciddî bir mükâleme mevzuu bulamadı.

Yemek bitti, bu salona bitişik, âdeta onun büyük parçasına benzeyen diğer bir salon vardı. Sofrada hazır bulunanlardan bir kısmımız oraya geçtik. İmparator, Hindenburg, Ludendorf, Alman Başvekili olduğunu zannettiğim bir zat, bizim tarafımızdan da Veliahd, Hakkı Paşa merhum ve bizler...

İmparator bir köşede ayakta Vahdettin ile tatlı tatlı konuşuyor, ben, arkasını iki salonun faslı müştereki olan kavsin duvarına dayamış, çok heybetli ve canlı, asîl nazarlarında hakayiki anladığı görülen, fakat anladıklarını her muhataba söylemekten muhteriz, yüksek bir şahsiyet karşısında: Hindenburg! Hindenburg'la görüşmek istiyor, kendisini bilhassa Veliahdla beraber ziyarete gittiğimiz vakit temas etmiş olduğu tatlı musahabe zeminine sevketmeğe çalışıyordum.

Mareşal, ziyaretimiz esnasında, Suriye vaziyetinin ıslah olunduğunu, son günlerde yeni ve taze bir süvari fırkasının muharebe meydanına ithal edildiğini söylemişti. Halbuki bu büyük adamın bahsettiği, bittabi oradaki kumandanların verdiği rapor muhteviyatı idi. Hakikati halde mevzuu bahsolan bu süvari fırkası, ben henüz İkinci Ordu Kumandanı iken Yıldırım

Grupunu takviye için bu Grupa gönderilmesi talep olunan fırka idi. Ben Yedinci Ordu Kumandanı olmadan evvel, bu süvari fırkasının teşkil ve teminine çok çalışılmıştı. Ancak toplanabilen bu seyyar kuvvet o kadar bîmecal idi ki, evvelâ lâğar hayvanlarını Re'sülayn civarındaki otlaklarda beslemek ve ondan sonra kabili istifade bir hale gelip gelmediğini yeniden tetkik etmek lâzımdı. Ben aylarca sonra Yedinci Ordu Kumandanı olduğum zaman bu fırkadan istifade edip edemiyeceğimi tetkik ettim. Aldığım ciddî bir rapor fırkanın bir kuvvet olmadığı mahiyetinde idi. Alman büyük karargâhında Hindenburg'un ağzından işittiğim şu idi ki, bu fırka muharebe meydanına dahil olmuş ve vaziyet ıslah edilmiştir. Mareşale bu macerayı hikâye ettim ve dedim ki:

— Benim söyliyeceğim sözler sizin aldığınız raporlar muhteviyatına uymayabilir. Fakat emniyet edebilirsiniz ki hakikattirler. Suriye vaziyeti ıslah olunmuş değildir. Bunu kabul ediniz. Sonra Mareşal, siz mühim bir taarruz yapıyorsunuz ve zannetmem ki buna çok bel bağlamış olasınız, yalnız bana söyler misiniz, emniyetle ümit ettiğiniz hedef ve maksat nedir?

Büyük ve ihtiyatlı asker benim bu sualime cevap verebilir miydi? Zaten kendisinden bunu beklememeliydim. Bu belki de biraz lâübalî vaziyetim, ihtimal, İmparator Hazretlerinin sofrasında bize ikram edilen nefis şampanyanın tesiriyle olmuştu.

Mareşal, söylediklerimi dikkatle dinler gibi göründü. Fakat çok basit ve şirin bir cevap verdi, salonun ortasında duran ve üzerinde muhtelif sigaralar bulunan ufak bir masa vardı:

— Ekselâns, size bir sigara takdim edebilir miyim?

Hindenburg her şeye cevap vermişti. Ortadaki masaya gittik, kendi eliyle bana bir sigara verdi.

Meğer Vahdettin ile konuşan İmparator, bizim temas ve mükâlememizle alâkadar oluyormuş. Almanca olarak Mareşale sordu:

— Ne diyor?

Mareşal cevap verdi:

— Bir şeyler!

Ulus meydanından geçmekte olan milli ordudan bir bölük. 1921

Ben sigaramı yaktıktan sonra Hindenburg'u bıraktım. İmparatorla konuşan Vahdettin'in yanına gittim:

— Hakikati anlıyor musunuz? diye sordum. Muhatabınız Almanya İmparatorudur. Benim size arzettiğim endişeleri izah edecek bir tek kelime söyledi mi?

— Hayır! dedi.

— Konuşmaya devam ediniz, dedim, ve ciddî konuşunuz, bütün endişeleri İmparatora söylemekte tereddüt etmeyiniz, ben eminim ki o sizden memnun olmıyacaktır. Fakat hiç olmazsa Türkiye'de hakikati görmüş olanların mevcudiyetine inanacaktır.

Veliahd masum bir tavır takınarak:

— Öyle yapıyorum, dedi, söz de nihayet buldu.

MUSTAFA KEMAL PAŞA GARP CEPHESİNDE ve ADLON OTELİNDE BİR MÜLÂKAT

Alman ateş hattında :

Gördüklerini Atatürk anlatmıya devam ediyor:

Artık Garp cephesindeyiz. Kanaat, iman ve emniyet verecek kuvvetli ve azametli manzaraları görmek üzere muhtelif cephelere gönderiliyorduk. Cephede bir karargâha vâsıl olduk: Büyücek bir karargâhtı. Cephenin en yüksek kumandanı, bizzat, bütün tertibatın çok tatlı renklerle gösterilmiş olduğu bir harita üzerinde hepimize vaziyeti izah ediyordu. Sözler, izahat parlak ve sanatkârane idi. Vahdettin bu beyanat karşısında sarsıldı ve yakınında bulunan bana kulağıma denecek bir surette:

— Ya buna ne dersin? dedi.

Derhal cevap verdim:

— Haritada gösterilen bu vaziyeti mahallinde görmek arzusunu izhar ediniz.

Öyle oldu; asıl ateş cephesine temas ettik. Orada da bizi istikbal eden, bize hürmetkârane muamelelerde bulunan büyük küçük kumandanlarla karşılaştık. Bizim neresini göreceğimiz

ve oraya nereden gideceğimiz lâzım geldiğine dair hemen plân hazırlanmış, bu plânı gördükten sonra dedim ki:

— Cephenin büyük kumandanı bize vaziyeti umumiyeyi izah etti. İçinde bulunduğumuz muharebe cephesi bize o izahatın öğrettiği cephedir. Müsaade edilir mi, bu sizin yaptığınız plânı bırakalım ve benim göstereceğim yere gidelim.

O anda bir kargaşalık oldu. Vahdettin, hazır krokiye tâbi sevkolunduğu istikamette yürüdü. Bende bir asker inadı vardı. Onları takip etmedim. Edinmiş olduğumuz haritanın delâletine güvenerek, ateş hattının bir noktasına yürüdüm ve ateş hattı gerisinde bir ağacın dibine geldim. Orada genç bir zabit ağaç üzerinde tarassut yapıyordu. Bana refakat eden Alman zabitleri de vardı. Tarassut yapan zabit aşağıya indi. Meşhudatını anlattı:

— Müsaade eder misiniz, ben de bu ağaca çıkayım! dedim.

— Hay, hay!..

Cevabını verdiler, çıktım, zabitin söylediklerini aynen gördüm. Fakat asıl mevzuu bahsolmak lâzım gelen nokta, bu müşahede olunan vaziyete karşı olan vaziyetti, onun için sordum:

— Bu düşman vaziyeti karşısındaki kuvvetiniz, tertibatınız, ihtiyatlarınız nedir, lûtfen bana söyler misiniz?

Ateş hattının saf olan zabitleri ve kumandanları, Türk müttefiklerinin bir kumandanına hakikati söylediler. Hakikat şu idi: Piyade kuvvetler hemen hemen gayrıkâfi dereceye gelmişti. Süvari iken piyade gibi istimale mecbur oldukları bir kuvvetten bahsettiler, o da birinci hattın istinatlarından sonra, ihtiyat denecek keyfiyet ve kemmiyetten çıkmıştı. Bu malûmatı aldıktan sonra, çok mütehayyir olarak, kendilerine bîperva dedim ki:

— O halde tehlikedesiniz!

— Öyle... dediler.

★

— Bu ateş karargâhını terkeden Vahdettin'in İmparator tarafından refakatine memur edilen bir kolordu kumandanı beni takip ediyordu. Günlerdenberi temasta bulunduğumuz bu

zat benimle ilk defa alâkadar göründü. Otomobillere bineceğimiz noktaya kadar atla gidiyorduk. Alman kolordu kumandanı yanıma yaklaştı, sordu:

— Siz Veliahdin yaveri misiniz?

— Hayır!..

— Ne münasebetle refakatte bulunuyorsunuz?

— Böyle bir vazife aldığım için...

— Askerî vaziyetlerden çok iyi anlıyorsunuz, Türkiye'de herhangi bir kuvvete kumanda ettiniz mi?

Müsbet cevap verdim.

— Mutlaka alaya kadar kumanda etmiş olacaksınız! dedi.

Alaya evvelce kumanda etmiş olduğumu söyledim.

— Fırkaya da kumanda ettiniz mi? dedi.

Sualine tekrar, evet, cevabını alınca:

— Beni mazur görünüz. Ben kolordu kumandanıyım ve sizin babanız yaşındayım. Lûtfen en son kumanda ettiğiniz kuvveti söyler misiniz?

Bu temiz kalbli adamı meraktan kurtarmak istedim:

— Muhatabınız fırka ve kolorduya kumanda ettikten sonra, müteaddit ordulara kumanda etmiş bir arkadaşınızdır.

Bu cevap Alman kolordu kumandanını benim hiç tahmin etmediğim bir zemin üzerinde mütehassis etti:

— Affedersiniz, biz şimdiye kadar size yanlış hitap ediyormuşuz. Demek siz «Ekselâns» sınız!

Alman ordusunda kolordudan büyük kuvvetlere kumanda edenlere ekselâns denildiğini de izah etti. Bu güzel kalbli askerin misafirlik müddetinin sonuna kadar, yaş dâvasını unutarak bize çok hürmetkâr olduğunu zikretmek isterim.

Adlon Otelinde Bir Mükâleme:

— Alsas'ta bir gece valinin evine dâvet edildik. Güzel, vâsi bir salonda, Vahdettin vali ile bir masada oturuyor ve konuşuyor gibiydi. Ben salondakileri tetkik ederek geziniyordum. Bir aralık Vahdettin beni bulunduğu masaya dâvet etti. Gittim. Vali, Vahdettin'e bir sual sormuş. Vahdettin bazı cevaplar ver-

miş, fakat verdiği cevapları benim tarafımdan teyid ettirmeğe lüzum görerek demiş ki:

— Cephelerde bulunmuş, memleketi tanıyan bir kumandan yanımdadır, isterseniz onu da dinleyiniz!

Veliahde mevzuubahs meselenin ne olduğunu sordum:

— Ermeniler!.. dedi.

Alman valisi çok hüsnüniyet sahibi olduğundan, Türklerin ermenilere karşı fecî tecavüzatta bulunduğundan, fakat Ermenilerin bu tarzda harekete müstahak olmadığından bahsetmiş, misafiri olduğumuz dost ve müttefik Almanya milletinin, yüksek bir valisinin, müstakbel Türkiye Padişahı ile ve kemali ciddiyetle bu mevzu üzerine konuştuğunu anladığım zaman hayrette kaldım. Naci Paşa, Vahdettin ağzından:

— Bu kumandan temas ettiğiniz meseleyi iyi bilir, sizi tenvir edecek cevaplar verecektir, dedi.

Valiye dedim ki:

— Türkiye'nin Veliahdi ve Almanya'nın mûtena bir mıntakasında kıymetli olduğuna şüphe etmediğim bir valisin'n bulabildiği mükâleme zemini beni mütehayyir etti. Evvelâ sizden şunu anlamak istiyorum:

Müttefikiniz olan ve bu ittifak uğrunda maddî ve mânevî tekmil mevcudiyetini mahveden Türkiye'ye karşı, tarihin bilmem hangi devrinde mevcut olduğunu iddia eden ve bu mevcudiyeti ihya etmek için dünyayı iğfale çalışan Ermeniler lehine konuşmak fikri size nereden geliyor?

Bize dair pek nakıs malûmat sahibi olduğunu anladığım ve bütün fedakârlıklarımıza mukabil, hâlâ Türkiye topraklarında bir Ermeni hakkı olabileceği zehabında bulunan bu vali ile müstehziyane konuşmaktan men'i nefs edememiştim. Muhatabım, derhal, bütün söylediklerinin en nihayet mesmuat olduğundan ve sahibi dâva olmaktan uzak bulunduğundan bahsederek beni tatmine kalkıştı. Mükâlemeyi bitirmek için kendisine dedim ki:

— Vali Hazretleri, biz, cepheler dolaşan bir heyetiz, buraya Ermeni meselesi konuşmak için değil, fakat müttefikimiz

Millî Mücadele yıllarında Atatürk Afgan sefiri Ahmet Han ve Rafet Paşa ile. — 1921

olan ve kendisine itimat etmekte olduğumuz Alman ordusunun hakikî vaziyetini anlamaya geldik, onu anladık, kâfi bir vukuf ile memleketimize avdet ediyoruz.

Vali, Vahdettin'i sofraya dâvet etti.

★

— Ondan sonra meşhur Krop fabrikası sahibinin, muhteşem fabrikalar civarındaki şatosuna dâvet edildik. Orada akşam yemeğinde bulunarak gece trenle Berlin'e hareket ettik. Berlin'de Adlon Otelinde İmparatorun misafiri idik. Hepimizi ayrı ayrı ve güzel yerleştirmişlerdi. Vahdettin bu hüsnükabulden biraz da mağrur oldu. Artık memnuniyet içinde dünya gazetecileriyle temas ediyor, mülâkatlar yapıyordu. Bir gün otelde Naci Paşa bana dedi ki:

— Vahdettin beni yaver almak istiyor, halbuki bilirsiniz ki ben saray hizmetinde bulunmaktan memnun olmam.

Cevap verdim:

— Eğer Vahdettin size bunu teklif etmişse derhal kabul etmekliğiniz lâzımdır. Bu adam yarının padişahıdır. Siz temiz bir adamsınız. Lâzımdır ki onun yanında kendisine hakikatleri bîperva söyliyecek biri bulunsun; vakıa saray hizmetinde bulunmak güçtür, fakat memleket için her şey yapılır.

Naci Paşa muvafakat etti. Ancak yaverliği, biz İstanbul'a gittikten sonra tahakkuk etti. Daha evvel cereyan eden bazı meseleler var. Adlon Otelindeyiz. Bir gün bir kaç gazete muhabiri Veliahdden yine mülâkat istemişler, mülâkatta ben de hazır bulundum. Veliahdin İstanbul'dan son güne kadar aldığı fikirlerle mülhem olduğu görünüyor, kiminle görüşse, daima aynı fikirlerle konuşuyordu. O gün ecnebî gazetecilerle musahabesinden de memnun oldum.

Gazeteciler çekildikten sonra, salonda ikimiz yalnız kaldık. Bana sordu:

— Ne yapmalıyım?

Şu yolda idarei kelâm ettiğimi hatırlarım:

— Osmanlı tarihini biliriz, bu tarihin bir takım safhaları

vardır ki, sizi korku ve endişeye sevkeder ve bunda haklısınız. Ben size bir şey söyliyeceğim ve o nisbette hayatımı size teşrik edeceğim, memnun olur musunuz?

— Söyleyiniz!..

— Henüz padişah değilsiniz, fakat Almanya'da gördünüz ki, İmparator, Veliahd ve Prensler hep bir iş üzerindedir. Neden siz bütün işlerden uzak kalasınız?

— Ne yapabilirim? diye sordu.

— İstanbul'a gider gitmez bir ordu kumandanlığı isteyiniz, ben sizin Erkânıharbiye Reisiniz olurum.

— Hangi ordunun kumandanlığını?

— Beşinci ordunun kumandanlığını...

Bu isimdeki ordu Liman Fon Sanders'in emrinde bulunan veya bulunmak lâzım gelen ve Boğazların müdafaasına memur ordu idi.

Vahdettin:

— Bu kumandanlığı bana vermezler.

— Siz isteyiniz...

— İstanbul'a gittiğim zaman düşünürüz.

Cevabını verdi. Bu benim için nevmidane bir cevaptı.

İstanbul'a geldik, fakat muvasalatımızın zamanı kendimde tecî bir ıstırap hissettim. Doktorlar sol böbreğimden rahatsız olduğumu söylediler. Bir ay kadar yatağımı terkedemedim. Doktor arkadaşların tedavisi, ıstırabımı bir türlü esasından menedemiyordu. Bir aralık iyileşir gibi oldum, fakat tekrar yattım. Nihayet doktorlar Viyana'ya gitmekliğim lüzumunda ısrar ettiler.

Viyana'da müracaat ettiğim profesör benim sanatoryumda yatmaklığımı zarurî gördü. Bir ay kadar Viyana civarında (Kotaj Sanatoryum) da bizzat bu profesör tarafından tedavi olundum. Sonra, yine aynı profesörün tavsiyesiyle, Karlsbad'a gittim. Rahatsızlığım henüz tamamiyle zail olmamış bulunduğu bir tarihte (Gazi Paşa, Karlsbad'da aldığı notlarına bakarak bu tarihi buldu) 1918 Temmuzunun 5 inci Cuma günü Karlsbad'daki ikametgâhıma İzmir'de tanıdığım bir zat, diğer bir ar-

kadaşiyle geldiler. Misafirler padişahın vefat ettiğini ve Vahdettin'in tahta çıktığını haber vererek:

— Allah cümleye ve yeni padişaha ömür versin! dediler.

Ben bu haber karşısında biraz gayrıtabiî bir hal almış olacağım ki misafirlerimin nazarı dikkatlerini celbetmişim. Müteessir miydim, memnun mu olmuştum? Pek tahmin edemiyordum. Hakikat şu idi ki, ne ölen padişaha acımıştım, ne de yeni padişahın ömrünün uzun veya kısa olmasıyla alâkadardım. Acaba teessürümün sebebi, bu tebeddül esnasında İstanbul'da bulunmamak mıydı? Buna dair de kat'î bir fikir söyliyemem, yalnız bir durgunluk geçirdiğimi hatırlarım. Bir kaç gün içinde mütemmim malûmat geldi. Ben Vahdettin'i telgrafla tebrik ettim. Cevabı verildi.

Son malûmattan anlaşıldığına göre İzzet Paşa yeni Padişahın yaveri ekremi olmuştu. Bu hâdiseyi mânidar buldum. Çünkü İzzet Paşa yaver olmaktan ziyade, bu nam altında bir askerî müşavir veya Erkânıharbiye Reisi gibi bir vaziyet almış oluyor zannettim. Bir kaç gün sonra İstanbul'da bulunan yaverim Cevat Abbas Beyden hemen İstanbul'a avdetime dair bir telgraf aldım. Henüz hastalığım geçmediği için, ciddî bir sebep olmadıkça İstanbul'a dönmek istemiyordum. Onun için Cevat Abbas Beye bu mealde cevap yazdım. Kendisinden aldığım ikinci telgrafta (İstanbul'a serian avdetimin arzu buyurulduğu) mündericti. Artık avdetimin kimin tarafından arzu buyurulduğunu tahkika lüzum görmeden 1918 senesi 27 Temmuz Cumartesi günü Karlsbad'dan hareket ettim.

MUSTAFA KEMAL PAŞA
ve
SULTAN MEHMET VAHDETTİN

1918 senesi Meşrutiyet padişahı (Mehmet Reşat) ölmüş, yerine otuz altıncı padişah olmak üzere (Mehmet Vahdettin) tahta cülûs etmişti. Veliahdliği zamanında kendisiyle beraber, Almanya seyahatinde bulunan Mustafa Kemal Paşa ile, padi-

Atatürk eşi Lâtife Hanımla Adana'da. — 1923

şah olduktan sonra görüşmeyi arzu etmişti. Atatürk de bu arzu üzerine saraya geldi. Bu mülâkatı Atatürk şöyle anlatıyor:

— Viyana'da hiç kalmaksızın seyahatime devam etmek niyetinde iken, o zamanın çok müstevlî ve öldürücü bir hastalığına, İspanyol nezlesine yakalanarak, bir müddet Viyana'da kalmıya mecbur oldum.

Beni İstanbul'da karşılayan Cevat Abbas Beyden aldığım izahat şudur: «İstanbul'a avdetimi bana yazmasını söyleyen Yaveri ekrem İzzet Paşadır.»

Geldiğimi İzzet Paşaya bildirdim. Hatırımda kaldığına göre Perapalas'taki dairemde kendisiyle görüştüm. Sebebi dâvetin ne olduğunu merakla anlamak istiyordum. Müşarünileyh hiç bir sebep olmadığını, ancak yeni padişahla veliahdliğindeki seyahatim münasebetiyle, çok yakından temaslarım olduğunu bildiği için bu temasları tekrar devam ettirmek suretiyle fay-

dalı olabileceğimi düşünerek böyle bir arzu izhar etmiş olduğunu beyan etti. Müşarünileyhe beni hatırladığından dolayı teşekkür ettikten sonra dedim ki:

— Herhalde vaziyeti umumiyenin fenalığını izale için yeni padişahı yeni bir istikamete sevketmek lâzımdır. Bu noktainazardan kendisiyle görüşmekliğimi münasip bulur musunuz?

Muvafakat etti. Derhal Naci Paşa delâletiyle padişahtan mülâkat istedim, muayyen bir saat için müsbet bir cevap geldi.

Seyahat arkadaşım Veliahd Vahdettin'le bir kaç ay müfarakattan sonra, yeni padişah Vahdettin'in salonuna Naci Paşa delâletiyle girdim. Bu andaki tahassüslerimi şöyle izah edebilirim: Tahta oturmadan evvel çok şeyleri çok açık görüştüğümüz ve benim bütün noktai nazarlarıma tasdikkâr mukabelelerde bulunan bu zat, acaba, hükümdar olduktan sonra benim aynı tarzda görüşmekliğime müsaade eder mi ve aynı mukabelelerde bulunur mu? Bunda müteredditim. İşte padişah Vahdettin'le bu tereddüt içinde karşı karşıya geldik.

Beni çok nazik kabul ettiğini söylemeliyim. Veliahdliği zamanında olduğundan daha fazla mültefitti. Oturdu, bana da karşısında yer gösterdi ve aramızdaki tabure üzerinde bulunan sigaralıktan bir sigara alıp verdi, kendisi de bir sigara aldı ve yaktığı kibriti bana uzattı. Bu tavırdan çok ümitvar oldum. Evvelâ kendisini münasip bir lisanla tebrik ettim. Sonra çok mühim bir anda Osmanlı tahtını işgal etmiş olduğunu izah ederken, dedim ki:

— Seyahatimiz esnasında bütün fikirlerimi çok açık lisanla söylemiştim. Bu dakikada aynı tarzda görüşmekliğime müsaade buyurulur mu?..

— Hay, hay!. dedi.

İntizar ediyordum. Uzun mütalâalarım içinde esaslı nokta şu idi: «Derakap Başkumandanlığı bizzat uhdenize alınız, kendinize vekil değil, bir Erkânıharbiye Reisi tayin ediniz. Her şeyden evvel orduya sahip ve hâkim olmak lâzımdır. Ancak ondan sonra düşünülecek münasip kararlar tatbik olunabilir.»

Vahdettin bu teklifim üzerine tıpkı kendini ilk defa, Veli-

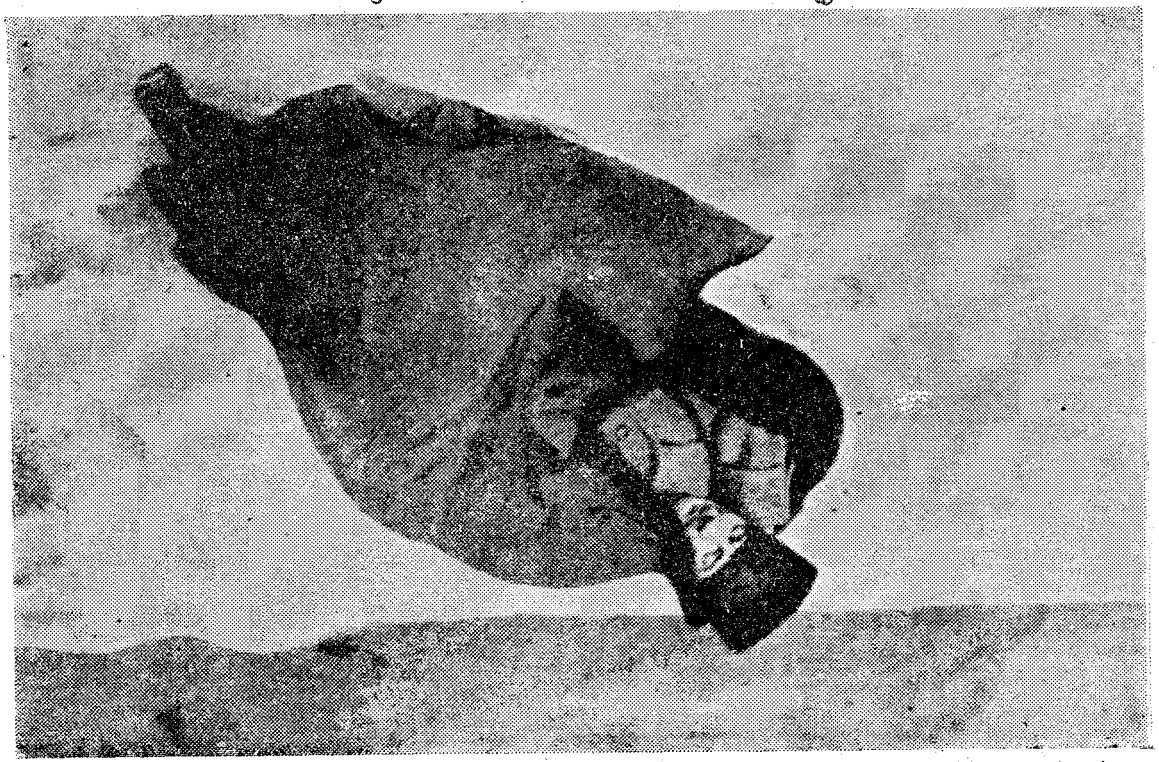

Atatürk Afyon cephesinde istirahatda. — 1922

ahd iken ikamet ettiği sarayda gördüğüm vakit olduğu gibi, gözlerini kapadı ve az sonra şu cevabı erdi:

— Sizin gibi düşünen başka rüesayı askeriye var mıdır?

— Vardır, dedim.

— Düşünelim.. dedi.

Mükâlememiz kendiliğinden münkati olmuştur, izin aldım.

Bir kaç gün sonra idi. Naci Paşa, Padişahın beni İzzet Paşa ile beraber kabul etmek hususundaki iradesini tebliğ etti.

İkimiz Vahdettin'in huzurundayız. Ben bu dâveti, aynı fikir ve mütalâa üzerine ikimizi birden dinlemek arzusunda bulunmuş olmasıyla tefsir ediyordum. Konuştuğumuz esnada bu noktai nazarımı takibe çalıştımsa da, mükâlemeyi umumî mevzulardan çıkarmıya muvaffak olamadım. Vahdettin çok ihtiyatkâr tavırlıydı. Nihayet neticesiz bir mülâkatla padişahın yanından ayrıldık.

Günler geçti, tekrar yalnız olarak padişahla görüşmek istedim. Beni bu sefer de kabul etti. Ben ilk noktai nazarımda musir görünen bir adam tavriyle, belki de mukaddemesiz aynı vâdide konuşmaya başladım. Vahdettin serî bir intikal ile bana cevap verdi:

— Paşa, ben her şeyden evvel İstanbul halkını doyurmak mecburiyetindeyim. İstanbul halkı açtır, bunu temin etmedikçe, alınacak her tedbir isabetsiz olur.

Bu cümlenin nihayetinde zatı şahane gözlerini kapadı. Ben tilki tabiatinde her entrikanın her gün şahidi olduğum yüzlerce misallerinden biri karşısında bulunduğuma büyük teessürle kani oldum. Düşündüğüm şu idi: «Zatı şahane evvelâ İstanbul halkını kazanmak istiyor, kendisinin teşebbüsatı zatiyesi için kuvvet ve istinat noktasını burada arıyor.» Fakat yine düşün-

düm ki, şeraiti umumiye ıslah edilmedikçe, politikacılık noktai nazarından doğru olsa bile, bu arzunun temini kabil olabilir miydi? Bunun için bir fikir daha söylemekten kendimi menedemedim:

— Çok doğru düşünüyorsunuz, fakat, İstanbul halkını doyurmak için alınması lâzım gelen tedbir ve teşebbüsler, zatı şahanenizi bütün memleketi kurtarmak için alınması lâzım gelen mübrem ve müstacel tedbirlere tevessül etmekten menedemez. Heyeti umumiyenin selâmetini temin edecek mesai, ancak makinenin heyeti umumiyesinin işlemesiyle mümkün olur ve heyeti umumiyeye işlemedikçe bu makineden bir kısım muhassale dahi almak kabil olamaz. Söylediğimin isabetine kaniim, belki zatı şahanelerince fazla telâkki buyurulur, lâkin bildirmeğe mecburum ki, yeni padişahın mebdei hareketi evvelâ kuvvete tesahup etmek olmalıdır. Devleti, milleti ve bütün menfaatleri müdafaa eden kuvvet başkasının elinde bulundukça sizin padişahlığınız dahi lâfzî olmaktan kurtulamaz. Biraz tedbirsizce olduğuna kaniim.

Padişahın verdiği cevaba şu cümle karıştı:

— Ben icap eden şeyleri Talât ve Enver Paşa Hazaratiyle görüştüm!

Bunu söyleyen zat, daha bir kaç ay evvel, Veliahdliğinde de Talât ve Enver Paşalardan müteneffir olduğunu anlatan ve bu adamların, memleketi mahvolmaktan başka bir neticeye iysal etmesi mümkün olmıyan teşebbüslerini tenkid eden Vahdettin idi:

Şimdi Padişah ve Halife Vahdettin, bu zevatla görüşmüş, memleketin selâmeti için icabeden tedbirleri almış bulunuyor, Vahdettin demek istiyordu ki:

— Siz vazife ve salâhiyetiniz fevkinde benimle lâübalilik mi etmek istiyorsunuz?

Bu maksadı anladıktan sonra, Vahdettin karşısında benim vicdanî vazifem nihayet bulmuştu. Ayağa kalktım. Müsaade talep ettim. Gözlerini kapadı ve hiç bir kelime telâffuz etmeksizin elini uzattı.

Salondan çıktığım vakit, Naci Paşa gözlerimdeki teessürü okumuş gibi göründü. Kelime teati etmeden uzaklaştım. Perapalastaki daireme geldim ve düşünmeğe başladım. Hacı zannettiğimiz zatın ziribakalde haçı çıkmıştı. Artık başka bir şey aramak lâzımdı. Bir kaç gün daha geçti. Vakitsiz kimseyi ürkütmek istemediğimden, Cuma selâmlık merasiminde, Yıldızın Sultan Hamid yapısı camiinde ben de ordu kumandanı sıfatiyle ispatı vücut etmekte idim.

Bir gün namazdan evveldi, bir salonda Başkumandan vekili Enver Paşa, İzzet Paşa, Vehip Paşa, Balkan muharebesini idare etmiş büyük kumandanlarla beraber namaz vaktini bekliyorduk. Namazdan sonra Naci Paşa, zatı şahanenin, hususî salonunda beni görmek istediğini bildirdi.

— Yalnız mıdır?

— Hayır, yanında iki Alman generali var!..

— Rica ederim, onlar çıktıktan sonra zatı şahane ile ben yalnız görüşeyim.

— Ben de bu noktayı takdir ettim. Bir kaç defa vukubulan iradelerine münasip cevaplar verdim. Fakat anlıyorum ki, sizi bu generallerin yanında kabul etmek istemekte musirdir.

— Mümkünse bir daha teşebbüs ediniz.

Dedim. Naci Paşa elinden geleni yaptı ve hattâ padişahın kulağına: «Generaller gittikten sonra kabul etmeniz münasiptir» dahi demiş. O bilâkis onlar orada iken gelmekliğimi söyleyince, Naci Paşa bunda bir maksadı mahsus olacağına zahip olarak bunu bana anlattı.

Vahdettin'in yanına girdim. Ne nazik, ne takdirkâr bir padişah: henüz ayakta iken, Alman generalleri karşısında kısa bir nutuk söyledi. Bu sefer gözleri açıktı: «Çok takdir ve emniyet ettiğim bir kumandan!» diye ve bu sözleri ile beni onlara tanıtıyordu.

Oturduk, dedi ki: «Sizi Suriye kumandanı tayin ettim. Oradaki vaziyetler ehemmiyet kesbetmiş; oraya gitmekliğiniz lâzımdır. Sizden talebim şudur: O tarafları düşman eline geçirtmiyeceksiniz!.. Verdiğim vazifeyi muvaffakıyetle ifa edeceğinizden eminim, derhal o hattaya hareket etmelisiniz!»

Atatürk Sakarya meydan harbinde. — 1921

İradesini tebliğ ettikten sonra, Alman generallerine baktı:

— Bu kumandan, dediklerimi yapabilir, dedi.

Zâhir halde ne büyük teveccühe mazhar olmuştum. Benim yerimde bir ahmak olsaydı, ne kadar sevinecekti. Ben ise bir entrikacı karşısında bulunduğumdan ne kadar müteessirdim.

Düşündüm: Diyeyim ki, padişah hazretleri, bana öyle bir vazife veriyorsunuz ki, o vazifeyi ifaya memur kumandanlar mevkilerindedir. Beni onların fevkinde bir başkumandanlığa mı memur ediyorsunuz? Eğer böyle ise çok iftiharla iradenizi kabul edeceğim. Fakat şüphe etmiyorum ki, bunun farkında bile değilsiniz. Vaktiyle istifa ederek, haklı sebeplere bıraktığım bir orduya ki, o ordu bugün mağlûp olmuştur. Orada bulunan bütün ordular gibi... Beni onun başına gönderiyorsunuz; o halde bütün bu irade buyurulan vazifeleri yapmıya nasıl muktedir olurum?...

Fakat muhatabımın bu zemin üzerinde münakaşa etmeğe değeri olmadığını artık kabul etmiştim. Sadece müsaade alıp evvelce terkettiğim salona geldim. Orada Enver Paşanın çok mütebessim çehresi karşıma çıktı.

— Bravo, tebrik ederim, muvaffak oldunuz!.. dedim ve ciddî bir tavırla ilâve ettim:

— Azizim, hiç olmazsa biraz esaslı tedbirler üzerinde konuşalım. Benim bildiğime ve anladığıma göre artık Suriyede ordu, kuvvet, vaziyet isimden ibarettir. Beni oraya göndermekle güzel bir intikam alıyorsunuz; sonra teamül harici bir şey yaptınız. Bizzat padişaha bana emir verdirdiniz!.

Enver Paşa gülüyordu, Vehip Paşa da öyle... Fakat diğer zevat gayri müdrik ve gayri hassas vaziyetlerini muhafaza ediyorlardı. O esnada salonun bir köşesinde, demin işaret ettiğim Balkan muharebesi kumandanları hararetli bir muhavere içinde idiler. Bir büyük kumandan diyordu ki:

— Efendim, bu Türk neferlerinden hayır yoktur; bunlar hayvan sürüsüdür. Yalnız kaçmayı bilirler. Allah muhafaza etsin, böyle hissiz bir sürüye kimseyi kumandan etmesin.

Kendi vaziyetimi unutarak onlarla alâkadar oldum. Coşkun mükâlemenin en çok söyleyen kumandanına dedim ki:

— Paşam, biz de askeriz, biz de bu orduya kumanda etmiş adamız. Türk neferi kaçmaz, kaçmak nedir bilmez... Eğer Türk neferinin kaçtığını görmüşseniz, derhal kabul etmelidir ki, onun başında bulunan en büyük kumandan kaçmıştır. Eğer siz kaçmak zilletini Türk neferlerine tahmil etmek istiyorsanız insafsızlık ediyorsunuz.

Muhatabım olan general beni tanımıyordu. Yahut tanımamazlıktan geliyordu... Bir an durdu, sağındaki solundaki arkadaşlarına sordu: «Kimdir?» Fısıltılar bu zatı tenvir etti. Ondan sonra sükût devam etti.

MUSTAFA KEMAL PAŞA YEDİNCİ ORDU KUMANDANI ve SURİYE BOZGUNU

Atatürk bu hâtıratiyle de Suriye bozgunu ve Halepteki müdafaasını anlatıyor:

— Nablus karargâhında, ikinci defa Yedinci Ordu Kumandanıyım. İlk işim, çok üzücü ve yorucu seyahatlerle cepheyi dolaşmak ve vaziyeti tetkik etmek oldu. Bu teftiş neticesindeki kanaatim şu idi ki, her şey bitmiştir. Yakın felâkete mâni olmak için esaslı tedbir bulmak müşkildü.

Düşününüz; yüzlerce kilometre imtidadında bir cephe üzerinde üç ordu vardı. İsimleri ordu; zayıf, dağınık bir takım kuvvetler... Daha İstanbuldan hareketten evvel düşündüğüm şey bu şekilden çıkmak ve hakikate dahil olmaktı. Yani bütün bu kuvvetler kesif bir kütle, ufacık da olsa, kıymetli bir kütle halinde tek bir ordu teşkil etmeliydi ve mademki ben buraya memur ediliyordum; itimadınefs ile lâzım gelenlere daha evvel, İstanbuldan hareketimden evvel, bildirdim ki, bu kuvvet, benim emrime verilmelidir. Bu yoldaki tekliflerim istihzaya maruz kaldı.

Biliyorsunuz ki, ben, Karlsbad'dan tamamen iyi olarak gelmiş değildim. İstanbula vâsıl olduktan sonra gerek orada, gerek karargâha kadar seyahatimde çektiğim üzüntüler ve bil-

hassa cephenin çok sıkı ve az zamanda teftişi yüzünden rahatsız olmuştum. İstanbuldan çıkalı daha onbeş gün olmamıştı, yatağımda yatıyordum.

Bir gün Erkânıharbiye Reisi bermutad bana o günün raporlarını okudu; basit raporlar, her zamanki gibi... Yalnız bu raporlar içinde bir noktai nazar dikkati celbetti. Bir İngiliz esirinin ifadesi... Onun delâletiyle keşfettim ki, bir veya iki gün sonra İngilizler bütün cephe üzerinde ciddî taarruzlar yapacaklardır.

— Biraz sonra Erkânıharbiyemi toplu olarak göreceğim, dedim.

Yataktan kalktım, giyindim, iş odasına giderek bir muharebe emri yazdırdım. Bu emirde: «Düşman 19 Eylûl günü akşamı umumî taarruz yapacaktır» diyor ve buna karşı ordumca alınacak tedbirleri zikrediyordum.

Bu emri berayı malûmat Grup Kumandanı bulunan (Leyman Fon Sanders) Paşaya da gönderdim Çok hürmet ettiğim bu zat, benim raporlardan çıkardığım neticeyi basit görmüş ve gülmüş; maahaza ihtiyattan bir zarar gelmez, diyerek bana da fazla bir şey söylemeğe lüzum görmemiş.

Ben verdiğ'm emrin uğrayabileceği suitelâkkileri tahm'n etmiştim. Bu sebeple, düşmanın, işaret ettiğim zamandaki taarruzunu çok dikkatle takip ediyordum.

19 - 20 Eylûl gecesi, Kolordu Kumandanlarını (İsmet ve Ali Fuat Paşalar) ı telefon başına çağırdım ve sordum:

— Verdiğim emri ve ona göre icabeden tedbirleri aldınız mı?

— Emriniz yapılmıştır.. cevabını verdiler.

Ben daha telefon mükâlemesini bitirmeden, düşman topçusu muharebe hatlarımız üzerine ateş etmeğe başladı. Gece muharebe ile geçti. Benim ordumun sağ cenahındaki ordu yarıldı. Esir oldu ve boş kalan bu cepheden geçen düşman süvarileri Leyman Fon Sanders'in karargâhını bastı. Hakikat anlaşıldı, fakat neye yarar?

Ben, uzun tafsilâtla izah olunabilir; müşkülât içinde, nehirlerden geçerek, çöllerden aşarak ordumu Şama kadar geti-

rebildim. Ordum Şam civarında istirahat için toplandığı sırada yanımda küçük bir maiyetle Şama gidiyordum. Şamın içinde bir gayrı tabiîlik vardı, bunun mânasını anlamak güçtü. Lâkin ben mektepten Erkânıharp Yüzbaşısı olarak çıktıktan sonra, ilk menfam olan Şam'ı tanımış olduğum için, kolaylıkla anladım ki, şehirde bize karşı bariz bir huşunet kaplamıştır.

Şam'da Leyman Fon Sanders'i bulacağımı tahmin ediyordum. Müşarünileyh Şam'ı terketmiş; oraya daha evvel gönderdiğim Erkânıharbiye Reisim Sedat Beye bir talimat bırakmıştı. Bu talimata göre ben ordumu Şam'ın müdafaası için Dördüncü Ordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşaya terkedeceğim ve kendim Rayat civarında kumandansız kuvvetleri emrime almak üzere hareket edeceğim.

Viktorya otelinde Dördüncü Ordu karargâhı olan odaya girdim, Cemal Paşayı buldum, benim aldığım talimattan o da malûmatı vardı. Yedinci Ordu kuvvetlerini kâmilen, Kolordu kumandanlarından İsmet Beyin emrine vererek kendisine teslim ettim; ben de o gece bir treni mahsusla Rayak'a gittim. Hareketimden evvel diğer Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşanın bana iltihak etmesini bildirdim. Rayak'ta Leyman Fon Sanders'le görüştüm. Bana oradaki kuvvetleri teslim etmek istedi. Hatırlarım ki, Asya Kolu unvanı taşıyan ve bir Alman miralayının emrinde bulunan Alman kuvvetinin karargâhına dahil olmuştuk. Bu karargâh Rayak civarında (Tegnabel) Ziraat Mektebi binasında idi. Güzel ve modern bir bina... Alman Miralayı evvelâ bize birer soğuk bira ısmarladı. Aynı zamanda Leyman Fon Sanders'e, parlak Alman kolunun, her şeye rağmen parlak göstermek istediği vaziyeti harita üzerinde izah etti. Miralay Bey sözünü bitirdikten sonra dedim ki:

— Bu zat benim emrime verildi mi?

— Evet!...

— O halde miralay bey, bana cevap veriniz, nerede ne kadar kuvvetiniz kalmıştır, ve ne vaziyettedir?

Sualim karşısında Miralay durdu:

— Henüz müspet cevap veremem. Çünkü harekât icabı, vaziyet biraz meşkûktür.

Dedim ki:

— Miralay Bey, bir vatan elden gitmektedir. Bunun mesuliyetini uhdelerine almış olanlar meşkûkiyet üzerine binayı müdafaa edemezler. Ben şimdi karar vermek mecburiyetindeyim: Sizin nenize istinad edebilirim, bana söyler misiniz?

Miralay akıllı bir zattı. Ciddî sualim üzerine bir an düşündükten sonra hakikati söylemekten çekinmedi:

— Efendim, binayı müdafaa edebilecek bir kuvvet olmadığını kabul etmek muvafıktır.

— Yani karşımda bir miralay bey ve maiyetini görüyorum. O kadar...

— Doğrusu budur.

Cevabını verdi.

— Karargâhlarımıza gidelim!

Dedim. Benim karargâhım Rayak'ta, Leyman Fon Sanders Paşanınki Baalbek'te idi. Gördüğüme nazaran Rayak civarında perakende, intizamını kaybetmiş, mâneviyatı kalmamış, bir takım insanlardan başka, kuvvet denecek bir şey yoktu. Efradı, itimad ettiğim zabitler, kumandanlar vasıtasiyle derhal toplatıp tensik ettirdim. Bu işleri yaptığım esnada, bir taraftan da Rayak istasyonunun kâmilen ateşe verilmesini emretmiştim. İstasyon binalarının ateşi karşısında bana haber verdiler: «Bazı ordu kumandanları atla şimale geçti.» Anlaşılmıştı ki, Şam'ı müdafaa için ordumu kendisine tevdi ettiğim kumandan Şamdan ayrılmıştır. Yine bana haber verdiler ki, düşmana teslim olmıya mecbur kalan ordunun bir kolordu kumandanı buraya gelmiştir. Hiç unutmam; bu kolordu kumandanını yanıma çağırdım, dedim ki:

— Siz kolordunuzu bırakıp Beyrut'a gittiniz; oradan da benim yolladığım trenle buraya geliyorsunuz. Kolordu denilen cüzütam, kuvvet ve kudret itibarile en büyük cüzütamdır. Bunun kumandanı, bir tek neferini dahi kurtarmaksızın, bilâkis heyeti umumiyesini düşman elinde bırakarak, şahsını kurtardığı vakit, esbab ve şerait ne olursa olsun, kolordu kumandanının aleyhindedir. Şimdi ben size bir iyilikte bulunmak istiyorum.

Atatürk ve İsmet Paşa - Büyük Taarruzdan önce - 1922.

Fakat bir şartla: Henüz kumanda etmek için kuvvei mâneviyeniz yerinde midir?

Biraz düşündükten sonra:

— Evet, yerindedir!

— O halde Balebek'te bekliyen arkadaşınız Ali Fuat Paşanın yanına gidiniz, yarın size tekrar bir kuvvetin kumandanlığını tevdi edeceğim...

Söylemeliyim ki, bu zat, benim yanımdan ayrılmış; fakat, Balebek'e değil, trene binip İstanbul'a gitmiştir.

O akşam bende şu teyakkuz hâsıl oldu: Bütün cephelerde ve bütün kuvvetler üzerinde emir ve kumanda kalmamıştır. Âdeta delice bir emir verdim. Bu emrin esaslı noktaları şunlardır: «Şam'da bulunan bütün kuvvetler benim orada bıraktığım İsmet Beyin (Başvekil İsmet Paşa) emri altında, Rayak havalisindeki kuvvetler Ali Fuat Paşa (Cebesoy) kumandası altında şimale hareket edeceklerdir.»

Emrin bir suretini bütün kuvvetlerin kumandanı olan Leyman Fon Sanders Paşaya berayı malûmat gönderdim. Aleyhimde bir isyan olmuş:

— Bu adam kimdir ve ne yapıyor?

Ben zaten buna intizar ediyordum. Yaptığım işin mâna ve mahiyetini izah edeceğimden emin olarak Rayak istasyonunu yaktıktan sonra, ertesi gün yerli ahalinin ateşleri içinde Balebek'e geldim. Balebek'te beni bekliyen Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşaya, şimale harekete dair olan emrin ifasına devam olunmak lâzım geldiğini tekrar ederek trenle Leyman Fon Sanders'in bulunduğu (Humus) a vâsıl oldum. Gece idi. Çok samimî bir lisanla Leyman Fon Sanders'e, bu vaziyet karşısında verilmesi lâzım gelen kararların bundan ibaret olduğunu izah ettim. Leyman Fon Sanders, çok âlicenabane bir tarzda:

— Karar budur. Fakat ben nihayet bir ecnebiyim; bu kararı veremem, bunu ancak memleketin sahipleri verebilir.

— O halde bu karar tatbik olunacaktır.

Cevabını verdim.

— Yalnız rica ederim, benim Erkânıharbiye Reisimi de ikna eder misiniz?..

Leyman Fon Sanders'in Erkânıharbiye Reisi Kâzım Paşa (Diyarbakırlı) idi. Kâzım Paşa hasta idi. Leyman Fon Sanders ile beraber onun yattığı odaya gittik. Söylenmesi icap eden şeyleri anlattım. Kâzım Paşa derhal Leyman Fon Sanders'le beraber, benimle hemfikir oldular. Benim amelî kararım şu idi:

(Ortada kalan Yedinci Ordu unvanı ve bir çok enkaz!.. Bunları Halep'te, Suriye'nin müntehayı şimalisinde toplamak, Leyman Fon Sanders, müteselli bir vaziyette bu teklifimi kabul etti:

— Bahsettiğim kuvvetleri Halep'te topladım. En ileride bıraktığım kumandan, fırka kumandanı Kâzım Bey idi (Şimdi Kâzım Paşa). Ordunun Kolordu Kumandanları İsmet ve Fuat Paşalardı. Halep'te, mütemadî yorgunluklar sebebiyle eski rahatsızlığım tekerrür etti. Üç beş gün tedavi olundum. Yatağımdan kalktığım gün karargâhım olan Baron oteline gittim, otelde oturuyordum. Yanımda Suriye Valisi fahrî Binbaşı Tahsin Bey vardı. Haleb'in şark cephesinden işgal edilmiş olduğuna dair karışık bir malûmat geldi. Çok yak bir tehlikeyi işaret eden bu haberi tetkik için, bizzat o istikamete gitmeyi tercih ettim. Otomobilde Tahsin Beyle yaverim Cevat Abbas Bey vardı. Şehrin şark medhalinde bir kalabalığın içine girdik; bunlar, askerî kıyafetini taşıyan urban ve bedevilerdi. Esir olmuştuk. Yanımda kuvvet olarak tek bir nefer yoktu. Muhacim bedeviler otomobilin etrafını sardı ve her tarafına yüklendiler. Tehacümü görünce şoföre:

— Dur!.. emrini verdim.

Elimde Tahsin Beyin verdiği kırbaçla ayağa kalkarak, onlara anlıyabileceği lisanla sordum:

— Reisiniz nerededir?

Cevap verdiler:

Derhal karar vermek lâzımdı. Kırbaçla vurmaya başlıyarak:

— Çekilin!.. diye bağırdım.

Gayri ihtiyarî çekildiler. Emrettim:

— Çabuk, reisiniz karşıma gelsin!..

Reisleri geldi. Ona dedim ki:

— Ben sizin yardım ettiğiniz vaziyete galebe çaldım, herkes mağlûptur. Fakat sizin iştirakinizi de mazur görüyorum. Bu akşam yanıma geliniz, sizinle görüşeceklerim var.

— Emredersiniz! dedi.

Şoföre: «Çabuk geriye!» emrini verdim. Halebin içindeki karargâhıma döndüm. Biraz sonra Şeyh geldi. Kendini onun anlıyabileceği merasimle kabul ettim ve sordum:

— Benden ne istiyorsunuz?

— Şimdilik bin altın; silâh ve cephane... dedi.

Bin altını o akşam verdim. Silâh ve cephane için vaadettim. Ertesi gün yine rahatsız olarak karargâhımda uzanmış, yatıyordum. Bir aralık halep şehrinin içinde bir ateş koptu. Balkona çıkıp sokağa baktım: Herkes heyecan içindedir ve bir kalabalık otele hücum halindedir. Herkes bana doğru geliyor. Vaziyeti kavradım, kırbacımla evvelâ kalabalığı otel haricine çıkardım. Alt kattaki taraçaya indiğim vakit, Halep Kumandanı, heyecandan okuyamadığı bir raporu bana tevdi etti, sükûnetle okudum. Rapordan anlaşılıyordu ki, Halep hücuma maruz kalmıştır.

Bulunduğum otelin kapısından sağa saparak yürüdüğü zaman bir dörtyol ağzına tesadüf olunur. O noktaya kadar geldim. Bütün yolları tutturmuştum. Düşman tayyaresinden atılan bombalara bazı damlardan atılan bombalar inzımam ediyordu. Bu beni güldürdü. Çünkü ben Haleb'i muhafaza etmeyi düşünüyordum. Akşam vakti idi. Bulunduğum yerden ileride birçok adamların yere serildiğini görüyordum, bunlar beni yalnız zannederek hücum eden zavallılardı. Ben Halep şehrinde, tâbiri mahsusla sokak muharebesini idare ettim. Hücum edenler tamamen mağlûp ve münhezim olarak tard ve takip olundular. Akşam tekarrüp etmişti. Sokak muharebesini idare ettiğim noktanın yakınında şoför bekliyordu. İşaret ettim, bulunduğum noktaya yanaştı. Otomobile binmeden evvel Halep kumandanına emirlerimi ve talimatı verdim. Verdiğim talimatta esrar olan şu nokta vardı: (Bu akşam Halep ilersindeki kuvvetleri geriye çekeceğim. Haleb'in şimali garbisinde İngiliz ve Arap-

larla muharebe edeceğim. Buna göre hareketinizi tanzim ediniz.)

Vakayi dilediğim gibi cereyan etti. Ertesi gün sabahleyin bizim kuvvetlerimizin ricat ettiğini zanneden Arap ve İngilizler meserretle taarruza başladılar ve tarafımızdan alınmış olan tertibatla mağlûp ve münhezim oldular. İşte orada bu zafer neticesi bir hat tesbit ve tahdit ettim ve kuvvetlerime emir verdim ki, düşman bu hattın ilerisine geçmiyecektir. Nitekim geçmemiştir.

Gerek Erzurum Kongresinde, gerek Sivas Kongresinde Türkiyenin hududu millîsini tesbit için bir ıstılahı medeniye istinat etmek lâzım geldiği vakit ben «Türk süngülerinin işaret ettiği bu hattı» esas kabul ettim. Malûmunuzdur ki, Misakı Millîyi nihayet Ankarada tesbit etmiştim. Meselenin yabancısı olan bir takım zevat, bunda âmil olmak istediler ve hududu millî mevzuu bahis olduğu zaman, hakikati bilmedikleri için türlü türlü zehaplara kapıldılar.

İtiraf ederim ki, ben de hududu millîyi biraz Vilson prensiplerinin insanî maksatlarına göre ifadeye çalıştım. O insanî prensiplere istinadendir ki, Türk süngülerinin müdafaa ve tesbit ettiği hudutları müdafaa etmişimdir.

Zavallı Vilson; anlamadı ki, süngü, kuvvet, şeref ve haysiyetin müdafaa edemediği hatlar, başka hiç bir prensiple müdafaa edilemez.

Halepte bulunduğum günler zarfında memleketin vaziyeti umumiyesini kendi kendime mülâhaza ettim. Vaziyet şu idi: Müttefiklerimiz ve biz partiyi kaybetmiştik. Fakat Türkiye için mesele, bütün mevcudiyetini kaybetmek neticesine varacak kadar mühlikti. O tarihte düşünülecek şey, kaybolduğuna şüphe kalmıyan partiyi iade etmek olamazdı; yalnız mevcudiyetimizi muhafaza için en serî ve kat'î çarelere başvurmakta tereddüt etmemeliydik. Hattâ bu uğurda bütün müttefiklerimizden ayrı olarak, icabederse yeniden vaziyet almak zarurî olabilirdi.

Halbuki harbi bu neticeye isal eden o günkü kabineden böyle bir hareket beklemek beyhude idi. Derhal bu kabineyi iskat etmek, onun yerine benim de düşündüğüm tarzda iş görebilir yeni bir kabineyi mevkii iktidara getirmek lüzumuna kani oldum. Şunu da ilâve etmeliyim ki, tasavvurlarımı tatbik edebilmek için bu yeni kabinede mutlaka bütün ordunun kumandası bana tevdi olunmak lüzumuna da kanaat etmiş bulunuyordum.

Vaziyet buhranlı olduğundan ve ittihaz edilecek tedbirlerin çok ciddî ve serî alınması lâzım geldiğinden, bu mütalâamı telgrafla Padişah Vahdettin'e bildirdim. Yeni kabine için Sadrazam olan İzzet Paşayı ve Nezaretlere de bazı arkadaşları isimleriyle tavsiye etmiştim. Aynı telgrafta kendimin de bu kabinede Harbiye Nazırı olarak bulundurulmaklığımı çok samimî bir lisanla istedim. Padişaha bu müracaatımdan, kabine için tavsiye ettiğim zevata da ayrıca malûmat verdim.

Çok geçmedi. Talât Paşa kabinesi istifa etti. İzzet Paşanın riyasetinde yeni kabine teşekkül etti. Bu yeni teşekkülün benim iş'arımla alâkadar olup olmadığı hakkında bir şey diyemem. Ancak, tavsiye ettiğim arkadaşlarımın mühimleri kabineye dahil oldular. Yeni kabinenin teşekkülünü müteakip Sadrazam Paşadan aldığım bir telgrafname, hatırımda kaldığına göre şu cümle ile bitiyordu: «Badessulh refakatimiz eltafı süphaniyeden memuldür». Bu telgrafa verdiğim cevapta şunları anlatmaya çalıştım: Ben, sulhun çabuk gelemiyeceğini, sulha kadar çok buhranlı ve mühim vaziyetler karşısında kalacağımızı ve bu müşkülât içinde vatanıma ciddî hizmetler etmek kabil olduğunu anladığım içindir ki, Harbiye Nezareti makamını istemiştim. Yoksa sulha vâsıl olunabildikten sonra onun huzur ve sükûnu içinde Harbiye Nezareti vezaifini benden çok mükemmel ifa edecek kıymetli zevat olduğunu bildirdim. Buna nazaran badessulh, refakatimizi hiç de zarurî, hattâ lüzumlu addetmiyordum.

Bu hâtıraları anlatırken, salonda bulunan Ticaret Vekili Ali Cenani Bey:

— Paşa Hazretleri, müsaade buyurur musunuz, o sırada

Atatürk askerî bir manevrada. — 1936

millî mukavemet teşkilâtı için ilk irşadatta bulunmuştunuz; bu küçük hâtırayı arzedeyim.

O zaman İstanbul'dan Gazianteb'e giden Ali Cenani Bey (Katma) istasyonunda Gazi Paşa Hazretlerine tesadüf etmişti. İstasyon binasındaki karargâhında Gazi Paşa, nereden geldiğini ve nereye gittiğini sormuş, Ali Cenani Bey cevap vermiş:

— Anteb'de hemşirem, kayınvaldem, ve arkadaşlarım var. Antep vilâyeti Maraş'a naklediyormuş. Çapulcular şehir civarına kadar gelerek yağmaya başlamışlar. Ordu Adana'ya çekildikten sonra, hep düşman ayağı altında kalacaklar, onları başka tarafa nakil için gidiyorum.

Paşa Hazretleri demişler ki:

— Memlekette adam kalmadı mı? Kendinizi müdafaa etmek çaresini düşünmüyor musunuz?...

Ali Cenani Bey, kemali ciddiyetle sormuş:

— Ne ile, nasıl?

— Teşkilât yapın, millî bir kuvvet vücude getirin, kendinizi müdafaa edin. Ben istediğiniz silâhı veririm.

Filhakika o zaman Gazi Paşanın emri üzerine Anteb'e verilen silâhlar, meşhur müdafaa teşkilâtının nüvesini teşkil etmiştir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA

ve

MÜŞİR LEYMAN FON SANDERS

Yıldırım Grupu Orduları Kumandanı

Atatürk, Türkiye Yıldırım Grupu Orduları Kumandanı Müşir Levman Fon Sanders Paşa ile olan konuşmasını anlatıyor:

Yedinci ordu Halep civarındaki vaziyeti tesbit etmişti 1334 - 1918 senesinin son aylarında bulunuyorduk. Bu sırada umum yıldırım orduları grup kumandanlığının uhdeme tevdi olunduğuna dair bir telgraf aldım. Yedinci ordu kumandanlık

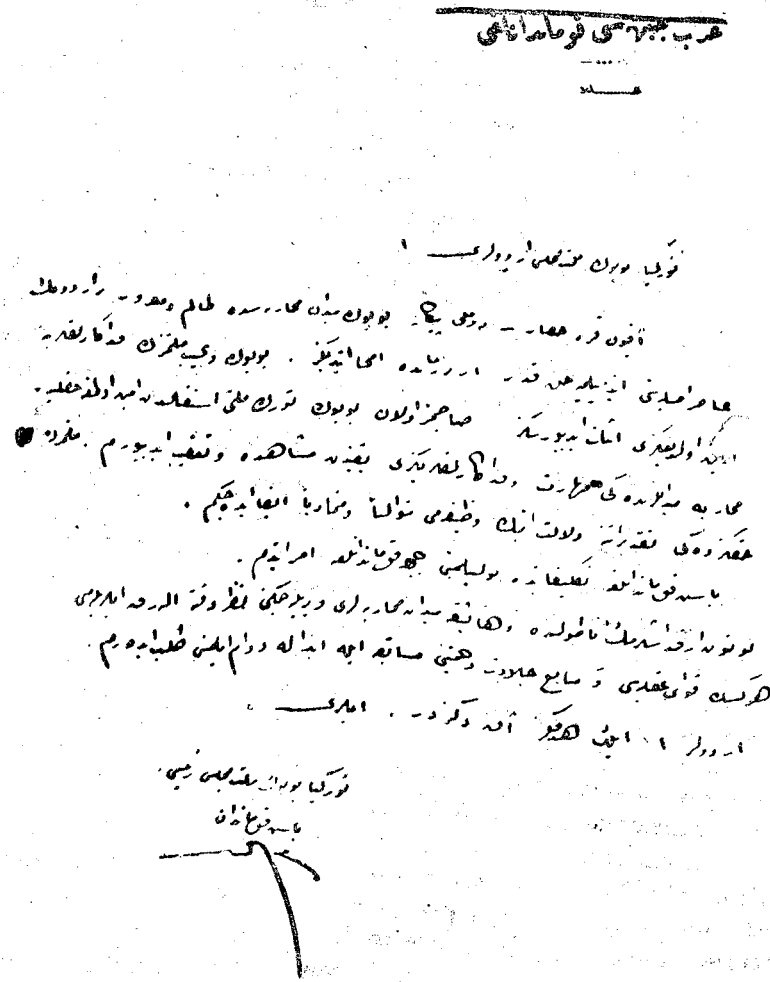

Atatürk'ün el yazısı - Ordular ilk hedefiniz! emri - 1922.

vekâletine kolordu kumandanlarından Ali Fuat Paşayı tâyin ederek, grup karargâhının bulunduğu Adana'ya hareket ettim.

Grup karargâhı Adana şehri içinde büyücek bir otelde idi; Müşir Leyman Fon Sanders ile erkânı harabiye heyetini bu otelde buldum.

Yedinci ordu karargâhından bu heyete mülâki oluncaya kadar otomobille, gece gündüz, uyumaksızın, bozuk ve fena yollar üzerinde uzun mesafeler katetmiştim. Uzun mesafeler diyorum; bu mesafelerin ne olduğunu Katmadan Adanaya giden kara yolunu harita üzerinde pergerle ölçerseniz, daha doğru bir ifade elde etmiş olursunuz.

Niçin bu kadar acele ediyordum? Bunu izah etmek güçtür. Hatıra gelebilir ki, bu isticalin sebebi, ordu kumandanı bulunan bir genç generalin, ordulardan mürekkep bir grupa kumandan tâyin edilmiş olmasından mütevellit meserettir. Halbuki bu hüküm, ancak harp iptidasında bu nevi tecellilere mazhar olanlar için musip olabilir. Zira böyle büyük kuvvetlerle vatana şerefli ve tarihî vazifeler ifa etmek ümidi, insana çok kuvvet ve zindeği verecek âmillerdir. Fakat harbin sonunda, hezimet ve perişanlık manzaraları karşısında, aynı hükmü yürütecek mantık sahibi bulunmaz zannederim.

O halde beni çok yorgun düşüren bu acelenin sebebi neydi? O zamanki tahassüslerimi olduğu gibi nakletmek müşkül olmakla beraber, şu kadarını hatırlıyorum ki, Bir an evvel Adana'ya vasıl olmak, cenup cephelerine henüz hâkim bulunan kuvvetlerin başında olarak İstanbul ile bilvâsıta konuşmak, noktai nazarlarımı tatbik edebilmek için müsait bir fırsat olacağı zannında idim. Bu zannımda ne dereceye kadar isabet edebilmiş olduğumu bundan sonraki vakayiden anlıyacaksınız. Ümitlerimin boşa çıktığını görürseniz, bunun esbabını tetkik edebilecek kadar vesikaları size tevdi edeceğim.

Müşir Leyman Fon Sanders Paşanın karargâhında, büyük nezaket ve itina içinde istirahat ettirildim.

Şimdi yalnız Leyman Fon Sanders'le ben, onun kumandanlık bürosundayız. İkimiz bir masada, karşılıklı ayaktayız. Leyman Fon Sanders, melûf bulunduğu terbiye ve nezaketde,

fakat çok hazin bir lisanla, bana şu kısa cümleleri söyleyerek kumandayı terk ve teslim etti:

— Ekselâns, sizi, muharebe cephelerinde, Arıburnunda, Anafartalarda çok yakından tanıdığım kumandansınız. Aramızda gerçi belki hâdiseler, vakalar da oldu. Fakat nihayet bunlar bizi biribirimize daha iyi tanıtmış oldular. Kalbden dost olduğumuzu zannederim. Bugün Türkiye'yi terke icbar olunurken, emrim altındaki orduları, Türkiye'ye ilk geldiğim zamandanberi takdirkârı bulunduğum bir kumandana tevdi ediyorum. Bu umumî felâket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şeyle müteselli oluyorum. Kumandayı size terk ve tevdi etmek! Bu dakikadan itibaren emir sizindir, ben sizin misafirinizim.

Mareşalin hüzün ve elemle dolu sözleri beni de müteessir etti. Hiç cevap vermedim, sadece:

— Oturalım, dedim. Karşı karşıya oturduk, birer sigara yaktık ve benim ricam üzerine o, birer kahve ikram etti, ikimiz de sâkit, birbirimize bakıyorduk. Bu anda zihnimden geçenler neydi?

★

Adana otelinin bu dediğimiz odasında Leyman Paşa ile karşı karşıya düşünürken, diğer bir nokta da hatırımdan geçti. Arıburnu kumandanı idim. İngilizler Anafartalara çıkmıştı. Vaziyet buhranlı ve çok tehlikeliydi. Başkumandan Vekili Enver Paşaya kadar doğrudan doğruya müracaat mecburiyetinde kaldım. Şâfi cevap gelmedi. Karagâhı Yalova'da bulunan ordu kumandanı Leyman Fon Sanders Paşa telefonla beni aradı, mükâlememize delâlet eden, Erkânıharbiye Reisi Kâzım Beydi, Sorduğu sual şu idi:

— Vaziyeti nasıl görüyorsunuz, nasıl bir tedbir tasavvur ediyorsunuz?...

Vaziyeti nasıl gördüğümü ve kademe, kademe nasıl tedbirler almak lâzım geldiğini çoktan, bütün alâkadarlara bildirmiştim. Bütün bu müracaatlarımın cevapsız kalmasından hasıl olan bir teessür içinde alelfevr şu cevabı verdim:

Levent Şahverdi Arşivi

— Vaziyeti nasıl gördüğümü çoktan size iblâğ etmiştim. Tedbire gelince: Bu dakikaya kadar çok müsaid tedbirler vardı, fakat bu dakikada tek bir tedbir kalmıştır.

— O tedbir nedir?

— Bütün kumanda ettiğiniz kuvvetleri emrim altına veriniz, tedbir budur.

Müstehzî bir cevap aldım:

— Çok gelmez mi?

— Az gelir!

Dedim. Telefon kapandı. Bundan sonra da uzun hikâyeler var, en nihayet Anafartalar grupu kumandanlığının bana tevdii ve saire...

Az mı gelir, çok mu gelir? Bir karar vermek için aradan bunca facialar ve gayri kabili telâfi zararlarla dolu dört sene geçmesine mi intizar lâzımdı? Mukadder bu imiş... O gün benim dediğim hakikat teslim olunsa daha iyi olurdu, dört senelik felâket derslerinin sebep olduğu intıbah hissinin tazyiki altında bugün bana grup kuvvetlerinin teslim olunmasında mı fazla fayda vardı, bu cihetler şayanı münakaşadır. Osmanlı devleti mukadder felâkete mâruz kalıp müzmahil olduktan ve her şey çamurlar içine battıktan sonra dahi yapılan bu işlerde müşbet hiç bir mâna ve maksat yoktu. Esasen devirlerin birer haddi fasılı olmak gerektir. Şimdi çok memnunum ki beni mâzi safahatının teakubu üzerinde bulunmaktan menetmişlerdir. Hakikaten insan, yaşadığı, bulunduğu ve çalıştığı muhit içinde, o devri sevk ve idare edenlerle hemhal ve bir kanaatte olursa aynı muhit ve devrin adamı olmaktan çıkamaz, beni bu felâketten uzak kalmak için ellerinden geleni yapanlara teşekkür etmeyi vazife addederim. Onların bu hareketlerinin şuurlu failleri olmadıklarını zikretmek şartiyle...

Mondros mütarekesi:

Atatürk, yıldırım orduları teşkilâtını ikmal ederken, Mondros mütarekesinin aktedildiği günleri anlatıyor:

— Kumandasını deruhte ettiğim kuvvetler şunlardı: İkinci ordu, kumandanı Nihat Paşa; karargâhı Adana, benim eski ordum... Yedinci ordu, benim ordum, kumandanı vekâleten

Atatürk - Yunanlıları Akdenize döktükten sonra - Ankaraya gelişi — 1922

Ali Fuat Paşa... Hicaz kuvvei seferiyesi, kumandanı Muhittin Paşa (sabık Kâbil Sefirimizi), bir tarihte bunun kumandanlığına tâyin edilmişken kabul etmiyerek Şam'dan dönmüştüm ve Maan'da bir takım kuvvetler...

Yıldırım ordular grupu kumandanlığını deruhte ettikten sonra düşündüğüm esaslı noktalar şunlardı: Doğrudan doğruya elim altında bulunan kuvvetleri, geçirdikleri bütün badirelere rağmen hakikî kuvvet haline getirmek, tensik etmek, teşkil etmek, takviye etmek! Hicaz kuvvei seferiyesini, Maan kuvvetlerini hiç de hesaba katmayı düşünmedim. Onların zaten esarete mahkûm olduklarını iki sene evvel Cemal ve Enver Paşalara anlatmıştım.

Musul civarında bulunan altıncı orduyu kabili istifade bir halde görmek isterdim. Bu maksatla bu ordunun kumandaniyle doğrudan doğruya muhabereye giriştim. İstanbul ve Çanakkale civarında bulunan kuvvetlere raptı ümit etmiyordum.

Şarkta Azerbaycan ve İran'da bulunan ordularla hiç bir temas ve münasebetim yoktu; onlar için de henüz bir şey düşünecek halde değildim. Aden kapısını zorlıyan Sait Paşa fırkasının mevcudiyetini bile hatırlamıyorum. Fakat her şeyden evvel elim altında bulunan iki ordunun arzu ettiğim tarzda takviyesi halinde bütün felâketlere rağmen Türk sesinin işittirilebileceği kanaatinde idim. Bu yolda işe başladım. Bütün noktai nazarlarımı anlamış, bana her ihtimale karşı mukavemet etmiye söz vermiş zevattı. Bu tiynette olmıyanlar da vardı. Onları birer suretle bertaraf ettim; meselâ Menzil Müfettişi Avni Paşa (ki, bilâhare Bahriye Nazırı, ve vekâleten Harbiye Nazırı) olmuştur. Ben ve arkadaşlarım, bu esaslı noktai nazar üzerinde sarfı mesai ederken İstanbul'dan şu emri aldım:

Yıldırım Orduları Grupu Kumandanlığına
Karargâh
2729

Düveli itilâfiye ile akdettiğimiz mütareke şeraiti bervechi zirmünderiçtir. Malûmat husulü ile her ordunun kendine ait

hususatı derhal tatbiki lâzımdır. Bu bapta lüzum görüldükçe ızahat ve talimat verilecektir.

Sadrazam ve Başkumandanlık

Erkânıharbiye Reisi

İZZET

— Bu emre melfuf mütarekename şeraiti cümlece malûmdur. Onu ben size tekrar etmiye lüzum görmüyorum. Bu mütarekenameyi baştan nihayete kadar tetkik ettikten sonra bende hasıl olan kanaat şu idi: Devleti Aliyei Osmaniye bu mütarekename ile kendini bilâkaydüşart düşmanlara teslim etmiye muvafakat etmiştir. Yalnız muvafakat etmiş değil, düşmanların memleketi istilâsı için ona muaveneti de vadetmiştir. Bu beni hazin düşüncelere sevketti. İsterdim ki, İstanbul hükûmetini biraz tenvir edeyim. Buna çalıştığımı zannederim, fakat bu zemin üzerinde iki muhtelif zihniyet ve telâkki tebarüz etti. Ben size bunu hikâye etmiyeyim; tercih ederim ki şimdiye kadar kısmen malûm olmuş olan vesaiki aynen tevdi edeyim. O vesaik benim bu dakika söyleyeceklerimden çok kuvvetlidir. Bu vesaiki okuduğunuz zaman göreceksiniz ki, ben, yapılan mütarekenamenin sakatlığını gördüm. Bu sakat noktaların tashihine çalışmak lüzumuna kani olarak alâkadar makamata söyledim. Bu mütarekename olduğu gibi tatbik edildiği halde memleketin baştan nihayete kadar işgal ve istilâya mâruz kalacağı kanaatini dermeyan ettim. Düşmanların her dediğine seminâ ve etânâ demekten tevellüt edecek neticenin bütün Türkiye'ye bu müstevlilerin hâkim olmasını intaç edeceğine şüphe edilmemek lâzım geldiğini ve bir gün Osmanlı kabinesinin düşmanlar tarafından tayin edileceğini anlattım.

Bunun için hiç de kehânete lüzum yoktu. Kendini zayıf ve âciz gören insanlar, nisbeten kavi ve azimkâr insanlardan merhamet dilendikleri zaman mutlaka kendilerine acındıracaklarına kani olmak için bilmem ne his ve sıfatta olmalıdırlar.

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Celilesine

Numara	Adana'dan
565	3/11/1334

Mütareke şeraitini havi emri sâmilerini aldım. Her ordunun kendine ait hususatı derhal tatbik etmesi emir buyuruluyor. Tatbikata başlanabilmek için şeraitin pek umumî olarak bazı mevaddının istizahına mecburiyet görüyorum. Mevaddı mezkûreyi sırasiyle arzedeceğim:

1 — Madde 10: Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali maddesinin tavzihi lâzımdır.

Toros tünelleri denilen tüneller en son açılan iki tüneldir, işgal edilecek yalnız bunlar mıdır? İşgalin mahiyeti o kısımdaki hattın işletilmesine de şâmil midir? Yoksa muhafaza tertibatından mı ibaret kalacaktır. Büsbütün ayrı bir grup teşkil eden Amanos tünelleri de bu meyanda mıdır? Toros tünellerini tutacak kuvayi işgaliyenin miktarı nedir ve nereden gelecektir?

2 — Suriye hududunu, Suriye vilâyetimizin hududu şimalisi addetmekle beraber bu hususta başkaca bir noktai nazar ve karar var ise bildirilmesi icap eder. Suriye'de terkettiğimiz ve bizimle irtibatı olan hiç bir kıta yoktur. Hicaz'da bir kuvvei seferiyemiz vardır. Onunla telsizle dahi irtibatımız yoktur.

Kilikya - havalisinin Adana vilâyetinin bir kısmı mühimmini ihtiva ettiği malûm ise de hududu meçhuldür, bunun da tasrihi icap eder.

3 — Terhise müteallik mukarreratı katiyenin icraatı saire ile pek ziyade alâkası vardır. Şartnamenin 20 inci maddesinde mezkûr olan talimat nereden ve ne vakit alınacaktır. Bu hak tamamiyle hükûmetimize mi, yoksa müttefiklere mi aittir.

4 — Mütareke şeraitinden her ordunun kendine ait şeraiti derhal tatbike başlaması emir buyurulduğuna göre müttefiklerle müştereken tanzimi icap eden hususatta müttefiklerin

Atatürk'ün zaferle beraber İzmire -Fevzi Paşa ile- girişi. - 1922

müracaatına intizar etmeksizin tarafımızdan heyetler izamile mütarekeye başlanması mı talep buyurulmaktadır.

Mevaddı mâruza hakkında izahatı lâzime alınıncaya kadar ittihazına tevessül edilen tedabiri berveçhizir arzederim:

1 — Yalnız mükâleme heyetleri teşkili.

2 — Grup mıntakasındaki sevahile vaz ve ilka olunan torpilleri taramak veya refetmek hususunda talep edilecek muaveneti ifa için bir bahriye müfrezesinin ihzarı.

3 — Üserayı harbiye ile Ermeni üsera ve mevkufinin nakline ait tertibat.

4 — Kadrosu en genç efrattan doldurulmak üzere kuvvetli bir fırka teşkili ve jandarmanın takviyesi.

5 — Fazla mevat ve malzemei askeriyenin Toros şimaline nakli ve hiç bir suretle tahribatına meydan vermiyecek tedabir ittihazı.

6 — Şimendüfer işletme ümurunun, Alman sivil memurinin dahi çıkarılacağına nazaran tanzimi, (Grup bu hususta İstanbul'dan âzamî muavenete intizar eder).

7 — Terhis edilecek kuvvetlerimize ait teçhizat, esliha, cephane ve vesaiti sairenin cem ve idharına ait tertibattan ibarettir.

Yedinci Ordu Kumandanı

MUSTAFA KEMAL

Yıldırım Orduları Grupu Kumandanlığına

Harbiye	567
34—1-4/5	1505

C. 3/11/1334 tarih ve harekât 565.

1 — Toros tünellerinin itilâf kuvvetleri tarafından işgali yalnız bir muhafaza mahiyetini haizdir. İşletme memuru kontrol altında olarak size aittir. Metni mütarekede yalnız Toros tünelleri mevzu ve mezkûrdur. Eğer Amanos tünellerini de işgal etmek isterlerse metni mütarekede yalnız Toros mezkûr olduğundan bahisle Amanos'un işgal edilmemesinde ısrar ve

karargâhı umumiye iş'ar edilir. Kuvvei işgaliyenin nereden geleceği ve miktarı İngiliz kumandanı tarafından bildirilir.

2 — Suriye'deki garnizonların teslimi maddesi ihtiyaten yazılmış bir maddedir. Herhalde elyevm cephede bulunan kıtaat bu hususta katiyen mevzuubahs değildir. Suriye'de terkedilmiş bulunan Hicaz kuvvei seferiyesine, birinci kuvvei mürettebeye, Maan havalisindeki kıtaat mütarekenin kendilerine ait maddesi hakkında Yıldırım Grupu Kumandanlığı tarafından emir ita edilmesi lâzımdır. Bnun için İngiliz telsiz telgrafından istifade olunur. Elyevm cephede bulunan kıtaat mütarekenamenin beşinci maddesi mucibince yeni vazülceyşî tekarrür edinceye kadar elyvem bulunduğu hatta kalacaktır. Kilikya hududu icap ederse bildirilecektir.

3 — Terhise, yeni vazülceyşe ait mukarrerat ve 20 inci maddede mezkûr talimat size buradan verilecektir.

4 — Hususatı mezkûrede müttefiklerin müracaatına intizar etmek lâzımdır.

5 — İttihazına tevessül buyurulan tedabiri iptidaiye muvafıktır.

Sadrazam ve Başkumandanlık
Erkânıharbiye Reisi

İZZET

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyasetine

Pek aceeldir. Adana
5/11/34

C: 4/5-11-34 tarih 567/1505 numaralı emirnameyi sâmi:

1 — Toros tünellerinin kuvvei işgaliyesinin miktarı İngiliz kumandanlığı tarafından bildirilir buyuruluyor. Bu kuvvet meselâ icabında bütün Anadolu'yu tahtı hükmüne geçirecek dahi olsa müsaade edilecek midir?

2 — Suriye'deki garnizonların teslimi maddesi ihtiyatan yazılmış bir maddedir, buyuruluyor. Münasip cümlelerle cephede bulunan kıtaatın bu hususla alâkası olmadığı izah ediliyor.

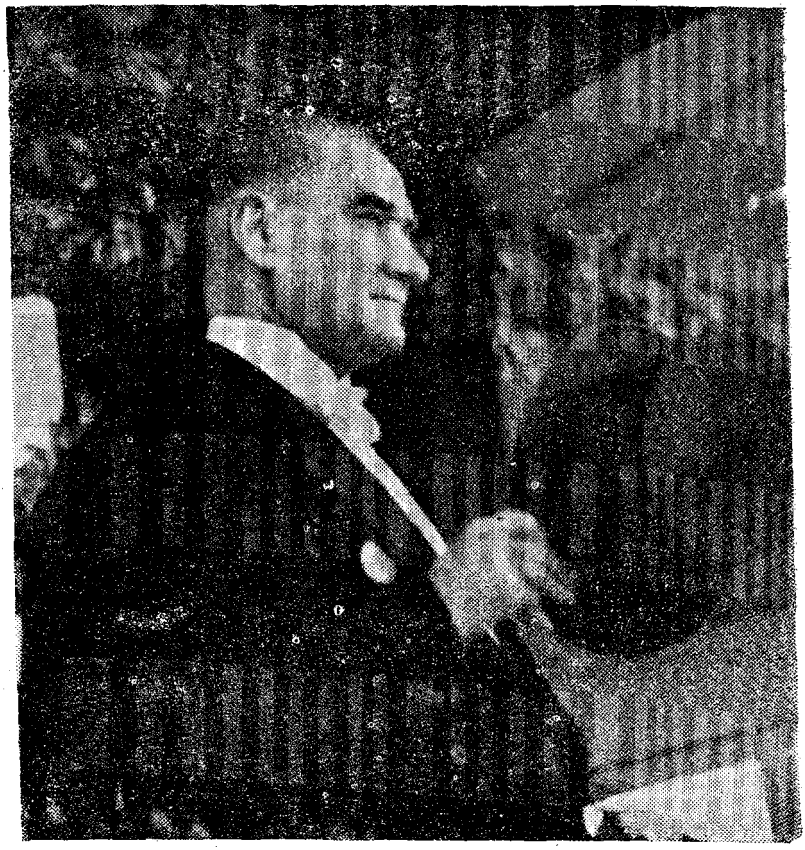

Atatürk Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde — 1933

Acizlerinin telâkkiyatıma nazaran maddei mezkûrenin İngilizler tarafından bizi iğfal için yazdırılmış olduğuna ve hükûmeti seniye murahhaslarının imzalarına vazettikleri mütareke şeraitinin tarafeyce başka başka telâkki edildiğine şüphe kalmamıştır. Çünkü aynı maddede, cephede bulunan kıtaatın Suriye'de bulunmadığı telâkkisine karşı İngilizler bu geceki (5/6-11-34) raporla tafsilâtı arzedileceği veçhile Suriye kıtasında

bulunuyor diye yedinci ordunun teslimini teklif etmişlerdir. İcabederse bildirileceği irade buyurulan Kilikya hududunu sormaktan maksadı âcizanem bu tarihi ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden hükûmeti seniyenin bu mıntakayı irae eden İngiliz ve atlasta (Kilikya) mıntakasının şarkında Suriye şimal hududunun Maraş şimalinden geçtiği nazarı dikkate alıp almadığını anlamaktı. Çünkü âcizlerine Adana ismi yerine Kilikya ismi tarihisini koyan İngiliz hükûmetinin Suriye hududunu da Kilikya şimal hududunun şarkına temdidinden ibaret kabul ettiğinde şüphe yoktur. Bu zan Irak hududunun, İngiliz kumandanı tarafından altıncı orduya gönderilen haritada, Siirt'ten geçtiğinin irae edilmiş olmasiyle de teeyyüt ediyor. İngilizlerin bir kaç gündenberi İskenderona asker çıkarmaktan ve Halep'te milyonlarca erzak mevcut iken oradaki kuvvetlerini iaşe için erzak iddiharından bahsetmeleri de İskenderun'un Kilikya mıntakasını gösteren haritada Suriye ve Kilikya hudutları üzerinde bulunuşundandır. Pek ciddî ve samimî olarak arzederim ki, mütareke şeraiti meyanında suitelâkkiyat ve tefehhümatı izale edecek tedabir ittihaz edilmedikçe orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak İngilizlerin ihtirasatının önüne geçmiye imkân kalmıyacaktır.

Yıldırım Ordular Grupu Kumandanı

MUSTAFA KEMAL

Yıldırım Orduları Grupu Kumandanlığına

Numara: 2735 — Harbiye'den 5/11/34 sonradan

Altıncı ordu kumandanlığına verilen emrin suretidir. «Mütarekename mucibince İngiliz Irak ordusu kumandanlığının ne Musul'u işgale, ne de Irak'ı istediği gibi tefsire salâhiyettar olmadığı, İskenderun'un İngilizler tarafından işgaline dair metni mütarekede bir kayıt bulunmadığı, Mondros'taki Visa-

miral Galtropa yazılmıştı. Müşarünileyhin ifadatına atfen mevrud cevapta Musul ve diğer mevki hakkında bir daha böyle suitefehhümü mucip harekâtta bulunulmaması için İngiliz orduları kumandanlarına emir verilmesini hemen Londra'ya bildirdiği iş'ar olunur. Binaenaleyh keyfiyetin sureti nazikânede İngiliz ordusu kumandanlarına tebliğiyle Londra'dan verilecek emre intizar eylemeleri hususunun temini mütemennadır.

Sadrazam ve Başkumandanlık
Erkânıharbiye Reisi

İZZET

Yıldırım Orduları Grupu Kumandanlığına

4/11/34 tarihli ve 650 numaralı rapora: Sadaret Konağı 11/34 «sonradan»

Mütarekename ahkâmınca İngilizlerin İskenderun'u işgale hak ve salâhiyetleri yoksa da Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan istifade etmek istemeleri de muhik bir talep mahiyetindedir. Mütarekenamede bir hayli mevaddı tâdil ederek vaktin darlığına mebni bize yalnız şifahen izahat ve teminat verebilen, İngiliz murahhassının bu centilmenliğine mukabil bir cemile olmak ve Yunanistan'ın sahai faaliyete çıkarılmamasını temin ve teshil etmek üzere İskenderun limanında İngilizlerin erzak vesaire nakliyatı hususunda istifade ve İskenderun - Halep yolunu tamir edebilmelerine müsade ve bu bapta ordunun vaziyetince de bir mahzur görmüyorum. Bu limandan ve yoldan istifadelerini temin etmekle İskenderun liman ve şehrini kendilerine terketmiş olmuyoruz. Liman ve şehir, yine bizde kalacak, hükûmeti askeriye ve mülkiyemiz (?..) her şeyimiz yine yerli yerinde bulunacak. Onlar yalnız limandan ve yoldan sırf bir misafir sıfatiyle istifade edebileceklerdir.

Keyfiyetin tarafı âlinizden İngiliz Suriye ordusu kumandanlığına ıblâğı mütemennadır.

Sadrazam ve Başkumandanlık Erkânıharbiye Reisi

İZZET

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Celilesine

Adana
6/11/34

No. 579: Tehir eden idam olunur.

Altı saat fâsıla ile alınan biri açık diğeri şifreli 5/11/34 tarihli iki kıta telgrafnamei samî muhteviyatını ve şifreli olanının da münderecatını tatbik için tevakkuf ve teemmüle lüzum gördüğümü itiraf ederim.

İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek için iskenderun'dan istifade etmek istemeleri muhik değildir. Çünkü İngilizlerin eline geçmiş bulunan Halep vilâyetinde nefsi Halep şehrinde milyonlarca erzak olduktan başka mütareke şartnamesinin 21 inci maddesine nazaran filhakika Halep'teki İngiliz ordusuna iaşece muavenet etmek lâzım gelirse pek çok erzaka malik bulunan Kilis ve Antep havalisinden tertibat ve tedabiri mahsusa ile erzak satılabilir. Zâtı samilerini temin ederim ki maksat Halep'teki İngiliz ordusunu iaşe etmek olmayıp İskenderun'u işgal ve İskenderun - Kırıkhan - Katma yoliyle hareket ederek Antakya - Diricemal - Ahterîn hattında bulunan yedinci ordunun hattı ricatini kesmek ve bu orduyu altıncı orduya Musul'da yapıldığı gibi teslimden içtinap edilemiyecek bir vaziyete sokmaktır.

İngilizlerin Ermeni çetelerini bugün İslâhiye'de faaliyete geçirmiş olmaları da bu zanna kuvvet verecek mahiyettedir.

İngiliz murahhasının centilmenliğini ve buna mukabil bu

tarzda cemile ibrazını idrâk ve takdir nezaketinden muarra bulunduğumu arzederim.

Yunanistan'ın sahai faaliyete çıkarılmasını temin ile İngilizlerin İskenderun ve İskenderun - Halep yolu üzerinde birleşmelerindeki münasebeti mantıkıyyeyi anlıyamadığım gibi bu hususta müsamahayı da bilâkis pek mahzurlu görüyorum.

Binaenaleyh keyfiyetin tarafı devletlerinden İngiliz Suriye ordusu kumandanına tebliğine delâletten mâzurum. İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker ihracına teşebbüs edecek İngilizlere ateşle mümanaat edilmesini ve yedinci orduya, elyevm bulunulan hattâ gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak kısmı küllisini Katma - İslâhiye istikametinde bittahrik Kilikya hududu içersine girmesini emrettim.

İngilizlerin iğfalkâr muamele, teklif ve hareketlerini İngilizlerden ziyade muhik gösterecek ve buna mukabil cemile ibrazını mutazammın olacak evamiri hüsnü tatbika yaradılışın müsait olmadığından ve halbuki Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Celilesinin içtihadına tatbiki harekât etmediğim takdirde bir çok ittiham altında kalmaklığım tabiî bulunduğundan kumandayı hemen teslim etmek üzere yerime tâyin buyuracağınız zatın sürati emir ve tebliğini hassatan istirham ederim.

Yıldırım Ordular Grupu Kumandanı

MUSTAFA KEMAL

Yıldırım Orduları Grupu Kumandanlığına

Harbiye
6/11/34

C. 781 ve 782 şifreye:

1 — İskenderuna çıkacaklara karşı tarafımızdan silâh istimalinin emir verilmiş olması devletin siyasetine ve memleketin menafiine katiyen mugayir olduğundan bu yanlış emrin

derhal tashih olunması tavsiye olunur. Mütareke şeraitinin sui tefsirinden ve sui tatbik ve muhtelif tabirattan mütehassıl müşkülâtta görülmüştür. Mütarekenamede bu gayri müsait ahkâmı kabul ettiren gaflet değil, katî mağlûbiyetimizdir. Devlet vaziyeti hazıranın mütehammil olduğu teşebbüsatı siyasiyede bulunmakta ve muvaffakıyet memul etmektedir. Şurası samimen ifade olunur ki bu nazik zamanda devletin âtisine tesiri küllîsi olan harekât ve münasebatın cephede tarafımızdan ifası ziyadesiyle mucibi emniyet olacağına şüphe yoktur. Bununla beraber nazik olan vaziyeti hazırada ahvalin münakaşa ve teahhurata tahammülü olmayıp ordulara tarafımızdan verilen talimatlar kati surette vacibülittibadır ve grupun lâğvı emri kabili icradır. Alakonulması münasip görülen karargâhla yedinci ordu karargâhı unvanı ita ve fazla olanlar ilga olunur. Gruptaki müfettişlerin vesair zevatın yedinci ordu unvaniyle dahi hakkı müktesebleri mahfuz olduğundan iş zamanında hizmetten istinkâf etmeleri gayri memuldür.

Sadrıâzam

Ahmet İzzet

Sadırazam Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine

Adana'dan
7/11/34

C: Şifreli iki maruzatıma cevap olan 6.11.34 tarihli şifreye:

1 — İskenderun'a çıkacaklara karşı silâh istimali hakkında verdiğim ve 5/11/34 tarihli mahrem emrin maddei mahsusasını aynen arzediyorum.

(İngilizlerin muhtelif bahanelerle İskenderun'a asker çıkararak yedinci ordu kıtaatını müşkül vaziyete sokmak istediklerini anlıyorum. Buna meydan vermemek için üçüncü kolordu İskenderun'a kuvvet ihracını, yirminci kolordu için birin-

ci maddede zikredilen harekât hitam buluncaya kadar icabederse ateşle meneyliyecektir.) Mezkûr birinci madde ise yirminci kolordu kısmı küllisinin (Katma - Subaşı) hattının şimaline geçmesine aittir.

Bu hareket hitam bulmuş olduğundan silâh istimali hakkındaki emrinde zamanı tatbiki geçmiştir. Maahaza iradei fahimaneleri üzerine oradaki kumandana yeniden talimatı mahsusa verilmiştir.

2 — Dünün mirası seyyiatı olan bugünkü gayri müsait vaziyetten devletimizi tahlis hususunda muvaffakıyet memul olan tesebbüsatı siyasiyede mazharı eltafı sübbaniye olmalarını Cenabı Haktan bütün ruhumla tazarru ederim. Cephedeki harekât ve münasebatın tarafı aciziden ifasında izhar buyurulan samimiyete şüphe etmem ve bu samimiyet ve teveccühü itimadımın derecesi memleket tahlisi hususunda uhdei âcizaneme muhavvel vazaifin tatbiki filiyatında sübut bulacaktır.

3 — Vaziyeti hazıradaki nezaketi bütün mahiyetiyle ve pek bâriz bir surette takdir edebileceğime emniyeti fahimanelerinin insilâli kadar âcizlerince mucibi teessür bir şey olamaz. Ifayı vazifede mutlaka selâmeti memleketi istihdaf eden tarzı icra etmek ve bunun istilzam eylediği bazı gûna istirhamatımın ve sebebi teahhurat mahiyetinde telâkkiye uğramamasını hassatan rica ederim.

4 — Grup karargâhının yedinci ordu karargâhı vaziyetini almasiyle yeni teşkilât hakkındaki iradei fahimanelerine yedinci ve ikinci ordular karargâhları lâğvedilerek yalnız grup karargâhının ibkası hakkındaki maruzatım tamamen tetabuk eylemiştir. Aradaki fark lâfızdan ibaret kalmıştır. Yıldırım Grup namı sair bilcümle esbap ve mütaelattan sarfı nazarla beraber elyevm tahtı kumandamda bulunan kıtaat ve her türlü enkazının mâziye ait bir çok girift muamelâtile tamamen vakti hazara geçilinciye kadar Yıldurum Grupile kati alâka etmesinde şimdilik birçok müşkülât vardır. Yedinci ordu dahi evvel ve âhır ilgaya mahkûm bulunduğundan bunun şimdiden lâğviyle âtiyen dahi bir namı tarihî olarak her hangi bir kumandanlığa tevcih suretiyle mahfuz kalabilecek ve bir gün

Atatürk'ün Büyük Millet Meclisine girişi — 1933

de mânevî tesiri büyük olan (Yıldırım Orduları Grupu) unvanının Yıldırım Grupu şeklinde muhafazasına müsaadei celilelerini istirham eylerim.

Mustafa Kemal

Yedinci Ordu Kumandanlığına

No. 24 8/11/34

Bugün Britanya hükûmetinden aldığı emre tevfikan Visamiral Galtrop, İskenderun şehrinden General Alandi tarafından bildirilecek müddet zarfında teslimini talep ve aksi takdirde mezkûr Generalin şehre cebren işgal edeceğini İskenderun'da kıta kumandanımıza evamir ve talimatı seria itasını yazıp bu bapta mütarekenamenin yedinci, onuncu, on birinci maddelerile beyan olunup şehri teslim teklifine hak ve salâhiyeti olduğu ve harbe devamdan sureti mutlakada âciz bulunduğumuz bir emri âşikâr ve Iskenderun şehri için güç hal ile akdine muvaffak olduğumuz mütarekenin feshedileceği derkâr olmakla müracaat vukuunda şehrin tahliye ve teslim olunması zımnında icap edenlere tebligatı seria ifası lazımdır.

İskenderun limanından ve Halep şosasından istifade edebilecekleri teklif edilmiş iken böyle dehşetli bir cevaba maruz kalmaklığımızın İskenderun kumandanına düveli itilâfiyenin ilk müracaatlarında tarafımızdan sert ve barit bir cevap almalarının dahli küllisi olduğu kaviyyen melhuz olduğundan ibrazı fütur etmemek şartiyle bu aczimizin nazarı dikkatte bulundurulması ve ahval ve ef'alimizin buna tatbik eedilmesi selâmeti memleket için elzemdir.

Sadrazam ve Başkumandanlık

Erkânıharbiye Reisi

İZZET

Sadrıazam İzzet Paşa Hazretlerine

Adana
8/11/34

İskenderun şehrinin İngilizlere teslimi hakkındaki 8/11/34 tarihli emri sâmileri alındı. İskenderun limanından ve Halep şosasından istifade edebilecekleri hakkında itilâfiyunun vuku bulan ilk müracaatlarına tarafımızdan sert ve barid bir cevap verilmiş olduğu hakkındaki zehabı devletlerinin sebebi tevellüdü anlaşılmamıştır.

Muhtelif sebep ve bahanelerle İngilizlerin İskenderunu işgal için vukubulan ilk ve son müracaatlerine oradaki kumandan tarafından verdiğimiz talimata tevfikan ita olunan cevap pek ziyade nazikâne ve hükûmeti seniyenin bize tebliğ eylediği mütareke şartnamesi münderecatına ve zatı devletlerinin evamirine tamamen mutabık olduğu grupça vesaika müsteniden iddia olunur. Bu bapta sert ve barid cevap alındığı Britanya hükûmetinin mürahhasları tarafından dahi söylenmiş olduğuna bir kayıt ve işaret yoktur. Binaenaleyh İngilizlerin dehşetli bulduğumuz en son cevaplarının esbabını başka yerde aramak lâzımdır ve bittedriç bütün memleketi istilâya kadar varacak olan böyle dehşetli cevapların tekrarına şüphe olmadığından arzettiğim esbabın derin düşüncelerle nazarı muhasemeye alınması lüzumunun arzını vazife addederim.

Halep'te bulunan İngiliz kumandanı istifade etmelerini talep ettikleri İskenderun - Halep şosasını ahtı emniyette bulundurabilmek için kıtaatımızın (Kilis - Payas) hattının şimaline alınması İngiliz başkumandanlığının İstanbul'a teklif ettiğini ve vakit ziyana mahal kalmamak üzere Halep - İskenderun şosasının şimdiden keşfine müsaade olunması lüzumunu bildirmiştir.

Altıncı ordu kumandanlığının 7/11/34 tarihli raporu da ilttabi manzuru devletleri buyurulmuştur. Bu rapor muhteviyatına nazaran İngilizlerin (Nusaybin - Cerablus - Halep) şimendiferlerini işgale işaret olan ve İngiliz ordusu başkuman-

Atatürk - Birinci Tarih Kurultayı üyelerile - 1933

danının Musul'un derakap terki ve aksi takdirde cebren gireceği hakkındaki teklifi ne suretle tefsir olunacaktır. Görülüyor ki meselenin tarafımızdan İngiliz murahhaslarına karşı vuku bulduğu zannolunan bürudete hamline mahal yoktur.

Mütaleai mesrudeden maksadı âcizanem şudur: Her ne sebebe binaen olursa olsun İngilizlerle aktedilen mütarekenin imza tahtına giren şekli mazbutu Devleti Osmaniyenin sıyanet ve selâmetini kâfi mâna ve mahiyette değildir. Mevaddı mezkûrenin mühim ve şâmil medlâllerinin bir an evvel tesbiti lâzımdır. Yoksa İngilizlerin tekâlifine bugüne kadar olduğu tarzda mukabelede devam edildiği takdirde bugün (Payas - Kilis) hattına kadar olan araziyi istiyen İngilizler tarafından yarın Toros'a kadar olan Kilikya mıntakasının ve daha sonra Konya - İzmir hattının lüzumu işgali tekâlifinin biribirini velî edeceğine ve binnetice ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idaresi ve hattâ heyeti vükelâyı Osmaniyenin Britanya hükûmeti tarafından lüzumu intihabı gibi tekâlifin karşısında da kalmak müstebad değildir. Acz ve zaafımızın derecesini pek iyi bilirim. Bununla beraber devletin yapmıya mecbur olduğu fedakârlığın derecesini de tâyin ve tahdit etmek lâzım geleceği kanaatini muhafaza ederdim. Yoksa Almanya ile müttefikken sonuna kadar devam etmek halinde büsbütün münhezim olduğuna nazaran İngilizlerin istihsal ile bulabilecekleri neticeyi onlara kendi muavenetimizle bahsetmek tarihte Osmanlılık için ve bilhassa hükûmeti hazıramız için pek kara bir sahife vücuda getirir.

Şayet hükûmeti seniyece İngilizlerle ciddiyet ve samimiyetine itimat olunabilecek bir ittifakı hafî yapılmış ve yapılması ihtimali kavi derecesinde bulunmuş ise bu hususun meçhulümüz kalması bittabi yanlış muhakemata sevkedebileceğinden mümkünse bu bapta imaen olsun tenvir edilmekliğini istirham ederim. Âkıbeti vatanla endişenâk olmaktan mütevellit ve samimî olduğuna şüphe edilmemek lâzım gelen işbu mütalâaatımın münakaşa mahiyetinde telâkkisine temayül buyurulmamasını hassaten rica ederim. Bilhassa zatı samîlerince kendi

Atatürk bir tarih dersinde. — 1935

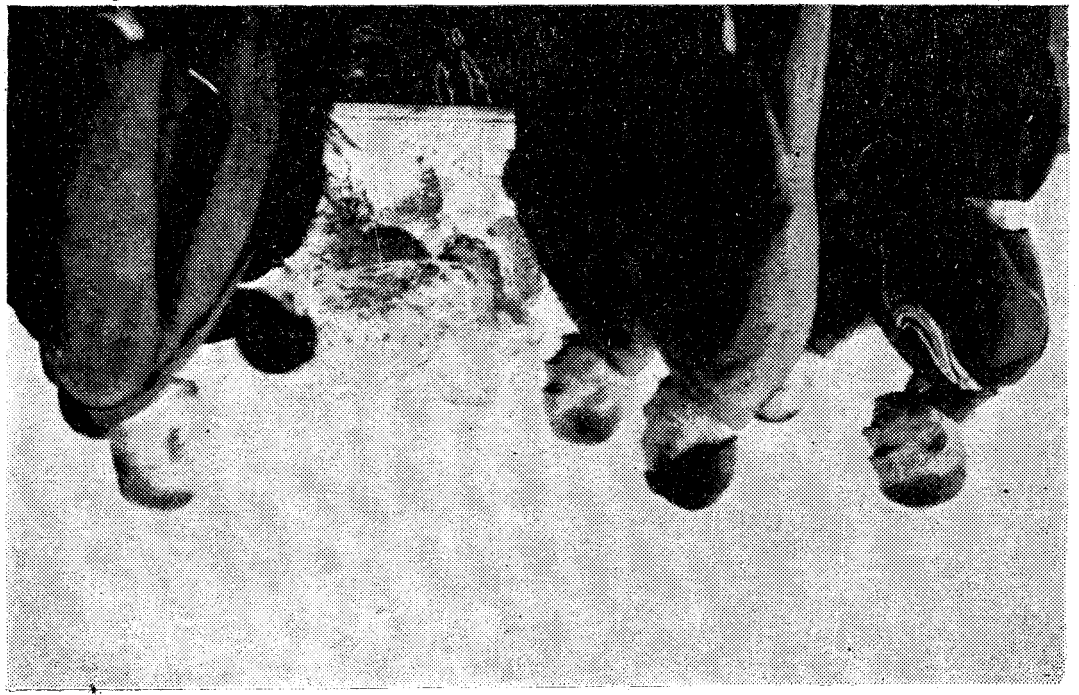

bulunduğum ve icap edenlere arz ve iblâğını selâmeti memleket icabı kabul ettiğim içtihadatıma tebaiyetten men'i nefse kadir değilim.

Mustafa Kemal

★

— Benim mütalâatım ve bu mütalâalarımı tevsik için size tevdi ettiğim vesaik okunduktan sonra bütün Türk Milletini, bilhassa Türk münevverlerini vicdanî ve fikrî bir mülâhazaya dâvet etmek isterim. Hâtırat diye size naklettiğim bu hikâyelerin, zamanımıza kadar bir takım ricalin hâtırat neşretmek sevdasına mümasil bir temayülden doğmuş olduğunu zannetmezsiniz. Eğer ben bu hakikatleri size söylüyorsam ve milletimize iblâğ ediyorsam, elbette bundan büsbütün başka bir maksadım vardır. Bu maksat ne olabilir? Bunu ben burada izah edemem. Fakat benim tasavvurlarımı, düşüncelerimi samimî olarak nakleden bu yazılar okunduktan sonra şüphe etmem ki milletim kendi kendine vaziyeti mütalâa ve muhakeme etmek için lüzumlu vesikalara malik bulunacaktır.

Eğer bahsettiğim zihniyette olanların dünyadan ne kadar anlamadıklarını hâdisat ispat etmemiş olaydı, benim bu sözlerimin hakikatini müşkül anlaşılabilir diye bir zaman daha teenniye lüzum gördüm. Fakat zannediyorum ki, bu gibi teennilere benim tarafımdan değil, fakat Türk Milleti tarafından da artık hiç de lüzum ve ihtiyaç kalmamıştır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA
ve
İZZET PAŞA

Atatürk, Mondros mütarekesinden sonra cepheden İstanbula dönüyor. İstanbula geldiği ilk günlere ait hâtıratını anlatıyor:

— Bir gün İzzet Paşa tarafından makine başına dâvet olundum. Müşarünileyh Kabineden istifa ettiklerini bildirdik-

ten sonra benim İstanbulda bulunmaklığım münasip olacağını söyledi. Ben bu iymadan İstanbulda buhranlı vaziyetler cereyan ettiğini anlıyarak, zaten kumanda ettiğim grup da lâğvedilmiş olduğundan İstanbula hareket ettim.

Hâtıramda yanılmıyorsam, İzzet Paşa ile ilk defa henüz terketmemiş olduğu, Fuat Paşa türbesi karşısındaki Sadaret konağında görüştük. İzzet Paşa Kabineden niçin çekildiklerini izah etti. Bu nihayet bir izzetinefis meselesiydi.

Ben çekilmiş olmalarını doğru bulmadım; kendisine Sadaret tevcih olunan Tevfik Paşa Kabinesini teşekkül ettirmemek ve tekrar İzzet Paşa riyasetindeki yeni bir Kabine teşkil etmek lüzumuna kani olduğumu bildirdim. Vaziyet münakaşa olunarak, teklifim kabul edildi. Hattâ yeni bir kabine listesi de yapıldı. Esaslı bir noktayı atladım galiba, ben İstanbula geldiğim zaman artık harp kabinesi ricali mühimmesi orada değildiler.

Sadaret konağında verilen karardan sonra, her birimiz bir türlü çalışmaya başladık. İlk defa kabineyi iskat etmek olduğuna nazaran, ben derhal Meclisi Mebusanla temas aradım. Ötedenberi arkadaşım olan mebuslarla konuştum. Noktai nazarımı onlara izah ettim ve beni daha büyük mebus kitleleriyle temasa getirmelerini kendilerinden rica ettim. Bu arkadaşların delâletiyle, ilk defa olarak sivil kıyafetle, Fındıklıdaki Meclisi Mebusan binasına gittim.

O günlerde Tevfik Paşa kabinesine itimat mevzuubahisti. Ben ademi itimat reyi verilmesi fikrinde idim. İşte Meclisi Mebusan binasına girdiğim gün, itimat meselesinin Mecliste reye vazolunacağı gündü. Kanaatimi mümkün olduğu kadar süratle, tanıdığım veya orada bana tanıtılan mebuslara izaha çalışıyordum. Bir kısım mebuslarda şu tereddüt vardı: «Eğer ademi itimat reyi verecek olursak Meclisi dağıtacaklardır. Fakat Tevfik Paşa kabinesine itimat reyi verip biraz zaman kazanarak, bu esnada belki faydalı işler görmek mümkün olur.»

Ben ise Meclisin zaten behemehal dağıtılacağına kani idim ve dağıtacak olan da yeni Sadrazamdı. Bu kararı tatbik için bittabi evvelâ Meclisin itimadını alarak makamı sadareti usulü

dairesinde işgal etmesi lâzımdı. Bunu temin ettikten sonra bazı zevatın düşündüğünün aksine olarak, hiç bir zaman ve fırsat vermeksizin, Meclisi dağıtacağına şüphe yoktu. O halde netice madem ki bu olacaktı, kabineye ademi itimat reyi vererek ve bunu tekerrür ettirerek zaman kazanmak daha muvafıktı. İşte belki bu kazanılacak zaman zarfında tekrar İzzet Paşa riyasetinde bir kabine vücuda getirmek esbab ve şeraitini hazırlayabilirdik. Meclis salonlarında, koridorlarda, ayak üstü, ânî mantıklarla yapılan bu münakaşalar şöyle bir neticeye vardı: Mühim bir kısım mebuslar salonlardan birine toplandılar ve beni de odaya dâvet ederek, heyeti umumiyeye izahat vermekliğimi teklif ettiler. Vaziyeti, içinde bulundukları şeraiti ve yapılması lâzım gelen hareketi muktedir olduğum kadar kendilerine izah ettim. Behemehal kabineye ademi itimat reyi vermelerini tavsiye ettim.

Teklifim orada hazır bulunanlarca kabul olundu ve muvaffak olacakları kat'î ümitlerini söyliyerek bulunduğumuz salondan çıkıp Meclis Reisinin içtima işaretine şitap ettiler.

Ben bir locada karar neticesini bekliyordum. İsimler okunarak reyler soruldu. Tasnif olundu ve kürsüden netice Heyeti Umumiyeye bildirildi. Tevfik Paşa kabinesi ekseriyetle itimada mazhar olmuştu!

Ne yalan söyliyeyim. Biraz mütehayyir kaldım. Benim teklifimi kabul ettiklerini söyliyen mebus adedi istisgar olunacak gibi değildi. Bahusus bunlar arasında sözlerinin ve mevkilerinin çok nâfiz olduğu zannını verenler de vardı. Fakat şüphesiz Meclis hissiyatının bir an içinde bin renk alabilecek mahiyette olduğundan daima uzak kalan benim gibi bir askerin hayretine taaccup edilmez. Bu acayip fikirler ve hisler mecmaından çıkmak için fazla beklemedim. Derhal Osmanlı Meclisi Mebusanının sarayını terkettim. Evime döner dönmez saraya telefon ederek Vahdettin'den mülâkat istedim. Onunla hemen bir mülâkatta bulunmayı faydalı buluyordum.

Maksadım kendisiyle açık görüşmek, tedbir olarak düşün-

düğümü açık söylemek ve bu tedbirin tatbikindeki zarureti izah etmekti. Padişahı tasavvur ettiğimiz teşebbüse ikna edebileceğimi zannediyordum. Mülâkat talebi için, vazifesi itibariyle delâlette bulunan Naci Beye (Naci Paşa) maksadımı iyma ettim. Naci Beyin, bu mülâkatın o gün veya ertesi gün olması için çok çalıştığına eminim. Fakat kafasında gizli bir kararı şeytanî bir surette saklıyan Vahdettin, saffet ve samimiyet gösteren aldatıcı tavrıyla önümüzdeki Cuma günü selâmlıkta hazır bulunmaklığımı ve orada benimle görüşeceğini bildirdi. Cumaya çok gün vardı. Maamafih yapılacak başka bir şey de yoktu.

— Cuma selâmlığına gittim; namazdan sonra beni oradaki salona dâvet eden Vahdettin'le, hariçte dinleyenler tarafından çok uzun olarak tefsir edilmiş bir mülâkatta bulunduk. Hakikaten mülâkat, zaman itibariyle çok devam etti. Lâkin fikir teatisi itibariyle pek kısa olmuştur. Ben, tahmin edebileceğiniz zemin üzerinde onu tenvir ve ikaz için mukaddeme yaparken, o çok mahirane bir tarzda izahatıma tekaddüm etti. Dedi ki:

— Ordunun kumandan ve zabitleri eminim ki seni çok severler, bana teminat verir misin ki onlardan bana bir fenalık gelmiyecektir.

Birdenbire böyle bir sualin maksat ve mânasına intikal edemedim. Sordum:

— Ordu tarafından aleyhinizde harekete ait malûmat ve mahsûsatınız mı var, efendim?

Gözlerini kapadı. Müspet veya menfî cevap vermedi, aynı suali tekrar etti. Cevap verdim:

— Vakıa ben İstanbula geleli bir kaç gün oldu, buradaki ahvali yakından bilmiyorum, fakat ordu rüesa ve zabitanının zatı şahanenizle karşı karşıya bulunması için bir sebep olabileceğini zannetmiyorum. Onun için temin ederim ki, hiç bir fenalığa intizar buyurmayınız.

Çok müphem bir tarzda ilâve etti:

— Yalnız bugünden bahsetmiyorum, bugünden ve yarından...

Son cümle bende bir şüphe uyandırdı, demek ki, yarın pa-

Atatürk harf inkılâbında. — 1928

dişahın öyle bir hareket yapmak ihtimali vardır ki, ordu vatanperver kumandan ve zabitleri müteessir olabilirler. Zatı şahane beni iğfal ederek, vasıtamla onlardan emin olmak istiyor, fakat bu düşüncemi kendisine nasıl izah edebilirdim ve böyle bir izahta bulunmak kendim için ve maksat için faydalı olur muydu?

Karşımdaki adam kararını çoktan vermiş görünüyordu, biz ise bu kararın ne olduğunu anlıyamıyan veya anlamak istemiyen kimselerle temasta kalmış mukabil bir tedbir almıya zaman ve fırsat bulamamış vaziyette idik. Padişah gözlerini açarken kalktı ve şu sözlerle şeref müsume nihayet verdi:

— Siz akıllı bir kumandansınız; arkadaşlarınızı tenvir ve teskin edeceğinizden eminim.

Çok limitsiz ve müteessir, fakat teessürümün hakikî sebebini dahi anlıyamamış halde Vahdettin'in salonundan çıktım.

Dışarıda, bir saati mütecaviz zamandanberi kapılarda, koridorlarda, şurada burada ayakta bekliyen bir çok rical vesairenin bu uzun mülâkattan bezgin ve yorgun, fakat biraz mânidar nazarlarla bana bakmakta olduklarını hissettim. İtiraf ederim ki, o anda bu nazarların mânalarını anlıyamamıştım. Ancak bir iki gün sonra artık her sırrı öğrenmiştim. Bu geçen günler zarfında ne olmuştu, onu cümleniz bilirsiniz: Meclisi Mebusan feshedilmişti!

Sonraları işittim ki, gûya o uzun mülâkatta Padişah Meclisi Mebusanı dağıtmak lüzumu üzerinde benimle müdavelei efkâr etmiştir ve ben kendisini tasvip ederek ordunun aynı fikirde olduğunu söylemişimdir ve benimle arkadaşlarım namına ona söz vermişimdir. Artık böyle dedikodulara ehemmiyet verecek halde değildim. Müteessirdim. İzzet Paşa ve bazı rüfeka ile Sadaret konağında verdiğimiz karar çoktan suya düşmüştü.

Şişlideki evimde yeni vaziyeti mülâhaza ediyordum. İstanbul sokakları itilâf devletlerinin süngülü askerleriyle dolmuştu. Boğaziçi toplarını sağa sola çeviren düşman zırhlılariyle, lâcivert sularını göstermiyecek kadar örtülüydü. Herkes, ancak pek zarurî ihtiyaçları için evlerinden çıkabiliyor, sokaklarda hatır ve hayale gelmiyen hakaretlere uğramamak için caddele-

rin duvar diplerinden büzülerek, eğilerek ve korkarak yürüyebiliyorlardı. Bütün ihtiyatlara rağmen yine bin türlü fecî tecavüz sahneleri eksik değildi. Koskoca İstanbul ve koskoca İstanbulun yüzbinlerce halkı sesleri kısılmış bir halde idi.

İstanbul ufuklarında yükselen şeyler, yalnız düşman sesleri, düşman hakaretleri, düşman bayrak ve süngüleriydi.

Şayanı hayrettir. Artık âdi bir mendil gibi ayak altında çiğnenen bu muhitte hâlâ bir saltanat, bir hükûmet, bir varlık farzedenler vardı.

İşte Atatürk veciz ifadeleriyle Umumî Harbin başından sonuna kadar geçen vakaları pek canlı olarak tasvir etmişlerdir. Gazi Mustafa Kemal'in bu hâtıratını aynen sizlere takdim etmeyi, kendime bir vecibe bildim ve sizlere sundum. Bir büyük adam nasıl yetişiyor, ne gibi düşüncelere sahip olabiliyor ve ne gibi mânialarla karşılaşmaktadır. İşte bu canlı hâtırat, inkılâpçı gençlere güzel bir örnek, millî tarihimizin de canlı bir sayfasını teşkil ettiğinden çok kıymetlidir.

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN TALÂT VE ENVER PAŞALARA TARİHÎ RAPORU

20/Eylûl/1917 tarihinde Halepten Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Talât Paşa ile Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşaya ayrı ayrı birer rapor göndermiştir. Bu rapor, 15 Ekim 1919 tarihinde (Tasviriefkâr) gazetesinde neşredilmiştir. Atatürk bu raporlarile memlekete olan bağlılığını o zaman bütün Türkiye efkârı umumiyesine anlatmağa çalışmıştır. Yedinci Ordu Kumandanı (Mustafa Kemal), Çanakkale zaferinden sonra, en büyük şöhretini bu raporuyla kazanmıştır. Türk milleti şecaati medeniye sahibi bu memleket çocuğunun derin görüşlerine hayran kalmışdı. Bu raporla Umumî Harbin elîm neticelerini pek veciz olarak anlatmaya çalışmıştır. O zamanki memleketin umumî ahvali ve askerî vaziyetimizin ıslah çarelerini korkmadan, bütün acılığıyla o günün Sadrazamı (Talât Paşa) ya, İttihat Terakki Partisi erkânına ve Başkumandan Vekili (Enver Paşa) ya anlatmak cesaret ve kahramanlığını göstermiştir.

TALÂT VE ENVER PAŞALARA GÖNDERİLEN TARİHÎ RAPORUN SURETİ

Vaziyeti umumiye hakkındaki mütalâatı âcizanemi berveçhiâti arzediyorum. Memleketin mukadderatı umumiyesini idarede mes'ul ve medhaldar olan zâtı devletlerinin ifadatımı hiç bir bedbinliğe ve telâşa hamletmiyerek kemali itidal ve ciddiyetle telâkki edeceklerine itimadım, mülâhazatımı ihata edebildiğim en vâsi mikyasta tasvire saik olmuştur.

Memleketin ahvali umumiyesi:

1 — Memleketin ahvali umumiyesi her şeyden evvel nazarı dikkati caliptir. Harp, her milletten olan anasırımızı bilâistisna son dereceye getirmiştir. Ahali ile idare arasında revabıt sarsılmıştır. Evlerinde kalan ahali her noktai nazarından hükûmetten uzak kalmakta menfaatdar hale gelmiştir. Çünkü kalan ahali ya kadınlardan, ya âcizlerden veya firarîlerden ibaret olup mahsulâtı sâyi amelleri kendi idamei hayatlarına kâfi değil iken hükûmeti mülkiye ve askeriye anlardan açlık ve ölüm mukabilinde mameliklerini ahz ve talepte daha ziyade musir ve muannit olmak mecburiyetindedir. Diğer taraftan hükûmatı mülkiyenin aczitâmmı bir anarşiye sürüklenen hayatı umumiyeyi idareye mâni olup hukuku ahali namına ne mütasavver ise kâffesini adil ve hakka mugayir ve binaenaleyh ahalinin tezyidi nefretini müeddi bir şekilde halletmek itiyadı zarurisindedir. Hükûmatı mülkiyenin aczitâmı bir kuvvei zabıtanın fıkdanı mutlakından ve derdi ihtiyaç ile alelûmum memuriyne darî olan irtikâp ve ihtikâr ve suiistimalâttan ve memurların keyfine düşkün bir hale gelmesinden ve umuru adliyenin sureti mutlakada işlememekte olmasından ileri gelmektedir. Bu esbabı hayatı umumiyeyi her köşede ve her beldede esasından çürütmektedir. İaşei umumiyenin ve umuru ticariye ve iktisadiyenin müthiş bir süratle inhitata başlaması alâimi asliyedendir. Bugün bir para meselesi hasıl olmuştur ki bu dert ne ahalide, ne memuriynde bir emniyeti âti bırakmamakta ve erbabı namusu alâiki mukaddeseden tecerrüde sevk ve icbar etmektedir. Bina-

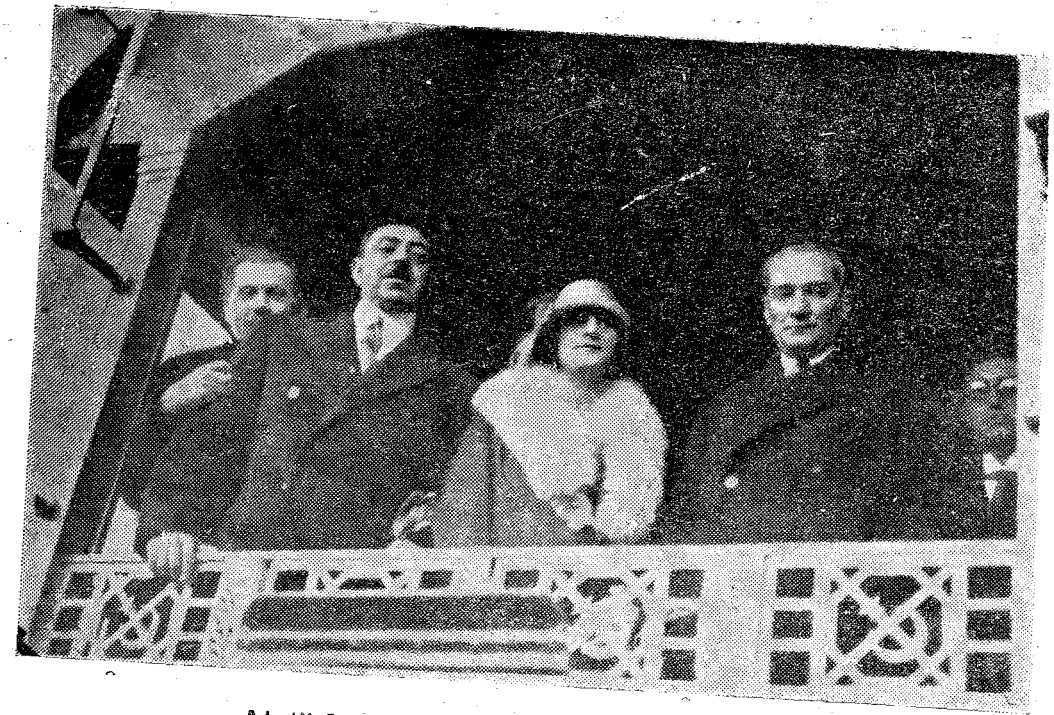

Atatürk, Afgan Kıralı Emanullâh ile. — 1928

enaleyh harp devam ettiği halde karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike her taraftan çürüyen binayı muazzamı saltanatın bir gün dahilen birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimalidir.

Askerî vaziyeti umumiye:

2 — Vaziyeti umumiyei askeriye, harbin yakin bir âtide hitamına işaret vermemektedir. Müttefiklerimizin askerî darbelerle, düşmanları sulha mecbur edecekleri artık mevzuubahs olmayıp, Almanlar münhasıran idarei sevkulceyşiyi «Geliniz! Bizi mağlûp ediniz!» esasına raptetmişlerdir. Düşmanlarımızın birbirinden ayrılmıyacaklarını zaman göstermekte olup düşman ahalinin sefalet ve mahrumiyeti daha az olmak ihtimaliyle bizim dayanabileceğimiz kadar imtidadı harbe tahammülleri tabiîdir. Binaenaleyh harp daha çok imtidat edecektir ve harbin hitamı bizim partinin elinde değildir; neticesini çıkarmak lâzım gelir.

Askerî vaziyetimizin teşrihi:

3 — Türkiyenin asker' vaziyeti şudur: Ordu ve harbin edvarı iptidaiyesine nisbetle fevkalâde zayıftır. Bir çok ordulârın mevcudu lâzım olan miktarın beşte biri gibidir. Memleketin insan menabii ikmale muktedir değildir. Hattâ Yedinci Ordu gibi bütün memleket içinde ikmal ve takviyesine çalışan yegâne orduyu dahi daha düşmanla bir tek kurşun atmadan kuvvetli tutmaya imkân bulamıyoruz.

Takatı umumiyeye bir misal olmak üzere arzedeyim ki, cihanın en müşkül işlerini görmek üzere biner mevcutlu taburlarla bana gönderilen 59 uncu fırkanın yüzde ellisi ayakta durmaya mecalsiz hunekadan ibaret olduğundan tefrik edilmiş ve sağlam kalan efrat 17 - 20 yaşındaki neşvünemasız çocuklarla 45 - 55 yaşındaki amelimandalar kalmıştır.

Diğer en iyi fırkaların taburları da Dersaadetten bin mevcutla hareket ve en kuvvetlisi beş yüz mevcutla Haleb'e muvasalat etmişlerdir. Bu halin esbabı hayatı umumiyeye ve hükûmatı mülkiyenin kuvvetlerine tâbi ve binaenaleyh bugün ıslahı orduların elinde olmıyan avamile merbuttur. Bu misal gösteri-

yor ki bütün menabii toplıyarak ufak bir kısmı dahi kavi bir halde bulundurmıya imkân yoktur. Heyeti zabıtanın kemmiyetten ve keyfiyetten noksanı muhtacı izah değildir. Cephelerimizin metalib ve ihtiyacatı şudur:

Garpta düşmanla karşı karşıya temas mevcut değildir. Ancak payitahtımız ve cihan ile olan muvasalai bahriyemiz ve en zengin mamurelerimiz bulunduğundan garp cephelerimizide düşman tarafından hayatı derbelere teşebbüs edilmesi ihtimali mevcuttur. Kafkasyada vaziyeti askeriye hali tevakkufta olup tarafımızdan istirdadı mâfata teşebbüs mümkün değildir. Rusların ahvali dahiliyeleri ve Avrupada ihtiyaçları faal harekâtta bulunmalarına pek müsait değilse de herhangi bir sebeple Ruslar buna teşebbüs ettikleri halde bunu men veya tahdit etmek bizim kuvvetimize tâbi olmıyan bir meseledir. Ruslar kendi hazırlıkları ve kendi vesaitleri nisbetinde iş görürler ve bunların müsait olmadığı yerde tevkif ederler. Irakta İngilizler hedeflerini istihsal etmişlerdir. Binaenaleyh daha ileriye temdidi istilâ etmesi için esbabı siyasiye ve iktisadiye veya askeriye olmadığı kanaatindeyim.

Maahaza eğer düşman temdidi harekât ve iktisabı muvaffakıyat ederse zayiatı mevcudeye meselâ Musulun da ilâvesi hayatı umumiyeye bir darbei katiye mahiyetinde olamaz. Denilebilir ki vaziyeti umumiye âdeta değişmemiş olur. O mahalde bu cephede dahi bir intizardan başka bir şey yapamayız. Sina ve Hicaz cephelerinde düşman ehdafı askeriye ve siyasiyesini henüz istihsal etmemiştir ve anlaşıldığına göre bunun için kemali hararetle hazırlanmaktadır. İngiltereye hâdim bir âlemi İslâmın esası ve İngiltere nüfuzuna tâbi bir Filistin hükûmeti hıristiyaniyesinin teşkili ve bu suretle Mısır ve Süveyş ve Bahrı Ahmerin ilelebet temini ve Türkiyeyi son kuvvayi diniyesinden ve en güzel mamurelerinden teb'id ve tecrid hevesleri İngiltere için âdeta Harbi Umumînin hedeflerinden olacak kadar mühim, bizim için de telâfisi mümkün olmıyan darabatı hayatiyeden maduttur. Hülâsa garpta muhtemel taarruzatı ciddiyeye muntazır olmak ve Suriye hududunda vazıh müstahzar olan düşman harekâtı asliyesine muvaffakıyet vermemek vaziyeti umumiyei

askeriyemizin mübrem talepleridir. Vaziyeti umumiye bu halde iken meselâ son kuvvetlerle Irakın istirdadını düşünmeğe imkân yoktur.

En kuvvetli sebep daha kavi ve daha hazır olarak Sinadadır ve bu düşmana incizap gayri kabili ihmaldir. Saniyet maddeten de imkân ve kuvvet yoktur. Bu işe teşebbüs edecek orduların bugünkü mevcutları pek zayıf ve kıymetsiz olup daha iki ay yürüdükten sonra — biraz mübalâğasiyle — hademeden ibaret bir kütle kalır. Düşmanın Bağdada şimendiferle ve gemilerle getirip yetiştireceklerine, şahturla ve deve ile mukabele edilemez. Velhasıl bu ademi imkânların en büyük delil aylardanberi bir alayı iki gün yürütebilecek hazırlıkların elân vücuda getirilememiş olmasıdır.

Bu muhtasar nazarı umumîden neticei istidlâlim; artık her iş bitmiştir ve bulunacak bir çare kalmamıştır zemininde değildir. Böyle bir kanaati bedbinane düşmanların ve tehlikelerin en vahimi olduğunu izaha hacet görmem. İmkânı halâs ve hayat mevcut olup ancak tedabiri saibeyi bulmak lâzımdır.

Vaziyeti ıslah çareleri:

4 — Âcizlerine göre bugün takip olunacak kararlar berveçhiâti olmalıdır:

A — Dahilden takviyei hükûmet ve temini resanet (jandarması kuvvetli, memurları mümkün olduğu kadar umuru adliyesi; herhalde iaşei umumiyesiyle umuru ticariye ve iktisadiyeyi tanzim) etmek, hiç olmazsa suiistimalâtı haddi asgarîye ve kabili tahammül bir dereceye indirmektir. O suretle ki memleket sağlam bir üssülhareke halinde bulunmalı ve imtidadı harp maazallah yeni zıyalar ve felâketlere sebep olsa da, elimizde ve gerimizde kalacak manatık ve ahaliyi herhalde dayanmaz çürük bir kütle halinde bulmamalıyız.

B — Siyaseti askeriyemiz bir müdafaa siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek nefer son âna kadar saklamak siyaseti olmalıdır. Bu siyaset, memleketimiz haricinde bir tek Osmanlı neferi kalmasına mütehammil olamaz. Âtinin temini taarruzla mı veya müdafaa ile mi kabil ve musip olacağı

meselesine bugün karar verilemez. Çünkü düşman bugün orada insanca ve malzemece bize mütefevvik olup bizim bütün kuvvetlerimizi gönderebileceğimiz aylar zarfında intizar etmesine ihtimal fennen pek azdır.

Filistin harekâtı hakkında malûmat:

Bizim kuvvetlerimiz gelmezden evvel anın taarruz ederek karşısındaki kuvvet aleyhine bir neticei katiye istimal etmeğe teşebbüsü tabiîdir. Bundan başka bizim kuvvet sevkedeceğimiz iki ay zarfında düşman isterse vesaiti nakliye itibariyle daha çok kuvvet getirmeğe muktedirdir. Binaenaleyh düşman daha evvel taarruz etmediği halde dahi bizim sevkiyatımız hitam bulduktan sonra bugünkü tefevvukunu tezyit etmiş bulunması ihtimal dahilindedir.

Velhasıl Halepte bulunan kuvvetlerimizin Sina cephesine ne kuvvet ve kıymette muvasalat edeceği dahi malûm olmadığından Sina cephesinin temini için bugün mevkii tatbika konulacak karar münhasıran Yedinci Ordu kıtaatının hemen cenuba tahriki mahiyetinde olabilir. Bu kuvvetlerin bilâhare nasıl istimal olunabileceğini bugün katiyetle tayin etmeğe (kuvvetlerimizi israf etmemek mülâhazasından sarfınazar) harita üzerindeki askerlikçe dahi imkân yoktur. Yedinci Ordu kıtaatının cenuba tahrikiyle husule gelecek halitai askeriyenin her türlü kuyudumuz semihai siyasiyeden âzâde ve memleketin dahilî ve haric' bütün ihtiyacatına vefa edebilecek bir surette tanzim ve sevku idaresinde en kestirme tarik şudur: Bütün Suriye ve Hicaz şimdiye kadar olduğu gibi her hususta bir Müslüman Osmalıya ait olur ve bunun tahtı emrinde olarak Sina cephesinin harekâtını müstakillen diğer bir Müslüman Osmanlı Falkenhayn gelmiş ve onunla taahhüdatı müstacele yapılmış ve (Kresk) minelkadim iktisabı hukuk etmiş olması elhasıl Almanları idare etmek gibi esbab ve avamil menfaati vataniyenin istilzam ettiği şekli vâzıh ve kat'iye mâni olamaz ,itikadındayım. Hayat ve memat mesailinde olsun itayı karar hakkından mahrum bulunduğumuzu zannetmiyorum. Maahaza benim bildiğim esbab Falkenhayn'in istihdamı mecburiyeti uğrunda me-

nafii vataniyeyi kısmen tehlikeye düşürülecek derecede kuvvetli addettiriyor ve Sina cephesinin (Kresk) ve Yedinci ve bu iki orduya Falkenhayn'in kumanda etmesi icap ediyorsa menfaati vatan için bu suretle hizmetten içtinap olunmaz. Ancak bu halde General Falkenhayn'in bütün Suriye ve Hicaza kumanda eden zatın emrine girmesi münakaşaya mütehammil olmıyan bir meseledir.

Yedinci Ordu kumandanlığında kaldığıma nazaran benim müstakil ve kanunen bütün arkadaşlarıma muadil bir ordu kumandanı vaziyetine düşmekliğim mucibi teessür olsa da bu cihet menafii vataniye karşısında meskût bulunabilir. Ancak bu takdirde nazarı dikkatten dûr tutmamak lâzım gelen nazik bir nokta vardır. Yedinci kolordu kıtaatı kâmilen gidip (Kresk) kıtaatı ile benim kıtaatım kabili tefrik bir hale gelmesine ahvali harbiye mâni olabilir. Yani daha nakliyata başladığımız andan itibaren düşman Sina cephesine taarruza başlar. Bu halde gönderilen kuvvetlerin arzu edildiği gibi bir kumandaya raptına ahval müsait olmayıp her gelen kıtanın parça parça muharebeye ve yekdiğerini müteakip (Kresk) kumandasına girmesi icap edebilir.

Bu hale göre, nihayette ordu karargâhı yalnız başına ve işsiz bir hale girip bütün kıtaat parça parça (Kresk) e ait kalmış bulunur. Eğer vaziyeti harbiye bu sureti hareketi mecburî kılarsa vatanın mukadderatı mevzuubahs olurken bizzarure kendimin seyirci kalmama tevekkül ve tahammül edemem. Bu halde yapacağım iş, en ufak bir kıtamın müdahale ettiği cepheyi ve muharebe hatlarını bilâkaydüşart kendi emrime almaktır. Yani kuvvetler muharebe sebebiyle Sina cephesinde bir kumanda altında erimeğe mecbur olursa, bu kumandan ancak ben olabilirim. Daha bidayetten itibaren bu noktayı görmüş ve buna karara vermiş olmak lâzımdır. Suriye ve heyeti umumiyesinin Falkenhayn'e verilemiyeceği meselesinde Almanları kırmak ve onların kuvvet ve lüzumlarını ihmal etmek gibi kısa bir mülâhazaya tâbi olmadığıma itimat buyurmalısınız. Elyevm içinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla beraber bulunarak kurtulmak zarurî ise de Almanların bu zaruetten ve imdadı

Atatürk Yunan Başvekili Venizelos ile. — 1928

harpten istifade ederek bizi müstemleke şekline sokmak ve memleketimizin bütün menabiini kendi ellerine almak siyasetine muarızım ve ricali devletin bu hususta hiç olmazsa Bulgarlar kadar müstakil ve kıskanç olduğumuz Almanlarca gereği gibi anlaşıldığı gün onların bizi Bulgarlardan daha muteber göreceklerine sizi temin ederim. Hüsnü idare edeceğim diye mütemadiyen fedakârlıkta bulunmak her hangi bir menfaate ve şahsen Almanlara merhamet ve insaf telkin etmeyip belki verdiklerimizden yüz kat fazlasına anları tahris ve teşvik eder.

Bugün Falkenhayn her vesilede herkese karşı Alman menfaatini en ziyade düşüneceğini söyliyecek kadar mütecasirdir. Halepte ve Fıratta ve Suriyede Alman siyaseti ve Alman menfaati ne demek olduğunu ve bahusus bu sözü sarfeden bir Alman konsolosu olmayıp yüz binlerce Türk kanı için karar vermek mevkiinde bulunan bir kumandan olursa işin tamamen menafii vataniyemize gayri muvafık cereyan edeceğini anlamak mümkün değildir. Falkenhayn geldiği gündenberi aşair rüesasına Alman mülâzimleri göndererek doğrudan doğruya temas hasıl etmektedir.

Araplar Türklere düşmandır. Biz Almanlarla bitaraf olduğumuzdan onları kazanabiliriz, sözünü bizzat bana, bir ordu kumandanı sarfetmiştir. Irak harekâtının gayrikabili icra olduğunu kendisi daha ilk gündenberi anlamıştır. Irak hareketini memlekete yerleştirmesi için vesile ittihaz etti.

Hakikatte ideali bütün Arabistanı Alman idaresine almaktı. Nitekim plânının ikinci safhasına başlamıştır. Irak hedefi, tabiatiyle tebeddül edince Sina cephesinde bir taarruz veya müdafaa mı lâzım olduğunun şimdiden kestirilemiyeceği herkes gibi onun nazarında da ayandır. Fakat taarruz sözü bütün Suriye, yani Arabistanın tahtı idaresine girmesi için bir vesilei cazibeden başka bir şey değildir. İki ay sonra ahval taarruza gayri müsait olup, bütün kuvvetlerle Filistinin müdafaası mümkün olursa General Falkenhayn cihana ve memleketimize karşı en büyük muvaffakıyeti kazanmış şeklinde arzı vücut edeceğine şüphe yoktur. Fakat bu halde takviyei hükûmet ve memle-

ket şerefi şöyle dursun memleket kâmilen bizim elimizden çıkarak bir Alman müstemlekesi haline girmiş olacaktır.

Ve General Falkenhayn bu maksat için bizim borcumuz olan altınları ve Anadoludan getirdiğimiz son Türk kanlarını istimal etmiş bulunacaktır. Velhasıl gerek hükûmeti mülkiye ve gerek ahali için de yapılacak işlerin alelâde bir memleket meselesi değil en birinci bir müdafaai memleket meselesi olduğu ve bu devirde memleketin hiçbir köşesinin herhangi bir ecnebi tahtı nüfuz ve idaresine verilmesi hayatı saltanatı katiyen ihlâl ve iptal eder. İşte benim mütalâatım bundan ibarettir. Bulunduğunuz mevki sebebiyle bunları tasvir etmekle vicdanım üzerinden ref'i bâr etmiş olduğuma kaniim.

Yedinci Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

Tarihî bir kıymeti haiz olan bu rapor çok şayanı dikkattir. Askerî tarihimizi yazanlar ve askerî harp tarihini tetkik edenlere umumî harpte Suriye cephesinde Türk orduları nasıl hareket etmeliydi, ve Türk kumandanlarının, Türk askerlerinin kıymetinin ne şekilde olduğu bilinmelidir. Bütün bunlar bu raporda yazılıdır. Tarihî ehemmiyetine binaen aynen eserime dercettim.

★

Mustafa Kemal Paşanın hâtıratında gördüğümüz gibi artık her şey bitmişti. Suriyede Türk orduları mağlûp edilmişti. Almanlar batı cephesinde bozulmuş kaçıyor, Avusturyalılar, Bulgarlar da silâhlarını terketmişlerdi. Bu vaziyet karşısında ordularımız Suriye cihetinde, faik düşman kuvvetleri karşısında bozuldu. Sekizinci Ordu tamamen esir edildi.

Yalnız Suriye cephesinden Yedinci Ordu Mustafa Kemalin kudretli idaresi altında Halebe doğru çekiliyordu. Bu suretle 80 bin kişilik düşman ordusu çemberinden yedi bin süngüsü olan Yedinci Ordu, askerî tarihte benzerine az tesadüf edilen bir intizamla, şahikaları göklerle konuşan Anadolu dağ-

Torosların eteklerine, anavatanın hududunu beklemek üzere Halebin kuzeyinde bulunan Katma mevkiine geldi ve durdu. Bu suretle Mustafa Kemal Paşanın kumandasında Yedinci Ordu Halepte toplanarak, düşmanı önlemek vazifesini aldı. Derhal dağınık kuvvetler toplandı. Burada 24 bin kişilik bir ordu teşekkül ediverdi. Britanyalı süvariler, anavatana doğru ilerliyordu. Halebin şimalindeki Katmada, işte bu ordu ile Mustafa Kemal, düşman ordusunu tamamiyle mağlûp ederek durdurmağa muvaffak oldu ve (Katma) karargâh yapıldı.

Mustafa Kemal, mütemadî yorgunluklar yüzünden rahatsız olmuştu. Halepte (Salih Fansa) adında zengin bir adamın evinde kalıyordu. Salih Beyin refikaları (Selma Fansa) Mustafa Kemale pek iyi bakıyordu.

Bir gün Halepte otomobili ile gezerken Mustafa Kemalin otomobilini Araplar sardılar. Bunların kendisinden ne istediğini sordu: «Altın!» diye bağırdılar. Mustafa Kemal Paşa bunların önüne altın serperek, otomobile yol açarak evine döndü. Onlar da aradıkları sarı altınlara kavuşmuşlardı.

Halebin sukutundan beş gün önce, Mustafa Kemal Halepte bulunan Türk memurlarını (Baran) otelinde topladı.

Kendisi pek yorgun bir halde memurlara şunları söyledi:

— Bu iş bitti, yalnız bir ümidim kaldı. O da, Anadoluda vücuda getirmek istediğim kuvvettir. Ancak bu millî kuvvet Türk milletinin dinî ve ahlâkî bütün varlığını koruyacaktır. Bu teşkilâtı yaparken, siz de bana yardım ediniz. İstediğimiz şimdilik budur. Eşyalarınızı toplayınız. Size yardım edilecektir.

Türk askerleri Katmaya çekildi. Düşman bir tek adım ileri atamadı. Türk süngüsü Anadoluyu bekliyor!. Anadolu sessiz, yeni bir devir açmak için ruhunda yeni bir mefkûrenin ilk ateşini hissediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Katmada askerlere şunu söylüyor:

— Askerler! Yer yer ve grup grup çete muharebelerine hazırlanınız!.

Bugünlerde Şamda yazdığı defterinden parçalar şunlardır:

«Saltanat ve Hilâfet denilen müessese artık çürümüştür. İnhidam muhakkaktır. Bu inhidamı, Türk milletinin durdurma-

sı lâzımdır. Aksi takdirde bu bina çökecektir. Türk milleti, bunun ankazı altında kalacaktır.»

Mustafa Kemal, bundan sonra yapacağı işleri bir tesadüfle değil, tarihin seyrini takip ederek yapmıştır.

Bu zamanda Sadrazam Talât Paşa ve arkadaşları Avrupaya kaçtılar. İzzet Paşa yeni kabineyi kurdu.

Bu zman Mustafa Kemal Paşa Adanaya gitti ve Yıldırım Ordular Grupu Kumandanı oldu. Fakat düşmanlar İskenderuna asker çıkarmak istiyorlardı. Mustafa Kemal, buraya düşmanın çıkmasını istemiyordu. İzzet Paşa ile bir çok muhaberelerden sonra, Fransız kuvvetleri gemilerle İskenderun limanında görünüyorlar. Bu zaman Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemale:

— Bu kuvvetlere ateşle mukabele edeceğim, diyor.

O da:

— Et!..

Emrini veriyor. Türk askerleri bu Fransız gemilerini ateşe tutuyorlar. Karaya çıkamadan geri dönüyorlar. Muharebe bittikten sonra bu ikinci ateş, yeni bir harbin başlangıcı idi. Düşman kuvvetlerinin İskenderuna gelerek yeni bir harbi bekliyordu. Fakat ne gelen var, ne giden!. İşte Mustafa Kemale ve arkadaşlarına bu hâdise, yeni bir mefkûre doğurdu. Dört senedir çarpışan düşman da artık yoruldu. Dermanı yok. Kim kendini çabuk toplar, yeni bir kurtuluş mücadelesine başlarsa, o muvaffak olacaktır! İşte İskenderunda işitilen bu ilk kurşun sesi, Millî Mücadelenin ilk emaresidir. Esasen galiplere çok ganimet düşmüştü. Şimdi onlar yalnız bu mirası paylaşmak sevdasına düşmek üzere iken, Atatürk Adanada millî bir ordu hazırlamayı düşünüyordu. Fakat mütareke olmuş, itilâf devletleri de İstanbula girmeğe hazırlanıyorlardı.

Artık Osmanlı İmparatorluğu büyük harpten yenilmiş olarak çıkmıştı. Acaba büyük harp Türk milletine kaça mal oldu? Harbe girdiğimiz zaman ne kadar paramız vardı? Müttefiklerimizden ne kadar ödünç para aldık?

Umumî Harp 1914 de patlar patlamaz, Osmanlı İmparatorluğu da seferberliğini ilân etti. Çünkü İngiliz İmparatorluğu, Çarlık Rusyasiyle ittifak etmişti. Onlarla gizli muahedeleri var-

dı. Boğazlara ait onlara tatlı vaadlerde bulunmuştu. Anadolunun mışlardı. İngiltere Mısıra Süveyşe ve bilhassa Musul petrollarına kavuşmak istiyordu. Türkiye bu sebeple itilâf devletleriyle uzlaşamazdı. Cemal Paşa Parise giderek anlaşmak istedi. Fakat Türk ittifakını kabul etmediler. Mecburî olarak Almanya İmparatorluğunun ittifakına girdik.

Osmanlı İmparatorluğu 1914 de umumî harbe girdiği zaman, devletin hazinesi bomboştu. Her yıl bütçe kanunu ile Osmanlı Bankasından açmağa izin aldığı bir buçuk milyon liranın da (1.212.000) lirasını kullanmış, ancak (288.000) lira alacağı kalmıştı. Derhal bütün tediyatı hükûmet kaldırdı. Her taraftan alelâcele para toplanıyordu. Ordu için her ay için yarım milyon tahsisat lüzumu hasıl olmuştu. Harbe kullanılmak üzere 10 Kasım 1914 tarihinde Maliye Nazır vekili Talât Bey (Paşa) ile Almanya Büyük Elçisi Baron Vangenhaym arasında İstanbulda beş milyon altınlık bir istikraz mukavelesi imza edildi. Bu beş milyon Osmanlı altını, İngiliz lirası, Alman altını ve bir kısım da külçe olarak teslim edildi. Bundan başka Bağdad Demiryolları şirketinden de para istenildi. Almanya bunun üzerine (2.112.000) lira daha verdi. Bu paralar orduya durmadan sarfediliyordu. Umumî harbi ancak bir sene sürecek zannediyorlardı. Masraflar her gün çoğalmakta devam ediyordu. Tekrar Almanyaya müracaat edildi. Bu defa Alman hazine bonoları verildi ve durmadan müttefiklerden istikraza devam ediliyordu. 4 milyon asker çıkarmıştık. Cepheler pek genişti. Irak, Filistin, Hicaz, Kafkas, Çanakkale, Galiçya, Yanya ve bütün sahillerimizde askerlerimiz vardı.

Harbi Umumîde sarfiyatımızı maliyecilerimizden (Raşit Gökdemir) şu şekilde tespit etmiştir:

A — Hariçten yapılan istikrazlar; Almanyadan :

Altın (bir lirası on lira hesabile)	130.980.000
Gümüş	2.341.000
Mark (Yirmi mark bir lira hesabile)	22.237.000

Evrakı nakdiye (Avusturyadan)	10.560.000
(Krdei Anşaıt) Bankasından	6.540.000
Almanyanın verdiği mühımmat parası: (Bu mâmasarıfi harbiye bedeli Almanyanın Brüksel'de toplanan maliye kongresine vermiş olduğu raporda gösterilmiş, 848 milyon mark yirmisi bir liradan hesap edilmiştir.	42.500.000
Yavuz ve Midilli Zırhlıların bedeli	24.000.000
Yekûn	**239.138.000**

B — Dahilden borçlar :

Evrakı nakdiye	159.648.000
İstikrazı Dahili yüzde beş faizli	17.977.000
Yüz, kırk paralık evrakı nakdiye ile posta ve Hicaz pulları	986.000
Tekâlifı harbiye, vesaiti nakliye, tahribat v.s.	20.000.000
Zürrâdan âşârın iki misli alınan iaşe karşılığı	5.000.000
Muhtelif mubaayattan kalan borç	5.000.000
Yekûn	**208.611.600**

C — Büdce varidatı :

Kat'î hesaplar yapılmadığından bütçedeki varidat gösterilmiştir.

1914	senesi	24.112.000
1915	»	21.700.000
1916	»	25.199.000
1917	»	23.583.000
1918	»	24.000.000
	Yekûn	**128.594.000**

D — Darphanede basılan paralar :

Gümüş	4.477.000
Mahlût nikel	193.000
Tedavülden kaldırılmış iken ufaklık ihtiyacı için yeniden meydana çıkarılan eski paralar	310.000
Yekûn	**4.980.000**

Dört kısımda gösterilen paraların yekûnu (581.323.600) liradır. Batan gemiler, zayi olan askerî malzeme, harap olan binalar gibi memlekete yüz binlerce liraya mal olan servetler de takriben hesap edilirse, umumî harp, Türk milletine (bir milyar) Türk lirasına mal olmuş, 1,5 milyon da evlâdını topraklar altına gömmüş, Hicaz, Suriye, Filistin gibi geniş arazi de elimizden çıkmış, Türkün ana vatanı olan Anadolu da taksime uğramış bulunuyordu.

Bu büyük facia Türkün başına gelmiş Bakalım kendini bu zararlardan nasıl kurtaracaktı. Fakat biz yine kurtulacağımızı iman etmiştik... Milletin azim ve iradesi bütün bu zararları ödiyecek, harap olmuş yurdunu imar edecek, kaybolan istiklâlini de yeniden kuracağına inanmıştık. İşte bu inan, millî mücadele ruhu idi...

Bu elîm vaziyet devam ederken, itilaf devletlerinin donanmaları da İstanbula girmiş, yoksul milletin millî servetini de ellerinden almağa başlamışlardır.

Bu zamanlar Adana bulunan Yıldırım Orduları grupu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşadan bir telgraf aldı. Elindeki kuvvetlerini dağıtmasını bildirdi. Bir ikinci telgrafında da İstanbula gelmesi için bir emir alınca, Mustafa Kemal Paşa İstanbula geldi. Ayni zamanda bütün kolordu kumandanları da vaziyeti anlamak üzere İstanbula toplanmışlardı. Askerler'de terhis edildi.

MUSTAFA KEMAL PAŞA İSTANBULDA VE

Sabiha Sultanla Evlenme Teşebbüsleri

Türk milleti en acı günlerini yaşıyor. Altı yüz yıllık bir imparatorluk can çekişmekte.. Bir zamanlar tâ Viyana önlerinden, Atlas Okyanusuna, yine Kafkas eteklerinden, Hind denizine kadar kalelerinde dalgalanan Türk bayrağı inmiş, artık tunç yüzlü Türk erleri meydanda yok... Kışlalardan boru sesi gelmiyor, her an cenge hazırlanan talim meydanları boş... Her

türlü silâhlarla dolu olan cephanelikler yabancı ellerde, önünde düşman nöbetçileri, bir sağa bir sola dolaşıyor... Toplarımızın kamaları alınmış... Türk donanması İstinyeye hapsedilmiş, sahibini bekliyor... Türk kışlaları, bin bir diyardan gelmiş işgal alaylarile dolu... Ne gülen var; ne sokaklarda gezen!. Her Türk, ocak başında matem göz yaşları döküyor... Beyoğlu kahkahadan, neşeden inliyor... Ulu Türk âbidelerinin gölgesine sığınmış İstanbul susuyor. Elbette bu sükûtun derin mânası var!...

Ne mutludur ki o milletlere, şanlı tarihleri yoktur!.. Daha dün, ne muazzam bir millettik... Şerefle, kahramanlıkla, medeniyetle dolu bir mazimiz vardı. Bugünlerde acap neyiz?.. Ne yazık ki, ne olduğumuzu, daha neler göreceğimizi düşünmekten korkuyoruz... Fertler için ölüm, milletler için inkıraz ne hazin ve ne korkunç bir alın yazısı... Dünya milletlerinin gözü önünde büyük bir dünya inkıraz ediyor. Ne acıyan var; ne de elinden tutan... Yalnız her tarafta zaferin kahkahaları... Matemlilerin vicdanına dalga, dalga çarpıyor...

Akılımıza şu gelirdi: Avrupa ile Asyayı birbirine bağlıyan bu muazzam Müslüman ve Türk İmparatorluğu şayet inkıraz ederse.. arz yerinden oynıyacak... Denizler çoşacak... Enkazımızın tozu dumanı gökleri saracak... İnsanlık bu tozlar içinde bizimle beraber batacaktır!. Heyhat!. Bunların hiç biri olmadı; âlem yine o âlem... Galip yaşıyor, mağlûp eziliyor. İnliyenlerin sesi duyulmuyor. Hak yok, kuvvet var!..

Beyoğlunda sabahlara kadar caz sesleriyle mestolanlar... Bir kere dönüp de acılarımıza iştirâk etmiyorlar... Dört yıl niçin çarpıştık?.. Bir buçuk milyon yavuz delikanlıları hangi emellerle toprağa gömdük... Analar bunun için ağlıyor, düşman bunun için gülüyor... Bu kahkaha atanlara; şehit yavrularımızın kanlı gömleklerini, ağlıyan anaların yaş dolu mendillerini ağızlarına tıkayıp, seslerini durdurmak lâzım!.. Hayır, o gazilerimizin kanlı gömleğini bir bayrak olarak çekip etrafında toplanmak lâzım!. İşte bu sessiz duran yaralı Türk milleti, istiklâl bayrağını çekecek, ve önüne düşecek bir Bozkurt bekliyordu... Önce millet kendi kendisine inanacak... Son-

ra ruhundaki iman ve ümit... onu millî mücadeleye sevkedecekti... O günler yaklaşıyordu. Cephelerden gaziler ve büyük kumandanlar İstanbula toplanıyordu. İşte bunlar arasında, yarının İstiklâl Savaşını yapacak olan, Yıldırım Orduları kumandanı «Mustafa Kemal Paşa» İstanbula gelmişti. Millet silâhına sarılacak; O, öne düşerek; Türk milleti kurtulacaktı. Buna böyle inandık... Böyle yaptık, muzaffer olduk...

Kır bir at üzerinde fatih bir kumandan tavriyle General (Despre) ve arkasında Fransız bandosu Marşeyezi çalarak ilerliyor... Arkadaki bölüklerde yere serilmiş Türk bayraklarını çiğneyerek, «Madelon!.. Madelon!...» türküsünü söylemek suretile geçiyorlar. Arkalarından Cezayir süvari alayları, önlerinde davul ve zurna çalarak, caddeleri inletiyordu. İttifak devletleri zırhlıları Topkapı sarayının önüne demirlemişti.

13 Kasım 1918 tarihinde itilâf donanmaları, silâh kuvvetiyle geçemedikleri Çanakkaleden, Mondros mütarekesinin hükümleriyle İstanbula gelerek, zafer neşesi içinde mestolmuşlardı. Osmanlı Padişahı Mehmet Vahdettin şaşkın bir halde, kararsız, ne yapacağını şaşırmış.. Tac ve tahtının elinden gideceğini düşünüyor... Yalnız harekette olan Türk Ocağı âzaları ve bir de İstanbul Darülfünunu gençleri galeyanda; bu işgali proteste etmek üzere mitingler hazırlamakla meşguldü. Bütün memleket kan ağlıyor. Millî bir matem gününe başlanmıştı. Milletçe, bir devletin inkıraz acılarını toptan tatmıştık. Millî şuur galeyan halinde idi.

İşte İstanbulun işgali böyle olmuştu. Böyle acı günlerde, yorgun ve yaralı gaziler, cephelerde silâhlarını bırakmışlar; köylerine, şehirlerine dönüyor. Büyük kumandanlar da İstanbula gelmişlerdi. Bunlardan bir tanesi de «Mustafa Kemal Paşa» idi.

Mustafa Kemal 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbula geldi. Aynı günde İtilâf devletlerinin donanmaları İstanbul limanını demirlemişlerdi. Dört yıl vatanı için şerefli vazifeler gö-

ren bu kahraman kumandan Haydarpaşadan köhne bir motöre binerek Sirkeci rıhtımına yanaştığı zaman, renk renk bayraklarla süslenmiş düşman gemilerini görünce bunlara mânalı bir bakıştan sonra:

— Geldikleri gibi giderler!

Demekten kendini alamadı.

Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşadan şu şekilde bir telgraf almıştı: «Zati devletleri bir an evvel İstanbulu teşrif buyurmalısınız. Sizinle istişareye ihtiyacım var» diyordu. Mustafa Kemal, Adanadan İstanbula gelince, doğruca Sadrıâzam Ahmet İzzet Paşayı ziyarete gitti. Sadırâzam Ahmet İzzet Paşanın karşısında, biri cephеden yeni gelmiş olan Mustafa Kemal, diğeri de Dahiliye Nazırı Ali Fethi Bey bulunuyordu. Buradaki konuşmalarda, padişah yeni bir kabine kurarak Tevfik Paşayı sadarete getirecek, ve Mustafa Kemali de Harbiye Nazırı yapacaktı. Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı olmayı istiyordu. Bu mesele üzerin görüştüler. Ayni günde Mustafa Kemal Paşa, Meclisi Meb'usana gitti. Fakat bugün İzzet Paşa kabinesi düştü, yerine Tevfik Paşa kabinesi kuruldu. Mustafa Kemal, kabineye giremedi. Bu hâdise üzerine artık Mustafa Kemal için bir kabine meselesi ve bu kabinede müessir olmak düşüncesi kalmamıştı. O, kabineye, tarihî bir vazife yapabilmek için girmeyi arzu etmişti. Fakat olmadı. O bugüne kadar kimseden bir vazife istenmemişti. Mustafa Kemal, Perapalâs oteline inmişti. Bir gün odasında oturuyordu. Karşıki salonda da İstanbul işgal kumandanlarından (Harrington) ve diğer İngiliz kumandanları oturmakta idi. Otele yeni gelmiş olan bu genç general, nazarı dikkatlerini celbederek, kim olduğunu otelciden sordular. Otelci:

— Çanakkale müdafii Mustafa Kemal Paşa!..

Deyince, Harrington ve bütün İngiliz generallerinde bir kımıldama oldu. Çanakkalede, kendilerini mağlûp eden bu galip kumandanı tanımak ve görüşmek arzu ettiler. Kendisine bir adam gönderdiler, o adam:

— İngiliz itilâf devletleri kumandanı Harrington, sizinle görüşmek arzusunda bulunuyorlar.

— Nerede görüşmek istiyorlar?

— Yanlarına çağırıyorlar!.

Derhal Mustafa Kemal, o şehlâlaşan mavi gözlerini adama dikerek:

— Ben bu memleketin sahibiyim, onlar misafirdirler. Görüşmek istiyorlarsa odama gelsinler. Bizde âdet, misafir ev sahibinin ayağına gelir!.

Dedi. Adam da, cümleyi aynen İngilizlere söyledi.

O, gitmedi. Onlar da gelmediler. Fakat Mustafa Kemal, bütün ecnebi kumandanlarla dolu olan bu otelde fazla kalamadı. Beşiktaştaki annesinin evine de girmek istemiyordu. Fakat Halepte iken evinde oturmuş olduğu (Salih Fansa) nın evine yerleşti.

Salih Fansa ve eşi Bayan Selma Fansa Beyoğlunda Hava sokağında Cebeli Lübnan mutasarrıfı sabıkı (Franko) Paşanın evinde oturuyorlardı.

Salih Fansa, Perapalâsa giderek, Halepten tanıdığı eski dostu Mustafa Kemal Paşayı ziyaret etti. Bu aile, Halepte Atatürk hasta iken, pek itinalı bir surette bakmışlar, kendisine büyük hürmet göstermişlerdi. Bu yüzden de servetlerini bırakarak, İstanbula kaçmışlardı. Hattâ yedinci ordunun bütün evrakını da bu aile, bir sandık içinde saklamıştı. Bay Salih Fansa, Mustafa Kemali evine davet etti, o da kabul etti.

Franko Paşanın apartmanının dördüncü katında, kendisine gayet güzel, alafranga döşenmiş bir oda hazırladılar. Ortada bir salon, antreye bakan bir köşede bir şark salonu, onun karşısında Lui Genz bir salon daha vardı. Duvarlar mavi boyalı, üzerinde yıldızlar vardı. Salonun muhtelif yerlerinde mum şeklinde elektrik lâmbaları bulunuyordu.

İlk akşam. Bayan Selma Fansa'ya:

— Bana bir kuru fasulye pişiriniz. Ne yapayım, çok severim. Mübareğe mektepte iken alıştım!..

Dedi. Üzerinde, Halepte iken sattığı atın beş bin lirası vardı.

İşte Mustafa Kemal Paşa İstanbulda Hava sokağının tenha bir köşesinde bu apartmana yerleşmişti. Arasıra da anne-

sine gidip geliyor, o da bu evi sık sık ziyaret ediyordu. Annesi, oğlunun bu şekilde istirahatini temin edemiyecekti. Rahatını görünce memnun oluyor. Esasen kendisi rahatsızdı. Bir tek kadeh likörü bile içemiyordu.

Hava sokağındaki bu eve sık sık gelen ve Mustafa Kemale siyasi havadisler getiren Bay Ali Rıza idi. Memleket büyüklerinden bir kısmı Maltaya sürüleceklerini, hattâ bunlar arasında Fethi Beyin de bulunduğunu söyledi. Tesadüf, o gün, Fethi Bey de Mustafa Kemali ziyarete geldi. Mustafa Kemal:

— Fethi bu gece eve gitme, şehirde gizli bir ev tut!

— Niçin?..

— Birçoklarını İngilizler Maltaya sürüyorlar, seni de süreceklerdir...

Dedi. Fethi Bey:

— Ben sadrıâzamla görüştüm, o bana söz verdi. Bir şey yapamazlar...

Mustafa Kemalin bu meseleden nasıl haber aldığını hayret ediyor. Mustafa Kemal:

— Sen o adamların sözlerine bakma!..

Fethi Bey gece evine gider gitmez derhal tevkif ediyorlar. Karısı Bayan Galibe, Fethi Beyin tevkifini haber vermiştir.

Birkaç gün sonra, Sultan Mehmet Vahdettinin hemşiresinin kızı Prenses Münibe, Salih Fansanın evine geldi. O gün Mustafa Kemal evde yoktu.

Prenses Münibe:

— Beni buraya gizli olarak zâtı şahane gönderdi. Kızları Sabiha Sultanı, fahrî yaverleri olan Mustafa Kemal Paşaya vermek arzu buyuruyorlar. Kendisine bu meseleyi söyleyiniz. Ben bir iki gün sonra sizden haber alırım.

Diyerek apartmandan ayrılmıştır. Akşam Mustafa Kemal geldiği zaman, kendisine Bayan Selma:

— Paşa hazretleri, bugün saraydan, zâti şahanenin hemşiresinin kızı Prenses Münibe Hanımefendi bize geldi. Zâti

şahane, Kızları Sabiha Sultanı size vermek istiyor. Bu hususta ki fikrinizi soruyor.

Mustafa Kemal, biraz durakladıktan sonra:

— O halde Sabiha Sultan buraya gelsin!..

Diye cevap verdi. Vahdettinin iki kızı vardı: Birinin adı (Ulviye Sultan) olup Tevfik Paşanın oğluna vermişlerdi. Küçük kızının adı da (Sabiha) Sultandı. Sabiha Sultan, padişahın en güzel kızlarından biriydi. Sarayda Sabiha Sultandan güzel yoktu. Uzun boylu, mütenasip endamlı, zarif bir sultandı. Fakat güzelliğine de fazla mağrurdu. Kız Faruk Efendiyi seviyordu. Halbuki babası Vahdettin, Mustafa Kemal gibi büyük bir kumandanı kazanmak için, el altından çalışarak, kızı Sabihayı ona vermek arzusunda idi. Sonradan Sabiha Sultanı, Abdülmecidin oğlu Faruk Efendi almıştır. Mustafa Kemal de bir aralık (Selma) adında bir kızla nişanlanmış, fakat evlenememişlerdi. Bu ikinci evlenme teşebbüsü idi.

Bir iki gün sonra yine Prenses Münibe bu eve geldi. Bayan Fansa ile görüştü. Bayan Fansa:

— Sabiha Sultanı burada görmek istiyorlar!..

Münibe Sultan gülerek:

— Bir sultan, saraydan çıkar da bir eve nasıl gelir?

— Gelsin bir kere göreyim, beğenirsem alırım. Belki de beğenmem diyor.

O sırada Mustafa Kemal eve geldi. Prenses Münibeyi nezaketle karşıladı. Prenses Münibe, Yusuf Bey isminde birisiyle evli bulunuyordu. Mustafa Kemal sivil giyiniyordu. Paşa kendi eliyle Prenses Bayan Münibeye bir likör verdi. Kendisi içmiyordu. Çünkü bu zamanlar böbreklerinden rahatsızdı.

Prenses Münibe, bu defa meseleyi kendi açıyor, görüşüyorlar. Mustafa Kemal:

— Lûtfen buraya teşrif etsinler!..

Deyince, Prenses Münibe gülerek:

— Bir padişah kızı, ayağınıza gelemez.

Sözü üzerine, Mustafa Kemal:

— Ben bu memlekete büyük hizmetler ettim, yarın da da-

Atatürk Yugoslavya Kralı Aleksandır ile. — 1933

ha fazla büyük hizmetler edeceğim... Saraydan başka bir yerde görsem ne çıkar!..

Dediği zaman, Prenses gülümsiyerek apartımanı terketti. Mustafa Kemal, Salih Fansa ve Bayan Fansa'ya:

— Ben bu kızı alamam. Şayet bir sultan kızı ile evlenirsem, milletimi kurtaramam. Mücadeleye giriştiğim zaman bu kız da mütemadiyen babam, diye ağlıyacaktır!.

Diyerek meseleyi kapatıyor. Esasen kızın gönlü de Faruk Efendide idi. Fakat Sultan Vahdettin bu işi şiddetle arzu ediyordu.

Ertesi gün Bayan Fansa, meseleyi Atatürkün annesine açmıştır. Annesi heyecanla:

— Aman! Siz Mustafayı ikna ediniz, padişahın kızını alsın, halifeye damat olsun!.

Akşam üstü Salih Fansa, Mustafa Kemale:

— Anneniz, sultanla evlenmenizi çok arzu ediyor.

Mustafa Kemal gülerek:

— Annem rahatını düşünerek, sarayda yaşamak istiyor; fakat annem, bu milleti kim kurtaracak, onu hiç düşünemiyor!..

Diyerek meseleyi kapattı. Aynı yıl içinde Mısırlı bir prenses Mustafa Kemalle evlenmek istiyordu. Hattâ ona fotoğraflarını göndermişti.

Bir gün evinin balkonunda istirahat ediyorlardı. Sokaktan iki Türk bayanı gidiyorlardı. İki sarhoş ecnebi neferi gelerek, kadınlara saldırdı, ve yüzlerinden peçelerini alarak yere fırlattılar... Kadınlar feryat ediyor, sarhoşlar gülüyorlardı. Vakaya hiddetlenen Mustafa Kemal Paşa:

— Ben bu milleti esaretten kurtaramazsam, yaşamam! Ya istiklâl, ya ölüm!..

Diye bağırdı. O gece asabiyetinden uyuyamadı. Ertesi gün Bayan Selma bir rüya görerek, Mustafa Kemale bu rüyasını anlatmıştır.

Bu rüyada, Mustafa Kemali Ayasofyada büyük bir halk karşılıyor ve onu baş tanıyorlar. Mustafa Kemal de annesinin Selânikte gördüğü bir rüyayı anlatmıştır. Bu rüyada Mustafa Kemal durmadan göğe yükseliyordu.

Bugünün akşamı saat on birde acı acı kapının zili çalınıyor. Mustafa Kemal Paşa fena halde korkuyor. Halbuki kapıdan bir şey söylemek üzere gelen kapıcı idi. Kendisine:

— Niçin korktunuz?

Denince:

— Beni tevkif ederlerse, bu memleketi kim kurtacak?

Cevabını vermiştir. Bugünlerde birçok tevkifler olduğun-

dan, fena alde korkuyordu. Nihayet bir gün paşa, Salih Fansa'ya:

— Bir ev tutmak istiyorum.

Diyor. Bir ev arıyorlar. Nihayet Şişlideki Ermeni Madam Kasabyan'ın evini kiralıyorlar. Burası, Şişlideki müze olan evdir. Beşiktaştan Akaretler mahallesindeki evden annesini ve hemşiresi Bayan Makbuleyi de bu eve getirmiştir. Madam Fansa'nın evinde iken gece yarısına kadar devam eden toplantılar oluyordu. Bu eve yaveri Cevat Abbas, Ali Bey, Fethi Bey, Cambulat ve bazı o devrin büyük adamları geliyordu. Bu toplantılarının temadisi Şişlideki evde devam etmiştir. Bu toplantıların gayesi, İstanbulda gizli bir teşkilât yapacaklardı. Parayı da İsmail Cambulat temin etmeyi söz vermişti. Bu teşkilâtın vazifesi, İstanbuldaki Türkleri koruyacak, fırsat bulursa isyan çıkaracaklardı. Bu vazifeyi de işçilere yaptırmak istiyorlardı. İstanbuldaki fabrika ve tramvay amelelerini ellerinde tutacaklardı. Fakat bu gizli teşkilât faaliyete geçemedi. Sebebi de, Cambulat vâcettiği parayı getiremedi. Buna Mustafa Kemal fena halde kızmıştı.

Falih Rıfkı Atayın 19 Mayıs adlı eserinden: Atatürk şöyle anlatıyor:

«Bir gün Fethi Bey ve dört müşterek arkadaşımızla birlikte bir hayli münakaşadan sonra, ihtilâlci bir komite kurmağa karar verdik ve ihtilâlci tedbirler düşünmeğe başladık. Padişahı değiştirmek, kabineyi düşürmek, yeni bir hükûmet teşkil ederek daha azimli hareketlere başvurmak gibi. Başka bir gün bizim Şişlideki evde toplantımız nihayet bulduktan sonra dört kişiden biri dedi ki:

— Arkadaşlar! Ben çok düşündüm. Namusuma söz veririm ki sırrımız gizli kalacaktır. Fakat komitede çalışmağa devam etmiyeceğim.

Hepimiz hayret içinde birbirimize baktık. İçimizden biri:

— Bu ne demek? Muvaffakıyetten emin mi değilsiniz? dedi.

— Hayır, bunu düşünmedim. Muvaffak olacaksınız. İhtilâlciler muvaffak olsalar bile birçok tehlike karşısındadırlar.

Levent Sahverdi Arşivi

Bunuda kabul etmelidirler. İşte o zaman ben ve benim gibiler, sizin kararlarınızı tatbik etmek üzere iktidara gelecek ihtiyat namzetler oluruz.

Fethi Beyle ben gözlerimizle konuştuk. Derhal dedim ki:

— Beyefendinin iştirâk etmiyeceği bir teşebbüs makul de olmıyabilir. Onun için cemiyeti hemen feshetmeliyiz.

Böyle yaptık. Kendisi müsaade alıp gitti. Kalanlar cemiyeti tekrar kurmuş oldular.

Günler geldi, geçti. Mustafa Kemal ve bazı arkadaşları şu kanaate vardılar ki Vahdettini öldürmekten, hükûmeti düşürmekten esaslı bir netice almağa imkân yoktu. Nihayet hükümdar ve yeni hükûmet de düşman süngüleri karşısında bulunmak vaziyetinden kurtulmuş olmıyacaktı:

— Bununla beraber bu temaslarıma devam ediyordum. İçlerinden bir kısmı sâf bir vatanperverlik hissinin çoşkunluğundan başka ne fikir, ne de tedbir kabiliyeti vardı. Bir kısmının hâlâ hasis politikacılık menfaatlerinden başka düşünceleri yoktu. Kendi kendime şu kararı verdim. Münasip bir zamanda ve fırsatta İstanbuldan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu içine girmek, bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra, bütün Türk milletine felâketi haber vermek!

İçimde çok dikkatle gizlediğim bu sırrı vakit gelmedikçe kimseye söylemedim. Böyle bir karar vermemiş gibi, herhangi temaslara devam ettim.

Mustafa Kemal Paşanın Şişlideki evinde görüşmeler devam ediyordu.

Bir gizli teşkilât kurulmak üzere iken, Enver Paşanın kurmuş olduğu bir de (Teşkilâtı mahsusa) vardı. Bu teşkilâtı mahsusanın iki vazifesi vardı: Biri dahilî, diğeri de haricî işlerdi. Dahilî işler, tehcir meselesine bakıyor; haricî komite de Türkleri uyandırmak, isyan ettirmek istiyordu. Mütareke sıralarında ihtilâf devletleri, memleket büyüklerini Maltaya sürmeğe başlaması ve Ermeni tehcirinde alâkası olanları mahkemeye vermesi üzerine Teşkilâtı mahsusa, bütün İttihatçıları korumağa başladı. Bu Teşkilâtı mahsusa evvelâ Talât, Enver, Cemal Paşalar ile Bahaeddin Şakir, Azmi ve doktor Nâ-

zım'ı Avrupaya kaçırtmıştı. Sonra da şehirde kalan ittihatçıları giliyorlardı. Bu teşkilât açıkça çalışamayınca, (Karakol teşkilâtı kuruldu. Sonra da (Felâh Gurubu) ve (Mim, Mim Grubu) diye Kuvvayı Milliyeye yardım eden, gizli bir teşkilât meydana getirildi. Bunlar İttihatçıların dışında ayrı bir gurupdu.

İstanbuldan zabitleri ve cephaneyi kaçıran gizli teşkilât, Mim Mim grupu idi. Buna mukabil Anadoluda da (Aym - pe) teşkilâtı faaliyete geçti.

Şişlide ikamet eden Mustafa Kemal Paşa, gizli bir ihtilâl komitesi teşkilâtı kurmak istemişti. Fakat mümkün olamadı.

İstanbulda Karakol teşkilâtının başında Topkapılı (Cambaz Mehmet), ve (Şükrü Oğuz) çalışıyorlardı. Felâh grupunun başında Erkânıharp (Neşet) Bey, (Mim, Mim Gurubu)nun başında Muğlalı Mustafa Paşa ile Eyüp Paşa bulunuyordu.

Şişlideki evinde bir gün yaveri Cevat Abbas'a, Mustafa Kemal dedi ki:

— Cevat, Bahriye Nazırı Avni Paşayı görmek istiyorum. Bunun için lâzımgelen teşebbüste bulun!.

Cevat Abbas, bu mülâkatı temin etti. Tâyin edilen günde Mustafa Kemal, Bahriye Nezaretine gitti, Nazır Paşa ile konuşurlarken bir aralık bir sefertası getirdiler. Bu, Nazır Paşanın evinden gönderilen öğle yemeği idi.

Nazır Paşa:

Affedersiniz; hem konuşalım, hem ben yemeğimi yiyeyim.

Diyerek yemeğini yemeğe başladı. Mustafa Kemal Paşa şunu söyledi:

— Sizi tebrik ederim. Devletin en büyük makamlarından birini işgal etmiş bulunuyorsunuz. Sizin gibi yüksek adamlar, hamiyetlerini gösterebilmek için ancak böyle yüksek mevkileri ihraz etmek fırsatına nail olabilmelidir. Gerçi ben zâtı devletlerinizi başka vazifelerde görüp tanımıştım. Fakat şimdi anlıyorum ki, muhabbetinizi ölçebilmek için sizi bu makamda görmek lâzımmış!..

Bahriye Nazırının koltukları kabarıyordu. Ve kendisine teşekkür etti. Avni Paşa bu ziyarette çok geçmeden Mustafa

Kemali Şişlideki evinde ziyaret etti ve görüşürlerken telâşlı telâşlı:

— Paşam, bizim kabinede Dahiliye Nazırı olan Mehmet Ali Bey, gayet kıymetli bir arkadaşımızdır. Ona sizden bahsetmiştim. Kendisi sizinle teşerrüf etmeyi pek arzu ediyor. Müsaade buyurursanız, derhal getireyim.

Mustafa Kemalin muvafakati üzerine Avni Paşa çıkıp gitti. Ve biraz sonra Mehmet Ali Bey ile beraber geldiler.

Genç gibi görünen, fakat hakikatte o kadar genç olmaması lâzımgelen bu Mehmet Ali Beyin kendine mahsus bir bilgiçliği vardı. Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemale sordu:

— Siz İttihat ve Terakkici misiniz?

Mustafa Kemal:

— Ben İttihat ve Terakkici değilim. Fakat İttihat ve Terakkinin kuruluşunda ve esas gayesinde onlarla beraberdim.

Dedi. Mehmet Ali:

— O halde, İttihat ve Terakki ile beraber çalışmamaktasınız?

Diye sorunca:

— Bunun sebepleri pek uzundur; şimdilik kalsın!

Bu defa Mehmet Ali Bey:

— Enver Paşadan memnun muydunuz?

Şu cevabı verdi:

— Enver Paşa, her halde zamanının en kuvvetli bir adamı olmak lâzımgelir. Bunun aksini ispat edecek, elimizde, hiç bir vesika yoktur. Bilâkis kuvvetine delâlet edecek bir vesika vardır ki, o da Enver Paşaya, mevkide iken kimsenin karşı gelmemiş ve ancak memleketi terkettikten sonra birtakım insanların başlarını kaldırmış olmasıdır. Böyle bir şahsın kuvvetli olmadığını söylemek lüzumsuz ve mânasız bir iddia sayılmaz mı?

Mehmet Ali Bey tekrar sordu:

— Ya, paşa hazretleri, bugün Enver Paşa ile tekrar teşriki mesai eder misiniz?

— Ha!.. Buna sarih bir cevap vermeliyim... Ben ömrümde ve askerlik hayatımda hiç bir zaman Enver Paşa ile ya-

kından teşriki mesai etmedim ki, bundan sonra böyle bir iştirâk peşinde dolaşayım...

— Peki ya paşa hazretleri, bizimle teşriki mesai eder misiniz?

— Niçin etmiyeyim?.. Eğer siz memleketi, bugün içine düşmüş olduğu bâdireden kurtarmağa azmetmiş insanlar iseniz...

Mehmet Ali Bey, ayrılmak üzere kalktı ve ertesi gün için, Mustafa Kemali Serkl Doryana öğle yemeğine dâvet etti.

— Yalnız bu davette Avni Paşadan başka kimsenin bulunmamasını rica ederim.

Ertesi gün Serkl Doryanın yemek salonunda dört kişilik bir masa etrafında. Mustafa Kemalin sağında Mehmet Ali, Solunda Avni Paşa olduğu halde oturdular. Mustafa Kemalin karşısındaki yer boştu.

Mehmet Ali, salonun kapısının solunda oturmakta olan bir adamı göstererek:

— Bu zat, Posta ve Telgraf Müdürü Umumîsidir. Gayet kıymetli bir arkadaşımızdır. Masamızda ihtiyat, onun için bir yer hazırlamıştık. Müsaade buyurursanız gelsin!

Dedi. Mustafa Kemal:

— Henüz kendisini tanımadım. Şimdilik bizbize kalalım.

Mukabelesinde bulundu. Burada yemeklerini yeyip dağıldılar.

Bir gün Mustafa Kemali Şişlideki evine Umum jandarma Kumandanı Rafet Paşa geldi. Konuşurlarken Rafet Paşa dedi ki:

— Biz İstanbulda yeni bir kabine teşkiline karar verdik. Kabineye Ferit Bey (Sefir) de dahildir. Bana da Harbiye Nazırlığını verdiler.

Arkadaşlardan Ferit Bey, bir Mustafa Kemal Paşa varmış, onu da aramıza almaz mısınız? diye sordu. Ben, derhal feragati nefisle, evet vardır; benim yerime onu Harbiye Nezaretine getirmek muvafık olur, cevabını verdim. İşte size bunu tebşire geldim.

Mustafa Kemal Paşa:

— Çok enerjik bir teşebbüs.. sizi tebrik ederim. Ancak ben Nazır olmak istemem. Sizin için mukarrer olan Nezareti muhafaza etmenizi dilerim.. dedi.

Bu zamanlar İstanbul kaynıyordu. Türk Ocakları ve İstanbul Darülfünunu gençleri mitingler hazırlıyorlardı. İstanbul Darülfünununda Piyer Loti günü ile Azerbaycan günü hazırlanmıştı. Burada Süleyman Nazif ateşîn bir nutuk söyliyerek salonu çılgına döndürmüştü. İşte bugünlerde Rafet Paşa tekrar Mustafa Kemal Paşayı ziyarete geldi. Ayni mesele üzerinde konuşmağa başladılar. Mustafa Kemal Paşa, Rafet Paşaya sordu:

— Sen ata binmeğe meraklısın, birçok atların da var; ne düşünüyorsun?..

Refet Paşa:

— Hatırıma şöyle geliyor ki; Üsküdardan atıma bineyim ve hep ileriye gideyim!.

Mustafa Kemal şu cevabı verdi:

— Sözlerinden memnun oldum. Eğer atına binip de Anadolu içerilerine girmek istiyorsan, ben bir gün senin bu arzunu tatmin ederim.

Dedi. Yine o günlerde idi ki; cephede, kolordusunun başında bulunan kumandanlarından Ali Fuat Paşa, fırsat bularak İstanbula gelmişti. Gelirken de yollarda kumandanlarla temasa gelerek, mücadele etmek fikirlerini onlara aşılamıştı. İstanbula gelir gelmez, Mustafa Kemali ziyarete geldi.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşaya bütün düşündüklerini açtı. Ali Fuat Paşa, bu fikirleri doğru bularak derhal kabul etti. Ve Mustafa Kemalle daima münasebeti idame için bir emir zabiti bırakarak Ankaraya, yirminci kolordu kumandanlığına tâyin olunarak gitti. Birkaç gün sonra, kulağından rahatsız olan Mustafa Kemal yatağında yatıyordu. Sık sık ziyaretine gelen Ruşen Eşref'le konuşuyordu.

Bu esnada Tekirdağı kolordusu kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın geldiğini haber verdiler. Derhal kabul ettiler. Kâzım Karabekir Paşa yatağın yanıbaşında, Mustafa Kemal Paşa ile konuşmağa başladı. Erzurum kolordu kumandan-

Atatürk Varaşilofla. — 1933

lığına tâyin, edildiğini söyledi. Mustafa Kemal de kendisine muvaffakıyetler diledi. Burada bir kolordu yoktu. Kâzım Karabekir Paşa buradaki kuvvetleri toplıyacak, kolorduyu teşkil edecekti.

Bu hususta Kâzım Karabekir Paşa bir makalesinde şunları yazıyor:

«1918 de Harbiye Nezareti müsteşarı Miralay İsmet Beye, milletin istikâlini kurtarmak için düşüncelerimi şöyle izah ettim. «Genç kumandanların İstanbula toplanması ve hususile beni bu şereften ayırmak büyük bir gaflet olmuştur. Beni derhal bu şerefe iadeye çalışınız» diye orada millet için çalışmak arzu ettiğini bildirmişti. Yine bir parçasında:

«1 Kânunuevvel 1918 de Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşa hazretlerini ziyaretle İstanbulda toplanmaklığımızın gafletini izak ve benim şarka iademi ve ordunun zayıflatılmamasını rica ettim.» Bununla beraber sadaretten istifa etmiş olan İzzet Paşaya da ayni fikirleri söylemiştim. Yine bir parçasında:

«6 Kânunuevvel 1918 selâmlık merasiminde usulen huzura kabul olundum. Padişah dahi, sulhün temini görülmeden evvel ordusunu zayıflatılmaması ve bilhassa genç kumandanların iş başından ayrılmaması; aksi halde bir Endülüs vaziyetinin pek uzak olmadığını anlatarak benim şarka ve İstanbulda toplanan genç kumandanların da Anadoluya, orduları başına iadeleri halinde Türklüğün öldürülemiyeceğini söyledi. Bu mülâkat benim ve diğer genç kumandanların iş başına geçmesini temin eden âmillerden biri olmuştur.» Bundan sonra Kâzım Karabekir Paşayı Tekirdağına tâyin ettiler. O zaman burada Cafer Tayyar Paşa, millî bir eşkilât kurmak üzere hazırlıklar yapıyordu. Karabekirin teşebbüsleriyle tekrar şarka tâyin edildi. 10 Nisan 1919 da Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa hazretlerini ziyaret ederek, müsaadelerini almıştır. Yine bir yazısında:

«11 Nisan 1919 da Mirliva Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini ziyaret ettim. Ziyaret sebeplerinden birisi de müşarünileyhin İstanbulda kalıp kabineye dahil olmak hususundaki arzularından sarfınazar ettirmek gayesine matuftu. Ben Paşa Hazretlerini ziyarete bir yaverimle gittim. Kendileri hasta yatıyordu. Üçüncü ziyaretçi olarak gelmiş bulunan bir zata, Paşa tarafından Ruşen Eşref Bey diye takdim olundum.»

İşte bu suretle de Kâzım Karabekir Paşa, Şişlide ikamet eden Mustafa Kemal Paşayı da ziyaret etmişti. Yeni vazifesini ve ne şekilde çalışacağı hakkında iki kumandan müdavelei efkârda bulunmuşlardır. Bütün bunlardan anlaşılan bir hakikat var ki, dağılan Türk ordularının genç ve ihtiyar kumandanlarının mütareke esnasında İstanbulda toplanmasıdır. Başta bulunanlar bunun doğru olmadığını ve kumandanlara yeni vazifeler verilerek, Anadoluya hizmete gönderilmesi keyfiyetidir. İkinci bir hakikat de, İstiklâl Harbinde büyük hizmetleri olan kumandanların teker, teker Mustafa Kemale gelerek görüşmeleridir. İzmirin işgali ve İttihat ve Terakkiye mensup olanların tevkifi, Anadoluyu galeyana getirdi. Bu galeyan halinde bu genç ve tecrübeli kumandanların kolorduların başına geçmeleri, yeni ve millî bir teşkilâtın kurulmasına ilk sebep teşkil etmiştir. Çünkü Türk milletinin İstanbulda mitingler yaparak galeyanı başlamış, Anadoluyu Yunan kuvvetlerinin istilâsı üzerine halk da silâha sarılarak dağlara çıkarak Kuvvayi Milliye» teşkilâtı kurmuştu. Garpta «Reddi İlhak» kongresinin, şarkta ise «Erzurum Kongresi» nin toplanmasına yerli halk mümessilleri karar vermişlerdi.

Bu sıralarda Harbiye Nazırı Feyzi Paşa (Çakmak) Atatürk ile Cevat Paşayı Beykozdaki evine dâvet etti. Fevzi Paşa, Anadoluda bir mukavemet merkezi kurulmasını teklif etti. Bu fikri Atatürk derhal kabul etti. Kendisi bu teşkilâtı kurmak üzere Anadoluya gitmeğe karar verdi.

İşte bu günlerde Anadoluda bir galeyan başlamıştı. Bu millî galeyan, milletin bağrından ve ruhundan doğmuştur. Ya-

ni tarihî zaruretlerin bir ifadesidir. İşte bu tarihî seyrin içine karışanlar millî kahramanlar, kurtarıcılar, gaziler olmuşlardı. Bütün bu millî teşkilâta elbette bir baş lâzımdı. Bunu idare edebilecek en yüksek kabiliyet ve dirayeti de Mustafa Kemal Paşada görüldü. Bu büyük gayenin mümessili ve reisi o, oldu. Bu suretle bu dâvayı kazandık. Millî Mücadele tarihinde ferd yok, milletin kendi varlığı vardı. Bu dâvayı fertlerin düşüncesi değil, millî iradenin kudret ve haşmeti yaratmış ve idare etmiştir.

Mustafa Kemal Paşanın rahatsızlığı geçmişti. Artık kabinede bir Nazırlık almak imkânı da yoktu, bütün arkadaşları da Anadoluya vazife alarak dağılmışlardı.

Bir gün, telâşla yaveri Cevat Abbas gelerek, «Harbiye Nazırı Şakir Paşa sizinle görüşmek istiyor» dedi ve ertesi gün onu gördü. Ayni gün de Sadırâzam Damat Ferit Paşayı ziyaret etti. Sonra eve döndy. Evdekilere:

— Ben saraya gidiyorum. Yedi buçukta zâtı şahane beni yemeğe davet etti, görüşecekleri varmış.

Diyerek evden çıkıp, saraya gitti. Padişah Mehmet Vahdettin ile uzun bir mülâkattan sonra gece saat dokuzda eve döndü. Fakat bu mülâkattan pek memnun görünüyor, gülerek cebinden lâcivert uzun bir kadife kutu çıkarıyor, içinde altın bir saat.. arkasında pırlanta ile işlenmiş Mehmet Vahdettin yazılı.. bir de altın kordon... Bundan başka bir de altın kalem vardı. Bunları masanın üzerine koyarak:

— Zatı şahanenin hediyeleri!.

Sandalyeye oturdu, dalgın dalgın:

— Mühim bir vazife ile, Dokuzuncu Ordu Müfettişliği vazifesiyle Samsuna gidiyorum.

Dedi. Yola çıkma khazırlıkları başladı.

Mustafa Kemal Paşaya Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine ait de şu talimatı verdiler:

— Zatıâlinizin Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayininiz hususuna iradei seniyei cenabı pedişahî şerefsudûr buyurulmuştur. Ancak işbu Müfettişlikteki vezaifi âlileri, yalnız askerî

Levent Şahverdi Arşivi

olmayıp müfettişliğin ihtiva eylediği mıntaka dahilinde ayni zamanda da mülkîdir.

1 — İşte bu müşterek vazife şunlardır:

A) Mıntakada âsâyişi dahilînin iade ve istikrarı ve bu âsâyişsizliğin esbabı hudusunun tesbiti.

B) Mıntakada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara idharı ve muhafaza altına alınması.

C) Muhtelif mahallerde bir takım şûralar mevcut olduğu ve bunlrın asker toplamakta bulunduğu ve gayri resmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şûralar mevcut olup da asker topluyor, silâh tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa katiyen men'i ile bu kabîl müteşekkil şûraların da lâğvı.

2 — Bunun için:

A) İki fırkalı olan Üçüncü ve dört fırkalı olan Onbeşinci Kolordular Müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu Kolordular harekât ve âsâyiş hususatında doğrudan doğruya Müfettişlikle ve muamelâtı câriye yani muamelâtı zatiye kuvvei umumiye vesaire gibi hususatta kemafissabık Harbiye Nezaretiyle muhabere edeceklerdir. Fırka veyahut mıntaka komutanlığı veya bir vazifei hususiyeye tayin edilecek zabitanın tayin veya tebdilleri Müfettişliğin muvafakat veya talebiyle olacaktır. Maahaza sair hususatça lüzum ve menfaat görerek Müfettişliğin verdiği talimatı Kolordu Kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahvali sıhhiye pek mühimdir. Bu zemindeki tetkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lâzımdır.

B) Müfettişlik mıntakası Trabzon, Erzurum, Sıvas, Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden Müfettişliğin yukarıda tâdât edilen vazaifi tedvir için vereceği bilcümle talimatı işbu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3 — Müfettişlik hududuna mücavir vilâyet ve elviyei müs-

takille (Diyarıbekir, Bitlis, Mamuretülâziz, Ankara, Kastamonu vilâyetleri) ile Kolordu Kumandanlıkları da Müfettişliğin ifayı vazife sırasında re'sen vaki olacak müracaatlarını nazarı dikkate alacaklardır.

4 — Müfettişliğin hususatı askeriyeye ait mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber hususatı saire için makamatı âliyei aidesiyle muhabere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezaretine de haber verecektir.

Harbiye Nazırı
Mehmet Şakir

Mustafa Kemal Paşanın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayin edilmesi üzerine Harbiye Nezaretinden Sadarete de şu tezkere yazılmıştır:

«Mülga Yıldırım Orduları Grupu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Dokuzuncu Ordu kıtaatı Müfettişliğine tayin olunmuş ve keyfiyeti tâyin arz-ı atebe-i ulya kılınmak üzere makamı sâmîye arzedilmiştir. Müşarünileyhin tahtı emrinde bulunacak olan Üçüncü ve Onbeşinci Kolordular mıntıkını ihtiva eden Sivas, Van, Trabzon, Erzurum vilâyetleriyle Samsun sancağı memurîni mülkiyesinin Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılacak tebligatı icra etmeleri tamimen emir buyurulması müsterhamdır.

Kâzım»

Bu emirleri alan Mustafa Kemal Paşa, Samsuna gitmeğe hazırlanıyordu. Hey'ete 2,000 lira da verildi.

Samsuna hareket edeceği gün, 15 Mayıs 1919 da Yunanlılar İzmire çıktılar. İzmirin münevver gençleri İç Anadoluya kaçıyor. Aydın efe ve zeybekleri millî çeteler kurarak dağa çıkmışlar... İstanbulda bütün Müslüman Türklerin muazzam bir miting yapacakların havadisi de etrafta dolaşıyordu.

Sabahleyin tanyeri ağarırken, bir genç grupu, Şişli sokaklarında gür ve hazin bir sesle:

Dağ başını duman almış
Gümüş dere durmaz akar
Güneş ufuktan şimdi doğar
Yürüyelim arkadaşlar!
Sesimizi yer, gök, su dinlesin
Sert adımlarla her yer inlesin!..

Bu gök, deniz nerede var
Nerede bu dağlar, taşlar
Bu ağaçlar, güzel kuşlar
Yürüyelim arkadaşlar!
Sesimizi yer, gök, su dinlesin,
Sert adımlarla her yer inlesin!.

Bu ses yavaş, yavaş kayboluyordu. Mustafa Kemal içi yanık bu memleket gençliğinin bu marşını dinlerken; gözleri yaşardı. İçini çekerek o da:

Güneş ufuktan şimdi doğar.
Yürüyelim arkadaşlar!..

diye mırıldandı. O da Samsuna hareket ediyordu. Hakikaten yaralı milletinin talihi üstünde bu Türk Paşası bir güneş gibi ufuktan şimdi doğacaktı!. Nitekim doğdu...

KEMAL ATATÜRK'ÜN SAMSUNA ÇIKIŞI

19 Mayıs 1919

MUSTAFA KEMAL PAŞA YILDIZ SARAYINDA

III

Atatürk, henüz otuz dokuz yaşında... Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak 16 Mayıs 1919 da İstanbuldan Samsuna gitmek üzere hazırlandı. Atatürkün tarihinde yeni bir devrin açıldığı ilk gün... Türk milletinin de yeni tarihinin ilk sahifesi açılmak üzere idi. Türk milleti «Kuvayı Milliye» teşkilâtını kuruyor,

İstiklâl Savaşına hazırlanıyordu. Anadoluda halk ayaklanmış, bir ihtilâl vardı!..

İşte böyle bir günde, Fahrî Seryaveri Hazreti Şehriyârîlik üzerinde olmakla beraber, Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Atatürk yola çıkmak üzere bavulunu hazırlamıştı. O esnada sabık Bahriye Nazırı Rauf Beyi kapısı önünde buldu. Rauf Bey ilk söz olarak:

— Kemal, Samsuna gitme... Aldığım malûmata göre bineceğin vapuru Karadenizde batıracaklardır!.

Bu söz üzerine Atatürkün kafasında o anda şu düşünceler geçti. Gidersem tutacaklar, gitmezsem ne olacak? Yine tutacaklar, hem de daha kolaylıkla ve hapsedecekler ,kimbilir neler yapacaklar. Fakat memleket ve millet ne olacak?

Kapının ağzında duran Rauf Beye:

— Rauf, ben gideceğim, senin de başın sıkılınca hemen bana iltihak et! dedi ve her iki arkadaş el sıkıştıktan sonra ayrıldılar.

Atatürk, yaveriyle beraber sahile indi. Kendini bekliyen bir motörle Kızkulesi açığında demirli bulunan (Bandırma) vapuruna gitti. Bandırma vapuru, itilâf devletlerinin koyduğu rejim icabı olarak Kızkulesi önünde muayene olunmak üzere tevkif edilmişti. Vapura, bir takım ecnebî zabit ve nefeleri girip çıkıyorlardı. Atatürk ,vapurun hareketten alıkonulmak ihtimalini gözönünde tutarak ,kaptana:

— Bütün süratinle Karadenize! dedi.

Vapur saat ikide kalktı. Boğaz geçildi. Karadenizin yüksek ve azgın dalgaları arasında ilerlemeğe başladılar. Atatürk bir aralık kaptanın yanına çıktı. Vapurun takibettiği yolu sordu.

Kaptan tam deryadil bir baba idi. Takip edeceği yolu, tahminle kararlamadan tesbit edeceğini söyledi. Çünkü, yeni memur olduğu vapurun puslası bozuk, parakostası yoktu.

Bunun üzerine Atatürk, kaptana şunu söyledi:

— Sahile yakın bir rota çiz ve hep buna göre vapuru yürüt!..

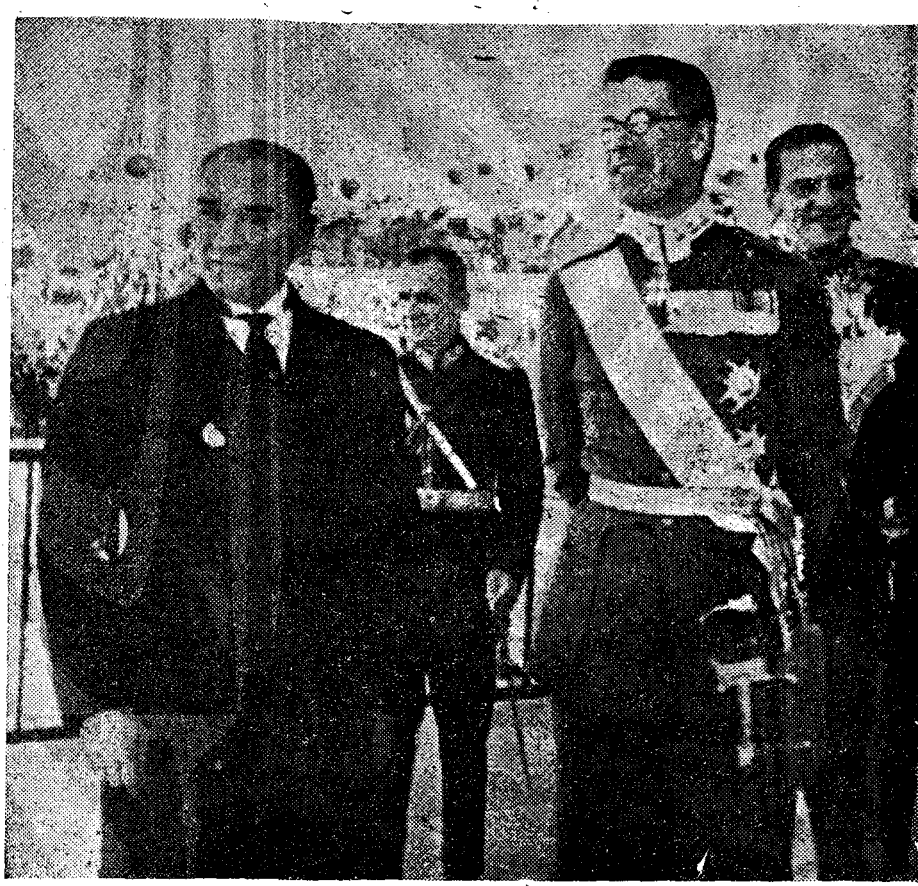

Atatürk İsveç Veliahtı Güstav Adolf ile. — 1934

Bu rota üzerinde hep sahil boyunca yol alan Bandırma vapuru, bin müşkülâtla bata çıka üç günde Sinoba varabildi.

Atatürk Sinopta karaya çıktı. Samsuna kara yoluyla gitmek için yol ve vasıta sordu. Aldığı cevap şu idi:

— Ne yol var, ne de vasıta!

Bunun üzerine Atatürk karargâh arkadaşlarına:

— Çocuklar!.. Daha bir gecelik tehlike var. Onu da atla-

tabiliriz... diyerek tekrar vapura bindiler. Vapur hareket etti. Nihayet 19 Mayıs 1919 Salı sabahı Samsuna vardılar.

Atatürkü Samsuna götüren Bandırma vapurunun kaptanı İsmail Hakkı Dursunun o güne ait hâtıratı da şunlardır:

«1919 tarihinde Bandırma vapuruyla Atatürkü İstanbuldan alıp Samsuna götürdüğümüz sefere gerek hareketimizden evvel, gerekse yolda şahit olduğum ahvalden hatırıma gelenleri aşağıya yazdım:

Hareketimizden bir gün evvel Paşa beni idareden Harbiyedeki dairesine çağırtmıştı. Gittim ve kabul buyuruldum. Sureti hareketimize dair bir takım izahatta bulundular. Lâzım gelen cevapları verdim. Ertesi gün öğle üzeri hareket edileceğini ve olveçhile geminin hazır bulundurulmasını emir buyurdular. Filhakika o gün zevalde gemiyi teşrif ettiler. Kontrol heyeti geldi. Hemen hareket edebileceğimizi söylediler. Derhal hareket ettik. Boğazdan çıkarken müthiş bir fırtınanın icrayı hüküm etmekte olduğunu gördük. Ne kadar şiddetli fırtına olursa olsun yolumuza devama karar vermiştik. Böylece yolumuza devam ettik. Maiyetlerindeki zevatı bittabi deniz tutuyor ve herkes birer birer kamaralarına yatıyorlardı. Maamafih Paşa bir köşeye dayanmış oturmakta ve kendilerinde fıtrî bir haslet olan harikulbeşer metaneti kalbiyelerinin âsârı olarak bilâfütur ve daimî bir tefekkür içerisinde bulunmakta idiler. Son süratimiz olan yedi mil ile Karadenizin bîaman dalgaları arasında yuvarlana, yuvarlana İnebolu ve Sinoba uğrayarak bin türlü müşkülât içerisinde bir gün şafak vakti Samsuna vardık. Ondan sonra vukua gelen hâlâtı bittabi kendileri daha iyi bilirler. On dokuz sene sonra o mesut seferimizi bu kadar hatırlayabildim.»

İşte Bandırma vapuru süvarisi Bay İsmail Hakkı Durusu bunları anlatmıştır.

★

Atatürkün Samsuna çıkmadan bir kaç gün evvelki hâtıratını bizzat Atatürkün ağzından dinledim. Ankarada ilk tarih kongresi toplanmıştı. Kongrenin sonunda kongre âzalarına

Millî Mücadele senelerinde Ankaraya ait hâtıraları ve Büyük Millet Meclisinin ilk kuruluşunu anlatmak vazifesini bana vermişlerdi. Bu vazifeyi ödedim. Akşam da 8 Temmuz 1932 Cuma günü Marmara Köşkünde Gazi Hazretlerinin verecekleri çaya davet edildik.

Saat on sekizde Köşkün bahçesinde yavaş yavaş toplandık. Güneş tunç renkli ışıklarını dağlar üzerine serpmiş, serin bir akşam rüzgârı esiyordu. Bütün âzalar köşkün salonlarına, balkonlarına yayılmış, etrafı seyrediyorlardı. Bahçede Riyaseticumhur orkestrası alafranga parçalar çalıyordu.

Daha Atatürk yoktu. Ruhlarda içten gelen bir sabırsızlık vardı. Bütün dimağlar onu düşünüyordu. Birdenbire motosiklet, korner sesleri hepimizi köşkün mermer basamaklarına sıraladı. Şimdi Atatürkü pek yakından görecektik.

Otomobil durdu... Atatürk çıktı. Hep alkışladık. Üstünde bir caket atay, siyah rugan ayakkabıları, saçları arkaya taralı.. Âzları selâmlıyark köşkten içeri girdi.

Salonda Vekiller ve Mebuslarla konuşuyordu. Bu aralık karşısına bir İngiliz geldi. Genç ve zarif bir kız... Zannederim evlâdı mâneviyelerinden bir tanesi olacak. İngilizin söylediklerini Atatürke tercüme ediyordu. Biraz sonra kurulmuş sofraların başına gittik... Türlü türlü pastalar, çikolatalar, bonbonlar, yaş ve kuru mezeler, meyvalar, bira, bol ve çay vardı. Yedik ,içtik... Ben bir aralık salonun kapısı önünde duruyordum. Bir el beni salona doğru çekti. Kendimi Atatürkün karşısında buldum. Beni salona götüren muhterem hocam Giresun Mebusu Hakkı Tarıktı.

Hakkı Tarık Bey:

— Paşa Hazretleri, size talebem, genç tarihçilerimizden Enver Behnanı takdim ederim. Bugün Kongre âzalarına Türkiye Büyük Millet Meclisinin nasıl açıldığını anlattı, tatlı, tatlı dinletti.

Dediği zaman Atatürk tatlı bir tebessümle gözlerini bana dikti:

— Tarihi çok mu seviyorsunuz?

— Hem de pek çok!

— Hangi zamanlarla meşgulsün?

— Orta ve yeni zamanların Türk medeniyet ve kültür tarihiyle...

— Okumayı mı seviyorsun, yazmayı mı?

— Yazmayı!..

— Demek müverrih olmak istiyorsun?

— Zaman gösterecek Paşa Hazretleri...

Paşa gülümsedi:

— Arkadaşlara ne anlattın?

— Sizin Erzurum ve Sivastan Ankaraya gelişinizi ve Millet Meclisinin açılışını...

— O halde ben Ankaraya ne zaman geldim?

Serî bir surette:

— 27 Kânunuevvel 1919, Cumartesi günü, saat üçü on geçe... Bens marka bir otomobille Kızıl yokuştan geldiğiniz. Güneşli bir hava vardı.

Atatürk kendini tutamadı, güldü:

— Sen devrimizin Evliya Çelebi'sisin!.

Diye lâtife ettiler. Meğer bu notlar Atatürkte yokmuş.

— Sen bunları nereden biliyorsun?

— Sizin Erzurumda iken not aldığınız cep defteriniz bende.

— Peki amma, ben bu defteri görmek isterim.

— O, benim için ebed' bir hâtıradır.

— Bir göreyim...

— Bu defter Mazhar Müfit Beyde...

Gülerek:

— Sivasta iken Mazhar Müfit bizim hesaplarımızı tutuyor, notlar alıyordu. Demek o defteri saklamış...

— Ankaraya ne zaman geldin?

— 1920...

Dedim ve sonra bu hâtıralardan bazılarını anlattım. Alâka ile dinlemek lûtfunda bulundular.

İngiliz kumandanı Mister Vitol ile Fransız kumandanı Mösyö Buazo'dan bahsederken:

— Mösyö Buazo, Fransızlar lehine propagandaya gelmişti, diye bu adı bir kaç defa tekrarladı.

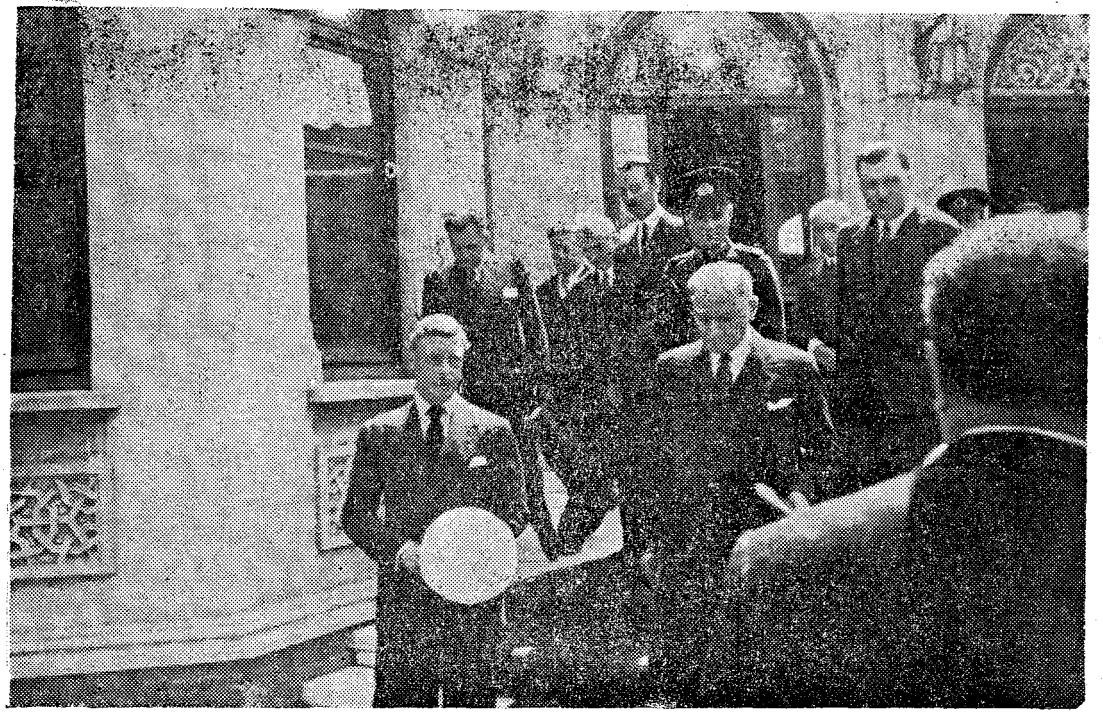

Atatürk İngiltere Kralı Sekizinci Edvard ile. — 1936

Millî tarihimizin bu henüz yazılmamış ve unutulmağa yüz tutmuş en ince teferruatını anlatmak pek hoşuna gitti. Sonra, beni daha yakına çekti:

— Ben de sana İstanbuldan Samsuna, oradan Erzurum yoluyla Ankaraya nasıl geldim? Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Damat Ferit Paşa ve Mehmet Vahdettin ile gelmeden önce neler konuştuk? Onları anlatayım.. dedi...

Herhalde Atatürk, beni meraklı buldu. Yarın bu genç, benim tarihimi yazar, düşüncesiyle, bu yakınlığı gösterdi. Tarihimizin bu karanlık sahifesini zannederim, ilk defa bana anlatmak lûtfunda bulundular. Hayatımda beni anlıyan ve kıymet veren «Ziy Gökalp» ile «Gazi Mustafa Kemal Paşa» olmuştur. Hele merhum Ziya Gökalp, bir iki gün beni görmezse aratırdı. Hayatından safhalar anlatırdı. O da hayatını yazacağımı hissetmişti. Nitekim «Ziya Gökalp» e kadirşinaslığımı gösterdim. «Ziya Gökalp ve İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi» adlı eserimi neşrettim. Şimdi de Atatürkün o günkü ilhamı bana «Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi» eserimi yazdırmağa vesile oldu.

Derhal cebimden not defterimi çıkardım. Kalemi elime aldım. Heyecanla gözlerimi gözüne diktim:

«Şişlideki evimde idim. Bir gün Anafartalardanberi yaverim bulunan Cevat Abbas geldi .Bana «Harbiye Nazırı Şakir Paşa dairelerinde sizinle görüşmek istiyor..» dedi. Ben de kabul ederek ertesi gün Harbiye Nezaretine gittim. Az konuştuk. Biraz sonra masanın üstünde bulunan bir dosyayı bana uzattı: «Bunu okur musunuz?» dedi. Ben de dosyaları karıştırdım ve okudum. Dosya ecnebî zabitlerinin raporlarıydı. Hemen hepsi şu mealde raporlardı: «Türkler, Samsun ve etrafındaki Rum köylerine tecavüz ediyorlar ve buna devam etmektedirler. Osmanlı hükûmeti bu tecavüzleri menedebilecek kudrette değildir. Samsun ve havalisinin emniyet ve âsâyişini temin etmek insanlık borcumuzdur». Bundan başka bir raporda da: «Eğer Osmanlı hükûmeti burada âsâyişi temin edemezse, o vazifeyi biz yapacağız!» diye yazılıydı. Bu raporları okuduktan sonra Şakir Paşanın yüzüne baktım:

— Arzunuz Paşam?

— Buralarda böyle bir hâdise var mıdır?

— Zannetmiyorum, belki de mevcuttur.

— İşte bu sebepledir ki, bu meseleyi tetkik etmek için, buraya bir zat göndermek lâzımdır. Biz Sadrazam Ferit Paşa Hazretleriyle konuşarak bu işi size vermeyi düşündük.

— Benim Samsundaki vazifem, Türklerin Rumlara zulmedip etmediklerini mi tetkik etmektir?

Şakir Paşa:

— Evet!

— Müsaade ederseniz, bu vazifenin sıfatı nedir? Bu hususta Erkânıharbiye Reisi ile görüşeyim.

Dedim ve Erkânıharbiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleriyle görüşmek için gittim. Fakat kendileri hasta olduğundan evinde imişler. Bunun üezrine benimle İkinci Reis Konuştular. Bu günlerde bir ordu müfettişliği ihdası düşünülüyordu. Bunu elde etmeyi düşündüm ve muvafık buldum. İkinci Reis, Harbiye Nazırı ile görüştü. Aldığı direktif şu idi: «Maksat Samsun ve etrafında Rumlara zulüm eden Türkleri yola getirmektir. Sonra da Anadolunun muhtelif yerlerinde beliren Kuvayı Milliyeyi ortadan kaldırmaktır» dedi.

İkinci Reise dedim ki:

— Salâhiyet kâğıdıma onların bütün istediklerini, istedikleri gibi yazınız. Yalnız bu iki noktayı da ilâve ettirmeniz lâzımdır.

Erkânıharbiye İkinci Reisi yüzüme hayretle bakarak:

— Orada bir şey mi yapacaksınız?

Deyince etrafıma bakındım:

— Lûtfen bana yaklaşınız, evet! Bir şey yapacağım, bu maddeler yazılsa da yazılmasa da bir şey yapacağım.

Deyince, Paşa gülümsedi:

— Vazifemizdir, yapacağız!..

Dedi ve beni Dokuzuncu Ordu Müfettişi yaptılar.

Bundan sonra Harbiye Müsteşarı Miralay İsmet Beyi, Süleymaniyedeki evinde ziyaret ettim ve Dokuzuncu Ordu Müfet-

tişi olarak Samsuna gideceğimi anlattım. Bana yardım etmesini de kendisinden rica ettim.

Atatürk, ağır ağır devam ediyordu. Bundan sonra:

— 13 Mayısta beni Sadrazam Damat Ferit Paşa konağına bir akşam yemeğine davet etti. Ferit Paşanın Nişantaşındaki evine gittim. Beni salonda karşıladı.

Biraz görüştük. Fakat bir aralık saate baktı. Sonra:

— Acaba nerede kaldı?

— Birini mi bekliyorsunuz?

— Evet, Cevat Paşa geleceklerdir.

Biraz oturduktan sonra Cevat Paşa geldi. Bizi yemek salonuna davet ettiler. Üç kişilik sofrada, sessizce yemeğimizi yedik. Damat Ferit Paşa:

— Yemekten sonra biraz konuşalım!

Dedi. Ayağa kalktık. Bir salona girdik. Burası dar fakat güzeldi. Ortasında genişçe bir masa vardı. Ayakta idik. Damat Ferit Paşa:

— Bir harita getirelim. Müfettiş Paşa bize izahat versinler... dedi.

Derhal bir harita getirdiler, masanın üzerine açtık. Bu bir Kipert atlası idi. Ben sordum:

— Arzu ettiğiniz izahat nedir?

— Samsun ve havalisinde ne yapmak istiyorsunuz?

— Samsun ve havalisinde ecnebi raporlarında bildirilen vakaların mübalâğalı olduğunu zannediyorum. Fakat ne de olsa bunlar basit şeylerdir. Burada tetkikat yapıldıktan sonra, alınacak tedbirler kolay olabilir. Şimdiden yapılacak tedbirleri söylemekten çekiniyorum. Herhalde merak etmeyiniz!

Bu sırada Cevat Paşanın yüzüne baktı:

— Bu gibi meseleler yerinde hallolabilir...

— Peki, siz bana teftiş sahanızı harita üzerinde gösterir misiniz?

— Henüz ben de iyi bilmiyorum.

Dedim, bir elimle Samsun havalisini göstererek:

— Şu parça...

Bu zaman Cevat Paşa:

— Mıntakanın o kadar ehemmiyeti yoktur. Müfettiş Paşa, tabiî o mıntakadaki kuvvete de kumanda edecektir. Hoş, nerede kuvvet kaldı ki...

Bu sırada kahveler geldi. Ferit Paşa birer de sigara ikram etti. Biraz sonra Cevat Paşa ile Sadrazamın konağını terkettik. Kolkola Teşvikiyeden ilerliyordum. Cevat Paşa bana sordu:

— Bir şey yapacaksınız?

— Evet, bir şey yapmak istiyorum!

— Allah muvaffak etsin!

— Muvaffak olmağa gayret edeceğim...

Dedim ve birbirimizden ayrıldık.

Ertesi gün veda etmek üzere Erkânıharbiye Reisine gittim. Fevzi Paşa ayrılmış, yerine Cevat Paşa tayin edilmişti. Fevzi Paşa ve yeni Reis Cevat Paşa üçümüz odada idik. Kapıyı kapadılar. Fevzi Paşayı şundan dolayı vazifesinden ayırmışlardı. İzmir karşısındaki adalarda toplanan Yunanlılar karaya çıkarlarsa, ateşle karşılanmasını emir verdiği için Ordu Müfettişliği vazifesi verilerek, işinden almışlardı.

Masa üzerinden bir Türkiye haritası vardı. Dalgın dalgın ona bakıyordum. Dedim ki:

— Ben artık Anadoluya gidiyorum, bana yardımlarınızı esirgemezsiniz!..

— Tabiî...

Dediler. Ayni zamanda Ulukışlada bulunup, şimdiye kadar nakline müsaade olunmıyan Yirminci Kolordunun yaya olarak Ankaraya hareket etmesini temin ettim ve gizli muhabere için şifremi de aldım. Fevzi ve Cevat Paşalara veda ederek ayrıldım.

Bu üç kumandanın kararı Anadoluda bir Mukavemet Merkezi) kurmaktı. Bu kuvvet millî ordunun esası olacaktı.

Bundan sonra Atatürk, Yıldız sarayına giderek Sultan Mehmet Vahdettin ile görüşmelerini anlattı.

— Yaverim Cevat Abbas yine eve geldi. Bugün telâşlıydı. Bana:

— Zatı şahane sizi akşam yemeğine dâvet ediyor, dedi.

— Mayısın on dördüncü akşam yedi buçukta Yıldız sara-

yına gittim. Beni çok küçük bir odaya aldılar. Biraz sonra Mehmet Vahdettin geldi. Ayağa kalktım. Beni yanına oturttu. O kadar yakın ki, âdeta diz dize idik. Padişahın sağında, hemen dirseğini uzatarak dayadığı küçük bir masanın üstünde bir kitap vardı. Odada bir sessizlik hüküm sürüyordu. Anlaşılıyor ki sarayda hiç neşe yok. Padişah âkıbetini düşünüyor. Odanın Boğaziçine açılan büyük bir penceresinden görülen manzara şu idi: İtilâf devletlerinin donanmaları sıra ile dizilmişler, topları saraya doğru müteveccih.. tehdit edici korkunç bir manzara idi. Bu odada oturmakla bu manzarayı görmemek kabil değil. Mehmet Vahdettin dedi ki:

— Paşa, Paşa, sen şimdiye kadar devletimize çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba geçti! diyerek dirseğinin altındaki kitabı gösteriyordu.

Bu bir «Tarih» kitabıydı.

— Tarihe geçti!

— Bunları unutunuz. Bundan sonra yapacağınız hizmet, şimdiye kadar yaptığınızdan çok mühim olacaktır. Dikkat ve sadakatle çalışırsanız, devleti düştüğü bu felâketten kurtarabilirsiniz. Bir çok kumandanları Anadolunun Kolordularına dağıttım. Sizin vazifeniz, bunları teftiş etmek olacaktır.

— Bu hususta elimden geleni yapacağım, bana emniyet buyurunuz!

Dedim. Padişahın en büyük endişesi, kuvvetlerimiz dağılmıştır. Umumî Harpten yorgun çıkarak takatimiz kalmamıştır. Bütün ümit, galip devletlerin arzuları hilâfına bir harekette bulunmamaktır. Onların şikâyet ettiği hâdiseleri de önlemek lâzımdır.

Vahdettin ayağa kalktı, elimi sıkı sıkı sıktı:

— Muvaffak olunuz! dedi.

Sarayı terkettim. Bu zaman bir kadife kutu içinde bir takım da hediyeler verdi. Yaverim Cevat Abbasla gecenin karanlığında, derin düşünceler içinde Yıldız tepelerini aşarak Şişliye geldik.

Ertesi gün 16 Mayıs 1919, Bandırma vapuru rıhtımda hazırdı. Bütün karargâh mensupları muayyen saatte oraya gel-

mişlerdi. Ben hareket etmemek üzere idim. Bana bir haber getirdiler. «Bir torpito sizi takip edecek ve Samsuna çıkmanıza mâni olacak.» Yani tevkif edeceklerdi. Gitmeğe karar verdim. Bizi götürecek olan Bandırma vapuru, Kızkulesi açıklarında idi. Gemiye çıktık. Yirmi yedi senelik ihtiyar kaptanı demiri almağa başladı. Boğazdan çıktık.

Saatlerce Atatürkün bana bir şeyler anlattığını gören bütün âzalar artık etrafımıza halka olmuşlar, mütemadiyen halka daralıyordu. Herkes gözlerini açmış, hayretle dinliyordu.

Atatürk devamla:

— Boğazdan çıkarken kaptana takip olunmak ihtimalini söyledim. Kaptan:

— Ben ilk defa bu gemi ile sefere çıkıyorum. Puslamız da bozuktur.

— Ben bir kaptan gibi, yanına geldim... Talimat veriyordum.

Ben dayanamadım:

— Paşa Hazretleri, karalara hâkim olduğunuz gibi, şimdi denizlere de mi hâkim oldunuz?

— Başka çaresi yoktu. Evvelâ Sinoba, ertesi gün de sabahleyin 19 Mayıs 1919 da Samsuna geldik.

Bu zaman ben kendilerine dedim ki:

— Bir Avrupalı muharrir, sizin Samsuna çıkışınızın 18 Mayıs olduğunu yazmış.

— Avrupalılar bizim tarihimizi ne bilirler, ne de yazabilirler. Bunu ancak Türkler yazabilir, siz yazabilirsiniz!..

Paşa ayağa kalktı. Mütemadiyen kahve içiyor, yanında bulunan bir adam da sigarasını yakıyordu. Som altında bir tabakası vardı. Bu zaman kaydetmek üzere yüzüne iyice baktım. Saçları sarı ve daima alabrus arkaya taralı.. kaşları sarı ve iri, uçları yukarı kalkık, sol gözü daldığı zaman şehlâlaşıyor. Boyu bir metre yetmiş kadar... Kulağının en son kıvrımı yassı.. dudakları ince.. burnu kalın.. teni beyaz.. yanakları pembe.. hattâ şakağında bir de kırmızı kan damarı var... İri vücutlu değil, narin yapılı.. parmakları uzun ve eli yumuşacık.. ayakları küçük... Durmadan içine çekerek sigara içiyor.. hiç yorulmuyor.

Dinlemeyi seviyor, evvelâ söyletiyor, o adamın karakterini anlıyor, ona göre cevaplar hazırlıyor. Karşısına gelen ferdî menfaatine düşkün, dalkavuk adamlara ehemmiyet vermiyor, hattâ ona hakaret ediyor. Samimî insana hürmetkâr, çok kibar, o kadar düzgün konuşuyor ki hayret edilir. Arasıra espri yapmasını çok seviyor. İnsana bıraktığı tesir pek kuvvetli... Onunla konuşup da ona bağlanmamak kabil değil... Kültür jenerali kuvvetli. Hangi meseleden bahsederseniz lâzım olduğu kadar biliyor. Muhakkak ki okuyan adam. Kültürünün en kuvvetli tarafları tarih ve sosyoloji. Bu sebepledir ki o, bir devlet adamı.. bir diplomat olmuştur. Sözlerinden sprütualist olduğu anlaşılıyor. Durkhaymdan da mülhem olmuştur. Ben notları kaydederken, sordum:

— Paşa Hazretleri bir İtalyan muharriri olan Kont Sfartza bir eserinde size diktatör diye yazmış, gençlik buna ne cevap versin?

Hiç düşünmeden:

— Ben bir diktatörüm! dedi.

Hep şaştık... Sonra devam etti:

— Fakat benim hayatımı tetkik edenler görürler ki, ben Mısır firavunları gibi şahsıma mezar yaptırmak için, kırbaçlar altında insanları sürmedim. Ben memlekette tatbik etmek istediğim her hangi bir fikri evvelâ kongreler toplıyarak, onlarla müşavere ederek bu fikirleri onlardan aldığım salâhiyete dayanarak tatbik ettim. İşte Erzurum, Sivas Kongreleri. İşte Büyük Millet Meclisi bunun en canlı ifadeleridir. Onlar ne derlerse desinler:.. Biz yolumuza devam edelim...

Bu defa bir genç:

— Dinlerin cemiyet üzerinde ne tesirleri var?

Bu suale de hiç kızmadan, geniş bir toleransla cevap verdi:

— Yavrum! İnsanlar ilk devirlerinde pek âcizdi. Kendilerini koruyamıyorlar, hiç bir hâdisenin de sebebini bilmiyorlardı. Kendilerini koruyacak bir kuvvet aradılar. Nihayet insanlık vicdanında bir kuvvet yarattı. O da işte: «Allah» tır. Her şeyi ondan beklediler, ondan istediler. Hastalıktan, felâketten korunmayı hep Allahlarından istediler. Fakat modern çağlarda

insan, her şeyi Allahtan beklemedi. Ancak cemiyetten bekledi. Her şeyin koruyucusu insan cemiyetidir. Bizi koruyan, müreffeh surette yaşatan, cemiyettir. Bu sebeple cemiyete ehemmiyet vermek, onu kuvvetlendirmek ve yaşatmak lâzımdır. Artık bunun için her türlü tekâmül, huzur ve emniyet membaı, cemiyettir.. dediler.

Bu fikir spürtüalist - mâneviyatçı ve Durkhaym içtimaiyatının fikirleriydi. Bundan sonra her taraftan sualler yağıyordu. Hiç birinin altında kalmıyor, hepsine cevaplar veriyordu. Bir genç de:

— Devletimizin iktisadî prensibi nedir?

Buna da şunları söylediler:

— Dünyada iki mühim iktisadî ekol tatbik edilmektedir: Bilhassa büyük harbin sonunda komünizmde tatbik edildi. Komünizm, kitaplarda çok câzip ve hayali genişletici bir vaadi var, bu rejimi Ruslar tatbik ettiler. Fakat halka vaad edilenler aynen tatbik edilemedi. Bazı prensiplerden rücu ettiler. Bir inkılâba teşebbüs edilip de sonra geri dönmekten ise, ağır ağır ilerlemek en doğru şeydir. İkinci ekol Liberalizimdir. Bu da eskimiştir. Bizim Türkiyedeki tatbik ettiğimiz ekol (Devletçilik - Etatizim) tir. En ileri iktisadî yol budur.

Yine bir arkadaş:

— İlk zaferi nerede kazandınız?

— Kütahyada... İçimizdeki düşmanları yendikten sonra...

Bunun biraz mânasını anlıyamadık, her halde Çerkes Etemi yenip, Millî Ordunun kurulmasiyle, ilk zaferin temin edildiğini anlatmak istediler.

Bir Üniversite profesörü sordu:

— İstiklâl Mücadelesinde bize askerî kuvvet gönderen oldu mu?

— Hiç kimse, kendi yağımızla kavrulduk.

Bir genç sordu:

— Tarih Kongresi için ne dersiniz?

— Çok faydalı oldu. Tereddütler zail oldu. Fikirlerde anlaştık. Çünkü yeni tarih kitapları, herkesin eski bilgilerine aykırı idi. Bu yeni tezlerimiz, Türk tarihine yeni bir veçhe verdi.

Hatâlar düzeltildi. Bir çok karanlıklar aydınlatıldı. Millî tarihimiz bütün benliğiyle ve yüksek medeniyetiyle meydana çıktı.

Türk tarihi Osmanlılarla başlamıyor. Tarihten önceki devirlerden başlayıp ilk ve orta çağları da içine almaktadır. Türk tarihinin ve medeniyetinin enginliği meydana çıkarıldı.

Bundan sonra Hilâfet meselesi ve Franklen Boyyon'la olan dostluğundan ve Millî Mücadeleye ait bazı sahnelerden bahsettiler. Bu esnada Denizli âzalarından yaşlı bir öğretmen:

— Efendim, sizin doğum gününüzü bulamadık. O gün için Halkevinde bir merasim yapmak istiyoruz. dedi.

Bu sorguya asabileşti. Fakat bir şey söylemedi. Sigarasını çekti. Gözleri şehlâlaştı. Birdenbire gözlerini bana dikti. Ben elektriğe tutulmuş gibi o anda titredim. Birdenbire bana:

— Ben ne zaman doğdum?

Deyince, âni bir surette büyük nutkun ilk sahifesini hatırladım ve:

— 19 Mayıs 1919... dedim.

Ataürk:

Atatürk:

İşte Atatürkün Samsuna çıktığı gün, onun ve Türk milletinin yeniden doğduğu bir tarihti. O, 19 Mayıs 1919 yeni Türkiyenin ilk safhası... Artık vakit epeyce geçmişti. Böyle tatlı hâtıralarını bizzat kendi ağızlarından dinlemek bize tarihî bir gün yaşattı.

İşte ben de Atatürkün Samsuna çıkışını bu zaman kaydetmiştim. Bu geçmiş günün tarihini sizlere sunuyorum.

ATATÜRK'ÜN HAVZA VE AMASYADAKİ FAALİYETLERİ

— Kuvayi Milliye Devri —

30 Ekim 1918 Mondros mütarekesinin hükümlerine göre itilâf devletleri İstanbula donanmalariyle girdiler, yine bu mütarekenin yedinci maddesine dayanılarak, Türk yurdunun en kıymetli yerlerini işgal ettiler. Hele İzmirin Yunanlılar tarafın-

dan işgalini Türk milleti bir türlü hazmetmedi. Dört yıl büyük devletlerle çarpışmış olan bu millet, daha dün kendisinden ayrılmış küçük bir Balkan devletinin anavatana girmesini bütün vicdanlar affedemedi. Bu haksız ve çirkin istilâyı protesto etmek üzere İstanbulda 19 Mayıs 191 da Fatih, Sultanahmet ve Ayasofya mitingleri yapıldı. İstanbul galeyan halinde iken, Anadoluda millî şuur uyandı ve kurtuluş mefkûresi doğdu. Bu mefkûre irade haline girerek halk silâhlı çeteler halinde dağlara çıktı. İşte bu zaman Türk milleti istiklâl ve hâkimiyetini müdafaa etmek için bir millî mücadeleye girişti. Bu millî mücadelenin birinci safhası (Kuvayi Milliye) devridir.

Kuvayi Milliye galeyanı, hiç bir resmî makamdan, hiç bir kumandandan emir almadan, yalnız millî vicdandan emir alan, yapıcı, kurucu bir kudret şekliydi. Bu millî hareket çok kere milletlerin yeni bir devlet kuracakları zaman görülen millî şuurun galeyanıydı. Bu olay Türk milletinin Oğuz kısmında bütün tarih boyunca görülmüştür. Bir tarafta batan bir devletin yerine derhal yenisini kurmuşlardır. Türk milleti yine bir devlet kurmak için hür dağların başında istilâcı kuvvetlere karşı silâhlanmış, korkunç bir kuvvet olmuştu. Henüz esrarla dolu Anadolu dağlarının yamaçlarında ve önüne serilen ovalarında yaşayan insanların ruhî kabiliyetleri keşfedilememiştir. İşte bu gizli kuvvet bir yanardağ gibi Anadoluda faaliyete başlamıştı. Onun üstüne gelenler muhakkak mahvolacaklardı. Bütün vicdanlar bir tek kalb olarak, müşterek bir gaye için birleşmişler, çeteler halinde Kuvayı Milliyeyi teşkil etmişlerdi.

Aydın dağlarında yaşayan Zeybek ve Efeler adını alan bu Yöyük Oğuzlar başlarında Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Gökçen Efe, Mestan Efe, Sökeli Ali Efe, Dokuzun Hasan - Hüseyin Efeler, yine Kocaelinde Arslan Çetesi, Kaplan Çetesi, Yahya Kaptan Çetesi, Gökbayrak Çetesi, Rumelinde Kanlı Bayrak Kuvayı Milliye Çetesi, başlarında Ormanlılı Şeref, Rüşdü Kaptan ve İstanbullu Enver Behnan (Şapolyo)... Karadeniz sahillerinde İpsiz Recep Çetesi, Osman Ağa Çetesi... Eskişehir havalisinde Çerkes Etem Çetesi... Urfa, Maraş ve Antepte Fransızlarla çarpışan Kuvvayı Milliye ve bunların ba-

şında Antepte Şahin, Şefik Özdemir; Urfada Ali Saip, Nuri; Maraşta Kılıç Ali, Arslan, Yörük Selim, Tufan, Doğan ve Sinan Paşa millî kuvvetleri de mücadeleye girişmişlerdi. Bu suretle Kuvvayı Milliye teşkilâtı kurulmuştu.

Mondros mütarekesinin 7 nci maddesindeki «işgal hakkı» fıkrasiyle Türkiyeyi işgal eden itilâf devletleri kuvvetlerinin miktarı şu idi:

İstanbul mıntakasında (30.000)
Çanakkale mıntakasında (3.000)
Anadolu demiryolları güzergâhında (5.500)
Musul petrol mıntakasında (3.000)

Bunlar İngilizlerin kuvveti idi. Yekûnu (41.500) idi.

İstanbul ve Beyoğlu mıntakasında (24.000)
Çanakkale mıntakasında (4.000)
Rumelinde (1.000)
Adana, Urfa, Maraş, Antepte (20.000)

Fransız askeri vardı, yekûnu (49.000) idi.

İstanbul mıntakasında (3.900)
Isparta, Muğla, Söke mıntakasında (12.000)
Konya, Afyon, Akşehirde (1.500)

İtalyan askeri vardı. Bunların yekûnu da (17.400) idi.

Bütün işgal kuvvetlerinin yekûnu ise (107.000) mücehhez ve modern bir Avrupalı düşman ordusu idi. 15 Mayıstan sonra da (300.000) Yunan kuvveti de İç Anadoluya zulüm ede ede ilerliyordu.

Atatürk Samsuna çıktığı zaman Anadoludaki başlıca iki Ordu Müfettişliği tesis edilmişti. Merkezi Konyada olan İkinci Ordu Müfettişliğinin vaziyeti şu idi:

41 inci fırka — Konyada
23 üncü fırka — Afyonda,
57 nci fırka — Denizlide.

Bu fırkalar (12 nci Kolordu) ya bağlıydı. Bu Müfettişliğin

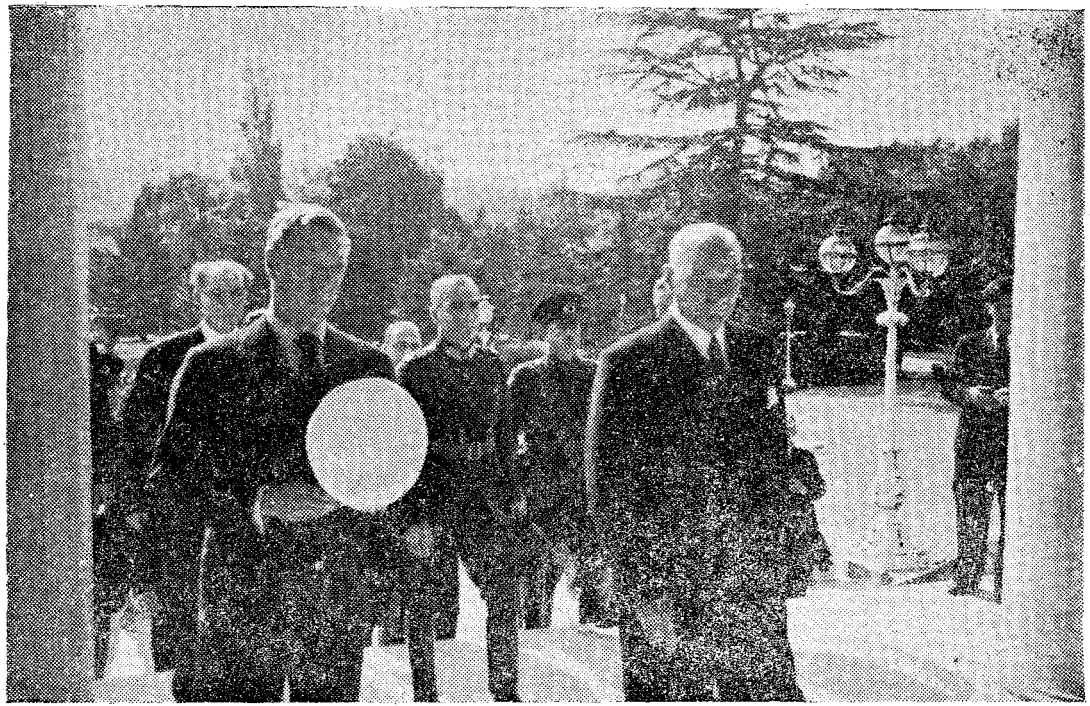

Atatürk Sekizinci Edvard ile Dolmabahçe Sarayında. — 1936

(20 nci Kolordusu) da Ankarada idi. Kumandanı (Ali Fuat Paşa) idi.

24 üncü fırka — Ankarada.

11 inci fırka — Niğdede.

İzmitte bulunan birinci fırka, İstanbuldâki Yirmibeşinci Kolorduya bağlanmıştı. İstanbulda onuncu Kafkas fırkası da vardı.

Balıkesir ve Bursa havalisinde (61 inci ve 56 ncı) fırkalar, karargâhı Bandırmada bulunan İstanbula bağlı(Ondördüncü Kolordu) ya bağlıydı. Bu Kolordunun kumandanı (Yusuf İzzet Paşa) idi.

Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine de Mustafa Kemal Paşa tayin edilmişti. İki Kolordusu vardı. Biri merkezi Sivasta (Üçüncü Kolordu), kumandanı Miralay Rafet Bey (Paşa) idi.

5 inci fırka — Amasyada.

15 inci fırka — Samsunda idi.

Diğer Kolordu da (Onbeşinci Kolordu) olup merkezi Erzurumda idi. Kumandanı da (Kâzım Karabekir Paşa) idi.

9 uncu fırka — Erzurumda.

3 üncü fırka — Trabzonda.

Dokuzuncu fırkanın kumandanı Rüştü (Paşa), Üçüncü fırkanın kumandanı ise Kaymakam Halit Bey (Paşa)' idi. Diğer fırkaları:

12 nci fırka — Hasankalede,

11 inci fırka — Bayezitte,

olup, Diyarıbekir havalisinde bulunan iki fırkalı, Onüçüncü Kolordudan müteşekkildi. İstanbula tâbi idi. İkinci fırkası Siirtte, beşinci fırkası da Mardinde bulunuyordu. Kumandanı Cevdet Beydi.

İşte Anadoludaki Ordu ve Kolordular, Fırkalar bu vaziyette olup, kıtaların askerleri terhis olunmuş, silâh ve cephaneleri elinden alınmış, harp edemiyecek bir halde idiler. Bu zaman Türk ordusunun miktarı (50.000) kişiye inmişti.

Umumî vaziyetin manzarasına gelince, onu da Atatürk nutkunda şöyle anlatıyor:

«Osmanlı devletinin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumî-

de mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütarekename imzalanmış, büyük harbin uzun seneleri zarfında millet yorgun ve fakir bir halde, millet ve memleketi Harbi Umumîye sevkedenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler, saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, müstereddî şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği denî tedbirler araştırmakta... Damad Ferid Paşanın riyasetindeki kabine âciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız padişahının iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek her hangi bir vaziyete razı...

Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta..

İtilâf devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, itilâf donanmaları ve askerleri İstanbulda. Adana vilâyeti Fransızlar, Urfa, Maraş ve Antep İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konyada İtalyan kıtaatı askeriyesi. Merzifon ve Samsunda İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta ecnebi zabit ve memurları ve hususî adamları faaliyette, nihayet, 15 Mayıs 1919 da itilâf devletlerinin muvafakatiyle Yunan ordusu İzmire ihraç ediliyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, anasırı Hıristiyaniye hafî, hususî emel ve maksatlarının temini istihsaline, devletin bir an evvel çökmesine sarfı mesai ediyorlar.

Bilâhare elde edilen mevsuk malûmat ve vesaik de teyit Mira» heyeti vilâyetler dahilinde çeteler teşkil ve idare et-Mihra» heyeti vilâyetler dahilinde çeteler teşkil ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Salibiahmeri, Resmî Muharicin Komisyonu «Mavri Mira» heyetinin teshili mesaisine hâdim... «Mavri Mira» heyet tarafından idare edilen Rum mekteplerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını mütecaviz gençler de dahil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor.

Ermeni Patriki (Zaven) Efendi de, «Mavri Mira» heyetiyle hemfikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşekkül etmiş ve İstanbuldaki merkeze merbut «Pontos Cemiyeti» suhuletle ve muvaffakıyetle çalışıyor.

Vaziyetin dehşet ve vahameti karşısında, her yerde, her mıntakada bir takım zevat tarafından mukabil halâs çareleri düşünülmeğe başlanmıştı. Bu düşünce ile alınan teşebbüsat, bir takım teşekküller doğurdu. Meselâ: Edirne ve havalisinde «Trakya Paşaeli» unvaniyle bir cemiyet vardı. Şarkta Erzurumda ve Elâzizde merkezi umumîsi İstanbulda olmak üzere «Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye» cemiyeti teşkil edilmişti. Trabzonda «Muhafazai Hukuk» namında bir cemiyet olduğu gibi Dersaadette de, «Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti» vardı. Bu cemiyet merkezinin gönderdiği murahhaslarla, Of kazasiyle Lâzistan livası dahilinde şubeler açılmıştı.

İzmirin işgal olunacağına dair Mayısın on üçündenberi fiilî emareler güden İzmirde bazı genç vatanperverler, ayın 14/15 inci gecesi, bu elîm vaziyet hakkında müdavelei efkâr etmişler ve emrivaki haline geldiğine şüphe kalmıyan Yunan işgalinin ilhakla neticelenmesine mâni olmak esasında müttefik kalmışlar ve «reddi ilhak» prensibini ortaya atmışlardır. Ayni gecede bu maksadın teşmilini temin için İzmirde Yahudi maşatlığına toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle bu teşebbüs ümid edilen derecede temini maksat edememiştir.»

İşte Atatürk bu parçasiyle de memleketin 1919 yılında umumî vaziyeti pek vecîz surette izah etmişlerdir.

Anadolu bu vaziyette, kendi varlığını müdafaa etmek için harekete geçtiği bir anda ki, tam zamanında Mustafa Kemal Paşa Samsuna ayak basmıştı. Bu kuvvetlerin başına geçti.

Atatürkü getiren Bandırma vapuru Samsuna yanaştı. Atatürk saat 8 de merkez iskelelerinden karaya çıktı. Halk iki taraflı olmuştu. Silâhları daha evvel işgal kuvvetleri tarafından alınmış bir müfreze selâm resmini ifa ettiler. Hasta olan mutasarrıf evinden çıkamadığı için Dokuzuncu Ordu Müfetti-

şini karşılamaya gelememiştir. Belediye Reisi de yok. Vekâlet eden bat da Çarşambada arazisinin bulunduğu yere gitmişti. Belediye Meclisinden bir zat olan (Hacı Molla) Atatürke şehir namına «Hoşgeldiniz!» demişti.

Atatürk, askeri ve halkı selâmladıktan sonra, yaya olarak ikametleri için hazırlanmış olan, o sıralarda metrûk bulunan (Mıntaka Palas) a gitti. Burada bir müddet istirahatten sonra Belediyeye gelerek yarım saat kadar Belediye âzalarıyla görüştüler. Bilhassa şehrin âsâyişi hakkında malûmat aldılar.

O zaamn Mıntaka Palasta yapılan hazırlıklra bakan Bay Osman hâtıralarını şöyle anltıyor:

— Ben o zaman Liva Hususî Muhasebe Müdürü idim. Bir gün Mutasarrıf beni evine çağırttı. Kendisi hasta olduğundan Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tâyin edilen Mustafa Kemal Paşa İstanbuldan hareket etmiş, ayın on sekizinde buraya gelecekmiş. Bir kaç gün kalacağı için kendisine ve maiyetine bir yer hazırlıyalım. Bunu İstanbuldan Dahiliye Nezareti bize bildi, dedi. Ben de hemen aklıma gelen ve evimin yanında bulunan boş (Mıntaka Palas) ı söyledim. Münasip gördü: — Ben çıkamıyacağım, aman sen bu işlerle meşgul oluver, dedi. Yanından ayrıldım. O gün oteli açtırdım. Askerî hastaneden karyola, evden ve komşulardan yatak ve yorgan getirttim. Yatak odalarının yanında ve köşeye gelen odaya da daireden bir masa ve koltuk, yazı takımı tedarik ederek çalışma odasını da hazırladım.

19 Mayıs sabahı saat sekiz sularında karşılıyanlar ve maiyetleriyle birlikte yaya olarak geldiler. Kendilerini kapıda istikbal ederek odalarını gösterdim. Biraz istirahatten sonra Belediye ve askerî makamları ziyaret ettiler.

Geceleri geç vakte kadar çalışıyorlar, sabahları da çok erken kalkıyorlar, yemeklerini otelde maiyetleriyle beraber yiyorlar, arasıra da dışarı çıkıyorlardı.

Atatürk Samsunda bulundukları sırada kendisiyle konuştukları Bay Cevad da hâtıralarını şöyle anlatıyor:

— Ben o zaman kasaplar şirketini idare ediyordum. Şirketimiz askerî fırkanın et mutemedliğini de yaptığından Fırka

Levazım Reisinin delâletiyle Mıntaka Palasa da biz et veriyorduk. Türk Ocağında da vazifem vardı. Bir gün Levazım Reisinin delâletiyle Atatürk tarafından kabul edildim. Benden mütarekeden o güne kadar geçen zaman zarfında Samsunda cereyan eden vakalar hakkında izahat istediler. Ben de bildiklerimi anlattım.

Mayısın 25 inci günü öğle yemeğinden sonra ordunun metrukâtı arasında otomobil parkında mevcut hurda bir otomobille ve maiyetinde de diğer iki otomobille Samsundan hareket ettiler. Hava yine kapalı. Deniz ve Samsunu geride bırakırken hafif bir yağmur serpintisi de başlamıştı. İki buçuk saat sonra Kavağa geldiler. Burada nahiye binasında dinlendiler. Paşanın kasabalarına geldiğini duyan halk hemen müdürlük binası önünde toplandılar. Bina önündeki ufak kalabalığı gören Atatürk ileri gelenleri çağırtdı. Beş on kişiden ibaret olan bu zevatla konuşdular. Bu toplantıda hizmet eden Bay Aziz içeride konuşulanlardan şunları hatırlıyor:

— Biraderim Yusuf, Atatürke, çay mı, kahve mi emir buyurursunuz?

— Hava soğuk, çay içelim...

Büyük Şef sordu:

— Mütareke ve bugünkü vaziyeti nasıl buluyorsunuz?

— Kabul etmiyoruz. Halimiz çok perişandır!.

Bunu nüzerine sordular:

— Peki ne yapmak istiyorsunuz?

— Buna bir nihayet verilmesi için büyüklerimizin, kumandanlarımızın düşündüklerini yapmayı... Eğer icap ederse sakladığımız dedelerimizden kalan silâhlarımızla bu eşkiyalara karşı koyarız.

Bu konuşmadan sonra, otomobillerine binerek Havzaya hareket ettiler. Giderlerken:

— Siz bir müdafaa cemiyeti kurunuz. Bana da Havzaya malûmat veriniz! dediler ve gittiler.

Atatürkün Samsundan Havzaya geleceği haberi şayi oldu. Kaymakam Fahri Bey, Havza esnafına:

— Bir iki gün sonra Mirliva Mustafa Kemal Paşa adında

bir zat Havzaya gelecektir. Böbreklerinden rahatsız olduğu için kaplıcalarda kalacaktır.

Demesi üzerine kendisine Mesudiye oteli ile, Ali Ağa zadelerin konağı hazırlandı. Atatürk 25 Mayıs 1919 akşam üstü Havzaya geldi. Osman Ağa zadelerin evinde akşamı geçirdikten sonra Mesudiye oteline yerleştirildiler. Atatürk kasabanın ileri gelenleri ve bir kıta askerle karşılandı. Hâki bir ceket, külotlu ve çizmeli idiler. Maiyetindeki zevat şunlardı:

Albay İbrahim Tali,
Yarbay Ârif,
Binbaşı Hüsrev Gerede,
Yüzbaşı Cevat Abbas,
Doktor Refik Saydam,
İstihbarat Müdürü Süreyya.

Kâzım Paşa, Dirik, Rafet Paşa, Yüzbaşı Ali Şevket, Üsteğmen İsmail Hakkı, Teğmen Muzaffer, Teğmen Mümtaz, Üsteğmen Hayati Kılıç, Binbaşı Kemal, Yüzbaşı Mustafa, askeri kâtip Memduh, kâtip Abdullah vardı. Ertesi günü bir heyet Paşayı ziyaret etti. Bu heyet içinde Zübeyir oğlu Fuat, Tatar Ağası zade Eyüp, Ulemadan Hacı Mustafa, Mahmut Ağa zade Bayram, Kadı zade Hakkı, Saat zade İbrahim, Belediye Reisi İbrahim Efendilerdi.

Memleketin ahvali hakkında görüşmeler olduktan sonra, şu sözleri söylediler:

— Hiç bir zaman ümitsiz olmıyacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız!.. Bizi öldürmek değil, canlı mezara atmak istiyorlar. Şimdi çukurun kenarındaki. Son bir cüret belki bizi kurtarabilir.

Diye konuştuktan sonra heyet yanlarından ayrıldı. Havzalılar «Paşa» dan aldıkları ilhamla bir gece Belediye Reisi İbrahim Efendinin evinde toplanarak bir (Müdafaai Hukuk) cemiyeti teşkil ettiler. Ertesi günü de bu cemiyetin kuruluşu Paşaya haber verildi. 13 Haziran Cuma günü Atatürk maiyetiyle camie geldi. Cemaatle namaz kıldı. Mevlût okundu. Halka kuru üzüm dağıtıldı. O gün Belediye önünde bir miting yapıldı.

Bu miting esnasında Havzadan geçmekte olan Merzifon İngiliz mümessili Mister (Keçil), bu meseleyi Samsun mümessili Mister (Solter) e jurnal etmiştir. 7 Haziranda Diyarbakır havalisindeki kıtalardan İngilizlerin aldıkları Türk silâhları mekârilerle Samsuna giderken, Atatürkün emriyle bunlar zaptedildi. Askerî depodaki silâhlar da Mehmet Gerizadenin evinde saklandı.

Bu sıralarda Erzurumda bir kongre toplanacağına dair tamimler geldi. Atatürk bu haberi alınca Erzuruma gitmeğe hazırlandı. Atatürk, Havzada fazla kalamıyacaktı. Çünkü Merzifonda bulunan bir İngiliz kuvveti buradaki harekâtı takip ediyordu...

Atatürk ziyarete gelenlere:

— Ben artık Amasyaya gidiyorum. Bugün artık bir üniforma sahibi değilim, size evvelce de bildirildiği gibi sadece bir millet adamıyım... dedi.

Bununla halka İstanbul hükûmetinin memuru değil, sizinle beraberim demek istiyordu. 13 Haziran Cuma günü sabahı Havzadan ayrıldılar. Havzada iken bir Rus heyetile görüştüler. Bu hey'etin reisi Albay (Budyani) idi. Bize yardım edeceklerini bildirdiler.

Havzada kaldıkları Mesudiye otelinin sahibi (Ali Baba) hâtıralarını şöyle anlatıyor:

— Bir gün kazamız kaymakamı Fahri Beni yanına çağırttı. Mustafa Kemal Paşa senin otelini çok beğenmiş, hamamlara da yakın olduğunu söyledi. Oteli bir ay için kapı kapamacasına kira ile tutmak istiyor, ne dersin? dedi. Ben de yüz elli lira istedim. Beni yaveri çağırttı ve parayı verdi. Ben de anahtarları teslim ettim. Gidinceye kadar burada kaldı.

O sırada Pontusçular dehşetli azgındılar. Her gün beş on kişiyi öldürüyorlardı. Şehir içinde bile halkı haraca kesiyorlardı. Paşanın yanına girdim.

— Paşa vaziyeti görüyorsun, bunlar bize çok eziyet ediyorlar. Buna hiç bir çare düşünmüyor musun?

Diye sorunca güldü:

— Sabredin, biz onları yola getireceğiz!..

— Peki amma ne ile?

Atatürk Ürdün Kralı Emir Abdullah ile. — 1937

— Her şey sırasında...

Dediler. Hakikaten bu sıralarda Rumlar pek taşkınlıklar yapıyorlardı. Rum eşkiyalarından Yağbasanlı (Hinka Vasil) avenesiyle (Susuz) köyünü basmıştı. Lâdikli Sokrat çetesi ise kasabalara giriyor, yollarda jandarmalarımızı öldürüyorlardı. Bu hal Türkleri fena halde müteessir ediyordu. İşte bu hal de-

vam ederken, Atatürk bu mıntakada dolaşıyordu. Havzada fazla kalmıyarak Amasyaya hareket ettiler.

13 Haziran Cuma sabahı Amasyaya doğru yola çıktılar. Merzifon yolunun birleştiği Geyikli değirmende bir müddet istirahat ederek, öğle yemeklerini burada yediler. Ali Fuat Paşa da bir nefer kıyafetinde, Mustafa Kemalle görüşmek üzere buraya gelmişti. Buradan hareket ederek akşama doğru beşte Amasyaya girdiler. Şehrin dışında Gezirlik mevkiinde askerî ve mülkî heyetler ve halk tarafından karşılandılar. Hükûmet önünde otomobilden inerek burada bir müddet kaldıktan sonra, hazırlanan eve gitmişlerdir.

Ertesi Cuma günü Büyük Camide halkı toplıyarak ihtiyar ve mütekait bir müftüye kendisi de hazır bulunduğu halde bir vaaz verdirdi. Bunun aynini Havzada yapmıştı. Fakat vaiz korkup kaçmıştı. Müftü aldığı direktiflere göre memleketin düştüğü vaziyeti halka anlatmıştır.

Amasyada kendisini karşılayan Lûtfi Türker de şunları anlatıyor:

— Paşayı Gezirlik mevkiinde bekledik. Otomobille geldi. Önümüzde durdu. Hepimizi selâmladı ve ellerimizi sıktı. Üstünde Liva üniforması vardı. Hükûmete gittik. Eşraf ve ulemayı istedi. Oradakilere kısaca bir çok deliller göstererek memleketin âkıbetinin vahim olduğundan, İstanbul hükûmetinin bunun önüne geçemiyeceğini söyledi. Türkler kendi namus ve şereflerini muhafaza edeceklerinden emin olduğunu da ilâv etti. Sonra:

— İçinizden bir heyet seçiniz. Gece uzun uzun konuşalım! dedi.

Gece sekiz kişilik bir heyet seçtik. Kaldıkları eve gittik. Orada vaziyeti daha geniş bir surette izah ettiler.

Atatürk ,Amasyadan millî teşkilât yapılması için mülkiye memurlarına ve askerî kumandanlara bir tamim gönderdi. Çünkü İzmirin ve Aydının Yunanlılar tarafından işgal olunduğu ve halka zulüm ettikleri her tarafa bildirilmemişti. Bu haksızlık karşısında hareketsiz ve sâkin kalmamak lâzımdı. Bu maksatla 22 Haziran 1919 da valilere ve müstakil mutasarrıflıklara, Er-

zurumda Onbeşinci Kolordu, Ankara Yirminci Kolordu ve Diyarbekirde Onüçüncü Kolordu Kumandanlıklarına ve Konyada Ordu Müfettişliğine bir tamim gönderdi. Bu sıralarda İstanbul mitinglere devam ediyordu. Atatürk de ilk mitingi Havzada ve sonra da Amasyada yapmıştır. Bu suretle ilk millî heyecan başlangıcı bu mitingler olmuştur. Bu hâdiseleri İstanbul haber aldı. Atatürkün oraların âsâyişini temine değil, bilâkis heyecana verdiğinden dolayı onunla muhabereye başladılar. İstanbul hükûmeti, bu mitingler yüzünden, yerli Hıristiyanlarla Türklerin birbirlerine gireceklerinden korkuyordu. 25 Hazirana kadar Amasyada kaldı. O zaman Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Atatürkün azledildiğini ve hiç bir suretle resmî muhaberatta bulunmıyacağını bildirdi:

Dahiliye Nazırı Ali Kemal şu tâmimi göndermişti:

«Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber siyaseti zamana o derece âgâh olmadığı için, fartı hamiyet ve gayretine rağmen, memuriyeti cedidesinde asla muvaffak olamadı. İngiliz mümessili fevkalâdesinin talep ve ısrariyle azledildi. Edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu hususlarını daha ziyade meydana vurdu. Reddi ilhak cemiyetleri gibi Karesi ve Aydın havalisinde ahalii islâmiyeyi nâhak yere kırdırmaktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmiyen emirsiz, saygısız ve gayri kanunî teşkil edilen bazı heyetler için ötedenberi çektiği telgrafnamelerle de hatayı siyasîsini idareten de arttırdı. Müşarünileyhin İstanbula celbi Harbiye Nezaretine ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezaretinin size emri kat'îsi artık o zatın mâzul olduğunu bilmek, kendisiyle hiç bir muamelei resmiyeye girişmemek, umuru hükûmete müteallik hiç bir matlûbunu is'af ettirmemektir. Bu talimat dairesinde hareket etmekle ne gibi mesuliyetlerin mündefi olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim ve vahim dakikalarda memur, ahali, her Osmanlıya terettüp eden en büyük vazife, sulh konferansınca mukadderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, âkılâne ve müdebbirane hareketlere imtisal etmek,

fırka, mezhep, ırk ihtilâflarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını sıyanetle nazarı medeniyette bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?»

Mustafa Kemalin Samsun ve Amasya havalisindeki bu faaliyetinden kuşkulanan Dahiliye Nazırı Ali Kemal bu tâmimini neşretmişti. Bu dâvanın büyüklüğünü ve kudsiyetini de Ali Kemal anlıyamamıştı. Atatürk Amasyada iken Sivasta da aleyhinde şunlar cereyan ediyordu. Ali Kemalin Sivasa tâmimi geldiği zaman, İstanbuldan Elâziz valisi olarak Erkânıharp Miralaylarından Ali Galip adında birisi, on kadar adamiyle Sivasa gelmişti. Ali Galip Sivasta kalarak, Sivas sokaklarına, «Mustafa Kemal hain, âsi, muzir bir adamdır!» diye duvarlara yaftalar yapıştırmıştı. Sivas valisi Reşid Paşaya giderek, Mustafa Kemali yakala, kollarını bağlıyarak İstanbula gönder, diye telkinde bulunmuştur. Bu hâdiseleri Amasyada duyan Atatürk, derhal güzide zabit ve efrattan mürekkep atlı bir müfreze tşekil etti.

26 Haziranda Tokada habersiz olarak gitti. Burada hiçbir merasim yapılmadı. Doğruca askerlik dairesine indi. Bu habersiz gelişi duyan Belediye Reisi ve âzaları ve ileri gelenler kendisini ziyarete gittiler. Atatürk:

— Yarın Belediyede bir içtima yapınız, memleketin ulema siyle görüşmek istiyorum.

Dedi. Bu içtimaı o gün orada hazır bulunan Avukat Bay Ali şöyle anlatıyor:

— Yirmi kişi kadar vardık. Atatürk, maiyetinde bazı zatlarla birlikte geldiler. Köşede bir sandalye vardı, selâm verip oraya oturdular ve bize memleketin kurtuluş yolu hakkında hiç bir şekilde unutamıyacağımız bir izahatta bulundular.

— Hiç bir müdafaa vasıtasına malik olmasak bile, dişimiz, tırnağımızla, zayıf ve dermansız kolumuzla mücadele ederek şeref ve haysiyetimizi, namusumuzu müdafaa etmeyi zarurî görüyorum. Tarih, bize vatan uğrunda canını, malını esirgemiyen milletlerin asla ölmediklerini, hâlâ yaşadıklarını göstermektedir. Ben hayatımı, hiç bir zaman milletimizden üstün görme-

dim ve görmiyeceğim. Her an memleket için şerefimle ölmeğe hazırım!..

Diye, ateşîn bir hitabede bulundular. Tokat telgrafhanesini kontrol altına aldırmıştı. Sivasa hareketini gizliyordu. 26-27 gecesini Tokatta geçirdi. 27 Haziranda Sivasa hareket etti. Daha evvel İbrahim Tali Beyi Sivasa göndermişti. Otomobiller Sivas civarında görününce, Nümune çiftliğinde İbrahim Tali Bey, Atatürkü bekliyordu. Çiftlikte indiler. Burada biraz oturduktan sonra otomobillere binerek Sivasa hareket etmek üzereler iken bir otomobil göründü. İçinde Sivas valisi vardı. Otomobil durdu. Reşit Paşa biraz istirahat etmelerini söylediği halde, Atatürk, valiyi yanına alarak Sivas yolunu tuttular. Sivas şehrinin içinde büyük bir kalabalık ve asker selâma durmuştu. Halkı ve askeri selâmladıktan sonra doğruca Kolordu Kumandanlık dairesine gitti. Burada Ali Galip ile gece yarısına kadar görüştü.

Sivasta yapılacak işler hakkında talimat verdikten sonra en mühim mesele Erzurumda toplanacak olan kongreye iştirak etmekti. Bu kongreyi Atatürk çok mühim görüyordu. Yunanlıların İzmiri işgalleri, Şarktaki Türkleri de fena halde korkutmuştu. Günün birinde Şark da Ermenilerin işgali altına girebilirdi. Bunu süratle önlemek lâzım geldiğinden, Erzurumlular her tarafa tâmimler göndererek kongreye murahaslarını çağırmışlardı. Atatürk bu kongreye murahhas olarak değil, vaziyeti tetkike gidiyordu. Atatürk Sivasta Vilâyet Encümeni âzası Bay Hamdi ve arkadaşları ile askerî dairede ziyaret ederek görüştüler. Bay Hamdi şöyle anlatıyor:

— Vakit gece idi. Ayni zamanda Ramazan Bayramının arifesi idi. Arkadaşlarla yanına gittik. Bizi kabul etti. Bize:

— Milletin muzaheretine istinaden çalışacağız. Memleketi bu vaziyetten kurtaracağız.

Diye izahatta bulundular. Sivasta hiç uyumadan 28 Haziran sabahında bir Bayram günü, Sivastan Erzuruma hareket ettiler.

Umumî Harpten yenilmiş olarak çıkan Osmanlı İmparatorluğunu, itilâf devletleri aralarında bir takım anlaşmalarla taksim etmişlerdi. İngilizler Mezopotamyayı ve Musul petrol mıntakasını, Fransızlar da Adana, Maraş, Antep ve Urfayı, İtalyanlar Antalya ve havalisini, Yunanlılar Şarkî Trakya ile İzmir ve havalisini alacaklardı. Anadolunun Şark vilâyetlerinde de bir Ermenistan teşkili vaad ediliyordu. Bunun üzerine itilâf devletleri Şarkta müstakil bir Ermenistan kurmayı düşündüler. Ermenistan hükûmeti Erzurum, Erzincan, Van, Trabzon vilâyetleri ile Sivası da kısmen içine almakta idi. Bu vatan parçası tamamiyle Türklerle dolu olduğundan, bu karar tatbika konulmadan, Erzurumlu Türkler, Erzurum ve havalisinde millî bir teşkilât kurmağa başladılar. İstiklâllerini korumak ve millî gayelerine varmak için de (Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Milliye) cemiyetini meydana getirdiler. Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurumda (10 Mart 1919) da kuruldu. Nisan sonunda da vilâyet kongresi toplandı. Bu toplantıda (Vilâyatı Şarkiye) Kongresine karar verildi. Bu kongreye şu vilâyetlerin murahhasları gelecekti: Erzurum, Beyazıt Sancağı, Erzincan, Rize, Trabzon, Giresun, Şarkî Karahisar, Gümüşhane, Tokat, Amasya, Sivas, Van, Bitlis, Ordu, Diyarbakır, Siirt vilâyetleri iştirâk edecekti. Bunun üzerine vilâyet ve sancaklara tamim gönderildi. Atatürk Amasyada iken bu tamimleri görerek, Erzurum Kongresinden haberdar oldu.

Erzurumda toplanacak kongreye bir an evvel yetişmek istiyen Mustafa Kemal Paşa, 28 Haziranda Sivastan yola çıkarak 3 Temmuz 1919 da Erzuruma geldiler. Atatürkle beraber Rauf Bey İzmit mutasarrıfı sabıkı Süreyya Bey, Karargâh Erkânıharbiye Reisi Kâzım Bey, Erkânıharp Hüsrev, Doktor Refik Saydam ve diğer zevat bulunmakta idi. Atatürkü Erzurumlular, Ilıca mevkiinde karşıladılar. Kendisine karşı çıkanlardan 15 inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Erkânıharbiyesinden Harputlu Binbaşı Mustafa Bey (Paşa), Binbaşı Fahri Bey (Paşa), Erzurum Müdafaai Hukuk Reisi Raif Hoca,

Süleyman Necati Güneri ve Hüseyin Avni, Heyeti Merkeziyeden Kâzım Yurdal, Cevat Dursunoğlu, Ahmet Evrendi, Hüseyin Avni Beyler bulunuyorlardı. Ilıca mevkii Erzuruma on beş kilometrelik bir mesafede idi. Bu zatlar, Anafartalar kahramanı Mustafa Kemali Ilıcada karşıladılar.

Atatürk Ilıcadan Erzuruma geldiler. Halkın ve askerin samimî tezahürleriyle karşılandılar. Doğruca Paşayı, hâlen Erzurum Cumhuriyet caddesinde «Dursun Cinisli» Beyin oturduğu, o zaman mevkii müstahkem kumandanlığının bulunduğu eve geldiler. Bu ev, Karaçanak Ahmet Ağanın idi.

Ertesi günü Atatürk, sabahleyin hükûmeti ve kolorduyu ziyaret ettikten sonra, Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyesine geldi. Bu ilk resmî temas olmuştu. Esasen kongrenin 23 Temmuzda toplanmasına karar verilmişti. Mustafa Kemal ikinci defa Müdafaai Hukuk cemiyetine gelerek burada bir heyeti faale seçildi. Heyeti faalenin reisi Mustafa kemal oldu. Âzaları şu zatlardan teşekkül etti: Raif Efendi, mütekait binbaşı Süleyman Bey, mütekait binbaşı Kâzım Bey, Albayrak gazetesi müdürü Necati Bey, Cevat Dursunoğlu seçildiler. 7 Temmuzda heyeti faale ilk toplantısını Mustafa Kemal Paşanın reisliği altında yaptı. Burada dünyanın umumî siyaseti hakkında uzun mütalâalarda bulunarak, harita üzerinde izahat verdi. Bu toplıntılar birbiri arkasından üç gün sürdü. Sözleri gayet vâzıh ve ikna edici bir mahiyette olup, bütün âzalara emniyet ve ümit verici idi. Burada doğan ilk fikrin esası şu idi:

«Ermenilere memleketten bir karış arazi feda edilemez. Millet meseleleri hakkında hüküm vermek ancak Millet Meclisine aittir. Padişah, dağıtmış olduğu meclisi yeniden toplayıp memleket meselelerine ait yeni kararlar vermesi lâzımdır» idi.

Nihayet Erzurum kongresi yaklaştı. Vilâyetlerden yetmiş kadar âza geldi. Yalnız Rauf Beyle Mustafa Kemal Paşa murahhas değillerdi. Bunun üzerine binbaşı Kâzım Bey ile Cevat Dursunoğlu istifa ettiler. Cevat Beyin yerine Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Beyin yerine de Rauf Bey âza oldular. Fakat sonradan bu zatlar da başka kazalardan murahhas seçildiler. Bu kongre hazırlıkları olurken Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal

Paşaya «İstanbula gel!» kelimesiyle emrediyordu. Padişah ise, evveliâ tebdil hava et. Anadoluda, bir yerde otur, fakat bu işlere karışma diyordu. Nihayet son sözü söylediler: «Behemehal gelmelisin!» diye bildirdiler.

Atatürk'ü İstanbul hükûmetinin birdenbire İstanbula dâvetinin sebebi; İngilterenin Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milen'in Harbiye Nazırına yazdığı şu tahrirat olmuştur. «Dokuzuncu Ordunun bir teşkilât icabı olarak lâğvedildiği anlaşılmış iken Dokuzuncu Ordu kitaatına bir umumî müfettiş ve Dokuzuncu Ordu için dahi bir Erkânı Harbiye Reisi ile büyük bir Erkânı Harbiye heyetinin neden dolayı Sıvas'a izam olunmakta olduğunun anlaşılamadığını zatialinize iş'ar eylemekle mütehayyirim. Bu zabıtanın ne gibi vezayif ifa edeceklerini mutasavver tensikatı mahiyetinin neden ibaret olduğunun lûtfen izah buyurulmasını istirham ederim.

19 Mayıs 1919
Karadeniz Ordusu
Baş Kumandanı
Milen

General Milen ikinci bir yazısıyle de Atatürk'ün İstanbula çağrılması isteniyordu:

Devletlû efendim hazretleri;

Kemal Paşa ile maiyeti erkânının vilâyetlerde ispatı vücut etmelerinin arzu olunmadığını zati samilerine arzile kesbi mübahat eylerim. Halihazır itibarile kesbi temyiz bir paşanın maiyeti erkânile beraber memleket dahilinde dolaşması efkârı umumiyeyi tâciz edeceği gibi askerlik noktai nazarından dahi kendi mesaisine bence bir lüzum görülmemektedir. Kemal Paşa ile maiyeti erkânının derhal İstanbula avdetini emir buyurmalarını talep eylerim.

6 Haziran 1919
General
Milen

İngilizler Atatürk'ün halkı düşman istilâsını protesto maksadile mitingler yaptırdığından fena halde korktular. Harbiye Nazırını ve padişahı tazyike başladılar. Halbuki Mustafa Kemal'in Anadoluya gönderilmesine İngilizler de razı olmuşlardır. Bir de tezkere yazmışlardı. Atatürk İngilizlerin arzusu üzerine Yakup Şevki Paşanın yerine tâyin olunmuştu. Şimdi de yaptıklarını pişman olmuşlardı. Derhal Mustafa Kemal Paşaya bir telgraf çekildi:

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı
Müfettişliğine

Maiyeti âliyelerindeki istimbotlardan biriyle buraya teşrifiniz rica olunur.

Şevket Turgut

Atatürk de cevaben:

Dâvet sebebinin lûtfen izahı buyurulmasını rica ederim.

11 Haziran 1919
Dokuzuncu Ordu Kıtaatı
Müfettişi
Mustafa Kemal

İstanbul hükûmeti: «Zatı âlinizin o mıntakadaki memuriyetlerini hüsnü telâkki etmiyen İngilizler İstanbula celbiniz hakkında talepde bulundular. Memleketin geçirmekte bulunduğu vaziyet, nezareti bu İngiliz talebini icraya mecbur edildiğini arzeder.» diye yazdılar.

Atatürk tekrar: «Beni niçin dâvet ediyorsunuz?» Diye sormasına cevap olarak: «İstanbula dâvetiniz Hükûmeti Seniyenin kararı neticesidir.» Diye bir telgraf çekildi.

Atatürk İstanbula dönmeyince onu bu vazifeden affettiler. Şu yazı Kâzım Karabekir Paşaya gönderildi:

«Yeniden bir zatın intihabına kadar Üçüncü Ordu Müfet-

tişliği vezaifinin vekâletin Onbeşinci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Paşa tarafından tedvir ve ifade tensip olunmuş ve icap edenlere emir verilmiştir.»

Kendi vazifesine Kâzım Karabekir'in tâyin edildiğini haber alan Atatürk derhal şu yazıyı yazarak askerlikten istifa etti :

«Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan, Ermeni âmaline serfürü etmemek için açılan mücahedeyi milliye uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmağa sıfatı resmiyeyi askeriyem artık mâni olmağa başladı. Bu gayeyi mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmağa mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle âşıkı olduğum silk'i celili askeriye bugün vedâ ve istifa ettim. Bundan sonra gayeyi mukaddeseyi milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sinei millet de bir fert sıfatile bulunmakta olduğumu arz ve ilân ederim.

Mustafa Kemal

Bu istifa üzerine Harbiye Nezareti Kâzım Karabekir'e şu telgrafı çekti:

«Mustafa Kemal Paşa ile Refet Beyin muharreratı hükûmete muhalif ef'al ve hareketlerinden dolayı hemen derdestlerile dersaadete îzamları Bâbıâlice tensip edilmiştir.»

Bu yazıya Kâzım Karabekir Paşa cevap olarak:

«Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusu ile ve hıdematı güzidei askeriye ve vatanperveranesile tanınmış bütün askerlerin de pek ziyade hürmeti mahsusesini kazanmış ve bâhusus henüz yirmi gün evvel memleketin nef'ine kumanda etmiş olan ve hulû hareketinde menafii vataniyeye mugayir hiçbir şeyi mahsus ve meşhut olmayan bir zatın tevkifine bir kanunî sebep yoktur.»

Atatürkü tevkif edip İstanbula göndermedi. Bilâkis Erzurum kongresinde onunla beraber çalıştı.

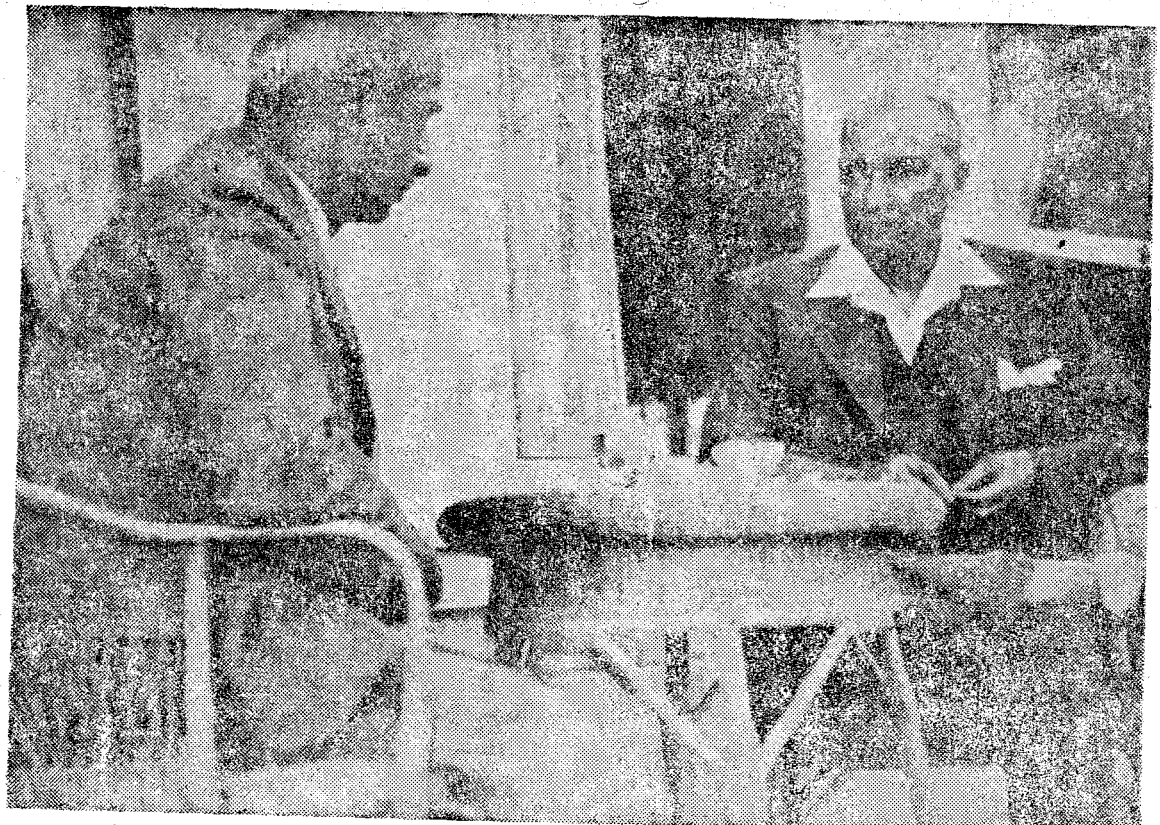

Atatürk Başvekil İsmet İnönü ile.

Saraya açılan bir telgraf başı muhaberesinden sonra birdenbire perde kapandı. Bunun üzerine İstanbul, Mustafa Kemalin resmî vazifesine son verdi. Mustafa Kemal de Padişaha, askerlikten istifa ettiğini telgrafla bildirdi.

Bu tarihten itibaren Mustafa Kemal, resmî sıfat ve salâhiyetinden ayrılmış, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret membaından ilham ve kuvvet alarak bir millet ferdi olarak millî vazifesine devama başladı. Mehmet Vahdettin tamamen düşmanlarla elbirliği etmiş, memleketine hiyanet ediyordu. Bir de memleket için çalışan Mustafa Kemali de işten el çektirmek istiyordu. Bunun üzerine bir fedakâr zabit Yıldız sarayına elektrikçi olarak girdi, Vahdetinin yattığı binayı, bir tertibatla kundak yaparak yaktı. Vahdettin, pijamasiyle dışarı canını atarak bu suikasttten kurtuldu, yoksa yanıyordu.

Erzurum kongresi 23 Temmuz 1919 tarihinde Kavaf mahallesinde mütevazı bir mektep binasının salonunda açıldı. Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa kongreye beraber geldiler. Bugün bu binanın yerinde yapı usta okulu vardır. Kongreye ilk yaşlı reis olarak Trabzon murahhaslarından, Eyüp oğullarından İzzet Bey seçildi. Fakat İzzet Bey bu vazifeyi Raif Hocaya bıraktı. Kürsü çam tahtasından yapılmıştı. Yanında iki kâtip masası bulunuyordu. Kongre binasının önüne de iki bayrak asılmıştı. Kongre reisliğine Mustafa Kemal Paşa, kâtipliklere de Cevat Dursunoğlu ile, Necati Beyler seçildiler. Mustafa Kemal Paşa, kürsüden ateşin bir hitabede bulundu. Sözlerinin özü şunlardı:

— Tarih, hâdisatın şevkile bilfiil içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmiyecek ve bundan müteheyyiç olmıyacak hiç bir vatanperver tasavvur edilemez.

Tarih, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemez. Binaenaleyh, vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümler muhakkak mahkûmu iflâs olacaktır.

Vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himaye hususunda, son sözü söyliyecek ve bunun hükmünü tatbik ettirecek

kuvvetin, bütün vatanda bir elektrik şebekesi haline girmiş olan millî cereyanın esası, ruhu celâdettir.

Mukadderatına hâkim, bir iradei millîye, ancak Anadoludan zuhur edebilecektir. İradei milliyeye müstenit bir şûrayı millî tesisi ve kuvvetini iradei milliyeden alacak bir hükûmetin teşkili ilk hedefimzdr.»

Diye bir nutuk verdiler. Kongre 14 gün sürdü. Bu çalışmaların muhassalasını tesbit için bir nizamname kaleme alındı. Bir de Sıvasta bir kongre toplanmasına karar verildi. Şu zatlardan da bir heyeti temsiliye seçildi, Mustafa Kemal, Rauf, Raif Efendi, İzzet, Servet, Şeyh Fevzi Bekir Sami, Sadullah Efendi, Hacı Musa Beylerdi.

Erzurum kongresinde birtakım prensipler tesbit edildi, en mühimleri şunlardır :

1 — Millî hudut dahilinde vatan bir küldür. Onun muhtelif kısımları birbirinden ayrılamaz.

2 — Her türlü ecnebi işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı hükûmetinin inhilâli halinde millet müttehiden müdafaa ve mukavemet edecektir.

3 — Vatanın ve istiklâlin muhafaza ve teminine merkezi hükûmet muktedir olmadığı takdirde, maksadın temini için, muvakkat bir hükûmet teşekkül edecektir. Bu hükûmet heyeti, millî kongrece intihap olunacaktır. Kongre münakit değilse, bu intihabı, «heyeti temsiliye» yapacaktır.

4 — Kuvvayı milliyeyi âmil ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır.

5 — Hıristiyan unsurlara siyasî hâkimiyetimizi ve içtimai muvazenemizi ihlâl edici imtiyazlar verilemez.

6 — Manda ve himaye kabul olunamaz.

7 — Millî Meclisin derhal içtimaını ve hükûmet icraatının, meclisin murakabesine konulmasını temin için çalışacaktır.

İşte en esaslı hükümler bunlardı. Erzurum kongresi ve prensipleri İstanbulda duyulunca, derhal İstanbulda (Meclisi Meb'usan) toplanmasına, Osmanlı hükûmeti karar verdi. Fakat düşman işgali altında bir Millet Meclisinin hükmü ne ola-

Levent Şahverdi Arşivi

[illegible] Bundan bir netice çıkmıyacaktı. Atatürk, Sıvas kongresini toplamak üzere heyeti temsiliye âzalarile 29 Ağustosta [illegible]rumdan ayrılarak Sıvasa hareket etti. Erzincana geldikleri zaman jandarmalar otomobilini durdurdular. Dersimlilerden bir çete boğazı tutmuşlar, tehlike var dediler. Buna rağmen tertibat alınarak boğazı aşıp yollarına devam ettiler. 2 Eylülde Sıvasa geldiler. Halkın tezahüratı içinde şehre girdiler. Atatürk, Sıvasta lise binasına indi. Kongrenin lise salonunda toplanmasına karar verildi.

Atatürk, Erzurum kongresini yaptığı sıralarda İstanbul gazetelerinde şu havadisler çıkıyordu. Tasviri Efkâr: «Dahiliye Nezareti, dokuzuncu ordu müfettişliğinden müsta'fi Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı esbakı Rauf Beyin, Erzurum cihetinde kongre akdettikleri cihetile, derdestleriyle tahtelhıfz İstanbula sevkleri için vilâyet memurini mülkiyesine evamiri şedide tebliğ eylemiştir. Dahiliye Nezareti, bundan maada (Nazilli) cihetlerinde Kuvvayı Milliye teşkilâtı icra eden (Demirci Efe) ile teşkilâtı milliye kumandanlığında bulunan Hacı Şükrü Beyin de tahtelhıfz İstanbula sevklerini ve çete teşkilâtı ile beraber toplantıların men'ini emreylemiştir.»

Yine Tasviri Efkâr gazetesinde: «Dün, Dahiliye Nazırı Adil Bey, kendisini ziyaret eden bir muharrirmize, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında âtideki malûmatı vermiştir:

— Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, hariçte âsayişi muhil tahrikâtta bulunuyor. Çeteler teşkil ediyor ve hükûmet içinde hükûmet yapmak istiyor. Hükûmetin şifresini kullanarak, halkı içtimaa davet ediyor. Memlekette bir hükûmet vardır. Ve o hükûmet var olduğunu isbat edecek, kimseyi memleketin mukadderatiyle oynamağa müsaade etmiyecektir. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey şiddetle tecziye olunacaklardır. Şimdiye kadar tevkif edildiklerine dair bir haber gelmediyse de her halde tevkiflerine muvaffak olunacaktır. Bunun için hükûmet, her vasıtaya müracaata karar vermiştir.»

Mehmet Vahdettin ise: — Bu mülk benimdir! Bu memlekete asîl bir soydan birisi hükümran olur. Bâgilerin hükûmet

kurmalarına şiddetle mâni olacağız!.. diye hiddetinden bağırıyordu.

Şeklinde Atatürkün tevkif edileceğini ve bir ihtilâlcı olduğunu ilân ediyordu. Onlar konuşuyorlar, Mustafa Kemal milletle beraber çalışıyordu.

Artık Sıvas lisenin salonu hazırlanmıştı. Anadolunun muhtelif şehirlerinden bin bir müşkilât içinde murahhaslar kaçarak Sıvasa geldiler. Mektepte bir tabldot yapmışlardı. Rahleler üzerinde yemek yiyorlardı. Fakat herkeste bir ümit ve heyecan vardı. Atatürk'e de bir oda ayrılmıştı.

Sıvas kongresi 1919 eylülünün dördüncü perşembe günü öğleden sonra saat ikide açıldı. Mustafa Kemal Paşa kongreyi açarak bir nutuk söyledi. Fakat murahhaslardan bazıları başka birini reis yapmak istiyorlardı. İntihap gizli reyle oldu. Üç rey müstesna Mustafa Kemal Paşa reis seçildi. Müzakerelere başlanıldı. Bu toplantılarda «Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti» adını aldı. Heyeti temsiliye, Şarkî Anadolunun heyeti umumiyesini temsil eder, kaydı yerine «Heyeti temsiliye, vatanın heyeti umumiyesini temsil eder» şekline çevrildi. Her türlü işgal ve müdahaleye karşı müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edildi. Bundan sonra Amerikan mandası konuşuldu. Bu fikir derhal reddedildi. Kongrenin mühim müzakerelerinden biri de Erzurum kongresinde Şark vilâyetleri namına kabul edilen nizamnameyi memlekete teşmil etmek oldu. Bazı maddeler değiştirilmek suretiyle nizamname kabul edildi.

Sıvas kongresi yedi gün sürdü. 11 Eylülde sona erdi.

Kongre toplu bulunmadıkça memleket işlerine kongrenin seçtiği heyeti temsiliye bakacaktı. Mustafa Kemal Paşa da bu heyeti temsiliyenin reisi olmuştu.

Sıvas kongresi devam ederken Damad Ferit Paşa (Ali Galip) adında bir şahsı Harput valisi tâyin etmişti. Bu Ali Galip birtakım aşiretleri kandırarak, teşkilât yaptı. İtilâf devletlerinin altınları da işe karıştı. Ali Galip ve hempaları Malatya civarında toplanarak, Sıvas kongresini dağıtacakdı. Fakat Sı-

vastan üzerine bir kuvvet gönderilerek bu çete dağıtıldı. Ali Galip de İstanbula kaçtı.

Bunun üzerine Atatürk, İstanbul hükûmetine karşı telgrafla şunları söyledi:

— Alçaklar, hainler! Düşmanlarla millet aleyhine tertibatı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz bulunduğunuza şüphe etmiyorum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyorum.

Aklınızı başınıza toplayınız!. Ali Galip ve hempaları gibi bülehanın ahmakça olan mevhum vaitlerine kapılarak ne Mister Vovil gibi milletimiz ve vatanımız için muzir ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denetlerin milletçe tatbik olunacak mesuliyetini nazarı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin âkıbetini öğrendiğiniz zaman kendi âkıbetinizle mukayeseyi unutmayınız!»

Diye ateş püskürmüştü. Bu telgraf üzerine artık 12 Eylül 1919 da Anadolu ile muhabere kesildi.

Bu hâdiselerden sonra 2 Ekim 1919 da Ferit Paşa kabinesi düştü. Yerine âyandan Birinci Ferik (Ali Rıza Paşa) kabinesi kuruldu. Bu kabine İstanbulda Meclisi Mebusanın toplanması ile meşgul oldu.

Mustafa Kemal Paşa daha Sivasta idi. Bütün âzalar, kongrenin toplandığı kârgir ve güzel bir binada ikamet ediyorlardı. Bu binayı sabık Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, valiliği zamanında yaptırmıştı. Mustafa Kemal Paşanın elinden tesbihi düşmüyor, dudaklarında bir sigara, salonlarda dolaşıyordu. Afyonkarahisar adlı bir kahvehaneden kahveler geliyor, durmadan kahve içiyorlardı. Azalar da durmadan, boş zamanlarda domine oynuyorlardı.

Mektebin bütün dershaneleri yatakhane idi. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, ayrı ayrı odalarda yatıyorlardı. Bunların yatak ve karyolalarını Sıvaslılar temin etmişti. Kongrenin toplandığı salon müstatil şeklindeydi· her tarafı Sıvaslılar tarafından asılan kıymetli Türk halılariyle örtülmüştü. Reis kürsüsünün stünde tuğrayi hümayun bulunuyordu. Salonda he-

men her gün heyeti temsiliye âzaları toplanıyor, yapılacak işleri görüşüyorlardı. Aşağı kattaki odaların bir kısmı muhaberata, bir kısmı da istihbarata ayrılmıştı. Odaların temizliğine birkaç yaşlı yerli kadın bakıyordu. Azaların «Hemşire» adını verdikleri güçlü kuvvetli bir kadın da ütü yapıyor, çamaşırlarını yıkayordu. Yemek zamanı mektepte bir çıngırak çalınıyordu. Âzalar yemek salonundaki kare masalar etrafında yemeklerini yiyiyorlardı. Yalnız peyke yerine iskemlelerde oturuyorlardı. Fakat adam başına bir havlu ve bir bardak düşmüyordu. Sular toprak testiler içindeydi. Her övün üç kap yemek yiyorlardı. Bilhassa kuru fasulye ile pilâv hiç sofralarında eksik değildi.

İşte Sıvasta geçen hayat buydu. İstanbul hükûmeti de Sıvas kongresinin toplanmasına bir türlü dayanamıyordu. Bilhassa Ali Kemal, «Peyam Sabah» gazetesinde «Bâğiler!.. Dâğiler!» diye hemen her gün millî mücadelenin ve bilhassa Mustafa Kemalin şahsına, padişahına ve düşmanlara hoş görüneyim diye acımadan, utanmadan hücum ediyordu.

Nihayet Ali Rıza Paşa kabinesi, Bahriye Nazırı (Salih Paşa) yı, Mustafa Kemalle anlaşmak yolunu tuttu ve Salih Paşayı Amasyaya gönderdi. Mustafa Kemal Paşa da Amasyaya gitti. Amasya mülâkatı üç gün sürdü, 22 Ekim 1919, İstanbul hükûmetinin bir Nazırını Anadoluya göndermesi, bu millî teşekkülü artık tanımaması demekti. Salih Paşa, Sıvas kongresinin esaslarını kabul ederek geri döndü. Fakat İstanbul hükûmeti sözünde durmadı.

Mustafa Kemal Paşa henüz Amasyada iken ilk mülâkatı Ruşen Eşref Bey yapmıştı. Kuvayi Milliye hakkında İstanbulda çıkan ilk yazı budur. Bu yazı Tasviri Efkârın 23 Kasım 1919 tarihli nüshasından başlamaktadır. Makalenin yazıldığı tarih (Amasya, 23 Ekim 1919) dur.

Bahriye Nazırı Salih Paşa ile görüşmek üzere Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey Amasyaya gelmişlerdi. İşte bu sıralarda Ruşen Eşref, Kuvai Milliye Heyeti ile görüşerek ihtisaslarını şu şekilde yazmıştır. Ben mühim olan kısımları aynen alıyorum:

«Sular kararıyordu. Biz de yalçın kaya dağlarının arasına vardık. Amasyaya değil sanki kurunu vustada muazzam bir kaleye giriyorduk. Bir kale ki, içinde yalnız cengâverler ve fatihler yaşar, yalnız akınlardan ve eski muharebelerden bahsedilir. Yavuz Selim gibi, Gazi Osman Paşa gibi tarihimize gurur veren insanlara meskatı res olmuş böyle heybetli bir şehirde şu acıklı günlerimizdeki millî hareketin namdar mümessillerini görmek müessir bir tesadüftü. Nihayet kendilerine bir kaç dakika sonra mülâki olacağımdan, halecanım artıyordu. Sabırsızlanıyordum.

Oturdukları ev, kartal yuvası gibi kayalar, ağaçlar arasında... Yavuz Sultan Selimin doğduğu sarayın ta yanıbaşında...

— Paşa, telgraf kulesinde! Sizi orada bekliyor! dediler.

Sert ve kalın sesi dışarıdan duyuluyordu. Şişesi isli bir ufak lâmbanın ışığında telgrafçı, gocuğuna bürünmüş.. makineyi acele acele tıkırdatıyordu. Paşa da biraz öne eğilmiş, makineyi bir insanı dinler gibi dinliyordu. Bizi büyük bir iltifatla karşıladı. Kendisini böyle merasimden âzade, işbaşında görmek heyecanımı artırdı.

— Maşallah, faaliyet yaramış, toplanmışsınız!..

Dedim, güldü:

— Sahi??. Yok canım, sakın öyle sanmıyasınız! Bu palto Rauf'undur!..

Dedi. Gurbet elin kalmış bir adam yeni rastgeldiği bir âşinaya şehrinden nasıl birçok sualler sorarsa, paşa da bir anda efkârı umumiyeden matbuattan, evinden, ahbaplarından, İstanbula ait ne varsa her şeyden ve herkesten haberdar olmak istedi.

— Şurası Boğaziçine benzemiyor mu?

Diye, bastonu ile karşı yakayı gösterdi.

İrili ufaklı, yüksek ve alçak birkaç ışığı ile orası hakikat. Kandilli burnunu andırıyordu. Bâhusus ki geceleri dağların hayalini biraz yemiş ve zayıflamıştı. Yeşilırmağın çağıltıları da bu hayali tamamlıyordu. Eski yaveri Cevat Beyi telgraf başına bıraktı. Biz yürüdük. Alelâde yaradılışta olmıyan kimseler in-

Atatürk Başvekil Celâl Bayarla.

sana çok düşünceler veriyor. İlk şerefini ordularımızın mevzuubahs olan sahalarda kazanmış bu adam bir yeni millet fikri uğruna rütbelerinden, nişanlarından, rahatından vazgeçti. Böyle kasabalarda sadece yaşıyor, çalışıyor, didiniyor; bugün bu isim ve bu şahıs Şark meselesinde her milletin zihnini işgal ediyor. Kendisi böyle işbaşında ta yakından görebilmek, bütün fikirlerini ve hislerini bizzat kendi ağzından işitmek, seyahat yorgunluğunu unutturuyordu.

Odada yine İstanbul'dan konuşuldu. Söz arasında Rauf Bey, Paşaya dedi ki:

— Paşam, şu gazetecilerin elinden ne etsek, nereye kaçsak da kurtulsak!.. Ama, nafile, ne yapsalar beni konuşturamazlar!.. Siz konuşun!..

— Konuşmak lâzımdır birader... Efkârı umumiye her şeyi açık bilmelidir. Keşki hepsi gelseydi de şüphelerini izale etseydi, işi kavramağa çalışsaydılar...

Dedi. Almanlardan bahis açıldı. Paşa dedi ki:

— Bilirsiniz ya, vaktile İttihatçılar benim için Alman aleyhtarı demişlerdi. İtilâfçılar çıktı; evvelâ İttihatçı dediler. Arkasından da İngiliz aleyhdarı diye kâinata ilân ettiler. Halbuki ben ne biriyim ne ötekiyim.

Peki, nesiniz?..

— Ben mi? Ben İslâm hilâfetinin kuluyum; meşrutî saltanatın sadık bir tebaasıyım, milletimin de hizmetkârıyım... Anamdan, babamdan aldığım terbiye budur. Tahsilim de bu gayede oldu. Hayatımın rehberi de bu âne kadar budur. Tabii, Almanlar memleketimizde muzır bir vaziyet takındıkça fikirlerimin akamete duçar olmamasına bütün mevcudiyetimle çalıştım. Benim İngiltere'deki İngilizlerin de, medeniyetlerinin de meftunuyum, orada bir çok şahsî dostlarım vardır ki, samimiyetlerinin hâtırasını, ömrüm oldukça, hürmetle muhafaza edeceğim. Hiç inkâr etmem, tahsilimi İngilizce sayesinde ikmal ettim. İngiliz gemiciliği ise, benim için, diyebilirim ki, gayei tekâmüldür. Bununla beraber memleketimin istiklâlini, hilâfet ve saltanatın masuniyetini kâinatte her muhabbetten üstün tuta-

rım. Memleketimi kurtarmak, icabederse canımı da yoluna vermek dinî ve ırkî gayemdir! dedi.

Elleri pantolonunun ceplerinde bir gemi güvertesinde dolaşır gibi geziniyordu. Paşa yine telgrafları okumakla meşguldü. Bekir Sami Bey de İstanbuldan Salih Paşanın getirdiği son gazetelere göz gezdiriyordu. Biraz sonra onlar müzakereye oturdular; biz de odamıza çekildik.

Ruşen Eşref Beyin ikinci mülâkatından parçalar:

Paşa beni çağırttı. Dedi ki:

— Dün akşam siz yorgundunuz, biz de meşguldük, iyi görüşemedik. Bu harekâtın başındanberi bizimle konuşmuş olsaydınız, çok mühim yerler ve hâdiseler görecektiniz. Sizin için faydalı bir tetebbu sahası olacaktı. Şimdilik ilk safha kapanmıştır, dedi.

— Hakkınız var efendim. Bu yalnız benim için değil, harekâtı milliyenin esasını bilmek ihtiyacında olan bütün millet için, bilhassa İstanbul için çok faydalı olurdu. Hem de böyle bir vak'anın safhalarını tesbit edebilmek, tarih içinde lüzumlu olabilirdi. Fakat o vakit imkân bulunmadı. Bununla beraber yine bazı şeyler öğrenebilir, görülebilir! dedim.

— Doğrudur. Fakat daha evvelden anlaşılsa ve anlatılsaydı daha iyi olurdu. Meselâ bu hareketle alâkadar olduğumuz için bundan bir iki ay evvel bizi maceraperestlikle itham eden bir iki İstanbul gazetecisi isterdim. Yakından temas etseydi de işin hakikatini keşfedip ona göre târif etseydi... Milletin hakkını aramasına, bir iki kişi maceraperestlik dediler. O hakkı istirdat için çalışanlar da maceraperest birer muhteris oldu.

Fakat durup dururken macera yaratmağa, maceraperest olmağa, bilmem ki, lüzum ve ihtiyaç var mıydı? Bu maceraperest denen insanların rütbeleri mi eksikti? Şahsî haysiyetlerimi haleldar olmuştu? Aç mı kaldılardı, yoksa şahsî istikballeri küsufa mı uğramıştı?.. Hayır, değil mi ya?.. Her şeylerin yerindeydi. O halde, bilhassa bir harp yorgunluğundan sonra istirahate muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralı galeleler yaratmağa ihtiyacı yoktu. Halbuki milletin ve memleketin istikbali ve şerefi mevzubahs oluyordu. Bu mesele her düşünce-

nın fevkindedir. Millet ve memleket sayesinde kazanılan rütbe ve refahın bir ehemmiyeti, bir kudsiyeti vardır. Biz bunlardan ancak yine bu aziz millet ve memlekete borçlu olduğumuz son bir vazifei namusu ifa için ayrıldık Milletin kendi hayatını kurtarmak, kendi meşru hakkını müdafaa etmek için çıkardığı sese iştirâk etmek, her kendini bilen vatandaşın vazifesidir. Eğer bu millet, bu memleket parçalanacak olursa, umumî şerefsizliğin enkazı altında; şunun bunu, şahsî şerefi de parça parça olur. Biz o umumî şerefi kurtarabilmek için harekete gelen millete ruhumuzla iştirâk ettik. İştirâkimize mâni olabilecek şahsî rütbeleri, mevkileri de umumî şerefi kurtarmağa mâtuf bir gaye uğruna feda ettik. Milletin hakkı hayat ve istikbalini talep etmesi birkaç kişi tarafından, âleme, gûya hükûmete karşı bir isyan mahiyetinde yutturulmağa çalışıldı. Bir iki kişiyi de müşevvik olarak göserdiler. Halbuki geçtiğiniz yerlerde bizzat görmüşsünüzdür. Nüfuzu hükûmet, kavanini hükûmet her yerde mutâ değil midir?

Eğer konuştunuzsa ahalinin arzusu nedir? Bizzat kendi ağzından duymadınız mı? Şu halde bu, şahsî bir isyan bir siyaset manevrası telâkki edilemez, değil mi ya? Bu hareket milletin bir arzusudur, hattâ bir ihtiyacıdır. Bu arzu ve ihtiyacı tevlit eden şey de eşhas değil, bizzat hâdisattır. Devletin vahdet ve istiklâlini tehdit eden nâmeşru bir takım ihtirasat, topraklarımıza hiçbir hakka mstenit olmaksızın vukubulan taarruzat ve tehlike karşısında millete birleşmek lüzumunu duyurmuştur. Böyle bir harekete macera demek, bu hareketi takdir edenleri maceraperestlikle telkip etmek gâfillik, garezkârlık değil midir? Fakat böyle şahsî şeylerle uğraşılacak vakitlerde değiliz. Böyle bir takım âdi, bayağı şeylere zamanın nezaketi müsait değildir. Bence muhalefet şayanı hürmettir. Çünkü o da bir içtihad muhassalasıdır. Fakat edilecek itirazlar mâkul ve meşru sebeplere müstenit olmazsa muhalefet müptezal olur.»

Ruşen Eşref Bey iki sual daha sorup onların da cevaplarını aldıktan sonra öğle olmuştu. Öğleden sonra Amasya panayırında pehlivan güreşi vardı. Oraya dâvetliydik. Meydanda

büyük bir kütle kendisini alkışladı. Bu teveccühten çok mütehassis oldu.

— Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın! Bu palasparelerin içinde perişan gördüğün insanlar yok mu? Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki olmaz şey! Çanakkaleyi kurtaran bunlardır.

Kafkasta, Galiçya'da, şurada burada aslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmıyan bunlardır. Şimdi bu adamcağızların seviyesini içtimaan yükseltmek herhangi bir hükûmetçilik hırsıcâhından daha iyi değil midir? Bu insanî mücadelelerin yanında siyasî mücadeleler bayağı kalır değil mi ya? Siyasî cidallerin çoğu bîsûddur. Fakat içtimaî mesai her vakit için müsmirdir. Bizim münevverler buna çalışmalı, neden Anadoluya gelip uğraşmazlar! Neden milletle doğrudan, doğruya temasta bulunmazlar! Memleketi gezmeli, milleti sevmek böyle olur. Yoksa lâfla muhabbet fayda vermez dedi.

Bu esnada pehlivanlar meydana çıkmıştı. Davul zurna her tarafı inletiyordu.

Atatürk yine bu mülâkatın bir yerinde:

— Bir defa daha tekrar edelim ki size izah edebileyim. İstiklâlden ne murad ettiğimizi anlatayım. Sıvas kongresinin yedinci maddesini okuyalım: «Milletimiz insanî asrî gayeleri tebcil ve fenîî, içtimaî, ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartile altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ beslemiyen herhangi devletin fenni, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhün de âcilen takarrürü selâmeti beşer ve sükûnu âlem namına ahassı âmâli milliyemizdir.»

Görüyorsunuz ki bu ciheti de kongre nazarı dikkate almıştır. Yalnız milletin tasavvur ettiği muavenet, şûrayı saltanatta birkaç kişinin «şimdilik idaremizi her hangi bir ecnebiye teslim edip onun himayesine girmemiz lâzımdır» demesi kabilinden değildir. Altı yüz sene efendi yaşamış, tarihin sahifele-

rinde malî, sına', içtimaî bir çok eksiğimiz olduğu kaydını kim inkâr eder? Fakat bu eksikliği izale için dipdiri bir milleti ortadan kaldırmak mı icabeder? Biz mağlûbiyetimizin pahasını çok ağır ödedik. Elimizden karyeler, vilâyetler değil, ülkeler alındı. Fakat son lokmasını da ağzından kapmak için bir milletin hayatına kıymak cânice bir harekettir. Öldürülen bir adam ise, kendisini son nefesine kadar cesaretle, merdlikle müdafaa etmesi tabiî ve zarurîdir.

Bu sözlerim, yeniden mücadeleye gireceğiz ve girmek istiyoruz mânasını tazammun etmez değil mi?

Böyle bir emeli besliyen yok ve buna şimdilik pek de lüzum yok. İhtiyaç da.. Acilâne hareketlerin netayici mukarreresi meydanda dururken böyle ağır kararlara teşebbüs edilemez. Bilâkis serî ve âdilâne bir sulhe müştakız, milletimiz bugüne kadar çok metaibe ve çok haksızlığa maruz kalmıştır. Binaenaleyh devamlı bir sulhü ezcanüdil temenni ederiz.

Ancak tehlikenin boğaza sarıldığı yerde mücadele kendinden doğuyor. İzmirde mücadeleyi kim açtı. Oraya haksızca hücum eden Yunanlıların zulmü değil mi? Yoksa durup dururken zavallı halkın, bilhassa uzun bir harp devrinden sonra silâh patlatmağı istedikleri mevcut değildi. Canına kıyılan bir millet her şeyi göze alır. Kongrenin maksadı millî teşkilât yapıp makul ve meşru hakları âleme dinletebilmek, hududunu ve canını kurtarabilmektir. Toplu bir milleti istilâ etmek, darmadağınık bir milleti istilâ etmek gibi kolay değildir. Diyebilirim ki Sıvas kongresinin gayesini anlamışlardır. Bay Ruşen Eşref'un burada Atatürkle mülâkatı sona ermektedir.

Atatürk Amasyadan tekrar Sıvasa döndü. Bu zamanda İstanbulda Osmanlı Meclisi Mebusanı toplanmak üzere idi. Anadoludan mebuslar intihap ediliyordu. Bu zamanda Sıvasta Kuvayı Milliyenin fikirlerini müdafaa eden (Iradei Milliye) gazetesi Sıvasta neşredilmiştir. Sahibi imtyazı Salâhaddin Beydi. Sayısı yüz para idi. İradei Milliye haftada iki defa neşrolunuyor ve üzerinde «Metâlib ve âmâli milliyenin müdafiidir» yazılıydı. Bu gazetenin ilk sayısı Eylûl 1919 da çıkmıştır. İradei

Milliye sonradan Ankarada (Hâkimiyeti Milliye) gazetesi olarak neşredilmiştir.

Atatürk Sıvasta iken Tasviri Efkâr gazetesi sahibi Velid Bey Mustafa Kemalden şu sualleri sordu ve cevabını da rica etti. Atatürk de suallere cevap verdi.

1 — Kuvayı Milliyenin vücuda gelmesinin ilk sebepleri nedir?

(Milletin maruz kaldığı muamelâtı hakşikenane).

2 — Teşkilâtı Milliye ne vakit başladı?

(Mütarekenin akabinde ve vatanın her tarafında hemen ayni zamanda).

3 — Bugün kaç vilâyete hükmü şâmildir?

(Bugün Anadolu ve Rumeli vilâyatında teşkilâtı milliyeden mahrum bir yer kalmamıştır. Hükmü umum vatana şâmildir.)

4 — Teşkilâtı Milliyenin başlıca erkânı kimlerdir?

(Teşkilâtı Milliyenin erkânı masuniyet ve istiklâl için kalbleri çırpınan milletin umum güzide evlâtlarıdır.)

5 — Maksadî aslisi nedir?

(Maksadı aslî vatanın tamamisini ve milletin istiklâlini temin etmektir.)

6 — Maksadı aslîsini istihsal için başlıca teşebbüsat nedir?

(Kuvayı Milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmağa azmı kat'î ile karar vermiş olan ve bütün efradı milleti câmi bulunan teşkilâtımızdır. Nizamname ve beyannamemizde aynen musarrahtır.)

7 — İntihabat hakkında fikriniz nedir?

(İntihabata gayrimeşru bir gûna müdahalede bulunmayıp, milleti serbest bırakmaktır. Yalnız cemiyetimiz esasatını kabul edenlerin intihapta muvaffak olmalarını temenni ederiz.)

8 — Anadolu da intihabatı serbest yapılabilecek midir?

(Evet yapılacaktır!)

9 — İntihabatda nisbî temsil esası kabul olunur mu?

(Bu defaki intihabatın mevcut kanuna tevfikan icrası za-

ruridir. Ve zaten bu yolda da başlanılmıştır. Temsil nisbî usulü Meclisi Millînin halledeceği bir meseledir.)

10 — Avrupaca teşkili mutasavver Ermenistan hududu hakkında ne düşünüyorsunuz?

(30 teşrinievvel 1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan aksamı vatandan bir karış toprağın Ermenistan hükûmetine ilhakına millet katiyen razı değildir.)

11 — Kuvayı Milliyenin ikinci üçüncü derecede uzviyetleri içinde bazı İttihatçılar vardır deniliyor. Ne dereceye kadar doğrudur?..

(Cemiyetimizde İttihatçı olarak kimse mevcut değildir. İttihatçılık tarihe karışmıştır. Hükûmeti merkeziyenin, garbın hatayı siyasisi onların ihyasına sebebiyet vermediği takdirde millet bunun ihyasını derhatır bile etmiyecektir. Buna dair Heyeti temsiliyenin yeni bir beyannamesi bu gece Matbuat Cemiyeti Riyasetine keşide edilecektir.)

12 — İntihabattan sonra Kuvayı Milliye ne şekilde kalacaktır?

(Kuvayi Milliyemizin hâkimi müessiri ancak millet ve makasıdı âlıyei milliyedir. Başka hiç bir fert veya cemaat müessir olamaz)

13 — Müstakbel hudutlarımız sizce ne olabilir?

(Kuvayi Milliyenin şekli âtisi, Meclisi Milli, emniyet ve serbesti ile vazifei teşriye ve mürakabesini ifaya muvaffak olduktan sonra bir kongre ile tâyin edilecektir. Bu husus nizamnamemizin son maddesinde musarrahtır.

14 — Mebus intihabı için namzetliğinizi vazedeceğiniz söyleniyor, doğru mudur? Nereden mebus çıkmak istiyorsunuz?

(Mebusluğa namzetliğimi vazetmedim ve etmiyeceğim. Fakat millet herhangi bir yerden beni mebusluğa intihap ederse maaliftihar kabul ederim.)

— Rüfekanız meyanında başka kimler mebus olmak arzusundadırlar?

(Rüfekam da aynen benim gibi düşünmektedirler.)

15 — Şehrinizde itilâf mümessilleri var mı ve onlarla ha-

Atatürk Ege manavrasında bir plânı incelerken. — 1937

li temasta mısınız? Size karşı hal ve tavırları nedir. Harekâtı Milliye hakkında ne düşünüyorlar?

(Şehrimizde itilâf mümessilleri yoktur. Ancak muvakkaten geliç geçen tekmil Avrupa ve Amerika devletlerine mensup memurini siyasiye ve askeriye ile vukubulan hususî mülâkatlarda teşkilât ve harekâtı milliyemizin mahiyeti meşruasını tamemen tasdik ve takdir eylemişlerdir.)

16 — Muhtasaran tercümeihalinizi bildirir misiniz?

(Rumî 1296 tarihinde Selânikte tevellüt ederek rüşdî tahsilimi Selânikte İdadî tahsilini Manastırda, Harbiye ve Erkânıharp tahsillerini Dersaadette ikmal ile 1320 senesi Erkânıharbiye Yüzbaşılığiyle neş'et etmiş ve 323 senesine kadar Suriyede Kolağası olduktan sonra 1327 senesine kadar Makedonyada bulunmuşlar. Bu müddet zarfında ordu erkânıharbiyesinde redif fırkası erkânıharpliğinde, ordu ve kolordu erkânıharbiyesinde ve Selânik zabitan talimgâh kumandanlığında ve şimendifer hattı müfettişliğinde ifayı vazife eylemiştir. 31 Mart hâdisesi üzerine Selânikten Dersaadete hareket eden kuvvetlerin Erkânıharp reisliğinde ve 1326 da Arnavutlukta icra olunan harekâtta Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşanın erkânıharbi olarak bulunmuş ve 1910 da Pikardi manevralarını takip için Fransaya azimet etmiştir.

Bundan sonra Trablusgarp, Balkan harpleri. Balkan harbini müteakip Sofya, Belgrad ve Çetine Ataşemiliterliği, Anafartalar Grupu kumandanlığı, ikinci ordu kumandanlığı, yedinci ordu kumandanlığı. Halebe ordular geldiği zaman padişahın fahrî yaveri olmuştur. Mütarekede İstanbula geldiler. Dokuzuncu Ordu müfettişliği yaptılar ve 8 Temmuz 1335 de silki askerîden istifa eylemişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa Sıvastan bu suallerin hepsine cevap vermiş, kısaca tercümehalini yazmıştır. Atatürk tercümeihalini kendi kalemiyle Türkyie Cumhuriyeti (Devlet Salnamesi) 1925-1926 tarihli sayısında yazmıştır. Bir de çocukluk hâtıralarını (Ahmet Emin) Beye anlatmıştır. Ahmet Emin Bey de Mustafa Kemalin bu hâtıralarını (Vakit) gazetesinde 10 Ocak 1922 tarihli sayısında aynen neşretmiştir.

Atatürk Sıvasta bulunurken İstanbul hükûmeti ve Heyeti Temsiliye intihap işiyle çok meşgul oldular. Mustafa Kemal, düşman işgali altına alınmış ve daima düşman gemilerinin toplarile tehdit olunabilecek bir şehirde, bir Millet Meclisinin toplanıp serbest ve müstakil müzakerelerde bulunabilmesinin mümkün olamıyacağını düşünüyordu. Meclisi Mebusanın Anadoluda toplanmasını istiyordu. Fakat İstanbul razı olmadı. Mustafa Kemalin yegâne düşüncesi, Mecliste Kuvayı Milliyenin fikirlerini müdafaa edecek bir (Grup) hazırlanmasını temine çalışmaktı. Bu maksadı elde etmek için Mustafa Kemal ve arkadaşları Eskişehire gitmek istiyorlardı. Bu maksatla Sıvastan Heyeti Temsiliye kalkarak Ankaraya geldiler.

ANKARALILARIN PADİŞAHA İSYANI

IV

— Hususî notlarımdan bir yaprak —

Ankara... Orta Anadolu stebinin tam ortasında deniz ve ırmaklardan uzak, yalçın ve çıplak bir kaya parçasının üstünde ve eteklerinde kurulmuş tarihin en eski bir şehridir. Firik ve Hitit krallarının kutlu şehri... Bizans ve Roma İmparatorlarının uğrağı... Galatyalı ve Ahi Türklerinin birer Cumhuriyet kurduğu bu Orta Anadolu şehri... Selçuk İmparatorlarının müstahkem kalesi... Osmanlı beyler beylerinin merkezi idi. Binbir renkte muhteşem doğu ve batı levhalariyle, hele çok yıldızlı ve parlak gökü ile Ankara eşsiz bir yayla güzelidir.

İklimi sağlam, havası temiz ve kuvvetlidir. Ankara'nın önüne serilmiş olan ovayı sıra, sıra tabiî tabyalar halinde çeviren renk, renk dağları onu, zaptolunmaz hâkim bir kalesi haline getirmiştir. Şimdi Ankara'da, yeni bir tarihin ilk sayfası açılıyordu.

İşte bu şehre doğru sihirli bir boz kurt gibi, Atatürk'ün akıp geldiğini görüyoruz.

Atatürk gelmezden önce Ankara:

1919 yılının Aralık ayında birdenbire bir sabah İngiliz kuvvetleri Ankara istasyonunu işgal ettiler. İstanbul'dan gelen bir tren iki bölük kadar İngiliz askerini çıkardı. Önce Ankara istasyonunu, sonra bir bölük kadar İskoçyalı askerler de iri kadanalar üzerinde gözlerini Ankara kalesine dikerek ağır, ağır bu şehri fiilen işgal ettiler. İskoçyalı olan bir bölük Cebeci'de Demirlibahçe civarında yerleştiler. İngilizlerin Kumandanı Yüzbaşı Mister (Vitol) idi. Bu kumandan İzmir'de uzun yıllar ticaret yapan Vitali ailesine mensup bir askerdi. Vitol karargâhını istasyonda Riyaseticumhur Kalemi Mahsusu olan binada kurdu.

İngilizlerden sonra Ankara'ya bir takım Faslı zabitler de geldi. Bunlardan sonra bir miktar da Fransız askeri gelerek, Ulus Meydanındaki Şehir Bahçesi içinde bulunan barakalara yerleştiler. Bunlardan sonra İstanbul'da bulunan General (Despre) Erkânıharp Yüzbaşısı Mösyö (Buazo) adında birisini Ankara'ya gönderdi. Mösyö Buazo, İngilizlerin Türklere karşı münasebetlerini tetkik etmek ve Fransız sevgisini Türkler arasında uyandırmak vazifesiyle bu şehre gelmişti. Mösyö Buazo Kurşunlu Cami civarında bulunan (Kalef) adında bir Yahudinin evini kiraladı. Şimdi bu evin altında Maliye Tahsil Şubesi bulunmaktadır. Karargâhını da Birinci Millet Meclisinin kurulduğu binanın, Taşhan tarafına bakan cephesindeki ilk odayı yapmıştı. Bu oda, Millet Meclisinin mescidi olmuştu. Bu odada Mebuslar namaz kılarlardı.

İleride Türk istiklâl ve hâkimiyetini hazırlıyacak mütevazı Türk kemerleriyle süslenmiş olan bu binanın üstünde Fransız boyrağı bulunuyordu. Bu bina 1916 senesinde Ankara'ya gelen sabık Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşanın emriyle, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Ankara merkezi olmak üzere temelleri atılmıştı. Bu binanın plân ve resimlerini o zaman Evkaf mimarı olan Salim Bey yapmıştı. Binanın inşaatına da mimar Hasif Bey bakmıştır. Bu zat o zaman kolordunun askerî mimariydi. Bu binanın inşasına başlandı. Kârgir kısmı

bitti. Fakat ahşap kısmı ikmal edilememişti. Hasif Bey, Yunanlıların Bandırma üzerine yürüyüşleri esnasında Balıkesir'de şehit olmuştur. İşte Fransız kumandanı Buazo bu binanın bir köşesine kurulmuştu.

Bir gün Ankara'da bulunan yerli hıristiyanlar ellerinde kazmalar ve kürekler, bu binanın önünde toplandılar. Gûya bu bina yapılırken bir İngiliz konsülünün mezar taşını buranın temeline konulmuştu. Şimdi bunlar bu binayı yıkarak o taşı çıkaracaklardı. Derhal Türkler de mukabil tedbir aldılar. Bu zaman İstanbuldan (Yağış) adında bir papas gelmişti. Bu papas bunlara nasihat ederek vakayı önlemiştir.

Ankara'da bulunan İngilizler yerli hıristiyanlarla temasa geliyorlar, bu yüzden yerli hıristiyanlar şımardıkça şımarıyorlardı. Türk, için için ağlarken, yerli hıristiyanların neşesi sonsuzdu. Evlerde toplanıyorlar, sabahlara kadar içiyorlar, çalgı çalıyorlardı. Bir ihtiyar Ankaralının dediği gibi:

— Bir çok köylünün sarı öküzünü sözleşip, bizim diye ellerinden aldılar, nice rençber bebesini dövdüler.

Bir gün yerli hıristiyanlar birleşerek bir köylünün eşeğini elinden alıyorlar, köylü meclisi umumiye şikâyet ediyor, fakat hıristiyanlar şahitlerle gelerek, köylüyü haksız çıkarıyorlar, köylüyü de hapsediyorlar.

Türkler pek yakında yeni doğacak günleri bekliyorlardı. Şimdilik her şeye göz yumuyorlardı. İngilizler Türklerle temas etmek istiyorlar, fakat kimse bunlara yaklaşmıyordu. Bu soğukluğu gidermek için köylülerden bir grupu yemeğe dâvet ediyorlar. Türkler de bu dâvetin altında kalmamak için İngiliz kumandanını, Mallı köyüne yakın, Alâgöz köyünde Türkoğlu Ali Ağanın evine dâvet ediyorlar. Burada av yemeklerinden İngilizlere mükellef bir sofra hazırlıyorlar. Yemek esnasında Mister Vitol, Ali Ağaya:

— Biz, tâ uzaklardan buraya kadar geldik, bizimle niçin görüşmekten çekiniyorsunuz?

Köylü:

— Sizi dâvet eden biz değildik!

Bu zaman kumandan:

— Biz size misafir geldik, ev sahipleriyle görüşmek istiyoruz!

Zeki köylü gülerek:

— Biraz sabrediniz. Pek yakında evin sahibiyle sizi tanıştırırız!

Diyor, bu sözleriyle, Sivas'tan Ankara'ya gelecek olan Mustafa Kemal Paşayı iyma ediyordu.

Ankara'da idarî vaziyet:

Bu zamanlar Ankara Valisi, Damad Ferit Paşanın adamlarından (Muhittin Paşa) idi. Mektupçu Hâlet, Umuru Hukukiye Müdürü Süreyya, Defterdar Yahya Galip, Polis Müdürü Mithat, Jandarma Kumandanı Rasim Canbulat Merkez Kumandanı ise Abdurrahman Beylerdi, Ankara Müftüsü de Hoca Rifat Efendi idi. Belediye Reisi de (Hacı Ziya) Bey bulunuyordu.

Bu zamanlar Ankara (20) nci kolordunun merkeziydi. Kumandanı da (Ali Fuat Paşa) Cebesoy, Erkânıharbiye Reis Muavini Binbaşı Halis (Paşa), 36 ncı fırka kumandanı da Yarbay Mahmut Beydi.

Mahmut Bey, sonradan Düzce isyanında âsilerin pususuna düşerek şehit edilmiştir. Bu zamanlar memleketin siyasî vaziyetine hâkim (Hürriyet ve İtilâf Fırkası) idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetini gizliyordu. Hürriyet ve İtilâf fırkasının reisi de (Cabir Paşa) adında birisiydi. Hürriyet ve İtilâf Fırkasının merkezi Karaoğlan caddesinde, sonradan Yenigün gazetesinin çıktığı şimdi Defterdarlık binasının yanındaki bir ahşap ev idi.

Erzurum ve Sivas kongreleri devam ederken, Ankaralılar, daimî surette Mustafa Kemal'le muhabere ediyorlardı. Vali Muhittin Paşa ise, İstanbul'dan emir alıyor, millî hareketleri söndürmek istiyordu. Büyük bir icraat olmak üzere Ankaralı 190 İttihatçıyı tevkif ettirdi. Bunlar arasında Ankara'nın en ileri gelen eşrafı da bulunuyordu. Bu tevkif halkı millî hareket taraftar olan grupa daha fazla bağladı, milliyetçiler müca-

deleye karar verdiler. İngilizler Ankara'da (İngiliz Muhipleri Cemiyeti) ni açmak için bütün gayretlerini sarfediyorlardı. Buna mukabil Ankaralı gençler de (Azmi Millî Cemiyeti) ni kurdular. Bu cemiyetin kurulmasına Yarbay Mahmut Bey yardım etmişti. Bu cemiyetin merkezi Maliye Vekâleti binasının karşısında yıkılan Polis Müdüriyetinin bulunduğu bina idi. Bu cemiyetin idare heyeti âzası kimyager Avni Refik Bekman -Casus Mustafa Sagirin eczalı mektuplarını okumıya muvaffak olan- Muallim Ayaşlı Ali Rıza, Muallim Yakup, Muallim Mahir, Ekrem ve Fevzi Beylerdi.

Azmi Millî Cemiyeti Belediye sinemasında bir müsamere verdi. O gece Akagündüz'ün (Muhterem katil) piyesi temsil edildi ve bir de (Fatihin Türbesinden) diye bir tablo gösterilerek, acı günlerin felâketleri canlandırıldı. Sanayi mektebinin imalâthanesinde geceleri halka gizli olarak millî filmler gösteriliyordu. Bu suretle Ankara efkârı umumiyesi, Kuvayı Milliye için tamamen hazırlanmış bir vaziyette idi.

Bu zamanlar Ankara'da (Selâmet) ve (Mefkûre) adlı iki gazete neşrediliyordu. Selâmet gazetesini avukat Mustafa Kemal, Mefkûreyi de operatör Ömer Vasfi Bey çıkarıyorlardı. Bir de vilâyetin eskidenberi çıkan resmî (Ankara) adlı bir gazetesi neşredilmekte idi.

Postane hâdisesi:

Memleketin umumî vaziyetini, verilen kararları Mustafa Kemal Paşa, kolordu kumandanlarına günü gününe telgrafla haber veriyordu. Telgraf en mühim işi görüyordu. Hattâ Millî Mücadele bittikten sonra Çankayada muharrirleden bir grup Mustafa Kemal Paşayı ziyaret etmişlerdi. Gazetecilerden birisi:

— Paşa Hazretleri, bu zaferi ne ile kazandınız?

Dediği zaman gülümseyerek:

— Telgraf telleriyle!...

Diye cevap vermişlerdi. Hakikaten her türlü kuvvetten mahrum olan Heyeti Temsiliye, bütün faaliyeti büyük gösteren telgraflarla bildiren tamimler, beyannameler, tehditler idi. Kuvayı Milliye için, muhabere en mühim bir vasıta idi. Bu böyle iken, o zaman İstanbul hükûmetinin Posta ve Telgraf Nazırı Anadoludaki Valilere, askerî şifrelerin katiyen çekilmemesini emretmişti. İstanbul hükûmetine bağlı olan Valiler bu emri körü körüne yerine getirmek üzere Telgraf Müdürlerine sıkı, sıkı emirler verdiler. Ankara Valisi Muhittin Paşa da Ankara Telgrafhanesine aynı emri vermişti.

20 nci Kolordu Kumandanı bulunan Ali Fuat Paşa tarafından Mustafa Kemal'e çekilen şifreler de postahane tarafından kabul edilmiyerek geri iade edilmişti. Bu muamele, bütün emellere engel olabilecekti. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa bir müfreze askeri, postahanenin karşısındaki arsanın içine koydu. Şimdi bu arsanın yerinde Maliye Vekâleti binası yapılmıştır.

Vali konağının arkasında bulunan ahşap postahane binası askerler tarafından muhasara altına alındı. Bu hâdiseyi duyan Vali Muhittin Paşa ne yapacağını şaşırmıştı. Bir emir veremiyordu. Fakat zabitler makineli tüfeklerin himayesi altında postaneye girerek, askerî şifreleri çekmiye muvaffak oldular.

Padişaha telgraf hâdisesi :

Ferit Paşa hükûmetinin Valisi Muhittin Paşanın böyle acı günlerde yapmakta olduğu haksızlıklar, halkın vicdanında Osmanlı saltanatına karşı bir kin uyandırmıştı. Halk bu âciz valilerin icraatından bıkmış usanmıştı.

Bir zamanlar Ankara Valisi Muhittin Paşa, Kırşehir'ine giderek, Bektaşî ve Alevîlerin çelebileriyle temasa gelerek, onların nüfuzlarından istifade ederek bir teşkilât kurmak istiyordu. Vali Muhittin Paşanın yerine de vali vekili Mektupçu Hâlet Bey olmuştu. Ankaralılar Padişaha Validen şikâyet etmek istediler. O zaman Müftülük dairesi Samanpazarında idi.

Atatürk Florya'da yüzerken. — 1937

Müftülük dairesinde bir toplantı yaptılar. O zaman Müftü bulunan Hoca Atıf Efendiden Padişaha bir telgraf çekmesini rica ettiler. Bu toplantıda Defterdar Yahya Galip, Hoca Hatip Ahmet Efendi ve Hoca Atıf Efendileri bu işe memur ettiler. Müftü Atıf ve Hatip Ahmet Efendiler doğruca pastahaneye gelerek, Sadırazam Ferit Paşayı buldular. Ferit Paşaya:

— Ankaralılar, Zâtı Şahane ile mühim bir mesele hakkında görüşmek istiyorlar!

Diye bildirdiler. Bir müddet sükûttan sonra, Damad Ferit Paşa Ankaralılara şu cevabı verdi:

— Halk doğrudan doğruya Zâtı Şahane ile muhabere edemez... Diyeceğinizi bana söyleyiniz, ben arzedeyim.

Dedi. Fakat ısrar ettiler:

— Biz Padişahımızı istiyoruz!

Ferit Paşa:

— Hayır, millet Padişahla görüşemez.

Deyince, Hoca Atıf Efendi hiddetlenerek:

— Senin gibi Sadırazamı, senin Padişahını da Ankaralılar tanımıyor!

Diyerek, Anadolu'dan padişaha karşı ilk isyan telgrafı bu olmuştur. 11 Eylûl 1919 tarihinde bu hâdise ile halk padişahını tanımadığını resmen bildirmiştir. Padişah Mehmet Vahdettin halkı değil, yalnız taç ve tahtını düşünüyor, Sadırazam Ferit Paşa da âciz bir adamdı. Halka ne olursa olsun!.. Onu düşünecek kalmamıştı. Halkı kurtaracak ancak Mustafa Kemal'di. Bu hâdiseyi derhal Sıvas'a, Mustafa Kemal'e bildirdiler. Bu defa Mustafa Kemal, memurların padişahı tanımadıklarını, bildirsinler diye yazdı. Bu defa memurlar valinin odasında toplandılar. İçtimada Kadı Aşir Molla, Mektupçu Hâlet, Yahya Galip, Umuru Hukukiye Müdürü Süreyya Kip toplandılar. Karar şu idi: Ankara halkı gibi, vilâyet memurları da Sivas kongresinin çizdiği esaslar dahilinde hareket edeceklerdir. Bundan sonra İstanbul değil, yalnız ve münhasıran Temsil Heyetiyle muhabere olunması mukarrerdir. Süreyya Bey, Sadırazama da bildirecek bu tarihî karar suret'nin müsveddesini hazırlamayı üzerine aldı. 12 Eylûl 1919. Vali Muhittin Paşa kazaları tef-

tiş ediyordu. Bu hâdise üzerine, Hamitli Rıza ile Polatlının Hacı Tuğrul Köyünden Kara Sait çetesi Muhittin Paşayı Elmadağ ile Yakşıhan arasındaki Kılıçlar Belinde tevkif ederek Sivasa gönderdiler. Sivas da onun İstanbul'a gitmesine müsaade etti.

Valisiz kalan Ankara'ya Vali vekili olarak halk, Defterdar Yahya Galib'i seçtiler. Kendisine de halk (Hakan) adını verdiler. Bu Hakan sözünü duyan Padişah Vahdettin:

— Hakan benim amma, bu Ankara'daki yeni Hakan kimdir?

Diye sormuştur. Yahya Galip, Millî Mücadelenin mânasını iyi kavramış, zeki ve komiteci bir adamdı. Cesaretle ve kudretle bu işleri çok iyi idare ediyordu. Mevkuf olan İttihatçılardan bir kısmı İstanbul'a sevkolunmuştu. Bir kısmı da hapishanede hâlâ mevkuf bulunuyorlardı. Yahya Galip, bütün bunları serbest bırakmış ve halkın kalbini kazanmıştır. Diğer mahkûmları da serbest bırakınca o zaman halk buna Hakan lâkabını vermişti.

Ankara'da (Anadolu Müdafaai Hukuk Milliye) Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin Reisi, Diyanet İşleri Reisi olmuş olan Rifat Efendi, Hilmi, Ömer Mümtaz, Kütükçüoğlu Ali, Vali olan Ekrem Engür, Bünyanlı Hacı, Çakallı Mustafa Remzi Beylerdi.

Ankara'nın umumî vaziyetine bu milliyetçi vatansever grup hâkim olmuştu. Tam bu esnada Rıza Paşa kabinesi, (Ziya Paşa) adında birisini Ankara'ya Vali olarak göndermişti. Bu adama Rifat Efendi bir mektup yazarak tehdit etti. Vali de Ankara'ya gelemeden Eskişehir'den dönmüştür. Bunun üzerine İstanbul hükûmeti Rifat Efendiyi idama mahkûm ederek, Babı Meşihatteki siciline de idam kararını kaydettirmiştir.

Bu sıralarda Anadolu'nun her tarafında mebuslar seçilmiş, İstanbul'a gidiyorlardı. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa, Müftü bulunan Rifat Efendiye Ankara'ya geleceğini bildirdi. O da «Ankara'dan İstanbul'a gidecek mebuslarla görüşmek kabil olabilir» diye cevap verdi. O da, «Ankara'ya geliyorum» diye

yazdı. Ankara'nın Sivas'a murahhas gönderdiği Ömer Mümtaz da geri geldi. Bu esnada Sivas kongresine gizli giden Hukuk son sınıf talebelerinden Necib Ali Kuşaka, Bursa murahhası Ahmet Nuri Beyler de Ankara'ya geldiler. Bu zatların arzularıyle Ankara'da bir miting yapıldı. Hükumet konağının önüne toplanan halka Necib Ali Bey, Yunanlıların İzmir ve Aydın'da yaptıkları zulümleri birer birer anlatarak, heyecan uyandırdı.

Ertesi gün Rıfat Efendinin reisliği altında bir toplantı yapılarak, Ankara'dan bir (Kuvayı Milliye Çetesi) teşkiline karar verildi. Kuvayı Milliye Müfrezesine Ankara'da bulunan (400) jandarma talebesi, Ankara eşrafından bir grup ve civardan gelen 3000 mahkûm iştirâk ettiler. Bunlar atlı ve yaya olarak teçhiz edildi. Başlarında kara kalpaklar, bazıları Zeybek kıyafetinde Yunan üzerine savaşa gönderildi.

Atatürk, Ankara'ya gelmek üzere (18 Aralık 1919) Perşembe günü Sivas'tan hareket etti. Aynı 19 uncu Cuma günü 9,5 da Kayseri'ye gelerek Kaşıd Ağanın evinde misafir kaldı. 21 sabahı Kayseri'den hareket ettiler. Atatürk Yenice çiftliğinden doğru Kırşehir'indeki Hacıbektaş'a geceklerdi. Hacıbektaş'taki Çelebi Cemalettin Efendi, Anadolu'da bulunan altı milyon kızılbaşın bağlandığı en büyük bir şeyhti. Onu ziyaret ederek bütün kızılbaşları da kendine çekmek istiyordu. Aynı zamanda burası Anadolu Bektaşilerinin bağlandığı bir kudsî merkezdi. Bütün Türk Alevileri Çelebi Cemalettin Efendi ile, Hacı Bektaş Dede postu vekili Niyazi Babayı tanıyorlar, onların sözlerinden çıkmıyorlardı. Çelebi ile Dede Baba, Kızılbaş ve Bektaşilerin nezirleri ve göndermiş oldukları para ile yaşıyorlardı. Çelebiyi Kızılbaşlar nurdan bir insan gibi telâkki ediyorlardı. Kızılbaşlar muhtelif köylerde birer Sekt halinde yaşıyan ve birçokları da göçebe Türkmenlerdi, Tahtacılar vesaire Kızılbaş oymakları gibi... Aleviler tamamen eski Türk an'anelerini yaşatıyorlardı. Şamanlık bünyelerinde yaşamakta idi.

İşte Atatürk bütün bu insanların da itimadını kazanarak, onların ruhlarını elde etmek üzere bu ziyareti zarurî görmüştü.

Mucurlular Atatürk'e yol göstermek üzere bir heyeti Ye-

nice çiftliğe göndermişlerdi. Bu zamanda Kaymakam vekâletini Malmüdürü Nihat Bey yapıyordu. Fakat birdenbire 22 Aralık 1919 Pazartesi günü saat 8,5 da Mucur'a geldiler. Otomobiller hükûmet konağı önünde durdu. Nihat Bey, Atatürk'ü karşılıyarak, hükûmet konağını kendilerine tahsis etmişti. Derhal gece kasabanın eşrâfı ile temasa gelerek direktifler verdi. Ertesi sabah otomobillere binerek Hacıbektaş'a hareket etti. Hacıbektaş'a daha gelmeden önce Kızılbaşların Çelebisi Cemalettin Efendi Atatürk'e karşıcı çıktı. Bu mühim bir hâdise idi. Bir zamanlar Ankara Valisi Sırrı Paşa, Hacı Bektaşı ziyarete geldiği zaman Beştaşlarda arabasından inerek yeri öptükten sonra yaya olarak Hacı Bektaşa gitmişti. Talât ve Enver Paşalar, Hacı Bektaş'ı ziyarete geldikleri zaman Çelebi bu iki paşayı da ancak dergâhının selâmlığında karşılamıştı. Halbuki Çelebi, Atatürk'ü Beştaşlarda karşılamıya gelmiştir. Kaymakam vekili Nihat Bey, Mustafa Kemal Paşaya:

— Paşam, Çelebinin bu hareketi dâvanız için fâlihayırdır!

Demiştir. O da gülümsemişti. Çelebi siyah bir kupa arabasiyle gelmişti. Atatürk ve Cemalettin Çelebi bu araba ile Hacı Bektaş'a geldiler. Çelebinin konağına geldikten sonra selâmlığa girdiler. Biraz istirahatten sonra Çelebinin oğlu Hamdullah Efendinin dairesine gittiler. Bu dairenin muhteşem salonunda bir sofra kurulmuş, burada bir âyinicem başlamıştı. Sofrada adaklar-bâkireler sâkilik ediyorlardı. Bunlar Çelebiye kendilerini adak etmiş, gayet güzel bâkire kızlardı. Âyinicem başladığı zaman Cemalettin Efendi başındaki yeşil sarığı çıkararak bir rahleye koymuştur. Atatürk:

— Çelebi Efendi içmez misiniz?

— İçmiyorum. Fakat sizin şerefinize zehir de olsa içerim!

Diyerek bir kadeh içti. Bu gece salonda yenilip içildikten sonra, Mustafa Kemali harem dairesinde misafir ettiler.

Sabahleyin Çelebinin dairesinden Hacı Bektaş Veli'nin kabrini ziyarete gittiler. Sandukanın üzerinde yeşil ve yazılı bir örtü ve bir çok yerlerinde de peşkirler bulunuyordu. Örtünün ucu öpülerek tazim ediliyordu. Ziyaretten sonra has bahçede bulunan bir köşke girildi. Bu zarif köşkün içinde yine bir sof-

Levent Şahverdi Arşivi

ra kurulmuştu. Burada nefis mezeler, ve taş kadehler içinde içkiler içildi. Canlar hizmet ettiler. Rakıdan sonra meydan evinde bir yemek sofrası kurulmuştu. Yemekler bakır sahanlarda ve bir meşin örtünün üzerine dizilmişti. Burada yemek yendikten sonra Kırklar meydanı gezildi. Bir mihrap, mihrabın yanında Selmanı Pâk kürsüsü, bunun önünde karapost yani Dede Babalık postu bulunuyordu. Dede Babalık postuna Bektaşilerin babası oturuyordu. Fakat bu zamanlarda Dede postu boştu. Sultan İkinci Mahmut zamanında Yeniçerilerle Bektaşiler de birleşerek isyana iştirâk ettiklerinden kara post sahibi Dede Baba da öldürülmüştü. Bir daha bu posta Baba gelmemiş. Dede Babanın yerine Kiler Evi Babası Bektaşi Babası tanılıyordu.

Niyazi Baba da Dede Babalık vekilliğini yapmakta idi. Ancak Hacı Bektaşa İstanbul tarafından bir Nakşıbendî şeyhi gönderiliyordu. Bu zamanlar bu Nakşıbendî şeyhi Halepli Hâfız Mehmet Efendi idi. Bu şeyh Bektaşilerin hiç bir işine karışmıyor. Ne âyiniceme ve ne de diğer merasimlere iştirâk ediyordu. Yalnız İstanbul hükûmetinin mümessilliğini yapıyordu.

Atatürk Kırklar meydanındaki asılı levhaları okudu. Mihrabın iki tarafında Allah, Muhammet levhalarından sonra sıra ile oniki imamın adları yazılı. Fakat Ebûbekir, Ömer, Osman'ın adları yoktu.

Atatürk, Niyazi Babaya dönerek:

— Ebûbekir, Ömer, Osman nerede?.

Deyince, Niyazi Baba da oniki dilimli tacını aşağı eğerek:

— Bunların hepsi cam'ye namaza gittiler!..

Diye cevap verdi. Çünkü Bektaşiler üç halifeyi sevmiyorlar, Ali'yi halife tanıyorlardı. Cami de Kırklar meydanının yanında bulunuyordu. Atatürk Kızılbaşların Akyazılı dedikleri rakılarını, Kızıl deli dedikleri şaraplarını içtikten sonra Çe'ebi Cemalettin Efendi, Bektaşi Babası Salih Niyazi Baba ile hususî surette görüştükten sonra, onlardan kendisiyle beraber çalışacaklarına söz aldı. İkindi vakti Mucur'a geldi. Geceyi burada geçirdikten sonra 24 Çarşamba günü Kırşehir'ine geldi-

ler. Bu zaman Kırşehir'inde mutasarrıf Ankaralı Ekrem Engür bulunuyordu. Bu zat Müdafaai Hukuk Cemiyeti âzasından vatansever biri idi. Burada da halkla temastan ve öğle yemeğini yedikten sonra 25 Perşembe günü Kırşehir'inden hareket ederek (Kaman) nahiyesine geldi. O geceyi bir köy odasında geçirdiler. 26 Aralık Cuma günü Kaman nahiyesinden hareket ederek Beynan köyüne gelip, bu geceyi de burada geçirmişlerdir.. Artık Ankara'ya yaklaşıyorlardı.

KIZILCA GÜN

27 Aralık 1919 Cumartesi sabahı... Güneş, Elmadağının karlı duruğu üstünden ilk fecrini saçıyor. İncesu, erimiş bir kızıl maden gibi akıyor... Dikmen ve Çankaya bağlarından gelen soğuk bir rüzgâr esiyordu.

Binbir macerayı yıpranmış kalelerin duvarlarına yazmış olan Ankara... Yeni bir tarihin başlangıcını bekler gibi vakur ve sessiz.. Ahi camilerinin minarelerinden sabah ezanları, köylerden gelen kağnı kafilelerinin gıcırtılarına karışıyordu.

İşte böyle güneşli bir kış sabahıydı. Bütün Ankaralıları davul ve zurna sesleri ayaklandırdı. Elinde çıngırağı olan Ankara'nın meşhur ihtiyar dilsizi Ahräs İbrahim, kırk para mukabilinde herkese, Mustafa Kemal Paşanın Ankara'ya gelme haberini veren ajansı satıyordu. Sokağa çıkanlar ajansın henüz mtbaa mürekkebi kurumamış kâğıtlarını kaparak, Ankara'nın kerpiç evli, dar sokaklarında kaybolıyorlardı.

Öğleye doğru Ankara'nın meşhur tallâlarından Ali Dayı gür sesiyle çarşıdan bağırarak geliyordu.

— Mustafa Kemal Paşa ve Yeşil Ordu geliyor! Herkes aşağı yüze insin!

Davul sesleriyle uyanan halk, tellâl Ali'nin avazesiyle haberi almış oluyordu. Esasen Ankaralılar Mustafa Kemal ve Yeşil Ordunun geleceğini, geçen Perşembe Sivas'tan hareket ettiği gündenberi sabırsızlıkla bekliyorlardı.

Cuma günü Ankaralılar Namazgâh denilen bir tepenin üstüne toplanmışlardı. Bu yer şimdiki Türkocağının bulunduğu

tepedir. Burada iri Ankara kayalarından bir mihrap ile, bir de yüksek taş sedir bulunuyordu. Mihrabın önünde cemaatle bir öğle namazı kılındıktan sonra, taş sedirin yanına üzerinde sırma âyetler dolu olan bir sancak dikilmişti. Halk namazdan sonra diz çökerek, kalbinin bütün sâfiyeti içinde vecde dalarak, memleketin düşman elinden kurtulması için göz yaşlariyle, bütün eller göğe doğru uzanarak Tanrıya dua etmişlerdi.

Bu günler pek heyecanlı idi, İstanbul işgal altında, Yunan orduları durmadan İç Anadolu'da ilerliyor, her tarafta düşmanın yaptığı fenalıklara ait haberler geliyordu. Herkesin ruhunda birikmiş bir heyecan vardı. Aydın cephesinde Yörük Ali, Gökçen Efe, Mestan Efe vuruşuyor, bütün Zeybekler dağlar başında çarpışıyordu. Her şehir grup, grup millî kuvvetler hazırlıyorlardı. Böyle matemli günün yegâne tesellisi, Erzurum ve Sivas kongrelerini yapan Mustafa Kemal Paşada idi. Onun arkasında da bir Yeşil Ordu vardı. Bu mucizeli ordu, Türkün mefkûresi idi.

Artık Atatürk Cumartesi günü Ankara'ya geliyordu. Halk tâ sabahtan sokaklara döküldü. Ankara'da öyle bir kalkınma oldu ki, bu hareket bütün Türk milletini yerinden oynatacak ve gözler sonsuz olarak Ankara'ya dikilecekti. Orta Anadolu'nun tam göbeğini teşkil eden Ankara, her türlü yabancı harslerden, Osmanlılık ruhundan ayrı kalmış, Türklüğün bütün yüksek anane ve âdetlerini sâf olarak saklamıştı. Yıllardanberi hür yaşamıya alışmış ve yiğit ruhunu kaybetmemiş Ankara halkı, Millî Mücadelenin bir merkezi olmaya lâyık bir diyardı. Ankaralıların temiz ruhu, muhakkak Paşayı Ankara'ya bağlıyacak ve daha ileri gidemiyecekti. Ankara ve havalisi halkı tam Türklük seciyesini taşıyan insanlardı. Köylüsü askere gidince «Mehmetcik» adını alan, itaatli, ahlâklı ve süngü muharebesinde cihanı önüne katan ise, şehirlisi de temiz ruhlu, dedikodu bilmez, işinde gücünde ağır başlı insanlardı. Bura halkı Oğuz kolunun temiz Türkmen seciyelerini tamamen taşıyordu. Esasen Ertuğrul Gazi aşiretini alarak ilk konak kurduğu şehir Ankara'da Karacadağ idi. Ankara'dan nice Alperenler alarak uca, savaşa gitmişti. Şimdi Mustafa Kemal, aynı şeh-

Atatürk Ülkü'yü severken.

re gelerek yeni bir devletin esasını kuracaktı. Ankara'da Oğuzların bütün anane ve âdetleri aynen yaşıyordu.

Bugün Ankara sokakları adam almıyordu. Evlerde yatalak ihtiyar ve kundaktaki bebelerden başka kimse kalmamıştı. Herkes sokağa dökülmüştü. Bir haftadanberi Ankara vilâyetinin her kazasından atlı ve yaya bir çok halk Ankara'yı doldurmuştu. Tarihte böyle bir galeyanın benzerine az rastgelinir. Ankaralıların dedikleri gibi, bugün Ankara'da kızılca bir gün olmuştu.

ATATÜRK VE SEYMEN ALAYI

—BİR OĞUZ ANANESİ VE YENİ BİR DEVLET—

Ankara halkı, tarihin pek eski devirlerindenberi (Seymen düzülme) adı verilen bir Türk ananesini millî vicdanında gizli bir sihir olarak yaşatmakta idi. Seymen alayı daima kızılca günlerde kurulurdu. Yani millî felâket günlerinde, bir beyliğin ve bir devletin yıkılış sıralarında, halk yeni bir devlet kurmak ve başlarına yeni bir reis seçmek için Seymen alayı kurulurdu. Bu alay yeni devleti kurar, yeni reisi seçerdi. Bu türe Türkün mücizeli bir mefkûresiydi. Bu sebepledir ki, Oğuzlar tarihin hiç bir devrinde devletsiz kalmamışlardı.

Seymen düzülme, çok şayanı dikkat bir içtimaî hâdisedir. Seymen alayı toplu ve millî bir galeyan ânıdır. Bunun ufak bir şekli de bayram ve düğünlerde kurulurdu. Seymenler o gece «Sin, Sin» denilen bir ateş oyunu oynarlardı. O gece bir dağ yamacında veyahut bir tepede büyük bir ateş yakarlar. Maşalama denilen demirden yapılmış büyük bir çanak vardır. Bunun içine yağlı çıra koyarlar. Bu ateşin etrafında davul ve zurna çalarak Zeybek oynarlar. Bu ateşin üstünden atlıyarak, bir nevi tura oyunu oynıyarak sabahı ederler. Bazan bu ateşe koç atarlardı. Sin, Sin oyunu eski Türk kavimlerinde mevcuttu. Bir nevi ibadet şeklidir.

Seymen düzülmeyi, yalnız Ankara anane olarak saklamıştır. Çünkü bütün Ankara civarı köyleri Oğuz boylariyle dolu-

dur. Çubuk'ta, Kınık, Elmadağı eteğinde Bayındır, Ayaş'ta Kayı, Hüseyin Gazi dağı eteğinde Peçenek, Yazır, Dudurga, Bâlâ'da Avşar, Çubuk'ta Kargın, Çavundur, Eymür Gölü, Bökdüz köyleriyle Ankara'yı çevrelemiştir. Bütün bu köy adları Oğuzların yirmi dört boyunun adlarıdır. Köylülerin pek çoğu Oğuzların Beydili aşiretine mensuptur.

Anadolu, tarihte böyle çok galeyanlı günler geçirmiş, Seymen düzülerek, yaya, atlı ve silâhlı olan delikanlıları bir reis etrafında toplamıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki Selçuk İmparatorluğu yıkılırken, yine böyle bir galeyan olmuş, Osman Beyi aynı şekilde Kayı âşiretinin başına Bey seçmiştir. O güne ait elimizde yazılı bir vesika olmamakla beraber, Etnolojik tetkiklerle, halkta yaşamakta olan ananeleri tesbit etmekle, kaybolmuş tarihî hakikatleri de meydana çıkarabiliriz.

Seymen düzelme âdeti beş on kişiye ait bir topluluk değil, orta Anadolu Türklerinin müşterek bir galeyanıdır. Selçuk devletinin Cendde kuruluşu, Osmanlı devletinin Söğütte kuruluşu, bu ananeye çok benzemektedir. Selçuk, aynı şekilde atlı Seymen alayları önünde, bir torbadan bir çocuğa ok çektirilmek suretiyle, kendi okunu çekerek, Bey olmuştu. Osman Bey ise, yine atlılar karşısında bir ak keçeye oturtularak, Dokuz defa havaya kaldırılarak karargâhta dolaştırılmıştı. Kımızlar sunulup, and içilerek Bey tanındı. Şu muhakkak ki, Seymen alayı, eski Türklerden kalma bir âdettir. İkinci Mahmud'un kurduğu (Sekban) teşkilâtı, Seymen kelimesinden alındığını iddia edenler de vardır. İstanbul'da Şehzade Camiinin karşısında Çukurçeşme civarında eskiden bir (Seymenler) mezarlığı olduğu da söylenilmektedir. İstanbul esnafı arasında Ahi teşkilâtında bulunan (Seymen) lerin de Ankara Ahileriyle bir münasebeti vardır. Rumelinde (Seymen-bekçi, muhafız) mânasına kullanılmaktadır.

Ankara'da ise (Seymen), efe, yiğit ruhlu ve atlı mânasına kullanılmaktadır. Zebeybek kelimesi de Seymen kelimesile alâkalıdır. Seymen düzüleceği zaman, Efeler kahvesi önüne sancak dikilir. Bu bayrak Seymen alayının kurulmasına işarettir. Eski Türkler de otağ önüne tuğ ve sancak

Levent Şahverdi Arşivi

dikerlerdi... Mustafa Kemal'in Ankara'ya geleceği günün sabahı da sancak dikildi. O zaman Efeler kahvesi Ulucanlara giden yolun üzerinde bulunan Sarı Ahmed'in kahvesi idi. Esasen civar köylerden Seymenlerde akın akın gelerek hanlara yerleşiyorlardı.. Bu günlerde Kalecik Seymenlerinin başında Şülük, Zirlilerin başında Saraylı Ahmet, Yozgat'tan Yeni Şeyhli Rıza Uşakları, yani kızanlariyle Ankara'ya gelmişti.

Seymen olanlar, ayaklarına gön ayakkabı, yani ucu kalkık bir yemeni, tiftikten diz çorabı giyerler. İçlerine Osmaniye topundan içlik ve içliğin üstüne sırmalı camadan, bellerine şal sararlardı. Aynı zamanda yanları siyah şeritlerle süslü mavi veya lâcivert zivga giymekte idiler. Bir kısmı da beyaz şalvar giyiyorlardı. Bu şalvarların oyluklara gelen tarafı pek dardır. Şalvarın arkası fazla surette sarkıyordu. Beyaz tiftik çorapları kırmızı püsküllü bir bağla bağlanıyordu. Küçük çocuklardan da Seymenler vardı. Bunların şalvarları Efzonlar gibi beyaz bir etekliktir. Bunların bir de sırmalı uzun hırkaları vardır. Bunlara biz, Hıtıt kabartmalarında rast gelmekteyiz. Seymenler, şal kuşağın üstüne bir silâhlık, içine de som saplı dedikleri sapı beyaz kemikten bir hançer ile, bir de gümüşlü tabanca sokarlardı. Omuzlarından aşağı gümüş atmalı köstek, kollarında gümüş (Pazvant), boyunlarından atma dört köşeli ve üzeri çok süslü gümüş (Hamaylı kabı) takarlar, bunun içinde, kurşun geçmemek için yazılı bir dua bulunurdu. Başlarında fes, üzerinde elli dirhem ağırlığında siyah bir püskül ve fesin üzerinde de puşu denilen, ipekli bir yazma sarılıydı. Buşunun bir ucu da omuza sarkmaktadır. Bu kıyafet biraz farklı Aydın zeybeklerinin hemen aynıdır. Yalnız zeybek zivgaları kısadır.

İşte Mustafa Kemal Ankara'ya geleceği gün, aynı süratle Seymen alayı kuruldu. Ulucanlardan kalkan Seymen alayı, Hacıbayram Camiinin önünde toplandı. Seymen düzülme Efelerce mukaddes sayılırdı. Alayın duası okunmadan ve kurban kesilmeden, Seymenler hareket etmezlerdi. Ankaralı meşhur Seymenlerden ve Atatürk'ü karşılıyanlardan Yağcıoğlu Fehmi Efe bana dedi ki:

— Seymen kızılca günlerde düzülür, her zaman olmaz. Düğünlerde millî elbise giyilir. Buna da Seymen derler ama, bu Seymen alayı değildir. Seymen alayında dinî merasim vardır ve muhakkak kurban kesilir. Kurban kesilmeden Seymen kalkmaz. Bir zamanlar Ankara'da Halit Efe adında birisi zamanında Seymen düzülür, fakat kurban kesilmeden alay yürüyüşe geçer. Âdetlerden birisi eksik olduğunu gören Halit Efe kurban kesilmedi mi? diye sorar. Hayır cevabını alınca, o halde Seymenlerin kurbanı benim! diyerek yere düşüp derhal ölür... Bu sebeple biz ata törelerine çok riayet ederiz, onu aynen yapmıya çalışırız. Esasen eksik bir şey yapacak olursak, ihtiyarlar artık ata töreleri bozuldu, biz yaşamayız.. derlerdi. Bunun için her şeyi tamam yaparız.

Demişti. Seymenler Hacıbayram Camii önüne gelirler. Seymen duası Hacıbayram Şeyhi ve İmamı tarafından yapılmaz, ancak bu duayı kayyum dedeler yapardı. Bugün de kayyum dede duayı yaptı ve Hacı Bayram Velî türbesinin önünde geyik boynuzu asılı kapısı önünde bir de kurban kesildi.

Seymen Alayının tertibatı:

Seymen alayının kenarları sırmalı bir bayrağı vardır. Bu, camiin avlusuna dikilir, dua okunduktan ve kurban da kesildikten sonra alay şu suretle harekete geçerdi. Alayın önünde davulcular ve zurnacılar geçerdi. Bu davulcular bizim bildiğimiz davulcular değildir. Seymen davulcuları muhakkak Kızılbaş Aptallardır. Bunların kıyafetleri şayanı dikkattir. Bu davulcular birer Şamana benzemektedir. Bunlar beyaz şalvar giyerler. Üzerlerinde de sırmalı camadanları vardır. Bellerinde geniş bir meşin silâhlık ve bunun içinde tel sırmalı bir mendil sarkar. Göğüslerinde bir takım paralar ve boynuzlar ve yeda taşı gibi ufak, ufak taşlar asılıdır. Saçları uzundur. Başlarında keçe külâh vardır. Bunlar Seymen alayının önünde bulunurlar. Zurna çaldığı zaman, bunlar davullarını havaya kaldırırlar, davul havada iken tokmak vurarak, helezonlar çizerek, yere yatarlar, kalkarlar, bir ayakları üzerinde dönerler,

davullarını havaya kaldırırlar. Sanki gökten bir takım Tanrı ruhlarını çağırır gibi garip hareketler yaparlar, sonra omuzlarını kımıldatırlar, ayaklariyle Zeybek oynar gibi rakıslar yaparlar, davulu yere doğru çalarlar, tekrar havaya kaldırırlar, sıçrarlar, yere diz çökerlerdi. Çok kere de iki davulcu karşılıklı oynarlar. İki davulcu yan yana davul değneklerini davulların kasnağına vurarak dokuz adım yürürler, sonra geri dönerler. İkinci defa davulları sağa sola sallayarak yürürler. Tekrar geri dönerler. Üçüncü defa davulu hızlı çalarak ilerler, sonra rakıslara başlar. zurnacılar da durmadan eski havalar çalarlardı.

Davulcuların arkasında en iri yapılı bir efe, Seymen alayının bayrağını taşır. Bayrağın iki tarafında meşhur kabadayılardan iki efe de ellerinde Tekepala dedikleri, iri palaların uçlarını yukarı tutmuş bir vaziyette ilerlerdi. Bunlara bölük başı denilirdi. Bunların önünde on veya ondört yaşlarında bulunan millî kıyafetli çocuklar da ellerinde som saplı bıçaklar yürümekte idi. Davulcularla Efe sancağının arasında iki tane gür sakallı ve gayet iri adamlar omuzlarında balta önlerinde birer meşin önlük ağır, ağır yürümekte olup âdeta seyredene dehşet verirlerdi. Bunlara Seymen baltacıları derlerdi. Alaya iştirâk eden Seymenler sağlı ve sollu iki dizi teşkil ederlerdi. Seymenler birer adım ara ile birinci ve ikinci diziyi meydana getirirlerdi. Bütün Seymenlerin elinde Teke palalar bulunmakta idi. Seymen başı bu dizinin bıraktığı boşluk arasında yürür. Yanında ikinci efe vardır. Bunların elinde birer Osmanlı kılıcı bulunmaktadır. Altın katmalı ve üzerinde bir takım âyetler yazılıdır. Bu kılıç yalnız efelerin evinde asılı durur. Seymen başı arasıra bu kılıcı havaya kaldırır:

— Doh, doh!..

Diye bağırır. Bu defa bütün Seymenler gür ve kalın bir sesle Doh! Doh!.. diyerek caddeleri inletirler. Bir ağızdan çıkan bu sesler, duyulmıya değer, heyecanlı bir sahnedir. Bu alay pek ağır yürür. Doh! Doh! dan sonra davul ve zurna Zeybek çalar. Bu zaman efeler kılıçlariyle Zeybek oynıyarak iler-

lerler. Bunlar pek heybetli bir manzara arzeder. İnsana dehşet ve korku saçarlardı.

Atatürk nasıl karşılandı?..

Seymenler Cumartesi günü, öğle üstü Ulucanlardaki, Sarı Ahmed'in kahvesi önünden kalktılar. Hacıbayram Camiine gelerek Kayyum Dede duayı yaptı ve kurban kesildi.

Ankara Seymenlerinin dev cüsseli olan Güveçli İbrahim Seymen bayrağını aldı. Üç grup Seymen teşkil edilmişti. Birinci bayrak Güveçli İbrahim'de, ikinci bayrak Türkmen Hacı Hüseyin'de, üçüncü bayrak Kayserili Hacı'da idi. Tam (700) yaya Seymen ve (3000) atlı Zeybek kıyafetinde Seymen düzülmüştü.

Davul ve zurna çalmıya başladı. Davulcular rakıslarına başladılar. Bu davulcuların en meşhurları Bâlâ kazasının Eblas köyünden gelen Aptal Kızılbaşlardı. Zurnacı Kiş avurtlarını şişirterek çalıyor, Aptal Hasan, Aptal Haydar, Aptal Mahmut da davulları havada birer Şâman gibi, rakıslar yaparak dolaştırıyorlardı.

Bayrağın önünde baltacılar, önlerinde uzun birer meşin önlük Şişli Ahmet, Behçi Hasan, Karabiberin Rıfat sağ omuzlarında iri baltalar, arkalarında tüfekleri ağır, ağır ilerliyorlar, bu alaya bir heybet veriyorlardı. Bu alayda (30) zurna, (50) davul çalıyor. Yavuz Selim'in Çaldıran'a, Kanunî Süleyman'ın Muhaç seferine giderken, arslan derisinden yapılmış köslerinin çalınması gibi her tarafı inletiyor, bu kutlu gün cihana ilân ediliyordu.

Seymen başı Kasap Yaşar, Karacaoğlan caddesinden geçerken Teke palasını havaya kaldırarak:

— Doh!.. Doh!..

Sesine bütün Seymen alayı iştirak ederek, yeri ve göğü inletiyorlardı. Yaya Seymenlerin arkasını üç bin atlı Zeybek kıyafetli Seymenler takip ediyordu. Atlı erkekler arasında, Ertuğrul Gazinin alaylarında bulunan Bacı Erenler bölükleri gibi kadın amazonlar da vardı. Bilhassa Karaşar Türkmenlerin

elbiseleri dikkati çekiyordu. Bölük, bölük ilerliyen bu atlıların muhtelif de bayrakları vardı. Koyu vişne çürüğü bayrak üzerine bir tek sarı ay.. yıldızlı bayraklar da görünüyordu, bu alay Anadolu Timar Beylerinin Timarlı Sipahi alaylarına benziyordu. Sanki Viyana önlerine akın etmiye gider gibi etrafa bir heybet veriyorlardı. Zurna ve davul sesleri bu insan kalabalığının ruhunu çoşturarak, güneşin doğduğu tarafa götürüyordu.

Seymen alayının arkasını Ankara'da bulunan muhtelif tarikatlere mensup dervişler takip ediyordu. Ankara'da o zaman Nakşibendî Dergâhı, Sadî Dergâhı, Rufai, Kadiri Dergâhları, Mevlevî Dergâhı, Hacı Bayram Velî müridleri, esnaf Ahileri, civar köylerdeki Kızılbaşlar ve bir kısım da gizli olarak Bektaşiler vardı. Bayramî tarikatının izleri yalnız Ankara bahçıvanlarında, Ahilik izleri de Ankara Dabbağlarında yaşıyordu. Bayramî bahçıvanlar, ilkbaharda, Solfasol'da oturan bir dedenin duasiyle tarhın ekerlerdi. Ahiler de Bendderesinde oturmakta idi. Ellerinde hâlâ Fütüvetnameler bulunmaktadır. Ahilere ait Arslanhane Camii, Ahi Şerafeddin, Ahi Hüsameddin Camii ile Kızılbey türbesi mevcuttur. Ahilerin piri (Ahi Evren) idi.

Ankara'da en çok mürîd ve dervişi olan Nakşibendî tarikatı idi. Bu dergâh Zamanpazarında bulunuyordu. O zaman şeyhleri (Topçu Şeyhi Efendi) idi. Sadîlerin şeyhi ise (Şâli Efendi) idi. Mevlevî Dergâhı da Cenabı Ahmet Paşa Camii tarafında idi. Ankara, Rufaî dervişleri bir takım marifetler, kerametler gösteriyordu. Nârı beyza haline getirilmiş bir demiri diline sürüyor, bir şey olmuyordu. Dervişler çıplak karınlarına kılıç sokuyorlar, ucu sivri topuzları yanaklarına sokuyorlardı.

İşte bugün bu dervişler grup, grup Seymen alayını takip ediyorlar, ellerindeki kudumları, halile denilen iri zilleri çalarak hu çekerek... yanaklarına topuzlar, karınlarına sokulmuş kılıçlarla ilerliyorlardı.

Samanpazarındaki Nakşibendî Dergâhına giderek Rufaî dervişi Muharrem ile görüştüm. Dedi ki:

— Mustafa Kemal Paşa, Sivas kongresinden Ankara'ya gelirken karşıcı çıkmıştık. Topçu Şeyhi Efendi, dervişleri topladı. Tacoddin ve Hacı Bayram sancaklarını aldık. Şeyh o gün hepimize ateş verdi, onu yedik, ondan sonra kuddum çalarak, hu çekerek alaya katıldık.

Yollarda çıplak vücudumuza meydan aynası sapladık. Yanaklarımıza da şişli darpları batırdık. Derviş Çilingir İbrahim karnına kılıç soktu. Kızıl yokuşa kadar hep karnında kılıçla yürüdü. Dervişlerden Kalaycı İbrahim, Osman Dede sancakları taşıyordu. Ben, Köprülü Faik, Ali, Osman Ağa, Derviş Necati de meydan aynasını ve darp aynalarını yanaklarımıza, kafa tasımıza sokmuştuk. Böylece Kızıl yokuşun kenarına geldik. Orada kurban kestik. İçimizden iki güzel sesli derviş de Mustafa Kemal Paşanın otomobili görülünce, Dikmen tepelerinde salât verdi. Diğer tarikatlerin dervişleri de başka tepelerden ezan okudular. İzmir alındığı gün, ben Meclisin önünden bir darbı yanaklarıma, batırıp ilerlerken, Mebuslar Meclisin parmaklıklarından eğilmiş beni hayretle seyrediyordu.

İşte Seymen alayının arkasından, arakıyeleri üzerine yeşil ve siyah sarıklar sarmış, üzerlerinde renk rekn cübbeleri, olan bu dervişler alayı, ellerindeki iri tunç halîleri vuruyorlardı. Kudum dedikleri bir nevi dümbeleği bir meşin parçasiyle çaldıkları zaman dervişler Ya Rahîm!.. Ya Gafur!.. diye hu çekerek ilerliyorlardı.

Bu dervişler alayının arkasından esnaf loncaları geliyordu. Keçeciler, bakırcılar, demirciler, pırpıtçılar, sermeciler, çıkrıkçılar, nalburlar, tiftikçiler, orakçılar, dövenciler, debağlar, kilciler, kaba tuzcular, kasaplar, bahçıvanlar, haffaflar, urgancılar, saraçlar, kunduracılar, terziler, sofculr, mutaflar, dokumacılar, esnaf bayrakları arkasından neşe içinde ilerliyorlardı. Bunların arkasından Ankara'nın meşhur tiplerinden Ahras İbrahim de bir dümbelek almış hem çalıyor, hem de oynuyordu.

Bu saydığım esnafın çoğu Kalede, Atpazarında, Koyunpazarında, Ulucanlar ve Samanpazarında ve Çıkrıkçılar Yokuşunda toplanmışlardı.

Esnaf ve sanatkâr gruplarını bu defa Ankara'nın mektepleri takip ediyordu. Bu zamanlar Ankara'da Nakşibendî İlkmektebi, Ay Melek, Taceddin, Ulucanlar İlkmektepleriyle bir iki mahalle mektebi ve Ziraat mektebi, Sanayi mektebi, Darülmuallimin ve Taşmektep denilen Ankara Sultanisi vardı. Bu mekteplerin talebeleri de ellerinde bayraklar, muallimleri başlarında ikişer, ikişer bu alayı takip ediyorlardı. Bu mektepler İstasyon caddesine dizilmişlerdi.

Büyük alay, Karaoğlan caddesinden saparak Zincirli Camiin önünden geçip, Darülmuallimine, şimdi Bankalar caddesinen saptı. O zamanlar bu yol bir karış toz, ıssız ve işlek değildi. Burada yalnız Millet Bahçesi denilen bir park vardı. Bu bahçede on tane kadar Ziraat Mektebi tarafından dikilen akasya ağaçları, ortada küçük bir havuz ve bir de ahşap tiyatro binası vardı. Buranın bu hali 1926 senesine kadar devam etti. Alay buradan Kızılbey medresesinin önünden, boş bir saha olan Hergele meydanına, oradan Hıristiyan mezarlığı önünden, dekovil hattına doğru ilerledi. Burada bir de Selçuk kübbeti vardı. Dekovili geçerek, Yenişehir'in bulunduğu tarlalara geldiler. Halk buralara tosbağa yatağı demekte idi. Yenişehir'in bulunduğu saha o zamanlar Çankaya bağlarına kadar boştu. Bu tarlalara kavun, karpuz ve kabak ekilirdi. Yalnız burada, şimdiki Millî Müdafaanın bulunduğu yerde reji memurlarından Salamon Efendinin bir ahşap evi ve bir de önünde cılız bir akasya ağacı vardı. Şimdi buraya bir kitabe kondu.

Seymen alayının bir kısmı İncesu köprüsünden Dikmen bağlarına, bir kısmı da Çankaya bağları batısındaki Kırşehir'ine giden Kızıl yokuşun eteklerine kadar dizildi. Bir kısım Seymenler de Güveçli İbrahim ile beraber İstasyon yoluna sıralandılar. Bir takım jandarma ve yirmibeş polis de burada resmî selâmı ifa etmek üzere bekliyordu.

Halk iki yola ayrılmıştı, bir kısmı Namazgâh tepesine, bir kısmı da Yenişehir'in bulunduğu yere, büyük bir kalabalık da İstasyon yoluna dolmuştu. İstasyona giden yol çok bozuktu. Kışın bir göl, yazın bir karış toz olurdu. Ne bir şose ve ne de

bir tek ağaç vardı. her iki taraf yazın bataklıktı. Ankara'ya sıtma buradan gelirdi. Halk buraya kanlı göl derdi. Ankara Palas'ın ve Büyük Millet Meclisinin bulunduğu yer bir viranelikti. Burada yalnız kârgir ufak bir silâh deposu bulunuyordu. İncesu kenarlarında söğütler de kesilerek, şimendiferde odun olarak yakılmıştı. İşte Ankaralılar ve civardan yüz bine yakın bir kalabalık bu araziyi doldurmuştu. Bu görülmemiş bir hâdise idi. Mustafa Kemal Paşa da böyle bir tezahüratla karşılanacağını tasavvur bile etmiyordu.

Ankara şehri namına istikbal heyeti Müdafaai Hukuk Cemiyeti âzalarından şunlar vardı: Müftü Hoca, Rifat Efendi, Binbaşı Fuat, Kınacızade Şakir, Attarbaşızade Rasim, Toygarzade Ahmet, Ademzade Ahmet, Hatip Ahmet, Kütükçüzade Ali, Hanifzade Mehmet, Bulgurzade Tevfik Beylerdi.

Dikmen bağlarının eteğindeki küçük bir çeşme önünde Eskişehir Mebusu Emin Sazak, Ankara Eşrafından Naşid Efendi ve bir kaç kişi de burada bekliyorlardı. Burası Mustafa Kemal'in Ankara'yı tepeden ilk gördüğü yerdir. Buraya bir âbide dikilecektir. Bu mıntakayı tesbit etmek için Ankara plânı yapan Mösyö (Jensen) ile buraya giderek yerini tesbit ettik. Yirminci kolordu kumandanı ve Yahya Galip Bey de Dikmen sırtlarının üstündeki Emîr gölüne, yani Gölbaşına kadar gitmişlerdi.

Öğle geçmişti. Hâlâ gelen yoktu. Fakat halk heyecanından karnının açlığını da unutmuştu. Bütün gözler Kızıl yokuşta, son ümit oradan fışkıracaktı.

Mustafa Kemal geliyor!...

Açık ve ılık bir hava!.. Öğleden sonra saat üçü on geçiyor. Bu dakika uzaklardan bir otomobilin korne sesi, bütün insanları yerinden oynattı Kızıl yokuş toz dumana karıştı. İki otomobil.. Alkış ve yaşa sesleri yeri ve göğü inletiyordu. Çankaya ve Dikmen tepelerinden güzel sesli hafızlar salât ve ezan okuyorlardı.

Büyük harpten kalma eski ve boyası dökülmüş, motörü âdeta işlememek için isyan ettiği hissini bırakan, takırtılı sesler çıkaran tekaüde çıkartılmış bir Bens otomobil yaklaştı. Oto-

mobiller Gölbaşına gelince Yahya Galip Bey ile Ali Fuat Paşayı Mustafa Kemal otomobiline aldılar. Mustafa Kemal'in şoförü Mehmet Efendi adında birisiydi. Kırşehir'in bozuk yollarında otomobillerin lâstikleri patlamıştı. Lâstiklerin patlak yerlerine şoför Mehmet, paçavralar tıkamıştı. Bunu Atatürk'ün kendisi bana anlatmıştı.

Öndeki otomobilde sanki bir güneş doğmuştu. Mustafa Kemal... Yüz binlerce insan onun yoluna dökülmüşlerdi. Bugün nasıl bir gündü? Bu günü tasvir etmek ve kaleme almak tarihçilerin değil, ancak dâhî ediplerin hakkıdır. Bu heyecan volkanının içinde Mustafa Kemal...

Bir millet tarihin karanlıklarına gömülerek inkıraz ederken, tekrar ne suretle doğuyor ve maşeri vicdan ne suretle galeyana gelerek, sinesinden bir adam yaratıyor, onu bugün görmek kabildi. Bu yazdıklarımı okuyanlar, bilmeyenlere öğretsinler. Türk oğlu nedir. Oğuz türesince neler yaratmışlardır. Kendilerine bırakılan vatanın ne müşkül anlarda, ve ne gibi büyük galeyanlarla meydana geldiğini okuyup anlasınlar!... Ona göre millet yolunda böyle çalışsınlar diye gündüz durmadım, gece uyumadım; sizlere tarihî vakaları yeniden canlandırmıya, millî enerjimizi yükseltmeğe çalıştım. Millî Mücadelenin bütün bu safhaları mazlûm milletlere bir örnektir. Onlar da dikkatle okuyup uyansınlar!

İşte Türkün büyük seciyesi, yaratıcı kabiliyeti şimdi Mustafa Kemalîin etrafında kalbten bir çelenk örmüştü.

Mustafa Kemal de bu galeyan karşısında ne olduğunu şaşırdı.

Bu zaman ona muvaffak olmak inanı geldi. Ankaralıları çok sevdi. Ankara'dan bir daha ayrılmadı. Ankaralıları çok sevdiğini her zaman söylerdi.

Birinci otomobilde Mazhar Müfit ve Hakkı Behiç Beyler de bulunuyordu. İkinci otomobilde Heyeti Temsiliyenin kâtibi Hüsrev Gerede, Vaşington Sefiri olan Rüstem, Kocaeli Mebusu olan Süreyye, Başvekil olan Doktor Refik Saydam vardı. Otomobiller halkın ruhundan kopan yaşa âvazeleri arasında ağır ağır ilerliyordu.

Mustafa Kemal'in sarı kalın kaşları, göğün enginliğini taşıyan mavi gözleri herkese ayrı ayrı iltifatlar saçıyor, halkı coşturuyordu. Otomobiller ilerledikçe, halk da takip ediyor; bu akış, Osmanlı İmparatorluğunun yerine, yeni Türkiye'yi yaratmıya koşuyordu.

Kızıl yokuşun altında iki büyük sancak dikilmişti. Burada iki kurban kesildi. Buraya Haymana Seymenleri dizilmişti. Otomobiller, Genelkurmayın bulunduğu sahada bulunan ahşap bir evin önüne geldiği zaman, Seymenler tarafından burada alaca bir dana kurban edildi.

Mustafa Kemal Paşa burada istikbal heyeti ve devlet memurlarını bir arada görünce, otomobilinden indi. Herkesin ayrı ayrı ellerini sıktı. Biraz daha ileri gidince yedi yüz delikanlı, Zeybek kıyafetinde ve ellerine teke palalar olan Seymenleri dimdik ve canlı olarak görünce, bu zeybek alaylarına büsbütün hayrette kaldı. Bu muazzam ve tarihte misli az görülmüş tezahürata şaşa kaldı. Bu koç yiğitlere sert bir sesle:

— Merhaba efeler!...

Diye, yüksek sesle selâmladı. Efeler hep bir ağızdan:

— Sağ ol, Paşa Hazretleri...

Mustafa Kemal:

— Arkadaşlar, buraya niçin geldiniz?

Efeler hep bir ağızdan:

— Millet yolunda kanımızı akıtmıya geldik!..

Mustafa Kemal:

— Fikrinizde sabit misiniz?

Tekrar bağırdılar:

— Andolsun!...

Mustafa Kemal'in gözleri yaşararak:

— Var olun yiğitler!...

Halk da yaşa sesleriyle her tarafı inletiyordu. Bu zamanda Mustafa Kemal yaya yürüyor, otomobili de kendisini takip ediyordu. O zaman, Dil - Tarih Fakültesinin bulunduğu yerde Ankara uleması toplanmıştı. En başta Müftü Rifat Efendi bulunuyordu.

Mustafa Kemal, ulemayı görünce yanlarına yaklaştı. Bu zaman Rifat Efendi:

— Hoş geldiniz, safa geldiniz. Kademler getirdiniz. Memleketimizi aydınlattınız. Canla başla sizinle beraberiz!..

Mustafa Kemal Paşa:

— Çok teşekkür ederim!..

Diyerek ilerledi. Fakat Mustafa Kemalîin yolunu İstasyona doğru çevirdiler, bu defa tekrar otomobiline binerek, İstasyona doğru ilerlediler. Atatürk'e bugüne ait intıbalarını sorduğum zaman bana demişti ki:

— Ankaralılar beni misli görülmemiş bir heyecanla karşıladılar. Delikanlılar, millî elbiselerini giymişlerdi. Beni Yenişehir'in bulunduğu yerden İstasyona doğru götürdüler. O zamanlar Ankara'yı işgal eden İngiliz kumandanı, İstasyonda oturuyormuş, Onlara, milletin galeyanını göstermek için, merasim tertibatını bu şekilde yapmışlar!..

Mustafa Kemal'in otomobili İstasyona doğru ilerliyor. Önüne bir grup kalabalık rastgeldiği zaman otomobilden iniyor, onlarla görüştükten sonra tekrar otomobiline biniyordu. Mustafa Kemal gelirken İstasyonda bulunan İngiliz kumandanı Mister Vitol, bir yağız atın üstüne binmiş duruyor, İngilizlerin ajanı olan Forbus adlı bir İngiliz de, mütemadiyen fotoğraf çekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, İstasyon meydanında jandarma takımı ile polisleri selâmladıktan sonra biraz daha ilerlediği zaman, tekrar bir seymen alayına rastgeldi. Burada Ankaralı Güveçli İbrahim, seymenlerle beraber duruyordu.

Güveçli İbrahim'in bir elinde bayrak, sol elinde üzeri altın işlemeli bir iri pala ve göğsünde bir Kur'anı Kerim asılı olduğu halde tunçtan bir heykel gibi duruyordu. Sağında büyük bir teke pala ile kasap Yaşar efe.. solunda ise köfteci Kırış'ın Bekir Efe bulunuyordu. Diğer seymenler de sıra ile dizilmişlerdi.

Güveçli İbrahim'i evinde buldum. Hasta yatıyordu. Kendisiyle göürştüm. Bana dedi ki:

— Mustafa Kemal Paşa dördüncü ordudan — yani Şark-

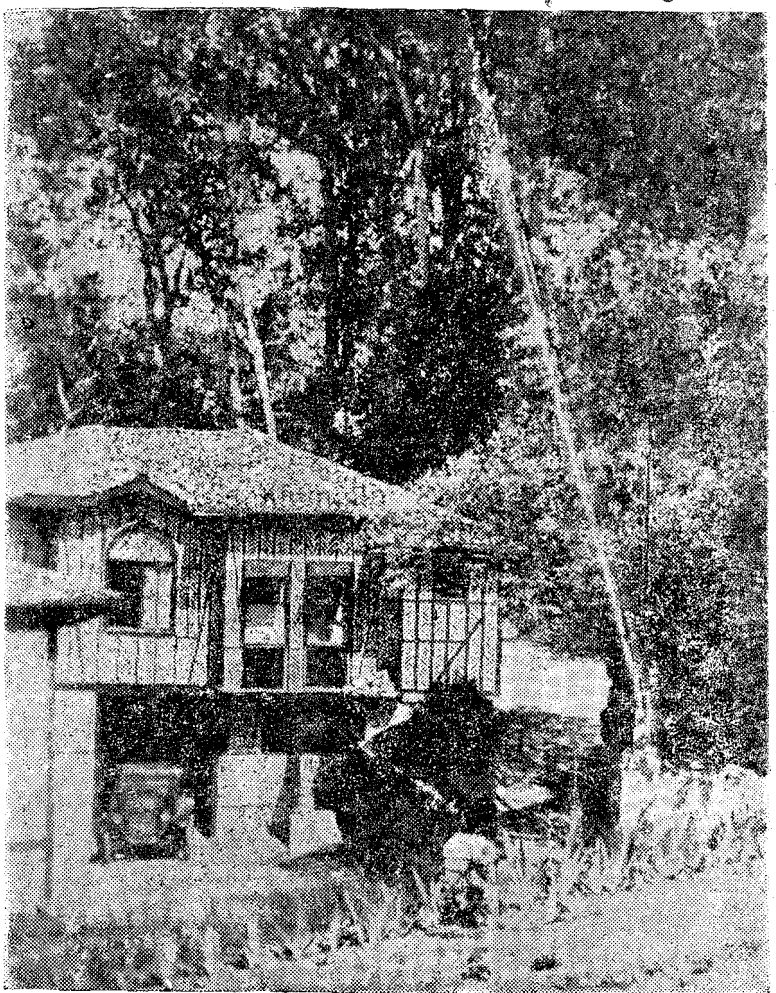

Milli Mücadelede Çankaya köşkü. — 1920

tan — Ankara'ya geldiği gün, başında boz bir kalpak, üstünde bir canavar kürklü bir kaput vardı. Görür görmez ona kanım kaynadı. Göğsümde Kur'anı Kerim, bir elimde bayrak, diğer elimde bir teke pala, beni görünce yanıma yaklaştı. Kur'anı Kerim ile bayrağın ucunu öptü. Sonra bana:

— Nasılsın, ağa?...

— Deyince ben:

— Duacıyım, sağ ol paşam!.. dedim.

Davul zurna, Paşayı önümüze kattık. Hükûmet meydanına vardık. Mustafa Kemal Paşa, Yunanı İzmir'den denize döküp Ankara'ya döndüğü gün yine uşaklarla karşıcı çıkmıştım. Büyük zafer günü seksen ihtiyar seymenlerden bir alay yapmıştık. Meclisin önünde halka olup karşılıklı oynamıştık. Yanımda iki ufak millî elbiseli çocuk vardı. Paşa, çocukları sevdi ve öptü. Çocuklar da Mustafa Kemal'in yanaklarından öptüler. Ben tekrar pala ile ortaya atıldım, karşıma kasap Yaşar çıktı. Bıçakla karşılıklı zeybek oynadık. Seymenlerle yola düzülmek üzere idik, bir polis yanıma geldi: Paşanın yanında bir ecnebî kadını var, bir kere daha oynamanızı rica ediyor, sizin fotoğrafınızı çekecekmiş, dedi. Ben kızdım:

— Biz kumandanımıza oynamıya geldik. Elin yaban avratlarına kılıç kaldırıp, zeybek oynıyamayız. Varın, gidin böyle deyin!..

Diyerek bayrağı elime alıverdim; seymenleri de sürdüm. Geçip gittim.» dedi.

Mustafa Kemal Paşa istasyondan ayrıldıktan sonra tekrar otomobiline binerek, şehre doğru ilerlediler. Bu defa Ankara Palasın bulunduğu yolun üzerindeki kız ve erkek talebelerin yaşa sesleriyle karşılaştı. Onları da selâmlayıp, Birinci Millet Meclisi olan binanın önünden geçerken, bu binada sallanan Fransız bayrağına bakarak ilerlediler. Millet bahçesindeki barakalardaki Fransız neferleri de yüksek duvarın üstünden bu galeyanlı manzarayı hayretle seyrediyorlardı. Kım derdi ki, Fransız bayrağının sallandığı bu binada, bir kaç ay sonra millî bir meclis açılacak, bu meclis, yeni bir devlet kuracaktı?.. Bu binayı geçerek Ulus Meydanına geldiler. Bu zaman bu meydan taşlık ve tozlu, harap bir haldeydi. Taşhan ve önündeki kısımda da Meşrutiyet oteli vardı. Karşısında Darülmuallimin binası ve önünde bir viranelik bulunuyordu. Burada iki tane kırık arslan heykeli. Bir han harabesinin yı-

kık duvarları bulunuyordu. Biraz ötede İstanbul pastahanesinin bulunduğu yerde bir nalband dükkânı ile bir arabacı dükkânı vardı. Otomobil, Karaoğlan'a doğru yürüdü ve buradan Hacıbayram Camiine gittiler.

Mustafa Kemal, Hacı Bayram Veli türbesine girdi; yanında bulunan Yahya Galib'e:

— Burada ne yapacağız?..

Yahya Galip:

— Maksat yalnız bir ziyarettir, o kadar!..

Dedi. Ogüst mabedinin yanında tekrar otomobile binerek, hükûmet konağına geldiler. Bu meydanda kolordu kumandanlığı, polis müdürlüğü, postahane binası ve bir de İş Bankasının bulunduğu yerde umum tesisatı harbiye ambarı, bir de halkın Belkıs sütunu dedikleri, Galatya hükümdarı (Amnutas) ın mezarı olan (Jöviyen) sütunu bulunuyordu.

Bu merasimden sonra Mustafa Kemal, hükûmet konağına geldi. Burada misafir edildi. Yaya seymenler ve halk, hükûmet konağına doğru ilerliyorlardı. Davul zurna sesleri hükûmet konağına yaklaştı. Seymenler elinde Zülfikar denilen kılıçlarla bıçak oyunu oynuyorlardı. Meydana geldiler. Kasap Yaşar'la, çok güzel ve iri vücutlü bir efe olan Yağcıoğlu Fehmi, karşılıklı oynadılar. Arasıra küçük seymenlerden Yağcıoğlu Cemal, Rahmi, Yağcı oğlu Ahmet Zeybek oynadılar. Biraz sonra Yağcıoğlu, Ankara zeybeği, Çarşamba zeybeği, Balıkesir, Aydın zeybekleri oyununa geçti. Artık hükûmet meydanı insanla dolmuştu.

Mustafa Kemal, dörde doğru hükûmet konağına gelmişti. Halkın toplandığını görünce aşağı indi, bir elinde kalın bir baston, başında bir boz astrağan kalpak, üzerlerinde kemerli boz bir pardesü, ve koltuğunda bir çanta bulunuyordu.

Bu esnada medreseler müdürü Hoca Hasan Efendi, Mustafa Kemal'in Ankara'ya teşriflerinin memlekete hayırlı olması için Tanrıdan niyaz etti ve bir dua okudu. Hoca Hasan Efendiden sonra Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey, Ankara halkının, Mustafa Kemal'e hürmet ve sadakatlerinden millî mücadelenin sonuna kadar beraber çalışacaklarına dair bir

kaç söz söyledikten sonra, büyük misafirlerine memleket namına «Safa geldiniz!» diyerek sözüne son verdi. Bu esnada konsolos Fahri Bey bir söz söylemek üzere öne atıldı, fakat heyecandan bir şey söyleyemedi.

Bu merasimden sonra Mustafa Kemal Paşa, hükûmet konağının yanında bulunan fırka karargâhına girdi. Burada Hâlis ve Mahmut beyler ve Ali Fuat Paşalarla bir müddet konuştuktan sonra vilâyet konağında hazırlanan odalarına teşrif ettiler. Misafir odasında yayları bozuk bir harap kanapeye oturmuşlardı. Fakat hâlâ davul zurna devam ediyordu. Aşağı inerek, halkın arasına girdi. Yağcıoğlu Fehmi efe zeybek oynuyordu. Ona, Paşa dedi ki:

— Benim için çok yoruldunuz, zahmet ettiniz; hepinize ayrı ayrı teşekkür ederim. Çok memnun oldum. Sizler çok bahtiyar ve yüksek kalbli insanlarsınız!..

Dediler. Artık halk dağılmıya başladı. Mustafa Kemal Paşa da tekrar hükûmet konağına girdi. Bu zaman vilâyet memurları, eşraf, grup grup gelerek kendisine arzı tâzimat ettiler. Bütün bu tezahüratla halk, Mustafa Kemal'i, millî mücadelenin reisi seçmişti. Onunla son zafere kadar artık çalışacaktı.

O günün akşamı Mustafa Kemal ve heyeti temsiliye âzalarını, Keçiören tepelerinin eteğinde ve Çubuk çayının önündeki bir tepede bulunan Ziraat mektebine misafir ettiler. Burası heyei temsiliyenin karargâhı olarak hazırlanmıştı. Bu bina sonradan İstiklâl Harbi sıralarında büyük Erkânıharbiye olarak kullanıldı. Bu binanın üstkatı Mustafa Kemal ile heyeti temsiliye âzalarına tahsis edildi. Bu mütevazi mektep binasında Mustafa Kemal, millî mücadelenin esaslarını kurdu. Artık Ankara, dünya siyasetine tesir eden bir merkez oldu. Ankara'yı tanımıyan dünyada bir tek insan kalmadı.

Ankara gazetesi:

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya geldikleri zaman, Ankara vilâyetinin haftalık bir (Ankara) adlı gazetesi vardı. Bu gazete 1288 rumî tarihinde tesis edilmiş, bugüne kadar elli bir

sene geçmişti. Mustafa Kemal Paşa geldiği esnada 2209 uncu nüshasını neşretmişti. Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişini (29 Birincikânun 1919) Pazartesi nüshasında yazmıştı.

«MÜDAFAAİ HUKUK HEYETİ TEMSİLİYESİ»

«Bir haftadanberi Ankara'yı teşrifine intizar olunan Sivas Müdafaai Hukuk Heyeti temsiliyesi âzayı kiramı, (27 Kânunuevvel 1335 Cumartesi) evvelsi gün akşam üzeri merkezi vilâyete muvasalat buyurdular.

Üç gün evvelden başlıyan tertibat ve tezahürat, havanın âdeta baharı andıran letafetiyle beraber öyle bir şekil almıştı ki, şehrin herhangi bir tarafına bakılsa umumî bir düğün, ya millî bir bayram şetaret ve inşirahı görülüyordu.

Kadın, erkek bütün halk sokaklara, caddelere ökülmüş, neşeli bir intizar içinde fevç fevç, heyeti muhteremenin geleceği cihete koşuyorlardı.

Merkez sancağına tâbi kazalardan, mahallî eşraf ve civardan mürekkep olan akdemce Ankara'ya gelmiş olan heyeti istikbale, rüesayı memurini mülkiye, ümera ve zabitanı askeriye, ulema, eşraf ve mütehayyizanı memleketle beraber Beynam krayisenie kadar istikbale şitaban olmuşlar; Türklüğün uluvvü azim ve imanına, semahat ve iz'anına delâlet eden bir vakar ve heybetle, heyeti muhtereme, müstakbillerin şehre muvasalat ve dâvetlerinde bilcümle mekâtip ve mevcut talebe ve talibatı, esnaf heyetleri, millî kıyafetleri ve millî oyunları ile bilhassa nazarı dikkat ve takdiri celbeden Ankara delikanlıları ve bütün ahalii memleket tarafından kemali meserret ve samimiyetle karşılanmışlardır.

Ankara'nın sahaifi tarihiyesi içinde hiç bir vaka, hiç bir hareket tasavvur edemiyoruz ki, bugünkü tezahürat kadar esas ruhundan, ruhu milletten doğmuş olsun!.. Bu şekil ve itibar ile de, biz bu tezahüratın samimiyet ve mekânetini, müdafaai hukuku milliyenin ruhu teşekkül ve tecellisindeki ulviyette, azim ve hedefindeki kudsiyet ve ciddiyetinde buluyoruz. Ve katiyen anlıyoruz ki, bu millet artık insanca, asrı

hazırın insanlık namına kabul ettiği her türlü hukuka sahip olarak yaşamak, böyle yaşamak için de seddi râhı âmali olabilecek meşak ve mehaliki hal ve iktihama, ruhu millisinden doğan lâyezal sebat ve metanet ile azim ve tevessül etmiştir. Namiyei inkişaf ve taazzuvunu bu azmi katiden alan o teşkilâtı milliye ki, milletin öz yüreğinden taşan en asîl, en nezih duygularla besliyerek büyümüş, o teşkilâtı milliye ki, vatanın, Türklüğün niyazı minnet ve rehası en hâlis, en müsmir kuvvet ve muhabbetle ihtihsale azmetmiştir. Bu neticeyi pek yakında idrâk ve iktıfata müvekkil olan zevatın samimiyet ve ulviyeti vicdanları karşısında Ankaralıların elinde ihtiramat ve tâzimatı kalbiyesinin en lekesiz âsarını izhar edecektir. Ve elhak bu emelinde muvaffak olmuştur.

Teşrif buyuran heyet; Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf, Rüstem, Mazhar Müfit ve Hakkı Behiç Beyefendilerden ve maiyetleri erkânı âliyesinden ibarettir.»

• Bu makalenin yanında da Ay - Yıldızla süslenmiş şu yazılar vardır: Mukaddemei arizai huşâmedi:

«Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa
Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır!»

Evet... Daima hak uğruna çarpışan, hak için varını, yoğunu güle güle feda eden Türklük bu hükmünün parlak nümunelerini defalarca göstermiştir. Ne zaman hain ve mükim eller zulümle bu milleti idare etmek isterlerse, velev ki topla-riyle, gülleleriyle âlemi ateşe, kana gargetmiş olsunlar, karşılarında daima hak için kıyam etmiş Türkü görmüşler, kahrolup gitmişlerdir.

Türklük, kuvvetini, esas hak olan dininden, damarlarında dolaşan temiz ve asîl kanından alır... Dini âlemde ilelebet pâyidar olduğu gibi, o azim ve kuvveti de müstakardır. Cihanda milliyet varlığını mahvetmek imkânı olmadığı için, necabet ve asaleti de lâyezaldir.

Bu hakikatı görememek, halkın durgun, fakat derin sular gibi uyuyan hasailini kurumuş, ölmüş zannetmek zavallılı-

hazırın insanlık namına kabul ettiği her türlü hukuka sahip olarak yaşamak, böyle yaşamak için de seddi râhı âmali olabilecek meşak ve mehaliki hal ve iktihama, ruhu millisinden doğan lâyezal sebat ve metanet ile azim ve tevessül etmiştir. Namiyei inkişaf ve taazzuvunu bu azmi katiden alan o teşkilâtı milliye ki, milletin öz yüreğinden taşan en asîl, en nezih duygularla besliyerek büyümüş, o teşkilâtı milliye ki, vatanın, Türklüğün niyazı minnet ve rehası en hâlis, en müsmir kuvvet ve muhabbetle ihtihsale azmetmiştir. Bu neticeyi pek yakında idrâk ve iktıfata müvekkil olan zevatın samimiyet ve ulviyeti vicdanları karşısında Ankaralıların elinde ihtiramat ve tâzimatı kalbiyesinin en lekesiz âsarını izhar edecektir. Ve elhak bu emelinde muvaffak olmuştur.

Teşrif buyuran heyet; Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf, Rüstem, Mazhar Müfit ve Hakkı Behiç Beyefendilerden ve maiyetleri erkânı âliyesinden ibarettir.»

• Bu makalenin yanında da Ay - Yıldızla süslenmiş şu yazılar vardır: Mukaddemei arizai huşâmedi:

«Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa
Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır!»

Evet... Daima hak uğruna çarpışan, hak için varını, yoğunu güle güle feda eden Türklük bu hükmünün parlak nümunelerini defalarca göstermiştir. Ne zaman hain ve mükim eller zulümle bu milleti idare etmek isterlerse, velev ki topla-riyle, gülleleriyle âlemi ateşe, kana gargetmiş olsunlar, karşılarında daima hak için kıyam etmiş Türkü görmüşler, kahrolup gitmişlerdir.

Türklük, kuvvetini, esas hak olan dininden, damarlarında dolaşan temiz ve asîl kanından alır... Dini âlemde ilelebet pâyidar olduğu gibi, o azim ve kuvveti de müstakardır. Cihanda milliyet varlığını mahvetmek imkânı olmadığı için, necabet ve asaleti de lâyezaldir.

Bu hakikatı görememek, halkın durgun, fakat derin sular gibi uyuyan hasailini kurumuş, ölmüş zannetmek zavallılı-

ğından ki, bir kaç vicdansız, hırs ve emellerini düşman paraları ile tatmin etmek sevdasiyle işbaşında zulme, hiyanete başlayınca Türkün o tarihî varlığı galeyan etti. «Hak» yine olanca şaşaasiyle parladı:

«Göz yumma güneşten, ne kadar nuru kararsa,
Sönmez ebedî her gecenin gündüzü vardır.»

Bu gündüzü yaratan güneşin fecri Erzurum'da, tulûu Sivas'ta incilâ ederek bütün milleti tenvir etti. Her yer, her noktada o hakikat güneşine kalbini, ruhunu açtı, Türklük âlemi baştan başa yekpare bir nur kesildi.

Bu nuru çekemiyenler de yok, değil!... Lâkin:
«Renc'de olur dîdei haffaş ziyadan.»

Kabîlinden, o kimselerin körlüğü, tedavi kabul etmez bir ruhî marazdır. Güneş, hastalık mikroplarını mahv ve ifna ettiği gibi, bu hilkatleri müteredddi mahlûkatı bugün, nihayet yarın elbette mahvedecektir.

Zaten milletin vahdetinde kendi için bir mevki göremiyen yabancıların, o muazzam ve mehip kütleye incizap edemiyen zerrelerin bu mülkte, bu varlıkta alâkaları yoktur, zira:

«O iblisler bu cennetten müebbeden kovulmuşlardır!»

Biz; Türk ve islâmın heyeti umumiyesi bu vahdeti malımızla, canımızla, din ve namusumuzla takviyeye azmettik. Azmimiz asla sarsılmıyacaktır. Hakkımız teslim edilmedikçe durmıyacağız. Harp ve darp, zulüm ve kahır, hepsini iman dolu göğsümüzle karşılıyacağız:

Millet yoludur, hak yoludur, tuttuğumuz yol,
Ey hak yaşa, ey sevgili millet, yaşa, var ol!

İşte o imanı hâlis, o azmi kavi ile (Ankara) selâmet ve re-

hamızın muhterem mümessilleri, herakâtımızın muktedir nâzımları olan Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti merkezi umumisi heyeti temsiliye âzayı kiramına arzı hoşâmedi eyler; en samimî, en necip hissiyat ve tâzimatını takdim eder.

27/Kânunuevvel/1335 — Cumartesi

İşte Ankara'nın o heyecanlı gününde ilham alan Ankara gazetesi, Ankaralıların temiz ruhlarına bu suretle makes olmuştur. Millî tarihimizde de bu sayfa sonsuz olarak yaşıyacaktır.

Atatürk, Ankara'ya gelişlerini Büyük Nutkunda şöyle anlatıyor:

Efendiler!...

Meclisi Mebusanın İstanbul'da toplanmasına mâni olamamak zarureti üzerine, İstanbul'da içtima edecek mecliste «Vatanın tamamisi, devlet ve milletin istiklâlini, teminden ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücude getirmeyi» yegâne çare olarak mütalâa ettik. Bunun temini için, malûmunuz olduğu veçhile 18 Teşrinisanı 1335 tarihli talimat ve tamim, mebusların muayyen mahallerde grup grup içtima ederek, müdavelei efkâr edecekleri mühim noktalardan biri olan bu meseleyi kaydetmiştik.

Ayni tarihte, düşündük ki, bu grupun teşkilini temin için her livadan birer mebusu Eskişehir'e dâvet edelim. Eskişehir üzerinden İstanbul'a gidecek mebusları da, dâvet edeceğimiz mebuslarla birleştirelim ve bizzat Eskişehir'e giderek, ve umumî bir içtima yaparak, esaslı bir surette müdaveli efkâr edelim. Bu meyanda, İstanbul'da, mebusanın işlerine müteallik tedabiri de, mevzuubahs etmek istiyorduk. Fakat, bundan sonra vereceğim izahatla, aynı içtimaı, Ankara'da kalarak yapmayı tercih ettik. Daha bir ay kadar Sivas'ta kaldıktan sonra nihayet Ankara'ya hareket ettik.

Ankara'ya muvasalâtımızı 27 Kânunuevvel 1335 tarihli, şu açık tebliğ ile tamim ettik:

«Sivas'tan Kayseri tarikiyle Ankara'ya hareket eden he-

yeti temsiliye, bütün güzergâhında ve Ankara'da, büyük milletimizin hâr ve samimî tezahüratı vatanperveranesi içinde, bugün muvasalat eyledi. Milletimizin gösterdiği eseri vahdet ve azim, memleketimizin temini istikbali hakkındaki kanaatleri, lâyetezelzel bir surette tarsin edici bir mahiyettedir.

Şimdilik heyeti temsiliyenin merkezi, Ankara'dır. Takdimi hürmet eyleriz efendim.»

Heyeti Temsiliye Namına
MUSTAFA KEMAL

2 Kânunusani 1336 tarihinde, cemiyet heyeti merkeziyelerine, Hacı Bektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendiye, Mutki'de Hacı Musâ Beye ayrıca bir tebliğde bulunduk.

Bu tebliğimizin metni ve tarzı tahriri, şöyle idi:

«..... Seyhatimizdeki müşahedat ve tetkikatımız, bizlere, Cenabı hâfızı hakikinin inayeti rebbaniyesiyle tecelli eden millî birliğimizin müstenit olduğu teşkilâtı milliyenin taazzuv etmiş ve mukadderatı millet ve memleketi tahlis için, bihakkın şayanı istinat bir kuvvet ve kuret haline gelmiş olduğunu, maaşşükran gösterdi.

Vaziyeti hariciye, bu millî azim ve vahdet sayesinde, Erzurum ve Sıvas kongresi esasatı dairesinde, menafii mülk ve millete müsait bir şekle girmiştir.

Mukaddes vahdet ve azim ve imanımıza istinaden metalibatı meşruamızın temini gününe kadar, kemali sebatla çalışılması ve bu beyanatımızdan, köylülere kadar, milletin dahi beraber kılınması tamimen rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi Namına
MUSTAFA KEMAL

İşte bu suretle Atatürk, Ankara'ya gelişlerini birer tamim ile memleketin her tarafına bildirmiş, Ankaralıların gösterdiği samimî tezahürattan memnuniyetle bahsetmişlerdi.

Atatürk uğradığı yerde yaptığı gibi, 29 Aralık saat dört

buçukta Ankara Sultanisine gelerek talebelere bir nutuk söylemiştir. Bundan sonra da diğer bir nutku 1336 Kânunusani ayı içinde Darülmuallimin binası içindeki salonda, memleketin eşraf ve ileri gelenlerine söylemişlerdir. Büyük nutkunda Ankaralılar için şu sözleri söylemişlerdir:

«Beni cidden samimî ve parlak ve emniyetbahş hissiyat ile karşılamış olan Ankara ahalii muhteremesiyle daha yakından tanışmak ve onlarla müdaveli efkâr etmek bir vazife hükmünde idi. Onun için —berayi müzakere— dâvet ettiğimiz mebusların muvasalatine intizar edildiğimiz günlerde içtima eden muhterem Ankaralılara, bir konferans vermiştim.»

Verdikleri konferans uzundur. Umumî Harbin sonunda, Sivas kongresine kadar vaziyeti izah etmişlerdir. Büyük nutkun vesika kitabının (220) numaralı vesikasında bu konferans aynen yazılıdır. İşte Sivas'tan Atatürk bu suretle Ankara'ya geldi, millî hamiyetleri yüksek olan bu öz Türk ruhlu insanlar, millet yolunda çalışan bir kumandanı bu suretle karşılamıştır. O halk ki; reisini bulduktan sonra, kuvayi milliyeler teşkil ederek kanını akıtmıya ve canını vermiye, aynı zamanda malını ve servetini de bu uğurda sarfetmiye hazırlandı. Bugünlere ait hâtıralarını o zaman Vali vekili bulunan Yahya Galip Bey şöyle anlatmıştır:

«Ali Rıza Paşa kabinesinin henüz istifa ettiği sıralarda idi. Mustafa Kemal bir sabah, beni Ankara Ziraat mektebine acele çağırdı. Kapıdan içeriye girer girmez, bir şeye canı sıkıldığı anlaşılıyordu. Ayakta emrini bekliyordum. Bana söylediği şey şu idi:

— Git. Padişahı telgraf başına çağır! Ve kendisine münasip bir lisanla anlat; Damat Ferit Paşanın yeniden işbaşına geçirilmesini, millet katiyen istemiyor. Ortada dönen rivayetleri hemen tekzip ederek bizi tatmin edecek bir cevap versin!...

Bu teklif üzerine Mahmut ve Hâlis Beyleri yanıma alarak, doğru telgrafhaneye koştum, makine başındaki nefere, hemen sarayı bulmasını söyledim. Birkaç dakika sonra, saray karşımızda idi.

— Burası Ankara... Padişahımızı istiyoruz!.

Dedim. Cevap epeyce gecikti. Nihayet biraz sonra bildirdiler:

— Başkâtip karşınızdadır, konuşunuz!

— Hayır!... Başkâtiple konuşmıya mezun değilim; bizzat şevketmeap efendimizi, telgraf başını çağırınız!..

Bir müddet, yine ses kesildi. Bu sefer, bizimle görüşmek istiyen seryavere, aynı cevabı verdim:

— Yaverle konuşmıya mezun değilim. Şevketmeabı makine başına çağırınız!..

Bilmem ne kadar zaman bekledikten sonra, telin öte ucunda, «Zati akdesi hazreti padişahi» nin bize muhatap olduğu cevabı geldi.

Şimdi bizzat Vahdettin sordu:

— Ne istiyorsunuz?

Nefere, hemen şu sözleri dikte ettirdim:

— Zati şevketsimatlarından, ahali kulları istirham ediyorlar, Ali Rıza Paşanın vukuu istifası üzerine burada dolaşan bazı şayialar, efkârı tehyiç etmektedir. Bu şayiaları tekzip buyurarak Damat Ferit Paşanın bir daha sadaret mevkiine getirilmiyeceğine dair teminat verilmesini istiyoruz. Maruzatımız bundan ibarettir.

Vahdettin'in telgrafa verdiği cevap şu idi:

— Kanunu Esasînin bahşettiği salâhiyete binaen, kabine reisi intihabı hukuku mukaddesesi zati şahanem cümlesindendir. Herkesçe malûmdur ki, kabine reisi kendi arkadaşını tesbit ederek listesini arzeder. Biz de memuriyetlerini kabul ve tasdik ettikten sonra, kabine bilfiil teşekkül etmiş olur. Meşrutiyetle idare olunan bütün memleketlerde olduğu gibi, bizde de kabineyi murakabe ve icabında iskat hakkı doğrudan doğruya Mebusan Meclisinindir. Bu meclisi âlîdir ki, kabinenin şu veya bu zat tarafından teşkil edilmesine efradı milletten kimsenin itiraz ve mütalâa beyanına salâhiyeti olamaz. Keyfiyetin selâm şahanemle birlikte halka iblâğı!..

Biz de Vahdettin'e vaziyeti şu yolda bildirdik:

— Ahali kulları, tarif edilmez bir galeyan halinde bulu-

nuyorlar. Maazallah büyük bir iğtişaş çıkmasından bihakkin korkulabilir. Efendimizin iradelerini, telgrafhane önünde toplananlara arzetmek üzere, bize birkaç dakika müsaade buyurunuz.

Biz sonra tekrar makine başına geçtik:

— Efendimize, halkla vâkı olan temasımızın neticesini arzediyoruz. Ahali kulları, iradei seniyelerine karşı şu cevabı veriyorlar. Kabine reisi intihap etmek, şevketmeap efendimizin hukuku mukaddesei hükümdarileri cümlesinden olduğunu biliyoruz. Yalnız kendilerinin ve derhatır buyururlar mı ki, padişah intihap etmek hakkı da bizimdir!

Ve ilâve ettim:

— Eğer, başkaca bir iradei seniyeleri sadir olursa, onu da tebliğ ederek cevabını arzederiz.

Padişah şu cevabı verdi:

— Ahaliye tarafımdan selâmla birlikte tebliğ ediniz. Yarın sabah erkenden Meclisi Mebusan Reisi Celâlettin Arif Beyi dâvet ederek kendisiyle görüşeceğim. Herhalde milletimin arzularına muvafık bir hükûmet, işbaşına getirilecektir. Bundan dolayı müsterih olsunlar!...

Bu esnada diğer hatlar üzerinden de şunları soruyorlardı:

— Vali nerede? İsyan eden çok mu?

— Sayılmaz ki.. On bin kırk bin, belki de yüz bin kişi!..

— İçlerinde asker var mı?

— Elbette, olmaz mı? Bütün kıtalar, kumandanlariyle birlikte geldiler. Mustafa Kemal Paşanın işaretini bekliyorlar.

Bütün bunları İstanbul soruyordu. Artık padişahla muhaberemiz kesilmişti. Telgrafhaneden ayrılarak, Mahmut ve Hâlis Beylerle Mustafa Kemal Paşanın yanına gittik.

Mustafa Kemal:

— Ne yaptınız?

— Padişahı makine başına çağırdık...

Diyerek bütün muhaberevi aynen anlattık. Paşa gülümsedi ve çok hoşuna gitti. Keyiflenerek:

— Bize birer kahve yapınız!..

Dediler. Bu hâdise de böyle kapandı.»

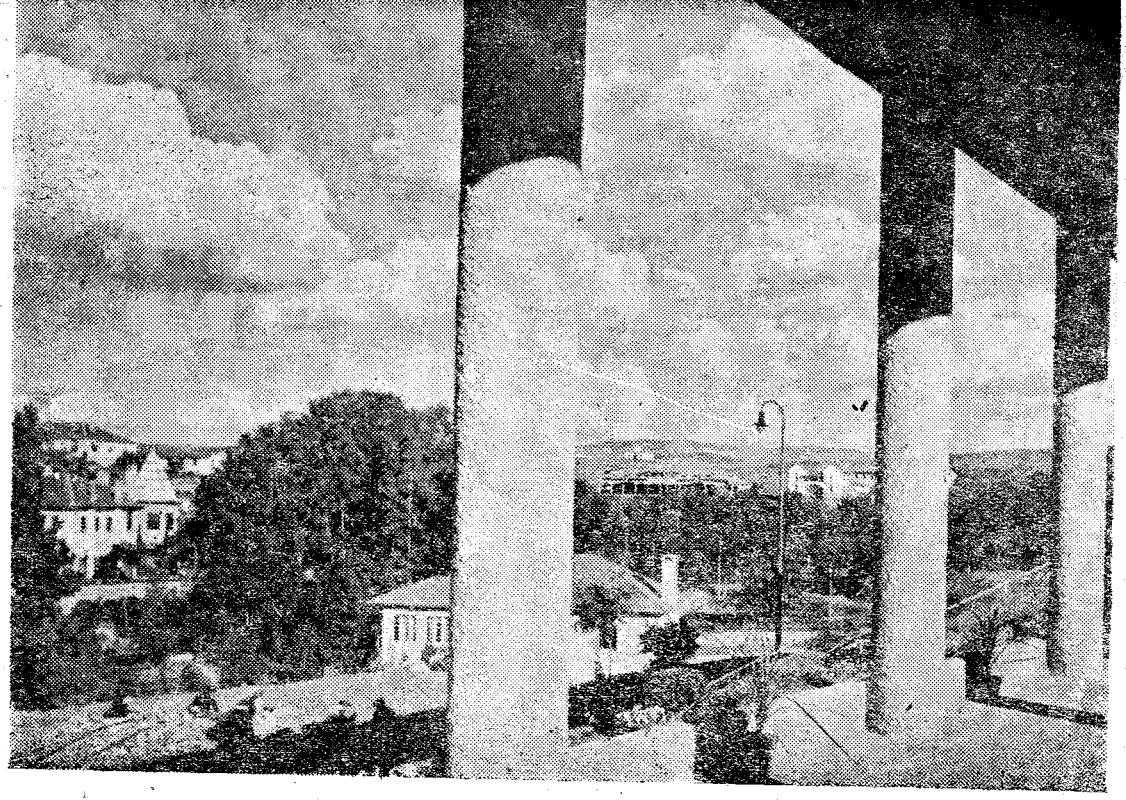

Cumhuriyetin ilânından sonra yeni Çankaya Köşkü

İşte o zaman Vali vekili olan Yahya Galib'in kaydettiği bu tarihî vakadan anlaşıldığına göre, halk, Osmanlı İmparatorluğuna karşı isyan etmişti. Ona, Sadrazamı seçen sen isen, padişahı intihap eden de milletdir!.. Diye Anadolu'nun bağrından milletin sesi yükseltilmişti. Artık Anadolu ihtilâli başlamıştı. Millet, şimdi, halkın hakikî mümessillerini seçecek, ferdî saltanata değil, Türk hâkimiyetini temsil eden, yalnız Millet Meclisine inanacaktı. O, millî şuur ki, Büyük Millet Meclisini doğurmak üzere idi. O meclis ki, milletin umumî arzusundan doğan kanunlarla idare edilecek ve reisini seçecekti...

ATATÜRK VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI

Hususî notlarımdan bir yaprak:

Mustafa Kemal, heyeti temsiliye reisi olarak Ankara'ya geldikleri zaman, millî bir ordu yoktu. Yalnız halkın teşkil etmiş olduğu milis kuvvetler «Kuvayi Milliye» adı ile dağlara çıkmış, müstevli düşman orduları ile çete harpleri yapıyordu.

Yunan kuvvetlerinin İzmir'den Aydın üzerine yürümesi üzerine Yürük Ali, Kıllı Hasan, Mesutlulu, Mestan efe, Kardeşi Süleyman efe, Demirci Mehmet efe, Gökçen efe, Sökeli Ali efe, Dokuz'un kızanları, Selçenlili Hüseyin Çavuş, Alikurtlu Dede, Çıtlaklar, Arap Dede efe, Necip Ağa, Komiser Hamdi çetesi, Kara Durmuş efe, Çineli Kadıköylü zade Tahir efe, Salcıoğlu efe, Ferit, Süleyman Süruri, Orhan Beyler... Yine Kaltakçıoğlu Ismail efe, Danişmentli İsmail efe, Dokuzun Mehmet efe, Durasilli Mehmet efe, Hasan Hüseyin efe ve bunların kızanları Yunanlılarla çarpışıyordu. Bu zeybeklerle beraber Binbaşı Hacı Şükrü, Topçu Binbaşısı İsmail Hakkı, Miralay Şefik Beyler de beraber savaşıyorlardı.

Bu efelerin dağa çıkmaları, bütün vatanseverlere millî bir gayret bahşediyordu. Kocaeli ve Balıkesir havalisinde de muhtelif çeteler kurulmuştu. Çerkes Etem çetesi, Hamdi Bey

çetesi, Arslan, Kaplan, Şükrü Oğuz, Yahya Kaptan, İpsiz Recep, Dayı Mesut, Osman Ağa çeteleri, Gök Bayrak, Rumeli'de Kanlı Bayrak çeteleri, Cafer Tayyar kuvvetleri de faaliyette idi. Adana, Urfa, Anep'te Fransızlarla, Kâzım Karabekir Paşa ve Halit Beyler de Ermenilerle Şarkta artık vuruşmıya başlamışlardı.

Mustafa Kemal Paşa merkezde kuvvetlenirken, vatanın dört köşesinde silâhlı kuvvetler düşmanlarla millî mücadeleye girişmiş bulunuyordu. Bu millî kuvvetlere karşı İstanbul, Meclisi Mebusanı topluyordu. Bir taraftan Kuvayi Milliyeyi dağıtmak için «Kuvayi İnzibatiye» adı ie Halife ordusu hazırlanmışdı. Bununla beraber Balıkesir Soma havalisinde Çerkes Aznavur ve Şah İsmail çeteleri de millî kuvvetler ile ayrıca çarpışıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya geleli 52 gün olduğu halde, İngiliz Mümessili Mister (Vitol) ün.kumandasındaki iki yüz kadar İngiliz askeri ve General Despren'in gönderdiği erkânıharp yüzbaşısı Mösyö (Buazo) ve Faslı zabitler hâlâ Ankara'da idi.

Yirminci kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa, Binbaşı Hâlis, Kaymakam Mahmut Beyler de gizli gizli askeri teşkilâtla alâkadar oluyorlardı. Bir kısım topları Keçiören tepeleri altına gömmüşlerdi. Bunları derhal çıkardılar. Bu zamanlar Sarıkışlada 189 uncu alay bulunmakta idi. Bir gün bu alay, şehirde bir nümayiş hazırladı. Sabahleyin erkenden ve kimsenin haberi olmadan muntazam bir surette bir alay, topları ve süvarileriyle Sarıkışladan hareket ederek, Çankırıkapıdan şehre geldi; sokaklardan geçerek Cebeci'de Topraklık mevkiinde askerî bir manevra yaptı. Akşam üzeri muntazam bir surette kışlalarına döndüler. İşgal ordusu, bu askerin nereden çıktığına şaştı ve içlerine bir korku girdi.

15 Martta birdenbire İngiliz kumandanı Mister Vitol, Ankara'yı terketti. Atatürk bir gün dedi ki:

— Ben, İngiliz kumandanının âni bir surette Ankara'yı terketmesinden, İstanbul'da mühim bir hâdise olduğuna hük-

mettim. Nitekim ertesi gün telgrafçı Manastırlı Hamdi Efendi vasıtasiyle 16 Martta İstanbul'un işgalini haber aldım.

Atatürk, Eskişehir'e gitmeyi arzu ediyordu. Fakat Müftü Rifat Efendinin tavsiyesi üzerine Eskişehir'e gitmedi. Kendisine lâzım olan parayı da Ankaralılar temin ettiler.

22 Mart 1920 tarihinde İngiliz askerleri birdenbire gece yarısı trene atlıyarak Ankara'yı terketti ve Eskişehir'e gittiler.

Yirminci kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa Batı Anadolu Kuvayi Milliye kumandanı oldu. Refet Paşa da Demirci Mehmet Efenin erkânıharbi olmuştu. Ali Fuat Paşa, Eskişehir ve havalisini millî bir mıntaka addedip kumandanlığına süvari kaymakamı Atıf Beyi, Afyonkarahisar havalisi de millî bir mıntaka addedilip kumandanlığına da 23 üncü fırka kumandanı Ömer Lûtfi Beyi tâyin etmiştir. Fakat İstanbul hükûmeti, Ali Fuat Paşanın bu faaliyetini görünce, onun yerine Hamdi Paşa adında birisini tâyin etmişti. Hamdi Paşa Eskişehir'e kadar geldi. Fakat Mustafa Kemal Paşanın tehdidi ile derhal geri döndü.

Bu sırada İngilizler, Eskişehir mıntakası Kuvayi Milliye kumandanı Atıf Beyi tevkif ederek İstanbul'a gönderdiler. Bu zamanlar Ankara'da Kuvayi Milliye teşkilâtı yapıldı. Müfti Rıfat Efendinin yardımı ile Ankara civarından ve içinden millî kuvvetler teşkil edildi. Yozganlı Rıza, Hisarlı Güzel Osman, Yağcıoğlu Fehmi, Güdük Haşim efelerin maiyetinde Kuvayi Milliye çeteleri kuruldu. Atlı ve yaya olan bu kuvvete, silâh altında bulunan askerler de verildi.

Ali Fuat Paşa, bu kuvvetlerle Eskişehir'e yakın Cemşit mevkiine kadar geldi. Eskişehir uzaktan kuşatıldı. Sırtlara mevcut topları, top olmıyan yerlere çeteler soba borularından top yaptılar. Bu suretle İngilizleri tehdit ettiler. Ali Fuat Paşa, Eskişehir işgal kumandanına: «Kuvayi Milliye Eskişehir'i almıya geldi. Ve aksi takdirde kan dökülürse, mesuliyetin kendisine ait olamıyacağını» bildirdi. Fakat Eskişehir'de bulunan itilâf kuvvetleri kumandanı pek ağır bir tarzda cevap verdi. Uzun muhaberelerden sonra İngilizler dört parti olmak üzere

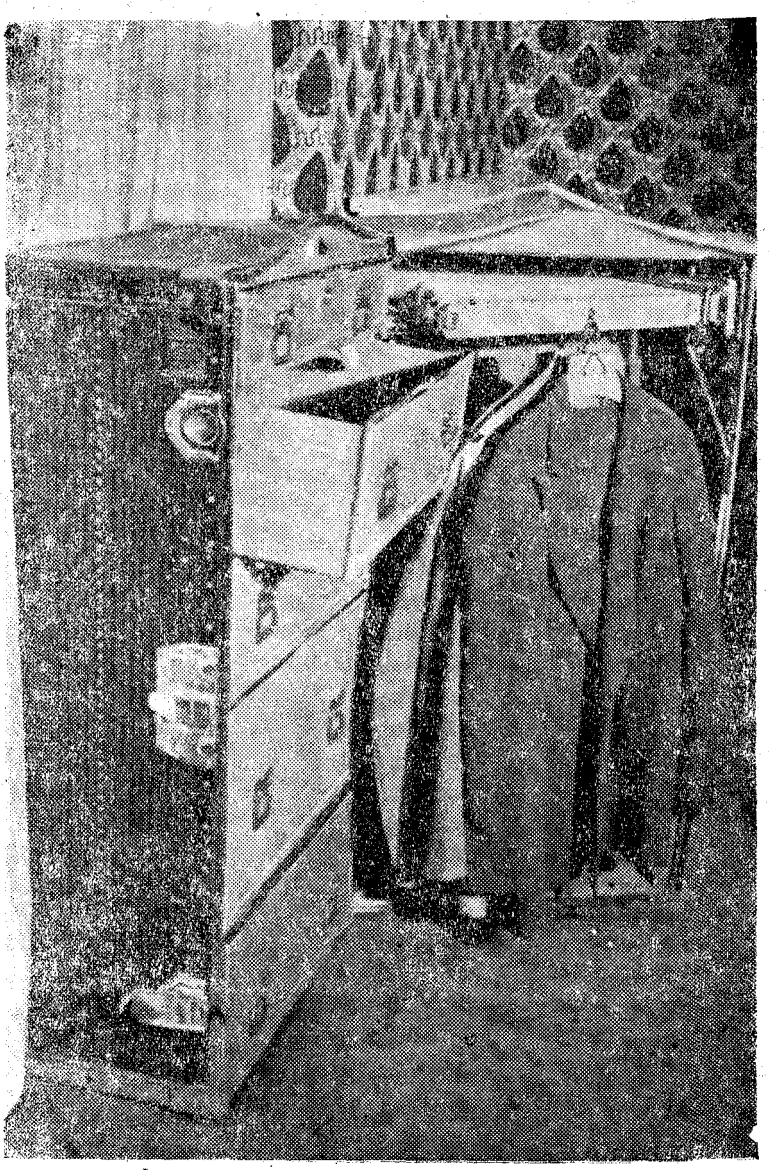

Atatürk'ün giydiği elbiseler
(Halil Nuri Yurdakul koleksiyonundan)

lokomotife altmışar vagon takmak suretiyle Eskişehir'den çekilip gittiler. Bu havali de Kuvayi Milliyeye geçti. Çerkes Etem çetesi de gün geçtikçe bu havalide kuvvetleniyordu.

Atatürk, Ziraat mektebinden sonra bir aralık istasyondaki binada oturdu. Sonradan Ankaralılar Çankaya'da Bulgur Tevfik Efendinin evini (4.500) lirya satın alarak, şehir namına Mustafa Kemal Paşa hediye ettiler. Çankaya köşkü, Kasapoğlu (Ağob) un evi idi. Sonradan bu bağ evini Ağob Efendiden Bulgur Tevfik Efendi satın almıştı. Belediye de Tevfik Efendiden satın almıştı. İşte Mustafa Kemal Paşa Çankaya'dan, millî mücadelenin, daha sonra da Türk inkılâbının esaslarını hazırladı ve tatbik etti.

Bu zamanlar üç askerî cephe doğmuştu. Bu cephelerin en mühimi İzmir'in şimalinde teşekkül etmişti. Bu cepheye (61) inci fırka kumandanı Miralay Kâzım Bey (Kâzım Özalp), Ayvalık tarafında 600 kişilik bir kuvvet başında bulunan Ali Bey (Nafıa Vekili), Ayvalığı işgale gelen Yunan alayına ateşle mukabele etmişti. Bursa ve havalisinde 1000 kişilik millî bir kuvvet toplanmıştı. Cenup cephesi de Fransızlara karşı 21 Ocak 1919 dan itibaren Mersin, Tarsus, Osmaniye civarında 3300 kişilik bir Adana cephesi doğdu. Bundan sonra Urfa, Maraş, Antep müdafaaları oldu. Şark cephesi de teşekkül etmiş; Kâzım Karabekir Paşa ve Halit Bey (Paşa) da bu cephede Ermenileri yenerek zaferler kazanıyorlardı. Rumeli'de Cafer Tayyar Paşa mücadeleye girişti.

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa faaliyetlerine devam ederken, İstanbul'da Osmanlı Meclisi Mebusanı (12 Ocak 1919) da açıldı. Bu meclis kendi içinden bir (Felâhı vatan grupu) vücude getirdi. Bu grup mebusları (Misakı millî) denilen vesikayı tanzim ettiler. (28 Ocak 1920.) Fakat bu Meclisi Mebusan, düşman süngüleri altında serbest kararlar veremedi. Nihayet İngilizler mebuslardan bir kısmını tevkif ederek Malta'ya sürdüler. Bunun üzerine Mebusan Meclisi dağıldı. Bir kısım mebuslar da Ankara'ya kaçtılar. Bu zaman Harbiye Nazırı Fevzi Paşa (Fevzi Çakmak) ve İsmet Bey (Paşa.) stanbul'dan kaçarak Ankara'ya geldiler. Artık memleketin büyükleri ve inkılâpçı

gençleri gizli olarak kaçıp Mustafa Kemal'in etrafında toplanıyorlardı. Bu zamanda Rıza Paşa kabinesi istifa ederek yerine (Salih Paşa) kabinesi geldi. 9 Martta İstanbul (Türk Ocağı) basıldı. 16 Martta da itilâf devletleri İstanbul'a yeniden kuvvet getirerek İstanbul'u işgal ettiler. İngilizler Şehzadebaşındaki karakolumuzu basarak neferlerimizden altısını şehit ederek, on beşini de yaraladılar. Resmî daireleri de işgal ettiler.

Artık Ankara'da bir Millet Meclisinin açılması zaruret haline geldi. Bu hâdiselerden Mustafa Kemal Paşa istifade ederek Millet Meclisinin Ankara'da açılacağını 19 Mart 1920 tarihinde vilâyetlere ve kolordulara tebliğ etti ve yeni intihabın yapılması da bildirildi.

Anadolu'da Mebus seçimi yeniden başladı. Yeni mebuslarla, İstanbul Mebusanımıdan kaçanlar da Ankara'ya gelmiye başladılar. 10 Nisan 1920 de mebusların bir çoğu Ankara'ya toplanmıştı. Bu mebuslara yatakhane olarak Muallim mektebi binası tahsis edildi. Mebuslar arasında İstanbul Mebusanından kıymetli bir takım şahsiyetlerle beraber, Türk Ocağı âzaları, bir takım aşiret beyleri, Kuvayi Milliye kumandanları, muharrir ve edipler ve memleketin bir takım eşraf ve âyanı bulunmakta idi. İlk celseye, yani 23 Nisanda (115) mebus iştirâk etti. Bunlardan (50) tanesi kalpaklı, (41) tanesi fesli, (24) tanesi de sarıklı idi. Bu mebuslar, Muallim mektebinde yatıyorlardı. Eskişehir mebusu Yeşil Efendi ile Kütahya mebusu Muallim Cevdet İzrap Beyler tabldota memur edildiler. Her öğün üç kap yemek olmak üzere yetmiş kuruşa çıkıyordu. Mebuslara bu zaman maaş olmak üzere de yüzer lira tahsis edilmişti. Atatürk'de Ankara mebusu sıfatıla yüz lira alıyordu. Koridorda şöyle bir levha asılı idi: «Tavla vesair oyun oynamak yasaktır!» Vilâyet tarafından tutulmuş bir müezzin de beş vakit bu binanın merdiven başında ezan okuyor, herkesi namaza dâvet ediyordu. Yataklar yerlere serili idi.

Mebuslardan ulema sınıfına mensup olanlar, Hacıbayram Şeyhinin odasında 20 Nisanda bir toplantı yaptılar. Şeyh Tayip Efendi odasında bu toplantıya Mevlevî dergâhının çe-

lebilerinden (Abdülelim Çelebi) riyaset etti. Bu görüşmeler neticesinde bir takrir hazırladı. Meclisin açılması için padişahtan bir kere sorulsun! diye karar verdiler. Bu kararı Atatürk'e söylediler. Hiç sesini çıkarmadı. Fakat bu hâdiseye cevap olmak üzere Meclis açıldığı zaman, Fevzi Paşa İstanbul'dan yeni gelmişti. Bütün başından geçenleri, İstanbul'un ne suretle işgal edildiği ve padişahın bu hâdiselere lâkayt kaldığını anlatınca hocalar, takririmizden vazgeçtik, diye bağırdılar. Bu mesele de böylelikle kapandı.

Mustafa Kemal Paşa da heyeti temsiliye âzaları ve askerî kumandanlarla ve şehrin ileri gelenleriyle Vâli konağında bir tonlantı yaptı. Bu toplantıda 16 Mart hâdisesinin lehimize inkişap ettiğini ve misakı millî hudutlarını izah etti. Bundan sonra Ankara'da Millet Meclisinin açılmasına karar verdiler. Mebusların vilâyet meclisi idarelerinden, müntehibi sanilerden seçilmesi meselesi de görüşüldü. Bu karar bütün kumandanlardan soruldu. İlk muvafakat cevabı Kâzım Karabekir Paşadan geldi. Bundan sonra tekrar bir toplantıda Millet Meclisinin adı meselesi görüşüldü. Bazıları (Meclisi Kebir) bir kısmı (Kurultay), bazıları (Meclisi Müessisan), bir kısmı da Meclisi Mebusan olsun, dedi. Kurultay üzerinde fazla ısrar ediyorlardı. Bu zaman Atatürk:

— Biz burada Kurultay adı ile bir meclis kurarız. Fakat halk, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasını bekler!.

Dediği sırada âzalar, o halde yeni meclisin adını bulduk, dediler, Atatürk'ün cümlesinden (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti) adını kabul ettiler. Bu karar hükûmet konağının Vali odasında kararlaştırıldı. Ayni günde Enver Paşa tarafından yaptırılmış olan İttihat ve Terakkî Kulübü binasında meclisin açılmasına karar verildi. Bu bina, bir katlı ve kârgir olup, Türk mimarisi tarzında pek şirindi. Fakat henüz ikmal edilmemişti. Damında kiremitleri tamam değildi. O zamanlar Ulueanlarda bir ilk mektep yapılıyordu. Bu bina için Marsilya kiremitleri getirilmişti. Bu kiremitleri alınarak meclisin orta kısmına yerleştirildi... Fakat yan taraflar açık kaldı. Kiremitlerin eksik kaldığını gören halk, evlerine koşarak damla-

rından kiremitlerini söktüler, kucak kucak yeni kurulacak devletin, yeni binasını ikmal ettiler. Bu, görülecek bir tablo idi. Kadınlar, çocuklar, ak sakallı ihtiyarlar kucaklarında kiremit taşıyorlardı. Bu suretle binanın eksikleri tamamlandı. Fakat içinde ne kürsü, ne de sıra vardı. Darülmualliminin tatbikat mektebine ait kara sıraları alınarak, Meclise dizildi. Bir de yüksek kürsü yapıldı. Bu kürsüyü yapan marangozlar para almadılar. Bu kürsünün üstüne Yunanlılar Bursa'ya girdiği sıralarda siyah bir örtü örtüldü. Zafer kazanılana kadar bu siyah örtü kalacaktı... Bu örtü örtüldüğü gün, pek canlı bir sahne olmuştu. Muhittin Baha gözyaşlariyle Bursa'yı anlatıyordu. Bir aralık Namık Kemal'in şu parçasını okudu:

Biz ol âlihimem erbabı cehdi içtihadız kim
Olhangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten.

Bu esnada Atatürk kürsüye gelerek:

— Milletimizin bugün mâzisinde olduğundan daha çok ümit vardır. Ecdadından daha çok ümit vardır. Namık Kemal demiştir ki:

Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini,
Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini.

İşte bu kürsüden ve bu meclisi âlinin reisi sıfatiyle ve heyeti âlinizi teşkil eden bütün âzanın her biri namına ve bütün millet namına diyorum ki:

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini,
Bulunur kurtaracak bahtı siyah maderini.

Parçasını okudu. Bundan sonra da siyah örtü konulmuştu. Bu zaman Türk milletinin daima muzaffer olması için Bünyanlı Alim Hoca, her beş günde bir dua eder, bütün mebuslar ayakta gözyaşlariyle duaye iştirâk ederlerdi. Bu mebuslar içinde (Nüzhen Dede) adında bir Kızılbaş mebus, millî mücadele

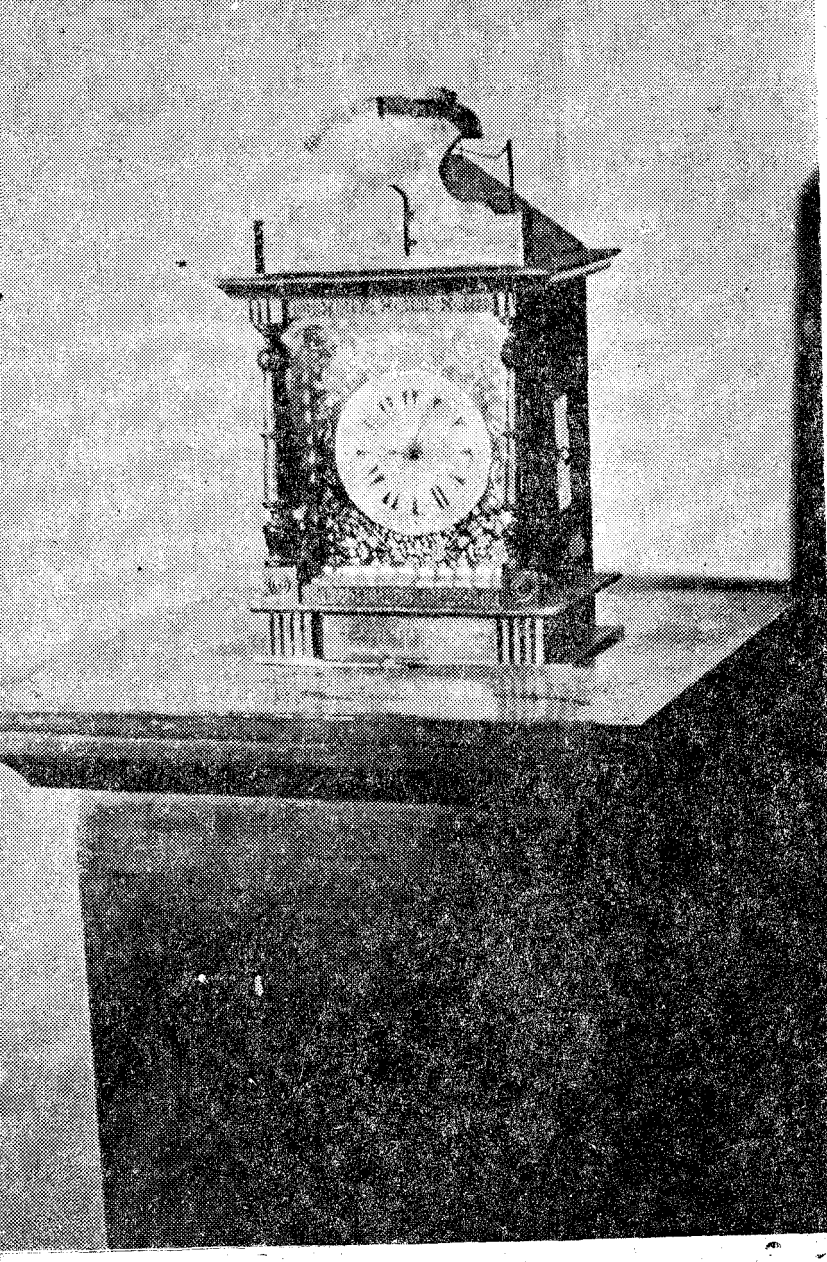

Atatürk'ün doğduğu odadaki saat. — 1880

kazanılana kadar, ne elbise değiştireceğim, ne de saç ve sakalımı ve tırnaklarımı kestireceğim, diye kendini bu işe nezretmişti. Trabzon mebusu Necati Efendi de sarığının üstüne sardığı beyaz bir örtüyü zafere kadar çıkarmıyacağına and içmişti.

İşte Millet Meclisinin kürsüsü de kurtulmuştu. Kürsünün arka duvarına (Müşavürühüm filemir) yazılı bir levha asıldı. Altına da bir halı asıldı. Bu halı sonradan Piyerloti'ye hediye edildi. Fakat binada elektrik tertibatı yoktu. Bunun zerine kahvelerin birinden alınan kenarları avizeli büyük bir petrol lâmbası salonun ortasına asıldı. Ayrıca meclisin, duvarına Kur'anı Kerimden Şûra suresi levhası da asıldı. Tercümesi: «Müslümanların hayat işleri, istişareye ehîl olanların arasında istişare iledir.» idi.

23 Nisan 1920 Cuma... Güneşli bir öğle vakti... Ankaralılar Hacıbayram Camiinin önünde toplandılar. Öğle namazını Hacıbayram Camii hatibi kıldırdı. Üç hoca Kur'anı hatmettiler. Kur'anın duası ve Buharii şerifin mecliste okunmasına karar verilerek cemaat camiden çıktı. Hacı Bayram Veli'nin bayrağını çektiler. Bu sancağın arkasında Sinop mebusu Hoca (Abdullah Efendi) başına bir rahle aldı, üzerine yeşil örtü, bunun üzerine de bir Kur'an ile Sakalı Şerif konuldu. Camiin önünde toplanan halk tekbir getirerek harekete geçti. Bir manga kadar asker de bu rahlenin iki tarafında ağır ağır ilerliyordu. Bu alay böylece yürüdü. Altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu yerine, yeni bir Türkiye devletinin temellerini atmak üzere yürüdü. Bu manzara insana dehşet veriyordu.

Mustafa Kemal Paşa, halkın bir çığ gibi Karaoğlan caddesinden bir vaveylâ koparark ilerlediklerini seyre dalmıştı. Bu çoşan insanlara gözlerini dikmiş, bunlara tunçtan bir heykel gibi hareketsiz bakıyordu. Bu kurucu ve yaratıcı halk kitlesi, Millet Meclisinin önünde durdu. Bu anda Meclisin bahçesinde üç kurban kesildi. Bunu müteakip Bursa Mebusu Fehmi Hoca bir dua okudu. Duadadan sonra meclisin kapısındaki kordelâyı Mustafa Kemal Paşa kesti. Fakat ilk defa Meclise Yozgat

mebusu Süleyman bey girdi. Arkadan bütün mebuslar içeri girerek sıralarda oturdular. Bu zaman hoca mebuslar mecliste hep bir ağızdan dua ediyorlar. Buharii Şerif okuyorlardı. Kürsüye Hacı Bayram Veli'nin bayrağı dikildi. Kur'an ile Sakalı Şerif de kürsüye konuldu. Bu suretle 23 Nisan 1920 Cuma günü islâmî bir anane ile Büyük Millet Meclisi açıldı. Mebusların mazbataları okunduktan sonra, yemin ettiler.

(338) mebus olmak lâzım gelirken ancak bu mebuslardan (115) i 23 Nisana yetişebilmişlerdir. Bunlardan (62) âza Mayısta, (27) âza Mayıstan sonra, (3) âza da Ocakda iştirâk etmiştir. Mebuslar, kürsüden şu yemini yapdılar: «Makamı Hilâfet ve saltanatın vatan vemilletin istiklâl ve istiklâsından başka bir gaye takip etmiyeceğime vallahi!».

Birinci Millet Meclisine iştirâk eden âzalar şunlardır. Hilmi (Ardahan), Osman Server (Adana), Doktor Eşref, Zekâi, Hamdi, Doktor Asım, Ali Rıza Efendi, Ömer Lûtfi, Mehmet Ragıp (Antalya). Hasan Tahsin, Hamdullah Suphi, Halil İbrahim, Rasih Hoca, li Vefa, Mustafa (Ankara), Atıf Efendi, Hacı Mustafa, Hilmi Çayırlıoğlu, Kınacı Zade Şakir Hacıbayram Şeyhi Şemsettin Efendi, Ali Fuat Paşa, Ömer Mümtaz, Mustafa Kemal Paşa (Aydın), Esat Efendi, Emin Efendi, Tahsin, Doktor Mazhar (Edirne), Cafer Tayyar Paşa (esir olduğundan Meclise gelemedi), İsmet Paşa, Faik Kaltakkıran, Kâzım Karabekir Paşa, Mehmet Şeref (Erzincan), Emin, Tevfik, Hüseyin, Şeyh Hacı Fevzi Efendi, Osman Fevzi Efendi (İzmir), Enver, Tahsin, Hacı Süleyman Efendi, Refet Paşa, Mahmut Esat, Yunus Nadi (İsparta), İsmail Remzi, Cemal Paşa, Hacı Tahir, Hafız İbrahim, Hüseyin Hüsnü Efendi, Mehmet Nadir (İstanbul), Ahmet Muhtar, Ahmet Ferit, Ahmet Mazhar, Hacı Arif, Hüseyin Hüsnü Efendi, Doktor Adnan, Ali Rıza, Ali Fethi, Neşet, Numan Usta, Şükrü (Eskişehir), Emin Sazak, Eyüp Sabri, Hacı Veli, Hüsrev Sami, Halil İbrahim Efendi, Abdullah Azmi Efendi, Mehmet Niyazi (Erzurum), İsmail, Celâlettin Arif, Hüseyin Avni, Süleyman Necati, Asım, Mehmet Salih Efendi, Torak, Nusret Efendi (Ertuğrul), Halil, Osman Zade Hamdi, Mustafa Kemal Bey, Necip (Ergani),

İbrahim Hakkı, Rüştü, Sırrı, Mehmet Emin, Mahmut, Nüzhet Dede (Elâziz), Hacı Feyzi, Hüseyin, Rasim, Muhittin, Naci (Urfa), Pozan, Ali Saip (Olti), Rüstem, Yasin (İçili), Hacı Ali Sabri Efendi, Haydar Lûtfi, Sami, Şevki, Ali Rıza Efendi, Naim Efendi (İzmit), Hafız Abdullah Efendi, Sırrı, Hamdı Namık, Halil İbrahim (Batum), Ahmet Nuri, Edip, Akif, Ali Rıza Efendi, Ahmet Kadri Efendi (Beyazıt), Refik Saydam, Süleyman Sudi, Şevket, Atıf (Bitlis), Hüsnü, Derviş, Resul, Sadullah, Arif, Vehbi, Yusuf Ziya (Bursa), Operatör Emin, Şeyh Servet, Osman Nuri, Muhittin Baha, Necati (Burdur), İsmail Suphi, Mehmet Akif, Profesör Veli (Bolu), Cevat Abbas, Doktor Fuat, Şükrü, Tunalı Hilmi, Nuri (Biga), Hafız Hamdi, Hamit, Mehmet (Tokat), Hamdi, Rıfat, İzzet, Mustafa Vasfi (Canik), Emin, Hamdi, Süleyman, Şükrü, Nafiz (Cebelibereket), İhsan, Rasim, Faik (Çorum), Sıddık, Dursun, İsmet, Ferit, Haşim (Hakkâri), Tufan, Mazhar Müfit (Denizli), Hasan, Hakkı Behiç, Mazlum Baba, Yusuf, Hasan Hayri (Dersim), Diyab Ağa, Ramiz, Abdülhak Tevfik, Mustafa Ağa, Mustafa (Diyarbekir), Hacı Şükrü, Hamdi Efendi, Zülfi, Feyzi, Kadri, Mustafa Akif (Siirt), Mustafa Sabri Efendi, Hacı Nuri, Halil Hulki Efendi, Salih Efendi, Kadri, Necmettin (Sinop), Hakkı Hami, Rıza Nur, Rıza Vamık, Şerif, Şevket, Abdullah (Sivas), Emîr Paşa, asim, Rauf, Ziyaeddin, Mustafa Taki, Kara Vasıf (Siverek), Bekir Sıtkı Efendi, Abdülgani, Mehmet Sırrı, Mustafa Lûtfi (Saruhan), İbrahim Süreyya, Reşat, Refik Şevket, Ömer Lûtfi, Avni, Mahmut Celâl Bayar, Mustafa Necati (Trabzon), Hafız Mehmet, Celâleddin, Hasan Saka, Hüsrev Gerede, Recai, Ali Şükrü, Nebizade Hamdi (Gaziantep), Hafız Şahin Efendi, Ragıb, Abdurrahman Lâmi Efendi, Ali Cenani, Kılıç Ali, Yasin (Krs), Cavid, Ali Rıza, Fahrettin (Karesi), İbrahim, Hasan Basri, Abdülgafur Efendi, Kâzım Paşa Özalp, Hacim Muhittin, Mehmet Vehbi (Karahisar Şarkî), Ali Süruri Efendi, Mehmet Vasfı, Mesut, Mustafa, Memduh Necdet (Afyonkarahisar), Hulûsi, Mustafa Hulûsi, Ali Çetin Kaya, Ömer Lûtfi, Mehmet Şükrü, İsmail Şükrü Efendi, Nebil Efendi(Kstamonu), Be-

sim, Hûlusi Efendi, Doktor Suad, Sabri, Abdülkadir Kemal, Yusuf Kemal (Kozan), Hüseyin, Doktor Fikret, Fevzi Paşa (Çakmak), Doktor Mustafa (Konya), Hacı Bekir, Rıfat Efendi, Refik Koraltan, Arif, Abdülhalim Çelebi, Kâzım Hüsnü, Mehmet Vehbi, Musa Kâzım (Kırşehir), Cevdet, Rıza, Sadık, Müfid Efendi, Yahya Galib (Kayseri), Ahmet Hilmi, Sabit, Rıfat, Atıf, Alim, Osman (Gelibolu), Celâl Nuri (Gümüşhane), Hasan Fehmi, Ruşen, Mehmet, Mustafa (Genç), Celâl, Hamdi, Ali Vasıf, Şeyh Fikri Efendi, Ali Haydar, Fikri Faik (Çankırı) Behçet, Tevfik Efendi, Sait, Ziya Tahir, Neşet (Kütahya), Besim Atalay, Cemil, Cevdet İzrab, Haydar, Ragıb, Şeyh Seyfi Efendi (Lâzistan), Esat, Derviş, Mithat, Necib (Mersin) İsmail Safa, Salâhattin, Fahrettin Paşa, Muhtar Fikri, Yusuf Ziya (Maraş), Arslan, Tahsin, Hasib, Rüştü (Malatya), Hacı Bedir Ağa, Hacı Karib Ağa, Fevzi Efendi, Sıtkı (Menteşe), Ethem Fehmi, Doktor Tevfik Rüştü, Sadettin (Muş), Hacı Ahmet, Hacı Ilyas, Sami, Rıza, Mahmut Şait Kasım, Osman Kadri, Abdülgani (Niğde), Hakkı Paşa, Ata, Mustafa Hilmi Efendi, Vehbi (Van), Tevfik Hasan Sıddık, Hakkı, Haydar (Yozgat), Ahmet, Bahri, Rıza, Süleyman Sırrı, Feyyaz Ali Beylerden ibaretti. Birinci Millet Meclisi âzaları bunlardır. Millî tarihimizde bu meclis bir ihtilâl devri yaşamıştır. Yüksek bir feragati nefse ve millî bir hamiyete sahip olan bu meclis üyeleri, tarihini şan ve şerefle yazmıştır. Bu zatların hepsini hayırla yâd etmek her Türke bir vicdan borcudur.

Derhal Meclisin en ihtiyar âzasından birisi reis ve en gençlerden de iki kâtip seçimine başlanılarak celse saat 2,30 da açıldı. Muvakkat Reisliğe Sinop Mebusu (Şerif) Bey seçildi. Kâtipliklere de Bursa Mebusu Avukat Muhittin Baha ve Kütahya Mebusu Muallim Cevdet İzrap Beyler seçildiler. Şerif Bey kürsüye gelerek, mebuslara şu şekilde bir hitabede bulundu:

«Hüzzarı kiram!

İstanbul'un muvakkat kaydiyle ecnebî kuvvetler tarafından işgal edildiğini ve Makamı Hilâfet ve hükûmet merkezinin istiklâli alındığı malûmunuzdur. Bu vaziyete boyun eğ-

Atatürk'ün şapkaları
(Halil Nuri Yurdakul'da)

mek, milletimize teklif olunan ecnebî esaretini kabul etmesi demekti. Ancak tam bir istiklâl ile yaşamak katî azminde olan ve ezelî olarak hür ve serazâd milletimizin esaret vaziyetini kemali şiddetle ve katiyetle reddederek, derhal vekillerini toplıyarak Meclisi âliniz vücude getirilmiştir. Bu âli meclisin en yaşlı âzası sıfatiyle tevfiki ilâhı ile milletimizin, dahilî ve haricî tam bir istiklâl içinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmiye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini küşad eyliyorum. İşgal altında ve türlü, türlü mezalim ve fecayi içinde maddeten ve mânen insafsızca imha edilmekte bulunan bütün vilâyetlerimizin kurtulmasını Cenabı Haktan niyaz eylerim.»

Dedi. Bu hitabe üzerine sürekli bir alkış tufaniyle Meclis inledi. İkinci sözü Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa aldı.

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisinin ikinci içtima, birinci celsesinde 24 Nisan 1920 yılında Cumartesi günü, Ankara Mebusu sıfatiyle kürsüye gelerek, ilk defa olmak üzere millet vekillerine üç mühim tarihî safhayı anlatmıştır. Birincisi: Mondros mütarekesinden Erzurum kongresine kadar geçen vakalar, diğeri de Erzurum kongresinden 16 Mart 1920 senesine kadar geçen vakaları, üçüncüsü de 16 Marttan 1920 Nisanına kadar olan vakaları izah etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Millet Meclisi kürsüsüne çıktığı zaman henüz 40 yaşlarında genç bir generaldi. Ordudan istifa etmiş, kendini millet yoluna feda ederek, halk arasına karışmıştı. Ankaralılar kendilerini mebus seçmişlerdi. O zaman daha iyi söz söylemiye alışamadığından sıkılarak konuşuyordu ve söze şöyle başladı:

Muhterem Millet Vekilleri!

Bugün içinde bulunduğumuz vaziyeti Meclisi âlinizin nazarında tamamiyle tecelli ettirebilmek için bazı beyanatta bulunmak isterim. Vuku bulacak maruzatım bir kaç devreye ayrılabilir. Birincisi, mütarekeden Erzurum kongresine kadar geçen zaman zarfındaki ahvale dairdir.

İkincisi: Erzurum kongresinden 16 Mart tarihine kadar, yani İstanbul'un düşmanlar tarafından işgal edildiği güne kadar, güncü safhası da 16 Marttan bu dakikaya kadar olan ahvale dair olacaktır. Maruzatım bir takım vesaika müstenittir ki müsaade buyururlarsa o vesaiki icabettikçe burada okuyacağım. Yalnız birinci safhaya ait olacak maruzatım belki biraz şahsî olacaktır. Fakat vaziyeti tamamiyle tenvir edebilmek için ondn bahsetmiye lüzum görüyorum.

Malûmu âlileridir ki Ahmet İzzet Paşa hükûmeti milletler esasına müstenid âdilâne bir sulha nail olmak emeliyle mütarekeye talip oldu. İstiklâli uğrunda namus ve şehametle döğüşen milletimiz 30 Teşrinievvel 1334-1918 tarihinde imza olunan mütarekename ile silâhını elinden bıraktı.

İtilâf donanmaları İstanbul'a girdikten sonra mütarekename ahkâmı bir tarafa bırakıldı. Gün geçtikçe artan bir şiddetle, hukuku saltanat, haysiyeti hükûmet, izzetinefsi millimiz taaddiyata uğradı. Heyeti itilâfiyeden gördükleri teşvik ve filî himaye sayesinde tebaai Osmaniyeden olan anasırı gayri müslime her yerde küstahane tecavüze başladılar.

Meclisi Mebusanın feshi kuvvetini milletten almıyan hükûmeti merkeziyenin sık, sık değişmesi ve halkın vicdanında doğan millî birlik uğrundaki teşebbüsatın maalesef ihtirasatı siyasiyeye kurban edilmesi yüzünden âleme karşı mevcudiyeti milliyemiz ihsas edilmedi. Ecnebî kuvvetlerin'n işgali altında inleyen payitahtımızda kan ağlayan bilûmum erbabı hamiyet, münevveranı millet ve d'n ve devlete hizmetleri, mesbuk zevatı âliye makamı Hilâfet ve saltanata istiklâli millinin bu hatırnâk vaziyetten kurtarılması ancak vicdanı milliden doğan birliğin azim ve iradesine müftekir bulunduğuna iman getirdiler. Fakat İstanbul'un tahtı tazyiki bu muhasarada bulunan muhitte icabati hamiyetti ifaya maddeten imkân kalmamıştır.

İşte bu sırada Anadolu'ya mülkî ve askerî hususatla muvazzaf olmak üzere ordu müfettişliğine tâyin edildim. Bu teveccühü d'n ve millete hizmet etmek için en büyük bir mazhariyeti ilâhiye addeyledim.

Vicdanı millinin iradei âliyyesine tâbi olarak milleti müs-

takil, vatanımızı mâsun görünceye kadar çalışmak ahdiyle 16 Mayıs 1335 - 1919 günü Dersaadeti terkeyledim. Samsun'da işe başladım. İlk düşündüğüm memleketimizde âsâyişin istikrarına kendi vesaitimizle muktedir bulunduğumuzu göstermek oldu. Esasen Canik livasının vaziyeti hususiyesi de bu bapta en serî davranmayı müstelzim bulunmakta idi. Filhakika Rumların hâkimiyetini ve islâm anasırının esaretini istihdaf eden ve Atina ve Dersadet komiteleri tarafından idare olunan Pontos hükûmeti âmelî Karadeniz sahiliyle kısmen Amasya ve Tokad'ın şimal kazalarında mukim Osmanlı Rumlarının hayalhanelerini çılgınca bürümüştü. İttihaz olunan tedbir sayesinde muvaffakıyetli netayiç istihsal edildi. Fakat ittihaz olunan tedabir ve muvaffakıyet yalnız Pontos havalisine ait ve mevzii idi. Halbuki her gün haksızlıklarını arttıran itilâf devletlerine, mevcudiyeti milliyetimizi siyaseten ispat etmek ve fiilî tecavüzler karşısında milletin namus ve istiklâlini bilfiil müdafaa etmek pek mühimdi. Esasen Şarkta ve Garpte hemen memleketimizin her tarafında müdafaa ve muhafazai hukuku millet ve memleket için cemiyetler teşkil edilmişti. Bu cemiyetler düşmanların esaret boyunduruğuna girmemek kasdiyle millî vicdanın azim ve iradesinden doğmuş yegâne teşkilâttı.

Bu sıralarda idi ki umum Belediye riyasetlerine Dersaadette İngiliz Muhibleri Cemiyeti teşekkül ettiği ve her tarafta bu cemiyete iştirâk ile İngiltereye muzaharetleri talep edilmesi lüzumu hakkında (Sait Molla) imzasiyle bir telgraf geldi. Bu meselede hükûmetin alâkasının derecesini anlamak için Sadırazam Ferit Paşadan keyfiyeti istilâm ettim. Hiç bir cevap alamadım.

Kendisinin eşhası meçhule tarafından böyle gayri muttarid ve muhtelif siyasî maceralara teveccühündeki teşebbüsatın azim felâketlere sebep olacağını takdir eden millet, Sait Mollanın tebliğine havalei sem'i itibar etmedi.

Binlerce tecavüz ve haksızlıklar altında inleyen ve İzmir vakai faciası karşısında kan ağlayan millet, hükûmeti merkeziye ve itilâf mümessillerinden ağlayarak istimdat ve istidayı hak ederken, müteaddit Belediye riyasetleri ve bir çok Müda-

faai Hukuku Milliye Cemiyetleri marifetiyle aldığım telgrafnamelerde hakkımda itimat beyan olunarak benden bu hususta hizmet ve fedakârlık talep ediyorlardı. Hayat ve şahsiyetim kendi malı olan necib ve mazlûm milletimizin bu haklı talebi üzerine artık benim için en mukaddes vazife iradei milliyeye mutavaati her şeyin fevkinde görmekti. Bunun üzerine yaptığım bir tamimle katî sözümü verdim. İşbu tamimin son cümleleri şu idi:

«Geçirdiğimiz şu hayat ve memat günlerinde umum milletçe her taraftaki âmâl ve tezahürat ile temine azmedilen istiklâli millimiz uğurunda bütün mevcudiyetimle çalışacağımı temin eylerim.

Bu emeli mukaddes uğrunda milletle beraber nihayetine kadar çalışacağıma da mukaddesatım namına söz veriyorum.»

İşte bu suretle heyecanlı ve bir takım vesikalara dayanarak uzun bir hitabede bulunarak bütün Meclisi kendi üzerine cezbederek, itimat telkin etti.

Millet Meclisi Reisliğine Mustafa Kemal Paşa, İkinci Reisliğe Celâleddin Arif, Reis Vekilliğine de Mevlevî Abdülhalim Çelebi seçildiler. Kâtipliklere de Muhittin Baha, ve Cevdet Izrap geldiler. 23 - 24 Nisan celseleri bu şekilde tarihî gününü yaşadı ve Millet Meclisi de bu suretle açılmıştır.

Onuncu içtima 3 Mayıs Pazartesi günü de Heyeti Vekile intihabı yapıldı. Umuru Şer'iye Vekâletince 8 reyle Karacabey Müftüsü (Mustafa Fehmi) Efendi, Dahiliyeye 96 reyle (Câmi) Bey, Adliyeye 83 reyle (Celâleddin Arif) Bey, Nafiaya 79 reyle (İsmail Fazıl Paşa), Hariciyeye 121 reyle (Bekir Sami Bey,) Sıhhat ve Muaveneti İçtimaiyeye 127 reyle (Adnan) Bey, İktisat Vekâletine 99 reyle (Yusuf Kemal) Bey, Millî Müdafaaya 118 reyle (Fevzi Paşa), Erkânı Harbiyeî Umumiyeye 129 reyle (İsmet Paşa), on birinci celsede de 72 reyle (Hakkı Behiç), Maliyeye 65 reyle de (Rıza Nuri) Bey, Maarif Vekilliğine seçildi. Başvekil Makamında olan Icra Vekilleri Reisliği ilk zamanlarda yoktu. Sonradan ihdas edildi ve ilk İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine 24/1/1921 tarihinde Millî

Müdafaa Vekili Fevzi Paşa seçildi. 1922 de Rauf Bey İcra Vekilleri Reisi oldu.

Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisinin Reisi, aynı zamanda yeni Türkiye devletinin de Reisi oldu. Devletin adı da (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti) olarak kabul edildi. Mecliste (Tevhidi Kuva) kabul edildi. İcra Vekilleri Heyeti ve Cumhurreisi hep Meclisten doğuyordu. Bu Meclis bilâkaydü şart halkın hâkimiyetine dayanan, demokrat bir devlet olarak doğdu, bu bir nevi Cumhuriyet şekli idi.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışını Hâkimiyeti Milliye gazetesi 22. Nisan 1920 nüshasında şu şekilde kaydetmiştir:

«Bir ay zarfında fevkalâde bir surette icra olunan intihabat neticesinde tâyin olunan mebuslar peyderpey Ankara'da toplanıyorlar. İşgal ve esaret altına geçen ve dehşetli bir tazyik altına alınan İstanbul'dan kaçabilen diğer mebuslar dahi yine Ankara'da bunlara iltihak ediyorlardı. Nihayet Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan Cuma günü küşad edilmesi karargir olarak o gün mebusanı kiram ile beraber küçük ve büyük bilûmum memurini hükûmet ve eşrafı ahali memleket Hacıbayram Camii Şerifinde toplanmıya müsaraat ile bir cemaati kübera ile Cuma namazının edâsından sonra önde lihyei saadet sancakı şerifi hâmil bir heyeti ulema ve meşayih tekbir ve tehlillerle, halka ruhanî feyizler saçtıkları halde alay ile Büyük Millet Meclisi dairesine muvasalat olunmuştur.

Meclisi âlînin kapısında bir dua ile kurbanlar zebhini müteakip herkes içeriye dahil olmuş ve lihyei saadet (Peygamberin sakalı) ile sancakı şerif kemali ihtiramla kürsüi riyaset üzerine vazolunarak, zaten camii şerifte başlamış olan hatmi Kur'an ile Buharii Şerif kıraatinin son kısımları teyemmünen orada ikmal edilmiş ve bunu da hal ve zamanın muktezasına tamamen mutabık bir duayı müteakip Sinop Mebusu Şerif Beyin riyaset mevkiine çıkmasiyle Büyük Millet Meclisi açılmıştır.»

Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa da 21/4/-1920 tarihinde bütün vilâyetlere, müstakil livalara ve Müdafaai

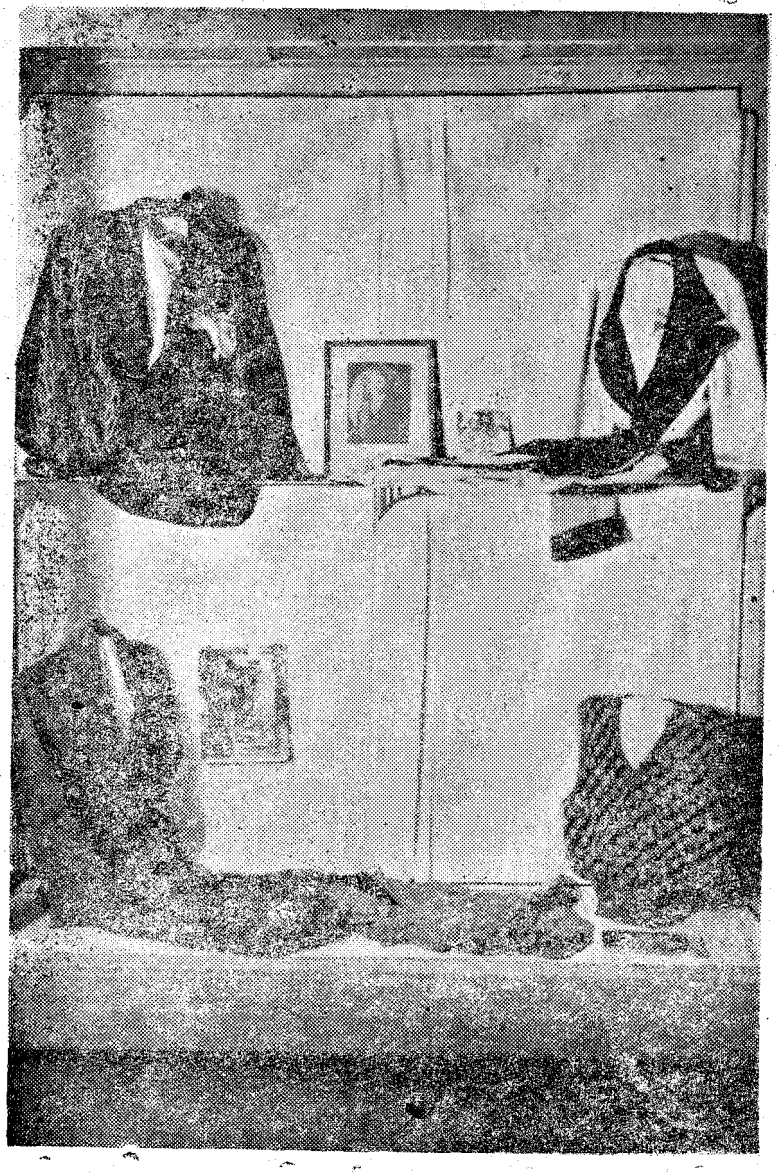

Atatürk'ün robdöşambırı ve süeteri
(Halil Nuri Yurdakul'da)

Hukuk Heyeti merkeziyelerine, Belediye Reislerine de şu tamimi göndermiştir:

1 — Biminnehülkerim Nisanın 23 üncü Cuma günü Cuma namazını müteakip Ankara Büyük Millet Meclisi küşad edilecektir.

2 — Vatanın istiklâli, makamı refii Hilâfet, ve saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayati vezaifi ifa edecek olan bu Büyük Millet Meclisinin yevmü küşadı Cumaya tesadüf ettirilmekle yevmi mezkûrun mebrukiyeinden istifade ve bilûmum mebusîni kiram hazaratı ile Hacıbayram Veli Camii Şerifinde Cuma namazı edâ olunarak envarı Kur'an ve salâttan da istifade olunacaktır. Badesalât lihyei saadet ve sancakı şerifi hamilen daireyi mahsusaya gidilecektir. Daireyi mahsusaya dahil olmazdan evvel bir dua kıraatiyle kurbanlar zehbolunacaktır. İşbu merasimde camii şeriften mebde ile dairei mahsusaya kadar kolordu kumandanlığınca kıtaatı askeriye ile tertibatı mahsusa alınacaktır. Bu suretle Meclisin ne şekilde açılacağı bu tamimle vilâyetlere bildirildi. Vilâyetlerde Cuma namazından sonra Kur'an okunup, Padişaha dua edilmesi de emrediliyordu.

İşte Türkiye Büyük Millet Meclisi böyle açıldı. Bu Meclis Türk milletine büyük işler başarmıştır. Bu suretle Ankara'da yeni bir (Türkiye Devleti) doğmuştu.

ATATÜRK VE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE SİYASİ FIRKALAR

V.

Mustafa Kemal Paşanın idama mahkûmiyeti ve Sakarya'da yaralanması

Mustafa Kemal, yeni bir devletin reisi olarak, Türk milletinin mukadderatını omuzlarına almıştı. Vatanını düşman istilâsından kurtaracak, kendi hâkimiyetine dayanan yeni bir rejimi organize ederek, yeni Türkiye'yi kuracaktı. Bu çok büyük da-

vânın başarılması güçtü. Fakat Mustafa Kemal'in dehası ve yüksek iradesi bunları başarabilecek kudrette idi.

Kuvayı Milliyeciler bu dâvaya atıldıkları zaman, dış siyaset de bize yardım ediyordu. Galip devletler aralarında paylaşılacak çok servete malik idiler. Bu dünya malının taksimi onları, tekrar birleştirmiyecek bir vaziyet gösteriyordu. İkinci bir büyük harbinide göze alamazlardı. Herkes yorgundu. Yalnız Türk milleti hariç. Şimdi onlar mağlûplara kabul ettirdikleri muahedelerle bir çok kıtaları ele geçirdiklerinden, zaferin neşesiyle mestolmuşlardı. Biz ise dâvamıza çok haklı olarak atıldık. Mağlûp olduk, fakat bizi öldürmiye kimsenin hakkı yoktu. Biz, galiplere Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Necid. Irak kıtalarını mağlûbiyetimizin bir zekâtı olarak vermiştik. Fakat anavatanımızın da en değerli yerlerini veremezdik. Evimizi köyümüzü ve şerefimizi müdafaa etmek için elbette canla, başla millî mücadeleye atılacaktık, nitekim atıldık... Bu haklı dâvamıza vicdanlar sustu. Cihan tarihinin bu büyük imparatorluğu, inkıraz ettiriliyordu.

Millî mücadele dâvası, emperyalist emellerle ortaya atılmadı. Biz dâvamızda ne pan İslâmizmi, ne de pan Türkizmi ortaya sürmedik. Bir (Misakı Millî) çizdik. O bizim, anavatanımızın programı idi. Bu dâvada bize düşman olanlar merhametsizce hareket ediyorlardı. Bizimle beraber mağlûp olan müttefik devletler ise, muvaffakıyetimizi candan bekliyorlardı. İşte Mustafa Kemal'in Meclis Reisi ve dolayısiyle Türkiye'nin Devlet Reisi sıfatiyle, başarılması lâzım gelen çok işler vardı. Ona bütün Türk milletinin madd4 ve mânevî varlığı ve mâşerî vicdanı bir tek kalb gibi bağlanıp, yardım etdi.

Mustafa Kemal Paşa artık Çankaya'da oturuyordu. Eski bir Ankara bağ evi, onun karargâhı idi. Kalemi Mahsus müdürü Hayati Bey, Seryaveri Salih Bozok ve Muzaffer Kılıç Beylerdi. Köşkü muhafaza etmek üzere bir muhafız müfrezesi kurulmuştu. Bunun kumandanı yüzbaşı Faik Beydi. Bir müddet sonra da 300 kişilik bir süvari müfrezesi kuruldu. Bu müfreze efradı Rumeli çetecilerinden, yaşlı ve gün görmüş adamlardı. Atıcı ve vurucu insanlardı. Bunlardan sonra bir de yüz kişi-

lik Giresun ve Trabzon havalisinden gelme bir muhafız müfrezesi kuruldu. Bunlar siyah elbiseli ve başlarında Lâz başlığı ve bellerinde tabanca ve omuzlarında filintaları vardı. Kumandanları Mustafa Kaptan, Hâşim Kaptan, Arslan Kaptanlardı. Bunlar gönüllü efrattı, bunlara onbeş lira maaş verilirdi. Bunlardan başka bir de Meclis muhafız bölüğü vardı. Sonra bölük, tabur ve nihayet alay oldu. Kumandanı İsmail Hakkı Beydi.

İlk zamanlarda maaş olarak Atatürk'e 100 lira veriliyordu. Çankaya köşkü basit bir şekilde döşenmiş, çalışma odasında Mustafa Kemal mütemadiyen meşguldü. İlk devirlerde hemen hiç eğlenecek vakti yoktu, kuvvetli kahvaltı ederdi. Reçeli çok severdi. Hele hamur işleriyle kuru fasulye ve pilâv esas yemeklerinden olup, sofrasından turşu eksik olmazdı. En çok sevdiği tatlı irmik helvası idi. Çok kahve ve sigara içerdi. Bahçeye ve çiçeğe merakı vardı. Bir Amerikalı kadın kendisine hangi çiçeği sevmiyorsun? diye sorduğu zaman:

— Karanfil! diye cevap vermişti.

Renklerden gök mavisini severdi. Hattâ bir aralık gök renginde bir bayrak kabul etmeyi bile düşündüğünü arkadaşlarına söylemişti. Köpek ile at beslemeyi çok severdi. Kendi çok para sarfetmesini sevmez, çok muktesitti. Canı sıkıldığı zaman askerleri güreştirirdi. İlk devirlerde Çankaya köşküne İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Mithat Bey, Topçu İhsan, Recep Peker, Hamdullah Suphi, Refik Saydam, Ferit, Hüsrev, Nuri Conker, Adnan Beyler çok gelirlerdi. Sonraları Türkçü ve milliyetçi olan Türkocağı âzalarından Yusuf Akçora, Hamdullah Suphi, Ağaoğlu Ahmet, Ferit, Halide Edip, Samih Rifat, Adnan Beylerin gelişi Mustafa Kemali Türkçülük cereyanına temayül ettirmiştir. Türk tarihine merak ve Türk dili inkılâbı bu Türkçülük idealinden dolayı kendisinde doğmuştur. Tarihe ve öz dile ait ilmî musahabelerden çok hoşlanıyordu. İlmî münakaşa sevgisini hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir. Tarih ve dil sevgisidir ki, ona sonraları (Tarih Kurumunu) ve (Dil Kurumunu), (Tarih ve Dil Kongrelerini) yaptırmıya sevketmiştir.

Atatürk'ün şöförü Balıkesirli Mustafa ve Remzi efendilerdi. Berberi Ali ve Mehmet ustalardı. Aşcıbaşısı Bolulu Mehmet usta, oda bekcisi zenci Nesip efendi. Bahcıvanı Hasan ağa, sofracısı İbrahim, Saadettin ve Yaşardı. Çamaşırcısı Azize ve Kızı Meziyet idi. Ayakkaplarını Altın çizmede yaptırırdı. Elbiselerini İsviçrede yaptırmakda idi. Atatürk'ün ilk umumî katibi Ercüment Ekrem, sonra Tevfik, Hikmet Bayur ve Hasan Rıza bey oldular.

Artık Mustafa Kemal Paşa Çankaya köşkünde çalışmalarına devam ederken, Büyük Millet Meclisi de faaliyete geçmişti. Bir taraftan bu işler olurken cephelerde düşmanlarla savaşılıyor, bu yetmiyor gibi bir de yer yer isyanlar başlamıştı. Düzce'de bir isyan çıktı. Ankara'dan Mahmut Bey asilerin üzerine gönderildi. Bunu müteakip (Yozgat) da Çapanoğullar, (Zile) de Aynancıoğulları, (Tokat) ve (Yeni Han) ve (Sivas) civarında (Postacı Nâzım) ın idare ettiği isyan çıkmıştı. Bunların hepsi padişahın neşrettiği fetvalar yüzünden olmuştu. Halk halifeye bağlılığını ispat için isyan ediyordu. Bütün bu isyanlar Kuvayı Milliye çeteleri vasıtasiyle bastırıldı.

İzmir'e çıkmış olan Yunan kuvvetleri de Bursa, Uşak istikametinde ilerliyor, Mudanya ve Bandırma iskelelerine taze kuvvetler çıkarıyorlardı. Bir taraftan da (Hilafet ordusu) adı verilen Kuvayi İnzibatiye kuvvetleri, Kuvayı Milliye çeteleriyle Adapazarı civarında dövüşüyorlardı.

Tam bu sıralarda itilâf devletleri, Osmanlı hükûmetini sulh konferansına dâvet ederek (Sevr muahedesini) Sevr çinî imalâthanesinde Osmanlı murahhaslarına 10 Ağustos 1920 de kabul ettirdiler. Sevr muahedesi Türk milletinin bir ölüm fermanı idi. Bu zaman Mehmet Vahdettin (Saltanat Şûrası) toplandı. Bu şûra bir rey müstesna Sevr'i kabul etti. İtilâf devletleri, bu ölüm fermanını Türk milletine kabul ettirmek için, Yunan kuvvetlerini Anadolu'ya sürdüler.

Bu zamanda Bolu'da ve Beypazarı'nda birer isyan daha çıktı. Bunu da Konya'da (Delibaş) isyanı takip etti. Doğuda Kâzım Karabekir Paşa orduları Ermenilerle çarpışıyordu.

Bu sıralarda millî ordumuz kuruluyordu. Batı cephesi

teşekkül edince (İsmet Paşa batı cephesi kumandanlığına tâyin edildi. Fakat Çerkes Ethem kuvvetleri, millî ordunun kumandasına girmek istemedi. Cenup cephesinde Fransızlar Pozantıda mağlûp edilmişlerdi. Aynı zamanda, Maraş, Urfa, Antep'te de millî kuvvetlerimize karşı mağlûp olmuşlardı. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisiyle temasa gelmek istediler. Ankara'ya bir heyet gönderdiler. Fransızlardan sonra yeni Türkiye devleti Sovyet Sosyalist Şûraları Hükûmeti ile görüşmek üzere Moskova'ya bir heyet gönderdi.

Yunanlılar 22 Haziran 1920 de taarruza geçtiler. Altı fırkaya varan kuvvetleri kuzeye ve doğuya ilerliyerek Bursa şehrini zaptettiler. Doğudan da Dumlupınar sırtlarına kadar ilerlediler. Türk ordusu da Eskişehir ve Dumlupınar'a çekildi. Bu zaman Millet Meclisi köpürmiye başladı. Atatürk vaziyeti anlatarak bu heyecanı teskin etti. Muayyen doğumlu gençlerin askere alınmasına karar verildi. Bu suretle millî ordunun teşekkülü başladı. Bu zamanda Ferit Paşa hükûmeti de Şeyhislâm (Dürrüzade Abdullah) tan aldığı fetvaları tayyarelerle Anadolu'nun her tarafına attırıyordu. Bunun üzerine Millî Mücadeleye hıyanet edenleri muhakeme etmek üzere (İstiklâl Mahkemeleri) kurulmasına karar verildi. Bir de (Hıyaneti vataniye Kanunu) kabul edildi. Ankara'da, İstanbul hükûmetine karşı bir fetva neşretti. Bunun üzerine Mustafa Kemal ve arkadaşları idama mahkûm edildiler.

13 Mayıs 1920 (Peyem Sabah) gazetesinde (Mustafa Kemal ve arkadaşlarının idamı) adiyle Divanı Harbi Orfi riyasetinin idam kararı neşredildi.

İDAM KARARI :

«Kuvayı Milliye unvanı tahtında çıkardıkları fitne ve fesadın ve Kanunu Esasî hilâfında ahaliden cebren para toplamak ve asker almakta ve hilâfına hareket edenlere işkence ve cefaya cüret gibi fasayih irtikâp etmek suretiyle emniyeti dahiliyeyi ihlâl eyliyenlerin mürettep ve müşevviklerinden oldukları iddiasiyle meznunuöleyhim olan ve bairadei seniyyei me-

lûkâne silki askerîyeden ihraç ve haiz olduğu nişanları nez' ve uhdesindeki fahrî yaverlik rütbesi refedilmiş bulunan üçüncü orduyı hümayun ve müfettişliğinden mazul Selânikli Mustafa Kemal Efendi bin Ali Rıza ve yirmi yedinci fırka kumandanı sabıkı miralaylıktan mütekait Asitaneli Kara Vasıf Bey bin Mehmet ve sabık yirminci kolordu kumandanı Mirliva Salacaklı Ali Fuat Paşa bin İsmail Fazıl ve esbak Vaşington Sefiri ve Sabık Ankara Mebusu Midilli'de mütevellit mühtedi Alfred Rüstem bin Nihat (Bilenski) ve Sıhhiye Müdürü esbakı Asitaneli Doktor Adnan Bey bin Ahmet Bahaî Darülfünûn garp edebiyatı sabık muallimesi Asitaneli Halide Edib Hanım haklarında icra kılınan muhakim ve tetkikat neticesinde bazı eşhası bakıyye ile ittihat ve ittifak ederek tebaai sıdıkai şahaneden bir kısım safdilânı gûnagûn hile ve desais ile iğfal ve ihtilâl ve senelerdenberi şakavetle melûf olan bir çok eşirrayı ve hapishanelerinden tahliye etmiş oldukları cânileri ve seferberlik ve harbı umumî hengâmlarında bir çok seyyiatı irtikâp ve tehcir vesilesiyle müslim ve gayri müslim binlerce bîgünahları itlaf emvali menkule ve gayri menkulelerini ahz ve gasb ederek Osmanlıları âlemi medeniyet ve insaniyet nazarında fena göstermiye sebebi aslî olup kendilerinin zaten ötedenberi şeriki âmâl ve ihtirasları bulunmuş olan Ittihat ve Terakki Cemiyeti münfesihasının dairei itifaklarına ithal edip Kuvayi Milliye namı tahtında bazı teşkilât vücuda getirdikten sonra bir gûna emri âliye mukarin olmıyarak ve Kanunu Esasî ahkâm hilâfında cebren asker cemine ve ahaliden para toplamıya ve ahaliyi bir çok vergiler ve ceremeler tarh ve tevziine kıyam ve hilâfında hareket veya mukavemet edebilenlere envai işkence ve eza veya tehdit ve takibata ve bu gibilerin emval ve eşyasını gasb ve garta ve taraftarlarını teslih ve ahalii mutia üzerine teslit ile bir çok kura ve kasabatı tahrip ve nüfusu masumayi katl ve bazı zevatı derdest ve bilâhüküm idam fazayihini ikaa ve işbu fecayie ve şakaveti müstemirrelerine mümaşat etmiyen askerî ve mülkî memurini Devleti Aliyeden vilâyet ve mutasarrıf vesaireden bazısını terki mevkie icbar ve bazısını tahtelhıvz Ankara, Sivas ve mahalli saireye

sevkederek haklarında muamelâtı zecriye ifa ve bazıları katl ve ifna edip yerlerine kendi hempalarını tâyin ve Bursa ve sair mahallerde olduğu gibi muhterem zevatı muhalif diyerek nefy ve iclâya ve malsandıkları ile Belediye ve Eytam sandıklarında ve Ziraat Bankalarında ve postahanelerde mevcut külliyetli mebaliği tehiye ve ötede beride fesatâmiz, fitnengiz siyasî nutuklar irad etmek ve beyannameler neşrettirmek suretiyle âsâyişi makamı muallâyı hilâfet ve saltanat ve memaliki Osmaniyenin muhaberat ve münakalâtını kat' ve tebai Devleti Aliyyeden asker ve ahaliyi hükûmeti Osmaniye aleyhine müsellehan isyana teşvik ve tahrike mücaseretle harbı umumide irtikâp edilmiş olan mezalim ve fecayiden dolayı bitap ve tüvan kalmış olan milleti mağdurei Osmaniyenin derecei nihayede perişaniyet ve elhaleti hazihi memaliki Osmaniyenin bir çok yerlerinde fecayi ve kıtalin idamesine sebebiyet vermiş oldukları ve kanunu adaleti meşhun ve esası ile mahfuz ve muayyen olan hukuku ahali ve vezaifi hükûmeti payimal ve şu sırada hükûmetin gayet mühim ve nazik olan vaziyeti siyasiyesini ihlâle cüret ettikleri ve salifüzzikr Mustafa Kemal Efendi ve Ali Fuat Paşa ve Kara Vasıf ve Alfred Rüstem ve Doktor Adnan Beylerle Halide Edib Hanımın mebhusü anh silsilei cinayet ve fecayiin müretteb ve muharriklerinden oldukları ve hattâ bunlardan Fuat Paşanın bizzat kuvei müsellehai bâgiyenin kumandanlığında bulunmuş olduğu şahadatı mevcudeden ve kendilerinin neşretmiş oldukları beyanname vesair evrakı matbua münderecatından mütebassıl kanaati vicdaniye ile mertebei sübuta vasıl olduğundan merkumun olveçhile mücrimiyetlerine ve Mülkiye Ceza Kanunnamei Hümayunu nun kırk beşinci maddesinin (eşhası müteaddide bir cinayet veya cünhayı müttehiden ika eder veyahut efali müteaddideden mürekkep olan bir cinayet veya cünhada bir takım eşhastan herbiri cürmün husul maksadiyle ef'ali mezbureden birini veya bir kaçını icra eylerse eşhası mezkûreye hemfiil denilir ve cümlesi faili müstakil gibi mücazat olunur.) Ve bu muharrer olan birinci fıkrası delâletiyle kanunu mezkûrun elli beşinci maddesinin (Her kim bizzat veya bilvasıta tebaai Devleti

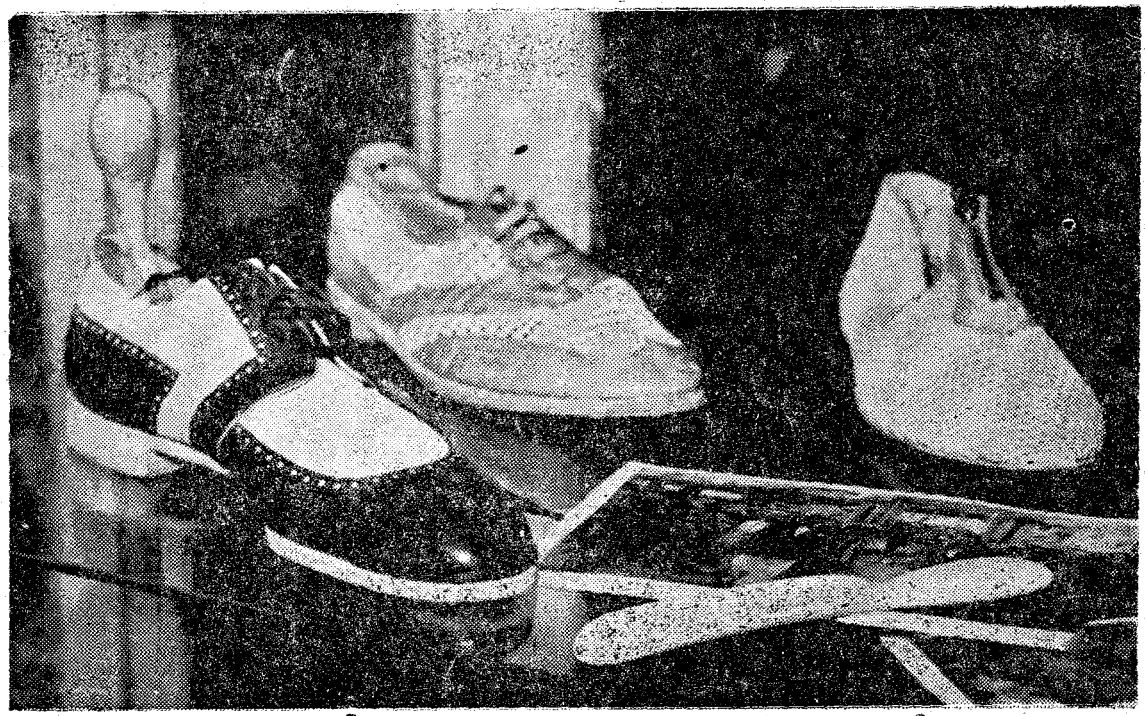

Atatürk'ün yazlık kunduraları.
(Halil Nuri Yurdakul'un koleksiyonunda)

Aliyye ve sekenei memaliki mahruseyi Zâtı Hazreti Padişahî veyahut Hükûmeti Osmaniye aleyhine müsellehan isyan ettirmek üzere tahrik edip de maksadı olan kaziyyei isyan ile fiile çıkar ise idam olunur.) ve muharrer olan dördüncü fıkrası ve (Her kim memaliki Mahrusa ahalisini yekdiğeri aleyhine silâhlandırarak çıkanlarla tahrip ve izaba yahut bazı mahallerde gasb ve gart ve tahribi memleket ve katli nüfus ef'alini ikaa mütecasir olup da kaziyyei fesat tamamiyle fiile çıkar veyahut maddei fesadın icrasına başlanmış olur ise ol kimse kezalik idam olunur.) ibaresi nâtık bulunan elli altıncı maddesine tevfikan cümlesinin idamlarına ve elyevm hali firarda bulunmalarına mebni ahkâmı kanuniye mucibince mallarının hacziyle usulü dairesinde idare ettirilmesine gıyaben ve müttefikan karar verildi.»

20 Şubat 338 ve 11 Mayıs 1336

İşte Türk milletinin istiklâl mücadelesine girişen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları İstanbul Dıvanıharbi Orfisince bu suretle haincesine idamlarına karar verilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Divanıharbi Orfisince idama mahkûm edildiği sırada İstanbul'da itilâf devletlerinin paralariyle çıkan (Peyam Sabah) ve (Alemdar) gazeteleri de Millî Mücadele aleyhinde bilhassa Mustafa Kemal Paşanın icraatına hücum etmek habasetinden geri kalmıyorlardı. Gazetelerde türlü, türlü yalanlar dolu yazılar çıkıyordu. Bilhassa (İkdam) gazetesinde çıkan garip bir makale, o günün Avrupalı kafasının garip bir zihniyetine vesika olacağından bu makalenin bir kısmını alıyorum.

15 Ağustos 1920 tarihli İkdam gazetesinde «Mustafa Kemal'in ahvali hususiyesi» adlı bir tercümenin sureti:

Jurnal Doryan gazetesinin son zamanlarda Ankara'dan avdet eden muhabirinin, Mustafa Kemal'in ahvali hususiyesi hakkında verdiği malûmattan bir kısmını iktibas ediyorum.

«Mustafa Kemal'in Ankara'da oturduğu konak Ankara eşraf ve tüccarlarından Hüseyin Bey adında birisinin konağıdır. Beyaz boyalı ve on iki odalı olan bu mesken haricen İstanbul

civarındaki köşklere benzemektedir. Pencerelerden görülen manzara sahilleri ağaçlarla sayedar (Çubuk suyu) nun sulâdığı kadîm Ankara ovasına kadar imtidat etmektedir.

Fakat mâvi sema üzerinde tepeleri dumanlı Elmadağı görünmektedir. İşte Mustafa Kemal her sabah şafaktan biraz sonra kalktığı zaman bu nefis panoramayı temaşa eylemektedir. Hüseyin Beyin konağı, geceli gündüzlü reislerine nezaret eden bir kaç nöbetçi tarafından muhafaza edilmektedir. Yaveri, bir gün evvelki vukuattan haberdar eder. Mustafa Kemal artık askerî üniforma giymemektedir. Her gün giydiği elbise ya bir spor veyahut da binici elbisesi olup başında siyah bir astragan kalpak vardır. Mustafa Kemal Paşa, Trablusgarp harbinde sol gözünü kaybetmiştir. Bunu halktan hiç bir kimse bilmez.

Hükûmet konağında Mustafa Kemal'in kırmızı beyaz aylı ve koyu yeşil yıldızlı bayrağı dalgalanmaktadır. Yatak odası pek sade döşenmiş olup bir karyola ve bir kaç iskemleden başka bir şey yoktur.»

Şeklinde gülünç, garip aslı esası olmıyan yazılar çıkıyordu. Bu büyük kahramanı efkârı umumiyeye gûya tanıtmıya çalışıyorlardı. Her ne derlerse desinler it ürür, kervan yürür!... Mustafa Kemal milletinin sinesinde mücadelelerine devam ediyordu.

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, Ankara'da bir takım siyasî fırkalar da göründü. Bu fırkalar Rusya'da doğan Komünizm cereyanlarından tesir aldı. Ankara'da yalnız Rus Sefarethanesi, bir de Azerbaycan ve Afganistan Sefarethanesi açılmıştı. Millî mücadelede Rusya ile dost olmuştuk. Biz de Sovyet Rusya'yı tanıtmıştık. İlk Rus Sefarethanesi Samanı azarında Kurşunlu Camii karşısında bir bina idi. Bir yangın neticesinde bu sefarethane yanınca, Hamamönünde büyük ahşap bir binaya taşındı. Azerbaycan sefarethanesi de Konservatuar binasının bulunduğu yerde bir bağ evinde idi. Rus Sefiri (Aralof Yoldaş), Azerbaycan Sefiri de (Abilof Yoldaş) idi. Bu iki sefarethanede sık, sık ziyafetler olur. Mustafa

Kemal Paşa da bu ziyafetlere giderdi. Hattâ bir aralık Ankara'da memurlara maaş olarak Rus altını veriliyordu.

Rus rejiminin organı olan bir de Ankara'da (Hayat mecmuası) çıkıyordu.

Bu sıralarda Mecliste iki grup teşekkül etti. Biri Türkiye Komünist Fırkası), diğeri de Meclisin haricinde teşekkül eden (Halk İştirakiyum Fırkası) idi. (3 Mayıs 1920) Komünist Partisinin reisi Hakkı Behiç idi. Komünizme taraftar olanlar (İslâmın asrı saadetinden bir yaprak) adiyle bir broşür neşretdiler. Halk İştirakiyum Fırkasının reisi de Nâzım ve Şeyh Servet Efendilerdi. Türkiye Komünist Fırkasına Mustafa Kemal Paşa taraftar değildi. Bundan sonra Taşhan'ın bir odasında (Yeşil Ordu) cemiyeti teşekkül etti. Yeşil Ordu cemiyeti de komünizm taraftarı idi. Fakat asıl mahiyeti askerî idi. Yeşil Ordu adiyle bir askeri teşkilât yapılacaktı. Sonradan Mustafa Kemal Paşa bu cemiyet âzalarını istasyona dâvet ederek, münakaşalardan sonra bizzat âzalarına kapattırdı. Bu komünist gruplara Erzurum'da kurulmuş olan Mukaddesatı İslâmiye Cemiyeti hücum ediyordu.

Mecliste bir aralık da bir (Selâmeti Umumiye) komitesi teşekkül etti. Fakat bu grup çok yaşamadı. Bunlardan başka bir de (Bursa Yurdu) ve (İzmir Yurdu) cemiyetleri kuruldu. Bunların merkezleri Sümerbank binasının yanındaki bir binada idi.

Çok sürmeden komünist partisi ve Halk İştirakiyum fırkası da kapandı. Yalnız lâvhası Ulus matbaasının anbarında duruyordu. Bundan sonra Meclis (Birinci Grup) ve (İkinci Grup) adiyle ikiye ayrıldı. Birinci Grup Mustafa Kemal'in taraftarı radikaller, ikinci grup da (Muhafazakârlar) olup, ekseriyeti ulema sınıfı teşkil ediyordu. Birinci Millet Meclisinin en hararetli münakaşaları bu birinci ve ikinci grupun çarpışmalarından doğuyordu.

İkinci grupta Kara Vasıf, Avukat Hüseyin Avni, Mehmet Akif, Sabri Bey, Meclis Reisi Konya Mebusu Vehbi Hoca idi. Birinci grupun hatipleri İzmir ve bilhassa Ocaklı olan Türk-

çülerdi. İkinci grupun hatibi Hüseyin Avni, birinci grupun Hamdullah Suphi ve Mustafa Necati idi.

Bu zaman Vekâletler hükûmet konağında kuruldu. İcra Vekilleri Heyeti ve bütün Vekâletler birer oda işgal etdiler. Üzeri çuhasız masalar, kırık iskemleler, bazılarının hokkası birer fincandı. Hattâ Vekillerin, ecnebileri kabul edecek siyah elbiseleri bile yoktu. Bir gün Hamdullah Suphi Beyin bir jaket atayını sıra ile Vekiller giyerek ziyaretçi kabul etmişlerdi. Mebusların bir kısmı, Hacıdoğanda, Yahudi pansiyonlarında birer odada oturuyorlardı. En büyük lokanta Kocak apartımanının yerinde Kemal Beyin açtığı (Anadolu) lokantası ile Abdullah Efendinin yine Anadolu lokantası idi.

Oturulan kahve yalnız Karaoğlan caddesinde (Merkez kıraathanesi), bir de (Kuyulu kahve) idi. Men'i müskirat olduğundan, rakı içmek, kahvelerde tavla ve iskambil oynamak yasaktı. İçmek istiyenler gizli olan (Efe Haydar) ın meyhanesinde, bazıları da (Dayko) nun tütüncü dükkânın arkasında karanlık bir odada gizlice rakı içerlerdi.

Ankara sokakları adam almıyordu. İşgal edilen vilâyetlerden kaçanlar Ankara'yı doldurmuşlardı. Herkesin münakaşası, vatanın kurtulması idi. Başka bir şey düşünen bir fert aramızda o zamanlar yoktu. Başlarında kara kalpak, bir avcı caketi, külot pantalon bir de yün çorap külota çekilmişti. Hâkimiyeti Milliye, Yeni Gün, Öğüt gazeteleri de Ankara'da çıkıyordu. İnkılâbın müdafii bu üç gazete idi. Bütün Kuvayı Milliyeciler şen, ümitli ve dinç adamlar olup, Ankara'da arı gibi çalışıyorlardı.

Bir aralık ikinci grupun sözü geçiyordu. Sebilürreşat mecmuası Ankara'da çıkıyordu. Mekteplere fazla din dersleri konuldu, musiki dersinin adı (ilâhi), resim dersinin adı da (çizgi) olduğu gibi, Muallim mektebi talebelerine de sarık sardırmayı düşünüyorlardı. Yine bu sıralarda Ali Şükrü Bey de (Tan) gazetesini çıkarıyor, muhalefet ediyordu.

Ankara'da vaziyet böyle iken, Anzavur'un takibinde, ve

Düzce isyanlarında muvaffakıyeti görülen Çerkes Etem'in (Kuvayı Seyyare) adını alan çetesi de Yeşil Ordu namını almıştı. Çerkes Etem ve kardeşi Reşit iktidara geçmek istiyorlardı. Eskişehir'de bir de komünizm cereyanını yayan (Yeni Dünya) gazetesi çıkıyordu. Bu sırada Batı cephesi kumandanı Ali Fuat Paşa Ankara'ya çağırıldı, yerine Batı cephesi kumandanlığına (İsmet Paşa) tâyin edildi. Refet Paşa da Konya havalisine kumandan oldu. Ali Fuat Paşa da Moskova'ya Sefir gitti. Fakat Çerkes Etem, Batı cephesi kumandanının emirlerini dinlemiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bütün bu dahilî işlerle meşgul oluyordu. Bir taraftan Meclisi idare ediyor, diğer taraftan da cephelrele alâkadardı.

Bu zamanda Doğu cephesinde bulunan Kâzım Karabekir Paşa Erivan, Gümrü ve Kars taraflarında Taşnak Komitasının Ermeni kuvvetleri üzerine 28 Eylûl 1920 tarihinde hücum ederek, Sarıkamış, Kars, Gümrü'yü fethetti. Bunun üzerine Ermenilerle (3 Aralık 1920) de Gümrü muahedesi yapıldı. Yeni Türk devletinin bu muahede ilk muvaffakıyeti oldu. Bundan sonra da Rusla rla (16 Mart 1921) de Moskova ve 13 Ekim 1921 de Kars muahedeleri imzalandı. Bu muahede ile Kars, Artvin, Ardahan bizim oldu. Bu cepheden bir çok silâh ve cephane elimize geçti. ve Güney ve Doğu cephesindeki askerler de Batı cephesi kumandanının emrine girmiye başladılar. Yalnız Çerkes Etem ile Demirci Mehmet Efe kuvvetleri Batı cephesi kumandanı emrine girmiyorlardı. Fakat sonradan Demirci Mehmet Efe kuvvetleri dağıtıldı; fakat Çerkes Etem âsi oldu. Bir kısım kuvvetlerimiz Gediz ve Kütahya taraflarında Çerkes Eteme karşı gönderildi. Bu çetelerin bir kısmı Yunanlılarla bareber oldu. Kaymakam İzzetin Bey 61 inci fırka ve bir süvari grupu ile Etem'in kuvvetlerinin üzerine yürüdü, Çerkes Etem Yunan tarafına geçti. Bu zamanlar ordunun henüz eksikleri tamamlanmamıştı. Askerin süngüsü ve matrası bile yoktu. Ankara demircileri, demir çubuklardan süngü yaptılar. Tenekeciler de Belediye önünde tenekelerden

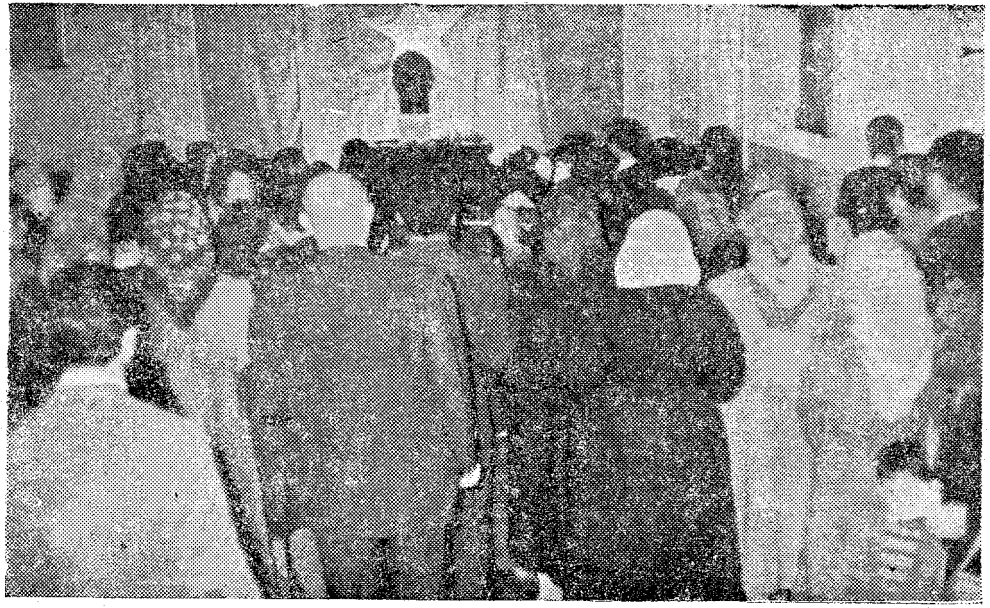

Türk Ocağında halk Atatürk'ün sesini dinlerken.

matra imal ettiler. Cephanemiz de pek noksandı. İstanbul'dan gizli olarak cephane kaçırılıyordu.

Bursa mıntakasındaki Yunanlılar üç fırkalarının ikisiyle taarruza geçtiler. İnönü mevzilerine hücum ettiler. Fakat Türk süngüsünün önünde Yunanlılar geri püskürtüldü. Yunanlılar 10 Ocak 1921 gecesi Bursa'ya doğru ricat ettiler. Birinci İnönü; iç Anadolu'ya doğru ilerleyen Yunanlılara karşı ilk zaferimiz oldu. Yunanlıları bu muntazam ordu ile yenmek kabil olacağı ümidi kuvvetlendi.

Bu sıralarda Damat Ferit Paşa kabinesi istifa ederek yerine Tevfik Paşa kabinesi geldi. Bu zaman Müşir Ahmet İzzet Paşa da Dahiliye Nazırı oldu. İzzet Paşa, bir kaç arkadaşiyle Bilecik'e geldi. Bundan sonra da Ankara'ya gelerek. Mustafa Kemal Paşa ile temas etti. Hiç bir suretle Sevr'i kabul ettiremiyeceklerini anlıyan itilâf devletleri (Londra konferansı) nı toplandılar. Bu konferansa Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili (Bekir Sami) Bey gitti. (21 Şubat 1921) Londra konferansından bir netice çıkmayınca, itilâf devletleri tekrar Türklerin üzerine Yunanlıları saldırdılar.

Yunanlılar taarruza geçtiler. İnönü mevzilerinde tekrar kanlı bir savaş başladı. Meclis muhafız taburu da bu harbe iştirâk etti. Türk askerinin kahramanlığı karşısında Yunanlılar, zaferi ordumuza terkederek geri çekildiler. Bu suretle İkinci İnönü zaferi de 1 Nisan 1921 de kazanıldı. Bu zaferden sonra da (20 Ocak 1921) Teşkilâtı Esasiye Kanununun esas maddeleri tesbit edildi. Bu sırada Mecliste bir takım gruplar doğdu; (Tesanüd grupu), (İstiklâl grupu), (Müdafaai Hukuk zümresi), (Halk zümresi) ve (Islâh grupu) gibi. Bu gruplar Mecliste münakaşalara girdi. Fakat esaslarda birbirini tamamlıyorlardı. Meclisin tesanüdünü bozmadılar. Meclis müzakerelerini daha umumî bir hale getirmek için Mustafa Kemal (Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupu) nu teşkil etti.

Bu esnada Mustafa Kemal'in teşebbüsü ile Malta mevkufları da Malta'dan kurtarıldı. Bunların bir çoğu Ankara'ya geldiler. Bu zamanda İstanbul'dan genç zabitler, memurlar,

inkılâpçı ruhlu gençler akın akın İnebolu'dan Ankara'ya geliyorlardı. İstanbul'daki Felâh ve Mim, Mim gurubu da mütemadiyen Anadolu'ya silâh kaçırıyordu. Türk milleti bir imtihan devresi geçiriyordu. Milliyetçi ve vatanseverler Anadolu'ya geliyordu.

Bu zamanda Yunanlıların başına Kral (Kostantin) geçti. Yunanlılar (Pan Elenizm) mefkûresi tahakkuk ettirmek için Anadolu'yu zaptetmek istiyorlardı. İngilizlerin teşviki ile Başkumandan Papulas, Yunan ordularını Türklerin üzerine tekrar taarruza geçirdi. Yunanlılarla Batı cephemiz muharebeye girişti. Kütahya muharebesinde faik düşman kuvvetleri karşısında ordumuz çarpışıyordu. Bu muharebede Kütah'ya Altıntaş muharebesi oluyordu. Bu zamanlar dördüncü fırka kumandanı Nâzım Bey Nasuhçay mevkiinde Yumrutepeye hücum ederken bir makineli tüfek ateşi ile ağır bir yara aldı. Askerleri onu kanlar içinde bir kağnıya koyarak sargı mahalline getirdikleri zaman şehit oldu. Nâzım Beyin şahadeti o zamanlar büyük bir acı doğurdu. Büyük bir merasimle Ankara'ya getirildi. Hacıbayram camiinin mezarlığına gömüldü. Bu zaman Türk orduları da, faik düşman kuvvetlerinin önünde Polatlı sırtlarına çekildi. Sakarya meydan muharebesi başladı. Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar gibi mühim şehirlerimiz düşmanın eline geçti. Yunan kuvvetleri Ankara'yı zapta geliyorlardı. Top sesleri artık Ankara'dan işitiliyordu. Bu zaman Vekâletler Kayseri'ye taşınmıya başladı. Kayseri Lisesinde Büyük Millet Meclisi için bir salon ve bir de kürsü hazırlandı. Fakat Millet Meclisinde hararetli münakaşalar oldu. Erkânıharbiye, Meclisin Kızılırmak gerisine çekilmesini münasip görüyordu. Fakat Millet Meclisinde mebuslardan Durak Bey:

— Millet cihattadır. Bu cihada Millet Meclisi de iştirâk etmiştir. Millet Meclisi, Kayseri'ye değil; bir çadır kurup daha ileriye, cepheye gidip ateş altında vazifesini yapmalıdır.

Demesi üzerine Mecliste bir heyecan uyanarak, Ankara'da kaldı ve vazife görmiye başladı. Bu hareket cephede çar-

pışanlara bir kuvvet oldu. Fakat memur, memur aileleri, mühim evrak kâğnılarla Kayseri'ye taşınıyordu.

Bu zamanda Büyük Millet Meclisi (5 Ağustos 1921) tarihinde Mustafa Kemal Paşayı bütün Türk Orduları Başkumandanı intihap etti. Kendisine her türlü büyük salâhiyetler verildi. Bu zaman Fevzi Paşanın uhdesinde Erkânıharbiye Reisliği kaldı. Refet Paşa da Millî Müdafaa Vekili oldu. Bu sıralarda (Milli tekâlif komisyonları) kuruldu. Orduya lâzım olan elbise, çamaşır, yiyecek, nakliye vasıtaları toplandı. Eli silâh tutanlar da büyük bir heyecanla muharebe meydanına koştular. Kâğnı kolları da cepheye cephane taşıyordu.

Başkumandan Mustafa Kemal, Büyük Erkânıharbiye Reisi Fevzi Paşa ile birlikte Garp cephesi karargâhına bulunduğu Polatlı'ya gittiler.

Bizzat Yunan Kralı Konstantin'in kumandası altında bulunan Yunan ordusu (üç kolordu ve bir müstakil süvari livası) 13 Ağustos 1921 de Eskişehir ve Seyitgazi hattından yürüyüşe çıktı. Kral Kastantin, ordusuna verdiği emirle (Hedefiniz Ankaradır) diyordu. Top ve silâh hesabile, Yunanlılar, Türklerin iki misliydi. 23 Ağustosta Yunanlılar büyük bir taarruza geçtiler. Sakarya meydan muharebesi bu suretle başladı. Geriden Türk köylüsü ve kadınları (kağnı kolları) ile cepheye yiyecek ve cephane taşıyorlardı. Katır kolları, deve kolları mütemadiyen cepheye harekette idi. Türk kadınları, sırtlarında cephaneleri ön siperlere kadar götürüyorlardı.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, üçüncü süvari alay kumandanının beyaz atına binmiş, alayları teftiş ediyordu. Arkalarında, yine at üzerinde Erkânıharbiye Reisi Fevzi Paşa ve bir at üzerine de Batı cephesi kumandanı İsmet Paşa ilerliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya nehrin civarında (Inler Katrancı) köyüne gitti. Bu köyün cenubundaki yüksek tepeye çıkarak, muharebe yerlerini gözden geçirecekti. Mustafa Kemal, atından inerek dolaşıyordu. Ağustos ayının yakıcı güneşi altında her yer cayır cayır yanıyordu. Mustafa Kemal Paşa pek düşünceliydi. Bir şeyler düşünüyordu.

Bu esnada atını istedi. Beyaz atını yanına getirdiler. Bir hamlede atına binmek üzere sıçradı. Vücudü yerden kesildikten sonra, sol ayağı özengiden kaydı. Mustafa Kemal Paşa, at üzerinde muvazenesini kaybederek, birdenbire vücudünün ağırlığı ile göğsü üzerine yere kapandı. Mustafa Kemal Paşa yerde baygın yatıyordu. Fevzi Paşa heyecana düşerek:

— Bir matra verin!.

Diye bağırdı. Bu esnada bir nefer, matrasını çıkararak, Fevzi Çakmak'a verdi. Fevzi Paşa, matradaki su ile Mustafa Kemalîin yüzünü yıkadı, bir kaç yudum su içirdi ve:

— Bir doktor bulun!..

Diye yüksek sesle bağırıyordu. Bu esnada Mustafa Kemal hafifçe gözlerini açtı ve:

— Korkulacak bir şey yok!...

Diyerek etrafındakilerin heyecanını teskine çalıştı. Doğruldu ve kalktı:

— İşte, bir şeyim yok!.

Dedi. Fakat Mustafa Kemal'in bir kaburga kemiği kırılmıştı. Bu ıstırap içinde atına bindi. Onun yarasını sardılar. Mallı köyünün Alagöz köyünde Türkoğlu Ali Ağanın evindeki karargâhına gitti Ve biraz rahatsızdı. Fakat iyileşti. Orduya şu tarihi kumandayı verdi:

«Hattı müdafaa yoktur: sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır! Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kaniyle ıslanmadıkça terkolunmaz. Onun için küçük, büyük her cüzütam, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her cüzütam, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil ederek muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmiye mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tâbi olmaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.»

Sakarya muharebesi 21 gün 21 gece fasılasız devam etti. Kanlı bir meydan muharebesi başlamıştı. 13 Eylûlde Yunanlılar, Sakarya nehrine döküldü. Bu suretle Sakarya muharebesi (23 Ağustos - 13 Eylûl 1921) tarihine kadar devam etti. Artık Sakaryadan sonra, taarruza geçemiyen istilâ ordusu,

Afyon cephesinde müdafaaya geçti. Bu muzafferiyet üzerine Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşaya (Gazi) unvanı ile kendisine (Müşir - Mareşal) rütbesini (19 Eylûl 1921) de verdi.

Bu zamanlar, Sovyet Rusya ile (Moskova muahedesi), Güney Kafkas cumhuriyetleri arasında (Kars muahedesi) aktedilmişti. Efganistan hükûmeti ile bir dostluk muahedesi yapıldı. 20 Ekim 1921 tarihinde Fransızlarla (Ankara itilâfnamesi) imzalandı.

Sakarya muharebesinden sonra itilâf devletleri, Yunanlılarla, bizim aramızda bir mütareke teklif ettiler. Bir sulh yapılması için görüşmeler oldu. Fakat anlaşılamadı. Hakikî sulhü yine süngü temin edecekti. Türk ordusu süratle taarruz hazırlıklarına başladı. Büyük bir taarruzla düşmanı vatanın harimi ismetinden tamamen temizlemek için and içmişti.

Zafer bayramı münasebetiyle Ankara'da büyük bir merasim yapıldı. O gün Harbiye talebesi, önlerinde (Osman Gazi) nin türbesini bir maket halinde geçirdiler. Makineli tüfek bölüğü havaya ateş ederek Meclisin önünden geçti. Arkasından asker süngü takarak düşmana hücum gösterişi yaptı. Ankara seymenleri davul zurna çalarak iri palalarla zeybek oyunu oynadılar.

O gece Millet bahçesinin ortasında ve o vakitler mevcut bulunan ahşap bir tiyatro binasında Muallim mektebi talebeleri ve bir takım gençlerin iştirâkiyle bir müsamere verildi. Burada kabataslak yapılmış tahta kanapelerle hasır sandalyeler vardı. Program zengindi. Küçük Hüseyinve Paşa Kâzım, Şark cephesine ait bir piyes oynadılar. Musiki parçaları, şiirler, tablolar gösterildi. Tiyatro salonu ağzına kadar dolmuştu. Mustafa Kemal Paşa da gelip, halkın ortasında bir yere oturmuştu. Ben de sahnede süflörlük ediyordum. Bu arada Hâkimiyeti Milliye gazetesinde muharrir İzzet Ulvi Beyin altı yaşındaki oğlu (Gültekin) e sıra geldi. Sahneye ben getirdim. Babasının yazmış olduğu «Hinç!» adlı şiirini okumıya başladı.

Bu zaman Gazi Mustafa Kemal de pek mütehassis olmuş-

tu. Gültekin'den sonra Vasıf Çınar'ın yeğeni küçük Neriman da heyecanlı bir şiir okudu. Şiir bittiği zaman küçük Gültekin'i Mustafa Kemal yanına çağırdı. Bu yavruyu sevdi. Sonra dayanamadı, kullanmakta olduğu altın saatini, Gültekin'e, bu acı günlerin bir hâtırası olmak üzere, yarının cumhuriyet gençliğine armağan etti. Gazinin yakınlarından birinin söylediğine göre bu saat Mısırlı bir Prenses, Mustafa Kemal'e hediye etmişti. Saatin iki tarafı kapaklıdır. Üstündeki çiçekler yeşil, açık sarı, kızıl altın renkleri dizilmiştir.

Hinç şiirinin en canlı parçaları şunlardır:

HINÇ

Düşman, düşman, vahşi düşman
Geçtiğin yer ateşle kan!
Katil Yunan, hain düşman
Türk geliyor, buna inan!
Elde bomba, ruhta iman!
Kovacağız seni yurddan!
Ey Garp, bu mu dedeniyet?
Zulme bizden yüz bin lânet...
Şarktan size binbir nefret.
Ey Garp, bu mu insaniyet?!
Lânet! Lânet! Lânet! Lânet!...

Bu şiir hepimizin üzerinde büyük bir heyecan uyandırmıştı. Birkaç gün sonra Millet Meclisinde gizli bir celse oldu. Fevzi Paşa, mebuslara izahat verdi. Meclis bir an evvel taarruz edilmesini istiyordu. Fakat Erkânıharbiye bugünü bir sır olarak saklıyordu. Taarruz olacağı gün Hâkimiyeti Milliyede bir havadis yazılıydı. Mustafa Kemal Paşa bu gece mebuslara ve mühim şahsiyetlere Çankaya'da bir ziyafet verecek... Halbuki bugün bütün yurtta telgraf telleri ve telefon muhaberesi kesilmiş, cephede ne oluyor, kimsenin haberi yoktu. 26 Ağustos 1922 fecirle beraber Türk topçuları Yunan siperlerini ateş altına almış. Türk arslanları süngü takarak büyük ta-

arruza kalkmışlardı. Dumlupınar'da 30 Ağustos Başkumandanlık meydan muharebesinde Yunan orduları mahvedildi. Yunanlılar İzmir'e doğru kaçıyorlar; Türk süngüsü bunları Akdenize dökmek üzere kovalıyordu. Nihayet 9 Eylûl 1922 de Yunanlılar Akdeniz'e dökülerek, vatanın harimi ismetini düşmandan temizliyerek, nihaî zafere kavuştuk. Gayemiz doğdu. Türk milleti kurtuldu..

RUM SINDIĞI HARBİ

Atatürk, Afyon ve Dumlupınar zaferlerini kazandıktan sonra ordulariyle İzmir'e girdi. Vatanın harimi ismetinden düşman temizlendi. Bu zaferi müteakip Atatürk'ün Büyük Millet Meclisi kürsüsünden söylediklerini kendi ağzından dinleyelim:

Büyük Millet Meclisi, 112 içtima. Birinci celse: 4 Ekim 1922 toplantısı:

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa anlatıyor:

Arkadaşlar!

Kalbimde derin bir tahassür tevlit etmiş olan ayrılıktan sonra tekrar size mülâki olduğumdan dolayı pek mesudum. Cenabı Hakka hamdeylerim ki, ordularımızın silâhlarına emanet ettiğiniz aziz ve mübarek maksat, arzu ettiğiniz veçhile emniyet ve itimadınızın mahalline masruf oduğunu gösteren, mesut bir neticeye vâsıl oldu.

En karanlık ve en bedbaht günlerimizde Meclisimizin sarp ve yalçın bir kaya gibi azim ve imanı, talihin bu parlak inkişafına erişmek için, lâzım gelen imkânı daima mahfuz tuttu. Millî mesailde şaşmaz bir aklı selim ile daima doğruyu ve daima iyiyi keşif ve temyiz eden Meclisimizin bu neticelere ermekten dolayı duyduğu saadet kadar istihkak kesbedilmiş ne tasavvur olunabilir?

Milletimizin mukadderatını doğrudan doğruya deruhte ederek yeis yerine ümit, perişanlık yerine intizam, tereddüt yerine azim ve iman koyan ve yokluktan koskoca bir varlık çıkaran Meclisimizin, civanmert ve kahraman ordularının ba-

Büyük Millet Meclisinde asılı olan «Hâkimiyet milletindir» levhası ve Meclis binasının maketi.

şında ve bir asker sadakat ve itaatiyle emirlerinizi yerine getirmiş olduğumdan dolayı, bir insan kalbinin nadiren duyabileceği bir memnuniyet içindeyim. Kalbim bu meserretle dolu olarak, pek aziz ve muhterem arkadaşlarımı, bütün dünyaya karşı temsil eyledikleri hürriyet ve istiklâl fikrinin zaferinden dolayı tebrik ediyorum.

Arkadaşlar!

Tebrik etmek saadetine mazhar olduğum bu zafer sühuletle kabili izah değildir. Bunu anlamak, bugün değil, belki yarın tarih sayfalarında ariz amik tetkik edildikten sonra, mümkün olacaktır. Fakat, hissediyorum ki, benim ağzımdan buna dair bazı sözler işitmek istiyorsunuz. Bu arzularınızı tatmin etmek için, mühim bazı levhalar, ve mühim bazı hatlar üzerinde maruzatta bulunacağım.

Arkadaşlar!

Geçen sene, Ağustosun — Hâtıramda aldanmıyorsam — beşinci günü bu kürsüden beni Başkumandan tâyin etmiş olduğunuz zaman arzı teşekkür ederken demiştim ki, memleketimizi çiğnemek üzere, memleketimize giren Yunan ordusunu harimi ismetimizde boğacağız...

Bu sözümde hatâ etmemiş olduğumu hâdisat ispat etti, zannederim. Hakikaten Yunan ordusu harimi ismetimizde tamamen boğulmuştur. Arkadaşlar! O gün bu kürsüyü terkettikten sonra Sakarya gerilerine kadar gelmiş olan ordumuza mülâki olmuştum. Cümlenizin hatırındadır ki, yirmi bir gün ve yirmi bir gece devam eden Sakarya meydan muharebesinin, son günlerinde ordumuz, düşmanın sol cenahına taarruza geçti. Bunun neticesi olmak üzere çok kuvvetli ve çok mücehhez olan Yunan ordusu mağlûben ricate mecbur oldu ve ondan sonra tekrar bu kürsüye geldim. Dedim ki:

Kararımız, en son düşman neferini vatanımızdan kovuncaya kadar taarruza devam etmektir. Düşmanı takip ve tazyik eylemektir. Bu sözümü harfiyen takip ve tatbik etmiş olduğumu vakayi ispat ettiği gibi, şimdi vuku bulacak olan maruzatımla da izah etmiş olacağım.

Hakikaten o gün için, düşman ordusunu takip etmek hu-

susunda verilen karar, bu zamana kadar mahfuz kalmıştır. Fakat arkadaşlar! Şunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki, ordumuzun o günkü hali, vaziyeti, şeraiti de hemen uzun mesafeler üzerinde seri harekât icrasına müsait bulunmuyordu. Bu sebeple lâzım gelen nevakısı ikmal etmek, istihzaratı itmam etmek için, bir zaman sarfedilecekti. Bu zaman da tabiatiyle sarfedildi. Fakat; hakikî ve katî olarak herkesin bilmesi lâzımdır ki, bu senenin evasıtında ordumuz, düşman ordusunu mağlûp etmek için, lâzım gelen kuvvet ve kudreti iktisap etmiş bulunuyordu. Fakat, bütün milletimizinve onun hakikî mümessillerinden mürekkep olan Meclisimizin şiarı, kan dökmeden maksadı milliyetimizin istihsaline mâtuf olduğunu pek güzel anlıyorum.

Binaenaleyh, efendiler! Kuvayı askeriyemizi istimal etmeden evvel, kan dökmeğe sebebiyet vermeksizin, meseleyi muslihane halletmek için, teşebbüs almak da ayrıca bir vazife idi. Bu vazifeyi ifa etmek için, her türlü tedabire tevessül olundu. Bilcümle siyasî teşebbüsler icra edildi. Bu cümleden olmak üzere, en kıymetli arkadaşlarımızdan hüsnütetkikine ve isabeti nazarına fevkalâde emniyet ve itimat ettiğimiz mühim ricali hükûmetimizden Fethi Beyefendi Hazretlerini Londra'ya kadar göndermiştik. Müşarünileyh gerek Londra'da ve gerek diğer büyük devletler payitahtlarında bilcümle ricali siyasiye ile görüşmek ve müzakerata girişmek ve tesisi sulh için, her şeyi yapmak için, salâhiyeti kâmileye malik bulunuyordu. Fakat efendiler! Fethi Beyin Londra'daki sureti kabulü ve bilhassa o günlerde Mösyö Loid Corc'un Parlâmento kürsüsünden verdiği nutuk gösteriyordu ki, bütün bu teşebbüslerimiz mâkûs bir mahiyette telâkki edilmiştir. Filhakika hissiyati insaniyemizin icabatı olarak, yapmış olduğumuz bir teşebbüse İngiliz hükûmetinin vermiş olduğu mâna, teşebbüsatı muslihanemizin bizim zâfımızla tefsirinden ibaretti. Zannettiler ki: Ordumuz aarruz ve takip etmek değil, yerinden kıpırdıyamıyacak bir halde bulunuyor. Zannettiler ki, Meclisimiz ve hükûmetimiz zayıftır ve nâümittir.

Şüphe yok, bütün bu noktalarda en büyük hatâya sapmış

oluyorlardı. En derin gaflet içerisinde bulunuyorlardı. Ve belki bazı vaziyetler ve bazı manzaralar düşmanlarımıza bu ümidi vermiş olabilirdi.

Fakat ben, düşmanlarımızın bu suretle aldanmış olduğundan meyûs değilim. Arzu etmiş olsaydım, o anda bu zehabı tashih ederdim. Fakat; efendiler; Bu zehabın tashihi keyfiyeti sözle değil, fiilen yapmayı tercih ettim. Binaenaleyh, Fethi Beyefendi kanaati kat'iyesini hükûmete bir raporla bildirdi. Dedi ki: «Maksadı milliyemizin istihsali, ancak faaliyeti askerye ile kabil olabilecektir. Başka tetkike, başka tefsire mahal yoktur.»

Bittabi Fethi Beyefendinin bu sözüne ve bu kanaatine iştirâk etmek lâzım geliyordu. Aynı zamanda Avrupa'da bulunan bilcümle mümessillerimizden ve sair siyasî memurlarımızdan da gelen raporların muhteviyatı, Fethi Beyefendinin sözünü, kanaatini teyid ve takviye ediyordu. Artık anlamıştı ki:

Harekâtı askeriye bir zaruret haline geldi. Bunun üzerine Başkumandanlık, teşebbüsatı muslihane ve siyasiye icabı olarak, fiile koymayı tehir ettiği taarruz kararını fiilen tatbike vaz'ı ve taarruzu icraya karar verdi. Ordumuzun kabiliyet ve kudreti hakkında ve hazırlığı derecesine dair itminanımız berkemaldi. Fakat bu defa daha Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri cepheye gitti. Ben de cepheye gittim ve baştan nihayete kadar ordumuzu tekrar gözden geçirdik. Düşman mevzii, düşman ordusu tetkik edildi. Bu son teftişimizin neticesinde mevcut olan kanaat ve imanımızı takviye etti ve o zaman katî olarak taarruz hazırlığı için emir verdim.

Efendiler! Taarruzumuz, ötedenberi Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Paşa Hazretlerinin pek derin ilme ve vukufa, pek derin feyiz, tecarübeye müsteniden ihzar ettiği plân dahilinde vukubulacakı. Bu plân düşman ordusunu kaçırmak için değil, fakat, tutup boğmak esasını ihtiva eden bir plândı. Bu plân dahilinde hazırlık emri verdikten sonra, bittabi maksadımızı gizlemekte fayda görüyorduk. Onun için, evvelâ Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve sonra Başkumandan tekrar Ankara'ya avdet etti. Ankara'ya avdetimde Heyeti Vekiledeki

rüfekayı muhteremem ile beraber vaziyeti bir defa daha mütalâa ettik. Vaziyeti umumiyeyi; bilhassa vaziyeti siyasiyeyi tahlil eyledik ve gördüm ki, bu arkadaşlar da bütün kalbleriyle, bütün kanaatleriyle Başkumandanlığın kararını tasvip ve takviye ediyorlar. Bilhassa Maliye Vekili Beyefendinin göstermiş olduğu sühulet, Başkumandanlığın icraatında ayrıca bir kuvvet teşkil etmiştir. Bundan dolayı, kendilerine bu kürsüden teşekkür etmeyi ayrıca bir vecibe addederim. Heyeti Vekile arkadaşlarımızın da ârası istihsal olunduktan sonra, tekrar buradan gaybubet ettim. Konya üzerinden, Garp cephesi karargâhının bulunduğu Akşehir'e gittim. Son tetkikatımda artık düşmanı mağlûp etmek için, her şey hazır olmuştu. Ve bilâfasılâ düşmanın İzmir'e kadar takibi için icap eden tekmil tedabir alınmıştı. Bunun üzerine 26 Ağustosta taarruz için emrettim.

26 Ağustos günü cereyan eden harekâtı taarruziyeyi sühuletle ihata etmek için, arzu ederseniz, o tarihteki düşman ordusunun bulunduğu vaziyeti bir kaç kelime ile ifade edeyim: Dört, ilâ beş fırkadan ibaret olan Yunan kuvveti Afyonkarahisar'da bulunuyordu. Afyonkarahisar'ın şarkında ve cenubunda olmak üzere takriben 90-100 kilometrelik bir hat üzerinde tahkimat yapılmıştı. Fakat, bu tahkimat; efendiler, alelâde değildi. Yunanlılar bir sene mütemadiyen askerleri ve ahaliyi istihdam etmek suretiyle çalışmışlar, ve fennin bilcümle vesaitini orada tatbik etmişlerdi. Bu mühim hat, bir çok kuvvetli noktai istinadiyeyi ve derinliğine tahkimatı, hududu müdafaayı ihtiva ediyordu. Yani bu mevzu tam mânasiyle, son zamanın bir kalesi tevsim olunabilecek bir halde idi. Bundan başka, düşmanın üç fırkadan mürekkep bir kolu da Eskişehir'de Seyitgazi'de bulunuyordu.

Eskişehir ve Seyitgazi'nin şimali, şarkı ve cenubu da tıpkı Afyonkarahisarın'da olduğu gibi, aynı vesaitle, aynı teçhizatla müstahkem ve mücehhez bir hale ifrağ edilmiş bulunuyordu.

Bu iki grupun arasında da şimendiferle ve maşiyen sürat ve sühuletle her tarafa gidebilecek halde ve değerde düşmanın

üç fırkadan mürekkep bir kuvveti vardı. Hülâsa düşman, orduyu aslîsi cenahlarını iki kaleye dayamış, orta yerinde kuvvetli bir ihtiyat grupa malik, bir manzume halindeydi. Bu manzumenin uzak cenahlarına da bakmak istersek. Gemlik ve İznik gölü civarında da düşmanın iki fırkaya karip bir kuvveti vardı. Eğer cenuba bakacak olursak, Afyonkarahisarın dan sonra bütün Menderes boyunca denize kadar düşmanın ikinci fırkasını da ihtiva etmek üzere, bir çok müstakil piyade alayları, süvarileri mevcuttu.

Biliyorsunuz ki efendiler! Garp cephesi denildiği zaman orada bizim iki ordumuz vardı. Orada bizim daha diğer kuvvetlerimiz de vardı. Binaenaleyh, birinci ordu Afyonkarahisarının şarkında Akarçay'dan garba doğru Dumlupınar arasında bulunan düşman mevzii karşısında tahaşşüt edecekti. Bu ordu bittabi takviye edilmişti. Ve takviye edilmiş olan bu ordumuz, düşmanı mağlûp ederek, şimale atmak vazifesini aldı.

İkinci ordumuz, bu Akarçay'dan şimale doğru Porsuk vardır, biliyorsunuz. İşte onun daha şimalinde Sakarya kısmı vardır. Oraya kadar olan cephede düşmana taarruz edecekti. Düşmanın Eskişehir'de bulunan üç fırkası Dökerde bulunan üç fırkası ve Afyonkarahisar şarkında bulunan iki fırkası ki, cem'an sekiz fırkayı kendi karşısında tesbit edecekti. Kocaeli mıntakasında bulunan kuvvetlerimiz dahi karşısında bulunan düşman kuvvetlerine taarruz edecek ve bu kuvvetlerin cenuba inmesine mümanaat edecekti.

Menderes havalisinde biri süvari fırkası olmak üzere, kuvvetlerimiz vardı. Bunlar da cenuptan şimale doğru önündeki düşmana taarruz edecek ve o kuvanın neticei kat'iye yerine gelmesine mâni olacak ve aynı zamanda düşmanın İzmir'le olan hututu muvasalasını katedecekti.

İşte bu noktai esasiye üzerine bütün tedabir ve tertibat yapılmış ve hazırlık ikmal edilmiş olduğu halde 26 Ağustos günü taarruz başlamıştır. Bu harekâtı yakıdan sevk ve idare etmek bittabi matlup ve mültezim olduğundan, Başkumandanlık, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti ve Garp cephesi kumandanlığı 26 Ağustos günü fecirle beraber, birinci ordunun

Levent Şahverdi Arşivi

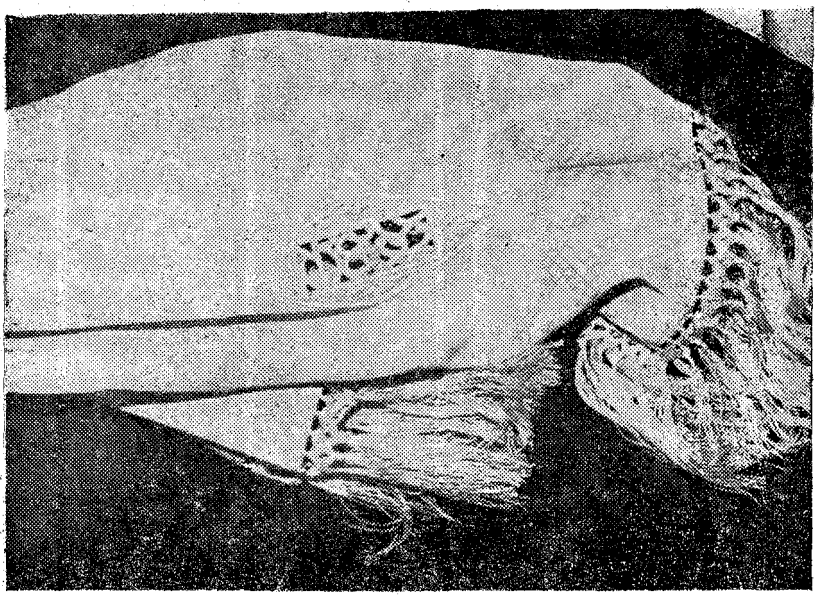

Atatürk'ün eşarpı.

tarassut noktası olan Kocatepede hazırdılar. Kocatepe, bilenlerce malûmdur ki, ve harite üzerinde mütalâa edilirse anlaşılabilir ki, düşmanın cenup cephesindeki noktaı mühimmeye o kadar yakındır ki, bu mevazii tetkik etmek ve harekâtı sevk ve idare eylemek için, hattâ, dürbün istimaline bile hacet yoktur.

Birinci ordu Akarçay'dan Dumlupınar'a kadar olan bütün düşman mevazuna taarruz edecekti. Süvari kolordumuz bu taarruz grupunun sol cenahında bulunduğu yerden içeri girecek ve düşman ordusunun arkasında icrayı faaliyet edecekti.

Vakıa ordularla bütün cephe üzerinde taarruz olunacaktı. Fakat ilk anda şu mühim noktalar düşünüldü: Afyonkarahisarının garbında Kalecik sivrisi vardır. Onun şimalinde 1310 rakımlı (Erkmen tepesi) vardır. Bu mevziler gayet mühimdir ve ondan başka bütün mevaziin kilidi mesabesinde olan ikinci mühim mevki daha vardır ki, ona (Tınastepe) namı veriliyor.

Bu, Kalecik sivrisinin takriben on iki kilometre kadar garbındadır. Ve bu silsilenin en mühim bir noktasıdır. Burasını iskat etmek istiyorduk. Bir de bu iki grupun arasında bir tepe vardır ki, (Belentepe) deniliyor. Afyonkarahisar cenubundaki düşmanın mevkii aslisi başlıca bu noktalara istinad ediyordu. Binaenaleyh, bütün topçularımız bu üç noktayı ateş altına alabilecek mevzilere konmuştur.

Arkadaşlar!

Topçularımız o mevzilere gece geldiler ve karanlık içinde mevzi aldılar. Ve fecirle beraber bütün dünyanın gözleri açıldığı zaman, ateşe başladılar. Kemali takdirat ve hürmetle buradan zikretmek isterim ki, topçularımızın o gün göstermiş olduğu maharet ve vukuf, bütün dünya topçuları için misal olacak mahiyette idi. Hayatı askeriyemde bu kadar mükemmel bir topçu ve bu kadar mükemmel idare edilmiş bir topçu ateşi nadiren gördüm. Topçularımız saat 4,5 da endahta başladılar. Bilirsiniz ki, topçulukta evvelâ ateş tanzim etmek için, endaht yapılır ve yarım saat zarfında bütün bu cephe üstünde endaht tanzim edilmiş ve saat beşte, yani yarım saat sonra, bu saydığım nokat üzerine şiddetle tesir endahtına başlanmıştır. Bu mevazi, çok ve çok müstahkemdi. Bu mevaziin kıymeti tedafüiyesini en son tetkik eden bir İngiliz Erkânıharbiyesinin verdiği bir raporda, eğer Türkler, bu mevazii dört, beş ayda işgal ederlerse, bir günde iskat ettiklerini iddia edebilirler. Fakat Türkler; bu mevazii iskat etmek için, üç, dört ay değil, bir gün değil, kendisine bir saat kâfi gelmişti!..

Saat altıda Tınastepeye hücum vaziyetinde, hücum mesafesine yaklaşmış bulunan piyadelerimiz önündeki telörgüleri kesmiye ve bertaraf etmiye lüzum görmiyerek, ayağını kaldırdı ve telörgüsünden bacağını aşırarak atladı. Ve orada bulunan Yunan neferlerini süngüleriyle tamamen tepeledikten sonra, Tınastepeyi işgal etti. Ve ben bu manzarayı seyrederken, bir suale cevap vermeyi hatırladım. Bu telörgüleri nasıl geçebilirsiniz? diyorlardı. Oradakilerine dedim ki: İşte böyle ayağını kaldırır ve geçerler. Bunu müteakip efendiler, saat dokuzda «Belentepe» düştü ve onu müteakip Kalecik sivrisi

düştü. Fakat; bunun daha şimalinde 1310 rakımlı (Erkmen) tepesi hâlâ mukavemet ediyordu. Bunun sebebini izah edeyim:

Biz, ağır topçularımızı mevazie getirebilmek için yollar yapmıya mecbur olmuştuk. Bu mıntakayı bilenlerce malûmdur ki, burası tekerlekli vesaitin hareketine gayri müsait bir yerdir. Yol yoktur. Binaenaleyh, ondan daha ilersine yol yapabilmek için, mutlaka düşmanla çarpışmak lâzım geliyordu.

Son 1310 rakımlı tepe topçu ateşimizin tesirinden uzaktı. Orada taarruzlarımız, tekerlek geçmediği için yalnız cebel topları ile himaye edilmek mecburiyetinde idi. Onun için, mukavemet edildi. Bu nokta, o kadar çok mühimdir ki, düşman, bütün kuvvetiyle ve bütün vesaitiyle orasını elde tutmıya çalışıyordu. Tınaztepe mevzii mühimminin garbında taarruz eden kıtaatımız da, bazı mühim noktalara, mühim mevzilere dahil olmuşlardı.

Bu taarruz önünün en sol cenahında bir fırkamız — 57 nci fırka taarruzlarını tevcih ederken, kuvvetlerini biraz yekdiğerinden uzakça bulundurmuştu. Bu itibarla düşman üzerinde müessir bir tazyik yapamıyordu. O fırkanın kumandanı Reşat Bey namında bir zattı. Bu zatı çok eskiden tanıyorum. Muş'ta beraber muharebe yaptık. Suriye'de çok muharebeler yaptık. Çok kıymetli bir askerdi. Şahsan bana çok muhabbet ve emniyeti vardı. Telefonla sordum:

— Niçin hedefinize vâsıl olmadınız? dedim. Cevaben dedi ki: «Yarım saat sonra bu hedeflere vâsıl olacağız.» Halbuki, maateessüf, yarım saatte bu hedefler istihsal edilememişti. Tekrar sorduğum zaman, telefonda Reşat Beyin son bir vedanamesini okudular. Orada diyor ki: «Yarım saat zarfında size o mevazıı almak için, söz verdiğim halde, sözümü yapamamış olduğumdan dolayı, yaşıyamam!»

Bu misali; Reşat Beyin o hareketini takdir etmek için söylemiyorum. Tabiî öyle bir muamele ve öyle bir hareket bizce şayanı kabul değildir. Yalnız ordumuzda zabitanın, kumandanların kendilerine verilen vazifeyi ifada gösterdiği tehalükü ve hissî namusu göstermek isterim...

Yahya Galip Bey (Kırşehir) — Türklüğünü göstermiş... Allah rahmet eylesin!...

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri devamla:

Hakikaten ordumuzdaki zabitan ve kumanda heyeti âliyesi yekdiğerine karşı böyle muhabbetle, hürmetle, emniyet, itimatla merbuttur ve mafevkten aldıkları emri bir namus telâkki ederek, ifa ederler.

Efendiler! Düşman yakın takviye kıtaatını birinci hatta ithal etti. Ve Balmahmut üzerinden ve Afyondan dahi bir takım takviye kıtaatı celbetti ve ayrıca otomobillere cerredilir toplar getirdi ve bizim elimize geçen noktalar tekrar istirdat için mukabil taarruza geçti. Bu Tınastepenin garbında elde edilmiş olan mevazı hemen kâmilen düşman tarafından istirdat olunup ve Tınastepe üzerine tevcih ettiği taarruzlar, bidayette askerlerimizin çok fazla mukavemeti ve bilhassa (Belentepe) ye biriken kuvvetlerimizin yandan, piyade ve topçu ateşleri sayesinde, bir an için tevkif olunabildi. Fakat, düşman tekrar takviye kıtaatı aldı. Akşam üzeri bu Tınastepe kâmilen düşman eline geçti ve 1310 rakımlı tepe sebat etti. Aynı zamanda düşman, Kalecik sivrisi ile Akarçay arasında Afyon cenubunda bir mukabil taarruz hazırlığına kalkıştı zannedilebilir. Hakikaten orada bir takım kuvvetler toplandı ve bütün bu cephe üzerinde, Işıklar istikameti umumiyesinde, gâyet kesif bir topçu hazırlığına başladı. Düşmanın böyle bir hareketi çok mâkul ve çok muhtemel idi. O kadar muhtemel idi ki, biz bu harekâta başlamadan evvel düşmanın, bizim üzerimizde en müessir bir hareketi olmak üzere bunu kabul etmiştik.

Filhakika düşman, böyle, Karahisardan Akşehir istikameti umumiyesine yapılan bir taarruzda muvaffak olduğu takdirde kuvayi asliyemiz garpta kalmış ve diğer kuvvetlerden ayrılmış olabiliyordu. Düşmanın bu kadar çok ehemmiyetli olan teşebbüsünü daha evvelden düşünmüş olduğumuzdan, ademi muvaffakıyete müncer etmek için, lâzım gelen her türlü tedabir de alınmıştı.

Onun için bu düşman teşebbüsü bizi ürkütmedi. Maamafih, bu cihet üzerine ve hemen bütün cepheler üzerine teveccüh

eden askerlerimizin şedit ve kahramanca taarruzları, düşmanı bu harekete getirmekten menetti. Düşman böyle bir şey yapmağa cesaret edemedi.

Tınastepe düşman tamamen hâkim olduktan sonra, orada bulunan kuvvetlerimizden bir alay — ki, ismini hürmetle ve takdirle yâdetmek istiyorum, 57 nci alaydır — düşmana ateş istimaline lüzum görmeksizin süngüsünü taktı, düşman cephesine girdi. Bunun neticesi olarak, gece Tınastepe, çok derin ve muhkem bulunan Tınastepe baştan nihayete kadar elimize geçti.

26 Ağustos akşamına kadar bu cephe üzerinde cereyan eden vak'ayi bundan ibarettir. Yani: Akarçaydan Tınastepeye kadar uzayan mevazı üzerinde Kalecik sivrisi, Belentepe ve Tınastepe elimize geçmişti.

Oradan sonraki mevazie kuvvetlerimiz dahil olamamışlardı. Bunun Garbında icrayı faaliyet edecek olan süvari kolordumuz, malûmu âliniz, Afyonun Garbında Çayhisar vardır. Çayhisara kadar geldi. Daha ileri çok kuvvet geçirmek için henüz zaman kendisine müsaade etmiyordu. Fakat, süvari kıtaatımızın burada görünmesi derhal düşmanın nazarı dikkatini celbetti ve düşman buna karşı Ayvalı - Fırka hattının şimalinden cenubuna doğru, garba müteveccih bir cephe almağa mecbur oldu. Harita üzerinde vaziyet mütalâa olunduğu zaman sühuletle görülüyor ki, bu vaziyet düşman ihatasının mebdeidir. Düşman şarka ve cenuba müteveccih olduğu gibi, İzmire karşı garba da bir cephe almağa mecbur edilmişti. Bu vaziyetle düşman kendi kendini bir kale içerisine koymuştur.

Diğer cephelerde, Afyonun garbındaki düşman mevazına kuvvetlerimiz taarruz etmiştir ve orada bulunan düşman kuvvetlerini cenuptan gelip muavenet etmekten menetmeğe muvaffak olmuştur. Onun daha şimalinde, düşman için, fevkalâde haizi ehemmiyet olan Kazuçuran namında kuvvetli bir mevkii müstahkem vardı. Oraya bizim bir fırkamız taarruz etti ve orasını da aldı. Fakat; düşman bu noktaya çok ehemmiyet verdiğinden, kıtaatını takviye etti. Mukabil taarruz yaptı ve bizim fırkayı oradan attı. Fakat, aynı fırka tekrar şiddetle ta-

arruz ederek aynı mevzii bir daha zaptetti. Bunun daha şimalinde hareket eden bir süvari fırkamız vardı; bu da (Döğer) istikameti umumiyesinde yürüyordu. Her önüne tesadüf ettiği düşmana taarruz etti ve bu sayede düşmanın (Döğer) civarında bulunan üç fırkalı ihtiyat kuvveti yerinden kıpırdayamadı. Bunun daha şimalinde Seyitgazi'ye yakın, (Hüsrev Paşa) mıntakası vardır. O mıntakada bulunan düşman kuvvetlerine taarruz eden kıtaatımız düşmanın üç fırkasını tesbite muvaffak olmuştur. Ve bu taarruz eden kuvvetlerimiz oradaki düşmana nazaran, dörtte bir nisbetinde idi.

Kocaeli grupunda da taarruz başladı. Kıtaatımız, verilen vazifeyi muvaffakıyetle ifa ediyorlardı. Menderes havalisindeki bütün kıtaat dahi verilen vazifeyi muvaffakıyetle yapıyorlardı. Orada bir süvari fırkamız Uşak'ın garbına kadar ilerliyerek düşman hududu muvasalasını katetmeğe başlıyordu.

Binaenilaeyh 26 Ağustos akşamı vaziyet bu idi. Eğer tetkik edilecek olursa, bu netice şayanı memnuniyettir ve hakikaen Başkumandanlıkça şayanı memnuniyet görüldü. Çünkü şimalde ve Mendereste düşman kuvvetlerini tam tasavvur ettiğimiz gibi, bulunduğu yerlerde tesbit ettik ve sonra Afyonkarahisar garbındaki çok müstahkem bir hattın en mühim noktaî' istinadiyesinden üç yer elimize geçti.

27 Ağustos için yapılacak yeni bir şey yoktu. Kıtaat evvelce almış oldukları hedeflere bir an evvel vâsıl olmak için, taarruzlarına devam edecekti. Nitekim öyle oldu. 27 Ağustos sabahı 1310 rakımlı tepeye karşı doğrudan doğruya dördüncü kolordu kumandanı Kemalettin Paşanın huzuriyle ve gayet mahirane bir taarruz tertip olundu ve bunun neticesi olmak üzere 1310 rakımlı (Erkmen) tepesi düşmandan alındı ve buradaki düşman mağlûp ve perişan bir surette şimale ve şimalî garbîye doğru atıldı. Bu suretle Kalecik sivrisinden Tınastepeye kadar oniki kilometrelik bir gedik açılmış bulunuyordu.

Düşman cephesi burada yarılmıştır. Bunu müteakip, bu gedikten geçerek, düşman bırakmamak ve tekrar taarruz etmek üzere, hareket olundu. Aynı zamanda diğer düşman me-

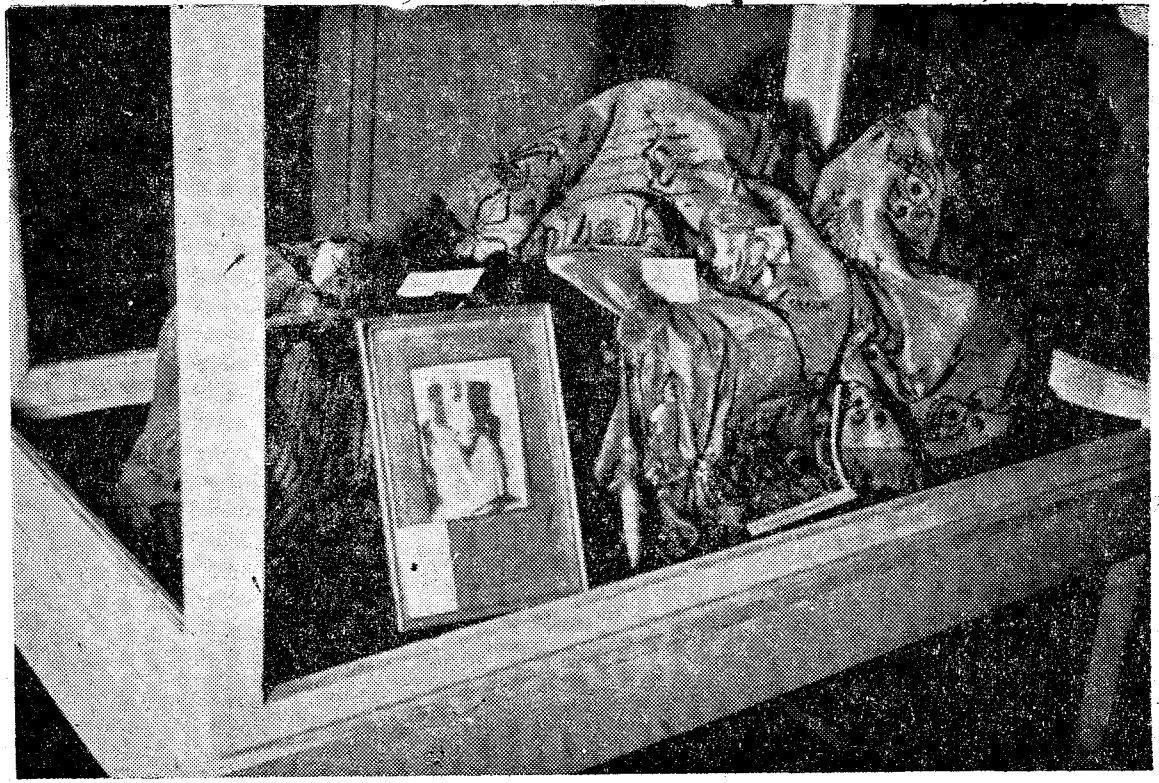

Atatürk'ün annesinin namaz seccadesi ve baş örtüsü.
(Halil Nuri Yurdakulda)

vaziine karşı da tevcih edilmiş olan taarruzlar tecdit olundu. Ve bu netice ile artık düşman tarafından hududu müstahkemesinin emniyetle muhafaza edilememesi vaziyeti husule gelmişti. Filhakika biraz sonra yekdiğerini müteakıp Tınastepenin garbında bulunan mevazi dahi birer birer sukut etmeğe başlamıştı. Kalecik sivrisi cephesi dahi sukut etti. Gerek bu vaziyetten, gerek Afyonkarahisarın şarkına tevcih edilen taarruzların tesirinden, orada bulunan düşman fırkaları dahi mevaziini terkederek, garba ve garbı şimalîye doğru çekilmeğe mecbur olmuşlardı.

27 Ağustos günü öğleden sonra, saat beşte sekizinci fırkamız muzafferen Afyonkarahisarına girdi. Burada 20-22 kadar muhtelifülcins top alınmıştır. Karahisarda da belki, henüz hesabı kat'îsi bitmemiş olan mühimmat, esliha ve sair malzeme iğtinam olunmuştur. Yalnız düşman Karahisarda ve ondan sonra her yerde yaptığı gibi, derhal şehri ateşledi. Kıtaatımızın serian yetişmesi sayesinde yangının tevsiine meydan verilmedi ve yanan yerler de bastırıldı. Bugün düşmanın mühim kuvvetleri mevkii müstahkemeden atıldı ve artık açık sahra muharebesine mecbur edildi.

27 Ağustos akşamı vaziyeti şöyle mütalâa ettik: Düşmanın henüz Eskişehir grupu yerindeydi ve Döğerdeki ihtiyat fırkaları henüz istimâl edilmemişti. Diğer cephedeki düşmanın kuvvetleri tamamen duruyordu. O halde burada mağlûp ettiğimiz düşmanın kuvveti dört ilâ beş fırkadan ibaretti. Binaenaleyh düşman, tekrar sol cenahını Eskişehir'e istinat ettirerek; onun cenubunda Döğer ve daha cenuba ininiz, Veyselbaba sırtları vardır. Oradan garba gidiniz, burada Dumlupınar mevazii var; daha sonra Toklu sivrisi mevazii vardır ki, düşman bu hat üzerinde çekilen kuvvetleriyle tekrar müdafaa edebildi. Zaten bu mevazide daha evvel inşa ve ihzar edilmiş ve telörgülerle takviye olunmuş hemen hemen Afyonun şarkında ve cenubundaki tahkimata müşabih kuvvetli tahkimat vardı. Onun için, en mâkul ve muhtemel olan hareket, düşman için, bu idi.

Binaenaleyh, düşmanı bu mevzide dahi mağlûp etmek için,

cenupta bulunan birinci ordu, düşmanı sol cenahı ile kavrıyarak, Izmire gitmekten menedecek surette taarruza devam edecekti. İkinci ordu şarktan düşmanı kavrıyarak, şimale, Kütahya üzerine gitmesine mümanaat edecek surette taarruz edecekti. Artık ileriye geçmiş olan süvari kolordumuz da düşman kuvvetinin tamamen arkasında icrayı faaliyet edecekti. O gece düşündüklerimizi ertesi günü inayeti hakla ve tamamen düşündüğmz gibi, noktası noktasına tatbik etmek müyesser oldu.

Birinci ordu kıtaatı şimale hareketinde, düşmana birçok yerlerde tesadüf etti ve her tesadüf ettiği yerlerde, çok kanlı muharebeler devam etti. Meselâ, Balmahmut şimali şarkisinde Köprülü vardır. Bir fırkamız, düşmanın orada bir fırkasını yakaladı. Gayet seri bir hareket neticesinde düşman fırkası mağlûp edilerek, bütün eslihasnı ve otomobillerle cerredilir üç ağır topunu terke icbar edildi. Ve perişan bir surette Cankuyu istikametinde firar etti. Ondan sonra, Balmahmut istasyonunda yine bir fırkamız, düşmanın bir fırkasını yakaladı, muharebe ile mağlûp etti, şimale attı; ondan sonra, Oğlanmezarı, Başkilise, Komari /Çiftliği, Akçaşehir, Bakırcık, Tazılar cenubu garbisi ve Toklu sivrisinde, düşmanla temas hâsıl oldu. Ve buralarda, ciddî ve mühim muharebeler oldu ve fakat bazı düşman fırkalarının mukavemetine rağmen, nihayet mağlûp edilerek şimale atıldı. Yalnız Toklu sivrisinde bulunan düşman mukavemet ve sebat edebiliyordu.

İkinci ordu dahi verilen cephede garba yürüyüşüne devam ediyor ve muharebeye temâs arıyordu.

Bütün bu muharebat olurken, süvarilerimiz tamamen düşman kıtaatının gerilerinde olmak üzere, hareket ediyordu. Meselâ, Olıcak'da Başkilise'de bazan piyade gibi ateş muharebesi yaptı ve fakat, ekseriya kılıcını çekti ve dörtnal, düşman safları içerisinê girdi.

Arkadaşlar!..

Süvarilerimizin burada gösterdiği hamaset tasavvurun fevkindedir ve gayrikabili tasvirdir. Henüz muharebeye girmemiş taze düşman fırkalarını görür görmez süvarilerimiz ta-

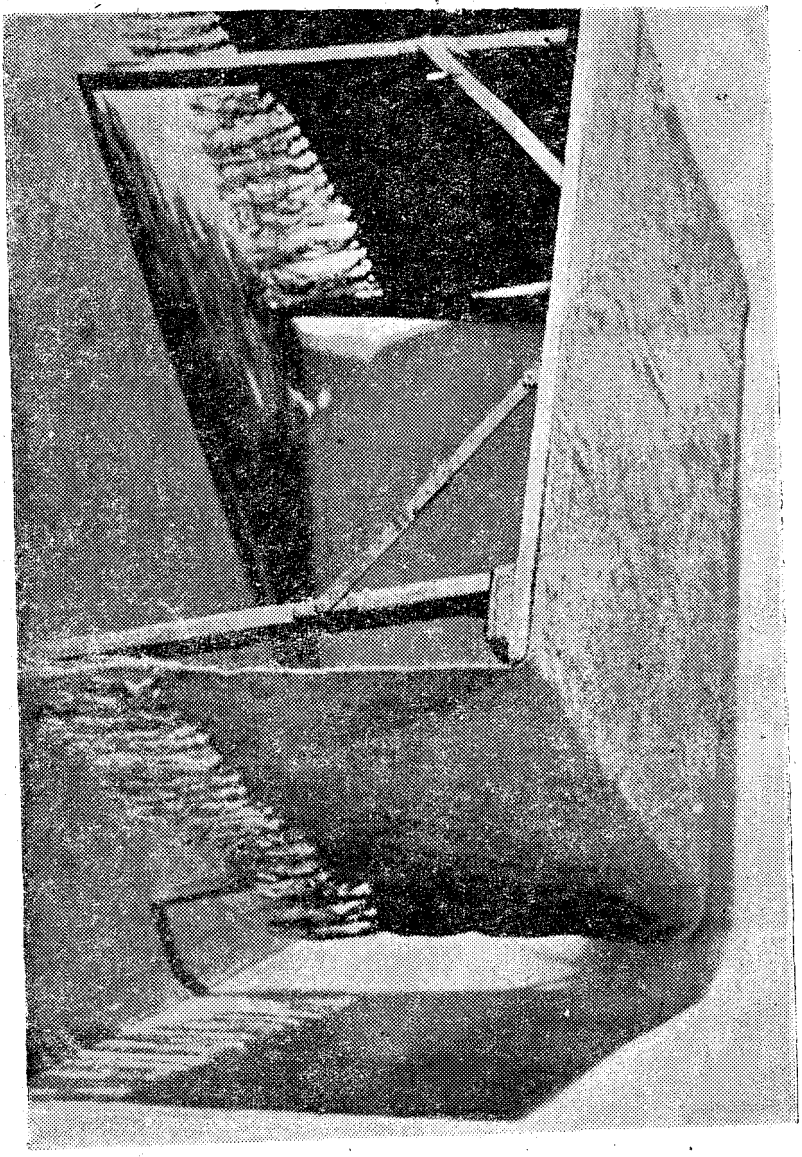

Atatürk'ün Anafartalarda çalıştığı masa.

hammül edemiyorlardı. Bunları tevkif etmeğe imkân yoktu. Derhal kılıcını çekiyor ve düşmanın içerisine dalıyorlardı. Ve bir fırkanın içerisine girdikten sonra, ikinci bir düşman fırkası çıkıyor, onun da içine atılıyorlardı. Ve hakikaten, bu kahramanlık sayesinde garba çekilmek istiyen düşman kıtaatı durmağa ve vaziyet almağa mecbur edildi ve o esnada bir taraftan piyadelerimiz ve topçularımız yetişti ve düşmanı tekrar muharebeye mevbur ettik. 28 Ağustos günü bu dediğim muhtelif muharebelerle geçti. Bunun neticesinde, yâni 28 akşamı biz vaziyeti şöyle mütalâa ettik: Artık düşmanın bu pek müsait olan mevzide müdafaadan ziyade, arka yollardan saparak, Dumlupınar mevaziine gitmesi veyahut oradan Uşak mevaziini tutmak istemesi lâzım gelir. Arkadaşlar! Burada düşmanın 4 üncü, 5 inci, 9 uncu, 12 nci, 13 üncü, 7 nci fırkaları vardı, yâni cem'an yedi fırkası vardı.

Bu meydan muharebesi esnasında, yalnız birinci ve yedinci fırkaları mağlûp bir halde, Dumlupınar garbına geçebilmişlerdi. Diğer beş fırkası bu dediğim çevrenin içerisinde kaldı. Dumlupınara geçen bu iki fırka, henüz düşmanın garpta taze bir halde bulunan ikinci fırkası ile birleşti ve bir fırka oldu. Binaenaleyh, artık yapılacak şey, düşman kuvayı külliyesini İzmire çekmekten, şimale ve hiçbir yere gitmekten menetmek lâzımdı. Bunun için, verilen emre göre, birinci ordu artık tekmil kıtaatiyle garba teveccüh edecek, düşmandan evvel Dumlupınar mevaziini tutacak ve garba çekilmek istiyen düşmana taarruz edecekti.

İkinci ordu keza, şimalden aynı düşmana taarruz etmek üzere, ilerliyecek ve süvari fırkaları Muratdağı ile Kütahya, Gediz şosası mıntakasında toplanacak, düşmanın şimali garbiye çekilmesine mâni olmak vazifesine devam edecekti.

Döğer istikametinde icrayı faaliyet etmekte olan süvari fırkamızı söylemiştim. O da Altıntaş'a celbolundu. Diğer cephelerde, Eskişehirde ve sair yerlerde bütün kıtaat, verilen vazifenin ifasına devam edeceklerdi.

29 Ağustosta birinci ordu; Olucak, Hamurköy, Çal köyü, Aslıhanlar üzerinden Dumlupınar'a gitmek istiyen beş düşman

fırkasına temas etti ve cenuptan taarruza başladı. Dumlupınar şarkında Kızılcaköyden Murat dağları üzerinde, Hasandede istikametine giden fırkamızda, düşmanın Aslihanlar'a gelmiş olan iki fırkasına tesadüf etti ve derhal bu iki fırkaya taarruz etti. Bunun üzerine düşmanın Dumlupınar yolu seddedilmiş oldu. İkinci ordu da artık muharebeye temasa gelmişti. Ağustosun 29 uncu günü bu harekât ile geçti.

30 Ağustosta vaziyet şöyle idi:

Artık düşmanın beş fırkası Dumlupınara gitmekten menedilmişti. Kütahya istikametinde şimale gitmekten menedilmişti. Yalnız kendisi için, bir noktai recat kalmıştı ki, o da Murat dağı şimalindeki Kızıltaş deresi idi. Bu dere ve derenin içi sarp patikalara malîk bulunuyordu. Binaenaleyh; düşmanın beş fırkası tamamen ihata edilmişti.

Ağustosun 30 uncu günü bu ihata hareketini kat'î bir semere ile ikmal etmiş olmak için, muharebatı yakından temaşa ve sevk ve idare etmek, muvafık görüldü. Bunun üzerine Erkânıharbiyei Umumiye Reisimiz paşa hazretleri bizzat şimale, ikinci ordu cihetine ve süvari kolordusu nezdine gitti. Ben de aynı zamanda cenunpta, birinci ordu nezdine gittim. Birinci ordu karargâhında vaziyeti icabedenlere izah ettim. Ve tekmil, bütün kıtaatı seri bir taarruza teşvik ettim. Ve oradan da dördüncü ordu kumandanının yanına gittim. Vaziyet o kadar cazipti ki, daha ileriye kadar gitmekten men'i nefsedemedim. Çal köyü yakınında bir yere gittim. Burası düşmanın mevzi almak üzere bulunduğu bir yerdi. Oradan müşahedeme göre, Uşak'a dönen düşman kuvvetleri doğrudan doğruya Yunan Başkumandanı Trikopis'in tahtı emrinde olarak, Çalköy garbında Aydemir - Adatepe - Ağaköy mevkilerinin teşkil ettiği bir daire halinde idi. Ve arkasını da Kızıltaş deresine vermişti. Birinci ordu kıtaatı da, bu daireyi şarktan ve cenuptan sarmış bulunuyordu. İkinci ordu, şimalden Çal köyü, Kırkpınar ve onun daha garbından sarmış bulunuyordu. Ve süvarilerimize dahi oradan bu ihata hareketini vücuda getirmiş olan kıtalarla yer yer sıkıştırma hareketi emrolundu ve artık hiçbir şeyden içtinaba lüzum kalmamıştı. Tekmil topçuların mümkün olduğu

kadar yakından ve hattâ açık mevziden ateş etmelerini emrettim. Filhakika bu düşman, ateşten bir daire içine alınmıştı ve gözlerimle görüyordum ki, düşman şaşkınlık alâimi izhar ediyordu. Şimale, şarka, garba, cenuba başvuruyorlardı. Her taraf ateşle kapanmıştı. Aynı zamanda piyadelerimiz ateşten sarfınazar ederek, süngülerini taktılar ve bir an evvel düşman mevziine girmek için saldırdılar.

Bu son vaziyetten iki buçuk saat sonra süngülerimiz düşman göğsüne girmiş ve mesele halledilmiş bulunuyordu. Aynı zamanda gece hulûl ediyordu. Ve sanki, zulmeti leyl pek fecî olan bu manzarayı enzarı cihandan saklamak için şitap ediyordu.

Hakikaten arkadaşlar! Bu harp cephesini ertesi gün gezdiğim zaman teessürden men'i nefsedemedim. Bir asker için ve her hangi bir asker için bu vaziyet mucibi teessürdür. Fakat Allahın bunlara bunu mukadder etmiş olmasına göre; burada bu vaziyete girenler asker değildir. Bu halde câniler ve katillerdir.

Artık, düşmanın beş fırkası, tabiî pek çok zayiata duçar olduktan sonra mütebakisi arzı teslimiyete başladı. Bu teselliim muamelesi birkaç gün devam etti ve sonunda şuraya, buraya başvurup kurtulmak imkânını bulamıyan Başkumandan Trikopis de bakiyetüssüyufu ile teslim olacak adam arıyordu. Bittesadüf oralarda bir istihkâm mülâzimimiz vardı. Ona haber göndermiş; mülâzim efendi «buyursun!» demiş ve derhal atına binmiş, birkaç neferle beraber, dereye inmiş; orada saffı harp nizamında bekliyen ordu bâkıyesini görmüştür. Bunlar, derhal generalleri, zabiteri ve askerleriyle beraber, bu zabitimizi selâmladılar ve arzı teslimiyet eylediler!..

Arkadaşlar!

Bu muharebe, bu son safha cereyan ederken, şimalden Eskişehir, Seyitgazi tarafından bir düşman fırkasının cenuba doğru gelmekte olduğunu gördük. Bu vaziyet o kadar müheyyiç ve müthişti ki, bu fırkanın görülmesi bizi biraz heveslendirdi ve behemehal gelmesini temenni ettik. Ancak. bu fırka vaziyeti anlamış olacak ki, cepheyi değiştirdi, gaybubet etti.

Sonra anladık ki, bu fırka Kütahya istikametine gitmişti. Ve fakat sonra da anladık ki, oradan da (Gediz) istikametine teveccüh etmiş... Çünkü, her tarafta askerlerimize tesadüf eylemiştir. Askerlerimizin taarruzuna maruz kalmıştır. Biraz orada ve biraz burada mağlûp olduktan sonra Gediz istikametine geldi ve kıtaatımız tarafından yakalanarak bertaraf edildi. Bu fırka, düşmanın onbeşinci fırkası idi.

30 Ağustos günü Toklu sivrisinde bulunan düşman, oraya taarruz eden kıtaat tarafından tardedilmiş, Toklu sivrisi ve onun civarında ve garbındaki mevaki elimize geçmişti. Fakat, demin izah ettiğim gibi, düşmanın o civarda bulunan ikinci fırkası garba çekilebilen birinci ve yedinci fırkalarla birleşerek, tekrar mukabil taaruza geçmiştir. Orada zayıf bulunan kıtamızı biraz da geri sürmüştü. Fakat, buradaki kıtaatımız takviye edilerek, ertesi gün bu üç düşman fırkası tekrar mağlûp edildi ve Uşak istikametine atıldı. Eskişehirde bazı ricat alâimi görünmeğe başladı.

Binaenaleyh, Ağustosun 31 sabahı vaziyet şöyle mütalâa olundu: Düşmanın burada beş fırkası imha veya esir edildiği gibi, düşmanın mağlûp üç fırkası İzmir istikameti umumiyesinde ricat ediyor, Eskişehirdeki düşman grubu bir fırkası ayrılmış olduğu halde, ricat alâimi gösteriyordu. Binaenaleyh, meydan muharebesi hitam bulmuştu. Filhakika 26 Ağustos sabahı başlıyan ve beş gün, beş gece devam eden Afyonkarahisar, Dumlupınar meydan muharebesi hitam bulmuş ve düşman kuvayı asliyesi imha edilmişti.

Arkadaşlar!

Bu meydan muharebesinin esnayı cereyanında topçularımızın, piyadelerimizin, süvarilerimizin, makineli tüfeklerimizin, ve her sınıf askerlerimizin gösterdikleri gayret ve kahramanlık her türlü takdiratın fevkindedir. Ve bâhusus askerlerimizin, Yunan ordusunun kalb ve vicdanına verdiği dehşet haizi ehemmiyettir. O havf ve haşyet ve dehşet buradaki mahvü muzmahil olan kıtaattan başka bütün Yunan ordusuna sirayet etmiş bulunuyordu. Müteakip harekât bunun şahidi kat'isi olmuştur.

Binnetice arkadaşlar! Yunan ordusunun vicdanında ve fikrinde hâsıl olan bu havf ve haşyet bütün Yunan milletine intikal etmişti. O kadar ki, adalarda bulunan Yunanlılar, Türk ordusu geliyor diye firara teşebbüs ediyorlardı. Ve firar edemediğinden, firar edemiyeceğini anladığından dolayı tecennün edenler vardı. Binaenaleyh; bu meydan muharebesi hakikaten düşmanlarımız için çok kahhar ve mucibi havf ve haşyettir. Bu muharebenin neticesi Yunanlıların ve Rumların kalbini sındırmıştır. Binaenaleyh, bu muharebeye (Rum Sındığı) meydan muharebesi demek çok muvafık olur.

Şimdi bu suretle Afyonkarahisardan İzmire kadar dört yüz küsur kilometrelik mesafe müteaddit meydan muharebeleri de dahil olduğu halde ordularımız tarafından onbeş günde katedilmiş ve millî ordunun bu müstesna kudret hareketi bilhassa şayanı tezkâr bulunmuştur. Meydan muharebesinin hitamından sonra vaziyeti şöyle mütalâa ettik: Düşmanın İzmir istikametinde çekilebilen üç fırkası vardı. Birinci, ikinci ve yedinci fırkalar... Eskişehirde ve Kocaili grubumuzun karşısında üç, dört fırka kadar vardı. Bu fırkaların süratle çekilmesi ve Mudanyadan vapurlara binip İzmire götürülmeleri pek mümkün ve muhtemel idi. Düşman için en doğru hareket bu idi. Trakyada ve şurada, burada bulunan kuvvetlerden de derhal İzmire getirmek mümkün idi.

Şöyle böyle düşman belki, bu suretle sekiz ilâ on fırka İzmirin şarkında toplanabilirdi ve İzmirin şarkında hakikaten, dar, sarp ve kuvvetli arazi vardı. Bu kuvvetlerle böyle bir mevzii müdafaa edebilirdi. Ve böyle yapmaları lâzım gelirdi.

Akıl ve ferasetin ihtar ettiği bu şeyi, Yunanlıların yapacağını da kabul etmek lâzımdı. Ve artık ordumuzu bu noktai nazardan sevk ve idare ediyorduk. Yani birinci ve ikinci ordular, kuvayı asliyeleriyle ve süvari kolordusu bilâtevukkuf tâ İzmire kadar takibatına devam edecekti. Düşmanın durmasına ve tertibat almasına vakit bırakmıyacaktı ve bu harekât, bütün ordu ile ve bütün ağır topçusu ile ve bütün vesaiti ile birlikte icra olunacaktı.

Ordu, düşmana her nerede ve her hangi bir yerde tesadüf ederse, behemehal ve derhal vuracak, derhal mağlûp edecekti.

Ordu, bu emir dairesinde yürüdü. Diğer taraftan da Eskişehirden ve Kocaili grupumuzun karşısından kurtulmuş olan düşmanın dahi ricatini izmihlâle tebdil etmek arzu ediliyordu. Bunun için zaten Eskişehirden taarruz ve düşmanı takip eden kuvvetlerimizi, Kütahya üzerinden gönderdiğimiz süvari ve piyade kuvvetleriyle takviye ettik. Bu kuvvetler; doğrudan doğruya İnönüne teveccüh etti. Filhakika, orada, Eskişehirden çekilen düşman ile temas etti ve cereyan eden muharebede düşman mağlûp oldu ve Bursa istikameti umumiyesinde ricate başladı.

Daha şimalde de şayanı tezkâr bir harekât vardı. Şöyle ki: Kocaili grupu kumandanı bizzat idare etmek üzere tertip ettiği bir müfreze ile Gemlik ile İznik gölü arasındaki dar ve çok kuvvetli düşman mevziine atıldı ve mevzii parçaladı. Doğrudan doğruya Eskişehirden çekilen düşman kuvvetlerinin hattı ricati üzerine en mühim ve kat'î tesîri icra etti. Bu harekâta karşı, Eskişehir istikametinden gelen düşman, çekilmekten başka bir şey düşünemiyordu. Yalnız çekilirken, büsbütün mahvolmamak üzere, şurada, burada, bilhassa Keşişdağı ile İznik gölü arasında, senelerdenberi mevcut olan ve her sene biraz daha takviye ettiği mevaziine çekildi ve orada durdu ve Gemlik ile İznik arasındaki cepheyi derhal takviye etti.

Arkadaşlar!

Birçok teferruat ile sizi yormamak için İzmir istikametindeki umumî taarruzun bütün teferruatını söylemiyeceğim. Yalnız düşman, Dumlupınardan sonra Uşak istikametinde Alaşehir, Salihli ve Ahmetli'de ve Kasaba ve en nihayet, İzmirin şarkında Nif'de durmağa teşebbüs etti. Bir taraftan da İzmire hariçten kıtaat getiriliyordu. Fakat; her durmak teşebbüsü, arzettiğimiz tertibatımız sayesinde, derakap taarruzumuzla karşılanmış, düşman her tevakkuf teşebbüsünde, bir defa daha mağlûp edilerek, çekilebilmekten menedilmiştir. Yani düşman ordusu çekilememiştir.

Arkadaşlar!

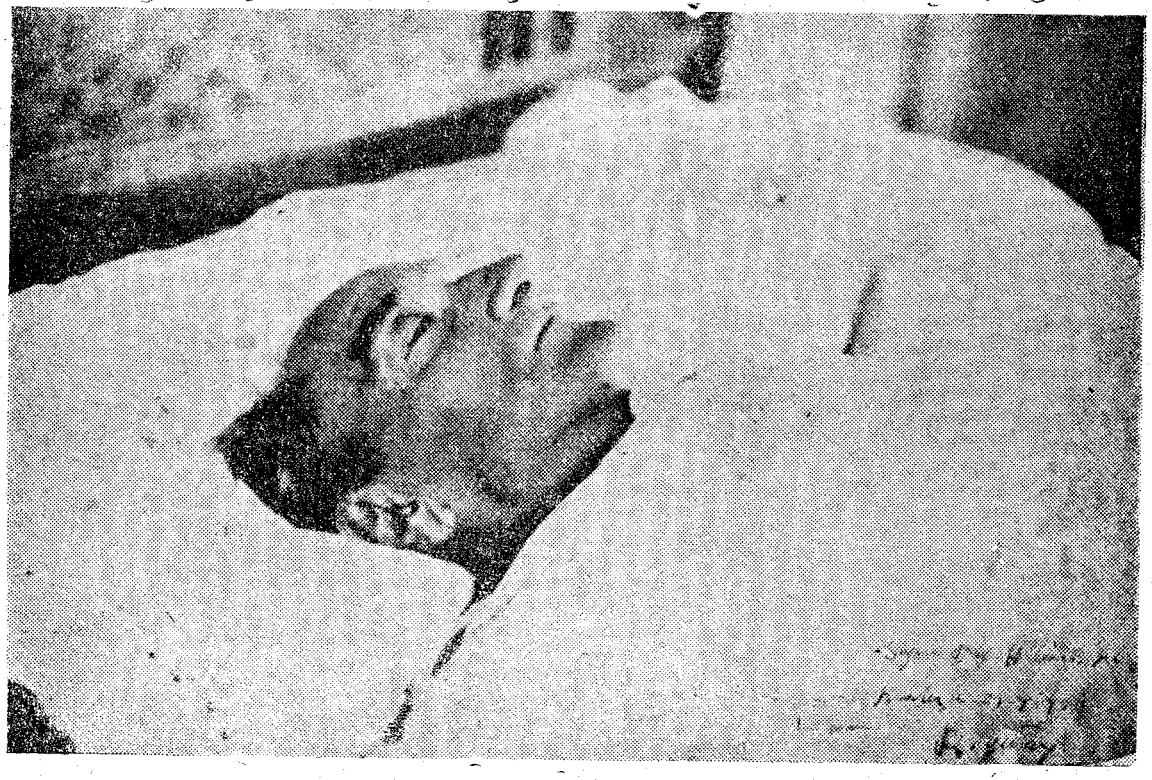

Atatürk ölüm döşeğinde. 10 - Kasım - 1938

Muharebeyi kabul eden düşman aksamı sağa sola dağılmıştır. Çekilen kıta yoktur. Yalnız birtakım firariler vardı.

Nihayet ordularımız İzmire takarrüp etti ve o gün öğleden evvel saat onda süvari ve piyadelerimiz, aynı zamanda (İzmir) e girdi. Biz bu manzarayı İzmirin şarkında bir (Bel kahve) vardır. — Belki içinizde bilenler bulunur — Oradan ve İzmir körfezinin sathına inikâs eden bir irtisam halinde seyrediyorduk. Ertesi gün doğrudan doğruya İzmirin içine girdik ve hükûmet konağına yerleştik.

Diğer taraftan Bursa istikametinde çekilen ve Keşişdağı ile İznik arasında tutunmak istiyen düşman da mağlûp edilmiş ve Bursa istikametinde takip edilmiştir. Orada 8 Eylûl akşamı, Bursa şarkında müdafaa etmek istiyen düşman dumdarları atıldıktan sonra. Bursaya kıtamız girmiş bulunuyordu. Burada mağlûp olan düşmanın 11 inci fırkası vardı. İki müstakil piyade alayı ile takviye edilmiş olduğu halde, bir de onuncu ve üçüncü fırkaları vardı.

Demin arzetmiştim ki, düşmanın şimal grupuna mensup 15 inci fırka aşağıda (Gediz) havalisinde perişan olmuştu.

İzmire girdikten birkaç saat sonra, yeni bir faaliyetin temasına girdiğimizi anladık. Hakikaten; Menderes civarındaki iki alay kadar düşman kıtaatı toplanmış. İzmirin âkıbetinden bihaber olacaklar ki: Seydiköy üzerinden, cenuptan İzmire geliyorlardı. Bunun arkasından bizim üçnücü süvari fırkası takip ediyordu. Nihayet İzmirin civar mahallelerine girdikten sonra bizim orada olduğumuzu haber aldı ve derhal istikbal için gönderilen piyade ve süvarı kıtaatımızla kısa bir muharebeyi müteakip bu iki alay olduğu gibi teslim olmayı tercih etti.

Demin arzettiğim gibi, kıta halinde çekilen düşman yoktur. Fakat firar eden düşman vardır. Firariler İzmire geldikleri vakit oradaki vapurlar — vapurun içerisindekiler heyecanı ile olacaktır — durmaktan sarfınazar etmişler ve çekilip gitmişlerdir. Binaenaleyh, bu zavallılar Urla şibihceziresine sapmağa mecbur oldular ve bunun için de Urla'yı ve Çeşme'yi temizlemek üzere bazı kıtaatı memur ettik. Çekilen bu perişan efradın, denizden Yunan donanması tarafından himaye edilme-

si üzerine bazı yerlerde durur gibi oldular. Bunlar tekrar parçalanarak, nihayet 16 Eylûlde bu istikamette en son Yunan firarileri, Yunan neferleri kendilerini ya denize, ya vapura veya sandala atmakla memleketimizden çekilmiş oldular.

Şimalde harekât şu suretle inkişaf ediyordu: 9-10 Eylûlden sonra düşman doğrudan doğruya Bursa üzerinden takibatta bulunan kıtaatımızla tazyik ediliyordu.

İznik gölünün garbından Mudanya istikametinde yürüyen kuvvetlerimiz düşmanın orada bulunan onbirinci fırkası ile 55, 47 nci müstakil piyade alaylarına temas etti. Bu düşman, vapurlara binmenin gayrimümkün olduğuna kani olacak ki, başında fırka kumandanı olduğu halde (202 zabit ve (6000) lefer ve tekmil bataryaları ve bütün depolarıyle beraber teslim oldu. Ondan sonra kurtulabilen üçüncü ve onuncu fırkalardır. Burada işini bitiren kıtaatımız bunların peşine düştü ve Bandırma istikametinde takip etti. Bu taarruzumuzu tevkif etmek için evvelâ Bandırma şarkında teşebbüs ettiği müdafaaya muvaffak olamadı. Mağlûp oldu ve çok zayiat verdi. Nihayet Kapıdağ şibihceziresinin içine girmekle tahlisi nefsedeceğini zannetti. Maamafih takibatımız neticesinde pek azı buna muvaffak olabildi. Ayın onsekizinde bu fırkalardan yalnız iki piyade alayı oradaki vapurlara binebilmiştir. O halde düşmanın 3 üncü, 10 uncu ve 11 inci fırkalarının da âkıbeti anlaşılıyordu. 15 inci fırkanın âkıbetini gördük, diğer beş fırkanın macerasını da gördük, diğer üç fırkanınkini de gördük.

Arkadaşlar!

Bunları cemederseniz, on ikidir. Zaten Anadoluda bulunan Yunan fırkalarının adedi de onikiden ibarettir.

Harekâtın teferruat ve tafsilâtından sarfınazar ettim. Fakat; bir şeyi ikrar etmek lâzım gelir. O da şudur: Bu düşman çekilirken, uğradığı her yeri yakmış, yıkmış ve âciz, müdafaasız ehaliyi, kadınlar ve çocuklarımızı öldürmüş ve ihrak eylemiştir. (Kahrolsun sesleri).

Bu müthiş faciayı kemali lânet ve nefretle yâdetmek lâzımgelir. (Lânet olsun! sesleri).

Refik Bey —Koraltan— (Konya) — Üzerimize musallat edenler utansılar!.

Arkadaşlar!

Biz bu harekâtın, neticesini tamamen bilerek yaptık. Bütün bunlar, belki bütün cihana ibret verecek mahiyettedir. Onun için ordumuzun kudretini anlamıyan veya anlamaktan âciz olanlar bu muazzam eseri gayrimuntazır bir tesadüf eseri gibi göstermek istiyorlar. Fakat, hiçbir vakit öyle değildir. Harekât bütün teferruatına kadar düşünülmüş ve tesbit olunmuş, ihzar edilmiş, idare edilmiş ve intaç edilmiştir. Düşman ordusu taarruzumuz karşısında, bu felâkete duçar olmamak için, ne yapmak lâzım gelirse hepsini yapmaktan geri durmamıştır. Hakikaten ordumuzun öyle hareket edeceğine ve böyle kahhar bir netice alacağına benim kanaatim vardı.

Kemali hürmet ve tebcil ile zikretmek mecburiyetindeyim ki, doğrudan doğruya harekâtı askeriye ile alâkadar ve bunu ihzar ve idareye memur olan üç zat da benimle tamamen hemfikir idiler. Zikretmek mecburiyetindeyim ki, aynı kuvvet ve kanaatle bana iştirak eden bu zevattan birisi muhterem Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleridir. Diğeri Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa ve üçüncüsü de Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa Hazeratıdır.

Ordu kumandanları paşalar hazeratı ile kolordu ve fırka kumandanları harekâtı büyük bir cesaret ve maharetle idare etmişler ve diğer bütün cüzütam kumandanları da şayanı gıpta ve sitayiş bir hissi fedakârî ile ifayı vazife eylemişlerdir.

Bu harekete başlamadan evvel, yâni en son gün başta bulunan zevat ile birbirimize dedik ki: Taarruz edeceğiz, bilâfasıla takip edeceğiz ve düşmanı imha ederek, nihayet behemehal muvaffak olacağız.

Bu kanaate sahip olmıyanlar da vardı. Arkadaşlar! Bu kanaate sahip olmıyanlar değil, ordumuzun yerinden kımıldıyamıyacağını ve taarruz kaabiliyetinden mahrum olduğu zehabına kapılan bazı kimseler de vardı. Belki de bu zehap ve bu sözlerin telâffuz edilmiş olması düşmanlarımızı çok ümitlendirdi. Belki de isabet oldu. Fakat; bugün tahakkuk eden neti-

cenin tarihimize kuvvetle şeref bahşetmiş olmasına delâlet etmiş olduklarından dolayı, onlara ayrıca teşekkür etmek lâzım gelir.

Demin arzettiğim gibi, biz teşebbüsatı siyasiyede son noktaya geldiğimize kani olduktan sonra bu harekete başladık. İzmire muvasalatımızda ordu, tekrar siyasete temas etti. Arzu buyurursanız —tabiî esası Hariciye Vekâletine ait mesaildendir— yalnız orduya temas eden noktayı izah edeyim: İzmire girdiğimiz zaman orada bir itilâf donanması vardı. İngiliz Amiralinin tahtı kumandasında olmak üzere bunlar benimle temasa gelmediler ve gelmek de istemediler. Yalnız orada bulunan birinci ordu kumandanı ile temas ettiler ki, temaslarının mahiyeti şu idi: Orada bunların tabiî teb'aları vardı, onlar hakkında bir emniyet istihsal etmek istiyorlardı. Yalnız İngiliz Amiralinin birinci ordu kumandanı ile yaptığı mülâkat belki münasebatı siyasiyenin mebdei telâkki edilebilir. Bu amiral, birinci ordu kumandanına şu suali sormuştur: Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin, Büyük Britanya hükûmetine karşı vaziyeti nedir? Yani hali harpte mi? Hali sulhte mi telâkki ediliyor?» Bunun üzerine kumandanımız da şöyle mukabelede bulunmuştur: «Bu suale cevap verebilmekliğim için evvelâ, Büyük Britanya hükûmetinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi hakkında vaziyeti nedir? Bizimle hali sulhte mi? Yoksa hali harpte midir?»

Amiral, münasebati siyasiyesinin mevcut olmadığı ve bunun iadesi lâzım geldiğini söylemiş; kumandanımız da, evet; münasebatı siyasiyenin eşkâli mahsusası bulunduğunu —yâni formalite— ve bunların ise ancak iki hükûmet arasında yapılabileceğini söylemiştir. Hüsnüniyetle cereyan etmiş olan bu mükâleme neticesinde fiilen hali harpte olmadığımız fikri tarafeynce kabul edilmiş oluyor. Fakat onu müteakıp orada bulunan bir İngiliz —ki vaktiyle konsolos imiş— beni görmek istedi. Bittabi konsolosların muamelâtı ile veyahut konsolos gibi, ifayı vazife ettiğini iddia edenlerle orada ifayı vazife eden valimiz, bittabi görüşebilirdi. Fakat bu zat mutlaka beni görmek istedi. Ben de nihayet kabul ettim.

Kendisi birtakım teminat istemeğe kalkıştı ve müfritane birtakım tekliflerde bulunuyordu. Tabiî kendisini iddia ettiği gibi, tanımakta mazur idim. Zira hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisince musaddak bir muamele câri değildi. O bütün bunlardan muğber olarak bana dedi ki: «Siz İngiltere hükûmetine ilânı harp mi ediyorsunuz?» Münasebatı siyasiye iade edilmiş değildi ki, yeniden ilânı harp olsun!.. Maahaza bu sözlerin teatisi bir suitefehhüm hâsıl etti. Ve bu zat bunun üzerine şuna, buna gitmiş ve bilhassa amirallara da harpten bahsetmiştir. Bunu müteakıp idi ki, İngiliz Amiralinden bir mektup aldım. Diyordu ki: «Konsolosumuzu kabul etmiş, harbe dair sözler söylemişsiniz. Halbuki birinci ordu kumandanı ile aramızda buna dair bir kelime ifade edilmemiştir. Hakikî fikrinizi öğrenirsem hükûmetime bildireceğim.»

Ben buna cevap verdim. Birinci ordu kumandanı ile amiral arasında cereyan eden mükâlemeye benim de iştirak ettiğimi söyledim. Yâni aramızda münasebati siyasiye yoktur, avdeti şayanı arzudur, bu fikre iştirak ettim ve cevap verdim. Benim cevabım İngiliz Amiralince mucibi memnuniyet görülmüş, yalnız ben onun mektubunu hususî telâkki ettiğim için, hususî cevap vermiştim. O ise, mektubunun hususî olmadığını ve itilâf devletleri namına olduğunu mektubumu götüren zabite söylemiş ve ilâveten demiş ki: «Bunu alâkadar devletlere yazacağım, alacağım cevabı bildiririm.» Ondan sonra idi ki, General Pelle, nimresmi bir vaziyette geliyordu. Fakat, tabiî hükûmeti tarafından gönderilmiş olduğuna şüphe yoktur. Bilhassa harekâtı askeriyemizin Çanakkale ve İstanbul istikâmetlerinde, kendilerince bitaraf telâkki ettikleri bir mıntakaya, dahil olmamasını söyledi. Halbuki şimdiye kadar hükûmetimize mıntakai bitarafîden bahsedilmemiş ve hükûmetimizce böyle bir mıntaka hududu kabul edilmiş değildi. Bu itibarla ben kendisine öyle bir mıntakaya karşı ademi malûmat beyan ettim ve düşmanı takip etmek için, yürümeğe mecbur olduğumuzu söyledim. Ondan sonra idi ki, Mösyö (Franklen Buyyon) dan hususî bir telgraf aldım. Mösyo (Franklen Buyyon) benim şah-

sî arkadaşımdır ve o fazla benimle görüşmek istiyordu. Kendisini İzmirde görebileceğimi cevaben bildirdim.

Filhakika, İzmire geldi, geldikten sonra anlaşıldı ki: Mösyö Franklen Buyyon, Fransa hükûmeti tarafından ve İngiltere ve İtalya hükûmetlerinin de inzimamı muvafakati ile benimle mülâkat etmeğe geliyordu. Bu esnada arkadaşlar! yani ordularımız İstanbul ve Çanakkale üzerinden geçerek, Trakyada dahi düşmanı mağlûp etmek ve hududu dahiliyemizin müntehasına vâsıl olmak sırasında idi ki, hükûmetimize iblâğ olunmak üzere bir sureti Hariciyeye, bir sureti de Başkumandanlığa verilen muhteviyatı tabiî manzuru âlileri olan nota geldi. Bu nota, esaslı olarak iki noktayı camidir. Biri, harekâtı askeriyenin tevakkufuna müteallik, yâni sırf harekâtı askeriyeye taallûk eden noktasına temas edeceğim: Tabiî hükûmetiniz bu notaya cevap verecektir. Askerî kısmında talep olunan şey, harekâtı askeriyenin tevakkufuna ait idi. Halbuki biz, hududu milliyemize kadar, akşamı memalikimizi düşmandan tathir etmek mecburiyetindeyiz. Fakat, mutlaka bunu harp ve darp ile de yapmağa heveskâr değiliz. Meclisinizin ve hükûmetinizin noktai nazarı mutlaka muharebe etmek, mutlaka kan dökmek maksadı milliyemizi süngü ile istihsâl etmek değildir. Binaenaleyh 1914 hududumuza kadar Trakyadaki düşman kıtaatı çıkarılırsa fazla bir harekât yapmağa ihtiyaç hâsıl olmaz. Boğazlar meselesine gelince: Misakı Millimizde musarrah olduğu gibi, Boğazların serbestisini talep edenlerden birisi de belki birincisi biziz. Binaenaleyh, boğazların da serbestisini ihlâl etmek için bir tasavvurumuz mevcut değildir. İşte bu mülâhazata binaen notada zikredilen askerî konferansa Başkumandanlık muvafakat etmiştir. Bu Mudanya konferansında tesbit olunacak şeyler arzettiğim gibi Trakyanın tahliye olunup bize devredilmesidir. Buna mukabil biz de ordularımızı Boğazlardan uzak bulunduracağız. Bunun şekil ve teferruatı Başkumandan namına salâhiyeti fevkalâdeyi haiz olarak içtimaa gitmiş olan Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa ile diğer generaller tarafından tesbit olunacaktır. Her halde Trakyanın bir an evvel tahliye edilmesi lâzımdır.

Çünkü Yunanlılar, Anadoluda tahliye ettikleri yerlerde olduğu gibi, orada da icrayı mezalim ediyorlar, kıtaller yapıyorlar, tahribat icra ediyorlar.

Malûmu âliniz olduğu üzere, son günlerde Yunanistanda ihtilâl, isyan çıkmıştır. Hercümerç vardır. Ve binaenaleyh, dindaşlarımızı bir an evvel kurtarmak mecburiyetindeyiz. Orayı derhal teslim etmek için tedbiri âcildir. Düveli müttefikanın bu hususta bize yardım etmesini ve bu meselenin tesriini ve teslimini rica ettik. Bu esasat üzerine Mudanyada müzakerat cereyan etmektedir. Neticeyi anlıyacağız.

Üç senedenberi, yolunda çalıştığımız ulvî ve mukaddes maksat, milletin umumî ve müşterek gayret ve himmetiyle elhamdülillâh tahakkuk ediyor.

Bizi istediklerimizden menedecek ortada hiçbir mânia kalmamıştır. Tafsil ettiğim veçhile düşman ordusu kâmilen imha edilmiştir. Yunanın en son neferinden dahi Anadolumuz tathir edilmiştir. Kahraman askerlerimizin süngülerinden canlarını kurtaranlar, cihana karşı ebediyen hacil olacak bir süratle ancak firar etmişlerdir. Bu firariler, asker değil; fakat, haydut, cânilerdir. Demin de arzettiğim gibi, her geçtikleri yerde müdafaasız bir halde bulunan kadınlarımızı, çocuklarımızı, ihtiyarlarımızı yakmışlar, birçok mâmurelerimizi ateşe vermişler ve harebezara çevirmişlerdir. Bu zulüm ve vahşetin tesirini bütün insaniyet ve medeniyet ümit ederim ki, hissedecektir.

Arkadaşlar!

Kıral Kostantin'in memleketimizde en zengin ve mâmur yerlerine dikilen gözleri bugün — yine kendi câni askerleri tarafından atıldığı mahbesinde — kan ağlıyor. Sevgili milletimizin, hiçbir zaman zincir altına girmiyecek olan hürriyet ve istiklâline göz diken, suikast etmek istiyen Yunan milleti, bugün baştan aşağıya kadar isyan ateşi içinde matem saatleri yaşıyor. Ve endişei ferda ile perişan bir haldedir. Görüyorsunuz ki, bize yapmak istedikleri bütün felâketleri Cenabı Hak onların başına tevcih etti. Cenabı Allahın adaletinin bu kadar vâzıh tecellisine hep beraber, hamdü senâ edelim.

Arkadaşlar!

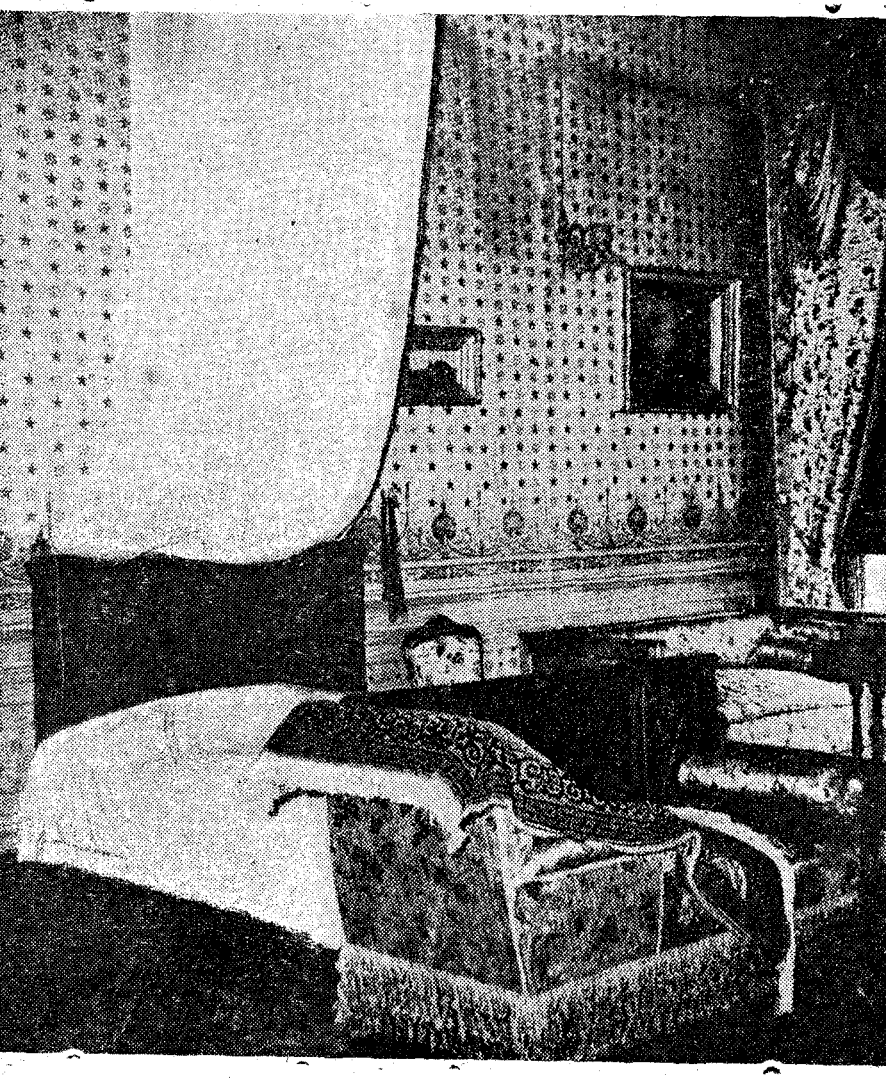

Atatürk'ün Dolmabahçe sarayında öldüğü oda.

Bu Anadolu zaferi tarih sayfasında, bir millet tarafından tamamen bitmiş bir fikrin ne kadar ve ne mehip bir kuvvet olduğunun en güzel misali olarak, kalacaktır. Önümüzde dikilen bütün mevanii birer birer yıkıp aştıktan sonra bugün artık misaki millinin çizdiği hudutlar dahilinde, mesut, müreffeh ve hür yaşamak için, her ne lâzımsa, bunların hepsini istihsal edeceğiz.

Düşman elleriyle viran olmuş ve milletimiz tarafından her köşesini kurtarmak için seve seve can verilmiş ve çocuklarımızın kanıyle sulanmış olan yurdumuzun ufkunda artık sulhün tatlı güneşi gecikmiyecektir.

Milletimiz, tek bir adam gibi, gösterdiği sarsılmaz vahdet ve gayret sayesinde bu muvaffakıyeti ihraz etmiştir. Milletimizin sulh izlerinde de, sulhten sonraki işlerde de himmet ve gayret ve vahdeti göstererek; bu zaferi itmam edeceğine şüphe yoktur. Bu zafer bize bir imkân bahşediyor. Biz, bu imkânı memleketimizin, milletimizin münevver ve mesut ve müreffeh istikbali için kullanacağız.

Arkadaşlar!

Sözlerime hitam vermeden evvel kemali iftiharla şunu arzedeyim: Bu hareketi yapan bir ordunun babalarından ve analarından ibaret olan milletimizin bütün cihana karşı en yüksek mevkii hürmeti ve mevkii izzeti kazanmıştır.

Milletimiz, biperva iftihar edebilir. Bu en kuvvetli şeraitle mukayyettir ve ben, böyle bir milletin âciz bir ferdi olmakla en büyük saadeti hissediyorum. Bu muharebe meydanlarında, emsalsiz kahramanlar ve şehamet göstermiş zabitlerimizin, neferlerimizin ve kumandanlarımızın her biri, ayrı birer menkıbe-bir destan teşkil eden harekâtını kemali tebcille ve hürmetle ve takdirle yâdediyorum. Bu şehamet meydanlarında rahmeti rahmana kavuşan şühedamızın muazzez ervahına hep beraber fatihalar ithaf edelim. (Ayakta bütün mebuslar fatiha okudular.) Arkadaşlar! En son sözüm budur: Şehamet meydanın-

da ölenlerin analarına, babalarına taziye değil, fakat tebrikâtımızı is'al edelim.

İşte Atatürk, düşmanı vatanın harimi ismetinde boğduktan sonra muzaffer olarak son zaferi bu şekilde ağzından öğrendik. Anadolunun Türkleşmesi (26 Ağustos —1071—) Selçuklu hükümdarı (Alp Arslan) ile (Malazgird) de başladı ve (26 Ağustos 1922) de Atatürk ile tamamlanmış oldu.

MUSTAFA KEMAL

VE

HİLAFET ve MİLLİ HAKİMİYET

Osmanlı İmparatorluğunun inkırazı, Halk Hükûmetinin doğuşu

Atatürk'ün Büyük Millet Meclisinde irad ettiği en mühim nutuklardan biri de filâfet ve millî hâkimiyet hakkındaki şu nutkudur:

Arkadaşlar!

İstanbulda gayrimeşru bir sıfatı şahsına atfeden Tevfik Paşa evvelâ hususî ve mahrem olarak ordularımızın başkumandanına, müteakiben onu jurnal eder tarzda açık bir telgrafname ile efkârı umumiyei islâmiye teşvik edilmek isteniyor. Bu telgrafnamedeki zihniyet, istiklâlimizi imhaya çalışan düşmanlarımıza karşı dâvayı mukaddesmizi müdafaada fiilen ve hukukan muvaffakıyetlere mazhar olan hükûmeti milliyemizi duçarı zâf etmeğe matuftur. Mâna ve mantıktan âri olan bu telgrafnamenin muhteviyatı: meclisi âlinizin mevcudiyetiyle tahakkuk eden bir şekli, bir hakikati tekrar mevzuu bahs etmemizi istilzam eyledi. Şekli idaremizde mündemiç bulunan vâzıulyed olması, hâkimiyeti milliyesini, saltanatı milliyenin üç seneden beri kendi elinde bulundurarak dâvayı mukaddesini müdafaa etmekte bulunmasıdır.

Bu hakikatin tecellisi, bir bâtılın zevalini müeddi oldu. Bu bâtıl, gayrimeşru, gayrimakul olan şey, bir milletin hukuku

hâkimiyet ve saltanatının bir şahıs uhdesinde temsil edilmesine müsaade edilmesi idi.

Bu nokta üzerinde bütün milletin ve arzuyı millete tebaan millet vekillerinden terekküp eden heyeti celilenizin tabiî suretde vermiş olduğu kararı, birçok defalar arkadaşlarımızın muhtelif vesilelerle ifade etmiş olmalarına rağmen ben de bir arkadaşınız sıfatiyle bu kürsüden ayni şeyi tekrar edeceğim.

Beni beş on dakika dinlemek lûtfunda bulunmanızı rica ediyorum.

Arkadaşlar!

Tavzihi hakikat için hep beraber Türk tarihi ve İslâm tarihi üzerinde kısa ve serî bir nazar geçirmeye muvafakat buyurur musunuz?

Efendiler, bu dünyayi beşeriyette asgari yüz milyonu mütecaviz nüfuzdan mürekkep bir Türk milleti azîmesi vardır. Ve bu milletin sahai arzdaki vüs'ati nisbetinde sahai tarihte de bir derinliği vardır.

Efendiler! Bu umku isterseniz iki mikyasla ölçelim: Birinci vâhidi kıyasî, edvarı kablettarihiyeye ait mikyastır. Bu mikyasa göre, Türk milletinin ceddî âlâsı olan Türk namındaki insan, ikinci ebülbeşer Nuh aleyhisselâmın oğlu Yafesin oğlu olan zattır.

Tarih devrinin tedariki vesaikte pek müsamahakâr olan ilk safhalarına biz de müsamaha edelim; fakat en bariz ve en maddî ve en katî delâili tarihiyeye istinaden beyan edebiliriz ki, Türkler on beş asır evvel Asyanın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kabiliyatına tecelligâh olmuş bir unsurdur. Sefirlerini Çine gönderen ev Bizansın sefirlerini kabul eden bu Türk devleti, ecdadımız olan Türk milletinin teşkil eylediği bir devlet idi.

Efendiler, malûmdur ki, dünya yüzünde yüz miyonluk bir Arap kütlesi vardır ve bunların Asyaî kısmı Ceziretül'arapta mütekâsif olarak arzı mevcudiyet eder. Mazharı nübüvvet olan fahri âlem efendimiz bu kütlei arap içinde Mekkede dünyaya gelmiş bir vücudu mübarek idi.

Ey arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür, âdaleti ilâhiyenin

tecelliyatına bakarak diyebiliriz ki; insanlar iki sınıfta, iki devirde mütalea olunabilir. İlk devir, beşeriyetin rüşd ve kemal devridir. Beşeriyet birinci devirde tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddî vasıtalarla kendisiyle iştigal edilmeyi istilzam eder. Allah kullarının lâzım olan noktaî tekemmüle vusullüne kadar içlerinden vasıtalarla dahi kullariyle iştigali lâzimei ulûhiyetten addedilmiştir. Onlara hazreti Adem aleyhisselâmdan itibaren mazbut ve gayri mazbut ve nâmutenahî denecek kadar nebiler, peygamberler ve resuller göndermiştir. Fakat peygamberimiz vasıtasiyle enson hakayiki diniye ve medeniyeyi verdikten sonra artık beşeriyet ile bilvasıta temasta bulunmağa lüzum görmemiştir. Beşeriyetin derecei idrâk, tenevvür ve tekemmülü her kulun doğrudan doğruya ilhamatı ilâhiye ile temas kabiliyetine vâsıl olduğunu kabul buyurmuştur. Ve bu sebepledir ki, cenabı peygamber olan Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhi ve sellem bin üç yüz doksan dört sene evvel rumî nisan içinde ve rebulevvel ayının on ikinci pazartesi gecesi sabaha karşı tanyeri ağarırken doğdu, gün doğmadan.

Bugün o gündür. Filhakika arabî tarihlerinde bu akşam yevmi velâdetin tamam senei devriyesine tesadüf ediyor. İnşallah bu hayırlı tesadüftür. Hazreti Muhammed eyyamı sabavet ve şebabını geçirdi. Fakat henüz peygamber olmadı. Yüzü nuranî, sözü ruhanî, rüşd ve rüyette bibedel, sözünde sadık ve evsaf peygamber olmadan evvel, kavminin muhabbetine, hürmetine, itimadına mazhar oldu. Ondan sonra ancak kırk yaşında nübüvvet ve 43 yaşında risalet geldi.

Fahri âlem efendimiz nâmütenahî tehlikeler içinde, bipayan mihnetler ve meşakkatlar karşısında yirmi sene çalıştı ve dini islâmıtesise ait vezifei peyamberîsini ifaya muvaffak olduktan sonra ilâyi iliyyin oldu. Kendisinn mazharı rşadadı olan bütün müslüman, bilhassa eshabı güzin birçok göz yaşı döktüler. Fakat muktezayı beşeriyet olan bu hali teessürün bifaide olduğunu derhal idrak eden erbabı fetanet, peygamberin arkasından ağlamak değil, mesalihi ümmeti bir an evvel hüsnütebşiyete mazhar edecek tedbiri almak kanaatiyle toplandılar.

Resulü Ekreme halife olacak bir emir intihabı mevzuu bahis edildi. Ebubekirden şahsan çok hoşlanırdı ve enfası vâpesînini yaşarken Ebubekirin kendisine halef olması muvafık olacağını muhtelif tarzlarda işaret dahi buyurmuşlardı. Buna nazaran toplanıp, resmen bir intihap yapmaktan başka bir iş kalmamış olduğuna hükmolunabilirdi. Halbuki bu intihap keyfiyeti o kadar basit olmadı. Bilâkis mesele çok müzakerelere ve münakaşalara ve çok esaslı ihtilâflara maruz kaldı. Emiri intihapta mühim olarak üç muhtelif noktai nazar tebarüz etti. Bu noktai nazarlardan birisi makamı filâfete istihkak, mesalihi ümmeti rüyet edebilmek için lâzım olan kudret ve kifayeti kaide ittihazı idi. Buna nazaran makamı hilâfetin en kuvvetli ve en nüfuzlu ve reşid kuvvetin olacaktı. Bu noktai nazar cümhur sahabenin idi.

İkinci noktai nazar o güne kadar nusreti islâma hizmet eden kavmin hilâfete müstahak addedilmesi idi. Bu ensarın noktai nazarı idi. Üçüncü fikir ise kuvvet karabetini iltizam idi. Bu da Hâşimîlerin noktai nazarı idi. Bu üç noktai nazardan ittifakı âra ile birini tercih etmek ve emrin intihabını intaç eylemek mümkün olmadı. En nihayet teşettüt ve fetretin derhal önüne geçmek lüzumuna kani olan hazreti Ömerin tesiriyle hazreti Ebubekire biat olundu. Görülüyor ki, ilk halifenin intihabında temayülâtı umumiyenin tabiî temerküzünden ziyade şahsî tesir tesbiti şekletmiştir.

Efendiler, bu muhalefet ve münakaşatın nâbemahal olduğunu zannetmiyelim. Hakikaten emri hilâfet mileli islâmiyece en büyük bir maslahattır. Çünkü efendiler, hilâfeti nebeviye, ehli islâm arasında rabıta olan bir emanettir. Ve ehli islâmın kelimei vahdet üzere içtimalarını temin eden bir emaredir.

Emaret, işte Cenabı Hakkın bir sır hikmetidir ki, tesisi, daima satvet ve kuvvet ile meşruttur. Andan maksadı aslî de def'i fesad ve hıfzı âsayişi bilâd ve tanzimi umuru cihad ile mesalihi âmmeyi hüsnü tanzim ve tesviyeden ibarettir. Bu dahi ancak satvet ve kuvvete menuttur. Adetullah bu veçhile cari olagelmiştir.

Buna nazaran yukarıda izah ettiğim üç muhelif noktai nazardan birincinin - ki, kuvveti ve nüfuzu olan kavmin, milletin vârisi hilâfet olması noktası idi - ikinci noktai nazara müreccah ve galip olması tabiîdir ve hazreti Ebubekirin bittesir makamı hilâfeti işgal etmesi isabet oldu. İşte bu suretle, zamanı saadetten sonra hilâfet unvaniyle bir emaret teşekkül etti.

Fakat efendiler Peygamberin vefatiyle derhal her tarafta irtidat başladı, irtica başladı, isyan başladı. Hazreti Ebubekir bunları bertaraf etti. Vaziyete hâkim oldu. Bir taraftan da tevsii hududu emarei islâmiyete tevessül eyledi. Ebubekir son demlerine yaklaşınca kendi intihabındaki müşkülâtı tahattur etti ve hazreti Ömeri vasiyetname ile bizzat intihap etti.

Hazreti Ömerin zamanı hilâfetinde memaliki islâmiye fevkalâde denecek derecede süratle tevessü eyledi. Servet çoğaldı. Halbuki bir milletin içinde servet ve mal husulü beyannas âğrazı dünyeviyenin hudusunu ve bu da ihtilâl ve fitnenin zuhurunu bâid olmak bu âlemi kevnü fesadın muktezayı ahvalindendir. İşte bu nokta hazreti Ömerin zihnini tahdiş ediyordu. Bir de hazreti Ömer gıpta ediyordu ki, Resulü Ekrem, mahremi esrarı olan havassı eshabına şunu demişti:

«Ümmetim düşmanlarına galabe edecek, Mekke, Yemen, Kudüs ve Şamı fethedecek, Küsrâ ve Kayserin hazinelerini taksim eyliyecektir. Ve fakat ondan sonra aralarında fitne ve ihtilâl ve nefsaniyetler hâdis olarak mülûku sâlife silkine gideceklerdir.» Hazreti Ömer bir gün Hazika ibni Yeman radiyallahü anh hazretlerine, deniz gibi temevvüç edecek fitneyi sorduğu zaman aldığı cevapta: «Senin için andan behis yok, senin zamanınla onun arasında kapalı bir kapı vardır.» dedi. Hazreti Ömer sordu:

— Bu kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?

Hazika:

— Kırılacak!

Dedi. Hazreti Ömer:

— Öyleyse artık kapanmaz!

Dedi ve izharı teessüf etti. Hakikaten kapıya kırılmak mu-

kadderdi. Çünkü memaliki islâmiye vüsat bulmuştu. İş çoğalmıştı. Bu şekli emaret ve bu tarzı idare ile her yerde adaleti kâmile icrası müşkül olmuştu. Hazreti Ömer bunu idrâk ediyor ve sıkılıyor ve Allahına yalvararak diyordu ki:

— Yarab! Ruhumu kabzet!..

Ömer bir gün ağlarken sebebi soruldu:

— Nasıl ağlamıyayım ki, Fırat kenarında bir oğlak kaybolsa korkarım ki Ömer'den sorulur.

Diye cevap verdi. Evet; Hazreti Ömer artık hilâfet unvanı altındaki tarzı emaretin bir devlet idaresine nâkâfi olduğunu, bir zatın kendi fazlında, kendi kudretinde ve hattâ kendi mehabetinde olsa dahi bir devletin idaresine nâkâfi olduğunu bütün mânayı şâmiliyle idrâk eylemişti. Hattâ bu endişe ile idi ki Ömer, kendinden sonra artık bir halife düşünemez oldu. Kendisine oğluna tavsiye ettikleri zaman (Bir haneden, bir kurban yetişir!) dedi. Abdurrahman bin Avf'ı çağırdı:

— Seni veliaht etmek istiyorum!

O da:

— Bana, kabul et diye rey ve nesihat eyler misin?

Dedikte Ömer:

— Edemem, yârab!

— Vallah ben de ebediyen bu işe giremem!

Dedi. En nihayet Ömer, en mâkul noktaya temas etti. Emaret, devlet ve millet işini meşverete havale etti. Ömer'den sonra eshabu şûra ve bütün halk mescidi lebalep doldururdu. Ve orada bazı şayanı dikkat vaziyetlerle yine idarei ümmeti, intihap ettikleri bir halifeye tevdi ettiler. Hazreti Osman halife oldu. Fakat kırılmağa mahkûm olan kapı, artık kırılmıştı. Memaliki islâmiyenin her tarafında bin türlü kilûkal ve ademi hoşnudî başladı. Zavallı Osman âciz ve nâçuz bir vaziyete düştü. O kadar ki, Şam Valisi Muaviye, onun hayatını muhafaza etmek için nezdi himayetkârisine davet etti. Buna muvafakat edemiyen Hazreti Osman, tarafı vilâyetpenahiden muhafazai nefs için asker göndermeyi teklif etti. Bunların hiç birisine meydan kalmadı. Her tarafta isyan eden muhtelif mıntakalar halkı Medine'de, evinin içinde Hazreti Osman'ı tahtı muhafa-

Atatürk'ün tabutu Dolmabahçe sarayında - İhtiram nöbeti.

zaya aldı ve zevcei muhteremesinin yanında şehit etti. Birçok gürültülü ve kanlı vaakyiden sonra (Hazreti Ali) makamı hilâfete getirildi.

Tekrar edelim ki, kapı kırılmıştı. Ayni ırktan olmakla beraber Irak başka bir şey, Yemen başka bir şey, Suriye başka bir şey ve Hattai Hicaziye de bambaşka bir şeydi.

Hicaz'da bir halife, Suriye'de kuvvete istinat eden bir vali ile Sıffelinde karşı karşıya gelmeğe mecbur oldu. Muaviye Hazreti Ali'nin hilâfetini tanımıyordu ve bilâkis onu hûnu Osman ile itham eyliyordu.

Vazifesi âlemi isâmla ahkâmı Kur'aniyenin temini tatbikatından ibaret olan halife, mızraklarına Mushafı şerife geçirilmiş Emeviye ordusunun karşısında muharebeyi kat'a mecbur oldu. Bizzarure murahhası Omribnül'as ile Hazreti Ali'nin murahhası Ebu Musel Eş'arî tahkimnameyi tanzim için karşı karşıya geldikleri zaman Hazreti Ali hazır bulunuyordu. (Emîrülmüminin Ali ile Muaviye arasında tahkimnamedir.) diye yazılan cümleye derhal Muaviye'nin murahhası itiraz etti ve dedi ki:

— O Emîrülmüminin kelimesini oradan kaldır. Sen yalnız emrinde bulunanların Emîri olabilirsin; Şam ahalisinin Emîri değilsin!

Hazreti Ali, isminin başındaki sıfatın kaldırılmasına muvafakat etti. Bundan sonra iki taraf murahhasının yekdiğerine karşı kullandığı âdi cümle, cümlece malûmudur. Bunda muvaffak olan Omrübnül'as Muaviye'ye hilâfeti tebşir etti. Diğer taraftan Hazreti Ali de hükkâmın hükmüne sadık kalacağına söz verdiği halde ibraz tereddüdü müteakip icrayı hilâfete devam etti. Görülüyor ki, Resullullah'ın vefatından yirmi beş sene kadar hayli bir zaman sonra âlemi islâmiyet içinde, islâmın en büyük zevatından ikisi karşı karşıya idriayı hilâfet ile arkalarından sürükledikleri ayni din ve aynı ırktaki insanların kanlar içinde bırakmakta beis görmediler. En nihayet hilesinde muvaffak olan sâf ve nezih olanını mağlûp ve evlâdü ayalini mahvü perişan eyledi ve bu suretle hilâfet unvanı altındaki emareti islâmiyeyi yine hilâfet unvanı altında saltanatı islâ-

miyeye tahvil etti. Saltanatı Emeviye, büyük istilâlar yapmakla beraber baştan başa, nihayete kadar hunin ve elîm vkayi ile ancak doksan seneyi doldurabilmiş ve Hicretin 132 nci senesinde Arap milleti, selâtini Emeviyeyi başlarından atmış ve yerine başka namda bir devlet tesis etmiştir.

Bu devlete, Devleti Abbasiye, devletin resikârında bulunan insanlara da Halife derlerdi.

Merkezi faaliyeti Irak'ta bulunan hilâfeti Abbasiye'nin vücudiyetine rağmen Endülüs'te dahi Halifei Resullullah) ve (Ecîrülmüminin) unvanlar ile asırlarca saltanat sürmüş hükümdarlar mevcuttu.

Beyanatıma mukaddeme olarak izah etmiştim ki, bundan 1500 sene evvel, yani hicreti nebeyiveden iki buçuk asır evvel Orta Asya'da muazzam bir Türkiye devleti mevcuttu. Kablelislâm mevcut olan bu devletin sahibi Türkler, bundan (bin) sene evvel islâmiyeti kabul ettiler. Evvelâ şarka doğru tevsii memalik ederek Çin hududuna kadar icrayi nüfuz eylediler. Hulefayi Abbasiye zamanında da bu civanmert, asalet ve şecaatle benam Türkler asker olarak Suriye'ye, Irak'a kadar geldiler. Hulefayı Abbasiye'nin tahtı idaresinde bulunan bu yerlerde iktisabı nüfuz ettiler. En yüksek idare ve emrü kumanda makamına irtika eylediler.

Dördüncü asrı hicrîde idi ki, Selçuk hükümeti namı altında muazzam bir Türk devleti teşekkül etti.

Bu devletin namı altında icrayı faaliyet eden Türkler, bir taraftan Kafkasya'ya, diğer taraftan cenuba, İran ve Irak'a ve Suriye'ye, garba, Anadoluya nüfuz eyledi.

Bağdat'ta oturan Hulefayı Abbasiye bu Türk devleti muazzamasının dairei nüfuzuna girmişti. Filhakika Türk devleti beşinci asır evasıtında Maverainnehir ve Harzem'i, Şam ve Mısır'ı, ve Anadolu kıtasının çoğunu ve birçok memaliki zapt ile hududunu Kâşgar'dan ve Seyhun mevrasından Akdeniz'e ve Bahri Ahmer'e ve Bahri Umman'a kadar tevsi etti. Ve Bağdat'ta bulunan hulefayı Abbasiye'yi yedi ihtiyar ve idaresine aldı.

Levent Şahiverdi Arşivi

Bağdat'ta, ayni merkezde (Melik Şah) namında bir Türk hâkimiyetini temsil eden bir zat ile, Halife namı taşıyan (Muktedi Billâh) yanyana oturdular ve akraba oldular. Bu vaziyeti biraz tahlil etmek isterim:

Türk Hakanı ki, muazzam bir Türk devletinin hâkimiyet ve saltanatını temsil ediyor, temasında bir hilâfet makamının ayrıca mahfuziyetinde bir beis görmüyor, eğer böyle bir mahzur görseydi, zaten yedi idaresine aldığı makamı ortadan kaldırmak ve o makama ait sıfat ve salâhiyatı kendi makamında memzuç bulundurmak mümkündü.

Hazreti Selim'in takriben beş asır sonra yaptığını eğer isteseydik. Melik Şah daha o zaman Bağdat'ta yapmış olurdu.

Müşarünileyhin belki yalnız düşündüğü bir şey var idiyse o da, Türkiye Selçuk Devletine daha sadık ve makamı hilâfete elyak birinin halife Muktedi Billâh'a halef olmasını temin idi. Filhakika Muktedi Billâh'ın veliahtı olan oğlunu azil ve onun yerine kendi torununu ikame için halifeyi tazyik etti. Melik Şah ölmeseydi, bu böyle olacaktı.

Şimdi efendiler! Makamı hilâfet mahfuz olarak onun yanında hâkimiyet ve saltanatı milliye makamı (ki Türkiye Büyük Millet Meclisidir) elbette yanyana durur ve elbette Melik Şah'ın makamı karşısında âciz ve nâçiz bir makam sahibi olmaktan daha âli bir tarzda bulunur. Çünkü bugünkü Türkiye Devletini temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Çünkü bütün Türkiye halkı, bütün kuvasiyle o makamı hilâfetin istinadgâhı olmak, doğrudan doğruya, yalnız vicdanî ve dinî bir vazife olarak taahhüt ve tekeffül ediyor. Mütalâatı tarihiye silsilesi üzerinde birkaç adım daha beraber atalım:

Bu adımlarımız bizi bugünkü şekli idaremizin ne kadar tabiî, ne kadar zarurî ve Türkiye için ve bütün âlemi islâm için ne kadar nafi ve musip olduğu neticesine isâl edecektir.

Efendiler! Ortaasya'da devlet üstüne devlet teşkil etmiş olan Türkler, daha garpta İranî Celçukîleri ve Anadolu'da Rum Selçukileri namı altında pek muazzam ve pek mütemeddin devletler teşkil etmişlerdir. Konya'da merkezi hükümetlerini te-

sis etmiş olan Rum Selçukîleri, malûmu âlileri ılduğu üzere —1299— senesine kadar muhafazai mevcudiyet eyliyorlar.

Maruz isâm Türk devletleri icrayı faaliyet ederken Cengiz Han namındaki cihangir Karakurum'dan çıkarak (559) senesinde hudutlarını Çin Denizine, Bahri Baltık'a, Bahri Siyah'a kadar tevsi eyliyor. Cengiz torunu Hülâgû idi ki, 656 senei hicriyesinde Bağdat'ı zaptederek Halifei Abbasî Mutesim'i idam ediyor ve bu suretle dünya yüzünde hilâfete hâteme veriyor.

İrtıhali fahrî âlemden sonra birinci halifei resul Ebubekir ne dünyayı istemiş, ne de dünya ona teveccüh eylemişti.

İkinci halife Hazreti Ömer, heyeti içtimaiyedeki temevvücatın gayri kabili tevkif olduğu kanaatini hayatında bağteten idrâk ederek muztarıbürruh olarak vefat etti. Hazreti Osman'a gelince, mukadder ılan tehacümat içinde kanını kitabullaha akıtarak terki dünya etti.

Hazreti Ali, hilâfeti uhdesinde takarrür ettirememek ve ehli beyti resulün hukukunu muhafaza edememek bedbahtîsiyle giryan oldu.

Emeviler doksan seneden fazla hilâfeti muhafaza edemediler. En nihayet nüfuzu hilâfeti Bağdat surlarına hasra mecbur olan Abbasî halifelerinin sonuncusu Mutesim'i evlât ve ayâliyle ve sekiz yüz bin kişi ile, Bağdat ahalisiye beraber Hülâgû'ya kurban verdiler.

Hulefayi Abbasiyenin zâfını görmekle (Halifei Resulullah) ve (Emirülmüminin) unvanlarını almış olan ve nüfuzu hilâfetleri Elhamra sarayının kapısından çıkmamaya mahkûm olan Endüüs'teki halifelerin beşinci asrı hicrî İptidosındaki akibeti fecciası malûmdur. Bağdat'ta Hülâgû'nun ihdas eylediği vak'ai mühimme neticesinde kürei zemin üzerinde halife ve makamı hilâfet mâdum bir hale getiriliyor. Bundan üç sene sonra, yani 659 tarihi hicrîsinde idi ki hulefayi Abbasiye nesilinden Elmüstansır Billâh isminde bir zat Hülâgû'dan kurtulup Mısır hükümetine iltica etti ve bu zat Mısır Meliki tarafından halife tanındı. Bundan sonra on yedi zat halife unvanını haiz olarak ve fakat hiç bir salâhiyeti, hiç bir tesir ve nüfuzu olmıyarak doğrudan doğruya Mısır hükûmetinin himayesinde yekdi-

yerini istihlâf ile imrarı hayat eylemiştir. Selçukî devletinin daresinde teşettütü umumî hâsıl olması üzerine Türkler 699 tarihi hicrîsinde Selçuk Devleti yerinde Osmanlı Devletini ihyaen tesis eylediler. Bu devletin ulularından Yavuz Hazretleri 924 —1517— tadihi hicrîsinde Mısır'ı zapteylediği zaman orada idam eylediği Mısır hükümdarlarından başka, unvanı halife olan bir zat buldu.

Halife sıfatının böyle bir şahsı âciz tarafından kullanılması âlemi islâm için şin olduğuna şüphe etmediğinden, o sıfatı Türkiye devletinin kuvâsına istinat ettirerek ihya ve ilâ eylemek üzere aldı.

Efendiler! Osmanlı Devleti ki, 1299 da teessüs etmişti. Hilâfeti aldığı (1517) tarihinden ancak elli sene sonrasına kadar tarihi cihanda devri itilâ denilen ve muvaffakıyatı mütevaliye ve azîme ile mâli olan takriben üç asırlık bir devir yaşadı. Ondan sonra... Ondan sonra efendiler; inhitat, inhitat başlıyor.

Efendiler! Devri inhitatın her safhası Türkiye Devletinin hudutlarını biraz daha darlaştırıyor. Türk Milletinin maddî ve mânevî kuvveterini biraz daha fazla taksir ediyor. Devletin istikbâlini darbeliyor, arazi, servet, nüfuz ve haysiyeti millet âzamî bir suratle mahvü tebah oluyor.

Nihayet âli Osmanın otuz altıncı ve sonuncu padişahı Vahdettin'in devri saltanatında Türk Milleti en derin hufrei esaretin önüne getiriliyor.

Binlerce senelerdenberi istiklâl mefhumunun timsali asili olan Türk Milleti bir tekme ile bu hufrenin içine yuvarlatılmak isteniyor... Fakat bu tekmeyi vurdurmak için bir hain; bîşuur, bîidrak bir hain lâzımdı. Nasıl ki, kanunen idamı lâzım gelenlerin bile ipini çekmek için kalb ve vicdanı ulviyeti insaniyeden mücerret bir mahlûk aranır. İdam hükmünü verenlerin böyle âdi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. O kim olabilirdi?!.. Türkiye Devletinin istiklâline hatime veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamiyle kabul etmek istidadında kim olabilirdi?

— (Vahdettin, Vahdettin!..) sadaları...

Paşa Hazretleri devamla:

— Maatteessüf, bu milletin hükümdar diye, sultan diye, padişah diye, halife diye başında bulundurduğu Vahdettin... (Allah Kahretsin! sadaları). Vahdettin bu hareketi denaetkâranesiyle yalnız kendinin lâyık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiç bir şey yapmış olmadı. Vahdettin bu hareketiyle kendini öldürdü ve temsil eylediği şekli idarenin inkırazını zarurî kıldı. Fakat efendiler! Millet hiç bir vakit bu hareketi hiyaetkâranenin kurbanı olmağa razı olamazdı. Çünkü milleti, icabı teamül olarak başında bulunanların mahiyeti hareketini sühuletle idrâk edecek rüşd ve kabiliyette idi. Millet, tarihin vuzuhundan asırlardanberi duçar olduğu felâketlerin esbabını bir anda hulâsa edebilecek hassasiyet ve intibahta idi.

Millet, şahısların hırsı saltanat, hırsı tahakküm, hırsı istilâdan başlıyarak temini menfaat ve rahat ve tevsii sefahet ve rezalet, ibzal ve israfat gibi hasis maksatları için vasıta ve kuvvet olmak yüzünden kendi benliğini unutacak mertebede geçirdiği gafletlerin netayici elîmesini derhal hulâsa edebilecek rüşd ve kemalde idi. Artık milletin en makul ve en meşru ve en insanî salâhiyetini istimal etmek zamanı geldiğinde tereddüdü kalmamıştı. Tarihi cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osmanlı Devleti tesis ederek bütün felâketlerin karşısında meftur olduğu kabiliyet ve kudretle ahzi mevki etti. (Şiddetli alkışlar). Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntehap vekillerinden terekküp eden bir meclisi âlide temsil etti. İşte o meclis, meclisi âlinizdir. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti derler. Bundan başka bir makamı saltanat, bundan başka bir heyeti hükûmet yoktur ve olamaz.

Kendine sıfatı hilâfeti izafe eden bu mevkii şahsî münhedim olunca makamı hilâfet ne olacaktır, suali varidi hâtır olur!...

Efendiler! Hulefayi Abbasiye devrinde Bağdat'ta ve ondan sonra Mısır'da hilâfet makamının asırlarca müddet saltanat makamiyle yanyana ve fakat ayrı yrı bulunduğunu gör-

dük. Bugün dahi saltanat ve hâkimiyet makamı ile makamı hilâfetin yanyana bulunabilmesi en tabiî halâttandır. Şu farkla ki. Bağdat'ta ve Mısır'ın saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiye'de o makamda asıl olan milletin kendisi oturuyor. Makamı hilâfette dahi, Bağdat ve Mısır'da olduğu gibi bikudret veya mülteci bir şahsı âciz değil, istinatgâhı Türkiye Devleti olan bir şahsı alî oturacaktır. Bu suretle bir taraftan Türkiye halkı asrî bir devleti mütemeddine halinde her gün daha rasin olacak, her gün daha mes'ut ve müreffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlıyacak, eşhasın sıyaneti tehlikesine kendisini maruz bulundurmıyacak, diğer taraftan makamı hilâfet de bütün âlemi islâmın ruh ve vicdanının ve imanının noktai rabıtası, kulûbu islâmiyanının badii inşirahı olabilecek bir izzet ve ulviyette tecelli edecektir.

Efendiler! Türkiye Devletinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmeti mefhumlarının millet ve memleket için ne kadar kuvvet ve feyiz ve felâhı ve saadet vaadettiğini izaha lüzum görmem. Üç senelik tecarübü fiiliyle ve bunun semeratı mes'udesi kâfi fikir ve kanaat verebilir itikadındayım. Bundan sonra makamı hilâfetin dahi Türkiye Devleti için ve bütün âlemi islâm için ne kadar feyzdar olacağını da istikbalde bütün vuzuhiyle gösterecektir.

Türk ve İslâm Türkiye Devleti, iki saadetin tecelli ve tezahürüne memba ve menşe olmakla dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır.

Bu maruzat ve izahatıma nihayet vermek için heyeti aliyenize şunu arzedeyim ki, bütün rüfekanın, mevzuu bahis olan meselenin esasında tamamen müttehit ve müttefik olduğunu, büyük bir kanaati vicdaniye ve muhakemei fikriye ile beraber olduğunu görüyorum. Bu hal milletimizin cidden teşekkürünü mucip olacaktır. Heyeti celilenizin nâmütenahî takdirat ve tebrikâtı istilzam eden bir hakkıdır. Deminden mufassal bir takrir okunmuştu. Şimdi okunan bir iki takrir daha vardır. Her üçünün muhteviyatı, arzettiğim gibi, noktai esasiyede birdir. Binaenaleyh yapılacak şey, bu üçünü daha sarih, daha güzel bir tarzda tespit etmek ve heyeti celilenizin reyi katîsine ikti-

ran ettirerek bir an evvel ilân etmek ve bu sayede bütün düşmanlarımızın aleyhimizde aldığı tedbirlere karşı mâni olmaktır.

Büyük Millet Meclisine 82 imza ile verilen takrir de şudur: Bu takrirde Atatürk'ün de imzaları vardır:

BÜYÜK MİLLET MECLİS RİYASETİNE

Birkaç asırdır saray ve Babiâlinin cehalet ve sefahati yüzünden devlet ve millet azim felâketler içinde müthiş bir suretde çalkalandıktan sonra nihayet hufrei inkıraza atılmış bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğunun müessisi ve sahibi hakikîsi olan Türk Milleti Anadolu'da hem haricî düşman aleyhine harekete geçmiş olan saray ve Babıâli aleyhine mücadeleye atılarak Ankara'da Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmet ve ordularını bitteşkil haricî düşmanlar, saray ve Babiâli ile, fiilen ve müsellâhan ve mahûm müşkülatı şedide ve mahrumiyeti elîme içinde cidale girişmiş ve bugünkü halâs gününe vâsıl olmuştur. Türk Milleti, saray ve Babiâlinin hiyanetini gördüğü zaman Teşkilâtı Esasiye Kanununu isdar ederek ve onun birinci maddesiyle hâkimiyeti padişahtan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle icraî ve teşrîî kudretleri onun yedi kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilânı, sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyi milletinin nefsinde cemeyiemiştir. Binaenaleyh o zamandanberi eski Osmanlı İmparatorluğu münhedim olup yerine yeni ve milli bir Türkiye Devleti, yine o zamandanberi padişah merfu olup yerine Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet, mevcudiyetini usulen himaye edecek hiç bir meşru ve gayri ecnebi kuvvete ve tezahüratı milliyeye malik olmıyan bir zıllî zâil halindedir. Millet eski «otokrat» hükûmeti şahsiye ve saray halkı ve etrafının sefahati esası üzerine müesses bir saltanat yerine asıl halk kütlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir halk hükûmeti idaresi tesis ve vazetmiştir.

Halbuki, böyle iken İstanbul'da düşmanlarla teşriki mesai

etmiş olanların el'an hukuku hilâfet ve saltanat ve hukuku hanedandan bahseylemelerini görmekle müstağrakı hayret bulunuyoruz. Tevfik Paşanın telgrafı kadar garip ve acip ve hilâfı mâvaka bir vesika tarihte nadir görülmüş şeylerdendir. Büyük Millet Meclisinin buna cevap vermesini, binaenaleyh berveçhi âti kararını ittihazını talep ederiz:

1 — Osmanlı İmparatorluğu, otokrasi sistemi ile beraber münkariz olmuştur.

2 — Türkiye Devleti namiyle genç, dinç, millî, halk hükûmeti esasları üstüne müesses Büyük Millet Meclisi hükûmeti teşekkül etmiştir.

3 — Yeni Türkiye Hükûmeti, münkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu millî dahilinde yegâne varisidir.

4 — Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile hukuku hükümrani milletin nefsine verildiğinden İstanbul'daki padişahlık mâdum ve tarihe müntekildir.

5 — İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp, İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisine aittir. Binaenaleyh oraların muru idaresi de Büyük Millet Meclisi hükûmeti memurlarına tevdi edilmiştir.

6 — Türkiye Hükûmeti, hakkı meşruu olan makamı hilâfeti esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır.

30-10-1338-1922-

Saltanatın ilgası için Şer'iye, Adliye ve Kanunu Esasî encümenlerinden müteşekkil muhtelit encümen mazbatası:

1 — Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı, hukuku hâkimiyet ve hükümranisini mümessili hakikîsi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyet mâneviyesinde gayri kabili terk tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve iradei milliyeye istinat etmiş hiçbir kuvvet ve heyet tanımamağa karar verdiği cihetle misaki millî hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinden başka şekli hükûmeti tanımaz. Binaenaeyh Türkiye halkı, hâkimiyeti şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki zekli hükûmeti 16 Mart

1336-1920 dan itibaren ve ebediyen tarihe müntekil addedilmiştir.

2 — Hilâfet, hanedanı âli Osman'a ait olup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen, ahlâkan erşed ve eslâh olanı intihap olunur. Türkiye Devleti, makamı hilâfetin istinagâhıdır.

İşte bu iki maddelik kanun ile Osmanlı saltanatı, yani ormanlı İmparatorlugu yıkıldı. Yerine millî saltanata dayanan yeni bir Türkiye Devleti Ankara'da kuruldu.

MUSTAFA KEMAL

VE

CUMHURİYETİN İLANI

Türk orduları 9 Eylûl 1922 tarihinde Yunanlıları İzmir'den denize döktükten sonra, Türkün oz yurdundan düşmanlar temamen temizlenmişti. Artılı Türk milleti, büyük zaferin sulhünü yapacaktı. 18 Eylûlde batı Anadolu'dan düşmanı atıldıktan sonra, kuvvetlerimiz İstanbul Boğazı üzerine ve Balıkesir havalisinden de Çanakkale Boğazı üzerine ilerledi. Türk Ordusunun ilerlediğini gören Fransızlar Çanakkale'deki kıtalarını, Rumeli yakasına geçirdiler. Çanakkale şehrinde yalnız İngiliz askerleri kaldı. Askerlerimiz şehri kuşattı. Bu hal İngilizleri telâşa düşürdü. İngiltere Başvekili (Loit Corç), dominyonlardan ve Fransız ve İtalyanlardan asker istedi. Fakat kimse yeni bir harbe taraftar olmadı Loit Corc başvekillikten düşdü. Bunun üzerine itilâf devletleri, Fransız fevkalâde komiseri (General Pelle) ile Mösyö (Franken Buyyon) u Atatürk'e gönderdiler. Bu heyet, Boğazlara doğru ilerliyen ordularımızın durdurulmasını istediler. Bunun üzerine Mudanya'da asker' bir konferansın toplanmasına karar verildi. Mudanya Mütarekesi için Garp Cephesi Kumandanı (İsmet Paşa) tâyin edildi. Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından tahliyesi ile bize verilmesi ve Boğazlar ve İstanbul hakkında

sulhün akdine kadar lâzım gelen hükümler tespit edildi. Türklerde Trakyada (3.000) jandarma bulunduracaklardı. Bu suretle Doğu Trakya Türk idaresine kavuştu. Garp Cephesi Kumandanı (İsmet İnönü) Hariciye Vekilliğine seçildi. Mudanya Mütarekesinden sonra da 1 Kasım 1922 senesinde (Saltanat) kaldırıldı. Saltanatın kaldırılması üzerine Son Osmanlı hükümdarı Mehmet Vahdettin 17 Kasım (1922) de bir İngiliz harp gemisi ile İstanbul'dan kaçtı. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi halifeliğe 18 Kasım 1922 de (Abdülmecid) Efendiyi seçti.

İtilâf devletleri, yeni Türkiye Devletini (Lozan konferansına) çağırdılar. Lozan Konferansı 21 Kasım 1922 den 24 Temmuz 1923 tarihine kadar devam etti. Fakat araya 4 Şubat 1923 tarihine kadar süren iki buçuk aylık bir fâsıla girdi. Lozan Konferansında İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Rumanya, Yugoslavya devletleri bir tarafta, Türkiye de tek başına bunların karşısında idi. Boğazlara ait meseleler için de Sovyet Rusya, Bulgaristan da konferansa çağırıldı. Amerika Birleşik Devletleri de bir müşahit ile iştirak etti.

Hariciye Vekili seçilmiş olan (İsmet Paşa) Türk murahhasları heyeti riyasetine tâyin olundu.

Sevr, Türk Milleti için bir ölüm fermanı ise, Lozan da Türk Milletinin yeni hayatı idi. Çetin müzakerelerden sonra nihayet 24 Temmuz 1923 tarihinde büyük bir zafer olarak Lozan Muahedesi Türk Milletinin lehine halledildi. Sulh muahedesi imzalandı. Artık Türk Milletinin İstiklâl Harbini bütün dünya kabul etmiş, aynı zamanda istiklâlimiz de büyük devletlere kabul ettirilmişti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, askerî zaferin kazanılması üzerine yeniden seçime karar verdi. Fakat Meclisteki gruplar birbirleriyle çarpışıyorlardı. Atatürk'ü, yeni seçimde mebus yapmamak istiyen birkaç kişi, «Büyük Millet Meclisine âza intihap olunabilmek için Türkiye'nin bugünkü hudutları dahilindeki mahallerden olmak veya dairei intihabiyesi dahilinde oturmuş olmak meşruttur. Ondan sonra göçmen olarak gelenler iskân tarihlerinden itibaren beş sene mürur etmiş ise intihap olunabilir.» diye bir kanun maddesini Mec-

lise kabul ettirmek istediler. Bu devrede Atatürk'ü mebus yapmamak istiyorlardı. Bu ise büyük bir nankörlüktü. Millî mücadelenin başından sonuna kadar, en ağır işleri üzerine almış ve memlekette en acı günlerde hükûmet reisliği yapmış ve muzaffer bir kumandana karşı böyle bir teklif pek ağırdı. Atatürk, Mecliste ateşîn bir hitabede bulundu. Artık birinci Millet Meclisinin gayesi tahakkuk etmişti. Memlekette yapılacak yeni inkılâplar için yeni bir meclisin gelmesi lâzımdı. Bunun üzerine yeniden mebus seçilmesine karar verildi. İntihabın yenilenme kararı üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına bir beyanname programını millete bildirdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Anadolu'da bir tetkik seyahatine çıktı. Ve (Dokuz umde) halka bildirildi. Bu dokuz umdeyi Ziya Gökalp (Doğru Yol) adlı eseri ile izah etti. Fırka nedir diye seri makaleler yazdı.

11 Ağustosta ikinci Büyük Millet Meclisi açıldı. Bundan sonra itilâf devletleri de, Türk bayrağını selâmlıyarak, bir daha gelmemek üzere İstanbul'u terkettiler. 6 Ekim 1923 de Türk Ordusu İstanbul'a girdi. Bu zamanda 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara şehri, Türkiye'nin hükûmet merkezi olarak kabul edildi. Bundan sonra Atatürk cumhuriyetin ilânına karar verdi.

Cumhuriyetin ilânı şu suretle oldu. Bunu hususî notlarımdan yazıyorum:

Türk Milleti, Kemal Atatürk'ün önderliği ile 1920 yılında bir hükûmet kurulmuştu. Bu hükûmetin adı «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» idi. Büyük Millet Meclisinin Reisi, aynı zamanda Türkiye Devletinin de başı idi. Bu Meclis, düşmanı yurtdan kovduktan sonra, saltanatı da kaldırdı. İstanbul'da bir hükûmet kalmamıştı. Artık Türkiye Devletinin adı konulması lâzımdı. Bu da ancak «Cumhuriyet» olabilirdi.

Üç yıl memlekete büyük hizmetlerden sonra birinci Millet Meclisi dağıldı. İkinci Millet Meclisi açıldı. Bu zaman artık Cumhuriyetin ilânına Mustafa Kemal Paşa iyice karar verdi. Atatürk hükûmet şeklini tesbit etmek üzere bir hevet seçmişti. Bu hevet İstasyonda bulunan bir vagonda toplantılar yaptı. Ziya Gökalp de bu toplantıya katılmıştı.

1923 Eylûlünde, ikinci Mecliste pek heyecanlı müzakereler oluyordu. Siyasî durumda bir fevkalâdelik seziliyordu. Bu sıralarda Çankaya'da Mustafa Kemal hususî toplantılar yapıyor, aynı zamanda istasyondaki binada da Teşkilâtı Esasiyede yapılacak değişiklikler için projeler hazırlanıyordu.

Bugünlerde bütün gazeteciler ve halk merakta idi. Bir yenilik var... Fakat bu ne idi?.. Bir türlü belli olmuyordu.

27 Eylûl 1923 de Avusturya gazetelerinden biri olan «Neye Freie Presse» gazetesinin bir muhabiri de Ankara'da bulunuyordu. Meclisin yanındaki (Anadolu) lokantasında bu muhabir yemek yiyordu. Avusturyalı bu muhabiri Atatürk, Büyük Millet Meclisinin riyaset odasında kabul ederek, ona bir mülâkat verdi. Bu mülâkatta Atatürk, Cumhuriyetin ilân olunacağını yalnız bu ecnebi gazeteciye bildirmişti. Bu havadis, İstanbul ve Ankara gazetecileri tarafından haber alındı. Ertesi gün de bu havadis gazetelerle, Avrupalılardan önce neşredildi. Fakat iş işten geçmiş, Cumhuriyetin ilân edileceği efkârı umumiyeye bildirilmişti. Bugünlerde Mecliste gizli bir hizib, vekiller aleyhine hücuma başlamıştı. Bunlar hükûmeti düşürmek ve iktidar mevkiine geçmek istiyorlardı. Bunların gürültülerinden hükûmet vazife göremez bir hal almıştı ve istifa etti.

Bugünlerde Atatürk, kendisine misafir olan arkadaşlarına:

— Yarın Cumhuriyet ilân edilecek!

Dedi. Arkadaşları Çankaya'da fazla kalmadılar. Yalnız İsmet Paşa kaldı. Atatürk 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun birinci maddesine:

«Türkiye Devletinin hükûmet şekli Cumhuriyettir.» cümlesini ilâve etti. Aynı gün de başvekilin ve vekillerin seçilme şeklini de kararlaştırdılar. Reisicumhuru, Millet Meclisi seçecek, o da Başvekilini seçecek, Başvekil de vekilleri Meclis âzalarından seçerek kabinesini kuracaktı.

Bu tarihte Büyük Millet Meclisi, toplantılarını, birinci Meclis binasında yapıyordu. Şimdiki Millet Meclisi binası da, mebuslara mahfel olarak yapılıyordu. Meclisin ehemmiyetli müzakereleri esnasında, binlerce halk Ulus Meydanına toplanıyor,

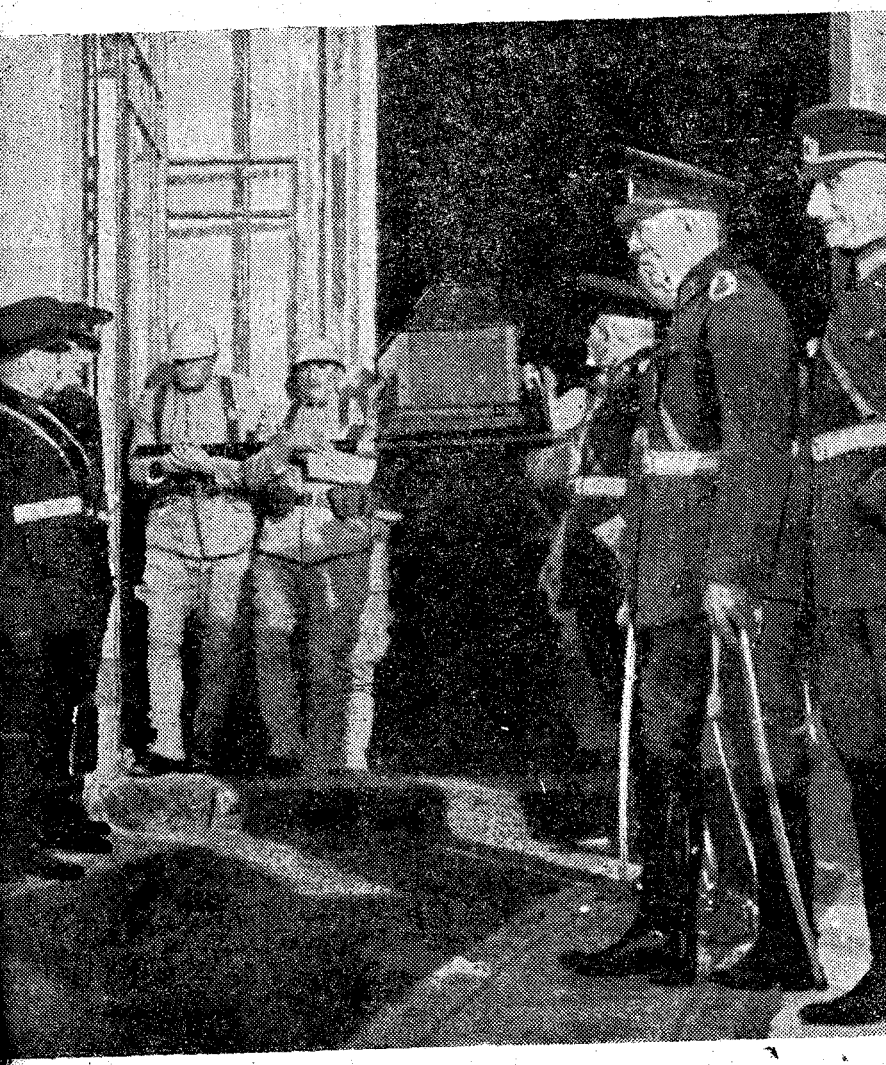

Atatürk'ün tabutu saraydan çıkarken.

gece yarılarına kadar buradan ayrılmıyordu. Bu meydanda bir tek fener bile yöktu. Halk, Millet Meclisinin içinde yanan petrol lâmbalarının solgun ışıklarından aydınlık alıyordu.

Halk, bu mütevazı Türk kemerleriyle süslü binanın önünden ayrılmıyor, verilecek mühim kararları bekliyordu.

1923 Ekim ayının yirmi dokuzuncu pazartesi sabahı idi. Güneşli bir hava... Samanpazarı ve Karaoğlan caddesinden bir insan akını daha sabahtan Meclise doğru akıyordu. Kalpaklı, başlıklı, fesli erkekler ve bunların arasında çarşaflı, carlı kadınlar Meclisin karşısında Millet Bahçesine ve meydana toplanmışlardı. Halk, sabahtanberi yeni kararları bekliyordu. Meclis öğle tatili yaptı. Birçokları, tanıdıkları mebusların yanına varıyor, yeni kabinenin kimler olacağını soruyordu. Fakat kimsenin bir şeyden haberi yoktu.

Öğleden sonra Meclis yine toplandı. Hâlâ halk dağılmıyordu. Bugün de güneş battı, karanlık çökmüştü, hep sabırsızlıkla bir haber bekliyorduk. Meclisin dar kapısından bir mebus dışarı çıktı. Gazeteciler bu zatın etrafını sardı. Şunu söyledi:

— Şu dakikada içeride çok mühim, mesut ve tarihî kararlar veriliyor. Kabine buhranı önlenmek üzere Teşkilâtı Esasiye Kanununda mühim tadilât yapılmaktadır.

Dedi. Dışarıya sızan ancak bu kadar bir havadisti.

Akşam saat 18.45 den sonra parti toplantısı bitti. Büyük Millet Meclisi celsesi açıldı.

Meclisin riyaset kürsüsünde Çorum Mebusu İsmet Bey bulunuyordu. Yüksek bir kürsü, arkada hattat Hulûsi efendinin yazmış olduğu «Hâkimiyet milletindir!» levhası asılı; siyah örtü kalkmış, yerine yeşil örtü konmuştu. Salonda elektrikler yanıyordu. Sağda dinleyicilere ayrılmış yer, solda gazeteciler balkonu, ortada kara sıralar üzerinde iri kalpaklı mebuslar, gözlerini reise dikmişlerdi. Gazi Mustafa Kemal Paşa Meclisteydi... Bütün mebuslar sıkışık bir halde oturuyorlardı.

Bu sessizlik içinde Reis İsmet Beyin sesi:

— Teşkilâtı Esasiye Kanununun değişikliğine dair lâyihanın müstacelen konuşulmasını talep ederim!..

Birden «Kabul ederiz!» sesleri yükseldi. Derhal Kanunu Esasî Encümeninin hazırladığı şu mazbata okundu:

«Milletimizi refah ve saadete isâl ve istiklâli tamma mazhar eden mücahedei Hudapesendanede hâkimiyeti milliye esası sureti kat'iyede kabul edilmiş ve daima buna riayet edilegelmişti. Bu ahvalin Türk Milleti necibesine ne azîm muvaffakiyat temin ettiği âşikârdır. Hâkimiyetin bilâkaydü şart millete aidiyeti ve idare usulünün mukadderatı milletin bizzat ve bilfiil idare etmek esasına müstenit bulunması zaten «Cumhuriyet» demek olduğundan, saltanatı ferdiyeyi katiyen dafi olan bu kelimenin istimali Türkiye Devletinin şekli hükûmeti cumhurî olması hakkında Teşkilâtı Esasiye Kanununun maddei mahsusasının bir fıkra ile tavzih edilmesi hukukan ve maslahaten münasip görülmüştür. Bir Cumhuriyet tesis kılındıktan sonra bu Cumhuriyetin mümessili olacak bir riyaset makamının da ihdası tabiîdir.

Bundan başka, hükûmeti teşkil edecek olan Başvekilin, Reisicumhur tarafından tâyini mesuliyetin tabiî noktai nazarından umuru zaruriyedendir.

Binaenaleyh elyevm mevcut olan şekli devlet tesbid edilmek üzere Teşkilâtı Esasiye Kanununun buna ait bir, üç, sekiz ve dokuzuncu maddeleri berveçhi âti tadil ve tavzih ve devletimizin dini, dini islâm ve lisanı Türkçe olduğuna dair bir maddei mahsusa tedvin edilmiştir. Mevaddı mezkûreyi kanuniyet iktisap etmek üzere heyet celileye arz ve teklif ve müstacelen ve derakap müzakeresini istirham ederiz.»

Mazbata ile beraber Cumhuriyetimizi kuran Teşkilâtı Esasiye Kanunu okundu. Birinci madde şöyle idi:

«Hâkimiyet bilâkaydü şart milletindir. İrade usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir!»

Bu madde Türkiye Devletinin şekli Cumhuriyet olduğunu kesin olarak tâyin ediyordu. Bu yeni Teşkilâtı Esasiyenin birinci, ikinci, dördüncü, onuncu, on birinci, on ikinci maddeleri ehemmiyetli yenilikler arzetmekte idi. Bu maddeler okunduk-

tan sonra Kanunu Esasî Encümen Reisi Yunus Nadi Bey kürsüye çıktı:

— Arkadaşlar - Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşkilâtı Esasiye ile Şarka da yeni ve mühim bir devlet kurdu. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin hangi ahval ve şerait içinde içtima ettiği malûmdur. Harbi Umumî hitamından sonra Mondoros Mütarekesiyle bir mütareke safhasına geçilmiş ve mütareke esasatı olarak bazı esasat, devletlerle kararlaştırılmıştı. Mütarekeyi bizimle imza edenler daha mütarekenin imzası kurumadan bütün ahitlerini payimal ederek bizi parçalamağa teşebbüs ettiler. Memleket taraf taraf işgallere uğradı. İstanbul'un işgaliyle de suikastın hitam bulduğu kanaatinde idiler. Türk Devleti bu suikastlara karşı Ankara'da bu meclisi âliyi kurdu ve Türk Milleti olarak ben varım, diye dünyaya ilân etti. Teşkilâtı Esasiye de Türk Devleti hareketinin bir vesikasıdır. Ve bugünkü zaferi temin eden heyet de, Teşkilâtı Esasiyeye vücut veren Türk Milletidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihte emsali nâdir görülür bir hârika ibda etmiştir. Tabiî kendisinin masdarı olan milletimizin azmiyle... Teşkilâtı-Esasiye meridir. Fakat ikinci meclis, şimdiki tadilâtiyle o esasatı teyit ve takviye edecektir. Teşkilâtı Esasiye Kanununun aslının şerefi birinci meclise ait ise, ikinci meclis de takviye ile şeref bulacaktır. Tadilâtın birincisi, Türkiye Hükûmetinin ve devletinin beynelmilel vaziyetini tesbittir. Meclis, hâkimiyeti bilâkaydü şart millete veren bir şekli hükûmet kabul ile onun içinde yaşamaktadır. Bu şekli hükûmetin adı Cumhuriyettir!

İzmir Mebusu Yunus Nadi bu heyecanlı parçalardan ve diğer maddeler hakkında da izahat verdikten sonra kürsüden indi. Saruhan Mebusu Vâsıf Çınar, iri vücudiyle kürsüyü doldurdu. Gür ve heyecanlı bir sesle:

— Dört sene evvel vatanın dört tarafı yanıyor, memleketi istilâ etmek istiyenler müfterisane bir surette memleketin her tarafını tahribe uğraşıyorlardı. Bütün bu faciaya karşı lâkayt duran bir şey vardı: Saray ve sultan!. O, saray ve sultan, gözünün önündeki vaveylâlara göz yummuş, kulak tıkamıştı.

Ordularımız zaferden zafere koştuktan sonra, düşman topraklara gömülerek vatan kurtuldu. Düşmanı denize döken milletin, badema bir tacın, bir saltanatın emellerine esir olmıyacağını ilân etmesi zamanı gelmişti. Şekli hükûmetimiz Cumhuriyettir. Bugün verilecek olan kararla şahsî menfaatleri peşinde dolaşan ne kadar muhterisler varsa birdenbire yıkılacaktır. Türkiye Devletinin ve Hükûmetinin şekli badema Cumhuriyettir. Bunun hilâfında emeller besliyen tacdarlar ve şahıslar emin olsunlar ki, milletin bu emeli ve azmi karşısında mahkûmu inkırazdırlar.

Vâsıf Çınar'ın bu coşkun hitabesinden sonra Eyüp Sabri Bey, ondan sonra da Antalya Mebusu Rasih Hoca kürsüye çıktı. Hatip coşarak dedi ki:

— Türkiye Devleti badema başında irsen oturmuş kimse görmiyecektir. Türk Devleti, hizmetiyle kendisini millete tanıttıranlara o vazifei riyaseti verecektir. Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti!..

Diye bağırdı. Meclisin içi alkışla inledi. Daha sonra millî şair Mehmet Emin Bey kürsüye çıktı ve heyecanlı bir hitabeden sonra bütün mebuslara ayağa kalkarak:

«Yaşasın Cumhuriyet!»

Diye bağırmağa dâvet etti. Bütün mebuslar bir tek vücut gibi harekete geçtiler. Ayağa kalktılar. Bu heybetli bir manzara oldu. Bu heyetin içinde kalemleriyle, fikirleriyle, heyecan ve imanlariyle, kılıçlariyle hizmet etmiş memleket büyükleri vardı. Bunlar dimdik durdular. Sonra hep bir ağızdan üç defa:

«Yaşasın Cumhuriyet!»

Diye bağırdılar. Bu gür ses Meclisi inletti. Her tarafı sarstı. Artık Türkiye Devletinin şekli Cumhuriyet idi.

Şair Mehmet Emin'den sonra maddeler hakkında Eskişehir Mebusu Emin Sazan, Süleyman Sırrı, Celâl Nuri, Doktor Fikret söz aldılar. Bu sırada kâtipler tarafından maddeler oku-

nuyordu. Nihayet teklif edilen tadilâtın hepsi reye konuldu. Bütün eller birdenbire kalktı. Türkiye Devletinin şeklini tâyin eden kanun ittifakla kabul edildi.

Saat sekiz buçuktu. Bu dakikadan itibaren Türkiye Devletinin adı «Türkiye Cumhuriyeti» olmuştu. Şimdi de Cumhurreisi seçmek sırası gelmişti. Verilecek reylerin tasnifini yapmak için Fethi Okyar, Fevzi, Yahya Galip Beyler seçildiler. Derhal reyler atıldı. Heyecanla reyler tasnif edildi.

Türkiye Cumhuriyetinin, Cumhurreisliğine (Gazi Mustafa Kemal - Atatürk) seçilmek şerefini kazandı. Bu suretle Türkiye Cumhuriyetinin ilk Reisicumhuru, yeni Türkiye'nin bânisi olmak şerefini Mustafa Kemal kazandı.

Cumhurreisi seçiminden sonra 101 parça top atılması için bir takrir verildi. Derhal kabul edildi. Reylerin tasnifi on dakika içinde bitirilmişti. Meclis Reisi İsmet Bey şu sözleri söyledi:

«Türkiye Cumhuriyeti Reisliği için yapılan âraya yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve Cumhur Riyasetine Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri intihap edilmişlerdir.

İntihap şiddetli alkışlarla karşılandı. Alkış tufanı devam ederken Mustafa Kemal Paşa, başında iri bir kalpak, üzerinde siyah bir jaketatay, vakur ve şen bir çehreyle Meclis salonundan içeri girdi.

Alkış bir kasırga gibi devam ediyordu. Türkiye Cumhuriyetinin bânisi ve talihli büyük adam, kürsüye doğru ilerledi. Kürsüye çıktığı zaman ses yok, herkes gözlerini ona dikti.

«Muhterem arkadaşlarım!»

Mühim ve cihanşümul hâdisatı fevkalâde karşısında muhterem milletimizin tıeyakkuz ve intihabı hakikisine bir vesikai kıymettar oan Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı maddelerini tavzih için encümeni mahsus tarafından heyeti celilenize teklif olunan kanun lâyihasının kabulü münasebetiyle yeni Türkiye Devletinin, zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzımgelen mahiyeti, beynelmilel maruf ünvaniyle yâdedildi. Bunun icabı tabiîsi olmak üzere bugüne kadar doğrudan doğruya Meclisin riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa

ettirdiğiniz vazifeyi Reisicumhur unvaniyle yine ayni arkadaşımıza, yine âciz arkadaşınıza (estağfurullah, hakkınızdır!» tevcih ediyorsunuz!

Bu münasebetle şimdiye kadar hakkımda izhar buyurduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığımızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı heyeti celilenize bütün samimiyeti ruhiyemle arzı teşekkürat ederim. (Estağfirullah, Alah muvaffakiyet versin!»

Efendiler!

Asırlardanberi Şarkta mağdur ve mazlum olan milletimizin, Türk Milleti hakikatte mağdur telâkki ediliyordu. Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği yeni kabiliyet, istidat, idrâk kendi hakkında suizanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimizin haiz olduğu evsaf ve liyakati, hükûmetinin yeni ismiyle cihanı medeniyete daha çok sühuletle izhara muvaffak olacaktır. (İnşallah!..)

Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu âsariyle ispat edecektir. (İnşallah!)

Arkadaşlar!

Bu müessesei âliyeyi vücuda getiren Türk Milletinin son dört sene zarfında ihdas ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. (İnşallah!) Acizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesbi liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir nokta ki, ihtiyacımızı arzetmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, heyeti âliyenin, şahsım hakkındaki teveccüh, itimadının ve müzaheretinin devamıdır. (Hiç şüphe yok! sesleri). Ancak bu sayede şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsnüifaya muvaffak olabileceğimi ümit ederim. (Allah muvaffak etsin!) Daima muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimî ve sıkı yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmiyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep ileri gideceğiz. (Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır.)

Bu son cümle üzerine Meclisin içi alkış tufanına garkoldu. Alkışlar arasında Reisicumhur Mustafa Kemal kürsüden inerek yerine oturdu. Atatürk hayatının en heyecanlı anında hıra bir hitabede bulundu. Bunun sebebi dişlerini yeni yapdermışdi. Konuşurlesu dişleri irlık çalıyordu. Atatürk'ten sonra Afyon Mebusu Hoca Kâmil Efendi kürsüye gelerek, Cumhuriyetin devam şerefi ve saadeti hakkında Tanrıdan niyazda bulundu.

Saat 9 da Cumhuriyetı ilân ve Reisicumhur da seçilerek celseye son verdi. (29-30 Ekim 1923).

Halk Meclisin önüne dolmuştu. Cumhuriyetin ilânı ve Gazi Mustafa Kemal Paşanın Reisicumhur olduğu haberini alarak, sevinç içinde Ankara sokaklarına dağıldı. Her tarafta sonsuz bir sevinç vardı. Cihan tarihinde yeni bir Türk Devleti doğmuştu. Bütün bu sahneleri aynen yaşadığım için, bu dakika duyduğum mânevi zevk ölçüsüz bir kıymettir.

Atatürk. Riyaset odasına girdi mebuslar kendisini telerik etdnler kalabalığın arasından bir kaç arkaş biyde atanın olini öpmelı şerifie mail olduh.

İmparatorluk yıkılırken enkazı altında kaldığımı mütareke günlerinde yaşamış, göz yaşlarım hiç dinmemişti. Bu yaslı ruhum, beni Ankara'ya koşturmuştu. Ağlıya ağlıya kan dolu gözyaşlarım, şimdi de zaferden zafere sevinç göz yaşlariyle, yaslı ruhumu temizliyordu.

Ankara'nın semasını top sesleri sardı. 101 pare top. Cumhuriyeti cihana ilân ediyordu. Halk da tabancalarını atarak, bu şenliğe iştirâk ediyordu. 30 Ekim salı günü, Ankaralılar sabahleyin işlerine başına gelmişlerdi. Geceden atılan yüz bir pare top ve her taraftan atılan silâh sesleri ile halk bu mutlu karardan haberi olmuştu. Büyük bir sevinç içinde dükkânlar açıldı. Fakat biraz sonra tekrar kapandı. Saat onda bütün dükkânlar kapanmış ve her tarafa bayraklar dontılmıştı. Sokaklar adam almıyordu.

Cumhuriyetin ilânı için bir bayram yapılması hususunda hiç bir tarafta bir sözleşme olmadığı halde halk kendi kendine dükkânlarına bayraklar astı. Halk akın akın Ulus Meydanını

Levent Şahverdi Arşivi

doldurdu. Meclise mebuslar girmek için, polisler dar bir yol açabilmişlerdi. Halk, kendi arzusiyle bayram yapıyordu. Şimdi de Başvekil ile, ilk Cumhuriyeti kabinesini öğrenmek istiyordu. Halk, öğle yemeğine bile gitmemişti. Öğleden sonra, Meclis bandosu gelerek akşama kadar halka millî havalar çaldı. Meclis müzakeresi devam ediyordu. Bu esnada (Hâkimiyeti Milliye) gazetesi, yeni kavinenin listesi yazılı bir ilâve çıkardı. İlâvede şunlar vardt:

Başvekil ve Hariciye Vekili Malatya Mebusu İsmet Paşa, Şer'iye Vekili Saruhan Mebusu Mustafa Efendi, Erkânıharbiyei Umumiye Vekili İstanbul Mebusu Müşir Fevzi Paşa, Dahiliye Vekili Kütahya Mebusu Ferit, Maliye Vekili Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi, Müdafaii Milliye Vekili Karesi Mebusu Kâzım Paşa, İktisat Vekili Trabzon Mebusu Hasan, Adliye Vekili İzmir Mebusu Seydi, Maarif Vekili Adana Mebusu Safa, Nafıa Vekili Trabzon Mebusu Muhtar, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili İstanbul Mebusu Rafik, Mübadele ve İmar ve İskân Vekili İzmir Bebusu Mustafa Necati Beylerdi.

Halk bu kabineden çok memnun oldu.

Öğleden sonra, Ankaralılar namına Cumhurreisini tebrik heyeti seçildi. Bu heyet şu zatlardan mürekkepti. Ankara Belediyesi Reisi Kütükçüzade Ali, Kınacızade Şâkir, eski Müfti Rıfat Efendi, eski mebuslardan Hacı Mustafa, eşraftan Attarzade Rasim damadı Ağazade Tevfik, Belediye âzasından Karabiber Zade Ahmet, Gençlik Yurdu İdare Heyetinden Ankara Lisesi riyaziye muallimi Hüseyin Avni, Maliye mümeyyizlerinden Ferit, Müftizade Hâzım ve tüccardan Hilmi Beyler Çankaya'ya giderek Atatürk'ü Cumhurreisi seçilmesinden dolayı tebrik ettiler.

Başvekâletin bir tamimi ile «Mustafa Kemal Paşa» nın Cumhurreisliği vilâyetlere bildiridi. Bunun üzerine bütün vilâyetler de Cumhuriyet Bayramını gündüz ve gece de fener alaylariyle kutluladılar. Ankara'da gece fener alayı tertip edilerek, halk sokaklarda «Yaşasın Cumhuriyet!» diye bağırarak, bu yeni devleti kutluladı.

İşte Cumhuriyet bu şekilde kuruldu. İlk Cumhurreisliğine seçilmek şerefi «Gazi Mustafa Kemal Paşa» ya nasip oldu.

Artık zafer kazanılmış, devletin adı konulmuş ve teşkilâtı kurulmuş; şimdi bu devleti muntazam ve millete yararlı bir şekilde işletmek ve ileri götürmek lâzımdı. Bundan sonra Atatürk'ün yaptığı «Kemalizm inkılâbı» göze çarpmaktadır. Aynı zamanda birtakım siyasi hâdiseler de vukua gelmiştir.

Cumhuriyet ilân edildikten sonra Atatürk, hilâfet müessesesinin artık modern çağlarda bir rolü olmadığına inandı. Esasen Osmanlı sülâlesinden gelen halifenin İstanbul saraylarında halifelik etmesi doğru değildi. Halife (Abdülmecit) Efendi de rahat durmadı Bunun üzerine (3 Mart 1924) tarihinde halife ve bütün hanedana mensup olanlar millî hudut haricine çıkarılarak, Osmanlı sülâlesine son verildi.

Bundan sonra 24 Mayıs 1924 de yeni ve daha şümullü bir (Teşkilat Esasiye) Kanunu kabul edildi. Bundan sonra devlet (lâyik) şeklini aldı. Atatürk, kurduğu Halk Fırkasının umum' reisi oldu. Cumhuriyetin onuncu yılında (Atlı ok) ile altı umde esasları tesbit edildi. Bunlar da «Cumhuriyetçilik, lâyiklik, inkılâpçılık, milliyetçilik, devletçilik, halkçılık» olarak tesbit edildi.

Büyük zaferden sonra Atatürk, İzmir'de Uşşakî zadelerden olan (Lâtife) Hanım ile evlendi. Artık Mustafa Kemal Paşa, Çankaya'da ailesiyle yaşıyor, aynı zamanda Türk Milletini yükseltecek inkılâplarla da meşgul oluyordu. Fakat birkaç sene sonra Lâtife Hanım, Mustafa Kemal Paşadan ayrıldı. Çocukları olmadı. Mustafa Kemal yine bekâr yaşadı. Bu zaman köşkünde Nuri Conker, Bızık Salih, Cevau Abbas, Muzaffer Kılıç, Ali, Recep Zühtü, Hasan Cavit Beylerle hemen her gün beraber bulunuyordu. Bu zatlar onun hem arkadaşları, hem de muhafızları idi. İlk günlerden ölümüne kadar Türk Milleti, Mustafa Kemal'i çok severmişdi. Şairler onu methederek dâhi, münci diye göklere çıkarıyor, Türk matbuatı ondan her gün, her vesile ile bahsediyor, yurdun her tarafında heykelleri di-

kiliyor; hakkında makale ve eserler çıkıyordu. Atatürk sağlığında yaptığı hizmetleri bütün mânevî mükâfatlarını bizzat görerek yaşadı. Cihan tarihinin en bahtiyarları sırasına girdi. Türk Milletinin yüksek karakteri ve kadirşinaslığı ile yükseldi. Bu saadeti duya duya yaşadı... Millet ondan mânevî ve maddî hiç bir şeyini esirgemedi. Türk Milletini kurtardığı için ona şükranlarını hayata gözlerini yumana kadar gösterdi. Türk Milletinin vicdanında ve bütün dünyada büyük adam vasfı ile çok iyi günler görerek, mesut yaşadı.

Millet onu bu derece severken birtakım hizipler ve şahsiyetler ona suikastlar hazırladırlar. Bunların içinde birinci Millet Meclisinde Trabzon Mebusu (Ali Şükrü) ona bütün kuvvetile muhalefet etti ve nihayet Topol Osman'ın çetesi efradının bir kementile boğularak, muhalefetinin cezasını ödedi. Ona yine Çankaya'dan inerken, otomobilinin önüne bir ağaç küütüğü devirerek suikast yaumak istediler. Bu da anlaşılarak muvaffak olamadılar. Millî mücadelede (Mustafa Sagir) adındaki bir casus da suikast hazırlamak üzere Ankara'ya gelmişti. Bunun da gizli ve kimyevi birtakım maddelere yazılı mektupları meydana çıkarılarak, o da Karaoğlan'da asılmak suretiyle cezasını bulmuştu. Bundan sonra Tarakkı Perver Cumhuriyet Fırkası kuruldu, bu yaşıyamadı. Bu zamanlar (Takriri Sükûn Kanunu) çıkarıldı.

Bunlarla beraber Mustafa Kemal'i, İzmir'e seyahatinde bir lanarak İzmir'de asıldılar. Bunların ele başısı Ziya Hurşit ile Sarı Edipdi. Bir kısım İttihat ve Terakki Cemiyeti âzalar da bu suikastla alâkadar görülerek, Ankara istiklâl Mahkemesinde muhakeme edilerek bu teşebbüslerde alâkaları olan Doktor Nazım, eski Maliye Nazırı Cavit, Nail, Hilmi adındaki İttihatcılar Cebeci hapishanesinin önünde asıldılar. Bütün bu teşebbüsler akim kaldıktan sonra, Atatürk artık yapacağı inkilâplarda serbest kaldı. Kemalizm inkilâbına devam etti.

ATATÜRK'ÜN İNKILÂPLARI

Atatürk 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhurreisliğine seçildikten sonra, yeni Türkiyenin iç bünyesinde inkılâplar yapmağa azmetti. Çünkü eline tarihî bir fırsat düşmüştü. Anadoluyu aralarında taksim edenleri topyekûn mağlup etmiş, Osmanlı İmparatorluğu yerine de Ankarada Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurmak şerefine nail olmuştu. Muzaffer bir kumandan olduğu için, Türk milletinin samimî oarak sevgisini kazanmıştı. Bu teveccühten faydalanması lâzımdı. Nitekim bu zekî insan bu fırsattan âzamî şekilde faydalandı.

Atatürk'ün her şeyden önce üç ana vasfı vardı. Klâsik lise kültürünü ve mesleki bilgisini kuvvetli olarak almıştı. O, bu klâsik bilgi içinde hiçbir zaman bir meslek adamı gibi borne kalmadı. Mademki bir subay olarak, Türk milletine hizmet edecekti. Önce milletinin millî tarihini çok iyi öğrenmek lâzımdı. Bu tarih merakı ondan siyasî bir nosyon doğurdu. Mlletin ikbal ibdalarıyla alâkadar oldu. Tarih onu ferdî hayattan, sosyal meselelerle alâkadar olmağa sevketti. Türk tarihinin yükselme devrinden fahir duyan bir ruha sahip oldu. Bu muazzam İmparatorluğun inhitata yüz tutmasının da sebeplerini aradı. Türk cemiyetini yeniden canlandırmak isteyen ıslahatçı, tanzimatçı ve inkılâpçıların memlekete getirmek istedikleri hamleleri, yenilikleri inceledi. Bütün bu ıslahat hareketlerine rağmen yine İmparatorluk tarihe karıştı. Atatürk millî tarihimizin müesseselerini daha derinlerde aramak suretiyle, diğer ıslahatçılardan farklı bir şahsiyet olarak meydana çıktı. Bu tarihî araştırma onda (tarih şuuru) nu uyandırdı. Bu tarih şuuru onda kuvvetli olarak (milliyetçilik) mefkûresini doğurdu. Tarih şuuru uyanan milletlerin muhakkak surette müstakil bir devlet olarak tarihe çıktıkları hakikatine inandı. Bir milletin hüviyetini (dil) temin ediyordu. Milletlerin hükûûmetleri yıkılan, fakat dillerini muhafaza etseler, yine bir devlet olarak meydana çıkıyorlardı. Bu sebeple Atatürk (Tarih Kurumu) nu ve (Dil Kurumu) nu kurdu.

Türkiyede yapacağı yeni inkılâpların köklü, verimli ve ilmî

olabilmesi için mütehassıs bir ilim olan (Sosyoloji) den faydalanması lâzımdı. Bu uzun zamana ve hem de filozof olmakla kabildi. Halbuki millî bir devletin bütün esaslarını bir Türg filozofu hazırlamış bulunuyordu. Bu filozof da (Ziya Gökalp) di. Ziya Gökalp (Türkçülüğün esasları) nı mükemmel bir şekilde kurmuştu. Bu suretle yeni bir Türk Devletinin programı çizilmişti. Atatürk'ün bir dehası da Ziya Gökalp'ı keşfedip, ona inanması idi. Çünkü Ziya Gökalp *modern* çağın Şarkta doğan bir filozofu idi. O, sosyolojinin metod ve kaideleriyle Türk tarihini, Türk medeniyetini, Türk kültürünü ve müesseselerini incelemiş, yeni esaslara varmıştı.

Ziya Gökalp üç kaynaktan ilham almıştı. Şark felsefesini iyice okumuş, bununla da kalmayıp Doğu filozoflarını da okumuştu. Bu felsefî fikirlerden yeni bir sistem kurmak için de, İslâmiyetten önce Türk tarihini ve müesseselerini tetkik etmişti. Türk Devletinin tekâmülünü, Türk ailesini ve bütün sosyal müesseselerine ait etüdlerini neşretmişti. Bunlardan sonradır ki, Türkçülüğün esaslarını çizmişti. Harsda milliyetçi, siyasette halkcılığı kabul etmiş ve şu üçlü düsturu çizmişti. Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim, diye inkılâpçılara en doğru yolu göstermişti.

İşte Atatürk bu esaslardan mülhem olarak, Türk cemiyetinin içtimaî bünyesinde büyük değişiklikler yapmağa muktedir oldu. Atatürk'ün kuvvetli bir tarafı da bu oldu. Şahsî emirler vermedi, ilmin ışığından istifade etti.

Atatürk'ün birinci vasfı kültürlü bir insan olmasından ileri geldiği gibi, ikinci vasfı da asrının en ileri adamı oluşudur. Yâni nezakette, giyinişte, muamelede, yaşayışta ve dünya görüşünde yeni bir adamdı. O, tam idealist bir Türk centilmeni idi. Örnek adamdı. O, eski devirlerin uhrevî insanlarından değildi. O, mademki dünyaya geldik, neşelenmeli, dünya nimetlerinden faydalanmalı derdi. Yalnız bir farkla, nefsini değil, aynı zamanda gelecek nesilleri de düşünmeyi bir ideal edinmişti. Bu vasıflara göre medenî ve asrının bir insanı idi. Onun inkılâplarına inananlar, Atatürk'ü örnek olarak aldılar. O, herkesten önce şapkayı giydi. En şık kostümleri giydi. En güzel tra-

şı oldu. Bıyıklarını kestirdi. Resmî törenlerde ise fırak'ı kabul etti. Yeni nesli balolara ve dansa sevketti. Batı âleminin en iyi âdetlerini ve terbiyeli insanların terbiyesini kabul etmişti. İşte Atatürk'ün bir inkılâbı da derviş meşrebliğe, hirpaniliğe, kanaate alışmış, insanları modern insan yapmağa çalıştı. Birdenbire Türk milleti kıyafette, görüşte yaşayışta değişti. Dünya insanları bu ileri Türkleri sevdi ve saydı. Efendi bir millet olduğunu gördü.

Atatürk'ün üçüncü bir vasfı ise, Şark medeniyetinden Türk milletini Batı medeniyetine geçirmek için yaptığı hamlelerdir. Vakıa ıslahatçılar, tanzimatçılar da Garp medeniyetine geçmek için hamleler yaptılar. Fakat bunların hiçbiri tam mânasiyle bir bünye inkılâbı yapamadılar. Garp müesseselerinin yanıbaşında, medreseyi de yaşattılar, hattâ ıslahına çalıştılar. Halbuki Şark medeniyeti tarihî rolünü bitirmiş, kültür müesseseleri eskimiş, felsefî görüşü ise iskolâstik bir zihniyette idi. Batı âlemi ise (Garp medeniyet) i zümresine girmiş, felsefi sosyal meseleleri ele alarak reea hayatı incelemekte iken, felsefe bağrından bir çok ilimler doğurmuş, bu ilimler de pozitivizme dayanmakta idi.

Müsbet ilimler bütün varlıklariyle insanlığa hizmet ediyor, yeni bir hayat doğurmuştu. Avrupa dev adımlarla her türlü refaha kavuşurken, Asya milletleri arasında Avrupaya en yakın olan Türkler, hâlâ iskolâstik zihniyet içinde varlığını korumağa çalışıyordu. Garp medeniyeti ilimde, müsbet ilimlere, teknikte ise fizik ve kimya ilimlerinin yeni buluşlarından v her türlü feyizlerinden faydalanarak ekonomik hayatın en yüksek rütbesine varmıştı. Bu terakki bu şekilde devam ederken, Osmanlı İmparatorluğu varlığını nasıl koruyabilirdi.

İşte Atatürk'ün en kuvvetli bir tarafı da Garp medeniyetinin müsbet ilimlerine bir bütün olarak inanması idi. Şark medeniyetinden ne varsa, kökünden atmağa karar verdi. Bu Şark medeniyetinin Türkiyedeki muhafızları medrese ve buradan ye tişme ilmiye sınıfı idi. Medrese terbiyesi alanlar, Şark felsefesinden, ilminden, kelâm, fıkıh Kuran ve hadisten faydalanmak-

tan ziyade Arap ve Acem kültürünün tesiri altında kozmopolit ve milliyetini kaybetmiş ümmetçiler olmuşlardı. Bu sebepledir ki Atatürk önce medreseyi kapatarak, (Tevhidi Tedrisat Kanunu) nu kabul ederek, müsbet ilimlere dayanan asrî mektebleri kurdu, medreseleri, tekkeleri, türbeleri kapatarak maziden kalan peşinde hurafelerden Türk milletini kurtardı.

Türk milletini Batı medeniyetine sokarak muasır milletler seviyesine yükseltmek için Lâik bir zihniyetin doğması lâzımdı, Din ile devlet işlerini birbirinden ayırarak, lâikliği kabul etti. Medenî Kanun kabul edilerek, yeni bir Türk hukuk görüşü meydana geldi. Yeni Türkiye bir hukuk devleti oldu. Bu suretle Atatürk Türkiyeyi Şark medeniyetinden, Garp medeniyetine geçirmeğe muvaffak olan büyük bir inkılâpçıdır. Atatürk'ün bu üç vasfı onun en karakteristik vasfı olmuştur.

Atatürk, Türk inkılâbının verimli ve devamlı olmasını, yeni Türkiyenin iktisadî bir devlet olmasında buldu. Bu da onun en kuvvetli tarafı oldu.

1923 arihinde dedi ki:

«Bu memleketi mâmure haline, cennet haline getirecek olan sebepler iktisadî âmiller ve iktisadî faaliyetlerdir. Siyasî ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadî zaferlerle neticelendirilmezse husule gelen zaferler payidar olmaz. Az zamanda söner. Yeni Türkiye cihangir bir devlet olmıyacaktır. Fakat yeni Türkiye devleti iktisadî bir devlet olacaktır.»

Atatürk Cumhurreisliğinin ilk yıllarında bu sözleriyle programını çizmişti. Çünkü modern devletlerin temeli ekonomiye dayanıyordu. Atatürk bu hakikati anlıyarak Türkiyeyi sanayileştirmeyi düşündü. Bu sebeple bir çok bankalar açıldı. Bundan sonra beş senelik bir plân hazırlandı. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünü kurarak, yeraltı servetlerimiz araştırıldı. Madenlerimiz ve bilhassa petrollerimiz için araştırmalar başladı. Bir çok fabrikalar kuruldu. Bunlar arasında Kırıkkale Askerî Fabrikası, Karabük Çelik Sanayii Fabrikası, şeker fabrikalarıyla çimento fabrikaları da açıldı. Akarsularımızdan faydalanmak için de Çubuk Barajı kuruldu. Yarınki iktisadî hayatımızın gelişmesi için program çizildi. İlk prensipler onun zamanında, ile-

riyi görüşüyle başlamış oldu. Bu gelişme zamanımıza kadar büyük gelişmeler arzetti. Ziraat memleketi olan Türkiye sanayileşen bir devlet haline kısa bir zamanda geldi. Bu yoldaki faaliyetlere hızla devam edilmektedir.

Atatürk aynı zamanda demiryollarına da, şosalara da önem verdi. Bir imar faaliyetine de girişildi. Ticretimizin inkişafı için de çalışıldı. Ziraatimizin modern bir hale getirilmesine de önem verdi. Bayındırlık işleri de ele alındı.

Atatürk asrî bir Türkiye devleti için neler lâzım ise, hiçbirini ihmal etmedi. Bir milletin intikaşı için, bir insan ömrü pek az olduğundan, bu çizilen yolda yeni neslin çalışmasına imkân hazırladı. Kendisi fâni oldu, fakat ana fikir, büyük zekâdan fışkırmıştır. Türk milletini zengin etmek çarelerini ve programını Atatürk çizdi.

Atatürk, Türkiyede demokrasinin babasıdır. Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız Türk milletinindir! düsturunu kuran yine odur. Ferdî saltanatı kökünden yıkarak, halkın hâkimiyetine dayanan demokratik rejimi bu memlekette kuran yine Atatürk olmuştur. Tâ Erzurum Kongresinde «Kuvayı Milliyeyi âmil, millî iradeyi hâkim kılmak esastır» kararını yine Atatürk almıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti de tamamen demokrasiye dayanmakta idi. Nihayet Cumhuriyeti ilân ederek demokrasiyi memlekette kökleştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğuna, Hilâfete son verdi. Bunlar Atatürk'ün (siyasî inl kılâbları) olmuştu.

Atatürk'ün bundan sonra (içtimaî inkılâbları) başlamıştır. Bu içtimaî inkılâbını da altı ana vasıfla tayin etmiştir. Bunlar da (Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Lâiklik, İnkılâpçılık, Devletçilik) prensipleri idi. Bu ana vasfa (Kemalizm) adı verildi.

1 — Cumhuriyetçilik: Devlet şeklinin kayıtsız ve şartsız halkın hâkimiyetine dayanmasından doğan siyasî bir topluluktur. Ferdî saltanat kabul edilmez. Demokrasi esastır. Millî hâkimiyet esasına dayanan bir devlet şeklidir.

2 — Bir cemiyet içinde imtiyazlı bir sınıf yoktur. Ferdler birbirine hukukça eşittir. Hiçbir yerde, hiçbir aileye, hiçbir sı-

nıfa, hiçbir cemaate imtiyaz verilmez. Ferdler birbirine bağlı bir bütünlük kütledir. Sınıf mücadelesi yerine, içtimaî nizam ve tesanüd kabul edilir. Ferdler iş bölümüne göre menfaatleri, kabiliyet ve çalışmaları derecesine göre tanzim edilir. Bütün varlıkların esası halktır. Halkın hâkimiyeti kabul edilir.

3 — Milliyetçilik: Dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı ferdlerin topluluğundan doğan içtimaî ve siyasî bütünlüğü temin etmek yoludur. Millî benliğe dönüş ve millî şuurun doğmasıdır. Millî seciyeyi ve başlı başına müstakil hüviyeti muhafaza etmektir. Aynı terbiyeyi alan, aynı bayrağı tanıyan, ayni ananelere ve tarihe malik, dili diline, inanı inanına uyan ve bir mefkûre etrafında toplanan insanların varlıklarını koruma ve yükeseltme birliğidir. Milliyetçilik vatanseverliktir.

4 — Lâiklik: Din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Dini ferdlerin vicdanına bırakmak, siyasî işleri de devletin görmesidir. Vicdan hürriyetini tanımaktır. Ahiret işleriyle, dünya işlerini birbirine karıştırmamaktır. Lâiklik dnsizlik demek değil, ancak din ile devlet işlerini birbirine karıştırmamaktır. Din adamlarının ferdlerin din duygusuna karışmamasıdır. Ferdlerin vicdanlarıyla başbaşa kalmalarıdır. Mezheplere din serbestisini vermektir.

5 — İnkılâpçılık: Doğruyu, iyiyi, güzeli, yeniyi kabul etmektir. Terakki yolunda daimî bir harekettir. Sitatik hayattan, Dinamik hayata geçmektir. Eski müesseseleri kaldırmak, yenilerini yerine getirmektir. Türk milletini muasır milletler seviyesine çıkarmak hamlesidir.

6 — Devletçilik: İktisadî sahada ferdlerin başaramadığı işleri devletin üzerine almasıdır. Ferdlerin hususî çalışmalarını esas tutmakla beraber, az zamanda milleti yüksek refaha ve mâmuriyete çıkarmak için, milletin umumî menfaatlerini üstün tutarak, devletin iktisadî işlerinden bir kısmını ele almasıdır. Ferdî mülkiyeti ve şahsî teşebbüsü tanımak, aynı zamanda müşterek menfaatler için inhisar koymak ve memleketi sanayileştirmektir. Etatim denilen bir doktrindir. Büyük sınaî müesseseleri millîleştirmek yoludur. Yolları, limanları, büyük fabri-

kaları, barajları, hidro ve elektrik santrallarını devletin kurmasıdır.

Atatürk'ün (Kemalizm) inin ifade ettiği mâna bu esaslardır. Aatürk, Türk içtimaî bünyesinde bu altı ana vasfa dayanarak inkılâplarına devam etti. Bundan sonra (Cumhuriyet Halk Partisi) ni 9 Ağustos 1928 de kurdu.

Atatürk'ün inkılâpları arasında kıyafet inkılâbı önemli bir yer tutmaktadır. Şarklılara mahsus kırmızı renkte fes giyen Türk milletine, medenî âlemin kiymekte olduğu şapkayı 1925 tarihinde kabul ettirdi. Çarşaf kalktı, kadınlarımız da medenî kostümlere kavuştular. 1928 de kadınlarımıza mebus seçmek ve seçilmek hakkını da bahşetti. Bundan sonra, harf inkılâbını yaparak eski Arap harfleri yerine, medenî âlemin kabul etmiş olduğu Lâtin harflerini de kabul etti. Öz dile doğru araştırmalar yaptırdı. Osmanlıca yerine Türkçeyi kabul etti. Arşın yerine metre, okka yerine kilo kullanıldı, hafta tatili Cumadan Pazara çevrildi. Her bakımdan Türk milletini, Garp medeniyetini kabul etmiş milletlere yaklaştırdı. Türk milletini Asya milletlerinden ayırıp, Batı âlemi içine sokmağa muvaffak oldu. İleri ve modern bir Türk milleti, cihanın karşısına yepyeni olarak çıktı. Bu başdöndürücü inkılâplar, Avrupalıları da hayrete düşürdü. Atatürk'e, bütün dünya insanların hayran oldular. Onun inkılâplarını herkes takdirle karşıladı. Türkiye, dünya için örnek bir devlet oldu. Türk inkılâbı mazlûm milletere de bir örnek teşkil etti. Dünya milletleriyle daimî dostluklar temine muvaffak oldu. Krallar onun ziyaretine geldi. Atatürk dünya barışı için çalıştı.

Atatürk tarihte eşine az rastgelinir, büyük bir devlet adamı ve yüksek bir inkılâpçıdır. Bunu eserleriyle isbat etmiştir. Deha derecesindeki ileri görüşü ile insanlığın takdirini kazandı. Dünya insanlarının ve bilhassa Türk gençliğinin ona daimî bağlılığı, onun adını ebedîleştirdi.

ATATÜRK'E AİT HÂTIRALAR :

GÜNEŞİN KARŞISINDA

Dumlupınar savaşı zaferle neticelenmişti. Artık top sesleri kesilmiş, süngüler düşmanın bağrına saplanmış. Kızıltaş deresi kızıla bürünmüş, kanlı cesetlerle her taraf dolup taşmıştı. Güneş bu kanlı faciayı seyrederken, kızıl bir renk almıştı. Sanki gök kana boyanmıştı. Bu tabloyu gören Atatürk, gözlerini güneşe dikti. Ufuk kıpkızıldı. Derhal bir hazırol vaziyeti alarak, sanki Huzuru İlâhîde imiş gibi huşû içinde bir kaç dakika kımıldamadan, güneşe baktı. Sonra yaverine dönerek:

— Hacı Anesti gelsin de ordularını kurtarsın! Allah bunlara bu hali takdir etmiş!..

Dedi.

ATATÜRK VE TRİKOPİS

Dumlupınar savaşı olurken, Yunanlıların Başkumandanı General Trikopis bir gedik bularak Murad dağlarına doğru kaçmıştı. Atatürk de Uşak'a gelerek Niziboğlunun konağına misafir olmuştu. Trikopis ve generalleri esir edilerek Atatürk'e gönderilmişti. Trikopis, yanında General Diyonis, General Firanikos ve bir levazım subayı olmak üzere Atatürk'ün huzuruna getirildiler. Atatürk, Trikopis'in elini sıktı. Bir masa üzerinde bir harita açık duruyordu. Biraz sonra Atatürk, Trikopis'e:

— Bizim ciddî harekâtımızdan haberiniz var mıydı?

Trikopis:

— Bu mıntakada büyük bir taarruz olabileceğini tahmin etmiyordum.

Deyince:

— O halde araziyi tanımıyorsunuz!

Diyerek harita üzerinde izahat verdi. Bunu dinleyen Trikopis:

— Ne yapayım muvaffak olamadım! dedi.

Atatürk:

— Müteessir olmayınız. En büyük kumandanlar bile mağlûp olmuşlardır. Napolyon da bu şekilde yenilmişti. Bunlar harbin cilveleridir. Fakat sizden şunu sorayım, niçin sivil halka zulüm ettiniz? Bunlar medenî insanlara, ve bilhassa biz askerlere yakışır bir hal midir?

Trikopis:

— Emin olunuz, haberim olmadan bu suçları işlemişlerdir.

Deyince Atatürk:

— O halde kuvvetlerinize hâkim değildiniz! dedi.

Trikopis kıpkırmızı oldu. Müteessir bir hal aldı. Atatürk, esir kumandanı teskin etmek maksadiyle:

— Aileniz sizi merak eder, onlara bir telgraf yazınız, derhal çektireyim.

Dediği zaman Trikopis'in gözleri yaşardı.

— Esasen ben intihar etmek istiyordum.

Dediği zaman Atatürk yaverine:

— Misafirlerimiz banyo alsınlar, istirahatlerini temin ediniz! dedi.

Esirlere yer gösterildi.

DÖRT KADIN ESİR

Ordumuz Uşak'a girdiği sıralardı. Yunan generallerinin aillelerinden dört genç ve güzel kadın da esir edilmişti. Bunların bir kısmı dekolte balo elbiseleriyle idi. Çünkü taarruz gecesi Afyonda bir balo verilmişti. Bunlar üzerlerine birer askerî kaput giymişlerdi. Hepsi birbirinden güzeldi. Yaver Muzaffer Kılıç Atatürk'e:

— Paşam, dört kadın esirimiz var! Görmek ister misiniz?

Dedi. Bu genç kadınları, günlerce mahrumiyet görmüş olan Atatürk'ün huzuruna getirdiler. Bunların yüzüne bile bakmadan, yaverine:

— Bu esirler bize misafirdir. Onların istirahatlerini temin

ediniz. Onlara kötü muamele ederseniz, sizi derhal cezalandırırım, diyerek bu dört kadının istirahatini temin ettirdi.

İSKENDER VE ATATÜRK

Atatürk'ü Çankayada ziyarete gelen bir Fransız muharriri dedi ki:

— Paşa Hazretleri! Doğduğunuz yer Makedonya imiş... Büyük İskender de orada doğmuştu.

Deyince Atatürk:

— İskender'le benim aramdaki fark, o vatanını unutup pek uzaklara gitti. Ben ise vatanımı unutmadım.

Diye cevap verdi.

BİZ BİZE BENZERİZ

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra Teşkilâtı Esasiye Kanunu hazırlanmıştı. Mebuslar bu Anayasayı okuyunca, Atatürk'e:

—Bu Teşkilâtı Esasiye Kanunu, hiçbir milletin Anayasasına benzemiyor.

Dediler. Atatürk de gülerek:

— Biz, bize benzeriz.

Diye cevap verdi.

TARIK'IN GEMİLERİ

Bir mecliste Atatürk'e Samsuna ne şekilde çıktıklarını sordukları zaman dedi ki:

— Tarık bin Ziyad İspanya'yı fethetmek üzere karaya çıkınca, askerlerini taşıdığı bütün gemilerini yaktırmıştı. Ben Samsuna çıktığım zaman yakacak bir gemim yoktu.

Demişti.

BİLÂTEMAS İLERİ!

İstiklâl Harbinde Yunanlıları denize döken Türk orduları Çanakkaleye doğru ileri harekâta geçti. Halbuki bu mıntaka

İngiliz işgali altında idi. İngilizlerle muharip değildik. Asker, İngilizlerin tel örgüleri önüne gelince, Atatürk'ten ne yapılacağı soruldu. Atatürk de:

— Bilâtemas ileri!...

Emrini verdi. Askerler derhal silâhlarını çattılar. Silâhsız olarak sahile kadar gidip abdest aldılar. İngilizler bu silâhsız askerlere bakakaldılar. Fakat, İngilizler Atatürk'ün zekâsını anladılar. İşin kötü bir netice vermemesi için askerî kıtalarını karşı yakaya geçirdiler. Askerler de silâhlarını alıp Çanakkale Boğazının bir yüzünü işgal ettiler.

ATATÜRK ve HERYO

Mösyö Heryo Ankaraya gelerek Atatürk'ü ziyaret etmişti. Paris'e döndüğü zaman kendisini tam 180 gazete muhabiri karşılayarak, Atatürk'ü sordular. O da gazetecilere:

— Ben sizlere şunu söyliyeyim ki, ben Atatürk'e kâtip olmak isterim. Sebebi de onun her akşam sofrasında bulunup, yüksek fikirleriyle beslenmek arzu ederim. Bu suretle yeniden bir üniversite bitirmiş olacağım.

Demişti.

BİR SABAH OLMIYACAK MI?

Atatürk 1919 yılında memleketin umumî durumu hakkında arkadaşlarıyla görüşüyordu. Bu yılda Türk milleti en meşum günlerini yaşıyordu.

Dostlarından biri:

— Paşam! Bir gün bu memlekette bir sabah olmıyacak mı?...

Deyince Atatürk:

— Yeni bir güneş doğup bu karanlığı yırtacaktır!

Diye dostlarına iman ve ümid vermişti.

BU SOFRAYI HAZIRLAYANLAR!

Atatürk 1920 yılında Hamamönünde bulunan Rus sefare-

tine dâvet edilmişti. Kendisini Rus sefiri Aralof Yoldaş karşılamıştı. Alt kattaki direkli salonda mükellef bir sofra hazıranmıştı. Burada küme küme havyarlar, büyük pastalar ve her çeşit mezeler dolu idi. Atatürk bu nefis sofrayı görünce Aralof Yoldaşa:

— Bu mükellef sofrayı hazırlayan, bu nefis yemekleri pişiren ve bize hizmet eden emekçilerin hiçbirini aramızda göremiyorum. Lûtfen onları da soframıza dâvet buyursanız!

Dedi. Aralof Yoldaşın yüzü kızardı. Atatürk'ün maksadını anlamıştı. Bilhassa hanımı ve sefaret memurları bir tereddüt geçirdiler. Fakat Atatürk'ün arzusunu yerine getirmek zorunda kaldılar. Biraz sonra aşçıbaşı ve yamakları, hademeler ve kapıcılar, bahçıvan ve odacılar birer birer gelip sofraya oturdular. Ne gariptir ki, aşçıbaşı Aralof'un hanımının yanına, bahçıvan, Atatürk'ün yanına, sefirin yanına da bir hademe düştü. Sınıfsız ve imtiyazsız bir sofra oldu. Votkalar şerefe içildikten sonra Atatürk:

— Rus inkılâbının ana doktrini Solidaritedir. Vazife dışında ferdlerin birbirine eşitliğidir. Eğlenirken bize hizmet edenlerin aramızda bulunması pek tabiîdir. Çünkü sizin inkılâbınız sınıf farkı tanımıyorsa müsavat esasına dayanmaktadır. İslâmiyet de bunu böyle tanır. Fakir ve zengin birdir.

Bu esnada bir odacı tek başına votka içmek istedi. Derhal Atatürk:

— Tavariş, dur! Tek başına içilmez. Görüyorsun ki bizim kadehlerimiz boştur. Biz de dolduralım beraber içelim, biri yerbiri içer, hep kıyamet bundan kopar!,

Dedi. Kadehler doldu. Beraberce şerefe içildi. Biraz sonra Kazbek havası çalındı. Salonda bütün işçiler ve muhafız Giresun taburu askerleriyle birlikte oynadılar. Gece yarısı sefaretten Atatürk ayrıldı. Yolda arkadaşlarına:

— Nasıl beğendiniz mi? Müsavattan bahsederler. Yemeğe ve içmeğe gelince derhal sınıf farkı doğar. Yağma yok!. Ben de hepsini birleştirdim.

Dedi.

NİÇİN KALKTIN?

Millî Mücadelenin ilk yıllarında Ruslar Türk dostluğundan faydalanarak, Ankaraya bir temsil kolu göndererek rejimlerinin propagandasını yaptırmışlardı. Bu temsil Ulus meydanındaki yanan Maarif Vekâletinin konferans salonunda verilmişti. Temsilden önce Ruslar Enternasyonal marşını çaldılar. Herkes ayağa kalktığı halde Atatürk kalkmadı. Fakat yanında bulunan Kütahya mebuslarından biri ayağa kalktı. Atatürk ona:

— Niçin kalktın?..

Diye sordu. O da:

— Paşam, Enternasyonal çalıyor...

Atatürk bu mebusun kolundan çekerek:

— Sen millî bir devletin adamısın, Enternasyonalden sana ne? diyerek bu mebusu oturtmuştu.

GENÇLİK VE NEŞ'E

Atatürk 1937 yılında Çankaya köşkünde yaverleri ve sonradan Giresun mebusu seçilen Muzaffer Kılıç'a söz arası şunu sordu:

— Gençlik hiç bir zaman neş'e ve şetaretini kaybetmemelidir. Değil mi çocuğum?

Muzaffer Kılıç:

— Gençliğin neş'e ve huzuru zâtı devletinizin sıhhat ve sağlığınızla kabildir..

Deyince Atatürk:

— Teessüf ederim sana... Demek ben sizleri böyle yetiştirdim ha! Benim fâni vücudum elbette bir gün toprak olacaktır. Demek sizler ben ölür ölmez teessürle sarsılıp neş'enizi kaybedecek, her türlü hizmetten geri kalacaksınız öyle mi?

Deyince Muzaffer Kılıç:

— Paşam, bu benim şahsî kanaatimdir.

Diye cevap verdi.

DÜELLOYA DAVET

Atatürk Sivastan Ankaraya geldiği zaman kendisine ziraat mektebi tahsis edilmişti. Burası heyeti temsiliye karargâhı idi. Bütün temsil heyeti âzaları da bu binada yatıyorlardı. Burada bir de Tabldot kurulmuştu. Her öğün iki kap yemek pişiyordu. Atatürk'ün yanına Vaşington Sefiri Alfiret Ahmet Rüstem Bey düşmüştü. O gün kuru fasulye ile pilâv yenildi. Pilâvdan sonra Ahmet Rüstem Bey bir sigara yakıp tam içeceği zaman Atatürk:

— İçmeyiniz!

Dedi. Ahmet Rüstem Bey bu ihtardan müteessir olarak, derhal sofrayı terkedip dışarı çıktı. Biraz sonra da el yazısıyla bir kâğıt gönderdi.

Bu kâğıtta, kendisine sofrada kaharet edildiğinden dolayı Atatürk'ü düelloya dâvet ediyordu. Atatürk hayret etti. Yaveri Muzaffer Kılıcı gönderdi:

— Niçin Paşayı düelloya dâvet ediyorsun?

Deyince:

— Beni sigara içmekten menetti.

Muzaffer Bey gülerek:

— Bu ihtarın sebebi, bugün üçüncü yemek olarak kompostо vardı.

Deyince Ahmet Rüstem Bey kıpkırmızı oldu. Yaver:

— Silâhınızı tayin ediniz. Paşanın yerine ben çarpıcağım!

Deyince kusurunu anlayıp gözleri yaşardı.

ATATÜRK KOCATEPEDE...

Büyük taarruz başlamadan önce 25 Ağustosta Atatürk, Erkânıharbiyesiyle birlikte Şuhud kasabasında bir evde geceyi geçirdi. Burada kumandanlarına taarruz emrini bildirdi. 300 top Afyon cephesine yerleştirildi.

26 Ağustos gecesi yaverin elinde bir mum feneri olduğu halde taşlık bir araziden Kocatepeye çıktı. Burada bir askerî çadır kurulmuş üzerine Başkumandanlık bayrağı asılmıştı.

Fevzi Çakmak siperleri gezdikten sonra eline bir Kur'anı Kerim alarak bir köşede okuyarak, Türk milletinin muzaffer olması için dua ediyordu.

Fecirle beraber korkunç bir topçu ateşi başladı. Atatürkün elinde bir sigara, pek düşünceli, yerinde duramıyordu. Bir adım ileri, bir adım geri gidiyordu. Biraz sonra.

— Türk milleti ne imiş, düşman anlasın!..

Diye söyleniyordu. Düşman siperleri yanıyordu. Topçular durmadan mermilerini atıyordu. Yer gök inliyor, siperler yanıyordu. Bu esnada Atatürk' sordu:

— Topcunun cebhanesi ne vaziyetdedir.

— Ayni şekilde bir saat devam edemez paşam!

Dediler. Paşa:

— Son mermiye kadar aynı şiddetle devam ediniz. Çünkü iki saat sonra cebhaneyi düşmandan ikmal edeceğiz!

Bu ne iman idi. Düşman muhakak yenilecek, cephaneleri de elimize geçecekti. Fakat daha Yunan siperleri düşmemişti. Ortalık ağardığı zaman Mehmetçikler süngü takıp siperlere taarruza geçtiler. Bu sel gibi akan arslanları gören Atatürk içini çekerek:

— Allah Türk milletini sıyanet edecektir!

Diyerek gözlerini göğe dikti. Tanrının büyüklüğünden bu yardımın geleceğine muhakkak inanıyordu. Biraz sonra da: Dökerde bulunan Yunan ihtiyatlarını sordu:

— Hareketsizdirler cevabını alınca:

— Öğleye Afyondayız!

Dedi. Hakikaten Türk ordusu bütün siperleri aşarak ve Yunanlıları önüne katmak suretiyle öğle üstü Afyonkarahisarına girdi. Afyonda cebhane sandıklarını gören yaveri:

— Paşam cebhane!

Dedi. Fakat bu sandıkların içi içki şişeleriyle dolu olduğu anlaşıldı. Atatürk:

Bunlar buraya harbe değil içki içmeğe gelmişler dedi.

BİR ESİR

Büyük taarruz devam ederken Atatürk dedi ki:

— Muhakkak bir Yunan subayı esir edin!

Diye emir verdi. Nihayet bir Yunan yüzbaşısı esir edilerek Kocatepeye getirildi. Atatürk Yunan esirine bir çok sualler sordu. Bu sırada Yunanlı yüzbaşı:

— Galiba karşımda Mustafa Kemal Paşa var?..

Dedi. Bu subay Selânikli imiş. Güzel Türkçe biliyordu. Hattâ Bozok Salih Beyin de mahalle arkadaşı imiş. Atatürk, esir subaya:

— Pek yakında Selâniği alacağız. Burada bir Makedonya muhtariyeti kuracağız. O zaman seni başkumandan yapacağım.

Dedi. Atatürk'ün Makedonya'da bir küçük devlet kurmak fikri olduğu bu zaman anlaşıldı.

SELANİĞE DOĞRU

Türk orduları Çanakkaleye gelmişti. Bir subayımız.

— Paşam! Rumeli tarafına geçip, Selâniğe doğru ilerliyelim mi?

Atatürk gülerek :

— Loid Corcu tekrar iktidara mı getirmek istiyorsunuz?

Diyerek, durabileceği yeri tayin etmek büyüklüğünü de göstermişti.

MÜSAVİ MUHARİPLİK

Atatürk 1919 tarihinde Samsundan Havzaya geldiği zaman Rusyadan Albay Budiyani bir heyetle Havzaya gelmişti. Atatürk'le temasa geçtiler. Budiyani dedi ki:

— Paşam, Anadoluya niçin geldiniz?

Atatürk:

— Şark cephesinde itilâf devletleri bir Ermeni ve bir de Kürt devleti kurmak arzusundadırlar. Diğer taraftan Batum dan Samsuna kadar bütün Karadeniz sahilleri de Pontuscula-

ra terkedilmiştir. Bu küçük devletler, tamamen bugünkü galiplerin emrinde ileri karakollardır. İşte biz bunlara karşı mücadele edeceğiz. Dokuzuncu Ordu Müfettişi sıfatiyle bu devletlerin teşekkülüne mâni olacağım. Tabiî mücadelem şimdilik gizli kalacaktır.

Budiyani sordu:

— Peki, Paşam, bütün bu tasavvurlarınız güzel, itilâf devletleriyle, kapitalistlerle mücadele bizim dâvamıza hizmettir. Fakat ne topunuz ne cephaneniz ve ne de paranız var. Bu yoksulluk içinde bunları nasıl yapacaksınız— Üstelik padişahınız da galiplerle beraberdir.

— Paşam, biz Sovyetler size top, cephane ve para verelim. Hattâ size muktedir subaylar da gönderelim. Yalnız bir şartla.

— Şartınız nelerdir?

— Saltanatı ve hilâfeti kaldırınız, padişahı kovunuz. Federal Cumhuriyetlerden biri olunuz. Bu suretle şimalden cenuba kadar emperyalistlere karşı bir cephe kurulmuş olur.

— Bunların hepsi güzel. Biz önce düşmanları vatanımızdan atalım. Bunların hepsi zaferden sonra düşünelecek şeylerdir. Siz, müşterek düşmanlara karşı müsavi muharipliği kabul ediniz. Bize bu kadarı kâfidir!

Diye cevap vererek, komşumuz Sovyetlerle yalnız dost kalmayı kabul etmiş oldu.

İSTİLÂYI İSLÂM

Atatürk Sivas Kongresini topladığı sırada şehrin eşrafını toplayıp Millî Mücadele hakkında fikirlerini soruyordu. Herkes fikrini söylerken sıra Müftü Mehmet Efendiye geliyor. Atatürk Müftüye:

— Müftü Efendi siz ne dersiniz, düşmanla mücadeleye girişirsek muvaffak olur muyuz?

Müftü Mehmet Efendi:

— Paşa Hazretleri, istilâyı islâm mukadderdir. Mücadele beyhudedir.

Diyor. Tabiî bu herkesin üzerinde fena bir tesir yapıyor.

Neden müslümanlığın istilâsı mukadder olacaktır. Buna karşı niçin mücadele edilmiyecektir? Bu söze göre kadere boyun eğmek lâzım geliyordu. Atatürk:

— Bize yalnız kurtulmak mukadderdir. Tarihimizde ne kadar Türk devleti batmış ise, bir o kadar da yeniden kurulmuştur. Bu tarihî kanuna göre biz yeniden bir devlet olarak çıkacağız!. dedi.

Fakat bu müftü Cumhuriyetin ilânından sonra emekliye sevkolundu.

MUKADDES BAYRAKLA ŞEHİT OLACAĞIM

Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni açılmıştı. Vilâyetlerden bir çok mebuslar Ankaraya gelmişlerdi. Bu mebuslar Ankaraya gelince inkisarı hayale uğradılar. Ne ordu var, ne de hazine ve ne de devlet dairesi kurulacak bina vardı. Yalnız ortada bir tek Mustafa Kemal vardı. Bu mebuslardan bir kısmı, bu dâvanın bu yoksulluk içinde başarılamıyacağına inanarak geri dönmeğe karar verdiler. Atatürk bu mebusların kararlarından haberdar oldu. Az da olsalar. böyle bir hareket kötü bir tesir yapacaktı. Meclis devam ederken Atatürk söz alarak kürsüye geldi:

— Bazı arkadaşların yoksulluk içinde bu büyük dâvanın başarılamıyacağını zannederek memleketlerine dönmek arzusunda olduklarını duydum. Arkadaşlar, ben sizleri bu millî dâvaya silâh zoruyla dâvet etmedim. Görüyorsunuz ki sizi burada tutmak için de silâhım yoktur. Dilediğiniz gibi memleketlerinize dönebilirsiniz. Hattâ hepiniz de bu kararda olabilirsiniz. Fakat şunu biliniz ki, bütün arkadaşlarım beni yalnız bırakıp gitseler, ben bu Meclisi âlide tek başıma kalmağa ahdettim. Düşman adım adım her tarafı işgal ederek Ankaraya kadar gelecek olursa ben bir elime silâhımı, bir elime de Türk bayrağını alıp Elmadağına çıkacağım. Burada tek başıma son kurşunuma kadar düşmanla çarpışacağım. Sonra bu mukaddes bayrağı göğsüme sarıp şehit olacağım... Bu bayrak kanımı sindire

sindire içerken ben de hayata vedâ edeceğim. Huzurunuzda buna and içiyorum!..

Diye âteşîn bir hitabede bulununca, bu vatansever kahraman Paşaya herkesin imanı kuvvetlendi. Bu tek adam millî dâvayı tahakkuk ettireceğine inanarak Millî Mücadeleye devam ettiler.

ASRIMIZIN BÜYÜK DÂHİSİ

Türk orduları 1922 tarihinde Yunan ordularını İzmirden Akdenize dökünce İngiltere Parlâmentosu büyük bir toplantı yaptı. Lordlar Kamarası ile Avam Kamarası heyecanlı bir sahne yaşadı. Celse açılınca İşçi Partisi lideri Makdonald kürsüye gelerek:

— Nerede Başvekil Loyd Corc... Bize ne söz verdi, netice ne oldu. Hazineden büyük paralar alıp bizi boş yere masraflara soktu. Hani Boğazlar bizim olacak, Anadolu taksim olunacaktı? Heyhat hiçbiri olmadı. Bunun hesabını bize versin!

Dediği zaman, yavaş yavaş Loyid Corc kürsüye geldi:

— Arkadaşlar! Asırlar pek nadir olarak dâhi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakın ki, o, büyük dâhiyi asrımızda Türk milleti yetiştirdi. Mustafa Kemal'in dehasına karşı elden ne gelir?

Diyerek kürsüden inip Başvekâletten istifasını verdi.

BIYIK MESELESİ

Atatürk Cumhuriyetin ilânından bir müddet sonra bıyıklarını kestirdi. Arkadaşlarına da tavsiyede bulundu. Muhafız alayının askerlerinin de bıyıkları kesildi.

Arkadaşlardan biri:

— Paşam! Niçin bıyıklarınızı kestiniz?

Diye sordu. Atatürk de:

— Avrupalılar bizi palabıyıklı, koca külâhlı, ve belinde kaması olarak tanıyorlar ve eserlerinde de böyle tasvir ediyorlar. Onların bu yanlış düşüncelerini değiştirmek maksadıyla bıyık-

larımı kestim. Bundan sonra palabıyıklı Türk görmiyeceklerdir.

Diye cevap verdi.

NİÇİN EVLENDİNİZ?

Atatürk, Millî Mücadeleyi kazandıktan sonra İzmire giderek Uşşakîzadelerden Lâtife Hanımla evlendi. Halbuki kendisi daima bekâr kalacağını söylerdi.

Bunu bilen bir mebus arkadaşı:

— Paşam, bekârlık sultanlık derdiniz. Fakat niçin evlendiniz?

— Bundan sonra bir çok inkılâplar yapacağız. Bunlar arasında kıyafet inkılâbı da olacaktır. Kadınlarımızın da çarşafını atacağız. Kızlarımızın güzelliği meydana çıkacaktır. Bu güzel yüzlü millete kara çarşaf ve peçe yakışmaz. Ben herkesin karısının ve kızının başını açarken, onlar diyecekler ki, kendisi bekâr, herkesin çarşafını çıkarttı. Bunu dedirtmemek için evlendim! diye cevap verdi.

FIRAKLI REİSİCUMHUR

Bir Fransız muharriri merak saikasıyla Türk Parlâmentosunu ve onların devlet reislerini görmek maksadiyle Ankaraya geldi. Onun hayalinde sarıklı, cübbeli, Araplar gibi kefyeli bir devlet reisi göreceğini zannediyordu. Bu merakla Meclis açılmadan önce Meclisin kapısında bekledi. Biraz sonra bir otomobil içinden Atatürk çıktı. Fakat ne sarığı var, ne de cübbesi... Başında silindir bir şapka, üzerinde bir Firak, elinde beyaz eldivenler, omuzunda bir pelerin, ayaklarında rugan iskarpinle görünce hayrete düştü. Sukutu hayale düşen Fransız muharriri, bu defa Atatürk'e gönülden vuruldu. Onu doya doya seyretmek üzere Meclise girdi. Dostlarına:

— Ben bir Asyalı çentilmenle karşılaştım.. dedi.

Bu muharririn düşüncesini duyan Atatürk:

— Artık Avrupalılar yeni Türkiyede fesli, külahlı ve çeşit

Atatürk'ün Millet Meclisi önünde Katafalkda.

çeşit kıyafetli insanları seyretmekten ebediyen mahrum olacaklardır. Biz üstün bir kıyafeti kabul ederek onların hakkımızdaki fena fikirlerini sildik. Resmî günlerde silindir ve firak giyeceğiz! dedi.

LÂİKLİĞİ NASIL KABUL ETTİNİZ?

Fransız eski Başvekillerinden Mösyö Heryo Ankaraya gelerek Atatürk'le bir çok meseleler hakkında görüşmüştü. Bunlar arasında:

— Paşam! Asırlarca dinî bir taassup içinde yaşayan bu Şark memleketinde nasıl oldu da lâikliği milletine kabul ettirdiniz. Beni lâik fikirlerimden dolayı bir kere muaassıp Katolikler iktidardan düşürdüler. Size hayret ediyorum.

Atatürk:

— Bizdeki taassup milletin ruhunda değildi. Muayyen bir zümreye inhisar ediyordu. Ben bu realiteyi gördüm. Milletimi hakikî yola sevkettim. Dinî camie, siyasetide devlete bıraktım. Bundan sonra müsbet ilimlerin ışığıyla muasır medeniyetin nimetlerinden faydalanmağa başladık...

Diye cevap verdi.

KUVVET VE FİKİR

Atatürk güreşi çok severdi. Millî Mücadele devrinde Çankayada beslediği pehlivanlar vardı. Bunlar Kamanlı Koca Yusuf pehlivan, Kızılcahamamlı Koca Mehmet, Boğazlıyanlı Siciminoğlu, İbrahim pehlivan, Mamok pehlivanlardı. Bunları her zaman güreştirirdi. Çok kere de muhafız bölüğü efradını biribirleriyle güreş yaptırarak seyrederdi. Pehlivanların kuvvetlerini gören Atatürk:

— Kuvvet ve zekâ oyunu, bu iki üstün varlık, insanda birleştiği vakit ancak büyük işler görebilir!

Demişti. Yine bir gün:

— Türkün sırtı yere gelmez!

Diyerek Fransızların «Türk gibi kuvvetli!» sözünü teyid etmişti.

FİZYOLOJİK ÂRIZA

Büyük Millet Meclisi Cumhuriyeti ilân ettikten sonra, ilk Reisicumhurluğa Atatürk'ü seçti. Kendisini Meclise dâvet ettiler. O gün bir nutuk verecekti. Fakat tarihî günde nutukların en kısasını verdi. Bunun sebebini Bayan Âfet'e şu şekilde anlatmıştı:

— Ben sana bilmediğin bir şeyi anlatayım: Tarihî hâdiselerin cereyanı arasında, bazan fizyolojik ârızalar, mühim rol oynarlar. Tabiat ya mâni olur yahut yardım eder. Cumhuriyeti ilân etmek lâzımdı. Hâdiselerin seyri bunu icap ettiriyordu. Meclisde münakaşalar cereyan ederken, beni dâvet ettiler. O

heyecanlı celsede söz söylemek benim aradığım işti. Uzun söz söyleyemedim. Cumhurreisi seçildiğim zaman Mecliste söylediğim nutuk da, en kısa beyanatlarımdan biridir.

Neden? Çünkü dişlerimi yeni çektirmiştim. Yeni yapılan dişlerim tecrübe devresinde idi. Söz söylemeğe başladığım vakit, ya ıslık gibi bir ses çıkıyor, yahut da ağzımdan düşüyordu. Bu sırada yapılacak hiç bir çare yoktu. Bu tabiî hâdise, siyasî hayatımın en mühim safhasına, böylece bir mâni teşkil etti. Kimbilir, uzun söylemediğim belki de isabetli olmuştur.

Diye, dişlerinden şikâyet etmişti.

EN HAKİKİ MÜRŞİT İLİMDİR

Atatürk 1925 tarihinde Samsuna gitmişti. Ticaret Mektebini ziyaret ettiği zaman gençlerle görüştü. Onlara dedi ki:

— Dünyada her şey için, medeniyet için, mâneviyat için, hayat için, muvaffakıyet için, en hakikî mürşid ilimdir, fendir. İlmin ve fennin haricinde mürşid aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir.

Diye ilim ve fennin önemini belirtmişti.

ŞEN OLMAK

Atatürk 11 Mart 1937 tarihinde bir ecnebî devlet adamıyla görüşürken, şunları demişti:

— Vaktiyle kitaplar karıştırdım. Hayat hakkında filozofların ne dediklerini anlamak istedim. Bir kısmı her şeyi kara görüyorlardı: «Mademki hiçiz ve sıfıra varacağız. Dünyadaki muvakkat ömür arasında, neş'e ve saadete yer bulunmaz.» diyorlardı.

Başka kitapları okudum: Bunları daha akıllı adamlar yazmışlardır. Diyorlar ki: «Mademki sonu nasıl olsa sıfırdır. Bari yaşadığımız müddetçe şen ve şatır olalım.»

Ben kendi karakterim itibariyle, ikinci hayat telâkkisini tercih ediyorum. Fakat şu kayıtlar içinde: Bütün insanlığın varlığını kendi şahsımdan gören adamlar bedbahttır. Besbelli

ki, o adam ferd sıfatiyle mahvolacaktır. Her hangi bir şahsın yaşadıkça memnun ve mes'ut olması için lâzım gelen şey, kendisi için değil kendisinden sonra gelenler için çalışmaktır. Makul bir adam, ancak bu suretle hareket edebilir. Bunun için şen olmak, gelecek nesillerin varlığı, saadeti için çalışmak lâzımdır...»

Demişlerdi.

SÜR'ATİ KARAR

Atatürk harb meydanında kumandanlara veyahut devlet adamlarına tatbik edilecek fikri sorar. Onların içinde tereddüt gösterenler olursa derhal sert bir sesle:

— Sür'ati karar!..

Diyerek, kat'î ve iradeli fikirlerini öğrenmek arzu ederdi. Çünkü kendisi yapacağı şeyi önceden düşünür, plânlar ve sonra da sür'atı kararla hemen tatbik ederek, daima muvaffak olurdu. Yapacağı işlerde tereddüt gösterenlerden, korkak ve vesveseli insanlardan hoşlanmazdı. Daima itimadı nefs isterdi.

MİLLETE İTİMAD

Atatürk, her yaptığı işde Türk milletine itimad ederdi. Türk milletinin zekâ, irade ve asaletine tam mânasıyla inanmıştı. Bu inanını 1919 senesinde Samsuna çıktığı zaman belirtmişti:

— Ben 1919 senesi Samsuna çıktığım gün elimde, maddî hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran, yüksek mânevî bir kuvvet vardı. İşte ben bu millî kuvvete, Türk milletine güvenerek işe başladım!

Diyerek, Türk milletine itimadını bu sözleriyle ifade etmiştir.

KENDİ DİLİNDEN ÇAĞIRIŞ

Atatürk, Türk milliyetçilerinin başında gelen bir şahsiyet-

tir. Dil Kurumunu kuran, Türk dilini arapça ve acemce ile dolu osmanlıcadan kurtarmağa çalışmıştı. Türk milleti, millî şuurunu (tarih) ve (dil) araştırmalarıyla bulacağına inanmıştı. İslâmiyeti de ana dilden yaşatmak arzusunda idi. Bu sebeple Ayasofya Camiinde İstanbulun en büyük hâfızlarını toplayarak, türkçe olarak bir âyin yaptırmıştı. Bundan sonra Kur'anı Kerim tercüme edildi. Ezanın da türkçe olmasını arzu etti. Bir mecliste:

— Niçin müezzinler Müslümanları ana dilden çağırmasınlar!...

Diyerek türkçe bir ezan yazdırarak, Müslümanları müezzinler Tanrı evine türkçe olarak ibadete çağırmağa başladılar.

MÂNEVÎ KUVVET

Atatürk mânevî kuvvete fazlasıyle önem verirdi. Bu kuvvetin daima ayakta kalmasını arzu etmekte idi. Millî Mücadelenin ilk devirlerinde Yunan kuvvetleriyle Kuvayı Milliye müfrezeleri çarpışıyordu. Fakat Yunanlılar taze kuvvetler alarak Bursa üzerine doğru ilerlediler. En büyük kuvvetlere Kuvayı Milliyeciler mukavemet edemeyip Eskişehire çekildiler. Bunu duyan Atatürk Eskşehire geldi. Kuvayı Milliyeciler bu bozgundan şaşkındılar. Nerede cephe kuracaklarını da şaşırmışlardı. Kuvayı Milliyecilerin bu telâşını gören Atatürk bunlara gür bir sesle:

— Siz kahramanlar, arslanlar gibi düşmanla döğüştünüz. Çok üstün düşman kuvvetleri karşısında elbette çekileceksiniz. Sizlere yeni kuvvetler vereceğim. Toplu olacağız ve düşmanı yeneceğiz. Buna benim imanım var!..

Deyince Kuvayı Milliyecilerin mâneviyatı arttı. Düşmanla çarpışmak azmi yeniden doğdu.

TARİH SEVGİSİ

Atatürk'ün en kuvvetli tarafı tarih okumasından ileri gelmektedir. Gençliğindenberi tarih kitapları okurdu. Daima ta-

rihten hükümler, nazariyeler ve kıssalar çıkarmıştır. Ve tarihin doğru yazılmasını arzu etmişti. Bu vesile ile demişti ki:

— Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanı şaşırtacak bir mahiyet alır!

Demişti. Bilhassa Türk tarihiyle çok meşgul olmakta idi.

DİL SEVGİSİ

Atatürk'ün inkılâplarından biri de öztürkçeyi kabul etmekti. Konuşmada, yazmada hep türkçe kullanmayı arzu ederdi. Unutulmuş kelimelerin dilimize sokulmasına çalışırdı. Bu vesile ile demişti ki:

— Yeni kelimeleri ortaya atmak lâzımdır. Millî zevkimiz hangisinden hoşlanır ve onu kullanırsa, o zaman lûgatimize koyarız!

Demişti. Hayatının son dakikalarına kadar dil inkılâbı ile meşgul olmuştu.

İNGİLİZ KRALINA VERİLEN ZİYAFET

İngiltere Kralı Sekizinci Edvard İstanbula gelmişti. Atatürk kendisine Dolmabahçe sarayında bir ziyafet vermişti. Tanzim edilen sofra, İngiliz sarayının aynı idi. Akşam üzeri İmparator sofraya oturunca, kendisini kendi sarayında zannetti ve Atatürk'e dönerek:

— Sizi tebrik eder ve teşekkür ederim. Kendimi İngiliz sarayında zannettim.

Diyerek memnuniyetini bildirdi. Misafirlere hep Türk garsonları hizmet etmekte idi. Bunlardan bir tanesi heyecanlanarak, elindeki büyük kayık tabakla birdenbire boylu boyunca yere düştü. Yemekler halının üzerine döküldü. Misafirler utançlarından kıpkırmızı kesildiler. Fakat Atatürk, İngiltere Kralına doğru eğilerek:

— Bu millete her şeyi öğrettim, fakat uşaklığı öğretemedim, dedi.

VATANIMIN TOPRAĞI TEMİZDİR

İngiltere Kralı Edvard bir yat ile İstanbul limanına geldiği zaman, yatından bir motöre binerek Dolmabahçe rıhtımına yanaştı. Atatürk de rıhtımda misafirini sabırsızlıkla bekliyordu. Deniz dalgalı idi. Kralın bindiği motör inip çıkıyordu. Kral rıhtıma çıkmak istediği bir anda eli yere değerek tozlandı. O sırada Atatürk de Edvard'ı rıhtıma almak üzere elini uzatmış bulunuyordu. Bunu gören Kral bir mendille elini silmek istediği bir anda Atatürk:

— Vatanımın toprağı demizdir. Elimi ve elinizi kirletmez!

Diyerek elinden tutup rıhtıma çıkardı.

GEÇMİŞ OLSUN!

Yugoslavya Kralı Aleksandr Atatürk'ü ziyarete gelmişti. Atotürk Kralla görüşürlerken, Kral:

— Size bir sırrımı söyliyeceğim!

Atatürk:

— Buyurunuz!

Dediği zaman, Aleksandr:

— Eger, bazı Avrupa devletlerinin vaadlerine inanmış olsaydım, Yunanlıların yerine Anadoluya bız çıkacaktık!

Derhal Atatürk gklerek Kralın elini sıkarak:

— Size geçmiş olsun derim, Kral Hazretleri! diye cevap verdi. Çünkü Yunanlılar yerine Akdenize Yugoslav orduları dökülecekti.

BEN LEŞKER, SİZ SERDAR

İran Şahı Riza Şah Pehlevî, Atatürk'ü ziyarete gelmişti. Kendisi Türk Ocağı binasında misafir edildi. Fakat gündüzlerini Çankayada geçirmekte idi. Askerlik hakkında gürüşmeleri sırasında Şah Rıza Pehlevî, Atatürk'e dedi ki:

— Ben leşker, siz serdar!

Diyerek, müttefik bir ordu kurulması muhtemel olsa, Şah,

Atatürk'ün ordusunda bir nefer olarak çalışacağını, Atatürkün ise serdar, yâni başkumandan olabileceğini bildirmişti.

BİR MATEM

Yakup Kadri Tahranda bulunduğu zaman tanıdığı bir Cavalı Müslümanla görüşürken bir hâtırayı anlatmış:

— Bundan on yıl önce Sayguna gitmiştim. Baktım ki halk mâbedlere toplanmış bir matem âyini yapıyorlar. Ne oldu? Kim öldü? diye sordum. Bana, Mustafa Kemal Paşa ebediyete göçtü... dediler, diye Endonezyalıların Atatürk'e ait saygılarını ve matemlerini anlatmıştı.

ATATÜRK'ÜN BİR TAVSİYESİ

Millî Mücadele devrinde, İstiklâl Savaşının tahakkukunu istemiyen bazı şahıslar çıktı. Bunların hıyanetini gören Atatürk, Millet Meclisi kürsüsünden dedi ki:

— Efendiler! Bu vesile ile muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki; sinesinde yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracığı adamların kanındaki, vicdanındaki cevheri aslîye, çok iyi tahlil etmek dikkatinden bir ân feragat etmesinler!

Diverek, bazı insanların memleketine zarar getirebileceklerini işaret etmişti.

HAYAT NEDİR?

1937 yılında bir Fransız muharriri Atatürk'le konuşurken hayat felsefesi hakkında söz açtı. Atatürk, Fransıza:

— Sizin için hayat telâkkisi nedir? dedi.

Fransız da:

— Hayat boştur. İçmek ve gülmek lâzımdır.

Deyince Atatürk:

— Şen olalım, fakat gelecek nesillerin varlığı ve saadeti için de çalışmak lâzımdır.

Diye cevap verdi. Bu defa Fransız:

— Paşam, en büyük eseriniz hangisidir?

Deyince Atatürk:

— Bana yaptıklarımdan değil, yapacaklarımı sorunuz!

Bu defa Fransız:

— En çok sevdiğiniz nelerdir?

— Önce ilim, sonra vatanım ve bir de milletimin sevgisidir! diye cevap verdi.

CEPHANE SANDIKLARI

Atatürk İstiklâl Harbine iştirâk ederken cephane sandıklarını cepheye götürürdü. Zafer kazanılınca bu sandıkları Çankayada saklattı. İstanbula, Dolmabahçe Sarayına giderken, bu cephane sandıklarına bu defa kitaplarını doldurdu. Bu hali gören bir Mebus:

— Bu sandıkların içinde ne var?

— Harb olurken mermi, şimdi kitap!.

Diye cevap verdi.

BİR DİLEK

Atatürk, alaturka musikiyi severdi. Arasıra saz takımı köşke gelir, fasıl geçerdi. Bu musikişinaslar arasında Hüseyin adında bir sanatkâr vardı. Çok güzel bir şarkı söylerdi. Bundan memnun olan Atatürk:

— Hüseyin, bir dileğin varsa onu yerine getireyim!

Deyince Hüseyin:

Ben gedayım şöhreti dârayı versen istemem
Gerçi Mecnunum bugün Leylâyı versen istemem
Bir melâhat sahibi cânânım aldın ey felek
Hasılı vâd ettiğin dünyayı versen istemem!

diye bu şiirle cevap verirdi.

DİKİLİ AĞAÇ

Bir gün Büyük Millet Meclisinde kürsüye gelen Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Atatürkü kastederek:

— Bu memlekette dikili bir ağacı olmayanların işi yoktur, diye Atatürkün Rumelili olduğuna işaret ederek, onu mebus yaptırmamak istemişti. Bunun üzerine Atatürk kürsüye gelerek:

— Osmanlı İmparatorluğunun dört bucağını yangınlar sardığı zaman, beni devletim bu ateşleri söndürmek için durmadan her yere gönderdi. Ne yapayım ki, bu müddet içinde ne evlenebildim, ne de çocuğum oldu. Ne de evim, ve ne de önünde dikili bir ağacı!.

Diye cevap verince, Meclis bu veciz söz karşısında yerinden oynadı. Alkış tufanı her tarafı sardı.

COĞRAFÎ BİLGİ

Atatürk Konyaya gitmişti. Konyalı gençlerle görüşülüyordu. Fakat ânî olarak bir yıldırım telgrafı aldı. Bunun üzerine Ankaraya döndü. Kendisini Başvekil İsmet Paşa ile Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey karşıladılar. Hariciye Vekili:

— Paşam, Rus sefiri Suriç Yoldaz siz Balkan antantını imzaladınız. Fakat Sovyet Rusya Basarabyada bir hak iddia ederse, Türkiyenin bu talebe karşı takip edeceği siyaset ne olacaktır, diyor. Cevap veremedik.

Dedi. Heyecana düşenlerin karşısında soğuk kanlılığını muhafaza eden Atatürk, Rus sefiri Suriç Yoldaşı çağırttı. Ona:

— Siz Berlin üniversitesinden mezunsunuz. Elbette coğrafya da biliyorsunuz, Basarabya Balkanlara dahil midir?

Deyince Suriç Yoldaş:

— Hayır!

Diye cevap vererek siyasî fikrinden vazgeçmiş oldu. Fakat bunun üzerine bu sefir Ankara elçiliğinden alındı.

VENİZELOS VE ATATÜRK

Yunan Başvekili Venizelos Türk - Yunan dostluğunu sağlamak üzere Millî Mücadeleden sonra Ankaraya gelmişti. Kendisi büyük bir merasimle karşılandı. Askerî geçit resminde bu-

lundu. Akşam Çankayada misafir kaldı. Bir müddet sonra Atatürk'le yalnız kaldılar. Venizelos, Atatürk'e dedi ki:

— Paşa Hazretleri, Misakı Millîmiz dışında bir emeliniz var mı ?

Atatürk ciddî bir tavır alarak:

— Meselâ nereleri?

Deyince; Venizelos:

— Kıbrıs hakkında ne düşünüyorsunuz?

Atatürk, derhal:

— Dost kaldıkça bir şey düşünmüyorum.

Diye cevap verdi. Daha o zamanlar Kıbrıs hakkında Yunanlıların bir ideali olduğu anlaşılmıştı.

ÇANKAYA KÖŞKÜ

Atatürk Millî Mücadelede Ankaralıların hediye ettikleri eski bir köşkte oturuyordu. Fakat İstiklâl Harbinden sonra bir köşk yaptırmağa karar verdi. Bu bina da Mimar H. Mayısteriye havale edildi. Mimar projeleri hazırladıktan sonra Atatürk'e arzetti. Atatürk, mimara:

— Ben sanatkârlara inanırım, görmeğe hacet yok. Yalnız bina zevksiz ve çürük olursa, sizi cezalandırmak salâhiyetini haizim!

Diye cevap verdi.

BÜYÜK DEVLET ADAMI

Hitler'in doğumunun 50 nci yılı için Berlinde bir merasim yapılmıştı. Atatürk de bu merasime Ali Fuat Paşayı (Cebesoy) göndermişti. Merasimden sonra herkes Hitler'i tebrik ediyordu. Ali Fuat Paşa da Hitler'i tebrik için yaklaşınca, Hitler gülerek, Ali Fuat Paşaya iltifat etti. Sonra ona dedi ki:

— Asrımızın büyük devlet adamı Atatürk'tür. İkincisi Mussolini, Üçüncüsü olmağa da ben çalışıyorum!

Diyerek, Atatürke verdiği kıymeti belirtmişti.

BEN NİŞANLIYIM

Atatürk, Karlisbad'a tedavi için gitmişti. O zamanlar pek genç ve pek de şık giyinen bir kurmaydı. Orada bir hâtırat defterine o zamanlara ait hâtıralar yazmıştı. Bir gün Çankayada dostlarına şu parçayı okumuştu.

«Avusturyalı genç bir kızla seviştik. Bu kız beni çok seviyor ve evlenmek arzu ediyor. Fakat bunu atlatmak lâzım! Bir gün kızla görüşüyordum. Kız bana dedi ki:

— Sizinle evlenmek istiyorum.

Ben de:

— Ben nişanlıyım!

Deyince, bana sordu:

— Nişanlınız nerede?

— Türkiyede!

Kız mahzun bir eda ile:

— Kiminle?..

Ben de hafif bir eda ile:

— Vatanım ile...

Deyince kız şaşaladı, ben tekrar ettim:

— Ben bir askerim, yalnız onu sevmek ve onunla ömrüm boyunca yaşamak mecburiyetindeyim, dedim.

Bu sevgimize bu suretle son verdik.»

BİR PEHLİVAN

Atatürk Eskişehire gittiği zaman bir kıtayı teftiş etmişdi. Askerler istirahat zamanında güreştiler. Fakat bir pehlivan herkesin sırtını yere getirmişti. Atatürk bu arslan yapılı pehlivanın güreşinden memnun olarak ona demiş ki:

— Haydi bir de benimle güreş yap!

Deyince, pehlivan:

— Güreşemem Paşam!

Atatürk:

— Niçin güreşmiyorsun?

Demesi üzerine pehlivan:

— Çünkü sen yedi düvelin sırtını yere getirdin...
Diye cevap vermişti.

KÖYLÜ CEMİL

Atatürk bir gün ata binerek Çankaya sırtlarında dolaşıyordu. Orada bir köylü çocuğuna tesadüf etti. Bu çocuğa:
— Senin adın ne?
— Cemil...
— Çankayalı mısın?
— Hayır, Ayrancılıyım.
— Ben kimim?
— Gazi Paşasın...
— Bunu nereden anladın?
— Kimseye benzemiyorsun da ondan...
— Okula gidiyor musun?
— Gidiyorum.
— Ne olmak istiyorsun?
— Subay olacağım.
— Niçin asker olmak istiyorsun?
Cemil derhal:
— Yine düşmanlar yurdumuza saldırırsa, ben karşılarına çıkacağım!.
Deyince Atatürk:
— Bu imanda gençlerimiz yetişirse, gözüm arkada kalmıyacaktır!..
Dedi.

YENİ BİR DEMİRYOLU

Japonlar Mançuryayı işgal ettikleri sıralarda Atatürk Rus Sefiri Karahan ile bu mesele hakkında bir görüşme yapıyordu. Karahana dedi ki:
— Japonlar Mançuriyi istilâ ettiler. Yarın sizin hudutlarınıza da tecavüz ederlerse buna karşı ne düşünüyorsunuz?
Karahan ne diyeceğini şaşırdı. Atatürk:

— Doğu Rusyayı muhafaza edebilmeniz için Sibirya hattının güneyinden bir de Türkistan demiryolu yapmanız lâzımdır.

Atatürk bu hattı bir kâğıt üzerine çizmişti. Karahan bu kâğıdı alarak Staline gönderdi. Ruslar bu demiryoluna derhal başladılar.

TALEBELERİN ASKERLİĞİ

Millî Mücadele devam ederken Ankara Sultanisi talebelerinden beş kişi cepheye gitmek için Merkez Kumandanına gidip silâh istediler. Talebelerin bu hamiyetinden memnun olan Merkez Kumandanı bu meseleyi Atatürke haber verdi. Atatürk bu gençleri Çankayaya davet etti. Onlara:

— Bu silâhları ne yapacaksınız?

— Düşmana ateş edeceğiz!

Atatürk:

— Bizim sizlere harb zamanında değil, daha fazla harbden sonra ihtiyacımız olacaktır. Büyük kardeşleriniz sizin yerinize vatanî vazifelerini görürlerken, siz de tahsilinize devam ederseniz, millî vazifenizi görmüş olursunuz...

Diyerek, talebeleri dershanelerine yetişmek üzere gönderdi.

BÜYÜK ADAM ÖLÜRSE

Atatürkün ölüm haberini İstanbul Hukuk Fakültesi talebeleri duyunca ağlamağa başladılar. Derslere girmeyip dertli dertli düşünüyorlardı. O saatta bir Alman profesörün dersi vardı. Dershaneye yaklaştığı zaman talebelerin kederli olduklarını görerek Dekanın odasına gitti:

— Talebeler derse girmediler, ne yapayım?

Dekan bulunan Cemil Birsel:

— Sizde büyük bir adam ölünce, ona ne yaparsanız, onu yapınız...

Deyince profesör düşündü:

— Bizde bu derece büyük bir adam yetişip de ölmediği için, ben ne yapılacağını bilemem...

Diye cevap verdi.

BOZKURT

İstiklâl Harbinden sonraAtatürk Dolmabahçe Sarayına gitmişti. O sıralarda bir İngiliz gemisi İstanbula geldi. Bu gemiden bir İngiliz siyasî adamı çıkarak Dolmabahçe Sarayına geldi. Atatürkle Musul meselesi hakkında görüşecekti. İngiliz:

— Deniz pek kabarık, hava pek dumanlı idi. Çok zahmetli bir yolculuk yaptık...

Deyince Atatürk:

— Kurt dumanlı havayı sever. Çünkü biz Türklerin sembolü Bozkurttur... diye cevap verdi.

D Ü Ş M A N

Sakarya Harbinde Yunanlılar ordumuzun üzerine kuvvetli bir taarruz yaptılar. Türk kuvvetleri geri çekildiler. Bunun üzerine Atatürk subayları karargâhına toplayarak:

— Neden geri çekildiniz?

Deyince kumandanlar:

— Paşam, düşman yeni kuvvetler almış... Düşman bizi sardı!..

Heyecanlı heyecanlı hep düşmandan bahsettiler. Bu kelimeye kızan Atatürk:

— Görüyorum, bütün kumandanlar hep düşmandan bahsediyorlar. Fakat aldıkları vazifeyi ne şekilde tatbik ettiklerini söylemiyorlar. Arkadaşlar düşman yoktur, vazife vardır. Eğer her kumandan aldığı emri teker teker tatbik etmiş olsaydı, zafer bizimdi. Düşman yok, vazife var. Düşman bu harbde ancak bir örtme hareketi yapmıştır.

Dedi. Ertesi gün verilen vazifeleri aynen tatbik eden kumandanlar Yunanlıları Sakarya nehrine döktüler.

DÜŞMANIN BAŞINI KIRACAĞIM!

Atatürk, Sakarya Harbinde kumanda ederken, atına binmek istediği zaman atı mermi seslerinden ürkünce, Atatürk

özengiye basamayıp yere düşüp bir kaburga kemiği kırıldı. Yaralı Atatürkü Alagöz köyünde karargâhına götürdüler.

Atatürk:

— Düşman benim bir kaburgamı kırdı. Fakat pek yakında ben onların başını kıracağım!.

Dedi.

BAYRAĞA SAYGI

Atatürk Dumlupınar meydan muharebesini kazanmış, düşman, topçularımızın ateşi ve süngülerimizin dehşeti karşısında tamamen mahvolmuştu. Yerler kanlı cesetlerle dolu idi. Bu bozgun esnasında bir Yunan bayrağı da yere düşmüştü. Askerlerimizin bu bayrağı çiğnemek istediklerini gören Atatürk, yanında bulunan yaveri Muzaffer Kılıç'a dönerek:

— Muharip bir milletin bayrağı çiğnenmez. Ona saygı göstermek lâzımdır. Onu yerden al.

Dedi. Muzaffer Kılıç Yunan bayrağını yerden alıp bir top arabasının üstüne koydu.

TARİHİMİZ ÖNÜMÜZDE

Millî Mücadelede Ruslarla Moskova muahedesini imza etmiştik. Ruslarla dost olmanın sevincini herkes taşıyordu. Atatürkün Çankayada köşküne giden Konya Mebusu Refik Koraltan Atatürke dedi ki:

— Paşam, bu muahedenin imzalanmasından memnun oldunuz değil mi?

Atatürk başını kaldırarak:

— Asla!...

Deyince Refik Koraltan sordu:

— Neden Paşam?

— Millî tarihimiz gözümüzün önünde, daima ondan ders almamız lâzımdır!.

Diye cevap verdi.

MERHABA ASKER!

1920 yılında Atatürkün Afyona geldiği haberi alındı. Kendisini istasyonda karşılamak üzere bir askerî müfreze hazırlandı. Bu askerin silâhları çeşit çeşit, silâh kayışları ise urgandan, birinin başında kabalak, bir kısmında kalpak, bazılarında ise keçe külâh vardı. Elbiseleri lime lime, ayakkabılarından parmakları görünüyordu. Bu manzara pek acıklı idi. Bunlar son Osmanlı askerleri idi. Askerin bu halinden Afyonlular pek müteessir olmuşlardı. Atatürk bu askeri görünce yeise düşeceğinder de canları sıkılıyordu. Nihayet Atatürkü getiren tren Afyon garına geldi. Atatürk hareketli adımlarla dizilmiş olan askerlerin önüne geldi. Atatürk askerlerin elbiselerine değil, onların parlayan gözlerine gözünü dikerek: askerin ruhunda saklı olan cevhere hitap ederek:

— Merhaba asker!..

Diye yüksek ve sert bir sesle onların hatırını sorduğu zaman, sanki bir yıldırım çakmıştı. Bu canlı sesi duyan o ölgün asker birdenbire bu sesle uyandı. Asker de canlı bir sesle:

— Sağol Paşam!

Diye o kadar kuvvetli bağırdılar ki, yarın doğacak zaferi müjdelediler. Atatürkün «Merhaba Asker!» sözü Afyonluların Millî Mücadele imanlarının bir parolası oldu.

BURADAYIM !

23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştı. Muvakkat reis ve kâtipler seçildikten sonra, kâtip Muhittin Baha, mebusların adlarını teker teker okuyarak yoklama yapıyordu. Bütün mebuslar «Efendim, mevcut!» diye cevap veriyorlardı. Kâtip:

— Ankara Mustafa Kemal!

Deyince gür bir ses:

— Buradayım!

Diye ana dilden cevap vermişti. Bu hey'etin içinde ana dilden cevap veren yalnız Mustafa Kemal'di.

NEREDEN BULACAĞIZ !

Atatürk Konyaya gitmişti. Kuvayı Milliyenin yerine nizamî ordunun kurulmasına çalışıyordu. Konyalılara:

— Kuvayı Milliye kaldırıldı. Artık asker toplanacak!

Dedi. Fakat Konyalılar:

— Paşam! Düşmanın büyük kuvvetlerine karşı, onlara karşı çıkacak askeri nereden bulacağız?

— Nereden mi bulacağız? İşte sizler, delikanlılarınızla, ihtiyarlarınızla, kadınlarınızla bir ordu teşkil edemez misiniz?

Konyalılar:

— Bu doğru, fakat silâhı nereden bulacağız?

Atatürk:

— Elinize ne geçerse onu silâh diye kullanırsınız. Onu da bulamazsanız, yumruklarınızla, dişlerinizle vatan müdafaasına koşarsınız. Bunu yapacağınıza da eminim!

Diye cevap verdi:

BAŞKUMANDAN !

Cumhuriyetin onuncu yılı pek parlak merasimle kutlanmıştı. Bu bayrama Sovyet Rusya orduları Başkumandanı Voroşilof da iştirak etmişti. Gece Ankara Palasta bir balo verildi. O gün Atatürk pek neşeli idi. Voroşilof yanında oturuyordu. Söz, İkinci Cihan Harbine intikal etti. Voroşilof Atatürke:

— Bu harbde Şark ordularının Başkumandanlık vazifesini siz göreceksiniz. Kızılordu da kumandanıza girecektir.

Diyerek Atatürkün askerî dehasını belirtmişti.

ZEYBEK OYNADI

Onuncu yılda Atatürk Ankara Palasta verilen balodan gece saat üçte ayrılarak Halkevinde ayrıca verilen baloya geldi. Gençlerle berber onuncu yıl marşını söyledi. Maiyetinde Rus misafirler de bulunuyordu.

Bir aralık caz takımı Kazaskayı çaldı. Voroşilof ortaya çı-

karak Kazaska oynadı. Oynayıp yerine oturunca Atatürk salonun ortasına gelerek caza parmağiyle zeybek havası çalmasını emretti. Caz zeybek çalmağa başlayınca Atatürk de çok mükemmel bir surette zeybek oynadı. Ecnebi misafirler ve salonu dolduranlar her tarafı alkış tufanına garkettiler. Yerine oturup şampanya kadehini kaldırarak:

— İşte bizim de böyle erkekçe bir oyunumuz var! dedi.

KÖYE GİDİYOR MUSUNUZ?

Türk Ocakları umumî kongresinden bir heyet Çankayaya Atatürke tazimata gitmişti. Atatürk Ocaklılara:

— Köye gidiyor musunuz? Onlara ne veriyor, onlardan ne alıyorsunuz?

Bir mürahhas:

— Paşam köylere gidecek tahsisatımız olmadığından gidemiyoruz...

Atatürk bu söze hiddetlenerek:

— Arkadaşlar! Derviş Mehmet ve onun adamları yaya olarak köylere kadar gidip de halkı zehirliyorlar. Kubilây gibi gençlerin başını kesiyorlar. Acaba bunların tahsisatları mı var. Bu mürtecilere karşı Ocaklıların büyük vazifeleri var. Sizin tahsisatınız, aşk ve imanınız ve milliyet duygunuzdur, diye cevap verdi.

HAMLELİ VE NEŞELİ MİLLET

Ankara Palasta bir yılbaşı balosu verilmişti. Atatürk de bu baloya gelmişti. Herkes neşe içinde içiyor, yiyor, durmadan dansediyordu. Atatürk bu neşeyi görünce sevindi ve yanındaki bir zata:

— Ne hamleli ve neşeli millettir bu! Onun ruhundaki bu iki kuvveti eski devirlerin idarecileri söndürmüştü. Şimdi Türk milleti asıl varlığını bulmuştur. Bu neşe, onlara daima ileri hamleler yaptıracaktır.. demişti.

TÜRK ANASI

Bir toplantıda Atatürk, kadınlarımızla Türk inkılâbı için görüşüyordu. Onların fikirlerinden hoşlanan Atatürk yanındaki bir zata:

— Bu millet esas terbiyesini aileden almaktadır. Türk milleti öyle analara sahiptir ki, her devrin büyük adamlarını bu analar yetiştirmiştir. Türk kadını daha yüksek nesiller yetiştirmeğe kabiliyetlidir. dedi.

GÜNEŞ VE NİŞANGÂH

Atatürk, Dumlupınarda Başkumandanlığı almıştı. Topçulara ateş emrini verdiği bir zaman cehennemî bir ateş Yunanlıların üzerine ölüm saçıyordu. Atatürk de bir topun yanında bulunuyordu. Bir topçu çavuşu nişangâhla topçu ateşini tanzim etmek istiyor, fakat bir türlü yapamıyordu. Atatürk:

— Ne o, heyecandasın?

Deyince, çavuş:

— Paşam, güneş nişangâhı parlatıyor.

Atatürk:

— Biraz sonra o güneş, süngülerimizin üzerine altın ışıklarını saçacaktır...

Dediği sırada askere süngü hücumu emrini verdi. Asker, «Allah, Allah» sesleriyle Yunanlıların üzerine bir sel gibi akıp gittiği esnada güneş bütün süngülerin üzerini kızıl bir renge bürümüştü Yunanlılar, Kızıltaş deresinde tamamen imha edilerek Dumlupınar savaşı kazanıldı.

EKMEK ARSLANIN AĞZINDA

Ömrünü muharrirlikle geçiren büyük üstad Ahmet Rasim, bir iş bulmak için Ankaraya gelmişti. Kendisine rastgelen muharrir İsmail Müştak, üstada:

— Üstad nasılsınız, bir emriniz mi var?

Deyince Ahmet Rasim:

— Bir okka ekmek alayım, dedim. Elimden düşüp yuvarlanmağa başladı. Bu ekmeğin peşinden Ankaraya kadar koştum... dedi.

Akşam İsmail Müştak Çankayaya gitmişti. Görüşmeler sırasında İsmail Müştak, Ahmet Rasimin dediklerini aynen Atatürke anlattı. Atatürk:

— Münhal bulunan İstanbul mebusluğunu lûtfen kabul eder misiniz?

— Derhal üstadı bulup, buraya dâvet ediniz! Dedi.

Üstad, bulunarak köşke getirildi. Atatürk ayağa kalkarak, onu yanına oturttu. Biraz sonra:

Bu teklif üzerine Ahmet Rasim ayağa kalkıp Ata'nın elini öptükten sonra:

— Ekmek arslanın ağzında imiş! dedi.

Elli yıl Türk matbuatına hizmet eden ve büyük bir fikir adamı olan Ahmet Rasim mebus seçildi.

KENDİ KANI

Atatürk bir okula gitmişti. Bir tarih dersine girdi. Bir öğrenci dersini hocasına anlattıktan sonra otururken, Atatürk, bu öğrenciye:

— Türk milletini kim kurtardı? diye sordu.

Öğrenci:

— Atatürk kurtardı!..

Der demez Atatürk:

— Hayır çocuğum. Türk milletini kendi kanı kurtardı!. Dedi.

BİR AĞAÇ GÖLGESİNDE

Bir hariciye memurumuz Hindistanda bir gezintiye çıkmıştı. Bir ağacın gölgesine yüzlerce adam oturmuş, bir Hindli bir kitap okuyor, sonra halka anlatıyordu. Bu zat Hindlilerin bir mukaddes kitap okuduklarını zannetmiş; fakat bu kitabın bir Türkçe eser olduğunu görüp, halkaya yanaşmış. Bu eseri oku-

yanın Türkçe bildiğini görünce, yanlarına oturup, okuyana sormuş:

— Ne okuyorsunuz?

Deyince:

— Kemal Atatürkün hayatını yazan kitabı okuyor, arkadaşlara Ordu diliyle anlatıyorum.. demiş.

Türk hariciyemizin memurunun bu manzara karşısında gözleri yaşarmış...

NAZLI PERİ

Bazı mebuslar İstanbulun adını (Atatürk) koymak arzusunda idiler. Hazırladıkları bir kanun lâyihasını Muhittin Üstündağa verdiler. O da bu lâyihayı Yalovada Atatürke takdim etti. Atatürk okuduktan sonra:

— Bir ismin kalması ve söylenmesi için şehirlerin temellerine sığınmak şart değildir. Tarih, zorlamayı sevmeyen nazlı bir peridir. O fikirleri ve vicdanları tercih eder.

Diye cevap verdi:

ATATÜRK'ÜN SERVETİ

Atatürk ölmeden önce bütün servetini milletine bağışladı. Buna da Trabzonda karar verdi. O gün dedi ki:

— Hayatımın, hatırlıyabildiğim en sevinçli dakikalarını yaşıyorum. Yıllarca evvel düşündüğüm bu işi Trabzonda tamamlamak mukadder oldu. dedi.

GÜLE, GÜLE

Atatürk Cumhuriyet Bayramının on beşinci yıldönümü gecesinde yatakta yatıyordu. Çok hasta idi. Üniversite gençleri donanmış vapurlara binerek sarayın önüne geldiler. Atatürk'ü pencere kenarındaki koltuğa oturttular. Gençleri eliyle selâmladı. Gençler yaşasın sesleriyle mukabele ettiler. Vapur uzaklaşırken Atatürk:

— Bu bayramlar ve yarınlar sizindir! Güle, güle!
Dedi ve yatağına yatırıldı.

ANA

Atatürk'ün sofrasında konuşulurken Atatürk:
— Kadın mı daha mühimdir, erkek mi?
Diye bir sual sordu. Kimisi erkeği, kimisi kadını daha mühim gösterdi. Nihayet Atatürk dedi ki:
— Efendiler! Erkek her şey olabilir. Yalnız ana olamaz!. Onun için kadın erkekten önce gelir. Ona hürmetle mükellefiz! dedi.

KÜLTÜR VE KUDRET

Bir mecliste Atatürk'e Sadrazamlardan kimi sevdiği sorulduğu zaman:
— Alemdar Mustafa Paşa ile Mustafa Reşid Paşayı severim, fakat Alemdarın biraz kültürü olsaydı Cumhuriyet ilân ederdi. Mustafa Reşid Paşanın kültürü, Alemdarın kudreti birleştirilseydi, ben tarihe başka bir vazife ile girerdim.
Dedi.

MUVAFFAKIYETİN SIRRI

Atatürk'le mülâkat yapmak üzere bir Amerikalı kadın muharrir gelmişti, Atatürk'e ilk suali:
— İnkılâplarınızda nasıl muvaffak oldunuz?
Deyince Atatürk:
— Ben, işe nasıl muvaffak olacağımı düşünmem. O işe neler mâni oluyor, diye düşünürüm. Engelleri kaldırdım mı, o inkılâp kendiliğinden yürür...
Diye cevap verdi.

KUVAYI MİLLİYE

Atatürk Samsuna çıkmıştı. Orada birisi Atatürk'e sordu:

— Memleketin her köşesi büyük devletler tarafından işgal edilmiş. Buna mukabil Kuvayı Milliye kuruluyor. Bunlar neye yarar?..

Deyince Atatürk:

— Kuvayı Milliye, namuslu bir insanın yastığı altındaki tabancaya benzer. Namusunu kurtarması için, her hangi bir ümidi kalmadığı zamanda hiç olmazsa intihara yarar.

Diye cevap verdi:

BİR TÜRK

Atatürk, Kastamonuda askerî birlikleri gezerken, bir koğuşta «Bir Türk on düşmana bedeldir!» yazılı idi. O lâvhayı okuduktan sonra askerlere dönerek:

— Hayır! Hayır! Bir Türk dünyaya bedeldir!

Dedi.

ATATÜRK'ÜN ŞİİRLERİ

Atatürk'ün bir tarafı da şairliğidir. Nümune olarak bulabildiğim şu şiirleri eline bir kâğıt alarak bir anda yazıvermiştir. Hiç bir özentilik endişesine kapılmadan geldiği gibi söylenmiş birer Poem parçalarıdır. Bu şiirlerinde derin vatan severliği ve insanlık anlayışı görülmektedir. Bu şiirler değerli birer yadigârdır...

T U N A

Gafil hangi üç asır, hangi on asır
Tuna ezelden Türk diyarıdır.
Bilinen tarihler söylememiş bunu,
Kalkıyor örtüler, örtülen doğacak
Dinleyin sesini doğan tarihin
Aydınlıkta karaltılı şafak
Yalan tarihi gömüp doğru tarihe gidin!

★

Nehirlerdir Türkün şaşmaz yol mühendisleri
Her nehir Türk'ü bilir her nehri
Tunanın da kıyısından gitti eski Türk
Geçti eski Türk Tunayı da yararak
Kaç defa, hangi defa? sormaymız nafile.
Bilmez tarih bile.
Tarih çocuk güdük tarih güdük
Sökün büyük, pek büyük.
Sayılmaz, sayılmaz bu sökün
O kadar çok Tunadan geçtiği günler Türkün.
Tunanın yalnız üst ve alt illeri değil,
Tunanın üstü de altı da yer.
Dipdiri ve ölmez bir Türk vatanıdır.
Tunanın üstünü yaptı vatan Türk
Bakarak, akarak, yararak geçti
Tunanın altını kabristan yaptı.
Tunayla ruh oldu dipte yatan Türk.
Tunanın sisden ve güneşten yorganı.
Topraktan ve çakıldan yatağı ile
Akıyor «Türke vatanım» diye.
Derindir görünmez Tunanın dibi
Türk coşkun Tuna gibi, Tuna coşkun Türk gibi.

★

Tuna yalnız vatan değil ,yeni ufuklara
Türk'ü götüren eski bir Tuna
Adam da ilk adamdır.
Adam ile yaratıcı
«Yaradan» dediğimiz yaratan adamdı.
İnsanlar tazelenir, mekânlar ihtiyarlar.
Nesiller kaynaşıyor, coğrafya küçülüyor
Bırakılan yer göçtü.
Bırakana göç düştü.
Adamlar: «Haydin» dedi.
Alpler «Hoş geldin» dedi.

Atatürk

İNSAN

Gelenler adamdı, buldukları insandı
İnsan yalnız Tanrının yarattığı mahlûk
İnsan mahlûktan, adam insandan çıktı.
Tanrının insanı yer ve içer.
İnsanın adamı düşünür ve yaratır.

Atatürk

OĞUZ OĞULLARI

Asyanın ortasında Oğuz oğulları
Avrupanın Alplerinde Oğuz torunları
Doğudan çıkan biz, batıda yine biz
Nerede olsa, ne olsa kendimizi biliriz.
Hep insanlar kendilerini bilseler,
Bilinir o zaman ki hep biziz.
Türk sadece bir milletin adı değil,
Türk bütün adamların birliğidir.
Ey birbirine diş bileyen yığınlar,
Ey yığın yığın insan gafletleri
Yırtılmış gözlerdeki gafletten perde,
Dünya o zaman görecek hakikat nerede?
Hakikat nerede?

Atatürk

ATATÜRK'ÜN VECİZELERİ

Bilelim ki, millî benliğini bilmeyen, milletler başka milletlere yem olurlar.

★

Benim nâçiz vücudum nasıl olsa bir gün toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ebediyen yaşayacaktır.

★

Biz Türkler bütün tarihimiz boyunca hürriyet ve istiklâle timsal olmuş bir milletiz.

★

Biz doğrudan doğruya milliyetseveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetin dayandığı Türk topluluğudur.

★

Türk demek dil demektir.

★

Bugün vatanımızda bir millî kudret varsa o cereyan, felâketlerden ders alan milletin kalb ve dimağından doğmuştur.

★

Ancak kendilerinden sonrakileri düşünen milletler, milletlerini yaşamak ve ilerlemek imkânlarına nail ederler.

★

Uğraşmağa mecbur olduğumuz şey, yüksek kültürde ve yüksek fazilette dünya birinciliğini tutmaktır.

★

Basın milletin müşterek sesidir.

★

Bence, bir millette şerefin ,haysiyetin, namusun ve insanlığın vücud ve beka bulabilmesi, mutlaka o milletin hürriyet ve istiklâline sahip olmasıyla kaimdir.

★

Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak muallimlerdir.

★

Dünyanın her tarafında muallimler, insan topluluğunun en fedakâr ve muhterem unsurlarıdır.

★

Çiftçi ve çoban bu millet için aslî unsurlardır.

★

Dünya milletlerinin saadetine çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak demektir.

★

Dünya üzerinde gördüğümüz her şey, kadının eseridir.

★

İktisadî kalkınma, Türkiyenin hür, müstakil, daima daha kuvvetli, refahlı Türkiye idealinin belkemiğidir.

★

Ferdin saltanatı ve onun temsil ettiği meş'um bir idare şekline çevrilen bir silâh mukaddestir.

★

Fikirler, cebir ve şiddetle, top ve tüfekle asla öldürülemez!

★

Hakikati konuşmaktan korkmamalıyız.

★

Hâkimiyeti Milliye öyle bir nurdur ki onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar batar, mahvolur.

★

Yol, köylülerin kanadıdır.

★

Herkes Mebus olabilir, Vekil olabilir, hattâ Cumhurreisi de olabilir, fakat sanatkâr olamaz.

★

İlham ve kuvvet membaı, milletin kendisidir.

★

Türk çetin işler başarmak için yaratılmıştır.

★

Türk çocuğu analarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.

★

Türkiyenin asıl sahibi ve ehendisi köylülerdir.

★

Türk milletinin dili ve millî benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır.

★

Türkiye devleti cihangir bir devlet olmıyacaktır. Fakat yeni Türkiye devleti iktisadî bir devlet olacaktır.

★

İktisaden zayıf bir millet sefaletten kurtulamaz.

★

Yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi dayandığı iktisadiyatla kuracaktır.

★

Hürriyetin de, müsavatın da, adaletin de dayanağı millî hâkimiyettir.

★

Yeni Türkiye hükûmetinin öz cevheri Millî Hâkimiyettir. Milletin kayıtsız ve şartsız hâkimiyetidir.

★

Cumhuriyet fikir serbestliğine taraftardır. Samimî ve meşru olmak şartiyle her fikre hürmet edilir. Her kanaat muhteremdir.

★

Yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir. Halkın devletidir.

★

Bizim vuzuh ve tatbik kabiliyetini gördüğümüz siyasî meslek «Millî Siyaset» tir.

★

Millî siyaset, millî sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanarak varlığımızı koruyup memleketin gerçek saadet ve imarına çalışmaktır.

★

Türk milletinin milliyetçiliği hodbince ve mağrurca bir milliyetçilik değildir.

★

Yeni milliyet anlayışımız, dinî ve mezhebî bağlar yerine Türk milliyeti bağı ile ferdlerin toplanışıdır.

★

Memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin düşmesidir.

★

Millî Mücadele, şahsî hırstan değil, millî idealden doğmuştur.

★

Levent Şakirerdi Arsun

Türk vatanının bir karış toprağı için bütün millet bir vücut olarak ayağa kalkar.

★

Saygısızlığın, tecavüzün küçüğü ve büyüğü yoktur.

★

Türkiyede Bolşeviklik olmıyacaktır. Çünkü Türk hükûmetinin ilk gayesi, halka hürriyet ve saadet vermektir.

★

Bu millete hizmet eden onun efendisi olur.

★

Bu topraklarda hak sahibi olmak, herkesin bir iş görmesi esasına dayanacaktır.

★

Büyük dâvamız, en son ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir.

★

Büyük işleri yalnız büyük milletler yapar.

★

Cumhuriyet ahlâkı fazilete dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir.

★

Artık vatan imar istiyor, zenginlik ve refah istiyor. İlim ve marifet, yüksek medeniyet, hür fikir ve hür zihniyet istiyor.

★

Milletlerin hayatı tehlikeye maruz kalmadıkça harb bir cinayettir.

★

Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı düşman kanıyla ıslanmadıkça terkedilemez.

★

Hayat demek mücadele, musademe demektir. Hayatta muvaffakıyet, mutlaka mücadelede muvaffakıyetle mümkündür. Bu da mânen ve maddeten kuvvete, kudrete dayanan bir keyfiyettir.

★

Hiçbir inkılâp hakikati görenler dışında, ekseriyetin reyine müracaatla yapılmaz.

★

İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur.

★

İnsaf ve merhametle, yalvarmakla, millet işleri ve devlet işleri görülmez. Millet ve devlet şeref ve istiklâli temin edilemez. İnsaf ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur.

★

Terakki yolumuzun önüne dikilmek istiyenleri ezip geçeceğiz!

★

Türk milletinin istidadı ve kat'î kararı medeniyet yolunda durmadan ,yılmadan ilerlemektir.

★

Türkler bütün medenî milletlerin dostlarıdır.

★

İçtimaî hayatın başlıca temeli aile hayatıdır.

★

Dağları delen, göklerde uçan, gözle görülmeyen yıldızlara kadar her şeyi gören, aydınlatan, tetkik eden medeniyetin kudretli ve ulvî ışığı karşısında orta çağlık zihniyetleriye ve iptidaî hurafelerle yürümeğe çalışan milletler mahvolmağa veya hiç olmazsa esir ve zelil olmağa mahkûmdurlar.

★

Ben icap ettiği zaman en büyük hediyem olmak üzere Türk milletine canımı vereceğim.

★

Yüksek Türk! Senin için yüksekliğin hududu yoktur. İşte parolan budur;

★

Benim âciz vücudum nasıl olsa bir gün toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ebediyen yaşayacaktır.

★

Membasız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir.

★

Medenî olmayan insanlar, medenî olanların ayakları altında kalmağa mahkûmdurlar.

★

Mektep genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, istiklâl şerefini öğretir.

★

Millet sevgisi kadar büyük mükâfat yoktur.

★

İleri gitmek beklemekten iyidir.

★

Ordumuz, Türk birliğinin kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesidir.

★

Sağlam ve gürbüz nesil Türkiyenin mayasıdır.

★

Sanatkâr, cemiyette uzun cehid ve gayretlerden sonra alnında ışığı ilk hisseden insandır.

★

Tüccar, milletinin emeği ve üretimini kıymetlendirmek için eline ve zekâsına emniyet edilen ve bu emniyette liyakat göstermesi gereken adamdır.

★

Şurası unutulmamalıdır ki, Türk âleminin en büyük düşmanı komünistliktir! Her göründüğü yerde ezilmeli!

★

Ya istiklâl, ya ölüm!

★

Ne mutlu, Türküm diyene!

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÜN ÖLÜMÜ

Kemal Atatürk, milli mücadeleyi kazanıp (Türkiye Cumhuriyeti) ni de kurduktan sonra, Türk Milletini yükseltmek için durmadan, geceli gündüzlü kendini millet yoluna vermişti. Kemalizm inkılâbiyle de Türk Milletini asrî bir devlet haline sokmuştu. Daha belki yapacak çok işleri vardı. O, maziden kalan ne varsa hepsini değiştirmek, genç ve yeni bir Türkiye yaratmak yolunda çalışıyordu. Nihayet her ferde mukadder olan ölüm, ona da yaklaştı: Tabiatın bu kanunu önünde durmak kabil değildi. Son senelerde hastalandı. Eski neşesi kalmamıştı. İkinci Tarih Kurultayında üyelere Beylerbeyi sarayında bir akşam çayı vermişti. Sonra hep beraber Boğazda bir gece tenezzühüne çıkmıştık. Etrafına halka olduk. Fakat bu zaman çok zayıf ve sesi bile az çıkıyordu. Ağır ağır eriyordu. Hepimiz onun bir hastalık geçirdiğini anlamıştık.

Atatürk, karaciğerinden hasta idi. 1937 nisan sonlarında sureti mahsusada davet edilen Fransız profesörü Fisenje çağırıldı. Çünkü Türk doktorları onun karaciğerinden rahatsız olduğu teşhisini koymuşlardı. Bu Fransız profesörü de aynı teşhisi koydu. Bundan sonra aynı profesör, üç kere daha Türkiye'ye gelerek Atatürk'ün tedavisiyle meşgul oldu. Fisenje'den başka Viyana'nın meşhur doktorlarından H. Epinger ve yine Alman doktorlarından meşhur Fon Bergman Berlin'den gelerek, Atatürk'e müteaddit konsültasyonlar yaptı. Yine bir şey elde edilemedi. Bunun üzerine temmuzun otuzunda Türk doktorları da bir konsültasyon yaptı. Atatürk'ün karnı su topluyordu. Bu, (Siroz) denilen tehlikeli bir hastalıktı. Bundan

Levent Şahverdi Arşivi

kurtulmanın imkânı yoktu. Bu hastalığı karaciğer yapıyordu. Hastalık durmadan seyrini takip ediyordu. Kendisi de bu tehlikeyi anlamıştı. Günün birinde radyodan bir ses geldi. Yalova'dan bir alaturka heyetin konseri işitildi. Arkasından «Türk Milleti Atatürk'ün sıhhati şerefine eğlensin!» sesi işitildi. Buna kimse bir mâna vermemişti. Meğer hastalık tehlike yolunu tutmuş bulunuyordu.

16 Ekim pazar günü, anî bir surette hazmi ve asabî bazı tehlikeli âraz başgöstermeğe başladı. Bu ağır hastalık birkaç gün sürdükten sonra tekrar hafifledi fakat hastalığın seyrini durdurmağa imkân yoktu. Atatürk günden güne erimeğe devam ediyordu. Hattâ her zaman yanında bulunan (Ülkü) bile onu tanıyamaz olmuştu. Son günlerde kendisine gıda olarak bir miktar süt, portakal suyu, elma suyu, arada bir çorba veriliyordu.

Atatürk, hastalığını Yalova'da iken anlamış, Ankara'ya gelmişti. Fakat Ankara'da kalamadı. İstanbul'a Dolmabahçe sarayına gitti. Arasıra hava almak üzere Svarona yatı ile Boğazda gezintiler yapıyordu. Biraz da Boğazda soğuk almıştı. Artık krizler fazla gelmeğe başlayınca, saraydan dışarı çıkamadı.

Bu yılda Cumhuriyetin XV inci yıldönümü idi. Ankara'da büyük bir geçit resmi yapılacak. Atatürk, onuncu yılda olduğu gibi büyük bir nutuk söyliyecek, askeri selâmlıyacaktı. Hazırlık başladı. Atatürk Ankara'ya gelecek dediler. Hattâ şeref tribününe çıkmaları için asansör yapılacağından bahsettiler. Fakat mümkün olamadı. Ancak Cumhuriyetin on beşinci yıl merasiminde nutuklarını Başvekil (Celâl Bayar) okudular. Atatürk'ün nutku, Celâl Bayar'ın sesiyle dinlenildi. Bu okunan nutuk, Atatürk'ün orduya hitaben bir mesajı idi.

«Zaferleri ve mazisi insanlık tarihiyle başlıyan, her zaman zaferle beraber medeniyet nurlarını taşıyan kahraman Türk Ordusu!

Memleketin en buhranlı ve müşkil anlarında zulümden felâket ve musibetlerden, düşman istilâsından nasıl korumuş ve kurtarmış isen, Cumhuriyetin bugünkü feyizli devrinde de

askerlik tekniğinin bütün modern silâh ve vasıtaları ile mücehhez olduğun halde vazifeni aynı bağlılıkla yapacağına hiç şüphem yoktur.

Bugün, Cumhuriyetin 15 inci yılını, mütemadiyen artan büyük bir refah ve kudret içinde idrâk eden büyün Türk Milletinin huzurunda kahraman ordu, sana kalbi şükranlarımı beyan ve İfade ederken büyük ulusumuzun iftihar hislerine de tercüman oluyorum.

Türk vatanını ve Türklük câmiasının şan ve şerefini dahilî ve haricî her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifeni her an ifaya hazır ve âmade olduğuna benim ve büyük ulusumuzun orduya bahşettiği en son sistem fabrikalar ve silâhlariyle bir kat daha kuvvetlenerek büyük bir feragat ve istihkarı hayat ile her türlü vazifeyi ifaya müheyya olduğunuza eminim. Bu kanaatle, kara, deniz, hava ordularımızın kahraman ve tecrübeli komutanları ile subay ve eratını selâmlar ve takdirlerimi bütün ulus muvacehesinde beyan ederim.

Cumhuriyet Bayramının 15 inci yıldönümü hakkınızda kutlu olsun!»

KEMAL ATATÜRK

Atatürk artık çok ağırdı. Ankara'ya da gelememişti. Başvekil Celâl Bayar ve onun yakın arkadaşları artık saraydan ayrılmıyorlardı. İlk krizden sonra hastalık şiddetle devam etti. Atatürk'ün sıhhî vaziyeti 8 Kasım 1938 salı günü akşamı saat 6,30 da birdenbire vahim bir şekle girdi. Bundan bir saat evvel kendisine meyva suyu içirilmişti. Neşesi yerinde görünüyordu. Biraz sonra hafif bir bulantı hissetmeğe başladı. Bu bulantı arttı ve kendisini kaybetti. Yatakta o, artık sessiz, konuşmadan, dalgın dalgın yatıyordu. Gece yaklaştığı zaman tam bir koma devresine girmişti. Hasta ağırlaşınca, şu rapor gazetelerde neşredildi ve radyolarla halka iân edidi:

İstanbul: 8. Reisicumhur Kâtibi Umumîliğinden:

1 — Bugün, ikinciteşrinin sekizinci salı günü saat (23) de Reisicumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müte-

Atatürk'ün tabutu muvakkat kabirin mozolosunda.

davî ve müşavir tabipler tarafından verilen rapor, ikinci maddededir:

2 — Bugün saat 18.30 da hastalık birdenbire normal seyrinden çıkarak şiddetlenmiş ve sıhhî vaziyetleri yeniden ciddiyet kesbetmiştir. Hararet derecesi (36,4), nabız muntazam (100), teneffüs (22) dir.

Mütedavî tabipler:

Profesör Dr. Neşet Ömer İrdelp, Profesör Dr. Mim Kemal Öke. Profesör Dr. Nihat Reşat Belger.

Müşavir tabipler:

Profesör Dr. Akil Muhtar Özden, Profesör Dr, Hayrullah Diker, Profesör Dr. Süreyya Serter, Profesör M. Kemal Berk, Profesör Dr. Abravaya Marmaralı.

Atatürk'ün hastalığı seyrine devam ediyor. Artık hasta, etrafındakileri tanıyamıyor. Doktorlar başucundan ayrılmıyorlar. Her tarafta bir hüzün var. Dolmabahçe sarayı sessiz... Yalnız sahile vuran dalgaların sesi var... Yakın dostlarının göz yaşları dinmiyor. O, ne bakıyor, ne söylüyor; mel'un hastalık tahribatını yapmakta devam ediyordu.

İkinci tebliğ:

Saat 10 da:

İstanbul: 9. Reisicumhur Umumî Kâtipliğinden:

1 — Reisicumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında mütedavî ve müşavir tabipleri tarafından bu sabah 10 da verilen rapor ikinci maddededir:

2 — Geceyi rahatsız geçirdiler. Umumî hallerindeki vaziyet ciddiyetini muhafaza etmektedir.

Hararet derecesi: 36,8

Nabız muntazam: 128

Teneffüs: 22 dir.

Akşam saat 20 de:

—1 — Bugünü yorgun ve dalgın geçirdiler. Umumî ahvalde ciddiyet biraz daha ilerlemiştir. Nabız muntazam 124, teneffüs 40, hararet 37,6 dır.

Gece saat 24 de:

2 — Saat 20 den itibaren dalgınlık artmıştır. Umumî ahvali vahamete doğru seyretmektedir.

Hararet derecesi: 37,6

Nabız: 132

Teneffüs: 33 tür.

Herkes radyolarının başında bu korkunç raporu heyecanla bekliyordu. Sanki büyük bir âfet gelecek gibi, ruhlarda bir acı vardı. Atatürk, rahat döşeğinde, dakikadan dakikaya sönüyordu. İstanbul halkı sarayın etrafına dolmuş, onun sıhhat haberini almak için içeriden çıkanlardan:

— Atatürk nasıl?

Diye soruyorlardı. Atatürk koma halinde birdenbire gözleri açıldı. Ve sonra yavaşça sordu:

— Saat kaç!..

Kendisine cevap verdiler. Sustu ve bir daha konuşmadı. Saat kaç? O'nun son sözüdür. Saati niçin sormuştu? Bilmiyoruz. Zamansız ebediyete intikal ederken zamana ait fânî suali bu oldu. Daha hayata doyamamış yapacak çok işleri vardı... O son dakikalarında bile zamanını anlamak istiyordu. Fakat bir daha söylemedi. O insafsız ve amansız ölüm yatağında, dalgın uyur gibi nihayet gözlerini kapadı. Saat dokuzu çaldığı dakika, son dakikasını yaşıyordu. Beş dakika sonra artık sönmüştü. Atatürk hayata gözlerini yumdu.

10 Kasım 1938 saat dokuzu beş gece Atatürk öldü. Ölümünden bir saat sonra Sıhhî Müze Müdürü Doktor Nuri saraya gelerek, Atatürk'ün yüzünün ve ellerinin molâjını aldı. Neşet Ömer yatağın başında kaldı; diğer mütedavî doktorlar evlerine gittiler. Bu haber yıldırım süratiyle saat on birde İstanbul'a yayıldı. İstanbul bir anda matem havasına büründü. Atatürk'ün kardeşi Makbule Hanım, Ülkü, Başvekil Celâl Bayar, yaveri Cevat Abbas ve Salih Bozok ve bütün dostları yatağın başında feryatlarla ağlıyorlardı. Cumhurreisi, devletimizin bânisi, milletimizin hâdimi, kahraman ve Gazi Mustafa Kemal ölmüştü.

10 Kasım 1938, Atatürk'ün müdavî ve müşavir tabipleri tarafından verilen rapor suretidir.

Bu rapor «Ölüm haberi» idi.

Reisicumhur Atatürk'ün umumî hallerindeki vehamet dün gece saat 24 de neşredilen tebliğden sonra her an artarak bugün 10 Kasım 1938 perşembe sabahı saat dokuzu beş geçe büyük şefimiz derin koma içinde terki hayat etmiştir..

Mütedavî tabipler:

Profesör Dr. Neşet Ömer İrdelp, Profesör Dr. Mim. Kemal Öke. Profesör Dr. Nihat Reşat Belger.

Müşavir tabipler:

Profesör Dr. Akil Muhtar Özden, Profesör Dr. Hayrullah Diker, Profesör Dr. Süreyya Berk, Profesör Dr. Abravaya Marmaralı.

Bu ölüm haberi öğle radyosunda haber verildiği dakika, bütün Türkiye ve bütün dünya bu acı habere candan ağladı. Derhal resmî dairelerdeki bayraklar yarıya indi. Daireler ve mektepler tatil edildi. Ben hayatımda bugün gibi büyük bir matemli an daha görmedim. On sekiz milyon o dakika birdenbire gözyaşı döktü. Bu hal tasvir edilemiyecek bir matem havası doğurdu. Ancak o dakikayı yaşıyanlar, bugünün dehşetini ve acısını hissetmişlerdir. Kadın, erkek, yaşlı, genç herkes feryatlarla ağlıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Atatürk'ün ölümü dolayısiyle de şu resmî tebliği neşretti:

«Mütedavi ve müşavir tabiplerin neşredilen son raporu. Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığını bildirmişlerdir.

Bu acı hâdise ile Türk vatanı büyük yapıcısını, Türk Milleti Ulu Şefini, insanlık büyük evlâdını kaybetti. Milletimize, içimiz yanarak, bu tarife sığmıyan zıyamdan dolayı en derin taziyetlerimizi sunarız.

Kederlerimizin tesellisini ancak ve ancak onun büyük eserine bağlılıkta ve aziz vatanımızın hizmetinde ararız.

Şurasını da her şeyden evvel beyan etmeliyiz ki, ölmez olan onun büyük eseri Cumhuriyet Türkiye'sidir.

Hükûmetimiz, içinde bulunduğumuz bu mühim anda, bugüne kadar olduğu gibi, dikkatle vazife başındadır. Müessisi olan nizam ve vaziyeti idame hususunda büyük Türk Milleti-

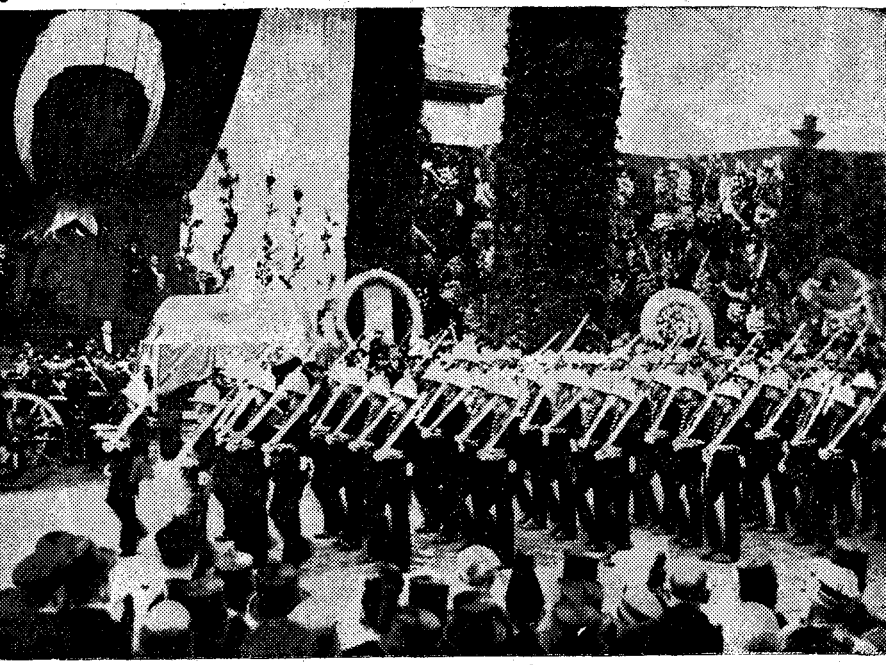

Atatürk'ün katafalkı önünden geçen İngiliz askerleri.

nin Hükûmetiyle yekvücut olarak teyit ve temin edeceğine şüphe yoktur.

Teşkilâtı Esasiye Kanununun otuz üçüncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda, Reisicumhur Vekâleti vazifesini deruhte etmişlerdir. Yine Teşkilâtı Esasiye Kanununun otuz dördüncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi derhal yeni Reisicumhuru intihap edecektir.

Türkiye'nin en büyük makamına, Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre geçecek olan zatın etrafında hükûmetiyle, şanlı ordusu ile ve bütün kudret ve kuvvetleriye Türk Milleti sarsılmaz bir varlık olarak toplanacak ve yükselmesinde devam edecektir.

Bugün ayrıldığına ağladığımız Büyük Şefimiz Atatürk, her vakıt Türk Milletine güvenli, eserlerini bu güvenle yaptı. İdamesi esbabını da istikmal ederek güvenle büyük milletimize bıraktı. Ebedî Türk Mileti, onun eserlerini ebediyetle yaşatacaktır. Türk gençliği, onun kıymetli vediası olan Türkiye Cumhuriyetini daima koruyacak ve onun izinden yürüyecektir.

Kemal Atatürk, Türkün tarihinde ve gönlünde daimâ yaşıyacaktır.»

10/11/1938

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetinden:

Reisicumhur Atatürk'ün, milleti mateme garkeyliyen ziyaı dolayısile Teşkilâtı Esasiye Kanununun 34 üncü maddesi mucibince yeni Reisicumhur intihap edilmek üzere teşrinsanînin on birinci cuma günü saat on birde Büyük Millet Meclisini içtimaa dâvet ederim.

Reisicumhur Vekili ve Büyük Millet Meclisi Reisi
ABDÜLHALİK RENDA

Bu suretle Atatürk'ün ölümünü hükûmet, millete haber virdi. Cumhurreisi Vekilliğide Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda'ya verildi. O da yeni Reisicumhur intihabı için mebusları Meclise davet etti.

Doktor Nihat Reşat Bey, Atatürk'ün hastalığını ve ölümünü şöyle anlatıyor. Kendisi bütün hastalığı müddetince yanından ayrılmamıştır:

«Atatürk'ü ilk defa 1937 haziranında Yalova'da muayene ettim. O tarihte kendisinde (Cirrhose - Siroz) hastalığına ait hiç bir alâmet görmedim. Fakat bu tarihten sekiz ay sonra ben yine Yalova'da yaptığım muayenede karaciğerindeki rahatsızlığı ârazını tesbit ettim. Tedaviye başladım. Kendisiyle on gün kadar meşgul oldum. Bu sıralarda Yalova'dan Bursaîya giden ve Bursa'dan İstanbul'a dönen Büyük Şef, Dolmabahçe'-

ye indiği gün bir soğuk algınlığından muztaripti. Bu defa Profesör Neşet Ömerle birlikte tedavisinde bulundum. Şubat sonlarında hastalık anlaşılmıştı. Atatürk, Ankara'ya döndü. Mayısta İstanbul'a geldiği zaman temmuz ortalarına kadar Savarona yatında kaldı. Bu müddet zarfında doktor Neşet Ömer'le birlikte tedvisiyle meşgul olduk. Bu sıralarda hastalık, Yalova'daki teşhisime göre bir hayli ilerlemişti. Hastalığın daha bir müddet tehlikesiz seyrini takip edeceğini umuyordum. Fakat birdenbire ateş zuhur etti. Ve bu tarihten itibaren hastalık, tehlikeli bir seyre girdi ve çok müessif âkibetle neticelendi. Ölüm hâdisesinden yirmi gün kadar evvel ikinci defa gelen krizi mukavemetle atlatan Atatürk, aynı ârazla gelen ikinci krize tahammül gösteremedi ve 73 saat sonra hayata gözlerini yumdu.

Ekimin başlarında Atatürk, ısrarla Ankara'ya dönmek arzusunda bulunuyordu. Hastalık ilerlediği için yola çıkmasının doğru olmadığını söyledik; kabul etti. Atatürk kendi hastalığı ile yakından alâkadar olmuştur. Hattâ ecnebi bir tıp ansikopedisinin bu hastalığa ait olan kısmını tercüme ettirdiğini, bilhassa doktor Fisenjer'le hastalığın etrafında görüşmeler yaptığını duydum.

10 ikinciteşrin saat yediden sekize kadar nöbette idim. Benden sonra doktor Abrava'yı aldı. Bir aralık, kapının önünde doktor Hayrullah'la görüşürken içeriden hastabakıcının feryadını işittim. Atatük, bütün milleti öksüz bırakarak saat dokuzu beş geçe gözlerini kapamıştı.

Profesör Mim. Kemal Öke de, Yedi Gün mecmuası muharrirlerinden Niyazi Ahmet Okan'a Atatürk'ün son günlerine ait intibalarını şu suretle anlatmıştır:

Suadiye'de evimde oturuyordum. Bir telefon.. yarın saat dokuzda sarayda bulunmaklığımın lüzumunu tebliğ ediliyordu. Geceyi, rahatsız geçiren Ata'ya, acaba yapılacak bir şey mi var? üzüntüsü ile geçirdim. Ertesi günü Atatürk'ün hastalığı hakkında Almanya'dan Fon Rihman, Viyana'dan Epinger adında iki profesörün bulunduğu bir konsültasyon yapılacağını öğrendim. Bu konsültasyonda Neşet Ömer, Süreyya Hi-

dayet, Nihat Reşat, Mehmet Kâmil, Sıhhiye Müsteşarı Asım, Abravaya ve ben bulunuyorduk. Akil Muhtar hasta olduğu için gelememişti. Birçok müzakere ve münakaşalardan sonra Atatürk'ün hastalığının neden ibaret olduğu hakkında Türk hekimlerinin noktai nazarı aynen kabul edildi. Yalnız, hekimlerin konsültasyonundan evvel, Atatürk'ün evvelâ benimle konuşmak istediğini tebliğ ettiler. Hemen gittim. Ellerini öptüm, oturtular. Orada Başvekil Celâl Bayar ve Şükrü Kaya vardı. Atatürk:

— Kemal Bey!.. Şimdi konsültasyon yapılacak. Su almak icabederse ne olacak?.. Bana evvelce yaptığın ameliyatlarda hiç bir şey hissetmemiştim. Bu da böyle olabilir mi? Bağırsak delinmez mi? Kanla karışmaz mı?..

— Atam; bu, onlardan basittir. Hiç bir şey duymazsınız. Yine o usulle yaparız. Bağırsakların delinmesi, kan damarının yaralanarak kana karışması, usulü dairesinde yapılan bir su alma ameliyesinde varid değildir; müsterih olunuz. Takdir buyuracaksınız ki, bu ilk ponksiyondan sonra şayet yapılmasına ihtiyaç görülürse, ondan sonrakilerinde bu endişelerden hiç birini hissetmiyeceksiniz!..

Dedim. Ben, hem Ata'yı, duydukları endişeden kurtarmağa, hem de ondan sonra yapılacak ponksiyonlara hazırlamağa çalıştım. Atatürk, evvelce kendisile, bilemiyorum, kim tarafından «dikkat edilmezse, oradaki damarlardan biri yaralanabilir ve bağırsak zedelenebilir» denilmiş olacaktı. Bu, telâşını mucip olmuştu. Bu sözlerim kendisine çok müsterih etmiş:

— Artık bu müdahaleden çekinmiyorum. Kolaymış!..

Buyurdular. Profesör Epinger'in rejim hakkındaki tavsiyesi pek iyi netice vermedi. Atatürk bundan sarsıldı. Bütün tedbirler üzerinde ittihat edildi. Ve bunlardan sonra, sırası gelince karnından su alınması da kararlaştırıldı. Fakat bu tedbirler Atatürk'ün sıhhati üzerinde bir salâh temin edemedi. Karında gittikçe artan su kendisini rahatsız etmeğe başladı. Bir akşam yine Suadiye'de idim. Neşet Ömer saraydan telefon etti:

— Kemal Bey, yarın saat dokuzda sarayda bulun! Fisenjer geliyor. Suyu alırız, olmaz mı?

Dedi. Bu, beklediğimiz bir netice idi. Ertesi günü saraya gittim. Neşet Ömer ve Kalemi Mahsus Müdürü Süreyya, Kalemi Mahsus Müdiriyeti odasında buluştuk. Atatürk'ün karaciğerinde kifayetsizlik olduğu için, herhangi bir zehirli maddeye tahammül edemiyeceğini nazarı dikkate alarak, müteda vî hekim Neşet Ömer, evvel ponksiyonun hissi iptal edilmeksizin yapılmasına ve suyun az miktarda alınmasına taraftardı. Belki Neşet Ömer bu noktai nazarda ısrarda haklı idi. Fakat Atatürk'ün pek hassas olduğunu yakından bilen bir cerrahın bu işi iptalsiz temin etmesine imkân yoktu. Nitekim cilt altına yapılan en ince iğne bile, ancak hissini iptalle yapılabilirdi. Bu böyle iken, benim bu elem veren bir kalın iğneyi tecrübe edemiyeceğim pek âşikârdı. Fisenjer de teklifi mahzursuz gördü. Ben de, esasen hazırlığımı ona göre yapmış, her türlü tertibatı almıştım. Ponksiyonu yaptım. Bu çok tabiî ve hastaya ıstırap vermeksizin seyretti. On buçuk kilo su alındı. İstirahate, derin, sâkin bir nefes almağa mütehassir olan Atatürk:

— Oh!.. Çok rahat ettim!

Buyurdu. Su şişelerden aktarma edildikçe:

— Bu kadar su aşağı yukarı bir gaz tenekesi doldurur. Karın içinde taşınabilir mi? İğneyi bana gösterin!..

Buyurdu. Hemen ince bir iğne gösterdim:

— Aman, bu kazma, anestezisiz nasıl batırıldı?

İptalsiz yapılması için telkinat yapılmış olacak ki:

— Birkaç defa anestezi yapılmadan bu yapılmazdı. Fakat bir diğeri icabederse, rica ederim daha incesini intihap edelim.

Buyurdu. Su alındıktan sonra bacaklardaki şişlikler (ödem) azaldı. Fakat karın ertesi gün yine şişmeğe başladı. Neşesi biraz azalmış ve bu şişmeden tabiî olarak memnun olmadığı görünüyordu. Fakat biz kendisini bunun tabiî olduğuna, bu işin ancak tedriten tabiî bir hale geleceğine, sabır ve tahammül lâzım geldiğine iknaa çalışıyordu. Netekim Fisinper

de kendilerine, ilk ponksiyonların on gün fasıla ile, ondan sonrakilerin aylık fasılarla yapılmak suretile, fasılaların yavaş yavaş uzatılacağını arzetmişti. Şişlik yavaş yavaş artmış ve on altıncı günü eski ıstırapları verecek dereceye gelmişti. Tekrar ertesi gün su almağa karar vermiştik. Biz bir gün evvelinden her şeyi hazırlamıştık. Öğle üzeri bize emretti. Huzurlarına gittik:

— Ben pek muztaribim. Hemen suyu alınız!

Buyurdular. Neşet Ömer:

— Efendimiz, yarın yapılacak; her şey hazırlanıyor!

Dedi. Atatürk:

— Bugünle yarının arasında ne fark var. Hemen yapınız!

Buyurdu. Bu ısrarı üzerine biz de hemen ponksiyonunu anestezi altında yaptık. Aynı miktarda su çıkarıldı. Kendisi mütemadiyen:

— Hepsini alın, hiç kalmasın! Vaziyetimi değiştirin de orada burada kalanlar da alınsın!..

Buyurdular. İkinci su alma da Ata'yı çok rahat ettirdi:

— Oh! Ne kadar rahat ettim. Bir sigara verin, içeyim...

Buyurdular. Bir de kahve içtiler. Atatürk'ün, velev kısa bir zaman için dahi istirahatine şahit olmak hepimizin içinde bir neşe uyandırıyor; biz de onun kadar seviniyorduk. Çünkü, muztarip insanlara ümit ve cesaret veren, onların refah ve saadeti için yorulan, bazan manevî ıstıraplar çeken Ata'nın birkaç dakika veya saat için olsun, sıhhatini görmek, bizi bir an için teselli ediyordu.

Bu su almaların, kendisine mahsus ârıza ve tehlikeleri vardır. Onun için nabız ve tansiyon daima Neşet Ömer ve Nihat Reşat tarafından kontrol edilirdi. Ponksiyonlar ne tansiyonda, ne de nabızda en ufak bir tehavvül göstermedi; gayet tabiî seyretti. Bundan çok memnun oluyorduk...

— Bir gün, muayenehanemde hastalarımla meşgüldüm. Telefon... Neşet Ömer:

— Ufak bir ârıza oldu. Kan durdurucu ilâçları alarak saraya gel!

Diyordu. Telâşla bu ilâçları yaptırarak saraya koştum.

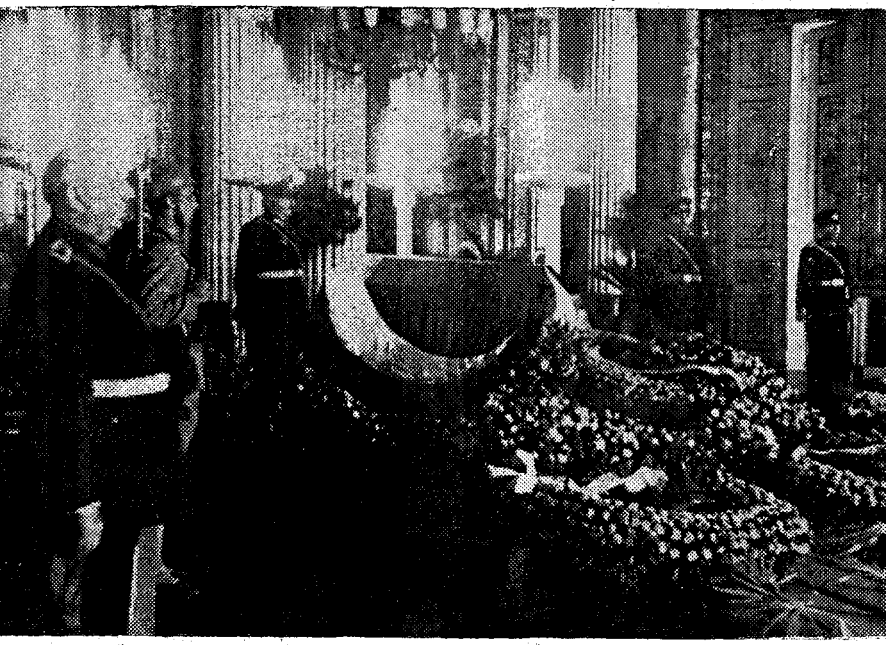

Atatürk'ün tabutu önünde ihtiram nöbeti bekleyen generaller.

Diş protezi, diş etinde bir et kabarıklığı yapmış. Dişçi arkadaşımız hastalığın esasını, bu hastalıkta kan durdurmasının müşkülâtını bilmediği için bu kabarık eti kesmiş ve koparmış; müthiş bir kanama olmuş... Dişçi korkmuş, benim hemen getirilmekliğimi söylemiş. Bir taraftan da yapılması icabeden tedbiri tatbik etmeyi unutmamış. Kan durmuş.

Atatürk, en tehlikeli zamanlarda bile, muhitini teşçi edecek vaziyet alır. İşte bu defa da etrafında telâş edenlere sükûnet tavsiye etmek suretile itidalini muhafaza ediyordu. Hem de ehemmiyetsiz bir müdahalenin beklenilmiyen bu neticesi karşısında telâş eden, korkan dişçiyi teşci ediyormuş... Ben geldiğim zaman kan tamamen durmuştu. Tamponun kaldırılmasına ihtiyaç yoktu. Onu yerinde bıraktık. Ondan sonra kanama tekrarlamadı.

Bir gün Atatürk, geceyi ihtilâç içinde geçirmişti. Biz ertesi günü gördüğümüz vakit:

— Ben dün gece büsbütün başka bir adam olmuştum. Değişmiştim. Bu ne idi? Ne tuhaf, ben asıl bu gece hasta idim...

Buyurdu. Bu, karaciğer kifayetsizliğinin hafif geçen bir tezahürü idi. Bu da geçti. Fakat Atatürk, alınan bütün hekim tedbirleriyle hayatı uzatılan bir hasta idi. Günden güne eriyor; hattâ bu erime her gün kendisiyle temasta bulunan etrafının, hekimlerin gözlerine çarpacak kadar bârizdi. Koca bir nerji sönüyor; ordusunu zaferden zafere götüren, azimkâr büyük kumandan, kılıcı ile, âteşin hitabeleriyle millete enerji saçan bir insan eriyor, Kapıda bekliyen ölüm, ona her dakika yaklaşıyordu. O yine metîn idi. Öleceğini hissetmiş olabilir. Fakat etrafa katiyen hissettirmemişti. O daima Ankara'ya gideceğinden, epeydir millete görünmediğinden, görünmek ihtiyacından bahsederdi. Nitekim ölüme pek yakın bir zamana kadar, on beşinci yıldönümüne hazırlanmakta idi. İlk ponksiyondan beş altı gün sonra, Ankara'ya gidebileceğini, yüz metre yürüyebileceğini ona vadeden Fisenjer'in sözlerini dikkatle hatırlıyordu. Fakat zaman geçtikçe gitmek kudret ve kuvveti azaltıyordu. Hekimce bu arzularını yerine getirmeğe imkân yoktu. Fakat bazı mânevi teessürlerin hastalığın seyri üzerine fena tesir edeceğini düşünen hekimler, gitmesine mâni olmak mesuliyetini üzerlerine almak istiyorlardı. Hükûmetçe gitmesine ihtiyaç varsa ve kendileri de bunda musır iseler, hekimlerin muvafakatlerinin tabiî olduğu alâkadarlara arzedildi. Ankara seyahati düşünülürken, ikinci bir kriz daha yetişti. Ata çok şiddetli bir ihtilâç içinde, kısmen etrafını tanımıyacak bir halde... Suadiye'de idim. Telefonla hemen saraya gelmem bildirildi. Kadıköyüne gönderilen İstanbul motöriyle doğru saraya gittim. Atatürk oturmuş, mütemadiyen bağırıyor; ihtilâçlar gösteriyor:

— Bırak!.. Bırak!..

Diyor ve yatırılmasına şiddetle muhalefet ediyordu. Neşet Ömer ile birlikte hemen oturduğu vaziyette göğsüne serom şırıngaları yaptık:

— Bırak!.. Bırak!.. Çabuk!..

Kelimelerini mütemadiyen tekrar ediyordu. Zorla yatırdık. Ondan sonra işin daha ciddileştiği, karaciğer kifayetsizliğinin tehlikeli ihtilâtlarından olan komaya girmek üzere olduğu icabedenlere bildirildi. Tevfik Rüştü'nün, bir konsültasyon yapılmasının vaziyet icabı doğru olacağını söylemesi üzerine hemen Süreyya Hidayet, Akil Muhtar, Abravaya, Hayrullah, Mehmet Kâmil, dâvet edildiler. Yapılan istişarede siyah kan damarına serom glikoz ve diğer bazı ilâçlar şırınga edilmesi kararlaştırıldı. Bu seromun yapacağı şiddetli ve bazan tehlikeli olabilen şoklar nazarı dikkate alındı. Fakat ne olursa olsun, Akil Muhtar'ın ısrariyle bu seromlar tarafımdan yapıldı. Bu koma krizi esnasında Atatürk, mütemadiyen:

— Aman, «dil veya» değil... Dil efendim dil!.. Aman yarabbi!..

Gibi kelimeler ve kesik cümleler tekrarlıyordu. Arasıra kaşıkla su veriyorduk. Ağzında dolaştırdıktan sonra yutuyordu. Pek seyrek gözlerini açıyor ve kapıyor; son zamanlara doğru da:

— Su ister misiniz?

Sualine, başiyle veya kaşiyle müsbet veya menfî cevap veriyordu. Bu nöbet üç gün sürdü. Sabah saat altıda Hayrullah, ben, Kılıç Ali, büyük salonda oturuyorduk. Bay Rıdvan geldi:

— Efendim, oturmak istiyor. Gözlerini açtı!.. Ne yapayım?

Dedi. Telâşa meydan vermemek için bunun, yalnız ben giderek nezaretim altında yapılması muvafık bulundu. Hemen koştum. Bay Rıdvan bana gelinceye kadar Ata kendiliğinden oturmuş. Beni görünce dikkatle baktı:

— Tuhaf şey, bana ne oldu?

Buyurdu. Ben işimi bitirince salona avdet ettim. Bu vaziyeti tebşir ederken Bay Rıdvan tekrar geldi:

— Kemal Beyi tanıdı!...

Dedi.

— Mim. Kemal değil miydi? Burada ne işi var? Niçin burada?...

Diye sordu, dedi. Atatürk muhtelif tesirler altında kanamadan çok korktuğu ve korkulduğu için benim orada bulunuşumu, bu işlerle münasebeti araştırmak istiyordu. Başından geçen hâdisenin kendisine herhangi bir surette söylenilmemesi kararlaştırılmıştı. Atatürk, vaziyetin içyüzünü, etraftakilerine yüzlerinden; sözlerinden istihraç etmek istiyordu. Benim bulunuşum onun çok dikkatini celbetmiş olacak ki, sık sık:

— Kemal Bey burada mı?

— Diye sorduruyordu. Neşet Ömer'le aralarında şöyle bir muhavere geçmiş:

— Kemal bey burada mı yatıyor?

— Evet!..

— Niçin?...

— Vapuru kaçırmış...

Bu cevapların hiçbiri onun isteklerini tatmin etmiyordu. Fakat o hakikati gözlerden pekâlâ anlıyordu. Her gün istişare ile tatbik edilen rejim, karaciğer hulâsası serom fizyolojik, serom glikoze ve diğer bazı tedbirler tatbik edilmekte idi. Arasıra beklenilmiyen iyilik görünüyordu. Fakat bunların hepsi ümit verici, aldatıcı iyiliklerdi. Atatürk, gözlerimizin önünde ölümün pençesinde mücadele ve kendisini müdafaa ediyordu. Arasıra görülen salâh, şiddetli bir komadan muvaffakiyetle kurtuluş; bu hastalığın cidden nadir kaydedilen halleridir. Nitekim Fisenjer, yazdığı bir mektubunda komadan kurtulmasını harikulâde bir hâdise telâkki ediyor ve şimdiye kadar ancak iki defa gördüğünü ilâve ediyordu. Sanki ölüm, Atatürk'ü kapamıyordu. Sanki ölüm de ondan korkuyordu. Bütün hastalığın seyri esnasında kalb ve böbrekleri tabiîliğini muhafaza etti. Ata'nın, mukavemeti hikmetini de orada aramak lâzımdı. Hattâ kendisi bir gün:

— Beni kalbim kurtarıyor!..

Buyurmuştu. Bu defa karında su ağır toplandı. Otuz ikinci günü ancak ponksiyona mecburiyet hasıl olmuştu. Derhal hekimleri çağırıyor. Kızgın ve asabî bir halde, suyun alınmasını

Atatürk'ün tabutu arkasından ağlayan kız öğrenciler.

hemen emrediyordu. O gün ben Gülhaneye derse gitmiştim, bulunamadım. Kemal Bey, yok, yarın alırız, diyerek ponksiyonu tehire uşraşan arkadaşlarıma kızıyor ve:

— Mim, Kâmil alsın!..

Buyurdular. aruri olarak hemen on buçuk litre su alınıyor. Bu son ponksiyon idi. Ondan sonra hafif bir buhran daha geçirdiler. Fakat diğerleri gibi şiddetli ve sürekli olmadı. Hemen serom yapmak ve icabeden diğer ilâçları vermek üzere tertibat alındı. Serom yapılırken, tamamen açılmıştı. Hattâ bu müdahale esnasında:

— Ben yine uyudum galiba!...

Buyurdular. Ben de:

— Hayır, böyle bir şey vaki olmadı!..

Dedim.

— Acayip... Ben uyudum, zannettim...

Mukabelesinde bulundular. Atatürk geceyi rahatsız geçirdiler Ertesi gün karaciğer kifayetsizliğinin en vahim ârızalarını göstermeğe başladı. Bu defa geçen seferki gibi kelimeler söylemiyor. Hakiki ihtilâçlar göstermekle beraber daha sakin bulunuyordu. Fakat gittikçe ârızalar şiddetlendi. En nihayet hâleti nezi alâmetleri başladı.

Mim. Kemal'e bir sual sordum:

— Hiç ıstırap duydular mı?

— Hayır... Hattâ ilk koma esnasında Şükrü Kaya ile bir de münakaşamız oldu. Şükrü Kaya, inliyen ve hareketler yapan bir insanın ıstırap duymamasına imkân olabilir mi? demişti. Fakat o bunu bir hekim gibi değil, bir mantık işi olarak izaha çalışıyordu. Bereket versin ki Atatürk, bize, ayıldığı zaman, bir şey hissetmediğini söylemekle sözlerimizi teyit etmişti. Sadece.

— Bana ne oldu? Hiç bir şey bilmiyorum! Allah!.. Çok şey!..

Gibi sözler söyledi. Eğer koma içinde de ıstırap ve elem mevzuu bahis olsaydı; onun başucunda, ufak bir sarsıntıdan, en basit bir vecadan kurtarılmasını düşünen hekimler ne kadar muztarip ve müteellim olacaklardı.

Perşembe günü idi. Sabahleyin saat sekiz otuzda Akil Muhtar, Mehmet Kâmil, Abravaya ve ben, Atatürk'ün yanında idik. Tekrar serom glikoze yapılması kararlaştırıldı, bunu da yaptık. Derin bir huşû ve tâzimle huzurunda durduğumuz Atatürk, Türk Milletine veda etmek üzereydi. Mehmet Kâmil arkamda, omuzlarıma dayanarak hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Akil Muhtar, oksijen balonuna, oksijen doldurmakla meşguldü. Mim Kemal derin bir nefes aldı. Korkulu bir rüya görüyor gibi silkindi. Anlıyorum ki, sözlerine devam edemiyordu. Hafızasında kaybolmuş bir hâtıra arar gibi gözlerini sabitleştirdi. İlim ve fen! dedi.. İşte aciz içindedir. O, sanata ve ilme ne kadar hürmet ederdi. İlmî salâhiyetlere daima hürmetkârdı. Hiç unutmam, bir baloda gece yarısından sonra Neşet Ömer'le birlikte, müsaade almağa gittiğimiz vakit, muayede salonunda, bir zamanlar saçak öptüren padişahların oturdukları bir tahtın yanında bir koltukta oturuyorlardı. Yanımda Hakkı Tarık Bey vardı. Bize hitaben:

— Şuraya oturun... Burası padişahlara mahsus bir taht değil, ilim adamlarına mahsus bir yerdir.

Buyurdu. Bu, Ata'nın bize karşı itimadını, sevgisini ifade etmekle beraber, ilme verdiği kıymeti de veciz kelimelerle anlatmıştı. Atatürk'ün insanlığa karşı şefik düşünceleri vardı. Fazilet ve insanlık prensiplerini muhite telkin etmek için hiç bir fırsat ve vesile kaçırmazdı.

Mim. Kemal, koltuğundan fırlar gibi ayağa kalktı. Denizin dalgalarını yalıyarak villâya dolan sonbahar rüzgârını derin derin içine çekti, sonra:

— Başka ne söylememi istiyorsun? Anlamadın mı?..

Demek ister gibi yüzüme baktı. Sonra, tarihin bu en acı safhasını ağır ağır anlattı:

— O vakte kadar, metanetini muhaza eden kâtibi umumîsi Hasan Rıza da hıçkırmaktan kendini alamadı. Atatürk'ün yüzü gittikçe rengini değiştiriyordu, hançeredeki hırıltı gittikçe artıyordu. Artık insafsız ölüm, Ata'nın hayatına son darbeyi indiriyordu. Sert bir asker baş çevirişi gibi başını bir-

denbire bize çevirdi. Bize bir şey ihtar edyormuş gbi gözlerini açtı, baktı. Bu son hayat eseri, son nefesti.

Atatürk, dokuzu beşte ebediyet âlemine intikal etmiş bulunuyordu. Hasan Rıza geldi. Elini öptü. Biz de bu son tâzim vazifesini ifa ettik. Bu ne feci bir tablo idi. Sonsuz bir enerji kaynağı, kudretli bir varlık heykelinin bir hiçe mağlûp olup sönmesine şahit olmak ne büyük bedbahtlıktır. İşte biz bu bedbahtlığı herkesten evvel duyduk. Ben, fazla olarak onun asîl çehresine haşmet veren o mavi gözlerini de kapamak bedbahtlığına uğramış bir insanım karşınızda...

Mim. Kemal'i yaşlı gözler ve solgun bir yüzle bırakarak ayrıldım.

Profesör Mim Kemal, Atatürkîün ölümüne kadar yanında bulunmuş olduğundan, onun sondakikalarına ait hâtıraları bir tarihî vesika olduğundan, aynen aldım.

Vücutlarını mumya yaparak bir kauçuk tabuta koydular. Atatürk'ün kafatası ölçüsü 84 olup, Bırakisefaldi. Boyu 1.70 idi. Bu tabutun üzerine gümüş bir tabut onun üzerine de kurşun dök tüler. Ondan sonra gül ağacından bir tabuta koydular, sonra üzerini de atlas bir Türk Bayrağı ile sararak, Dolmabahçe sarayının muayede salonuna koydular. Saraydan Reisicumhur bayrağı indirildi; yerine, yarıya kadar inmiş büyük bir Türk Bayrağı çekildi. Tabutun başında büyük üniformalar giymiş subaylar ihtiram nöbetini beklemeğe başladılar. Tabutun etrafında meşaleler yakıldı. Ertesi gün İstanbul Üniversitesi gençleri salonlarında büyük bir matem tezahüratı yaptılar. Atatürk'ün yolundan yürümeğe andiçtiler. Ertesi gün de Taksim Meydanında Üniversite, büyük bir matem toplantısı yaptı. Ankara üniversite ve lise gençleri de Ulus Meydanında bir toplantı yaptılar.

Büyük Millet Meclisi de toplanarak, Atatürk'ün hâtırasını ayakta gözyaşlariyle beş dakika sükûtla taziz etti. Cenazenin defni için de (500) bin liralık bir tahsisatı kabul etti. Birçok hatipler de söz aldı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 11 Kasım 1938 günü toplandı. Cumhurreisi seçimi yapılacaktı. Halk, Millet Meclisinin

Atatürk'ün ölümüne candan ağlayan genç kadınlar.

önünü doldurmuştu. Askerî muzika, bir bölük kadar asker de Meclisin önünde bekliyordu. Meclisin damında bir hademe, yeni Reisicumhurun bayrağını asmak üzere bekliyordu. İsmet İnönü, otomobilleriyle gelerek Meclisin önünde indi. Başvekil

Celâl Bayar, karşıladı. Meclise girdiler. Ben de kapının yanında idim. Reisicumhur seçimi oldu. İsmet İnönü 348 reyle ve mevcudun ittifakile Cumhurreisliğine 11 Kasım 1938 tarihinde seçildi.

İstanbul halkı, üç gün Dolmabahçe Sarayında, Atatürk'ün cenazesini ziyaret etti. Atatürk'ün cenazesini ilk ziyaret eden Emanullah Han oldu. 200 bin kişi, Ebedî Şef'in tabutu önünden tâzimle ve göz yaşlariyle geçti. Halk günlerce durmadan ağlıyordu. Avrupalılar bile halkın bu içten gelen feryatlarına şaşmışlardı. Hattâ Avrupa gazeteleri, Atatürk'ün çok evvel öldüğünü fakat Türk âdeti mucibince halktan saklandığını yazmışlardı. Fakat dünya matbuatı Atatürk'ün ölümü ile pek yakından alâkadar oldu. Her millet bu ölüme aynı teessürle iştirak etti. Atatürk hakkında binlerce yazı neşredildi.

Atatürk'ün tabutunun arkasında altı büyük meşale yanıyordu. Başuçlarında General Nuri Yamut, General Osman Tufan ile büyük rütbeli dört subay ihtiram nöbeti bekliyordu.

Ziyaret başlıyacağı sırada salona ilk defa Fahrettin Paşa ile on iki general girdiler. Bundan sonra İstanbul Valisi ve heyetlerin murahhasları ve sair büyük memurlar, bunların arkasından üniversite ve lise talebeleri ve onları takiben de halk üç güni ziyaret ettiler. Halk feryatlarla tabutu ziyaret ediyordu. Bu ziyaret esnasında müessif bir hâdise oldu. Sarayın bahçesi önünde tehacüm neticesinde on bir kişi öldü. Atatürk'ün yaveri Salih Bozok da Atatürk'ün acısına dayanamıyarak «Sağlığında yaversiz yaşamadın, ahrette de seni yaversiz bırakmıyacağım!» diyerek tabanca ile intihar etti, fakat ölmedi.

Atatürk'ün ölümü dolayısiyle yurdun her tarafında mitingler yapıldı. Ve halk da üç dakika ayakta sükût ederek, büyük ölüyü tâziz etti. Atatürk'ün ölümü dolayısiyle gazeteler siyah başlıkla fevkalâde nüshalar çıkardılar. Bütün hayatını yazdılar. Hâtıralar, şiirler, birçok nesir yazılar neşredildi.

Atatürk için gazetelerde şiirler ve nesirler çıkıyordu. Bunların içinde ruhtan gelen bir parçada Ankaralı sütçü «Dikmenli Emine» nin bir ağıtı vardır.

Dikmen bağlarına gelmez olaydım,
Mavi gözlerini görmez olaydım.
O tatlı sözlerini duymaz olaydım.
Nittin İstanbul, nittin Türkün Ata'sını
Yalabuca kaybettim yetimlerin babasını.
Horozlu pınarda otomobilini durdurdu.
Dikmen bağlarına şavkı vurdu.
Nittin İstanbul, nittin Türkün Ata'sını
Yalabuca kaybettim yetimlerin babasını.
İsmini yazsınlar mezar taşına.
Her şeyi emanet etsinler arkadaşına
Teselli etseler benim kız kardaşıma
Nittin İstanbul, nittin Türkün Ata'sını
Yalabuca kaybettim yetimlerin babasını.

İhtiyar nine de Ankara'nın Dikmen sırtlarında bu ağıtı böylece düzmüştü. Ayni günlerde Atatürk'ün yetiştirdiği (Sıvırtmaç Mustafa) da, Atatürk'le tanıştığını Cumhuriyet gazetesine anlatıyordu:

1929 senesi yaz aylarında sığırlarımı alıp dağa çıktım. Öğle üstü hayvanlara su vermek üzere ağır ağır Balaban deresine iniyordum. Hava biraz serindi. Yolda giderken yirmi kadar atlı belirdi. En öndeki atlı bana doğru ilerledi, bana yaklaşınca atından indi. Çiftliğe nereden gidileceğini bana sordu. Elimle işaret ettim:

— Siz yanlış yoldan gelmişsiniz, çiftliğe yol buradan gider.

Dedim. Adımı sordu:

— Mustafa...

Dedim. Gülümsedi:

— Benim adım da Mustafa; demek adaşız, dedi.

Sonra:

— Mustafa Kemal Paşayı tanır mısınız?

— Tanımam!..

— Onu sever misin?

— Severim!..

— Niçin seversin?..

— Paşa olduğu için severim.

— Tekrar güldü:

— Sen ne iş görürsün?

— İşte şu gördüğün sığırları güderim.

— Ne kazanırsın?

— Ayda üç lira!..

— Peki, söyle bana; ayda üç lira, senede kaç lira eder?

— 36 lira...

— Sana bu 36 lirayı versem ne yaparsın?

— Hiç... Almam ki...

— Neden almazsın?..

— Otuz altı lira çok para... Hem, nereden aldın diye sorarlar...

Yolcu güldü:

— Aferin oğlum, böyle olmalı... Bu parayı yol gösterdiğin için veriyorum. Kimse bir şey diyemez...

Yanımda, yemek için yarım okka kadar cevizim vardı:

— Bu cevizleri alırsan, ben de senin paranı alırım.

Dedim. O bana bir avuç para verdi. Böylece ödeşmiş olduk. Tekrar adımı sordu:

— Mustafa.

— Benimki de Mustafa ama, yanında (Kemal) i var. Mustafa ile Kemal bir araya gelince ne olur?..

İçimden: «Sakın bu adam Mustafa Kemal Paşa olmasın?» dedim.

— Beni başka yerde görsen tanır mısın?

— Tanımaz mıyım ya... Sen Gazi Mustafa Kemal Paşasın.

Dedim. Hayvanlarını sürüp gittiler. Ben de çiftliğe döndüm. O zaman zayıf ve hastalıklı idim. Ertesi gün beni kaplıcalara çağırdılar. Kapıdan içeri girdim. Hiç şaşalamadan elini öptüm:

— Mustafa, seni çiftlik kâhyası yapacağım, ister misin?

— Kâhya ne demek?..

— Çobanların en büyüğü odur. Kâhyalık için dört lira verirsem yetişir mi?

— Siz bilirsiniz...

— Hayır Mustafa, seni kâhya yapmıyacağım; mektebe göndereceğim. Orada okuyup yazma öğreneceksin!..

Sevindim:

— Mektebe gönderiniz, bu daha iyi...

Dedim. Aradan yirmi dört saat geçmeden kendimi Şişli Çocuk Hastahanesinde buldum. Bana çok iyi baktılar. Bir gün de beni yoklamağa geldi. Dört ay içinde şişmanladım. Sonra beni Beşiktaş ilkokuluna verdiler. Şimdi de Kuleli Askerî Lisesinde talebeyim. Bir zabit olmak için çalışıyorum. Ah, işte bu büyük millet babasını şimdi kaybettik. Onun yüksek hayâli gözümün önünden geçmiyor... Ancak onun yolunda çalışmak en büyük tesellimiz, en büyük borcumuzdur.

Demişti. Atatürk, şehirli kadar köylüyü de severdi. Yine bugünlerde (Satı) kadını da Ankara'da ağlıyordu. Satı kadın da ona köyünden geçerken bir ayran sunmuştu, Atatürk, Satı kadına:

— Kaç yaşındasın?

— Yirmi yaşında!..

— Nasıl olur!..

— Seni tanıdığım dakikadan itibaren yaşıyorum.

Diye, bu ellilik kadın cevap vermişti. Nihayet bu köylü kadın Ankara'dan mebus seçilmişti. O da Mecliste hüngür hüngür ağlıyordu. Hele Atatürk'ün öksüz bıraktığı sevgili (Ülkü)sü:

— Babamı isterim!..

Diye feryat ediyordu. Atatürk, bu yavruyu çok seviyor, son zamanlarda kucağından indirmiyordu. Ülkü kimdir? Ülkü'nün annesi Vasfiye, kimsesiz bir kızdı. Selânik'te annesi Zübeyde Hanım, Vasfiye'yi küçükken almış büyütmüştü. Zübeyde Hanım ölünce Vasfiye de Bayan Makbule'nin yanında kalmıştı. Geçimi dardı. Bir gün Atatürk'ü ziyarete geldi. Bu ana yadigârını görünce himayesine aldı. Sonra da onu bir şimendifer memuru ile evlendirdi. Bir sene sonra (Ülkü) doğdu. İşte bu yavruyu Atatürk çok severdi. Adını kendi koydu. İşte (Ülkü) bu çocuktu. Atatürk'ün bununla beraber birçok kız ev-

ŞEC RE

ATATÜRK'ün baba soyu

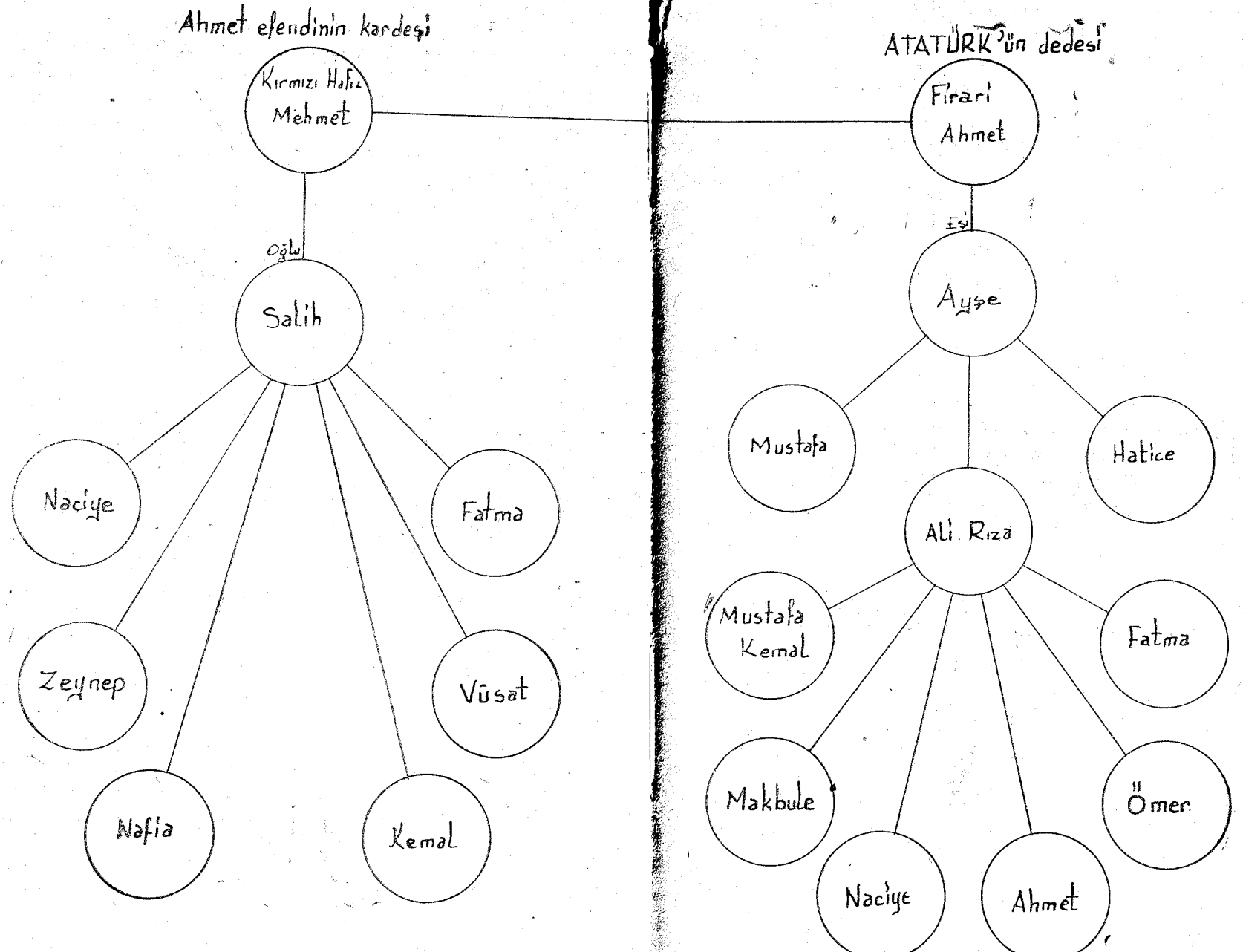

lâdı mânevileri de vardı. Onları da çok severdi. Atatürk, ölümiyle yakınlarını ve bütün milleti öksüz bırakmıştı. Mânevi evlâtları arasında Bayan Âfet'i ve Sabiha Gökçen'i çok seviyor, onların yetişmelerine çok dikkat ediyordu. Bayan Âfet tarih profesörü, Sabiha Gökçen de tayyareci olmuşlardı.

ATATÜRK'ÜN CENAZE MERASİMİ

Atatürk'ün cenazesinin Ankara'ya nakledilmesine karar verildi.

Atatürk, Dolmabahçe sarayının muayede salonunda yatıyor... Binbir mâceraya şahit olmuş saray, bu tarihî sahneye de şahit olmuştu... Her tarafta matem havası devam ediyordu.

Atatürk'ün cenazesi 19.11.1938 de nakledilecekti. Bütün hazırlıklar ikmal edilmişti. Saat beşi yirmi beş geçiyor. Atatürk'ün başucunda tâzim vazifesini ifa eden dört subay ve yanan meşaleler arasında atlas bir Türk Bayrağına sarılmış tabut, henüz duruyordu.

Saat 6.30 da hafif bir yağmur çiseliyordu. Tam saat 7 de cenazeyi taşıyacak top arabası kapının önüne getirildi. Üniversite talebeleri de kapının önünde sıralandılar. Orgeneral Fahrettin Altay ve arkasında Vali Muhittin Üstündağ ve diğer büyük zevat, 7.40 da komuta heyeti saraya geldiler. 8.15 de on iki general merdivenlerden aşağı indiler. Bunlar cenazeyi top arabasına koyacaklardı. General Ekrem Baydar, Sabri Turtuğ, Ziya Ekiner, Nuri Yamut, İshak Avni, Osman Tufan, Hakkı Özgener, Enis Erkucak, Zeki Erokay, Kurtcebe Noyar; top arabasının etrafını çevirdiler. Cenazeye Fahrettin Paşa kumanda ediyordu. İçeride merasim başlarken, kardeşinin arzusu üzerine, büyük ölünün içeride cenaze namazı kılındı. Hâfızlar tarafından Türkçe tekbir getirildi. Muayede salonu bu güzel sesli hâfızların tekbirleriyle inliyor, sarayın bütün ıssız odalarını dolduruyordu. Cenaze namazını İslâm Tetkikleri Enstitüsü Profesörü Şerafettin Kulkaya kıldırdı. Bu zaman etraftan toplar atılmağa başladı. Sokaklar insan almıyordu. Bütün

Levent Şahverdi Arşivi

apartmanların pencereleri başla doluydu. Aynı zamanda bir Türk hava filosu da sarayın üstünden uçuyordu. 8.17 de tabut merdivenlerden ağır ağır iniyordu. On iki general, gül ağacından yapılmış olan tabutu 8.21 de top arabasına koydular. Bu top arabasına üç çift siyah kadana koşulmuştu. Fahrettin Altay, atlas bayrağı tabutun üstüne serdi. Top arabasının üzerinde bulunan bir sehpada pirinç üzerine hakkedilmiş şu cümleler yazılmıştı: «Atatürk'ün top üstünde naklinde konulan sehpa - 19.11.1938.» yazılı idi.

Arkasında Atatürk'ün İstiklâl madalyesini ve harp madalyesini bir kadife üzerinde Tuğgeneral İlyas Aydemir taşıyordu. Bunları da Atatürk'ün yaverleri ve kâtibi umumîsi ve Başvekil Celâl Bayar takip ediyordu.

Cenaze, 9 u bir geçe bu şekilde hareket etti. Alay 9,4 de cümle kapısından dışarı caddeye çıktı. Top arabasının etrafında atlı polisler ilerliyorlardı.

Alayın arkasından bir süvari alayı, bandosu önünde, bir piyade kıtası, yine bandosu önünde bir deniz taburu takip ediyordu. Ondan sonra cenazeye gönderilen bir çelenk ormanı geliyordu. Çelenkler asgarî 400 metrelik bir mesafe işgal etmekteydi. Çelenklerin arkasından top arası, bunun etrafında on iki general, iki sıra üzerine büyük üniformalar giymiş subaylar geliyordu.

Ortada Riyaseticumhur Başkâtibi Hasan Rıza Soyak, bir tarafında Muhafız Alayı Kumandanı Albay İsmail Hakkı Tekçe, diğer tarafta Başyaver Celâl Üner ve arkalarında diğer yaverleri vardı. Bundan sonra kumandayı temsil heyeti, vali ve belediye reisleri, mevki ve deniz kumandanları, İstanbul'da bulunan yabancı devletlerin konsolosları, mülkî ve askerî erkân, Halk Partisi ileri gelenleri ve Üniversite Rektörü, profesörler ve talebeler, bunları takiben Harp Akademisi ve halkevleri idare heyeti âzaları, millî müesseselerin murahhasları, izciler, Yedeksubay Okulu ve bir de piyade taburu ağır ağır ilerliyor. Atatürk'ün cenazesini top arabasında gören halk feryatlarla ağlıyor, ağlamaktan bayılanları polisler geri alıyorlardı.

Cenaze saat 11,15 de Köprü'den geçti. Köprünün üzeri insandan dolmuş, taşmıştı. Alay buradan Ankara caddesine saptı, oradan da 12,10 da Gülhane Parkının büyük kapısından parka girdi. Cenaze Sarayburnuna yaklaştığı zaman bando, İstiklâl Marşını çalıyordu. Cenazeyi top arabasından alarak (Zafer) torpidosuna koydular. Bu esnada sâbık Afgan Kralı Amanullah da: «Memleketine hizmet edenlere, milleti böyle merasim yapar!» diye bağırdı. 12,57 de Zafer torpidosu ağır ağır İstanbul topraklarından Atatürk'ü, bir daha getirmemek üzere Anadolu topraklarına doğru götürdü.

Zafer torpidosu doğruca, Haydarpaşa önünde demirlemiş olan Yavuz zırhlısına 13.19 da yanaştı. Bütün sahiller insanla doluydu. Alaya iştirak edecek heyetler Sus vapuru ile İzmit'e hareket ettiler.

Yavuz zırhlısının sağ tarafında yabancı devletlerin filoları vardı. Sol tarafında ise birçok vapurlar bulunuyordu. Yavuz bu mukaddes emaneti toplarının altına aldıktan sonra 101 pare top attı. İstanbul halkına bu acı ayrılığı haber verdi. Bundan sonra yabancı devletler filoları da 21 pare top attılar. Yavuzun arkasında Hamidiye kruvazörü, Zafer, Tınaztepe ve iki denizaltı gemisi ile Savarona yatı bulunuyordu. Bunlarla beraber İngilizlerin bir dritnotu, bunu takiben Sovyet, Alman, Yunan, Rumen zırhlıları, üstünde harp tayyare filoları olduğu halde Marmara'da dumanlarını göklere yükselterek, kutlu emaneti, Marmara'nın sularını yararak alıp gittiler.

Yavuz, Haydarpaşa'dan 14,5 de demir almıştı. Yavuz her on beş dakikada bir top atarak resmî selâmı ifa ediyordu. Atatürk'ün tabutu, Yavuz'un topları altında çelenklerle süslenmişti. Etrafında da deniz subayları nöbet bekliyor, her on beş dakikada subaylar değişiyordu.

Deniz cenaze merasimine İngilizlerin Malaya saffıharp kruvazörü, Fransızların Emil Berden, Almanların Emden kruvazörleri, Sovyetlerin ise Moskova Lideri, Yunanlıların Hidra, Rumenlerin Rejime Mirya torpidoları iştirak etmişlerdi.

Bu şekilde zırhlılar saat 18,30 da İzmit limanına geldiler.

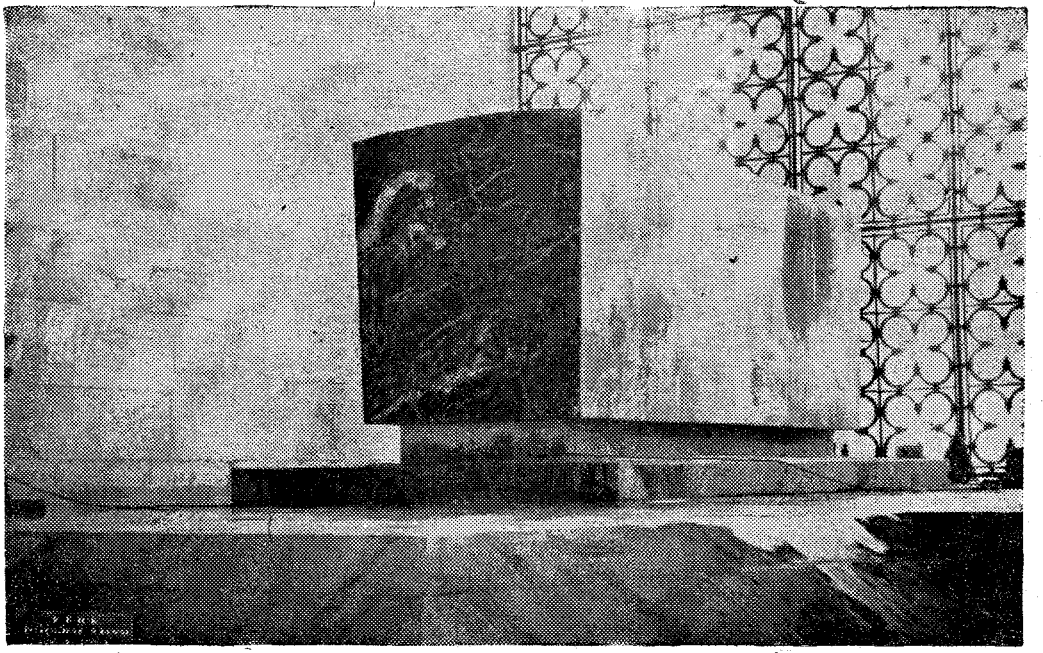

Atatürk'ün lâhti.

İskelede halk ve denizciler resmî selâmı ifa ediyorlardı. Ankara'ya Atatürk'ü götürecek hususî tren de istasyonda bekliyordu. Tabutu vagona koydular. Etrafında yine meşaleler yanıyor ve çelenklerle etrafını doldurdular. Başucunda yine nöbet bekliyen subaylar vardı. Tren acı acı düdüğünü saat 21,10 da öttürdü ve ağır ağır Ata'sını Ankara'ya kavuşturmak üzere yollandı. Tren İç Anadolu'ya doğru akıyor. Bütün köyler, kazalar, şehirler de tren güzergâhına akmışlardı. Tren geçtiği yerlerde halkın feryatlariyle karşılaşıyordu. Anadolu yerinden oynamıştı. Tren saat 3,14 de Eskişehir'e geldi. Buradan da hareket ederek, yoluna devam etti. Her istasyonda tren duruyor, halk, Ata'sını görüyordu. Nihayet cenaze treni saat 10 da Ankara'ya, Atatürk'ün inkılâp merkezine geldi.

Ankara'da tertibat alınmıştı. Kalabalık, bir intizama sokulmuştu bir vaziyette idi. Atatürk'ün cenaze törenini Cumhurreisi İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Abdülhalik Renda, Ankara Valizi Nevzat Tandoğan, bütün mebuslar ve yüksek rütbeli devlet erkânı karşıladı. Atatürk'ün cenazesi bir top arabasına konularak, Millet Meclisinin önünde hazırlanmış olan katafalka konuldu.

Millet Meclisinin önündeki meydana büyük bir katafalk yapıldı. Katafalkın etrafında 6 büyük meşale yanıyordu. Tabut bir kaide üzerine konmuş, etrafı çelenklerle süslü idi. Arka tarafta geniş bir beyaz atlas bulunuyor, üzerinde de defne dallarından süsler yapılmıştı. Cenazenin etrafında generaller tâzim resmî ifa etmeğe başladılar. Ertesi gün bütün Ankara halkı ve mektepler, tabutu ziyaret edeceklerdi.

Ertesi gün Belediye önünde halk toplandı. Grup grup kordondan bırakılıyordu. Meşalelerin koyu kızıllıklar içinden göğe çıkardığı halezunî kara dumanlar manzaraya daha dehşet veriyordu. Ağlıya, sızlıya ziyaret yapıldı. 21 Kasım 1938 pazartesi günü tabut artık Etnoğrafya Müzesinde hazırlanan muvakkat kabre tevdi edilecekti. Bugün bütün daireler ve mektepler kapatıldı. Bir ay müddetle eğlence yerlerinin kapatılması kararlaştırıldı. Saat 7,5 de Ankarapalas'ın önü dolmağa başladı. Kordiplomat yavaş yavaş geliyordu. Ankarapalas'ın sağ

ve solunda gazeteciler, fotoğrafçılar, sinemacılar yer almışlardı. Ecnebi gazeteciler de durmadan not alıyorlardı. Ona kadar açık olan hava birdenbire bozuldu. Saat sekizden sonra yağmur yağmağa başladı. 8,33 den sonra tabutun etrafında deniz subayları nöbet alıyorlardı.

Bu sırada top arabasının önünde yer tutacak olan kıtalar, kolbaşısı İş Bankasının önünde bulunmak üzere Çankırıkapı caddesinde yürüyüş kolunda toplanmış bulunuyorlardı. Yabancı devletlerin kıtaları da Halk Partisi ile Park Sineması arasında kendilerine gösterilen yerde yürüyüş kolu nizamında hazır bulunuyorlardı. 8,40 da cenaze alayı kumandanı General Fahrettin Altay, alfabe sırasiyle yer almış olan bütün kıtaları teftiş etti ve «Nasılsınız?» diye soruyordu. Yabancı kıtalar kendi dillerinde cevap verdiler. Orgeneral teftişini bitirdikten sonra saat 9,45 e kadar kıtaların serbest olduğunu söyledi.

Bu esnada mebuslar fraklarını giymişler, Meclise geliyorlardı. Meclisin önüne gelen her mebus, Atatürk'ün tabutu önünde eğiliyor ve sonra içeri giriyordu. Meclis salonlarında mebuslar müteessir bir çehre ile grup grup konuşuyorlar, ona ait hâtıralardan bahsediyorlardı. Büyük salon ve encümen odaları boştu.

9,10 da tabutun top arabasına konmasına yardım edecek kırmızı boyalı tahta merdiven getirildi. Ve kapının önüne konuldu.

Saat 9,20 de cenaze törenine iştirak edecek Misyon şefleri, delegeler ve kordiplomatik tamamile gelmişlerdi. Artık tabutun etrafında son tâzim nöbeti bekleniyordu.

General Fahrettin, Orgeneral Asım Gündüz, Korgeneral Cemil Cahit Tuğdemir ve Korgeneral Hüsnü Kılkış, ve her taraftan gelen vilâyet mümessilleri saat dokuz buçukta katafalkın önüne geldiler. Biraz sonra da Büyük Millet Meclisi âzaları yer aldılar.

Saat 9,32 de Başvekil Celâl Bayar ve Vekiller Heyeti geldi. 9,35 de, tabutu taşıyacak olan sahra topu arabası geldi. Beyaz eldivenler giymiş ve her sırada beş askerin bulunduğu 12 sıra üzerinde önde 60, arkada 20 asker top arabasını çekecek-

ti. 9.42 de tabutu top arabasına koyacak mebuslar geldiler. On iki mebus tabutu alarak evvelce getirilmiş olan tahta merdivenin üzerine koyarak, top arabasına yerleştirdiler.

9,38 de her şey hazırdı. 10,12 de bir atlı polis kıtası yol üzerinde dizi kolu olarak geçti.

10,07 de kıtalara verilen emir üzerine yürüyüş başladı. Önde mızraklı bir süvari alayı geçti. Sonra bir topçu taburu, daha sonra alay sancağı ve bandosiyle Muhafız alayı ve yine alay sancağı ve bandosiyle Harbiye alayı geçtikten sonra Harbiyeliler geçtiler. 10,35 de ecnebi devletlerin gönderdikleri ihtiram kıtalarının geçişi başladı. Bayraklariyle ve kılıçlariyle Atatürk'ü selâmladılar. Kıtaların ilerisinde giden kumandanları kılıçlarile selâm veriyorlardı. En önde, alfabe sırasiyle Almanlar geçti. Önlerinde bir bahriye bandosu gidiyor, bir deniz kıtası, sert ve muntazam adımlarla onları takip ediyordu. Arkalarından Bulgarlar geçti. Siyah bir kılıf içinde bulunan sancakları, Atatürk'ün önünde hürmetle eğilerek geçtiler. Bulgarlardan sonra Fransız bahriyelileri geçiyordu. Her bölüğün kumandanı Ata'nın önüne gelince, kumanda veriyor, başlar hep birden büyük ölüye çevriliyordu. Onları müteakip İngiliz kıtalarının önünde giden bandoları göründü. Arkadan deniz kıtaları ağır ve muntazam bir şekilde ilerliyor, daha arkadan bir piyade kıtası; İngilizler de başları ve bayraklariyle Ata'yı selâmladılar. Yunanlılar bir piyade ve bir deniz kıtasiyle, bayrakları ve kılıçlariyle selâm verdiler. İran kıtası, arkalarında Rumenler bir deniz kıtasiyle geçtiler. Sovyet Rusyayı temsil eden kıta denizcilerden mürekkepti. Rus askerleri de ileriye doğru uzattıkları süngüleriyle Atatürk'ü selâmlıyarak geçtiler. Bunlardan sonra Türk Bahriyelileri geçtiler. Saat 10,45 de bir kumanda ile tabut arabası harekete geçti. Geniş caddede bir tek ses yok. Ne bir nefes, ne bir hıçkırık... Ağır ağır top arabasını tunç yüzlü Mehmetçikler çekiyordu. Riyaseticumhur bandosu da hafif hafif, etrafına hüzün veren Şöpen'in matem havasını çalarak ilerliyordu. Acıklı ve hüzünlü bir gün yaşıyorduk...

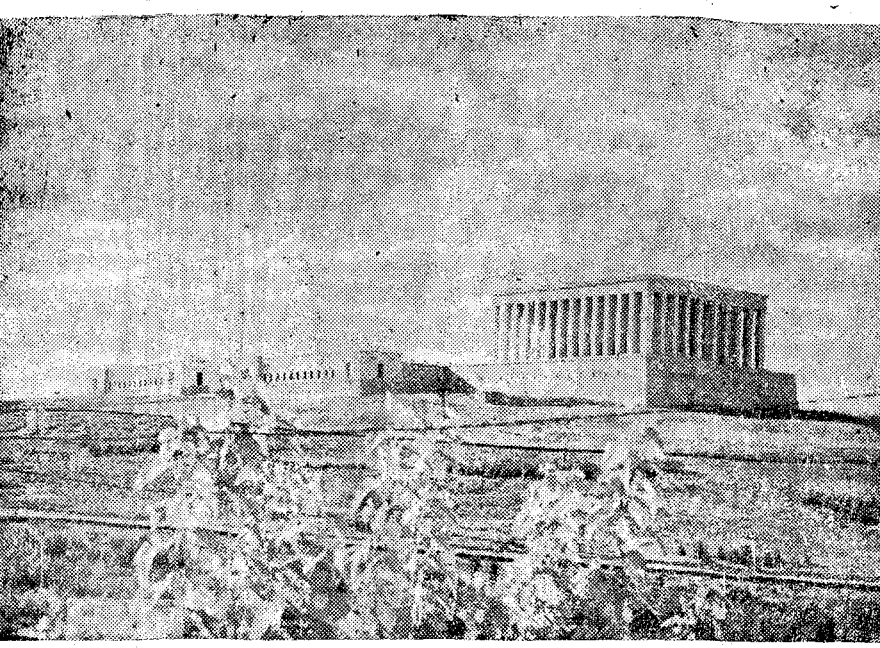

Atatürk'ün Ankara'daki Anıt Kabri.

Top arabasının arkasından Atatürk'ün kız kardeşi Bayan Makbule ve zevci Bay Mecdi ilerliyor, Bayan Makbule baştan başa siyahlar giyinmişti. Arkada Riyaseticumhur Başkâtibi Hazan Rıza, Başyaver Celâl ve diğer yaverler. Onlardan sonra Reisicumhur (İsmet İnönü) yürüyordu. Biraz arkalarında Başvekil Celâl Bayar, kısa fasılalarla misafir heyet reisleri, delegeler, sefirler... Afganistan, Arnavutluk, Almanya, Belçika, Bulgaristan, Çin, Danimarka, Mısır, İspanya, Estonya, Amerika, Finlândiya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Macaristan, İran Çekoslovakya, Sovyetler Birliği, Yugoslovya sefirleri de ağır ağır yürüyorlardı. Ayrıca Milletler Cemiyetinin, Fransa, Suriye manda idaresinin, Duyunu Umumiye mümessilleri de vardı.

Avrupa devletlerinden gelen büyük misafirler şunlardı: Yunanistan Başvekili Metaksas, Fon Neurath, Sarruat, Potemkin, Baron Alosi, Amiral Pound, General Teodoreşco, General Nahçevan, General Pavaf, General Daskalof, ilerliyorlardı. Arnavutluk Adliye Nazırı Şatku, yine General Donestika, General List, General Hutka, General Keller, Albay Kallet vardı. Bunlardan başka Emir Adil Arslan, Şah Veli Han, Milletler Cemiyeti Mümessili Valters, Agnides, Bay Erim de göze çarpıyordu. En önde Meclis Reisi Abdülhalik Renda, Vekilleri ilerliyordu. İşte Atatürk, arkasından bu büyük insanları takip ettiriyordu. Yeryüzünün, bütün büyük milletlerin askerleri ve generalleri bu anda bir dizi içinde bir hedefe doğru dost olarak gidiyorlardı. Onları Ankara'ya çeken ruh, Atatürk'ün yüksek seciyesi, insanî görüşleri idi. O ölmeden önce İngiltere Kıralı, Yugoslavya Kıralı, Amanullah Han, Irak Kralı Faysal, Şarkî Ürdün Emîri, İsveç veliahdi ve yine Macaristan, Yunanistan Başvekilleri, muhtelif Avrupa devletlerinin Hariciye Vekilleri Türkiye'ye, onu ziyarete gelmişlerdi. O büyük adam, itimat verici seciyesiyle bütün milletleri Türk dostu etmişti. Şimdi de dost dünya milletleri onun kutlu cenazesini takip ediyorlardı.

Cenaze, istasyon caddesinden, Devlet Demiryolları Umumî Müdürlüğü binası önünden Türk Ocağına doğru saptı. Tayyare Cemiyeti önüne doğru ecnebî askerleri karşılıklı sıralandılar. Halk durmadan ağlıyordu. Top arabası askerin önünden geçerek Türk Ocağının yanındaki Etnoğrafya Müzesindeki muvakkat kabrin önünde durdu. Bu zaman Ocağın yan balkonunda Mareşal Brid Wood bulunuyordu. Rahatsızlığına binaen cenazeyi burada bekliyordu. Büyük misafir, tabut muvakkat kabre girinciye kadar elinde Mareşal asâsı olduğu halde ve yaverleriyle beraber resmî selâmı ifa etti. Tabut mermer merdivenlerden basamak basamak gözden kayboldu. Ben de Tayyare Cemiyetinin taraçasından merasimi takip ediyordum.

Mermer mezar kaidesinin önünde Bayan Makbule, İsmet İnönü, Celâl Bayar, Mareşal Fevzi Çakmak, Abdülhalik Renda duruyorlardı. Mezarın etrafı beyaz renkte muslinlerle kap-

Atatürk — Sivas kongresinde — 1919

lanmıştı. Tabut, Mehmetçiklerin elinde mermer sandukanın üstüne bırakıldı. Türk milleti bu suretle Atasına san vazifesini ödemişti. O artık ebediyet yuvasına tevdi edilmişti. O, bu büyük adam ki, bir zamanlar yaşamıştı. Okumuştu. Bir Türk zabiti olarak, Türk ordusuna girerek, dört bucak cephelerde savaşlar yapmıştı. Yeni bir Türkiye devleti kurmuş, Türk milletini esaretten kurtarmış, onu muasır milletler seviyesine çıkarmıştı. Çalışan, koşan, düşünen o insan şimdi, konuşmuyor, gezmiyor, yalnız rahat rahat, yatıyordu. Ona başlar eğilerek, göz yaşlariyle son tâzim yapılarak cenaze merasimine son verildi. Tabutun baş ve ayak uçlarında üç meşale yanıyor ve dört subay da yalınkılıç nöbet bekliyorlardı. Ertesi gün Ankara halkı sıra ile mezarı da ziyaret ederek bu vazifeyi de ödediler. Bir hafta sonra Atatürk, nöbetçi Mehmetçiklere teslim edildi. 25 Kasım 1938 Pazartesi günü de Atatürk'ün vasiyetnamesi, hemşiresi Makbule, çocukluk arkadaşı Mehmet, Adliye, Hariciye ve Dahiliye Vekilleri ve bazı mebuslar huzurunda Ankara Sulh Hukuk Mahkemesinde açıldı.

Vasiyetname:

Dolmabahçe, 15/9/1938.

Malik olduğum bütün nukud ve hisse senetleriyle Çankayadaki menkul ve gayrimenkul emvalimi Cumhuriyet Halk Partisine âtideki şartlarla, terk ve vasiyet ediyorum:

1 — Nukud ve hisse senetleri şimdiki gibi, İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2 — Her seneki nemadan bana nisbetleri şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe Makbuleye ayda 1000 lira, Âfete 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdilik yüzer lira verilecektir.

3 — Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca bir para verilecektir.

4 — Makbulenin yaşadığı müddetçe Çankayada oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5 — İsmet İnönünün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

6 — Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya, Türk ve Tarih ve Dil Kurumuna tahsis edilecektir.

Kemal Atatürk

İşte bu suretle de Atatürk'ün vasiyetnamesi çıktı. Bu vasiyetname aynen tatbik edildi. İşte Atatürk'ün şanlı tarihi böyle gelip, bu suretle burada kapandı. O öldü, fakat onun eseri olan Türkiye Cumhuriyeti ve onun şerefli adı, Türk milletinin vicdanında sonsuz olarak yaşıyacaktır.

ATATÜRK

Anıt Kabirde

Türkün büyük atası (Kemal Atatürk) Etnoğrafya Müzesinde yapılan muvakkat kabre tevdi edilmişti. Atatürk'ün şanına lâyık bir mezar yapılmasına karar verildi. Bu mezar nereye yapılacaktı? O sağlığında şunu söylemişti:

— Beni, milletim nereye isterse gömsün! Fakat yeter ki beni unutmasın!..

Atatürk bir gün Ankarada bir gezinti yaparken Rasattepeye çıkmıştı. Buradan doya doya Ankara'yı seyrettikten sonra:

— Ankara Kalesi bu noktadan ne güzel görünüyor.

Demişlerdi. İşte bu sözlerinden dolayı çok sevdiği Ankara Kalesini ve modern Ankarayı gören bu noktada ona büyük bir mezar yapılmasına karar verildi. Ata'nın mezarının Çankayada veyahut Orman Çiftliğinde yapılmasını arzu edenler de olmuştu. Fakat bu tepe yeni Ankaranın tam ortasına düşen yüksek bir tepe olduğundan dolayı burası münasip görüldü.

Anıt Kabir'in inşası için lâzım gelen esasları tesbit eden komisyon, yedi aylık bir çalışmadan sonra 7 Temmuz 1939 tarihinde bu kabrin inşa edileceği tepenin Rasattape olmasına ve tatbik edilecek projenin bir müsabaka ile tesbit edilmesine

karar verdi. Müsabaka şartları arasında Anıt Kabrin muazzam bir silüet meydana getirmesi, kuvvet ve azameti ile Türk milletinin Atasına bağlılığını ifade etmesi, ziyaretçilerin Atalarına ihtiram vazifesi ifa ederek kabrin önünden geçmesine müsait bulunması, anıtın Atanın asker Mustafa Kemal, inkılâpçı ve yaratıcı vasıflarını, büyük devlet adamı olduğunu tesbit etmesi başta geliyordu.

Anıt Kabrin müsabakası 2 Mart 1942 de sona erdi. Jüriye 29 zu yabancı devletlere ait olmak üzere 49 proje gönderildi. Yabancı mimarlara ait 27 eserin 11 i Almanların 8 i İtalyanlarındı. Ayrıca İsviçre, Fransa, Avusturya, Çekoslovakya'da gönderilen projeler de bulunmaktaydı. Jüri bu eserleri 15 gün içinde inceledi. Bunların içinden 3 eseri beğendi. Bu eserlerin biri Tanenberg âbidesini yapan Prof. Johannes Kruger'in, diğeri ise İtalyan profesörlerinden biri olan Arnoldo Foschinin eseri idi. Üçüncüsü Türk profesörlerinden Emin Onat ile Orhan Ardanın eserleri idi. 5 Nisan 1943 tarihinde komisyon Emin Onat ile Orhan Ardanın projelerini tatbika karar verdi. Bu suretle bu müsabakayı Türk mimarları kazanmak şerefine nail olmuşlardı. Bu proje 8 Kasım 1943 de Başbakanlığa gönderildi. Bakanlar Kurulu 18 Kasımda bu projeyi kabul etti. Anıt Kabrin temel atma töreni 9 Ekim 1944 tarihinde yapıldı. Rasattepede 1,253,971 Türk lirası ödenecek, 591074 m2 saha istimlâk edilecek, bundan sonra da kabrin inşasına başlanıldı. Bu inşaat 15 sene sürdü. Anıt Kabir için 20 milyon Türk lirası sarfedildi. Anıt Kabrin yapısında bilhassa mozalede Eskipazarın traverten taşı kullanıldı. Bu taş Roma âbidelerinde de kullanılmıştı. Bu taş uzun yıllara tahammül eder bir kuvvette idi. Şeref salonunun içindeki yan duvarlar yeşil Bilecik mermerleriyle kaplandı. Mozaleye çıkan merdivenler ise Kayseriden getirilen taşlardan yapıldı. Anıt Kabrin değerli taşı şeref salonunda bulunan büyük lâhit idi. Bu taş da Ceyhan'ın Osmaniye kazasından getirilen büyük bir yekpare mermerdir. Ağırlığı 42 tondur. 4.20 metre uzunluğunda, 1.60 genişliğinde, 1,65 metre yüksekliğindedir. Bu muazzam mer-

ATATÜRK'ün [illegible]ne soyu

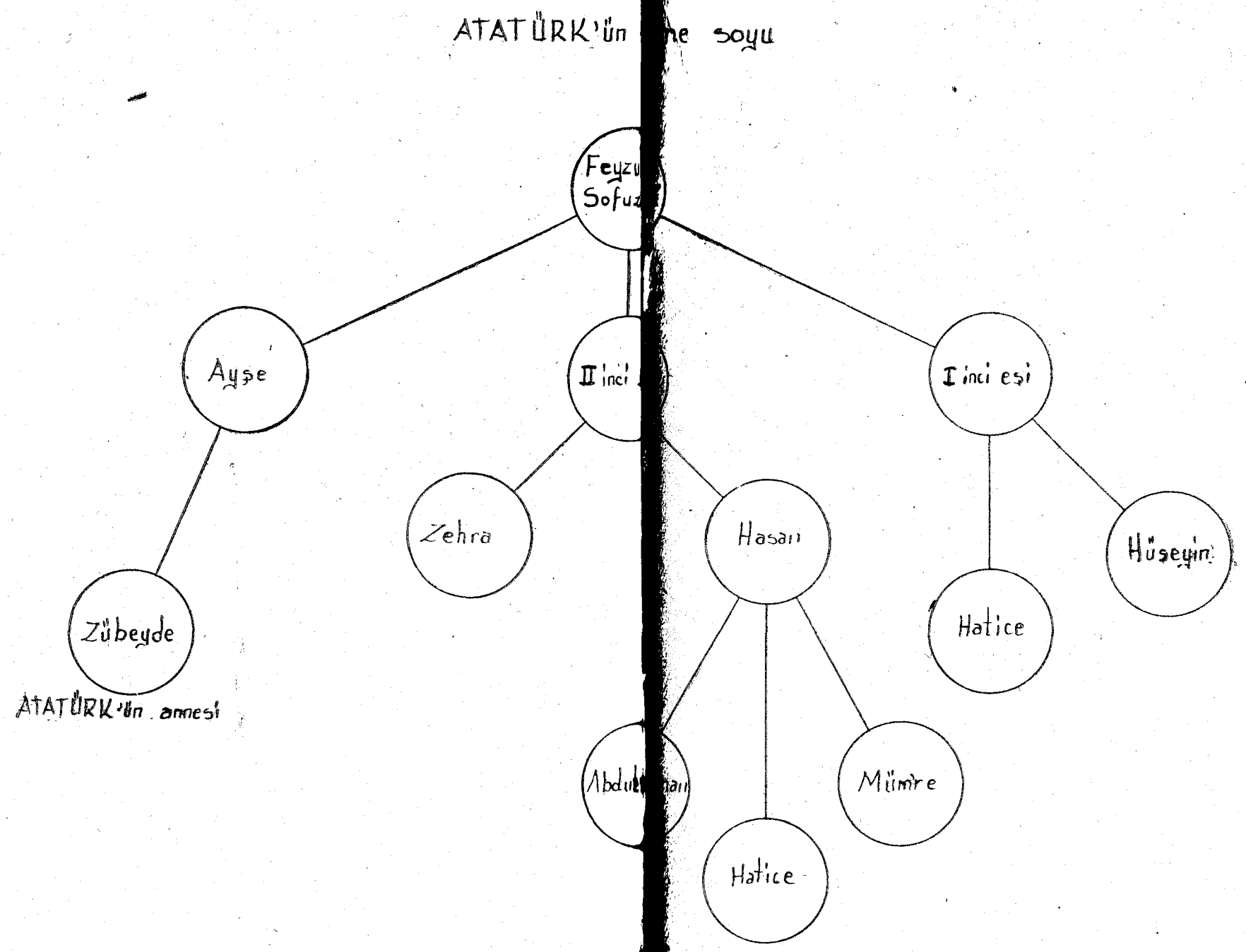

mer Ankarada mütehassıs taşçılar tarafından lâhit şeklinde yontuldu. Bu taşı yontan ustaların hepsi Türktü.

Atatürk'ün Anıt Kabrine Bahçelievlere gelmeden önce, Tandoğan Meydanından çıkılmaktadır. Anıt Kabri çevreliyen bu geniş tepenin her tarafına çam ağaçları dikilerek bir orman haline getirilmiştir. Anıt Kabire geniş mermer merdivenlerden çıkılmaktadır. Burada biri (Hürriyet Kulesi) diğeri de (İstiklâl Kulesi) adı verilen iki taş kule vardır. İçindeki duvarlara Atatürk'ün hürriyet ve istiklâl hakkında söylemiş olduğu vecizeler altın yaldızla yazılmıştır. Bu kuleden sonra uzun bir alle devam etmektedir. Kulelerin önünde Ankâ Özkan tarafından yapılan iki grup heykel bulunmaktadır. Gurupların bir tanesinde üç kadın heykeli vardır. Birisi sükûn içinde, diğeri aglamakta, üçüncüsü bir tas tutmaktadır. Bu tas bereketi ifade etmektedir. İkinci gurup heykeller ise bir asker, bir talebe, bir köylüyü temsil etmektedir.

Anıt Kabir için bir de ilmî komisyon kurulmuştu. Bu komisyon üyeleri Teknik Üniversite profesörleri ile Güzel Sanatlar Akademisi profesörleri ve Ankaradan Profesör Âfet İnan, Prof. Enver Ziya Karal, Ekrem Akurgal, Harpokulu İnkılâp Tarihi öğretmeni Enver Behnan Şapolyo, Talim Terbiye Heyeti üyelerinden Kâmil Su, Gazi Terbiye Enstitüsü İnkılâp Tarihi Öğretmeni Faik Reşit Unat'tan müteşekkildi.

Anıt Kabirde on kule bulunmaktadır. Bu kulelere bu komisyon tarafından şu adlar konulmuştur: Hürriyet, İstiklâl, Müdafaai Hukuk, Cumhuriyet, İnkılâp, 23 Nisan, Sulh, Zafer, Misakı Millî, Mehmetçik Kuleleridir. Bu kulelerin içinde de Atatürk'ün vecizeleri hakkedilmiştir. Kulelerdeki kabartmaları yapan sanatkârlar Zühtü Mürdoğlu, Hakkı Ataman ve Nusret Suman'dır. İnşaata nezaret eden Mimar Sabiha Hanımdır. Kabre çıkış yolundan sonra kabre girecek ziyaretçiler 250 metre uzunluğundaki alleden geçmektedir. Bu yolun iki tarafında sıra ile kavak ağaçları önlerinde meşaleler, bu meşalelerin arasında diz çökmüş birçok arslan heykelleri iki taraflı olarak mey-

Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal Paşa 1915

dana çıkılmaktadır. Bu geniş meydana (Zafer Alanı) denilmektedir. Meydanın karşısına Amerikalı bir Türk fabrikatörünün göndermiş olduğu 35 metre boyundaki, demir bayrak direği dikilmiştir. Avrupanın en yüksek bayrak direği bu demir direktir.

Zafer alanı 80 metre uzunluğunda, 130 metre genişliğindedir. Mozale alleden giriş yerine göre sola kalmaktadır. Dört tarafı dört köşeli uzun sütunlarla çevrilmiş olan kabir içinde şeref salonu bulunmaktadır. Bu salon 32X60 boyunda, 20 metre yüksekliğindedir. Bu şeref salonuna 33 basamak merdivenle çıkılmaktadır. Basamakların orta yerinde taştan bir hitabet kürsüsü bulunmaktadır. Mozalenin sağ dış duvarında Atatürk'ün gençliğe hitabesi, sol tarafında ise Onuncu Yıl Nutku mermer üzerine yaldızla yazılmıştır. Mozaleye çıkan merdivenlerin duvarları kenarlarında iki büyük ve geniş rölief vardır. Soldakini Zühtü Mürdoğlu yapmıştır. Bu kabartmada Atatürk: «Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir ileri!» emrini veriyor. Arkasında bir ana, bu emri yerine getirecek olan oğlunun atını hazırlamaktadır. Sağdaki kabartmayı da İlhan Koman yapmıştır. Bu kabartmada ise harp hazırlıkları yapan atlılar görülüyor. İkinci gurupta ise Atatürk temsil edilmektedir. Sağ elini duvara dayamış «Hattı müdafaa yok, sathı müdafaa vardır!» vecizesini ifade etmektedir. Üçüncü gurup kabartmada ise büyük zaferi temsil eden sükûn ve huzur temsil edilmektedir.

Şeref salonunda tavanları Türk halı desenlerinden alınmış motiflere göre, altın mozayiklerle işlenmiş gayet süslü zarif bir tavan göze çarpmaktadır. Bu mozayikler renk renk o kadar güzel bir âhenkle işlenmiştir ki, bu salona büyük bir değer kazandırmıştır. Şeref salonunun karşısında büyük bronz parmaklıklı bir pencere vardır. Buradan Ankara Kalesinin silüeti görünmektedir. Bu parmaklığın önünde büyük lâhid bulunmaktadır. Ziyaretçiler Atatürk'e çelenklerini buraya bırakırlar ve ihtiram duruşunu burada yapmaktadırlar. Atatürk'ün asıl mezarı şeref salonunun altındaki mozolanın alt katında, lâhdin

tam altında bulunmaktadır. Asıl mezara alt taraftan bir kapıdan girilmektedir. Burada uzun bir yol devam eder, bu yolun sağ ve solunda birçok höcreler mevcuttur. Buradan sonra daire şeklinde bir toprak kısım gelmektedir. İşte Atatürk'ün nâşı bu toprağa gömülmüştür. Anıt Kabrin mimarî sitili Sumer Türklerinin sanatından ilham alınarak meydana getirilmiş orijinal modern bir Türk eseridir. Bu bakımdan eser yenilik ve bir ihtişam kazanmıştır. Anıt Kabir Anadolunun en büyük bir mimarî âbidesidir.

Anıt Kabir hazırlanıp bittikten sonra Etnografya Müzesinde bulunan tabut bir heyet tarafından çıkarılarak muayene edildi. Bu muayeneden sonra Atatürk'ün nâşları Anıt Kabre gömülmek üzere bir merasim programı hazırlandı.

10 Kasım 1953 Perşembe günü cenaze törenine iştirak edecekler Etnografya Müzesinin önünde toplandılar. Halk daha güneş doğmadan önce sakaklara dökülmüş, cenazenin geçeceği yolları doldurmuştu. Müzenin önünde protokola dahil bütün ecnebî sefirler, generaller, mebuslar ve heyetler yerlerini almışlardı. Muvakkat Kabrin önünde bulunan uzun direkte bir bayrak dalgalanıyordu. Kapının önüne de tabutu taşıyacak bir top arabası getirilmişti. 9 a doğru Reisicumhur Celâl Bayar, Başvekil Adnan Menderes, Meclis Reisi Refik Koraltan, eski Cumhur başkanı İsmet İnönü geldiler. Atatürk'ün kızkardeşi Makbule Atadan da heyetler arasında bulunuyordu. Tam 9 u beş geçe bir asker borazanla bir Tiii! çekti. Bu anda direkteki bayrak yarıya indirildi. Bunun üzerine şehrin muhtelif tepelerine yerleştirilmiş olan toplar ateşe başladılar. Fabrikalar düdüklerini, bütün otomobiller de kornalarını çalmıya başladılar. Bu sıralarda birbiri ardından tepkili uçaklar var sür'atleriyle pek alçaktan olmak üzere Muvakkat Kabrin üzerinden uçuşlarına devam ettiler. Bu gürültüler yeri ve göğü inletirken Atatürk'ün tabutu, müzenin kapısından askerler tarafından ağır ağır indirildi. Türk Bayrağına sarılmış olan bu tabut top arabasına yerleştirildi. Tabut indikten sonra 136 genç teğmen Harb Okulu talebeleri vaziyet aldılar. Ellerind beyaz eldivenler oldu-

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk — Cumhurreisi seçildiği günlerde — 1923

ğu halde arabayı çekecek olan beyaz halatı tuttular. Reisicumhur Bandosu Şopen'in matem havasını çalmaya başlayınca, teğmenler top rabasını çekmeğe başladılar. Top arabasını 12 general ve amiral çevrelemişti. Onların arkasında Atatürk'ün İstiklâl Madalyasını bir amiral siyah kadife bir yastık üzerinde taşımakta idi. Bu Amirali Atatürk'ün hemşiresi Makbule Atadan takip etmekte idi. Daha sonra Reisicumhur Celâl Bayar da ağır ağır ilerlemekte idi. Reisicumhuru Başvekil ve Vekiller Heyeti takip ediyordu. Bu gurubun arkasından elçiler, mebuslar, heyetler ve izciler gelmekte idi. Cenaze alayı Türk Ocağı binası önünden Opera Meydanına, oradan da Bankalar Caddesini takiben Ulus Meydanına, buradan da Meclis binası önünden İstasyona, buradan da Anıt Kabre ağır ağır getirildi. Cenaze töreni devam ederken radyo spikerleri merasimin seyrini ve Atatürk'ün hayatını anlatmakta idiler. Halk Atasının Al Bayrağa sarılmış olarak ebedî istirahatgâhına gittiğini görünce hıçkırıklarla ağlamakta idi. Cenaze, Anıt Kabre gelince merdivenlerin önünde 12 asker ve izciler sıra ile saygı duruşunda idiler. Askerler tabutu omuzlarına alarak ağır ağır adımlarla alleden geçerek mozolanın önüne yapılmış katafalka götürüp koydular. Zafer Meydanının her tarafı binlerce çelenkle dolup taşmıştı. Mebuslar ve heyetler bu meydanı doldurdular. Biraz sonra Cumhurreisi Celâl Bayar hitabet kürsüsüne gelerek heyecanlı ve gür bir sesle Atatürk'ün şahsiyetini ve inkılâplarını belirten pek değerli bir nutuk verdiler.

Atatürk'ün son Resimlerinden

CUMHURREİSİMİZ CELÂL BAYAR'IN HİTABESİ

Büyük Türk Milleti!

Atatürk, tam on beş yıl önce bugün, hayata gözlerini kapamıştı.

O gün, bütün Türk milleti göz yaşı dökmüş, insaniyet âlemi elemimize iştirak etmişti. Çünkü, Türk milleti büyük bir evlâdını, beşeriyet, insanlık idealine hâdim en kuvvetli bir rüknünü kaybetmişti.

Şimdi, şu anda, mâneviyatını ruhlarımızda mukaddes bir varlık halinde yaşattığımız Kemal Atatürkün «fâni vücudunu» ebedî medfenine «Anıt Kabir» adını verdiğimiz buraya, tevdi etmek için toplanmış bulunuyoruz.

Milletlerin hayatında şanlı günler vardır.

Türk milletinin de, «Kara günü» olan 10 Kasım 1938 den bu yana, onun yokluğundan doğan ıstırap ve hicranlarımız dinmiş, millî matemimiz eksilmiş, minnet borcumuzla beraber devam etmektedir.

Yurttaşlarım!

Tarih bize gösteriyor ki, yeni devir açan ilerî milletler, evvelâ büyük evlât yetiştirmişlerdir. Kemal Atatürk de, hiç şüphe yok ki, bu müstesna harika şahsiyetlerden biridir. Onun yarattığı, milletine hediye ettiği muhteşem eserlere baktıkça şu hükme varılır:

O, büyük bir askerdir. O, emsalsiz bir devlet adamı, müstesna bir inkılâpçı ve mânevî gıdasını, memleketine hizmet aşkını, içinde yetiştirdiği cemiyetten, bu millî ilham kaynağından alan bir dâhidir.

Büyük devlet adamı Atatürk, saltanatın ve ona bağlı müesseselerin tamamiyle çürüdüğüne kanidi. Onun içindir ki, millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız ve şartsız müstakil bir Türk Devleti kurmak kararını verdi.

Bu maksadını tahakkuk ettirme yolunda, karşısına çıkan bütün tehlikeler, memleketinin büyük bir kısmını işgal altında bulunduran yabancı ordular, istibdat ve gerilik adına yer yer korkunç ayaklanmalar, hattâ ölüm cezasına mahkûm oluşu, bütün bunlar, onun çelik iradesini asla sarsmadı.

Tarihî bir hakikattir ki, Millî mücadelenin en mühim merhalesini, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, millî hâkimiyetin yegâne ve hakikî mümessili olarak, fevkalâde salâhiyetlerle işe başlaması teşkil eder. Büyük Millet Meclisi için, kendisini, haklı olarak, «En büyük eserimdir» derdi.

Büyük Millet Meclisinin kurulması ve lâik, demokratik Cumhuriyet rejiminin hukukî mesnedini teşkil eden Anayasanın vücuda getirilmesi ile yepyeni bir Türk devletinin sağlam temelleri atılmış oldu. Bu suretle Atatürk, yeni Türk Devletinin bânisi ve dünya çapında devlet adamı olmak şeref ve vasfını kazandı.

Büyük Asker Atatürkü, yalnız fıtrî cesaretiyle bir kahraman tanımak, noksan bir görüş olur.

O, strateji ve taktik sahasında, kendisine mahsus engin bilgileriyle askerlik mesleğinin en kudretli mümessili, dahiyane buluşlariyle harb üstadı. tek kelime ile,, emsalsiz bir kumandandır.

O, yüksek kumanda mevkilerinde bulunanların, yalnız askerî değil siyasî ve iktisadî geniş bir dünya görüşüne sahip olmalarını isterdi. Çünkü kendisi, bizzat bu hasletleri haizdi.

Asker Mustafa Kemalin, Türk milletinin mukadderatında çok mühim tesiri olmuştur.

Onun idare ettiği ve her defasında kazandığı şan ve şeha-met dolu meydan muharebeleri, millî hayatımız için birer dönüm noktasıdır. Bu zaferler millet olarak, varlığımızın devamını sağlamıştır.,

Anafartalar Kahramanı genç General Mustafa Kemal, Millî Mücadelenin en felâketli anında da kurtuluş ümidinin tek sembolü olarak, kurtarıcı olarak, Millî Ordunun başındadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularına Başkumandan seçilmiştir. O zaman, Başkumandan Mustafa Kemal harikulâde bir irade ile haykırmış:

«Hayır! Milletimiz esir olmıyacaktır. Müstevlileri behemehal mağlûp edeceğim; bütün millete, bütün âleme ilân ediyorum.» demiştir.

Netice herkesçe malûmdur. Eşsiz bir zaferle İstiklâl Savaşının esas umdesi «Misakı Millî» tahakkuk ettirilmiş, milletimiz millî hürriyet ve istiklâline kavuşmuştur.

Vatandaşlarım!

Atatürkün en kuvvetli bir tarafı da inkılâpçılığıdır. Bilindiği gibi, devrini yaşayıp ikmal etmiş «teokratik» nizamın hâkim bulunduğu cemiyetler, istenildiği gibi inkişaf edememişlerdir. Geri kalmış bir cemiyetin, muasır bir devlet kurup yaşatması da mümkün değildir. Memleketimizde, son bir iki asır zarfında, ileri bir idare kurmak gayretlerinin bir çok defalar tekrarını görürüz. Fakat yarı teokratik bir temel üzerine muasır medeniyet seviyesinde bir devlet kurmanın mümkün olamıyacağı bir çok acı veya kanlı tecrübelerle anlaşılmıştır.

Atatürk itibar ve mânasını kaybetmiş teokratik ve monarşik padişahlık idaresine bir kıymet izafe etmenin doğru olmadığını anlamıştı. Artık memleket için meşum olan bu idareye karşı çevrilen her silâh, kendilerince mukaddesti.

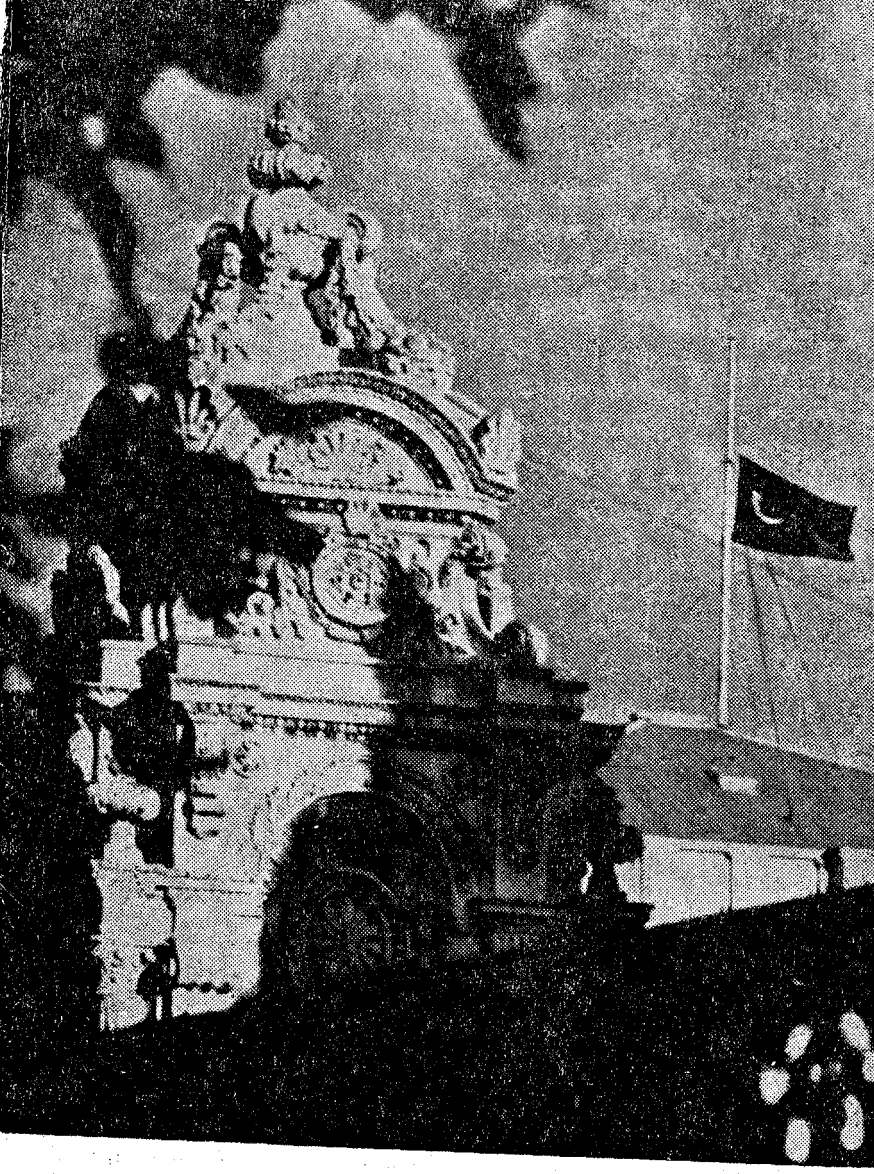

10 Kasım 1938 — saat 9 'zu 5 geçe Atatürkün ölüm haberini Bayrağımız yariya indirilmiş'te

Atatürk, İmparatorluğun müstereddit ricali gibi, iki zıd ucu telif şeklindeki çıkmazda, bocalayıp kalmadı. Cesur adımlarla ilerledi.

Kendisine rehber olan prensiplere göre «Hakikî mürşid ilimdir.» Milletlerin hayatında muasır ve hakikî ilim ve onun yarattığı vasıtalar ise ancak garp medeniyetinde bulunabilir. Türkler bu muasır medeniyet camiası içinde yerlerini almalı. Kendi ifadeleriyle devam ediyorum: «Türkiye Cumhuriyeti halkı tamamen asrî ve bütün mâna ve eşkâliyle medenî bir içtimaî heyet haline gelmelidir.»

Bu prensiplerin tatbik edilmesi neticesindedir ki, memleketimizde, eski hayat ve eski hukukun yerine yeni hayat tarzı ve medenî hukuk kaim oldu. Kıyafette, görüş ve düşünüşte, zihniyette esaslı değişiklikler oldu. Bugün, tam mânasiyle medenî bir cemiyet olmasını gururunu yaşıyoruz.

Yurttaşlarım!

Atatürkün milliyetçilik anlayışı da çok ileri ve geniştir. Vatandaşlar arasında müşterek rabıtanın, birlik idealinin, ancak hodbin olmayan bir milliyetçilik anlayışı içinde tahakkuk edeceğine inanırdı.

Atatürkün milliyetçilik anlayışı çok insanîdir. Onun dünya meselelerini görüş ve muhakeme tarzı işte bu insanî milliyetçilik anlayışına sıkı sıkıya bağlı idi. Beşeriyetin tek bir vücut, milletlerin de bunun birer uzvu olduğuna kanidi. «İnsan evvelemirde mensup olduğu milletinin varlığı ve saadeti için çalışmalı, fakat, cihan milletlerinin de huzur ve refahını korumalıdır.» derdi.

Egoizm ve tahakküm zihniyetini, bütün insanlık için felâket ve sefalet menbaı sayar, beşeriyetin hakikî saadetinin, cihan sulhu içinde, ancak milletlerin hak ve hürriyetlerine riayetle temin edileceğini söylerdi.

Muhterem vatandaşlarım!

Atatürkün çok kısa olarak belirtmeğe çalıştığım müstesna vasıflarını ve bunların neticesi olan emsalsiz başarılarının bir teki dahi, bir fâniyi milletler nazarında, tarihte, ebedîleştirmeğe kâfi gelir. Halbuki, o, devlet kurmakta, askerlikte, inkılâpçılıkta ayrı ayrı en mümtaz vasıflara sahip olduğunu bütün cihana göstermiş, yirminci asrın, en önde bir lideri olduğunu ispat etmiştir.

Atatürk:

Sen, bizden idin, seni halife yapmak, padişah yapmak isteyenler oldu. İltifat etmedin. Millî irade yolunu seçtin, hayat ve şahsiyetini milletinin hizmetine vakfettin. Türkün gıpta ettiği, taziz ettiği, övdüğü vasıflara maliktin. Bütün bu meziyetlerinle Türkün tâ kendisi idin.

Şimdi seni, kurtardığın vatanın her köşesinden gönderilen mukaddes topraklara veriyoruz.

Bil ki, hakikî yerin, daima inandığın ve bağlandığın Türk milletinin minnet dolu sinesidir.

Nur içinde yat!

Bu hitabeden sonra tabut 13 ü 10 geçe mezara gömüldü. Mezarın toprağı memleketin her tarafından gönderilmişti. Bu toprağın içinde ayrıca bir beton lâhit bulunuyordu. Kenarları yeşil mermerdendi. İlk toprağı Reisicumhur Celâl Bayar ve İsmet İnönü attılar. Mezar toprakla örtüldükten sonra, üzerine kırmızı Ankara toprağı düşendi. Bu toprağa dökülmek üzere iki teneke de su getirilmişti. Bu tenekenin birindeki su Çanakkale Boğazından, diğeri de İstanbul Boğazından doldurulmuştu. Atanın toprağı Boğazlardan gelen bu temiz su ile ıslatıldı. Bundan sonra mezarın üzerine mermer kapaklar konuldu.

Türk milletine büyük hizmetler etmiş ve Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk, bu şekilde bir merasimle toprağa tevdi edildi. Ona son bir saygı duruşundan sonra mezarı ba-

Levent Şahverdi Arşivi

şında bulunan devlet adamları onu bâki âlemde bırakarak buradan ayrıldılar. Derhal mezarın tunç kapısı kilitlendi. Belinde tabancası olan bir Mehmetçik onun nöbet vazifesini üzerine aldı. Bu suretle merasim sona erdi. Bundan sonra halk akın akın göz yaşlariyle Atatürk'ün Anıt Kabrini ziyarete gitti.

Türkün büyük Atası her fâni gibi, bu suretle ebedî istirahatine tevdi edildi. Fakat onun eseri onun Türkiye Cumhuriyeti sonsuz olarak yaşıyacaktır. Ömrünü Türk milletinin hizmetine vermiş olan Atatürk'ün hayatı, muvaffakıyetler ve şerefli bir tarih yaratmıştır. Onun hayatını okuyanlar, onu her zaman hayırla yâdedecektir. Modern Türkiye onun eseridir.

Atatürkün Eserleri

1 — Cumalı Ordugâhı - Erkânıharbiye Kolağalarından (Mustafa Kemal), Selânik, 1909.

2 — Zabit ve kumandan ile hasbıhal - Sofya Ataşemiliteri (Mustafa Kemal) Minber Matbaası, 1918.

8 — Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin bir hitabesi (Halkçılık, Halk Hükûmeti, Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir.) 1922, Hâkimiyeti Milliye Matbaası.

4 — Büyük İnkılâbımız - Saltanatı milliyenin tahakkukuna dair Büyük Millet Meclisinde cereyan eden tarihî celseler müzakeratı, 1922.

5 — Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin sonbahar seyahatleri.

6 — Nutuk - 1927 (Lüks ve sade tabıları).

7 — Nutuk muhteviyatına ait vesikalar (Gazi Mustafa Kemal) 1927.

8 — Atatürkün Anafartalara ait hâtıraları (Mustafa Kemal - İğdemir Uluğ) 1943.

9 — Atatürkün söylev ve demeçleri - III. cild. M. Kemal.

Atatürkün Meclis Nutukları

1 — **Mütarekeden Büyük Millet Meclisinin açıldığı güne** kadar geçen siyasî hâdiseler. Millet Meclisinin vaziyeti ve mesuliyeti hakkındaki fikirleri (Celse - 1), Sahife: **5-36.**

2 — Mebusların intihab tarzına ait sözleri. C. 6, S. 5-6.

3 — Meclis âzalarına teşekkürleri C - 1, S. 37.

4 — Meclise iştirak edecek âza hakkındaki sözleri. C - 1. S. 44 - 45.

5 — Meclis Reisliğine intihabından dolayı teşekkürleri. C - 1. S. 44 - 45.

6 — Miralay İsmet Beyin Erkânı Harbiyei Umumiye reisi olarak İcra Vekilleri arasına alınmasına dair teklifleri. C - 1 S. 64.

7 — Beypazarı ahvaline ve oradaki hâdiseye iştirak etmiş olanların affına dair sözleri. C - 1, S. 48 - 49.

8 — Beypazarı hâdisesi hakkında gelen mütemmim malûmata dair sözleri: C - 1. S. 67.

9 — Devlet vazife ve mesuliyetinin Heyeti Temsiliyeden Meclise alınmasına dair sözleri: C - 1. S. 42.

10 — Erkânı Harbiyei Umumiye Reisinin İcra Vekilleri Heyeti arasında bulunmasına dair sözleri: C - 1. S. 182-183.

11 — İcra Vekillerinin sür'ati intihabına dair kanun lâyi-

hası münasebetiyle Türkiyeyi teşkil eden İslâm anasırı hakkındaki sözleri C - 1. S. 185-186.

12 — İstanbuldan gelmiş olan Fevzi Paşanın İstanbul ve Padişah hakkında Meclise izahat vereceğine dair sözleri: C - 1. S. 96.

13 — Şilenin İngilizler tarafından işgal edildiğine dair gelen telgraflar üzerine izahat: C - 1. S. 65-66.

14 — Tokat Mebusu Nâzım Beyle arkadaşlarının Meclisçe Encümenler teşkili ile hükûmet işlerinin bu encümenlerce rüyet edilmesine dair Riyaset Makamının da bu encümenlerin mukarreratına istinaden Meclis namına vilâyetlerle muhabere etmesine dair olan takrir münasebetiyle sözleri: C - 1. S. 60-61.

15 — Adapazarı, Düzce ve Bolu taraflarında vukua gelen hâdisat hakkında beyanatları: C - 2. S. 23 - 24.

16 — Adapazarı, Düzce, Bolu ve Geredede zuhur eden harekâtı fesadiyenin imha edildiğine ve Tokat ve havalisinde ifsad edilmiş -halkın dehalet ettiklerine ve Ziledeki usatın dağıldığına, Adana, Antep cepheleriyle, Trakya ve elviyei selâse ahvaline dair beyanat: C - 2. S. 154-156.

17 — Amali milliyeye hizmet eden büyük ordu kumandanlarına yapılacak teşekkürün bilûmum zabitana teşmil edilmesine dair sözleri: C - 1. S. 48.

18 — Cepheler ahvaline ve Bursa civarındaki harekât ve Sovyet Cumhuriyeti ile olan münasebata dair sözleri: C - 2. S. 236-238.

19 — Muhaberata sansür konulmasına dair takrir münasebetiyle sözleri: C - 2. S. 172-173.

20 — Mücadelei Milliyede bir an evvel muvaffak olmak için zabitandan mürekkep kıtalar teşkiline, mebusların gönüllü kuvvetleri teşkil etmelerine, Meclis müzakeratının mühim hususiyetlerine ve zabitan nezdindeki hizmetçi neferlerin alınma-

masına dair takrir münasebetiyle (Bursanın sukutuna, cephelerin vaziyeti ve Konya ahvaline dair): C - 2. S. 279-285, 301, 314, 315.

21 — Yunanlıların Bursa taraflarına yürüdükleri şayialarına dair sözleri: C - 2. S. 348.

22 — Zabitandan kıta teşkili hakkındaki teklifin reddine dair mazbata münasebetiyle sözleri: C - -2. S. 340-341.

23 — Garp cephesinde, Demirci ve civarındaki harekât harbiye hakkındaki beyanatı: C - 3. S. 403-405.

24 — Garp cephesi ve Trakya ve Düzce ahvali hakkındaki izahat: C - 3. S. 242-244-247.

25 — Şark cephesi ve Rusya ile olan münasebat hakkında izahat: C - -3. S. 218-224.

26 — Düzce ve Antep cephelerine ait beyanatı: C - 3. S. 403-408.

27 — Dersime, memurların ne suretle tayin edileceğine ve aşair ahvaline ve orada tahaddüs eden uygunsuzlukların esbabına ve Kürdistanda dolaşan propagandacılara dair sual takriri münasebetiyle sözleri: C - 5. S. 445.

28 — Heyeti Vekilenin, Meclisi haberdar etmeden Ermenistana taarruz etmesine ve Moskovaya sefiri kebir izamına dair takrir münasebetiyle sözleri: C - 3. S. 433.

29 — Diyarbekir mebusu Hacı Şükrü Beyin Erkânı Harbiye hakkında sarfettiği sözün zabıttan çıkarılmasına dair takrir münasebetiyle sözleri: C - 6. S. 461-462.

30 — Kırşehir Mebusu Bekir Ağa ve Sadık Bey hakkındaki sözleri: C - 6. S. 462.

31 — Konya hâdisei isyaniyesi hakkında tahkikat yapmak ve mezkûr hâdise ile alâkalı olmadığı halde mağdur edilenler varsa müsebbiblerini İstiklâl Mahkemesine tevdi etmek üzere

mahalline bir heyetin izamına dair verilmiş olan takrir münasebetiyle sözleri: C - 6. S. 84-88.

32 — Bilûmum mahkemelerden sadır olan idam hükümlerinin Büyük Millet Meclisinde tasdikinden sonra infazına dair teklif olunan kanun münasebetiyle sözleri: C - 7. S. 283.

33 — Garp cephesi birinci kuvvei seyyare kumandanı Çerkes Etem ve kardesi Tevfikin harekâtı hâinaneleri hakkındaki sözleri: C - 7. S. 271, 273, 274, 277, 278, 280.

34 — İstanbuldan Ankaraya gelen zabitan ve memurların harcırahlarına ve mütekaitlerin maaşlarının verilmesi sebebine dair istizah münasebetiyle sözleri: C - 7. S. 297-298.

35 — Siyaset vesikalarına dair istizah münasebetiyle sözleri: C - 6. S. 547-548.

36 — Sovyet Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve itilâf devletleriyle olan münasebetler ve şark hudutlarımızın istirdat edilen araziye ve Bolşevizm cereyanına dair sözleri: C - 7. S. 191, 192, 193, 194.

37 — Teşkilâtı Esasiye Kanunu münasebetiyle sözleri: C - 7, S. 378, 401, 402, 404, 405, 407, 412.

38 — Yunanlıların Garp cephesinde taarruza geçtiklerine dair sözleri (Birinci İnönü muharebesi hakkında): C - 7. S. 298, 337, 339, 340, 341, 350.

39 — Âsi Ethemin istiman ettiğine dair çıkan şayialar hakkında takrir münasebetiyle ve cephelere ait sözleri: C - 7, S. 418.

40 — 1336 (1920) senesi Muvazenei Umumiye Kanunu münasebetiyle sözleri: C - 8. S. 491.

41 — Şarkî Karahisar Mebusu Mustafa Beyin Teşkilâtı Esasiye Kanununun yedinci maddesinin tâdili hakkındaki teklifi kanunîsinin rüyetine dair mazbata münasebetiyle sözleri: C - 8. S. 386-387.

42 — Londrada inikad edecek olan konferansa gidecek murahhaslar hakkında Tevfik Paşa ile cereyan eden muhaberata dair beyanatı: C - 8. S. 24-25, 26, 27, 31, 32, 38.

43 — Londra konferansında sözün, Tevfik Paşa tarafından Ankara murahhaslarına bırakılmış olduğuna dair gelen telgraf üzerine sözleri: C - 8. S. 530.

44 — Meclisin ikinci senesi açma nutku: C - 9. S. 16.

45 — İrşad Encümenince propaganda yapılması lüzumuna dair sözleri.

46 — İtalyaya şimendifer yedek malzemesi almak için giden heyet hakkındaki Nafıa Vekâleti tezkeresi münasebetiyle sözleri: C - 9. S. 288, 289.

47 — Ordu maaşlarına cephe zamlarının sureti tesviyesi münasebetiyle sözleri: C - 9. S. 123-124.

48 — Erzurum kadısı iken azledilen Edib Efendi hakkındaki sual takriri münasebetiyle sözleri: C - 11. S. 169-170.

49 — Üçüncü içtima senesi münasebetiyle nutukları: C-18. S. 1 - 117.

50 — Abdülvehap imzalı istidaya dair mazbata münasebetiyle: C - 22. S. 192.

51 — Dahiliye Vekâletinden vaki olan suale verilen cevap: C - 20. S. 312.

52 — Elcezire cephesi kumandanı Nihat Paşa hakkındaki sual ve istizah takrirleri münasebetiyle sözleri: C-14. S. 117.

53 — Garp cephesindeki muharebelerde fedakârlık göstermiş olan 129 zabitin takdirname ile taltifine dair tezkere münasebetiyle sözleri: C - 13. S. 51-52.

54 — Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyetlerini tayin eden teklifi kanunî münasebetiyle sözleri: C - 14. S. 317, 319, 331, 332, 334, 411, 413, 414, 415, 417, 418, 420, 424, 425, 428.

55 — Halife Abdülmecid Hazretlerine Emanatı Mübarekeyi teslim ve arzı tebrikât etmek üzere gönderilmesine dair Meclis Riyaseti tezkeresi münasebetiyle sözleri: C - 25. S. 14, 15.

56 — İcra Vekilleri usulü intihabiyle Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyetlerine dair kanunların müstacelen müzakeresi hakkındaki sözleri: C - 21, S. 178.

57 — Osmanlı İmparatorluğunun inkıraz bulduğuna dair karar münasebetiyle sözleri: C - 24. S. 318, 325, 328.

58 — Vahdettin Efendinin hal'ı ile Makamı Hilâfete Abdülmecid Efendinin intihabı münasebetiyle sözleri: C - 24. S. 582.

59 — İntihabı Mebusan Kanunu lâyihasının tâdili hakkındaki teklif münasebetiyle sözleri: C. 25. S. 157, 158, 160.

60 — Taklibi hükûmet maddesiyle mahkûm Tokat Mebusu sabıkı Nâzım Beyle rüfekasının affına dair kanun münasebetiyle sözleri: C - 13, S. 52.

61 — Tahdidi intihap hakkındaki karar münasebetiyle sözleri: C - 28. S. 285.

62 — Dördüncü içtima senesi açılma nutku: C-28, S. 1-20.

Atatürkün 28 inci cildden sonra nutukları, Millet Meclisinde yalnız 1 Kasımda Meclisin açılma nutuklarıdır. Bu da 1938 yılına kadar devam etmiştir. 1923 yılına kadar Mecliste Ankara Mebusu sıfatiyle kürsüden konuşmuşlardı. 29 Ekim 1923 de Reisicumhur olunca müzakerelerde konuşmamıştır.

63 — Atatürkün Büyük Millet Meclisinde (hafî - gizli celse) lerde pek kıymetli ve tarihî sözleri mevcuttur. Bu toplantılar gizli olduğundan alenî zabıtlara geçmemiştir. Birinci Millet Meclisinin ilk günlerine ait gizli zabıtlar, zabıt kâtipleri tarafından değil, mebuslar tarafından tutulmuştur. Hülâsadır, sözleri aynen tutulmamıştır. Bilâhare zabıt kâtipleri tutmuşlar-

Levent Şahverdi Arşivi

dır. Bu gizli zabıtların tetkikine henüz müsaade edilmemektedir. Gizli kalmaktadır.

64 — Atatürkün gazetelere beyanatları: Bunlar da Hâkimiyeti Milliye, Yeni Gün, Öğüt, ve Anadolu vilâyet gazetelerinde neşrolunmuştur. 1923 den sonra da İstanbul gazeteleri ve bilhassa ecnebi muhabirlere verdikleri beyanat pek çoktur.

65 — Atatürkün Halk Partisi kongrelerinde, cemiyet toplantılarında, vilâyetleri dolaştıkları zaman verdikleri nutuklar vardır. Bu nutukların hepsini (İnkılâp Enstitüsü), Atatürkün Söylev ve Demeçleri başlığı altında neşretmiştir. Ayrıca (Nutuk) da yeni harflerle bastırılmıştır.

ATATÜRK'ÜN HAYATINA AİT ESERLER

1 — Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi (1944)
Enver Behnan Şapolyo
2 — Atatürkün Hayatı (1955) (Enver Behnan Şapolyo)
3 — Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1950)
Enver Behnan Şapolyo.
4 — Türk İnkılâbı Tarihi (1949)
Enver Behnan Şapolyo.
5 — Atatürk'ün Ölümü (1957)
Enver Behnan Şapolyo.
6 — Millî Mücadelenin İç Âlemi (1957)
Enver Behnan Şapolyo.
7 — Kuvayı Milliye Tarihi (1957)
Enver Behnan Şapolyo.
8 — Onuncu yıl Ankara Nasıl Kutlandı (1939)
Enver Behnan Şapolyo.
9 — Atatürk (1944) Enver Behnan Şapolyo
10 — 19 Mayıs (1944) Enver Behnan Şapolyo
11 — Küçük Mustafa Kemal (1944)
Enver Behnan Şapolyo.
12 — Egemenlik Ulusundur (1944)
Enver Behnan Şapolyo.
13 — Atatürkün Altın Kitabı - Gazinin Hayatı.
Türk Neşriyat Yurdu.
14 — Atatürk - Hayatı (1938) Ziya Şakir.
15 — Atatürk (1938) Turhan Tan.
16 — Kemal Atatürk (1939) Halûk Cemil Tanju.

17 — Mustafa Kemalle Mülâkat (1940) Ruşen Eşref Ünaydın.
18 — Kemalizm (1936) Tekin Alp.
19 — Atatürkün Nezdinde Bir Yıl (1934) Sharler Sherrill.
20 — Atatürk (1939) Uluğ İğdemir.
21 — Mustafa Kemallerin Kitabı (1926) Hâbil Âdem.
22 — Atatürkün Ölmez Sözleri (1938) Çığır Kitabevi.
23 — En Büyük Kaybımız (1938) İstanbul.
24 — Atatürk (1939) Harb Tarihi Encümeni.
25 — Fotoğrafla Atatürk (1939) İstanbul.
26 — Gazi - Gazinin Vecizeleri (1930) İstanbul.
27 — Atatürk Albümü (1938) Resimli Hafta ilâvesi.
28 — Kemalizm İnkılâbının Prensipleri (1938) Saffet.
29 — Kemalizm, Halk Partisinin programının izahı (1940)
30 — Atatürkün Cenaze Töreni Albümü (1938)
31 — Gazi Mustafa Kemal İzmir Yollarında (1939) Ankara
32 — Atatürk İçin - Hâtıralar (1939) İsmail Habib.
33 — Atatürk Bibliyografyası - Melzih Herbert.
34 — Atatürk Dedi ki (1943) H. Melzih.
35 — Gazi Paşa ve maarif umdesi ve asrî terbiye (1923)
36 — Türkiye Cumhuriyeti Devlet Reisi ve Halıkı Gazi Mustafa Kemal (1933) Tahsin Suad.
37 — Gazinin Destanı (1933) Yalçın Tekin.
38 — Atatürkün Cenaze Töreni (1938) İstanbul.
39 — Atatürk Albümü (1938) Yedi Gün albümü.
40 — Beşinci Devre Atatürkün Meclis Nutku (1938)
41 — Atatürkün Ankaraya Gelişi (1942) F. Reşit Unat.
42 — Atatürke Şiirler - Nebioğlu Yayınevi.
43 — Yeni Türkiyenin Siyasî Bibliyoğrafyası - H. Melzih.
44 — 19 Mayıs - Falih Rıfkr Atay.
45 — Atatürk Albümü - Niyazi Ahmet.
46 — Mustafa Kemale Dair - Ali Fuat Cebesoy.
47 — Atatürkün Mütareke Defteri - Falih Rıfkı Atay.
48 — Atatürkten Hâtıralar - Celâl Bayar.
49 — Atatürkten Hâtıralar - Kılıç Ali.
50 — Atatürk, Nükteler, Fıkralar - Niyazi Ahmet.

51 — Atatürk - Kılıç Ali.
52 — Atatürkün İlk Günleri - Yunus Nadi.
53 — Atatürkün Son Balosu - Nizamettin Nazif.
54 — Atatürk Devrim Kitapları Kataloğu - Münir Hayri.
55 — Atatürk Diyor ki - Muharrem Doğdu Ocaklıgil.
56 — Atatürkle Konuşmalar - Mustafa Baydar.
57 — Atatürkten Hâtıralar - Afet İnan.
58 — Atatürkün Hayatı ve Başarıları - Macide Vildan Kunter.
59 — Anıt - Kabir Hâtırası.
60 — Fotoğrafla Atatürk ve Celâl Bayar - Hami Kartay.
61 — Gazi Hazretleri, Türkiye'de Demiryolları - M. Main.
62 — Atatürk İnkılâbı - Safvet Örfi.
63 — Atatürkün Kamutay Nutku (1937).
64 — Atatürk İhtilâli - Mahmut Esat Bozkurt.
65 — Atatürkün Fıkraları - Cumhuriyet Gazetesi neşriyatından.
66 — Falih Rıfkı Konuşuyor - Bakı Süha Ediboğlu.
67 — Gazinin Hayatı - İstanbul.
68 — Atatürk Kimdir ve Kemalizm - İstanbul.
69 — Atatürkün Zengin Tarihinden - Cevad Abbas.
70 — Atatürk Diyarbakırda - Kadri Kemal.
71 — Atatürk Bursada - İstanbul.
72 — Devlet Salnamesi (1925).
73 — Vakit Gazetesi (10 Ocak 1922) A. Emin Yalman.
74 — Belleten (Sayı: 10) Atatürk nüshası.
75 — Tarih (Liseler için, Cilt: 4) Atatürkün hayatı kısmı.
76 — Atatürkün ölümünde neşredilen İstanbul ve Ankara gazeteleri - Fevkalâde nüshalar.
77 — İslâm Ansiklopedisi (Cilt 10) Atatürk nüshası.
78 —Türk Ansiklopedisi, Hayat Ansiklopedisi, Atatürk bahsi.
79 — Türk Meşhurları - Atatürk Bahsi. - İ. Alâeddin.
80 — Tarih Vesikaları Mecmuası.
81 — İstanbul Arşivinde Mustafa Kemale ait vesikalar.
82 — Büyük Millet Meclisi kütüphanesi (Gazi dolabı), İcra

Vekilleri Heyeti tebeddüllerine ait - Gazi Mustafa Kemal ve Atatürk imzalı tezkereler - 1938-1939 tarihine kadar (yazılı vesikalar). Mebusların intihap mazbatalarına dair, Atatürkün imzalı tezkereleri - Atatürkün ölümü dolayısiyle Taziyetnameler. Atatürkün hayatı ve inkılâbına ve ölümüne ait ecnebi dillerde çıkan yazılar.

83 — Atatürkün Çankayadaki hususî evrakı. Türk Ocağında hususî bir odada, eşyaları da Ziraat Bankası kasalarında. Bir kısım hususî eşyası ve vesikaları da (eski Niğde Milletvekili Emekli Albay Nuri Yurdakul) da bulunmaktadır. Atatürk'e ait bu eşyaları muhafaza etmektedir.

84 — Erkânı Harbiyei Umumiye Arşivi - Tarihi Askerî Encümenindeki vesikalar. Bu Encümenin neşrettiği mecmuadaki vesikalar.

85 — Atatürke ait tuttuğum notlar ve vesikalar.

ENVER BEHNAN ŞAPOLYO'NUN ESERLERİ

Tarihî Eserleri :

1 — Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi.
2 — Osmanlı İmparatorlu Tarihi (Basılmak üzeredir.)
3 — Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.
4 — Ziya Gökalp ve İttihat ve Terakki ve Meşruyitet Tarihi.
5 — Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi.
6 — Türk İnkılâbı Tarihi (Harb Okulu neşriyatından)
7 — Atatürkün Hayatı (Zafer Gazetesi neşriyatından)
8 — Müzeler Tarihi.
9 — Kurtuluş Edebiyatı Tarihi.
10 — Gazi Musa Paşa ve Silistre Müdafaası.
11 — İlk Çağ Tarihi (Liselerin birinci sınıflarına mahsus)
12 — Tarih Bakaloryası (İlk, Orta, Yakın ve Yeni Çağlar ve İnkılâp Tarihi bahisleri). 2 Cild
13 — Osmanlı İnkılâp ve Avrupa Tarihi Özü.
14 — Filozof Gökalp.
15 — Karagözün Tarihi.
16 — Onuncu Yıl Nasıl Kutlandı?
17 — Hazreti Ali.
18 — Tarihçi Eşref Albatı.
19 — Veled Çelebi.

Tefrika Edilmiş Tarihî Eserleri:

20 — Millî Mücadelenin İç Âlemi (Basılıyor) (Zafer Gazetesinde).

21 — Kavalalı Mehmed Ali Paşa Tarihi (İstanbul İkdam -
22 — Gazi Osman Paşa ve Pilevne Müdafaası.
23 — Kanunî Sultan Süleyman (Son Telgraf gazetesinde) (Basılıyor).
24 — Türk Şehirleri Tarihi (Belediyeler dergisinde)
25 — İnkılâp Şehitleri (Ankara - İnkılâp gazetesinde) (Basılıyor).
26 — Ahiler Tarihi (İstanbul - Ölçü mecmuasında).
27 — Türkiye Tarihi - 3 Cild. (Maliye Okulu taş basma
28 — Ebu Müslim Horasanî (Köylü gazetesinde)

Basılacaklar:

29 — İstiklâl Savaşı Edebiyatı Tarihi.
30 — Türkiye Siyasî Tarihi.
31 — Alemdar Mustafa Paşa.
32 — Siyasal ve Sosyal Tarih.
33 — Orta Çağ ve Tarihi (Liseler onuncu sınıflar için)
34 — Türkiye Tarihi (Liseler son sınıflar için)
35 — Kanlı Bayrak Müfrezesi.
36 — Türk Matbuat Tarihi.
37 — Tarih Baba.
38 — Atalarımın Tarihi.
39 — Başkentimiz.
40 — Osman Gazi.
41 — Türk Büyükleri (Ankara Radyosunda okunan tarihimizin seçme fıkraları) - (Basılıyor.)
42 — Valde ve Haseki Sultanlar.

Tetkik Eserleri:

43 — Ziya Gökalp ve Fırka Nedir?
44 — Yeni Türkiyenin Hedefleri (Zonguldak Kömür gazetesinde tefrika edilmiştir).
45 — Karagözün Tekniği.
46 — Türk Efsaneleri.

47 — Dünya Efsaneleri (Mitoloji)
48 — Türk Soyadları.
49 — Halk Ninnileri.
50 — Türk Menkıbeleri (Basılmak üzere).

Edebî Eserleri :

51 — Ayşim (Lâle devrine ait tarihî roman)
52 — Anadolu Fatihi Alp Arslan.
53 — Yaylâ Gülü.
54 — Yıldırım Bayezid ve Prenses Olivera.
55 — Şair Nedimin Aşkı.
56 — Alas (Dede Korkut ve Oğuznameden).
57 — İnkılâp Ötgüçleri (Millî Mücadele hikâyeleri).
58 — Kılıç Arslan (Basılmak üzere).
59 — Türkmen Kızı.

Çocuk Edebiyatı :

60 — Türk Masalları.
61 — Gülbahar Sultan (Hırvatça, Sırpçaya tercüme edilmiştir).
62 — Peri ve Dev Masalları.
63 — Sünnet Düğünü.
64 — Şehzade Kara Bulut.
65 — Periler Padişahı.
66 — Gelincik Abla.
67 — Fatih İstanbul Kapılarında.
68 — Fatih Mehmed.
69 — Türklerin Akını.
70 — Atillâ.
71 — Nar Tanesi.
72 — Atatürk.
73 — İsmet İnönü.
74 — 19 Mayıs.
75 — Egemenlik Ulusundur.
76 — Küçük Mustafa Kemal.
77 — Kırk Haramiler.

78 — Estergon Kalesi.
79 — Ergenekon.
80 — Oğuz Han (Basılmak üzere)

Eski Harflerle:

81 — Devler Memleketinde.
82 — Cüceler Diyarında.
83 — Kara Oğuz.

ATATÜRK'ÜN KURONOLOJİSİ

1880 — 1938

1880 — Selânik'te doğdu.

1893 — Askerî Rüştiyesine girmesi, Mustafa Kemal adını alması.

1895 — Selânik Askerî Rüştiyesini bitirmesi, Selânik'teki Fraşerler Okulunun özel sınıfına devamı, Manastır Askerî İdâdiyesine devamı.

1899 Mart 13 — İstanbul Harp Okulu Piyade sınıfına girmesi,

1902 — Harp Akademisine girmesi, Harp Akademisinde gazete çıkarması.

1905 Ocak 11 — Harp Akademisini bitirmesi (Yüzbaşı olarak), Şam'a Beşinci Ordunun Otuzuncu Süvari Alayında staj yapmak için tâyin edilmesi, Havran ve Koneytra'da Dürzülere karşı bastırma hareketinde bulunması,

1906 Ekim — Vatan ve Hürriyet Cemiyetini kurması (Şam'da), Yafa, Beyrut Kudüs'te teşkilât kurması, Selânik'e geçmesi ve orada Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin bir şubesini açması, Şam'da topçu stajı yapması ve kolağası olması,

1907 Haziran 20 — Şam'da Ordu Erkân-ı Harbiyesine tâyini, ve Selânik Ordu Müşiri yanında vazifelendirilmesi, Selânik - Üsküp Demiryolu Müfettişliğine tâyini.

1908 Temmuz 23 — Meşrutiyet ilân edilmesi için çalışmaları,

1909 Şubat 23 — Litzmann'dan Takımının Muharebe talimi adlı kitabını tercüme etmesi ve bastırması.

Levent Şahverdi Arşivi

1909 Mart 31 — Mart ihtilâlinde çalışması, (Hareket Ordusu Erkân-ı Harbleri arasında) Ordunun siyasetle alâkasını kesmesine dair fikirlerini müdafaa etmesi (Selânik'te), Trablusgarp'a vazifeyle gönderilmesi, İttihat - Terakki'de çalışanlarla fikir ayrılığı başlaması.

1909 Ağustos — Cumalı Süvari Alayı arasında tatbikatta bulunması, Cumalı Ordugâhı adlı notlarını bastırması, 38 inci Piyade Alayı Komutanlığına tâyini, Arnavutluk Harekâtına iştiraki (Kurmay Başkanı olarak), İpek'te Mutasarrıf Albay Feyzi Beyle tanışması.

1910 — Fransa'da Picardie'de yapılan manevralara iştirak eden Türk heyetinde bulunması.

1911 Eylûl 13 — Mustafa Kemal'in İstanbul'a Genelkurmay'a nakledilmesi.

1911 Kasım 27 — Mustafa Kemal'in Binbaşılığa yükselmesi.

1912 Ocak 9 — Mustafa Kemal'in Trablusgarp'da Tobruk taarruzunu idaresi.

1912 Kasım 20 — Mustafa Kemal'in Bahrisefit Boğazı Kuvayı Mürettebesi Harekât Şubesi Müdürlüğüne tâyini.

1913 Ekim 27 — Mustafa Kemal'in Sofya Ataşemiliterliğine tâyini.

1914 Mart 1 — Mustafa Kemal'in Yarbaylığa terfii.

1915 Şubat 2 — Mustafa Kemal'in Tekirdağında 19. Tümeni kurması.

1915 Şubat 25 — Mustafa Kemal'in Maydos'a gidişi.

1915 Nisan 25 — Mustafa Kemal'in Arıburnunda İtilâf Devletlerine karşı koyması.

1915 Haziran 1 — Mustafa Kemal'in Albaylığa terfii.

1915 Ağustos 9 — Mustafa Kemal'in Anafartalar Grup Kumandanlığına tâyini.

1915 Ağustos 10 — Mustafa Kemal'in Anafartalardan düşmanı geri atması.

1916 Ocak 14 — Mustafa Kemal'in Edirne 16 ncı Kolordu Kumandanlığına tâyini.

1916 Nisan 1 — Mustafa Kemal'in Tuğgeneralliğe terfii.

1916 Ağustos 6 — Mustafa Kemal'in Bitlis ve Muş'u düşman elinden alması.

1917 Mart 5 — Mustafa Kemal'in 2. Ordu Komutanlık Vekilliğine tâyini.

1917 Mart 16 — Mustafa Kemal'in 2. Ordu Komutanlığına tâyini.

1917 Temmuz 5 — Mustafa Kemal'in 7. Ordu Komutanlığına tâyini.

1917 Eylûl 20 — Mustafa Kemal'in memleketin ve ordunun durumunu açıklayan raporunu yazması.

1917 Ekim — Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesi.

1917 Aralık 15 — Mustafa Kemal'lin Veliaht Vahdettin ile Almanya'ya gitmesi.

1918 Ocak 5 — Mustafa Kemal'in Almanya'dan dönüşü.

1918 Ağustos 7 — Mustafa Kemal'in Filistin 7. Ordu Kumandanlığına ikinci defa tâyini.

1918 Ekim 26 — Mustafa Kemal'in Halep'in Kuzeyinde bugünkü sınırlarımız üzerinde düşman taarruzlarını durdurması.

1918 Ekim 31 — Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına tâyini.

1918 Kasım 13 — Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığının lâğvı ve Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönüşü.

1919 Nisan 30 — Mustafa Kemal'in Erzurum'da bulunan 9. Ordu Müfettişliğine tâyini.

1919 Mayıs 16 — Mustafa Kemal'in İstanbul'dan ayrılması.

1919 Mayıs 19 — Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması.

1919 Haziran 15 — Mustafa Kemal'in 3. Ordu Müfettişliği unvanını alması.

1919 Haziran 21 — Mustafa Kemal'in Millî Kuvvetleri Sivas Kongresine çağırması.

1919 Temmuz 8 — Mustafa Kemal'in askerlikten çekilmesi (istifası).

1919 Temmuz 23 — Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresine Başkan seçilmesi.

1919 Eylûl 4 — Mustafa Kemal'in Sivas Kongresine Başkan seçilmesi.

1919 Eylûl 11 — Mustafa Kemal'in Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi Başkanlığına seçilmesi.

1919 Kasım 7 — Mustafa Kemal'in Erzurum'dan Milletvekili seçilmesi.

1919 Aralık 27 — Mustafa Kemal'in Heyeti Temsiliye ile birlikte Ankara'ya gelmesi.

1920 Mart 16 — İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgali, Mustafa Kemal'in protestosu, Ankara'da yeni bir Millet Meclisi toplanma teşebbüsü.

1920 Nisan 23 — Mustafa Kemal'in Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisini açması.

1920 Nisan 24 — Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi Başkanı seçilmesi.

1920 Mayıs 11 — Mustafa Kemal'in İstanbul hükûmeti tarafından ölüm cezasına mahkûm edilmesi.

1920 Mayıs 24 — Mustafa Kemal'in ölüm cezasının Padişah tarafından tasdiki.

1920 Eylûl 13 — Mustafa Kemal tarafından Hallkçılık Programının Büyük Millet Meclisine verilmesi.

1921 Mayıs 10 — Mustafa Kemal tarafından Büyük Millet Meclisinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupunun kurulması ve Grup Başkanlığına seçilmesi.

1921 Ağustos 5 — Mustafa Kemal'e Başkumandanlık görevinin verilmesi.

1921 Ağustos 22 — Mustafa Kemal idaresinde Sakarya Meydan Muharebesinin başlaması.

1921 Eylûl 13 — Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılması.

1921 Eylûl 19 — Mustafa Kemal'e Mareşallik rütbesinin verilmesi ve Gazi unvanını alması.

1922 Ağustos 26 — Gazi Mustafa Kemal'in Kocatepe'den büyük taarruzu idare etmesi.

1922 Ağustos 30 — Gazi Mustafa Kemal'in Dumlupınar Başkumandanlık Meydan Savaşını kazanması.

1922 Eylûl 10 — Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'e girişi.
1922 Kasım 1 — Gazi Mustafa Kemal'in teklifi üzerine saltanatın kaldırılması.
1923 Ocak 29 — Gazi Mustafa Kemal'in Lâtife Hanım ile evlenmesi.
1923 Şubat 17 — Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'de ilk Türkiye İktisat Kongresini açması.
1923 Nisan 8 — Gazi Mustafa Kemal'in 9 umdeyi ilân etmesi.
1923 Ağustos 9 — Gazi Mustafa Kemall'in Halk Fırkasını kurması.
1923 Ağustos 11 — Gazi Mustafa Kemal'in 2 nci Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçilmesi.
1923 Ekim 29 — Gazi Mustafa Kemal'in ilk Cumhurreisi olması.
1924 Mart 1 — Gazi Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisinde Halifeliğin kaldırılması ve tedrisatın değiştirilmesi hakkında açış nutkunu söylemesi.
1925 Ağustos 24 — Gazi Mustafa Kemal'in ilk defa şapka giymesi.
1926 Ekim 3 — İstanbul'da Sarayburnunda Mustafa Kemal'in ilk heykelinin dikilmesi.
1927 Temmuz 1 — Gazi Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı sıfatiyle ilk defa İstanbul'a gitmesi.
1927 Ekim 15 den 1927 ye kadar Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Halk Partisi 2. Kurultayında tarihî büyük nutku söylemesi.
1927 Kasım 1 — Gazi Mustafa Kemal'in 2. defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi.
1927 Kasım 4 — Gazi Mustafa Kemal'in Ankara'da Etnografya Müzesi önünde ilk heykelinin açılması.
1928 Mayıs 20 — Gazi Mustafa Kemal'i Efgan Kralı Amanullah Han'ın ziyareti.
1928 Ağustos 9 — Gazi Mustafa Kemal'in Sarayburnunda Türk harfleri hakkında nutkunu söylemesi.
1931 Nisan 15 — Gazi Mustafa Kemal tarafından Türk Tarih Kurumunun kurulması.

1931 Mayıs 4 — Mustafa Kemal'in 3. defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi.
1932 Haziran 12 — Mustafa Kemal'i Irak Kralı Emir Faysal'ın
1932 Temmuz 12 — Gazi Mustafa Kemal tarafından Türk Dil Kurumunun kurulması.
1933 Ekim 4 — Gazi Mustafa Kemal'i Yugoslavya Kralı Alek-
ziyareti.
sandr'ın ziyareti.
1933 Ekim 29 — Gazi Mustafa Kemal'in Cumhuriyetin 10. yıldönümünde tarihî nutkunu söylemesi.
1934 — Haziran 16 — Gazi Mustafa Kemal'i İran Şahinşahı Rıza Pehlevî'nin ziyareti.
1934 Kasım 24 — Mustafa Kemal'e Büyük Millet Meclisi tarafından ATATÜRK soyadının verilmesi kanununun kabulü.
1935 Mart 1 — Atatürk'ün 4. defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi.
1936 Eylûl 4 — Atatürk'ü İngiltere Kralı Edward'ın ziyareti.
1937 Mayıs 11 — Atatürk'ün çiftliklerini Hazineye ve gayrimenkullerini Ankara Belediyesine bağışlaması.
1938 Mart 31 — Atatürk'ün hastalığı hakkında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin ilk resmî tebliği.
1938 Haziran 19 — Atatürk'ü Romanya Kralı Karol II. nin ziyareti.
1938 Eylûl 15 — Atatürk'ün vasiyetnamesini yazması.
1938 Ekim 16 — Atatürk'ün hastalık durumu hakkında günlük resmî tebliğlerin yayınına başlanması.
1938 Kasım 10 — Atatürk'ün ölümü.
1938 Kasım 21 — Atatürk'ün cenazesinin Etnografya Müzesindeki Geçici Kabre konulması.
1938 Kasım 25 — Atatürk'ün vasiyetnamesinin açılması.
1938 Aralık 26 — Atatürk'ün «Ebedî Şef» saniyle anılmasının kabulü.
1953 Kasım 4 — Atatürk'ün geçici kabrinin açılması.
1953 Kasım 10 — Atatürk'ün Anıt-Kabre nakli.

Levent Şahverdi Arşivi

KEMÂL ATATÜRK
1880 — 1938